Kafiye Şerhi
el-Fevaid ez-Ziyaiyye

KELİME

Musannif, kelamın ve kelimenin tarifiyle işe başlar. Zira kitabda onların durumları incelenmektedir. Bunların mahiyeti bilinmezse durumlarından bahsedilemez. Kelimenin tarifini, kelam'ın tarifinden önce yapar. Zira kelam, kelimelerden meydana gelir ve kelimenin mefhumu ,kelamın ifade ettiği manadan bir parçadır. (اَلْكَلِمَةُ) Kelime ve kelam (اَلْكَلْمُ)[4] mastarından türediği söylenmiştir. Kelm lafzı yaralamak anlamındadır. Kelime ve kelam'ın taşıdığı manalar, ruhlarda yaralayıcı bir etki bırakır. O bakımdan bir şair, bunların tesirini yaralamak olarak tabir eder.

(جِرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا الْتِيَام وَلاَ يَلْتَامُ مَا جَرَحَ اللِّسَان) Mızrak yarası kapanır, dil yarası kapanmaz" der. Lam harfinin kesrasıyla olan (اَلْكِلِمُ)lafzı cins ismidir. Cemi değildir. Tıpkı (تَمْرٌ) ve (تَمْرَةٌ) lafızları gibi. Nitekim (إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ) ayeti kerimesi[5] bunu gösterir. [Şayet cemi olsaydı (اَلْكَلِمُ الطَّيِّبَةُ)denecekti.]

Sadece üç veya daha fazla kelime için kullanıldığından cemi olduğu iddia edilmiştir. O zaman ayet tevil edilir. Yani (اَلْكَلِمُ) lafzından (بَعْضُ الْكَلِمِ)manası irade edildiğinden müzekker muamelesine tabi tutulmuştur.[6] Metinde geçen (اَلْكَلِمَةُ) lafzındaki lam harfi cins içindir ve (ـة) harfi tekliği ifade eder. Cinsin teklikle, tekin de cinslikle vasfı olabildiğinden arada tezat yoktur. Mesela (هَذَا الْجِنْسُ وَاحِدٌ) ve (هَذَا الْوَاحِدُ جِنْسٌ) denir.

---

4 - Lam harfi sakindir.

5 - Fatır suresi ayet 10.

6 - Tıpkı (إِنَّ رَحْمَةَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) (Araf suresi 56. ayet) teki Rahmet lafzından ihsan manası irade edilişi gibi./Abdulgafur. Kimisi de nazımda (بعض) lafzı takdir eder./İsmet

Lam harfi (cins için değil, bilakis) nahivcilerin dilinde geçen kelimeyi ifade etmek üzere; ahd-i harici[7] için olması mümkündür. (لَفْظٌ) Lafız, sözlükte atmak manasına gelir. Mesela(أَكَلْتُ التَّمْرَةَ وَلَفَظْتُ النَّوَاةَ) "Hurmayı yedim, çekirdeği attım"denir[8]. Sonra mahluk manasında olan "halk"sözü gibi melfuz manasına getirilmesini müteakkiben veya getirilmezden önce nahiv örfünde, insanın hakiki ve hükmi[9] ,mühmel (anlamsız) veya mevzu (bir manaya vazedilen), müfred yada mürekkeb, telaffuz ettiği her şeye söylenmiştir.

Hakiki lafız (زَيْدٌ) ve (ضَرَبَ) gibidir. Hükmi lafız (زَيْدٌ ضَرَبَ)ve (اِضْرِبْ) sözlerinde niyet edilmiş olan (هُوَ) ve (أَنْتَ) gibidir. Çünkü bunlar ses ve harf mekule'si[10] değildirler. (Yani ses ve harflerle dile getirilmemektedirler.) Kendilerine hakiki bir lafız vazedilmemiştir. Munfasıl zamirin lafzı onlara emaneten verilmek suretiyle ifade edilmektedirler.

Hükmi lafız olmasının diğer bir nedeni[11] kendisine hakiki lafzın hükümlerini uygulamalarıdır. (Fail, matufun aleyh, zil-hal vb. yapmalarıdır.)

Mahzuf lafız ise, (hükmi değil) hakiki lafızdır. çünkü insan bazen onu söylemektedir.

İnsanların telaffuz ettikleri şeylerden olduğu için Allah'ın kelimeleri buna dahildirler. Aynı şekilde meleklerin, cinlerin kelimeleri de böyledirler. Dört alamet yani; 1- yazı, 2- herhangi bir şeyi hatırlatmak için parmağa bağlanan ip, 3- el-kol işaretleri, 4- yol tayini ve benzeri amaçlarla dikilen levhalar, lafza dahil olmadıklarından, tariften kendilerini çıkartacak ayrı bir kayda gerek yoktur.

---

7 - Bütünün mütekellim ile muhatab arasında malum olan bir kısmını anlatır.

8 - Yani (رَمَيْتُهَا) demektir.

9 - Misalleri biraz sonra gelecektir.

10 - Buradaki mekule sözü, mantıktaki "dokuz mekule" den daha genel anlamdadır. / Muhammed Emin el- Üsküdari.

11 - Şarihin (وَأَجْرَوْا عَلَيْهِ) sözü (إِذْ لَيْسَ) sözüne matuftur. Çünkü onunla maksadı "menvi" lafzın hükmi lafız olduğunu isbattır./İsmet.

Musannif لَفْظٌ der ve لَفْظَةٌ demez. Çünkü, tekliği kasdetmemektedir. (Şayet teklik kasdedilse عَبْدُ اللهِ gibisi kelimenin tarifine girmez.)

Mübteda ile haber arasında (müzekkerlik ve müenneslik açısından) olması gereken uyum burada gerekli değildir. Çünkü haber müştak değildir[12]. (Haberin mübtedaya uyuş şartları a) müştak ve müştak hükmünde olmak[13]. b) mübtedaya raci zamire müsned olmak[14]. c) müzekker ile müennesi aynı olmamaktır.) Ayrıca (ـة)harfi hazfedildiğinde lafız daha da kısalmaktadır[15]. (وُضِعَ) Bir şeyin başka bir şeye tayin edilmesidir. Öyle ki, ne zaman ilki söylense ve idrak edilse[16] ikincisi akla gelir.

Harfin yazının burada kastedilen vaza girmediği iddia edilmiştir. Çünkü söylendiğinde manası anlaşılmamaktadır. Ancak bir ekle beraber söylenirse anlaşılır.

Kimisi cevaben, "Burada, ne zaman muteber bir söyleyişle söylense denmek istenmektedir. Oysa harfi eksiz söylemek muteber değildir" denilmiştir.

Diğer yandan, "Lafızların söylenmesinden maksat, fasih ve beliğ kişilerin.tartışmalarda ve maksatlarını açıklamalarında kullanmalarıdır. (Oralarda ise harfi eksiz kullanmazlar) demek uzak sayılmaz.

Dolayısıyla fazla bir kayda [yani (مَعَ ضَمِّ ضَمِيمَةٍ)demeye gerek yoktur.]

(لِمَعْنًى) Mana, bir şeyle (yani lafız, işaret ve benzeriyle) kastedilene denir. Ya (مَفْعَلٌ) vezninde, ism-i mekan olup, maksad anlamındadır. Veya meful

---

12 - Her ne kadar müştak manası irade edilse de, mastar olduğu için müzekkerlik, müenneslik, tesniyelik ve cemilik kendisinde birdir.

13 - Mesela ism-i mensub müştak hükmündedir.

14 - Mesela (هِنْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهَا) sözümüzde uyum şart değildir.

15 - Şayet (لَفْظَةٌ) dense arkasından (وُضِعَتْ) denmesi gerekecektir. Yine (مفرد) sözü (لفظ) sözünün sıfatı yapıldığı takdirde (مفردة) denmesi icab edecektir.

16 - Yani ne zaman ilki işitilse veya görülse ikincisi akla gelir. İsmet.

manası taşıyan mim'li mastardır. Veya (اَلْمَرْمِيُّ) lafzı gibi ism-i meful olan (اَلْمَعْنِيُّ) lafzının hafifletilmiş şeklidir.

"Vazedilmiş lafız" denince bu lafzın bir mana taşıdığı zaten anlaşıldığından Musannifin ayrıca (لِمَعْنًى) demesi bir tekrar olmaktadır.

Onun için "vaz" lafzını "mana" mefhumundan tecrid ederek (sadece tayin manasında) kullandığını kabul etmeliyiz.

[(وُضِعَ) kaydı ile][17] mühmeller ve tabi sesler[18] dışarı çıkmaktadır. Çünkü onlar için vaz ve tayin söz konusu değildir. (Fakat vaz kelimesini mücerred tayin manasına soktuktan sonra mühmeller ancak (لِمَعْنًى) sözüyle çıkarlar. Zira bütün mühmeller muayyendir. En azından, hususi harflerden müteşekkil terkiblere ayrılmışlardır[19].)

Bir manaya tahsis edilmeyip, bilakis terkib oluşturmak amacıyla vaz edilen alfabe harfleri, tarifin içinde kalırlar. Sonra Musannifin (لِمَعْنًى) sözüyle dışarı çıkarlar. Belirtildiği gibi, manaya değil kelimeler terkib etmeye vazedilmişlerdir.

Bazı kelimeler[20] bir takım lafızlara vazedilmiştir, denerek tanımda geçen "manaya vazedilmek" ifadesine uymadığı savunulacak olsa, cevaben deriz ki: "Mana, bir maksadın kendisine bağlandığı şeydir."(Dolasıyla vazedicinin kastı) lafza da bağlanabilir, başka şeye de[21].

Yine, bazı müfred kelimelerin, bir takım mürekkeb lafızlara vaz edildikleri söylenip, tarifte geçen "müfred manaya vazedilmek" şartına uymadığı savunulsa, mesela cümle ve haber lafızları örnek gösterilse deriz ki, bu mürekkeb lafızlar, her ne kadar manalarına bakıldığında mürekkeblerse de kendilerinin karşısına konmuş (cümle, haber, kelam gibi) lafızlara nisbetle

17 - İsmet.
18 - Mesela göğüs ağrıdığı zaman çıkan "ah!", "ohh!" sesleri gibi.
19 - el- Akd ün- Nanî.
20 - Mesela isim, fiil, harf kelimeleri gibi.
21 - Yani lafız da mana kelimesinin kapsamına girebilir.

müfreddirler. (Çünkü mesela kelam lafzının kefi veya lamı veya mimi, kelamın herhangi bir cüzüne delalet etmez[22] .)

Yukarıdaki iki itiraza başka şekilde cevab veren olmuştur. Ona göre burada ister mürekkeb olsun, ister müfred olsun, lafzın karşısına lafız koymak söz konusu değildir. Bilakis, ferdleri lafız olan genel (külli) bir mefhum karşısına konmaktır. Mesela isim, fiil, harf, haber, cümle vb. lafızlar gibi. Ancak bu cevabın, müfred yada mürekkeb bulunan lafızlara raci zamirler ve onlara benzeyen (ismi mevsullar vs.) hakkında geçerli olmadığı açıktır. Çünkü bunlarda vaz her ne kadar genelse de mevzün leh hass'tır (özeldir). Gerçekte onlarda mevzün leh olacak genel (külli) bir mefhum yoktur[23]. (مُفْرَدٌ) [Mürekkebin zıddına müfred denir. Yani (مَا لَايَدُلُّ جُزْؤُهُ عَلَى جُزْءِ مَعْنَاهُ) mesela (زَيْدٌ) kelimesi müfreddir. Çünkü onun cüzleri - ki bunlar "ze", "ye", "dal" harfleridir - tek başına ele alındığında, Zeyd kelimesinin delalet ettiği mefhumun herhangi bir parçasına delalet etmez. Ama mürekkeb böyle değildir. Mesela (غُلَامُ زَيْدٍ) dediğimiz zaman bunun cüzleri - ki bunlar "Gulam" ve "Zeyd" dir - tek başına ele alındığında "Gulam-ı Zeyd" terkibinin bir parçasına delalet ederler. (İbni Hişam)]

"Müfred" sözü ya mecrurdur. (مَعْنًى) kelimesinin sıfatıdır. O zaman müfredle söylenmek istenen şey, lafzının cüzü kendisinin cüzüne delalet etmeyen bir (mana) dır. (Yani mana terkiplik kabul etmemektedir.) Ancak bu durumda lafzın, vaz işinden önce mürekkeblikle veya müfredlikle vasıflanmış bir manaya tahsis edildiği zannedilmektedir. Oysa durum böyle değildir. Mananın mürekkeblikle veya müfredlikle vasıflanması, vaz'dan sonra olur. Dolayısıyla burada bir mecazın bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bunun benzeri bir hadisi şerifte geçer. (مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا ...),"(اَلْقَتِيلُ)kelimesi öldürülmüş kimseye dendiğinden ötürü bir ölü öldürülemez. Burada mecaz vardır. İşin onunla sona ermesi itibarıyla böyle denmiştir." Veya "müfred" sözü merfudur. (لَفْظٌ) kelimesinin sıfatıdır. O

22 - Müfredin tanımı biraz sonra gelecektir.

23 - Mütealihirin'in mezhebi budur. "Marife ve nekre" bahsinin tercümesine bakınız.

zaman müfredle söylenmek istenen şey manasının cüzü kendisinin cüzüne delalet etmeyen (lafız) dır. (Yani lafız terkiplik kabul etmemektedir.) Bu takdirde ilk sıfatın-yani (وُضِعَ لِمَعْنًى) kavlinin - fiil cümlesi ve ikinci sıfatın - yani (مُفْرَدٌ) kavlinin - müfred isim olarak getirilişinin nüktesi açıklanmalıdır.

Evet, bu durumda sanki şuna işaret edilmiş olmaktadır. Lafzın vaz edilişi müfred kılınışından öncedir. Çünkü geçmişi ifade eden sigayla (mazi sigasıyla) söylenmiştir. Ama lafzın müfred oluşu (muzari hükmündeki ismi meful sigasıyla) söylenmiştir. (Gerçekte zaman itibarıyla bir fasıla yoktur. şarih onu kullanarak rütbe yönünden farklılığını anlatmak istemektedir. Bakınız! Abdulgafur, İsmet, el-Akd'un Nami) Her ne kadar hattın şekli yardımcı olmasa da "müfred" kelimesinin nasbı da caizdir.

"Yani (مُفْرَدا) şeklinde yazılmamış olsa bile" (وُضِعَ) daki gizli zamirden veya (مَعْنًـــى) kelimesinden hal olabilir.(Hal, nekre olan zil halin önüne geçmemiştir. Çünkü zil hal mecrurdur./İsam[24].) (مَعْنًى) kelimesi (harfi cer olan) lam aracılığıyla (وُضِـعَ) nın mefulu olmaktadır. (Yani hal ile zil-halin amili birdir.)

Hal olabilmesinin izahına gelince, vaz her ne kadar mahiyeti itibarıyla (rütbeten) müfred kılmak işinden önce ise de zaman itibarıyla ona bitişiktir. (Dolayısıyla hal ile amili birleşmekte ve kaideye uygun düşmektedirler.) Bu kadarı hal olması için kafidir. Müfred olma kaydı, bütün mürekkebleri - ister kelam olsunlar, ister olmasınlar - tanımdan dışarı çıkarmaktadır. Böylece (اَلرَّجُـلُ ، قَائِمَـةٌ ، بَصْـرِيٌّ) vb. gibisi (yani ilaveli olanlar) kelime olmazlar. Bunların lafızlarının cüzü manalarının cüzüne delalet eder. Ancak kaynaşmaları çok kuvvetli olduğundan tek bir lafız sayılırlar ve tek bir kelime imiş gibi irab edilirler. İki ayrı irab ile irab edildikleri halde (عَبْدُ اللهِ) gibileri tanımın içinde kalırlar[25]. Ama nahiv ilminin mantığını kavrayan bir kişi, tersinin daha doğru olacağını anlar[26].

---

24 - Bilindiği gibi zil-hal nekra olduğunda, hal sıfata karışmaması için, ona takdim edilir.

25 - Çünkü tek bir şahsa vazedilmiştir.

26 - Yani (عَبْدُ اللهِ) gibileri tariften çıkmalı (قَائِمَةٌ) gibileri tarifin içine girmelidir.

Zemahşeri kelimenin tanımını yaparken (اَلْكَلِمَةُ هِيَ اللَّفْظَةُ الدَّالَّةُ عَلَى مَعْنًى مُفْرَدٍ بِالْوَضْعِ) der. O zaman (عَبْدُ اللهِ) gibisi tariften çıkar. Çünkü ona, "Tek bir lafızdır" denemez. Ayrıca kaynaşmaları çok kuvvetli olduğundan tek bir lafız sayılan (قَائِمَةٌ) ve (بَصْرِيٌّ) gibileri tarifin içinde kalmaktadırlar. (مُفْرَدٍ) sözüyle de dışarı çıkarlar. Şayet Zemahşeri (مُفْرَدٍ) kaydını söylemeseydi ve onları çıkarmasaydı daha iyi olurdu. Nedenini artık biliyorsunuz . (Yani Nahiv ilminin mantığını kavrayan bir kişi ...vd.)

Vaz işi, delaleti gerektirir. Zira delalet, bir şeyin, kendisi bilindiği takdirde diğer bir şeyin bilinmesine yol açacak bir durumda olmasıdır. Vaz ne zaman gerçekleşse, delalet de gerçekleşir. O bakımdan vaz zikredildikten sonra delaletin zikrine gerek yoktur. Zaten İbni Hacib onu metinde zikretmemiştir. Ama delalet işi vazı gerektirmez. (Vaz olmadan, yalnızca) Akılla hasıl olabilir.

Duvarın arkasından işitilen (mühmel) (دَيْزٌ) (زَيْدٌ tersidir) lafzının (akfen) onu söyleyene delalet etmesi gibi. Yine tabii seslerle (bir manaya vaz edilmiş olmamalarına rağmen) delalet hasıl olabilir. Göğsün ağrımasına delalet eden "ıhh",*"oh"sesleri buna örnektir. Sonuç olarak, Zemahşerinin yaptığı gibi delaleti zikrettikten sonra vazı zikretmek gerekli olmaktadır. (وهي) Yani kelime (اِسْمٌ وَ فِعْلٌ وَ حَرْفٌ) Yani bu üç kısma taksim olunmuştur. Bunların dışına çıkmaz.

(لأَنَّهَا) Yani kelime bir manaya konunca ve vaz da delaleti gerektirince (إمَّا) özelliklerinden bir tanesi (أَنْ تَدُلَّ عَلَ مَعْنًى كَائِنٍ فِي نَفْسِهَا) Yani kelime, kendi içinde bir manaya delalet etmektedir.

Bundan maksat daha başka bir kelimenin eklenmesine gerek olmaksızın kendi kendine manaya delalet edişidir. Çünkü bu durumda bağımsız bir anlamı olur. (أَوْ) Özelliklerinden birisi de (لاَ) kendi içinde bir manaya delalet etmemesidir. Bilakis manaya delaleti için başka bir kelimenin eklenmesi gerekir. Zira bu durumda başlıbaşına bir anlamı olmaz. İnşallah, ismin tarifi şerh edilirken bu nokta incelenecektir.

(اَلثَّانِي) ikinci kısım. Yani bir manaya kendi başına delalet etmeyen kelimeler (اَلْحَرْفُ) mesela (مِنْ) ve (إِلَى) gibi. Çünkü (مِنْ) ibtida (bir şeyin başlangıcı) manasına ve (إِلَى) intiha (bir şeyin bitişi) manasına delalet edebilmesi için başka kelimeye muhtaçtırlar. (سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ) cümlesindeki Basra ve Küfe kelimeleri gibi.

Bu kısma harf (taraf, kenar) denmesinin nedeni ismin ve fiilin karşı tarafında oluşudur. Çünkü onlar kelamda umde (fiil - fail, mübteda - haber) olabilirler. Ama harf umde olmaz. İleride göreceksiniz.

(وَالْأَوَّلُ) Başlı başına manaya delalet eden ilk kısım (إِمَّا) özelliklerinden birisi (أَنْ يَقْتَرِنَ) kelimenin kendi başına delalet ettiği bu mana ondan idrak edilirken (بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ) mazi, muzari ve istikbali kasdetmektedir. Yani kendisinden bu mana anlaşılırken onunla birlikte üç zamandan biri de anlaşılır. (أَوْ) özelliklerinden biri (لَا) kelimenin kendi başına delalet ettiği bu mana ondan anlaşılırken üç zamandan birine birleşmemesidir.

(اَلثَّانِي) ikinci kısım, yani başlı başına bir manaya gelip üç zamandan biriyle birleşmeyen kısım (اَلْاِسْمُ) yükselmek anlamındaki (اَلسُّمُوُّ) mastarından alınmıştır. Kelam tamamen isimden terkib edilebilir ama sırf fiil yada harf olmaz. O bakımdan fiil ve harfin üstüne çıkar.

Alamet anlamındaki (اَلْوَسْمُ) den geldiği de savunulmuştur. Çünkü isim müsemmasına alem mahiyetindedir.

(وَالْأَوَّلُ) ilk kısım. Yani tek başına manaya delalet edip, üç zamandan biriyle birleşen kısım. (اَلْفِعْلُ) Bu adı almasının nedeni sözlük anlamda, yani masdar anlamda fiil mefhumu içermesidir. (وَقَدْ عُلِمَ بِذَلِكَ) Yani kelimeyi üç kısıma ayırmak yoluyla (حَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا) Yani bu kısımlardan her birinin tanımı anlaşılmıştır. Gerçekten de hasır yoluyla (yani ya şöyledir, ya böyledir ya da..... denerek bunlardan biri olacağı ve başka bir şey

olamayacağını belirten açıklama metoduyla) şunlar meydana çıkmıştır: Harf tek başına bir manaya delalet etmeyen kelimedir. Kendisine başkasının katılmasına muhtaçtır. Fiil kendi başına bir manaya delalet eden ve üç zamandan biriyle birleşen kelimedir. isim, başlıbaşına bir manaya delalet ettiği halde üç zamandan biriyle birleşmeyen kelimedir.

Öyleyse kelime, üç kısmı da içine alan genel bir kavramdır. Harf, kardeşleri isim ve fiilden delalet noktasında bağımlılığı ile ayrılmıştır. Fiil, bağımsızlığı nedeniyle harften ve zamanla birleşmesi nedeniyle isimden ayrılmıştır. İsim, bağımsızlığı nedeniyle harften ve zamanla birleşmemesi nedeniyle fiilden ayrılmıştır. Her birinin böylelikle efradını cami, ağyarine mani (eksiksiz artıksız) bir tanımı öğrenilmiş oldu. Zaten burada tanımdan maksat bu nitelikteki bir tanımdır. Musannife aşkolsun! Önce kelimenin üç kısma inhisarını delil göstererek tariflerine işaret etmiş, sonra (وَقَدْ عُلِمَ إلخ) sözüyle onlar üzerinde dikkatleri toplamış ve kitabının ileriki bölümlerinde de uzun uzadıya açıklamıştır. Çünkü insanların anlayış kabiliyetleri farklı farklıdır.

KELAM

(اَلْكَلَامُ) sözlükte ister az, ister çok olsun konuşulan şeydir. Nahivcilerin ıstılahında ise (مَاتَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ) Yani iki kelimeyi içine alan lafızdır. Bu kelimeler hakiki de olabilir, hükmi de olabilirler. (Veya Molla Cami'nin (حَقِيقَةً أَوْحُكْمًا) sözünü (تَضَمَّنَ) ile irtibatlı yaparız o zaman mana: "Bu tazammun - içerme- hakikaten de olabilir, hükmen de olabilir" şeklindedir. Bak. İsmet alel Cami.) Kelamın her iki cüzü telaffuz edilmiş olabilir. (زَيْدٌ قَائِمٌ) yine (قَامَ زَيْدٌ) gibi. Veya iki cüzü mukadder olabilir. Mesela birisi (أَزَيْدٌ قَائِمٌ) veya (أَقَامَ زَيْدٌ) diye sorsa siz de (نَعَمْ) deseniz durum budur. Veya sırf bir cüzü mukadder olabilir. Fiil, fail, mübteda, haber mukadder olabilir. Bak. eş-Şeyh Radi) Kelimelerin her biri onun içerisinde olacaktır. Mütezammin bir toplamdır. Mütezammen ise o kelimelerin her birisidir. Dolayısıyla ikisi aynı şey değildir. (Musannifin sözünden ilk bakışta ikisinin aynı şey olduğu anlaşılıyor. Çünkü mütezammin - yani iki kelimeyi içine alan kelam da iki

kelimeden ibarettir, mütezammende - yani içerilen iki kelime de adı üstünde iki kelimeden ibarettir. Yani o da bir kelam olmuş oluyor[27]. Şarih bunu cevaplandırmaya çalışmaktadır.)(بِالْإِسْنَادِ) Yani birini diğerine isnad sebebiyle hasıl olan bir içermeyle (bu iki kelimeyi içerecektir.)

İsnad hakiki veya hükmi[28] iki kelimenin birini diğerine eklemekten ibarettir. Öyle ki, muhataba tam bir fayda verir. (Söylendikten sonra isteneni ifade etmesi nedeniyle) susma(nız. Yani mütekellimin susması/el Akd ün Nami) mümkün olur. Musannifin ((مَا) sözünden anlaşılan) lafız mefhumu, mühmelleri, müfredleri, kelam olan ve olmayan mürekkepleri içine alır. (تَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ) sözüyle mühmeller ve müfredler çıkar. (بِالْإِسْنَادِ) sözüyle kelam olmayan mürekkepler çıkarlar:(غُلَامُ زَيْدٍ) ve (رَجُلٌ فَاضِلٌ) gibi. Geriye kelam olan mürekkepler kalırlar. Bunlar ister haberi olsunlar (زَيْدٌ قَائِمٌ ، ضَرَبَتْ هِنْدٌ ، ضَرَبَ زَيْدٌ) gibi isterse "inşai" olsunlar farketmez اِضْرِبْ ve لَاتَضْرِبْ gibi. Bunlar (yani اِضْرِبْ ve لَاتَضْرِبْ) biri melfuz diğeri de menvi (niyet edilmiş) olmak üzere iki kelime içerirler. Aralarında muhataba tam fayda veren bir nisbet vardır. Kelime hem hakiki ve hem de hükmi olabileceğinden tarife زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ ، زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ ، زَيْدٌ قَائِمٌ أَبُوهُ gibileri girerler.

Bu cümlelerdeki haberler her ne kadar mürekkeb olsalar da müfred hükmündedirler. Yani (قَائِمُ الْأَبِ) tevilindedirler demek istiyorum. Yine tanımın içerisine (جَسَقْ مُهْمَلٌ) ve (دَيْزٌ مَقْلُوبُ زَيْدٍ) gibileri girerler. Bunlardan müsnedün ileyh (yani mübteda) mühmeldir, kelime değildir.
Ancak (هَذَا اللَّفْظُ مُهْمَلٌ , هَذَا اللَّفْظُ مَقْلُوبُ زَيْدٍ) vb. denmiş hükmündedir. Musannifin sözünden anlaşılan (ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا) gibisinin bütünü kelam oluşudur. Ama Zemahşeri'nin tarifinden bu mana çıkmaz. Çünkü

---

27 - Zarf ile mazrufun (zarflanan şey) aynılığı lazım geliyor.

28 - Hükmi kelimenin tarifini Abdulgafur şöyle yapar:(اَلْكَلِمَةُ الْحُكْمِيَّةُ مَايَصِحُّ وُقُوعُ مُفْرَدٍ مَوْقِعَهُ)

(اَلْكَلَامُ هُوَ الْمُرَكَّبُ مِنَ الْكَلِمَتَيْنِ أُسْنِدَتْ إِحْدَيهُمَا إِلَى الْأُخْرَى) der. Bundan açıkça anlaşılıyor ki , yukarda verdiğimiz örnekte sadece (ضَرَبْتُ) lafzı kelamdır. Diğer müteallikat (meful, hal vs.) Onun haricindedir.

Zemahşeri ve İsferaini kelam ile cümlenin eş anlamda olduklarını kabul etmişlerdir. Musannifin sözü de o tarafa eğilimlidir. Zira kelamın tarifini yaparken isnad işini kayıtlamadan bırakmıştır. İsnad (مَقْصُودًا لِذَاتِهِ) olacak (yani kelamı oluşturan lafızlar onun için terkib edilmiş olacak) dememiştir. Kelamı cümleden daha dar tutanlar ise bununla kayıtlamışlardır. O zaman haber veya sıfat olan haber cümlelerine kelam değil, cümle denecektir. Bazı haşiyelerde, metindeki isnaddan[29] (اَلْإِسْنَادُ الْمَقْصُودُ لِذَاتِهِ) kasdedildiği kaydedilmektedir. O takdirde Musannife göre de kelam cümleden daha özel olur. (جَاءَنِي رَجُلٌ يَضْرِبُ أَبُوهُ) cümlesinde gelmek fiilinin adama isnadı, maksud li - zatihi dir. Dövmenin babaya isnadı maksud li ğayrihi'dir. Yani birincinin hesabınadır.) (وَلَا يَتَأَتَّى) Yani meydana gelmez. (إِلَّا فِي ضِمْنِ اسْمَيْنِ) Bunlardan biri müsned, diğeri müsnedün ileyhdir. (أَوْ فِي ضِمْنِ اسْمٍ) buradaki isim müsnedün ileyhdir. (وَفِعْلٍ) müsneddir. Bazı nüshalarda önce (فِي فِعْلٍ) sonra (وَاسْمٍ) şeklindedir.

Burada üç tür elemanla ikişerli altı değişik gurup kurulabilir. (A, B, C, türlerindeki elemanları A,A - B,B - C,C - A,B - A,C - B,C şeklinde gurublandırabiliriz.) Bunlardan üç tanesi (A,A - B,B - C,C) aynı cinslerden teşekkül eder. İsim,İsim - Fiil,Fiil - Harf,Harf. Üç tanesi (A,B - A,C - B,C) farklı cinslerden teşekkül eder. İsim,Fiil - İsim,Harf - Fiil,Harf. Malumdur ki, kelam ancak isnadla meydana gelebilir. İsnad için müsned ve müsnedün ileyh gerekir. Bunlarda sadece iki isimde veya bir isimle bir fiilde gerçekleşirler.

Geride kalan dört guruba gelince, harf ile harfde, her ikisi de gerçekleşmez. Fiil ile fiilde ve fiil ile harfde müsnedün ileyh tahakkuk etmez. İsim

---

29 - Terimin aslı: (اَلْإِسْنَادُ الْمَقْصُودُ مِنْ مُتَكَلِّمٍ بِهِ لِذَاتِهِ) bakınız. Şeyh Radi. Yani kelamın kendisiyle oluştuğu lafızlar asıl onun için kastedilmiş olan (onun için terkib edilmiş olan) isnad.

ile harfte ikisinden biri olmaz. Çünkü isim müsnedse, müsnedün ileyh yok demektir. İsim müsnedün ileyhse müsned yok demektir.

(يَا زَيْدُ) gibisi (أَدْعُو زَيْداً) takdirindedir. Dolayısıyla harf ile isim gurubundan değildir. Fiil ile isim gurubundandır. İsim (أَدْعُو) nun içersinde niyet edilmiştir. (müstetirdir.)

İSİM

(اَلاِسْمُ مَا دَلَّ) Yani delalet eden kelimedir. (عَلَى مَعْنًى كَائِنٍ فِي نَفْسِهِ) (نَفْسِهِ) deki zamir kelimeden ibaret olan (مَا) ya raecidir. İsmi mevsulun lafzı gözetilerek müzekker yapılmıştır.

İbni Hacib, Zemahşeri'nin "Mufassal" adlı metnini şerhederken orada da geçen aynı ibareyi şöyle açıklamıştır: (نَفْسِهِ) deki zamir (مَعْنًى) lafzına raecidir. Yani yalnız kendisine itibar edildiğinde ve yalnız kendisi göz önüne alındığında bir manaya delalet eden kelimedir. Başka bir şey göz önünde tutulmaz. Mesela (اَلدَّارُ فِي نَفْسِهَا حُكْمُهَا كَذَا) - Evin sırf kendi değeri şu kadardır - denir. Yani "başka birşeye itibarla değil" demek istenir.

O bakımdan harfin tarifi yapılırken (اَلْحَرْفُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنًى فِي غَيْرِهِ) denmiştir ki (حَاصِلٍ فِي غَيْرِهِ) anlamındadır. Yani yalnız kendine itibarla değil, müteallakı dikkata alındığında ortaya çıkan (bir manaya delalet eden kelimedir). İbni Hacib'in açıklaması burada bitiyor. Seyyid Şerif bu hususu şöylece özetler: Dış dünyada nasıl ki, zatıyla kaim[30] ve başkasıyla kaim[31] varlıklar bulunuyorsa, aynı şekilde zihinde, kasıtlı olarak idrak edilen, kendi başına kavranabilen, mahkumun aleyh ve bih (müsnedün ileyh ve bih) olmaya elverişli bilgiler vardır. Diğer taraftan da başkasına bağlı olarak idrak

30 - Kendi başına yer tutan ve kendilerini taşıyacak bir mevzu (mahal) olmaksızın var olabilen şeylerdir.

31 - Ancak başkasına bağlı olarak yer tutan ve kendi varlığını hissettirecek mevzu'dan (mahalden) ayrılması düşünülemiyen şeylerdir.

edilen. başkasını anlamada araç olan ve mahkumun aleyh ve bih olmaya elverişsiz bilgiler vardır. Mesela "ibtida" kelimesinin manasını akıl kasıtlı olarak ve başlıbaşına düşündüğü zaman bağımsız bir mefhumdan ibaret olmuş olur, tek başına kavranır. Peşinden mütealläkı[32] da ona bağlı olarak ve ayrıca zikredilmesine ihtiyaç duyulmadan topluca idrak edilir.

O, bu itibarla (bu özelliği ile) sadece ibtida lafzının mefhumu olur. ﴿(مِنْ) lafzının mefhumu olmaz﴾ ve "ibtida" lafzı, ona delalet ederken onun mütealläkını da anlatacak ayrı bir kelimenin ekine muhtaç olmaz. İşte "ismin ve fiilin içerisinde bunların delalet ettikleri bir mana vardır" derken kasdeddikleri budur. (Yani manaya delalet ederken kendilerine başka bir kelimenin eklenmesine gerek duymazlar./ el-Akd un Nami) Mesela (سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ) diyelim. Burada akıl ibtida mefhumunu, yürümek işiyle Basra şehri arasında bir Halet (ikisini birbirine rabteden bağ/ el-Akd ün Nami) olarak düşünse ve bunların durumlarını bilmede[33] araç yapsa, o zaman anlaşılmak bakımından bağımlı olur. Mahkumun aleyh ve bih olamaz. Tasavvur edilmesi ancak müteallakının ayrıca zikredilmesiyle mümkün olur. Mütekellim, ona işaret ederken onun müteallakını da anlatacak ayrı bir kelimeyi mutlaka ekler. Kısacası "ibtida" lafzı genel bir mana için vaz edilmiştir. (مِنْ) lafzı ise onun özel cüzlerinden her birine vaz edilmiştir. Bu cüzler, müteallakları için bir halet (yani aralarında bir rabıta/ es - Seyalkoti) ve onların durumlarını bilmede bir araç olarak algılanırlar. Bahsedilen genel mana kasıtlı olarak ve başlıbaşına düşünülebilir. O zaman bağımsız bir anlamı bulunur. Mahkumun aleyh ve bih olabilir. Ama cüzlerin bağımsız bir anlamı yoktur mahkumun aleyh ve bih[34] olamazlar. Çünkü bunların (mahkumun bih ve aleyhi) biriyle, başkası arasında nisbet, itibar edilebilmesi ancak her birinin kasıtlı olarak algılanmasıyla mümkündür. Oysa zikredilen cüzler müteallaklarının durumunu bilmede alet olmaları için

---

32 - Bu müteallak her hangi bir şey olabilir. Mesela (اِبْتِدَاءُ قِرَاءَتِي مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ) cümlesinde "kıraat" lafzıdır.

33 - Yani yürümek işinin مُبْتَدَأٌ ve Basra şehrinin (مُبْتَدَأٌ بِهِ) olduğunu bilmede alet yapsa. İsmet alel Cami.

34 - Buralarda geçen "mahkumun aleyh ve bih" sözlerinden, hep müsnedün ileyh ve müsnedün bih manaları kastedilmektedir.

ancak müteallaklarının zikriyle birlikte tasavur edilebilirler. O bakımdan (harf başkasında bulunan bir manayı delalet ediyor) derken kasdeddikleri budur. (Yani harfin manasını oluşturan o cüzlerin yalnız müteallaklarıyla birlikte zikredildiğinde tasavvur edilebilecek halde olmalarıdır./Bak. el-Akd ün Nami)

Bunları anladıktan sonra artık bilebilirsiniz ki: kendine itibar edildiğinde mananın hasıl olmasından maksat ﴿ yani (نَفْسِهِ) deki zamirin (مَعْنًى) kelimesine raci olmasından maksat ﴾ anlaşılmak yönünden bağımsız olmasıdır. Mananın kelimenin içersinde olmasından amaç da ﴿ yani (نَفْسِهِ) deki zamirin kelimeden ibaret olan (ما) ya raci olmasından amaç ﴾ anlaşılmakta bağımsızlığından ötürü, başka bir eke muhtaç olmaksızın kelimenin ona delalet etmesidir.

Sonuçta "Kendine itibarla mananın hasıl olması" sözü ve "kendisine delalet eden kelimenin içinde mananın olması" sözü aynı kapıya çıkar. Yani mananın anlaşılmada bağımsız olduğu ifade edilmiş olur.

Kafiye metninde (نَفْسِهِ) deki mecrur zamirin kelimeden ibaret olan (ما) ya raci olması daha kuvvetlidir. Çünkü daha önce geçen hasır metodundaki ifadeye ﴿ yani (لِأَنَّهَا أَيِ الكَلِمَةَ إِمَّا أَنْ تَدُلَّ عَلَى مَعْنًى فِي نَفْسِهَا أَوْلَا) ifadesine) uyum göstermiş olur. Çünkü orada mananın kelime içersinde olduğu geçmektedir. Zamirin (مَعْنًى) kelimesine raci olması da muhtemeldir. O zaman (yukarıda açıkladığımız) her iki anlamın kasdedilmesi mümkün olduğuna işaret edilmiş olur.

Carullah Zemahşeri'nin "Mufassal" ında son mananın kasdedilmesi daha kuvvetlidir. Yani (نَفْسِهِ) deki zamirin (مَعْنًى) kelimesine raci edilmesi daha açıktır. Çünkü Mufassalın metninde daha önce mananın kelime içinde olduğunu ifade eden bir ibare geçmemektedir. O nedenle İbni Hacib orada zamirin (mana) ya raci olduğunu kesin olarak belirtir. Yaptığımız incelemelerden anlaşılıyor ki; (قُدَّام , تَحْت , فَوْق , ذُو , خَلْف) gibi devamlı muzaf olarak kullanılan isimler öne sürülerek " İsmin tanımı, bütün isimleri içine almıyor ve harfin tanımı, harf olmayanlarıda içeriyor" diyerek itiraz yapılamaz. Çünkü bunların anlamları geneldirler. (Küllidirler) anlaşılmada bağımsızdırlar. Kendi başlarına kavranırlar. Peşlerinden

müteallakları da kendilerine bağlı olarak ve ayrıca zikredilmelerine ihtiyaç duyulmadan topluca idrak edilirler. Ancak adet gereği, bu isimler kendi manalarında kullanılırken, hususi müteallaklarına muzaf bir halde kullanılınca - Çünkü o müteallaklar için vaz edilmişlerdir, - muzafın ileyhlerin zikri, o hususi şeylerin anlaşılması içindir. Yoksa isimlerin asıl manalarının idrak edilmesi için değildir. Netice de onlar başkasına değil kendilerine itibar edildiğinde ortaya çıkan manalarına delalet ederler ve harfin değil ismin tanımı içine girerler. Fiilin kendi başına ve kapsama yoluyla[35] delalet ettiği eylem (hades) idrak edilirken beraberinde üç zamandan biri de anlaşılınca, Musannif (غَيْرُ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ) sözüyle onu, ismin tanımından çıkarmıştır. "Ba" harfi burada (مَعَ) manasındadır ve bu ifade (مَعْنًى) kelimesinin ikinci sıfatıdır. Birinci sıfatla[36] harf ikincisiyle 'fiil', ismin tanımından çıkarlar. Zamana bitişmemekten kasıt ilkin vaz edilirken bitişmemesidir. O nedenle "fiil isimleri" (esma-ul efal) tanımın içinde kalırlar. Zira onlar ya mastarlardan nakledilmişlerdir - mastarlıktan nakilleri ister belli olsun (رُوَيْدَ) gibi, çünkü mastar olarak kullanılabilmektedir. İsterse belli olmasın (هَيْهَاتَ) gibi. Her ne kadar mastar olarak kullanılmasa da (قَوْقَى) fiilinin mastarı olan (قَوْقَاةٌ) veznindedir veya aslında ses olan mastarlardan nakledilmişlerdir. (صَهْ) gibi, veya zarflardan yada car'la mecrurlardan nakledilmişlerdir. (أَمَامَكَ زَيْدًا)[37] ve (عَلَيْكَ زَيْدًا)[38] gibi arab diline kondukları zaman bunların hiç birisi herhangi bir zamana delalet etmiyorlardı.

---

35 - Bir şeye tazammun yoluyla delalet edilmesi demek, başka şeylerle birlikte ona da delalet edilmesi demektir. Mutabakat yoluyla delalet ise yalnızca o şeye delalet edilmesi anlamındadır.

36 - Yani (فِي نَفْسِهِ) sözüyle.

37 - Ondan kaçın! dikkat et manasındadır. / el-Mucem ul-Vasit. Yahut önüne geç! anlamındadır.Abdulgafur.

38 - Sarıl! tut! bırakma! peşinden git! anlamındadır.

39 - Burada lafız yönünden ortaklık kastedilmektedir. /el- Akd ün- Nami.

Buna mukabil vaz esnasında üç zamandan biriyle birleşiyorken sonradan zaman mefhumundan tecrid edilen kelimeler bulunmaktadır. (عَسىٰ) ve (كَادَ) gibi. Onlarda fiilin tanımı içine girerler.

Muzari, yapılan tanımın dışında kalır. Çünkü (lafız[39]) şimdiki ve gelecek zamanın her ikisine birden vaz edilmiş ise[40] üç zamandan muayyen iki tanesine delalet eder ve neticede belli bir tanesine de zımmen (kapsama yoluyla) delalet etmiş olur. Zira muayyen bir şeye delalet edilirken, aynı anda başkasına da delalet edilebilir. Evet, muayyen bir şey irade edildiği anda başka şey artık irade edilemez ama delalet ile irade birbirinden çok farklıdırlar.

Musannif, ismin tanımını bitirince, iyice bilinmesi için birtakım özelliklerden bahseder.

İSMİN ÖZELLİKLERİ

(وَ مِنْ خَوَاصِّهِ) Özelliklerinin çokluğuna işaret etmek amacıyla cemi kesret[41] sıgasını kullanmıştır. (مِنْ) harfi tebiz (parça, kısım manası ifade etmek) içindir. Musannif bununla da onların bir kısmını zikredeceğine işaret etmiştir. (خَوَاصُّ) kelimesi (خَاصَّةٌ) ün çoğuludur. Bir şeyin hassesi, ona mahsus olup, başkasında bulunmayan (bir niteliği) dir. Ya özelliği olduğu o şeyin bütün fertleri için geçerlidir. "Kabiliyet olarak yazı yazmanın" insana mahsus oluşu gibi. Veyahut geçerli değildir. Yazı yazmanın bil fiil (iş olarak, uygulamaya dökülmüş olarak) insana aitliği gibi. (دُخُولُ اللاَّمِ) lamı tarifi kasdetmektedir.

---

40 - Üç görüşten tercih edileni budur. İkincisi: Hal için vaz edilmiştir. İstikbale delaleti mecazdır. Üçüncüsü: İstikbal içindir, hale delaleti mecazdır/İsam

41 - Cemi kıllet (azlık çoğulu) ve cemi kesret (çokluk çoğulu) olmak üzere iki tür cemi (çoğul) vardır. Azlık çoğulu üçten ona kadar sayılı varlıkları gösterir. Çokluk çoğulu on'dan yukarısına delalet eder. Mecaz olarak bunlar birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Cemi kıllet vezinleri (أَفْعُلٌ , أَفْعِلَةٌ , أَفْعَالٌ , فِعْلَةٌ) /İbni Akil.

Şayet "harfi tarifin eklenmesi" deseydi, mimi tarifide içine almış olurdu. Mesela Rasulüllah (S.A.V.) bir hadisi şerifte (لَيْسَ مِنَ امْبِرِّ امْصِيَامُ فِي امْسَفَرِ) buyurur. Ancak yaygın olmadığı için ondan bahsetmemiştir. Musannif (دُخُولُ الْأَلِفِ وَاللَّامِ) demeyip sadece lamı zikretmiştir. Çünkü ona göre tarif edatı yalnızca lamdır. Vasıl hemzesi ise, sakin olan lamla başlangıcın mümkün olmaması nedeniyle eklenmiştir. Sibeveyhin mezhebi budur. Halil'e göre (لْ) lafzı (هَلْ) ve (بَلْ) gibidir. ﴿Yani (هَلْ) veznindedir. Hemzesi katiyye idi ancak çok kullanıldığı için vasliyye yapılmıştır./İsmet﴾

Müberred'e göre tarif edatı meftuh hemzedir. Lam,istifham hemzesiyle kendisi arasında fark olsun diye eklenmiştir. Tarif harfi sadece isme eklenir. Zira, anlaşılmada bağımsız olan ve lafzın mütebakat yoluyla delalet ettiği bir mananın tayini (belirlenmesi) içindir. Harf bağımsız bir manaya delalet etmez. Fiil ona delalet eder, fakat delaleti mutabakat yoluyla değildir. Tezammun yoluyladır. Bu özellik ismin bütün fertlerinde görülmez. Mesela zamirlere, işaret isimlerine, ismi mevsullere eklenmez. Burada zikredilen diğer beş özellik de böyledir. (Hepsinde görülmezler.) (مِنْهَا دُخُولُ الْجَرِّ) cerr, sadece isimde olur. Çünkü harfi cerrin, mecrurunda bıraktığı lafzi bir eserdir. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ gibi) Veya izafeti maneviyede görüldüğü gibi mecrurundaki takdiri bir eseridir.﴿ (غُلَامُ زَيْدٍ) de Zeyd lafzının mukadder bir lamla cer edilişi gibi. ﴾ Harfi cerrin lafzan veya takdiren yalnız isimlere girişinin nedeni, fiilin manasını isme ulaştırmak amacıyla vaz edilmesidir. Dolayısıyla fiilin manasını isme ulaştırmak için isme girmesi gerekir. İzafeti lafziye'ye gelince (yani ne lafzan, ne de takdiren bir cerr harfinin eseri olmayan oradaki cerre gelince;) Manevi izafet'in feridir. (ayrıntısı niteliğindedir.) O bakımdan aslına tabi olması gerekir. Aslı (yani manevi izafet) ismin bir özelliğidir. (Ondaki cerr, ismin özelliğidir.) Fiilin özelliği olmakla veya hem fiilin, hem ismin özelliği olmakla aslına muhalefet etmemelidir. (وَمِنْهَا دُخُولُ التَّنْوِينِ) bütün tenvin çeşitleri yalnız isme girerler. Ancak terennüm tenvini hem isme, hem fiile, hem de harfe girer. İnşaallah kitabın sonunda tenvinin tarifi ve kaç çeşiti bulunduğunu açıklayacağız. Ve

terennüm tenvininin haricindekilerin niçin yalnız isme girdiklerini, onun hem isme, hem de diğerlerine giriş nedenini belirteceğiz. (وَ مِنْهَا الْإِسْنَادُ إِلَيْهِ) merfudur. (دُخُـولُ) kelimesine atfedilmiştir. (اَلـلاَم) kelimesine atfedilmemiştir. Zira duhul denince akla gelen şey "başında zikredilme veya sonuna eklenme" dir. Her iki mana isnad için tasavvur edilemez. Aynı şekilde bundan sonra bahsedilen izafet işi için de tasavvur edilemez[42] . (اَلْإِسْنَادُ إِلَيْهِ) sözüyle kasdedilen, bir şeyin ona isnad edilmesidir. ﴿Yani (إِلَيْهِ) deki zamir şeye racidir. İsme raci değildir./el-Akd ün Nami﴾ . Müsnedün ileyh olmak yalnızca isimler için söz konusudur. Çünkü fiiller edediyen sırf müsned olmaları amacıyla vaz edilmişlerdir. Şayet müsnedün ileyh olsalar, vazlarının tersine bir iş yapılmış olacaktır. (وَمِنْهَا الإِضَافَةُ) Harfi cerr açıkça zikredilmeden yani takdir edilerek, bir şeyin muzaf oluşu kasdedilmektedir. (Muzaf olma özelliği yalnızca isme mahsustur.) Niçin sadece isimler muzaf olurlar dense;"Çünkü, izafetin bütün gerekleri - tarif, tahsis ve tahfif - isimler için geçerlidirler" deriz. Yine metindeki izafet kelimesini, bir şeyin muzaf oluşu diye tefsir ettik. Zira fiil veya cümle bazen muzafun ileyh olurlar: (يَوْمَ يَنْفَـعُ الصَّـادِقِينَ صِـدْقُهُـمْ) ayeti kerimesi gibi. Bunun mastar tevilinde olduğu da söylenmektedir. Yani (يَوْمَ نَفْعِ صِدْقِ الصَّـادِقِينَ) demek istiyoruz. (Eğer onlar da isimle tevil edilirlerse o zaman mana:) harfi cerr takdiriyle mutlak olarak izafet (yani muzaflık da, muzafun ileyhlik de) isme mahsustur (şeklindedir).

İzafeti (بِتَقْدِيرِ حَرْفِ الْجَرِّ) sözümüzle kayıtladık. Çünkü metinde geçen açıklama (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) Örneğiyle bozulabilirdi. Orada (مَرَرْتُ) fiili harfi cerr açıktan zikredilmek suretiyle (زَيْـد) e izafe edilmiştir. (وَهُـوَ) yani isim (مُعْرَبٌ وَ مَبْنِـيٌّ) iki kısımdır. Zira ya başkasıyla birlikte terkibe girerler yada girmezler. İlk durumdakiler[43] ya asıl mebniye benzerler yada benzemezler.

---

42 - Yani o da (دُخُولُ) kelimesine matuftur. (لاَم) kelimesine matuf değildir.

43 - Yani terkibe girenler./Bakınız, İsmet, el-Akd ün- Nami.

İşte bunlar, yani asıl mebniye benzemeyenler murabtırlar. Diğer benzeyenler ve terkibe girmeyen kısımdakiler mebnidirler.

MURAB

(فَالْمُعْرَبُ) Yani ismin bir kısmı olan murab (اَلْمُرَكَّبُ) Yani başkasıyla beraber terkib edilmiş olan ve amili beraberinde olan isimdir. O bakımdan (زَيْدٌ قَائِمٌ) ve (قَامَ هَؤُلَاءِ) cümlelerindeki (قَائِمٌ) ve (هَؤُلَاءِ) bahsedilen mürekkebin içine girerler. Ama (أَلِفْ , بَا , تَا , زَيْد , عَمْرو , بَكْر) gibi hiç terkib edilmemiş, ayrı ayrı sıralanmış isimler girmezler. Yine aynı şekilde başkasıyla beraber terkib edilmiş, lakin amili beraberinde bulunmayan isimler girmezler. (غُلَامُ زَيْد)[44] terkibindeki (غُلَامُ) gibi. Bunların hepsi İbni Hacib'e göre mebnidirler.

(لَمْ يُشْبِهْ مَبْنِيَّ الْأَصْل) Yani irab edilmemesi için etkili olacak şekilde, mebnilikte asıl olan kelimelerle münasebeti olmayacak demek istemektedir. Mebniyy ül Asl sözündeki izafet beyan içindir. Kasdeddiğimiz kelimeler, mazi, emr-i hazır ve harftir. Bu kayıtla (قَامَ هَؤُلَاءِ) gibisindeki (هَؤُلَاءِ) tanımın dışında kalır. Çünkü - inşallah ilerde açıklanacağı gibi - asıl mebniye benzemektedir.

Zemahşeri, yukarıda bahsedilen münasebette bulunmayan ve ayrı ayrı sıralanan isimleri murab saymıştır. (Şayet bu tür isimlere irab icra edilmediği halde nasıl murab sayıyor dense, deriz ki:) (أَعْرَبْتُ) sözündeki ismi meful olan murab için (Yani sözlük anlamındaki murab kelime hakkında/el - Akd ün Nami) ihtilaf edilmemiştir. Çünkü o, ancak terkibe girdikten sonra kelimenin sonunun irab edilmesiyle olur. (Onun murablığında hemfikirdirler.) Onlar ıstılahi anlamdaki murabı kasdederek tartışmışlardır. Zemahşeri, terkibe girdikten sonra irabı hakettiği için, sırf irab edilebilme özelliğine itibar eder. İmam Abdulkahir'in sözünden de anlaşılan budur. Musannif ise, irab edilebilme özelliğinin yanında, bil - fiil iraba layık olma

44 - Mim'in sukunuyla. Çünkü isnadi bir terkiple mürekkeb olmadığı için Musannif'e göre mebnidir.

ya da (terkibe girmeye, amilinin beraberinde bulunmasına da) itibar eder. Onun için tarifinde terkibi şart koşar.

Murablık için bilfiil irabın bulunmasını (yani kelimenin harekelenmiş olmasını) kimse göz önünde tutmamıştır. O bakımdan, murab olduğu halde kelime irab edilmemiş denir[45]. ﴿(جَاءَنِي زَيْد...) misalinde Zeyd'i vakıf gereği olmadan sakin yaparsanız durum budur.﴾

Musannif murabı diğer nahivcilerin tarif ettiği şekilde tarif etmedi. Yani (مَا اخْتَلَفَ آخِرُهُ بِـا خْتِـلَافِ الْعَوَامِـلِ) demedi. Çünkü nahiv ilminin doğuş nedeni, arap diline vakıf olmayan ve arablardan bu dilin kurallarını işiterek öğrenmeyen bir kimsenin terkiblerde geçen kelime sonlarının nasıl olacağını öğrenmesidir. O kuralları arablardan duyarak kavrayan kimsenin nahvi ve nahivcilerin ıstılahlarını bilmesinde hatırı sayılır bir fayda yoktur. Mesela murabı tanımanın faydası, arabçada sonu değişen kelimeleri öğrenmektir. Çünkü arabların konuşmalarına uydurmak için o kelimelerin sonunu değiştirmek gerekmektedir. Dolayısıyla murabın kendisinin bilinmesi sonu değişen kelimelerden oluşunun bilinmesinden önde gelir. Eğer onun ilkin bilinmesi bu değişikliğin bilinmesine ve onunla tarif edilmesine bağlı olsaydı, o zaman sonu değişenlerden olduğunun bilinebilmesi için tarif yapılırken (اَلْمُعْرَبُ مِمَّا يَخْتَلِفُ آخِرُهُ) denmesi gerekecekti. (Dikkat edilirse bu durumda) bir şeyin kendine takaddümü lazım gelmektedir. (Yani tarif edilmeden bildirilmeden önce bilinmiş olması icab etmektedir.) O nedenle, murabın tanımı, diğer nahivcilerin tanımından başka bir şekilde yapılmalı ve onların tanımı, kendisinin bir hükmü (özelliği) olarak kabul edilmelidir. Zaten Musannif'de böyle yapmıştır. (وَحُكْمُهُ) Yani murabın hükümlerinden bir tanesi ve murab olma özelliğinin neticelerinden biri (أَنْ يَخْتَلِفَ آخِرُهُ) Yani irabı harflerle olduğunda, hakikaten veya hükmen[46] bir harf diğer bir harfle değişerek zatı itibarıyla (sonunun farklılaşmasıdır). Veya irabı

45 - (لم تعرب) ibaresini hitap sıgasıyla okumak da mümkündür. Bakınız el- Akd ün- Nami.

46 - Mesela nasb ve cerr hali lafzan aynı olan (اَلْمُسْلِمِينَ) kelimesinde sonun değişmesi hükmendir.

harekelerle olduğunda, hakikaten veya hükmen[47] bir vasıf (hareke[48])diğer bir vasıfla (harekeyle) değişerek sıfatı itibarıyla (sonunun farklılaşmasıdır). (بِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ) Yani murab kelimenin önüne gelen amillerin, amel etmek noktasında birbirinden farklı olmaları sebebiyle (bahsedilen değişiklik olur) "Ba" harfi sebebiyet ifade etmektedir. Amillerin birbirinden farklılıkları amel etmek noktasında olacak deyişimizin nedeni, hükmün (إِنَّ زَيْدًا مَضْرُوبٌ , إِنِّي ضَرَبْتُ زَيْدًا , إِنِّي ضَارِبٌ زَيْدًا) sözleriyle bozulmamasıdır. Çünkü misallerde murab olan Zeyd kelimesinde bir değişiklik olmamıştır. Halbuki amiller, isim, harf ve fiil olmak noktasında farklılık arzetmişlerdir. (لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا) temyiz olarak nasbedilmişlerdir. Yani manada faildirler. (يَخْتَلِفُ لَفْظُهُ أَوْ تَقْدِيرُهُ) demektir. Veya mastar olarak nasbedilmişlerdir. Yani (اخْتِلَافَ لَفْظٍ أَوْ تَقْدِيرٍ) demektir. Lafzan olan değişikliğe örnek verecek olursak: (جَاءَنِي زَيْدٌ , رَأَيْتُ زَيْدًا , مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) gibi. Takdiri olan değişikliğe misal verecek olursak: (جَاءَنِي فَتًى , رَأَيْتُ فَتًى , مَرَرْتُ بِفَتًى) gibi. Bunların asılları (فَتًى , فَتًى , فَتًى) dir. "Ya"harfi elif'e çevrilince, irab takdiri olmuştur. Lafzi ve takdiri değişiklik dendiğinde içerisine hem hükmi, hem de hakiki değişiklikler girer. Zaten buna işaret etmiştik. Eğer bu şekilde açıklamazsak (رَأَيْتُ أَحْمَدَ , مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ) gibisiyle, yine[49] (رَأَيْتُ مُسْلِمَيْنِ , مَرَرْتُ بِمُسْلِمَيْنِ) ve[50] (رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ , مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ) gibi örneklerle hüküm bozulur. Çünkü onlardaki amiller, amel etme noktasında farklılık gösterdikleri halde lafızlarında hakiki bir değişiklik olmamıştır. Mesela (أَحْمَدَ) lafzının sonunda hakiki bir değişiklik yoktur, hükmi bir değişiklik vardır. (أَحْمَدَ) deki fetha, nasb ediei amilden sonra

47 - Mesela nasb ve cerr hali lafzan aynı olan (أَحْمَدَ) kelimesinde hareke değişikliği hükmendir.

48 - el- Akd ün- Nami.

49 - Tesniye sıgasıyla.

50 - Cemi sıgasıyla

gelirse nasb alametidir. Cerr edici amilden sonra gelirse cerr alametidir. Örnekteki tesniye ve cemi için de aynı şeyler geçerlidir.

(İbni Hacib'in sözünden, bütün murabların sonlarında ve amillerinde değişiklik olması icab ettiği anlaşılıyor[51] Halbuki) Asıl mebniye benzemeyen ayrı isimler, amilleriyle birlikte terkibe ilk sokulduklarında, irab alıyorlar[52]. Ne murabın sonunda ne de amilinde değişiklik söz konusu olmuyor, bilakis burada amilin daha ilk gelişi ve irabın daha ilk olarak ortaya çıkışı söz konusu oluyor derseniz sorunuzu şöyle cevaplayabiliriz: Söylediğiniz şey murabın hükmüdür, değişme başka bir hükümdür... Eğer iki hüküm ayrı ayrı tutulurlarsa, bir karışıklık olmaz. Şübhesiz ki, murab kelimenin burada zikredilmeyen birçok hükmü vardır. İşte bahsettiğiniz hususta bunlardan birisi sayılsın! Neticede, Musannifin dile getirdiği hüküm murabın bütün ferdlerini içine alan bir özellik değildir. (اَلْإِعْرَابُ مَا) yani hareke veya harftir. (اِخْتَلَفَ آخِرُهُ) Yani murab olma sıfatı (özelliği[53]) itibarıyla murab kelimenin sonu vasfen[54] veya zaten[55] (değişir) (بِهِ) Yani o hareke veya harf sebebiyle demektir. İsmi mevsul olan (مَا) ile hareke veya harf kasdedildiği zaman amil veya irabı gerektiren manalar[56] kasdedilmez. Eğer (مَا) kelimesi umumi olarak bırakılsa (yani hem hareke ile harf, hem amil, hem de irab gerektiren mana kasd edileceği kabul edilse) "O takdirde (بِهِ) sözünden anlaşılan sebebiyet meflıumuyla ikisi çıkarlar"deriz. Çünkü sebeb dendiğinde akla gelen ilk şey, en yakın sebebtir. Amil ile irab gerektiren mana ise uzak (ikinci plandaki) sebeblerdendirler.

---

51 - Yani daha önce hareke varken başka bir harekenin gelmesini ve amil varken başka bir amilin gelmesini icab ettiriyor.

52 - Veya (يَتَرَتَّبُ عَلَيْهِ) sözü (يَسْتَحِقُّ) ya atfedilmiştir. O zaman mana:"Sonunda ve amilinde değişiklik olup da zikredilen isme irab gerekli oluyor denemez" şeklindedir.

53 - Bahsettiğimiz vasıf irab edilmedir.

54 - Harekeyle irab edildiği zaman "vasfen" değişiklik olur.

55 - "Zaten" değişiklik harflerle irab edildiği zaman olur.

56 - Bu manalar failiyyet, mefuliyyet ve izafet manalarıdır.

"Murab olma sıfatı itibarıyla" diyerek (غُلاَمِي) gibisinin harekesini tanımın dışında tuttuk. Gerçi Musannifin tercihine göre murab bir kelimedir fakat, sonundaki hareke değişikliği murab olma özelliğinin (yani irab edilmenin) bir sonucu değildir. Tersine mütekellim ya'sından hemen önce gelmesi nedeniyledir.

Bu kadar açıklamayla murabın efradını cami, ağyarine mani (eksiksiz, artıksız) bir tanımı yapılmış oldu. Ancak Musannif irab vazının (yani hareke ve harflerin) farklı farklı olmasının yararına işaret etmek ister ve tarife (لِيَدُلَّ عَلَى الْمَعَانِي الْمُعْتَوِرَةِ عَلَيْهِ) sözünü ekler. Evet bunu kasdetmiş olmalıdır. Şöyle ki, (Kafiye'yi şerhederken[57]) (لَيْسَ هَذَا [58] مِنْ تَمَامِ الْحَدِّ) demektedir. Yoksa bunu söylerken tanımın haricinde kaldığını ve (لِيَدُلَّ) deki lamın tanımın dışında geçen bir kelimeye yani cümlenin zımnından anlaşılan (وُضِعَ) lafzına mütealliik olduğunu kasdetmemiştir. Böyle anlaşılmaktan son derece uzaktır. Lam (اِخْتَلَفَ) lafzına mütealliktir. (اِخْتَلَفَ آخِرُهُ لِيَدُلَّ) (يَدُلَّ) deki müstetir zamir ya (اِخْتَلَفَ) sözünün delalet ettiği ihtilaf mastarına racidir, ya da ismi mevsul olan (مَا) ya racidir. (عَلَى الْمَعَانِي) Faillik, mefulluk ve izafet manalarını kasdetmektedir. (الْمُعْتَوِرَةِ) ismi fail sıgasındadır. (عَلَيْهِ) mecrur zamir muraba racidir. Burada (اِعْتَوَرَ) kelimesi gelmek veya istila etmek manasını içermektedir. Aslında bir şeyi elden ele dolaştırdıkları zaman (اِعْتَوَرُوا الشَّيْءَ وَتَعَاوَرُوهُ) derler. Yani onu teker teker bir topluluğun fertleri değişme ve nöbetleşme yoluyla aldığı, hepsi aynı anda almadığı zaman söylerler. İrabı gerektiren manalar sıra ile peşpeşe ve birbirine zıdlıklarından dolayı birarada bulunmaksızın murab kelimeye geldiklerinden, onların alametlerinin de böyle olması icab etmektedir. Böylece bu alametler[59] sebebiyle murab kelimenin sonunda değişiklik vuku bulur. İrabın asıl vazı,

57 - İsam. Ancak elimizdeki şerhinde böyle bir şey bulamadık/Çeviren.

58 - Yani... (لِيَدُلَّ عَلَى الْمَعَانِي) sözü.

59 - el- Akd ün- Nami. Bu alametler irabdan ibarettir.

bahsedilen manalara delalet etmesi içindir, ve sebebini o manaların değişmesini teşkil ettiği, bu değişikliğe[60] itibar edilerek vaz edilmiştir. (Bir gizli soruya cevap vermeğe çalışmaktadır: "İrabı gerektiren manalar sıra ile peşpeşe... vd." sözlerinden anlaşılan "İrabın o manaların değişmesine delalet için vaz edildiği" sonucudur. Oysa Musannifin ibaresinden anlaşılan, onların değişmesine değil bizzat kendilerine delalet etmek için vazedildiğidir. Cevabın özü: İrabın asıl vazında, bahsedilen manaların ihtilafına delalet yoktur ama birbirinden farklı olarak, kimi zaman fetha, kimi zaman damme...vb. olarak vazında ona delalet vardır[61].) İrab murab ismin sonuna konmuştur. Çünkü ismin kendisi müsemmasına delalet eder. İrabda onun (yani müsemmanın) sıfatına (yani fail, meful... vd.) oluşuna delalet eder. Sıfatın, mevsuftan sonra geldiğinde şübhe yoktur. Öyleyse en uygun olanı, sıfata delalet eden (irabın) mevsufa delalet eden (isim)den önce gelmesidir.

"İrab" kelimesi, birisi bir şeyi açıkladığında söylenen (أَعْرَبَهُ) sözünden alınmıştır. Çünkü, bahsettiğimiz manaları (failliği, mefulluğu...) o açıklar. Yahud başka bir görüşe göre, birinin midesi bozulduğunda söylenen (عَرِبَتْ مَعِدَتُهُ) sözünden alınmıştır. Hemzesi selb (izale) içindir[62]. O zaman manası, fesadı(bozukluğu) izale etmek (gidermek)tir. Harf ve hareke, manaların birbirine karışmasından ileri gelecek bozukluğu ortadan kaldırmaktadır.

İRABIN ÇEŞİTLERİ

(وَأَنْوَاعُهُ) Yani ismin irab çeşitleri üçtür. (رَفْعٌ وَنَصْبٌ وَجَرٌّ) Bu üç isim irabta kullanılan harflere ve harekelere mahsustur. Kesinlikle mebnilerin harekelerini ifadede kullanılmaz. Ama zamme, fetha ve kesre isimlerine gelince, onlar çoğunlukla mebnilerin harekelerini ifadede kullanılırlar. Bazen de irabdakilere kullanılırlar. (فَالرَّفْعُ) ister harf ister hareke olsun

60 - Yani murabın sonundaki değişikliğe/el Akd ün- Nami.
61 - Daha fazla ayrıntı için bakınız/el- Akd ün- Nami.
62 - Mesela (أَشْكَيْتُهُ) gibi. Yani (أَزَلْتُ عَنْهُ الشَّكَايَةَ) /Maksud.

(عَلَـمُ الْفَاعِلِيَّـةِ) Yani hakikaten veya hükmen bir şeyin fail oluşunun alametidir. Mübteda, haber vb. gibi merfuları[63] da içine alması için "hakikaten veya hükmen tabirini kullandık. (وَالنَّصْبُ) İster harf ister hareke olsun (عَلَمُ الْمَفْعُولِيَّة) Yani hakikaten veya hükmen bir şeyin meful oluşunun alametidir. Yine diğer mensub mamulleri[64] de içine alması için "hakikaten veya hükmen" tabirini kullandık: (وَالْجَـرُّ) İster harf isterse hareke olsun. (عَلَـمُ الْإِضَـافَـةِ) Yani bir şeyin muzafun ileyh oluşunun alametidir. İzafet kelimesi mastar olduğu için "failiyet ve mefuliyet" kelimelerinde yaptığı gibi, mastar ya'sı eklememiştir. Ref ismi, faile tahsis edilmiştir. Nasb ismi, mefula ayrılmıştır. Ref, dilde ağır basar. Fail azdır. Bir çeşittir. Ağır olan (ref) az olan (fail) e verilmiştir. Nasb, hafif düşer. Mefullar çoktur. Beş çeşittir. Hafif olan, çok olana verilmiştir. Muzafun ileyh'e cerr'den başka alamet kalmayınca cerr ona alamet yapılmıştır.

AMİL

(اَلْعَـامِلُ) İster lafzı olsun, ister manevi olsun, birdir. (مَا بِهِ يَتَقَوَّمُ) Yani onunla oluşur. (اَلْمَعْنَـى الْمُقْتَضِـى لِلإِعْـرَابِ) Yani muraba gelen ve irab yapılmasını gerektiren manalardan biri (onunla oluşur). (جَـاءَنِي زَيْـدٌ) cümlesinde (جَـاءَ) fiili amildir. Çünkü Zeyd ismindeki faillik mefhumu onunla oluşmuştur ve ref, ona alamet yapılmıştır. (رَأَيْتُ زَيْدًا) cümlesinde (رَأَيْـتُ) amildir. Zira zeyd ismindeki mefulluk mefhumu onunla oluşmuştur ve nasb, ona alamet kılınmıştır. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) cümlesinde "ba" harfi amildir.

63 - Failin mülhaklarını.
64 - Mefulun mülhaklarını.

Çünkü Zeyd ismindeki izafet manası onunla oluşmuştur. (فَالْمُفْرَدُ الْمُنْصَرِفُ) Yani tesniye, cemi ve gayri munsarif olmayan müfred isim (زَيْدٌ) ve (رَجُلٌ) gibi. (وَكَذَا الْجَمْعُ الْمُكَسَّرُ الْمُنْصَرِفُ) Cemi mükesser, müfredinin sıgası değişiklikten kurtulmayan cemidir. Eğer gayri munsarif de olmazsa (رِجَالٌ) ve (صَلَبَةٌ) gibi, o zaman ismin bu iki kısmının (yani müfred munsarıf ile cemi mükesser munsarıfın) irabı iki yönden asli olur. Birincisi irabda esas olan, hareke ile olmaktır ve bunlar harekeyle irab edilirler. İkincisi, şayet irab hareke ile ise, esas olan üç halde ayrı ayrı harekelerin kullanılmasıdır ve bunların üç halinde ayrı ayrı harekeler kullanılır. (فَالْإِعْرَابُ فِيهِمَا بِالضَّمَّةِ رَفْعًا) yani ref halindeyken (وَالْفَتْحَةِ نَصْبًا) Yani nasb halindeyken (وَالْكَسْرَةِ جَرًّا) Yani cerr halindeyken Musannifin (نَصْبًا) (رَفْعًا) ve (جَرًّا) sözleri muzaf takdiriyle (yani وَقْتَ takdiriyle) zarf olarak nasbedilmişlerdir. Mastar olarak ﴿Yani (إِعْرَابَ رَفْعٍ) demek istemektedir. Çünkü cümlenin manası (أُعْرِبَا بِالضَّمَّةِ إِعْرَابَ رَفْعٍ) takdirindedir.﴾ veya hal olarak ﴿yani (مَرْفُوعَيْنِ) demek istemektedir. Çünkü cümlenin manası (أُعْرِبَ هَذَانِ الْقِسْمَانِ بِالضَّمَّةِ حَالَ كَوْنِهِمَا مَرْفُوعَيْنِ) takdirindedir﴾ nasbedilmeleri mümkündür. Şimdi önce birinci kısma örnek verelim

(جَاءَنِي رَجُلٌ ، رَأَيْتُ رَجُلاً ،مَرَرْتُ بِرَجُلٍ) ikinci kısma örnek verelim

(جَاءَنِي طَلَبَةٌ ، رَأَيْتُ طَلَبَةً ، مَرَرْتُ بِطَلَبَةٍ) gibi. (جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمُ) Zaid olan elif ve ta ile yapılan cemidir. Salim[65] kaydıyla mükesserden kaçınmıştır. Mükesserin durumu biraz önce dile getirildi. (بِالضَّمَّةِ رَفْعًا وَالْكَسْرَةِ نَصْبًا وَجَرًّا) Nasb hali, cerr haline tabidir. Çünkü cemi müzekker salim'in feridir

65 - (ـه) Sözündeki zamir'in Salim'e raci olması her ne kadar zahire muhalif ise de mana yönünden en tekellüfsüz ve en yarayışlı olanıdır Bakınız. İsmet.

(uzantısıdır). İleride geleceği gibi onun nasbı cerrine uymaktadır. Aslına benzetmek için böyle yapmışlardır. (جَاءَتْنِي مُسْلِمَاتٌ , رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ , مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ) gibi (غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ بِالضَّمَّةِ رَفْعاً وَالْفَتْحَةِ نَصْبًا وَجَرًّا) cerr hali nasb haline tabidir. İnşallah ileride bahsedilecektir. (جَاءَنِي أَحْمَدُ , رَأَيْتُ أَحْمَدَ , مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ) gibi. (أَخُوكَ وَأَبُوكَ وَحَمُوكِ) (حَمُوكِ) kelimesinde kaf harfi meksurdur. Çünkü "hamu" kadının, kocası tarafından olan yakınına denir. Sadece kadına muzaf kılınır. (وَهَنُوكَ) "henü" söylenmesi müstehcen (çirkin, ayıp) olan şeyler için kullanılır. Avret mahalleri kınanmış sıfatlar, kötü fiiller... vb. gibi. Bu dördü menkus isimlerdendir. Lam'larında (vav) harfi vardır. (وَفُوكَ) cevef isimdir. Ortasında "vav" lam'ında "yumuşak he" harfi vardır. Çünkü aslı (فُوهٌ) dür. (وَذُو مَالٍ) Lefifi makrun bir isimdir. Aynı ve lamı "vav" harfidir. Aslı (ذَوُو) dur. Cins isim (olan مَالٍ) e izafet edilmiştir: (Diğerlerinde olduğu gibi) (كَ) zamirine izafet edilmemiştir. Çünkü yalnızca cins isimlere muzaf kılınır. İşte bu altı ismin irabı: (بِالْوَاوِ رَفْعاً وَالأَلِفِ نَصْبًا وَالْيَاءِ جَرًّا) Ancak burada sınırlandırma yapmak gerekmektedir. Zira tasğir edildiklerin de, harekelerle irab edilirler.
(مَرَرْتُ بِأُخَيِّكَ ، رَأَيْتُ أُخَيَّكَ ، جَاءَنِي أُخَيُّكَ) gibi. Yine tesniye ve cemi olurlarsa onların irabıyla irab edilirler. [(أَبَوَانِ) ve (أَبَوَيْنِ) tesniyedir.
(آبَاؤُكَ ، آبَاءَكَ ، آبَائِكَ) cemidir. Şayet salim cemisi yapılacak olursa (أَبُونَ . أَبِينَ) denir. Bunların içinde sadece (اَلْأَبُ , اَلْأَخُ ve اَلْحَمُ) isimlerinin salim cemisi yapılır[66].] Misallerden bu iki husus anlaşıldığı için Musannif onları ayrıca açıklamamıştır. (مُضَافَةً) Zira tasgir edilmediklerinde, tesniye ve cemi olmadıklarında, muzaf da kılınmazlarsa harekeyle irab edilirler. (جَاءَنِي

66 - Şerhu Katr in Neda. İbni Hişam.

(أَخٌ , رَأَيْتُ أَخاً) ve (مَرَرْتُ بِأَخٍ) gibi. Öyleyse muzaf olmaları gerekmektedir. Ama (mütekellim ya'sından başkasına izafet edilmeliler.) (إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ) Çünkü mütekellim ya'sına izafet edildiklerinde, ona muzaf olmuş diğer isimlerden farklı bir tarafları kalmaz. Musannif "Verdiğim misallerden bu şart anlaşılıyor" dememiş ve ayrıca belirtmiştir. Çünkü izafet edildiklerinde mutlaka (كَ) zamirine muzaf olmaları icab ediyor şeklinde yanlış bir kanaate saplanılmasından korkmuştur.

Bu isimlerin niçin harekeyle irab edildiklerini açıklayacak olursak; Araplar tesniyenin ve cemi müzekker salimin irabını harflerle yapınca onlarla müfred isimler[67] arasında tam bir yabancılık olmaması için içlerinden bazısını harflerle irab etmişlerdir.

Sadece altı adedini bu iş için seçmişlerdir. Çünkü tesniyenin de, ceminin de irabı üç türlüdür. (Ref, nasb ve cerr'dir.) Toplam altı türe karşılık altı isim seçilmektedir. Başkaları değil de neden bunların tercih edildiği meselesine gelince, bunlardan çokluk mefhumu anlaşıldığı için (yani mesela baba dendiğinde bir çocuğun varlığı kendiliğinden anlaşılıyor, kardeş dendiğinde ise bir kardeşin daha varlığı kendiliğinden anlaşılıyor...vs) tesniyeye benzemektedirler. Yine irab edilmeleri istendiğinde sonlarında irablığa elverişli bir harfin bulunduğu araplardan işitilerek öğrenilmiştir. Ama (يَدٌ) ve (دَمٌ) gibi diğer sonu hazfedilen isimlerde bu mahzuf harflerin, irab yapılırken meydana çıktığı arablardan hiç işitilmemiştir. (اَلْمُثَنَّى وَكِلاَ) (كِـلاَ) Kelimesi tesniyenin mülhakıdır. (كِلْتَـا) da öyledir. Bundan bahsetmemesinin nedeni (كِـلاَ) nın feri olmasıdır. (مُضَافاً إِلَى مُضْمَرٍ) Yani (كِـلاَ) yahut (كِلْتَا) zamire muzaf bir halde iken demek istemektedir. Zamire izafet edilmiş olmayı şart koşmuştur. Çünkü (كِـلاَ) kelimesi lafzına baktığımızda müfred, manasına baktığımızda tesniyedir. Lafzına itibar ederseniz harekelerle irab edilmesi gerekir, manasına itibar ederseniz... harflarle irab edilmesi gerekir. Netice de her iki tarafa da itibar etmişlerdir.

67 - Yani müfredat. Bakınız Şeyh Radi.

Şöyle ki: (Hiç bir mercive muhtaç olmaması nedeniyle[68]) asıl olan açık isme (ism-i zahire) muzaf olduğunda, asıl olan lafız tarafına riayet edilmiş ve (iraba alamet olma noktasında[69]) asıl olan harekelerle irab edilmiştir. Ancak harekeleri mukadder olmaktadır. Zira sonunda, iki sakinin yanyana gelişinden ötürü (lafzan[70]) düşen elif bulunmaktadır.

(جَاءَنِي كِلاَ الرَّجُلَيْنِ), (رَأَيْتُ كِلاَ الرَّجُلَيْنِ) ve (مَرَرْتُ بِكِلاَ الرَّجُلَيْنِ) gibi. Fer olan zamire muzaf olduğunda, fer olan mana tarafına riayet edilmiş ve yine fer olan harflerle irab edilmiştir.

(جَاءَنِي كِلاَهُمَا , رَأَيْتُ كِلَيْهِمَا , مَرَرْتُ بِكِلَيْهِمَا) İşte bu nedenle Musannif harflerle irab edilebilmesi için zamire muzaf olmalarını şart koşmuşdur.

(وَاثْنَانِ) اِثْنَتَانِ ve ثِنْتَانِ de böyledir. Çünkü bunlar her ne kadar müfred olsalarda, şeklen tesniyedirler ve mana bakımından tesniyedirler. O nedenle tesniyeye katılmışlardır. (بِالْفَتْحَةِ رَفْعاً وَالْيَاءِ الْمَفْتُوحَةِ مَا قَبْلَهَا نَصْبًا وَ جَرًّا) ilerde gelecektir. (جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمُ) Burada maksat, ıstılahi yönden o adla isimlendirilen cemilerdir. Yani "vav-nun" yahut "ya-nun"ile yapılan cemilerdir. O nedenle tekili müzekker olan ve vav'la ve nun'la çoğul yapılan (أَرَضُونَ) ve (سِنُونَ) gibileri de tanımın içine girerler. (أُولُوا وَعِشْرُونَ وَأَخَوَاتُهَا) Bunlar cemi müzekker salime katılmışlardır. (أُولُوا) kelimesi (ذُو) kelimesinin çoğuludur. Fakat onun lafzından gelmemiştir. "Yirminin kardeşleri "nden maksat otuzdan doksana kadar olan yedi benzeridir. (عِشْرُونَ) kelimesi (عَشْرَةٌ) ün çoğulu değildir.Aynı şekilde (ثَلاَثُونَ) kelimesi (ثَلاَثَةٌ) ün çoğulu değildir. Yoksa yirmiye otuz dememiz mümkün olurdu. Çünkü otuz, on sayısının üç katıdır. (Yani bir şeyin üç katına cemi denir. İkisi de on sayısının cemisi ise birbirinin yerine söylenmesi gerekir.) Yine dokuza otuz dememiz mümkün olurdu. Çünkü üç sayısının üç katıdır. Geridekileri de buna kıyaslayınız. (Gizli bir soru cevablandırılıyor. Soru

68 - el- Akd ün- Nami.
69 - el- Akd ün- Nami.
70 - el- Akd ün- Nami.

şudur: (عِشْرُوْنَ) ve benzerleri bizzat cemi müzekker salimin kapsamına giriyor. O bakımdan Musannifin ona mülhakmış gibi göstermemesi gerekirdi. Çünkü (عِشْرُوْنَ)kelimesi (عَشْرَةٌ) ün cemisidir. (ثَلاَثُوْنَ) kelimesi (ثَلاَثَـــةٌ) ün cemisidir. Gerideki kardeşleri de böyledir. Ayrıca zikredilmelerinin manası yoktur...[71]) İkinci olarak (Yani mukadder soruya ikinci cevap: Cemilerden muayyen bir adet anlaşılmaz ama bu lafızlar dan yirmi. otuz, kırk...) belirli bir mefhum anlaşılmaktadır.

(بِـالْوَاوِ رَفْعًـا وَالْيَـاءِ نَصْبًـا وَجَـرًّا) Kendisine ilhak edilen isimlerle birlikte tesniyenin irabı ve yine kendisine katılan isimlerle beraber ceminin irabı harflerle yapılmıştır. Çünkü tesniye ile cemi müfredin feri sayılırlar. Sonlarında irablığa elverişli bir harf bulunur. Bu harf (yani birbirine çevrilen elif ile ya[72]), tesniye alametidir. Ve (birbirine çevrilen vav ile ya[73]) cemi alametidir. Onun tesniyeyle cemiye irab kılınması uygun düşmektedir. Çünkü böylelikle irabları müfredin irabına fer olurlar. Zira harflerle yapılan irab, harekelerle yapılan irabın feridir. Bunların irabı harflerle yapılır, irab harfleri üç taneden ibaret olunca ve irabları her biri için üçer adet olmak üzere altı türe çıkınca, bahsettiğimiz üç harfle ayrı ayrı ikisi de irab edilseler birbirlerine karışırlar. Hepsi tesniyeye verilseler, cemi irabsız kalır. Cemiye verilseler, tesniye irabsız kalır. Dolayısıyla burada bir paylaştırmaya baş vururlar. Fiilde mesela (ضَرَبَـا) ve (يَضْرِبَـانِ) de merfu tesniye zamiri elif olduğundan ötürü onu tesniyede ref alameti yaparlar. Ve fiilde örneğin (ضَرَبُـوْا) ve (يَضْرِبُـوْنَ) de merfu cemi zamiri vav olduğundan ötürü onu cemide ref alameti yaparlar. Cerr halinde aslı üzere kendilerini ya ile irab ederler. Aralarını ayırmak gayesiyle tesniyede ya' nın makablini fetha yaparlar. Nedeni fethanın hafif olması ve tesniyenin çok kullanılmasıdır. Cemide ya'nın makablini kesra yaparlar. Sebebi kesranın ağır olması ve

71 - Bakınız İsmet alel-Cami.
72 - el- Akd ün- Nami.
73 - el- Akd ün- Nami.

ceminin az kullanılmasıdır. Nasb halini, ref'e değil cere katmışlardır. Çünkü her ikisi de kelamda (umdenin değil) fazla(nın alameti[74]) dirler.

Musannif irabın harekeye ve harfe ayrıldığını ve muhtelif yerlerinin açıklanmasını[75] bitirince, daha önce işaret edilen lafzi ve takdiri başlıkları altında bölündüğü yerleri izaha girişmiştir. Takdiri irab daha az olduğundan ötürü önce ona değinir, sonra geride kalanların lafzi olduğunu belirtir. (اَلتَّقْدِيرُ فِيمَا تَعَذَّرَ) Yani lafzında irabın ortaya çıkmadığı murab isimde olur. İraba mahal olan harfin, irabta kullanılan harekeyi kaldırmaya elverişli bulunmadığı durumda gerçekleşir. Mesela sonunda elifi maksure olan, harekeyle irab edilen isimlerde hal böyledir. İster elif lafızda meydana çıksın (اَلْعَصَا) gibi. İsterse iki sakinin yanyana gelişinden ötürü çıkmasın (كَعَصاً) her iki şekilde de elif-i maksure harekeyi yüklenmeye elverişli değildir.

(وَ) Bahsettiğimiz yerlerden başka birisi, harekeyle irab edilen ve mütekellim ya'sına izafet edilen isimlerdir. Mesela: (غُلَامِي) Bu ismin sonundaki mütekellim ya'sının makablini, daha amil gelmeden önce kesra doldurunca[76] amil geldiğinde kesraya uygunluk göstersin, göstermesin başka bir harekenin konması artık imkansızlaşmıştır.

Bazıları bu tür isimlerin cerr halinde iken irabları lafzi olur demişlerse de bu görüşe iltifat edilmemiştir. (Çünkü kesraya amil değil, mütekellim ya'sı sebeb olmaktadır.) (مُطْلَقاً) Her üç halde de takdiridir. Yani bu iki tür murab ismin irabının takdiri olması, herhangi bir hale mahsus değildir. Bilakis bütün durumlarda böyledir. (أَوِ اسْتُثْقِلَ) Musannifin bu sözü (تَعَذَّرَ) sözüne matuftur. Yani irabın ortaya çıkamadığı murab isimde veya irabın ortaya çıkışı lafzında ağır kaçan murab isimde olur. Şöyle ki: İrabın konacağı yer, irab harekesini taşımaya elverişli olur, fakat lafızda ifadesi dile ağır gelir. Sonlarında makabli meksur olan ya bulunan murab isimler böyledirler. İster ya, iki sakinin yanyana gelişinden ötürü hazfedilsin (كَقَاضٍ) isterse

74 - el- Akd ün- Nami.
75 - Yani üçü harekelerle ve üçü harflerle olan altı yeri el- Akd ün- Nami.
76 - Çünkü kesra ile ya arasında kuvvetli bir münasebet vardır.

hazfedilmesin birdir. (الْقَاضِي) gibi. (رَفْعاً وَجَرًّا) Yani nasb hali hariç yalnız ref ve cerr halinde takdiri olur. Çünkü kesra ile zamme ağır harekelerdir. Fetha ise hafiftir. (وَنَحْوُ مُسْلِمِيَّ) (كَقَاضٍ) sözüne atfedilmiştir. Ağır gelmekten ötürü irabın mukadder oluşuna, bazen harekelerle yapılan irabda tesadüf edilir. (قَاضٍ) gibi. Bazen de harflerle yapılan irabda tesadüf edilir. (مُسْلِمِيَّ) gibi. Ama imkansızlıktan ötürü (özürlenmeden ötürü) irabın mukadder oluşuna, sadece harekelerle yapılan irabda rastlanır. (رَفْعًا) Yani (مُسْلِمِيَّ) gibisinde irabın mukadder oluşu nasb ve cerr halinde değildir. Sırf ref halindedir. (جَاءَنِي مُسْلِمِيَّ) gibi izafet sebebiyle nun düşer. Vav ile ya yanyana gelir. Öndeki sakindir. Vav, ya'ya çevrilir. Ya'lar birbirine idgam edilir. Makablleri kesra yapılır. Vav olan ref alameti lafızda kaybolur ve ref halinde irabı takdiri olur. Nasb ve cerr halinde böyle değildir. Çünkü idgam ya'yı ya olmaktan çıkarmaz. İdgam edilmiş olan ya yine ya'dır. (جَاءَنِي أَبُو الْقَوْمِ , رَأَيْتُ أَبَا الْقَوْمِ , مَرَرْتُ بِأَبِي الْقَوْمِ) gibisinde üç halde de harflerle yapılan irab takdiri olur. İki sakinin yanyana gelmesi nedeniyle lafızda irab düşer. Takdiri hale gelir. (وَاللَّفْظِيُّ) Yani telaffuz edilen irab (فِيمَا عَدَاهُ) Yani irabın özürlendiği ve ağır kaçtığı yerlerin dışındadır[77]. Murabın munsarif veya gayrı munsarıf olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyince ve gayri munsarif, munsariften az olup onun bilinmesiyle munsarif kendiliğinden ortaya çıkınca. Musannif gayri munsarifi tarif etmiş ve onunla yetinmiştir. Tıpkı takdiri irabın zikredilip lafzi irabın kendiliğinden ortaya çıkışı gibi.

---

77 - (عداه) sözünde meful olan zamir (عَدَا مَا ذُكِرَ بِمَا تَعَذَّرَ فِيهِ الْإِعْرَابُ أَوِ اسْتُثْقِلَ) tevilindedir. Yani (ما) ya racidir. O nedenle "Zikredilen yerler iki tane olduğu için (عَدَاهُمَا) olması gerekirdi" denmemelidir.

GAYRİ MUNSARİF

(غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ مَا) Yani murab bir isimdir. (فِيهِ عِلَّتَانِ) Bahsedilen illetler ve illetlerin tesir şartları murab isimde biraraya geldiklerinde müessir olurlar. Biraz sonra zikredilmektedir.(مِنْ عِلَلِ تِسْعٍ أَوْ وَاحِدَةٍ مِنْهَا تَقُومُ مَقَامَهُمَا) Dokuz illetten iki tanesinin bulunduğu isimdir. Veya içlerinde iki illet yerini tutan yani ikisinin meydana getirdiği tesiri tek başına getiren bir illetin bulunduğu isimdir. (وَهِيَ) Yani dokuz illet, aşağıdaki iki beyitte dile getirilen dokuz şeyin toplamıdır. Yoksa onların her birisi değildir. (Yani هِيَ zamiri dokuz illet dendiğinde akla gelen (اَلْعِلَّةُ) kelimesine raci değildir.) O nedenle bu dokuz illete, bu şeylerden herbiridir diye hükmetmek doğru olmaz denemez. (Mübteda çoğul olur, haber tekil olursa mana bozulur) şeklindeki itiraza cevap vermeğe çalışmaktır. Benzeri (وَأَنْوَاعُهُ رَفْعٌ وَنَصْبٌ وَجَرٌّ) cümlesidir. Kısacası bir bütün olan mübtedaya, birbirlerine atfedilen parçaları haber kılınmıştır[78]. Bahsettiğimiz toplam:

(عَدْلٌ وَوَصْفٌ وَتَأْنِيثٌ وَمَعْرِفَةٌ)

(وَ عُجْمَةٌ ثُمَّ جَمْعٌ ثُمَّ تَرْكِيبٌ)

son iki illeti atfederken vav yerine sümme'yi kullanması sırf vezni muhafaza içindir.

(وَالنُّونُ زَائِدَةً مِنْ قَبْلِهَا أَلِفٌ)

(وَوَزْنُ الْفِعْلِ وَهٰذَا الْقَوْلُ تَقْرِيبٌ)

(زَائِدَةً)sözü hal olarak nasbedilmiştir. Çünkü mana: "Nun zaid haldeyken gayri munsarif kılınır" şeklindedir. (أَلِف) sözü (قَبْلِهَا) zarfının failidir, veya geride kalmış mübtedasıdır. Ancak bu şekilde yapılan irablardan elifin de nun gibi zaid olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Elif, nun gibi zaid olduğu için

78 - Daha fazla bilgi için bakınız. el- Akd ün- Nami.

kendilerinden, zaid elif ve nun diye (birlikte) bahsedilir. (أَلِف) sözü (زَائِدَةً) in faili yapılsa, (قَبْلِهَا) sözü (زَائِدَةً) e müteallik yapılsa[79] ve nun'dan önce gelen elifin ziyadeliğiyle, onların fazla olma sıfatında ortaklıkları ve elifin nun'dan daha evvel bu niteliği taşıdığı kasdedilse, her ikisinin de zaidliği anlaşılmış olur. Bu izah (جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِباً مِنْ قَبْلِهِ أَخُوهُ) sözüne benzer. (Manası: (جَاءَنِي زَيْدٌ حَالَ كَوْنِهِ رَاكِباً أَخُوهُ مِنْ قَبْلِ رُكُوبِهِ) şeklindedir. Ancak misaldeki önce olma zaman itibarıyladır, bizimkinde ise mekan itibarıyladır[80].) Çünkü bu söz, ikisinin de ata binme vasfında ortaklıklarını ve kardeşinin Zeyd'den daha evvel bu niteliği taşıdığını ifade etmektedir.

(هٰذَا الْقَوْلُ تَقْرِيب) sözünün anlamına gelince, dokuz sebebin hepsinin şiirle anlatmak, akılda tutmaya yaklaştırmak içindir. Çünkü şiirin akılda kalması daha kolaydır.

Yahut anlamı: Bu dokuz şeyin hepsinin birer illet teşkil etmesi takribi (yaklaşık) bir sözdür, tahkiki (hakiki) bir söz değildir. Çünkü gerçekte illet bunların teki değil çiftidir. Veya onların dokuz tane olduğunu söylemek, doğruya yaklaştırmak içindir. Zira adedinde ihtilaf vardır. Kimisine göre iki tanedir. Kimisine göre onbir tanedir. Kendilerinin dokuz tane olduğunu belirtmek üç görüş içinde doğruya en yakın olanına yaklaştırmak içindir.

Musannif sonra dokuz illetin şiirde geçen sırasını gözönünde tutarak örneklerini verir. (مِثْلُ عُمَرَ) adl'e örnektir, (وَ أَحْمَرَ) vasf'a örnektir (وَطَلْحَةَ) tenis'e örnektir. (وَ زَيْنَبَ) marife'ye örnektir. Talha'dan sonra marife'ye örnek olarak Zeyneb'i getirmesinde, tenis'in lafzi ve manevi olmak üzere iki kısmının bulunduğuna işaret vardır. (وَ إِبْرَاهِيمَ) U'eme'ye örnektir. (وَ مَسَاجِدَ) cemi'ye örnektir, (وَمَعْدِي كَرِبَ) terkibe örnektir, (وَعِمْرَانَ) elif ve nuna örnektir. (وَ أَحْمَدَ) fiil veznine örnektir. (وَ حُكْمُهُ) Yani gayri munsarifin hükmü ve iki illet yada onların yerini tutacak tek illet taşıması nedeniyle kendisine gereken eseri: (أَنْ لَا كَسْرَ فِيهِ وَ لَاتَنْوِينَ) Nedenini açıklayacak

79 - Bakınız "Kafiye Muribi" Zeynizade.
80 - el- Akd ün- Nami.

olursak: Her iki illet fer olma niteliği taşır. İsimde bunların ikisi bulunsa, iki tane ferlik sıfatı bulunuyor demektir. Bu bakımdan fiille aralarında benzerlik vardır. Fiil, isme nisbetle iki tane ferlik taşır. Birincisi faile muhtaç olmasıdır. ikincisi mastardan türemiş olmasıdır. (Bildiğiniz gibi mastar isimdir.) Dolayısıyla (ismin irabda) köklü - mütemekkin - olduğunu gösteren tenvin ile, isme mahsus irab türü olan cerr kendisinden alıkonmuştur.

Her illet fer olma niteliği taşır dedik. Çünkü adl, madulun anh'ın (çıkmış olduğu asıl sığanın) feridir. Vasıf mevsufun feridir. Tenis, tezkirin feridir. Nitekim önce (قَائِمٌ) dersin, sonra (قَائِمَةٌ) dersin. Marifelik nekreliğin feridir. Zira önce (رَجُلٌ) dersin, sonra (اَلرَّجُلُ) dersin. Arapların konuşmasında ucme fer durumundadır. Her dilde asıl olan başka dillerin kendisine karışmamasıdır. Cemi, tekilin feridir. Terkib müfredliğin feridir. Zaid elif nun, katıldıkları ismin feridirler. Fiil vezni, isim vezninin feridir. Çünkü her nevide asıl olan, kendisinden başka bir neviye mahsus bir veznin bulunmamasıdır. Eğer bulunursa onun feri sayılır. (وَ يَجُوزُ) Yani mümkün olur. İster sarf edilmesinde zaruret bulunsun, ister bulunmasın farketmez. (Musannif sarfı vacib olan bir şeye niçin caiz dedi? Şeklindeki soruyu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Cevabın özü: "Caizdir" sözü bazen vacibin karşıtı olarak kullanılır. Hem yapılabilir hem yapılmayabilir manasına gelir. Bazen ise vacib olabilmeyi de içerisine alan bir mefhum ifade eder. Burada böyledir. Öyleyse Musannifin caizdir sözü mümkün olur anlamındadır. İster "zaruret halinde" olduğu gibi vacib olsun, isterse "tenasüb" halinde olduğu gibi caiz olsun, birdir[81].) (صَرْفُـهُ) Yani kesralayarak ve tenvinleyerek munsarif bir isim hükmüne getirilmesi mümkündür. Yoksa gerçek anlamda munsarif bir kelime yapılmasını kasdetmemektedir. Çünkü Musannife göre gayri munsarif, içinde bahsettiğimiz illetlerden iki tanesi veya ikisinin yerini tutacak biri bulunan isimdir. Tenvinin veya kesranın gelmesiyle isim bunlardan sıyrılmış olmamaktadır.

Kimisi "Buradaki sarf'dan ıstılahi anlamı değil sözlük anlamı[82] kastediliyor." demiştir. O zaman mecrur zamir (حُكْمُهُ) sözüne racidir. Yani

81 - el- Akd ün- Nami.

82 - Sarf sözlükte "tağyir" - değiştirmek - anlamındadır.

(يَجُوزُ تَغْيِيرُ حُكْمِهِ إِلَى حُكْمٍ آخَرَ)[83] demektir. (لِلضَّرُورَةِ) Yani şiirdeki vezni korumak zorunda kalındığında veya kafiyesine riayet etme zorunluluğu doğduğunda sarfedilir. Gayri munsarif kelimeler şiirde geçerlerse genellikle sarf edilmemeleri nedeniyle, şiirin vezni bozulmaktadır. Yahut inzihaf[84] vuku bulması sebebiyle akıcılığı kaybolmaktadır. İlkine örnek:

(صُبَّتْ عَلَيَّ مَصَائِبٌ لَوْ أَنَّهَا صُبَّتْ عَلَى الْأَيَّامِ صِرْنَ لَيَالِيَا) ikincisine örnek:

(أَعِدْ ذِكْرَ نُعْمَانٍ لَنَا إِنَّ ذِكْرَهُ هُوَ الْمِسْكُ مَا كَرَّرْتَهُ يَتَضَوَّعُ) Şiirde geçen (نُعْمَانٍ) kelimesi fethalansa ve tenvinlenmese vezin bozulmaz. Ama şiirde zevki selim sahibi (beğenme ve sezinleme yeteneği tam olan) birinin karar vereceği gibi, şiiri akıcılığından çıkaran zihaf meydana gelir.

Şayet "zihaftan kaçınmak zaruri bir şey değildir. Dolayısıyla metindeki (لِلضَّرُورَةِ) sözünün kapsamına nasıl girebilir?" derseniz. "Mümkün olduğu zaman bazı zihaflardan kaçınmak, şairlere göre zaruridir" deriz.

Kafiye'ye riayet etme zorunluluğu doğduğu zamana bir örnek:

(سَلَامٌ عَلَى خَيْرِ الْأَنَامِ وَسَيِّدِي حَبِيبِ إِلَهِ الْعَالَمِينَ مُحَمَّدِ)

(بَشِيرٍ نَذِيرٍ هَاشِمِيٍّ مُكَرَّمٍ عَطُوفٍ رَؤُوفٍ مَنْ يُسَمَّى بِأَحْمَدِ)

Şiirde (بِأَحْمَدَ) denseydi vezin bozulmazdı, fakat kafiyeyi bozardı. Çünkü diğer beyitlerde revi harfi[85] meksur olan dal'dır. (أَوْ لِلتَّنَاسُبِ) Munsarif bir kelime ile kendisi arasında bir uygunluk meydana getirmek için gayri munsarifin sarf edilmesi caizdir. Zaruret derecesine ulaşmasa da, kelimeler arasında ahenk gözetmek arablarca önemli bir şeydir. (مِثْلُ سَلَاسِلاً وَأَغْلَالاً) Munsarif bir kelime olan (أَغْلَالاً) ile kendisi arasında bir uygunluk meydana

83 - el- Akd ün- Nami.

84 - İnzihaf, zihaf'dan gelir. Zihaf: Aruzun "efail" ve "Tefail" denen asıl cüzlerine, ziyadelik yahud noksanlık dolayısıyla o cüzlerin değişmesine denir ve "ezahif" diye cemilendirilir... Efail ve Tefail'den en ziyade zihafa uğrayan Mefailün, Failetün müstefilün, Mefulatü, Feulün cüzleridir. /Edebiyat Lugatı. Tahir' ul Mevlevi. Enderun Kitabevi 1973.

85 - Beyt, şiirin iki mısrasıdır. Revi harfi kafiyede bulunan ve her beytin sonunda tekrarı gereken harftir. Kasideler bunlara nisbet edilirler. "Lamiyye, Nuniyye, Mimiyye..."

getirmek için (سَلَاسِلاً) kelimesi sarf edilmiştir. Metindeki misal hem sarf edilen bir gayri munsarifi göstermektedir, hem de gayri munsarif bir kelimenin kendisiyle ahenkdar olması için sarf edilen (getirilen) munsarıfi göstermektedir. (وَمَا يَقُومُ مَقَامَهُمَا) Yani bahsedilen dokuz illetten iki tanesi vardır ki her biri tekrarlanma niteliği taşıdıkları için diğerlerinden iki tanesinin yerini tutar. Birincisi: (اَلْجَمْعُ) cemilerin en son sıgasına ulaşan cemidir. Onda cemilik niteliği ya hakikaten tekrarlanmıştır. Mesela (أَكَالِبُ) ﴿(كَلْبٌ) nün cemisi olan (أَكْلُبٌ) ün cemisidir.﴾ (أَسَاوِرُ) ﴿(سِوَارٌ) nün cemisi olan (أَسْوِرَةٌ) ün cemisidir.﴾ ve (أَنَاعِيمُ) ﴿(نَعَمٌ) nün cemisi olan (أَنْعَامٌ) un cemisidir.﴾ veya hükmen tekrarlanmıştır. Yukardakilere, hareke, sükun ve harf sayısı bakımından benzeyen cemiler gibi. Mesela: (مَصَابِيحُ) ve (مَسَاجِدُ) gibi.

İki illet yerine geçenlerin ikincisi tenis'tir. Ancak tenis'in her türü değil bazısıdır. (وَ أَلِفَا التَّأْنِيثِ) Elif - i maksure ve elif - i memdude'dir. Yani onların her birisidir. (حَمْرَاءُ) ve (حُبْلَى) gibi. Çünkü vaz esnasında kelimeye bitişmişlerdir. Ondan asla ayrılmazlar.(حُبْلَىَ) ya müzekker yapalım diye (حُبْلٌ) yine (حَمْرَاءُ) ye (حَمْرٌ) demezler. Kelimeden hiç bir zaman ayrılmama özellikleri kendileri için ikinci bir tenis sayılmış, böylelikle müennislikleri iki kat olmuştur (tekrarlanmıştır). Ama tenis ta'sı böyle değildir. Kelimeye vaz gereği birleşmemiştir. Müenneslik ile müzekkerlik arasında ayırıcı bir alamet olmak üzere vaz edilmiştir.((فَاطِمَةُ) de olduğu üzere[86]) alemiyet gibi arızi bir nedenle ta kelimeden ayrılmazsa, bu arızi nedenin sağladığı bitişmek, vaz gereği olan bitişmek gibi olmaz. (O güçde değildir.)

86 - el- Akd ün- Nami.

ADİL

(فَـالْعَدْلُ) Meçhul fiil anlamında mastardır. Yani bir ismin madul (çıkarılmış) olması kastedilmektedir. (خُرُوجُـهُ) zamir isme racidir. Yani ismin çıkarılmış oluşudur. (عَنْ صِيغَتِهِ الْأَصْلِيَّةِ) Yani aslı veya kaidesi, hangi şekil[87] üzerinde bulunmasını icab ettiriyorsa o şekilden çıkışıdır. Malumdur ki, mastar sıgası müştakların kendi sigası değildir. O bakımdan metinde (صِيغَـةِ) kelimesinin isme raci zamire izafetiyle (ifade edilen kendisinin olma şartıyla) müştaklar (ism-i fail, ism-i meful vb.) madulun tanımından çıkmışlardır. Eğer (خُرُوجُهُ عَنِ الصِّيغَةِ الْأَصْلِيَّةِ) deseydi, mastar asıl siga olup müştaklar ondan çıktığından, müştaklarında madul sayılması gerekecekti.

Yine asıl sigasından çıkması denince akla ilk gelen şey, harflerinin aynen kalması ve değişikliğin yalnız şekilde (surette) olmasıdır. O bakımdan tanım, (يَـدٌ) ve (دَمٌ) gibi sonları hazfedilmiş isimlerde görüldüğü üzere bazı harfleri mahzuf olanlarla bozulmaz. (Onlar dışarda kalırlar.) Çünkü asıllarındaki harfleri aynen kalmamıştır. Yine ismin asıl sıgasından çıkması demek, ilkine uymayan başka bir sigaya girmesi demektir.

İkinci siganın ilkinden farklılığının - ilkinin girmiş olduğu gibi - bir kaide ve aslın hükmü altına girmemek noktasında olduğunu kabul etmek uzak değildir. O zaman belli bir kuralla değişen isimler madul sayılmazlar. Şaz olarak değişen isimlere gelince, onların asli sigadan çıktıklarını kabul etmiyoruz. Mesela anlaşıldığı kadarıyla (أَقْـوُسٌ) ve (أَنْيُبٌ) gibi şaz cemiler kaide olan cemilerden yani (أَقْـوَاسٌ) ve (أَنْيَابٌ) çıkartılmamışlardır. Bilakis (قَـوْسٌ) ve (نَابٌ) kelimelerin ilkin (yani doğrudan doğruya) kaidenin tersine olarak (أَقْوُسٌ) ve (أَنْيُبٌ) vezninde cem edilmişlerdir. Önce (أَقْوَاسٌ) ve (أَنْيَابٌ) şeklinde çoğul yapılıp, onlardan çıkartılmış oldukları kabul edilmemektedir.

87 - Yani Suret.

Bazı şarihlerin dediğine göre bir kısım alimler bir şeyin, kendisinden daha geniş anlamlı bir mefhumla tarifini, ondan olmayanların hepsini değil bazılarını kendisinden ayırdetmek istendiğinde mümkün görmüşlerdir. Burada maksat adl illetini diğer illetlerden ayırmaktır. Kendisinin haricinde kalanların hepsini ayırmak değildir. Musannifin tarifiyle bahsettiğimiz ayrım gerçekleştikten sonra tarifin, tanımlanan şeyden daha geniş oluşunda sakınca yoktur. O zaman tanımı düzelteceğiz diye katlandığımız yukarıdaki tekellüflere ihtiyaç duymayız.

Kesin olarak biliyoruz ki, nahiveciler (ثُلَثُ , مَثْلَثُ, أُخَرُ , جُمَعُ) ve (عُمَرُ) isimlerini gayri munsarif olarak bulunca ve sarfdan menedilmeleri için alemiyetlik veya vasıflıktan başka açık bir sebeb göremeyince ikinci bir illet daha var saymaya muhtaç oldular. Bu iş için adl illeti elverişli görüldü ve onu var kabul ettiler. Yoksa onları yukarıdaki örneklerde (عُمَرُ) nun dışındakilerde adl illetinin varlığını apaçık görüp onunla birlikte başka illete de itibar ederek kendilerini gayri munsarif yapmış değildirler.

Fakat adl illetini varsaymak için iki şart gerekir. Birincisi çıkartılan ismin aslının mevcut olması, ikincisi bu asıldan çıkışının gerçekleşmesidir. Çünkü illetin fer niteliği taşıması için böyle bir çıkışın mutlaka olması icab eder. Yukarıdaki örneklerin kimisinde yani içlerinden (عُمَرُ) nun dışındakilerde gayri munsarif olarak kullanılmalarından başka kendisinden çıkarıldığı bir aslın varlığına delil bulunmaktadır. O bakımdan onun gerçekten bir aslı var demektir. Bazısında ise, gayri munsarif kullanılmalarından başka delil yoktur. Ona bir asıl farzedilir. Böylelikle o asıldan çıkışıyla adl gerçekleşir. Dolayısıyla adl illetinin takdiri ve hakiki olarak ayrılması bu aslın takdiri veya hakiki olması itibarıyladır. Adl'in gerçekleşmesinde bahsettiğimiz asıldan çıkmış olmaya (yani ikinci şarta gelince) ona, gayri munsarif olarak kullanılmalarından başka delil bulunmamaktadır. (تَحْقِيقًا) yukarda anlattıklarımız göz önünde tutularak manası açıklansa: Sarftan men edilişten başka bir delilin gösterdiği hakiki asıldan olan bir çıkmayla (demek olur. Yani (تَحْقِيقًا) sözü ve ilerde geçen (تَقْدِيرًا) sözü Musannifin ibaresine bakılsa (خُرُوجُهُ) kelimesine müteallik gözükür. Oysa mana bakımından bahsettiğimiz asıl ile ilgilidir. Takdiri ve

hakiki olan işte o asıldır[88].) (كَثُلَثَ وَمَثْلَثَ) bunların asıllarının mevcudiyetine delil, lafızlarında değilde manalarında bir tekrarın bulunmasıdır. Asıl olan manalarında tekrar olduğunda, lafızlarında da olmasıdır. (جَاءَنِي الْقَوْمُ ثَلَثَةً ثَلَثَةً) örneğindeki gibi. Bundan anlaşılıyorki, onların asılları tekrarlanmış lafızdır. Yani (ثَلَثَةً ثَلَثَةً) dir. Aynı şey (أُحَادُ , مَوْحَدُ , ثُنَاءُ , مَثْنَى) dörder dördere kadar ihtilafsız geçerlidir. "Beşer beşer" den "onar onar" a kadar olanlarda ihtilaf vardır. Ancak işin doğrusu onların da (فُعَـالُ) ve (مَفْعَـلُ) vezninde gelmeleridir. (ثُلَثُ ، مَثْلَثُ) ve kardeşlerinin sarftan men edilmelerinin nedeni adl ve vasf illetleridir. Çünkü (ثَلَثَةً ثَلَثَةً) de arizi olan vasıflık (ثُلَثُ ، مَثْلَثُ) de asli hale gelmiştir. Zira vaz edildikleri tekrarı manada vasfiyyete itibar edilmektedir[89]. (وَ أُخَرَ) (آخَرُ) nun müennesi olan (أُخْرَى) nın cemisidir. (آخَرُ) ismi tafdildir. Çünkü asıl manası:

(أَشَدُّ تَـأَخُّرًا) (en geride kalan) demektir. Sonra (غَيْر) manasına sokulmuştur. İsmi tafdilde geçerli olan kural (kıyas), ya lam-ı tarifle, ya izafetle yada (مِنْ) harfiyle kullanılmasıdır. Bahsettiğimiz şekillerden hiç biriyle kullanılmadığı için anlıyoruz ki (أُخَرُ) onlardan birinden çıkmıştır. Kimisine göre lam-ı tarifli olan (اَلأُخَـرُ) dan çıkmıştır. Kimisine göre (مِنْ) harfiyle kullanıldığı şekilden yani (أُخَرُ مِـنْ) den çıkmıştır. İzafet şeklinden çıktığını kimse savunmamıştır. Çünkü izafet tenvini, mebniliği ve aynısından bir izafeti daha mümkün kılar. Örneklerini sırayla verelim: 1- (حِينَئِذٍ) 2- (قَبْلُ) 3- (يَا تَيْمَ تَيْمَ عَـدِيٍّ) Bunlardan hiç biri أُخَرُ için söz konusu olmadığından diğer ikisinin

88 - Bakınız İsmet alel-Cami.

89 - (ثَلَثَةً ثَلَثَةً) deki vasıflık arızıdır. Çünkü (ثَلَثَةً) ve kardeşleri sayılara vaz edilmişlerdir. Sayılan varlıklara vaz edilmemişlerdir. O bakımdan asılları gereği vasıf olmazlar. İlerde geleceği gibi, arizi vasıflar, sarfdan men edilmekte etkin olmaz şeklindeki gizli bir soruya cevap vermektedir. / el- Akd ün- Nami.

birinden çıktığı anlaşılmıştır.(وَجُمَعَ) (أَجْمَعُ) nun müennesi olan (جَمْعَاءُ) nun çoğuludur. (بُصَعُ , بُتَعُ) ve (كُتَعُ) kelimeleri lafzan ve manen (جُمَعُ) gibidirler. (أَفْعَلُ) nun dişisi (فَعْلاَءُ) nun çoğul yapılışı şöyledir: Sıfatsa (فُعْلٌ) vezninde çoğul yapılır. (حَمْرَاءُ) ve (حُمْرٌ) gibi. Eğer sıfatlık manası olmayan isimse (فَعَالِى) veya (فَعْلاَوَاتٌ) vezninde çoğul yapılır. (صَحْرَاءُ),(صَحَارِى ve صَحْرَاوَاتٌ) gibi. Öyleyse aslı, verdiğimiz üç cemi vezninden biridir ve bunların her hangi birisinden çıktığına itibar edildiğinde adl gerçekleşir. Dolayısıyla sarftan men edilmelerinin sebeblerinden ilki hakiki adl, diğeri ise tekid etmekte kullanılırken isimleşse de asli sıfattır. (أَجْمَعُ) ve kardeşlerinde ilk sebeb fiil vezni, diğeri asli sıfattır. Yukarıdaki açıklamalarımızdan ötürü (أَنْيُبٌ) ve (أَقْوُسٌ) gibi şaz cemiler tarifin içinde kalıyorlar diyerek itiraz edilemez. Kaideten cemileri olan (أَنْيَابٌ) ve (أَقْوَاسٌ) dan çıktıkları kabul edilmemiştir. Onların ilkin (أَنْيُبٌ) ve (أَقْوُسٌ) şeklinde cem edildikleri düşünülürse, bu cemilikte ﴿ yani (أَنْيَابٌ) ve (أَقْوَاسٌ) da[90] ﴾ şazlık olmaz. (Dolayısıyla asıllarının şazlığına itibarla kendilerine şaz cemiler denmez[91]) Diğer taraftan, madul ismin kendisine muhalefet edeceği bir kaidesi yoktur ki ona uymadı denerek şazlığına hükmedilsin. İşte madul ile şaz isim arasındaki fark böylece anlaşılmış olmaktadır. (أَوْ تَقْدِيرًا) Yani farazi - mukadder - bir asıldan olan çıkışla demek istemektedir. Bahsedilen aslı farzetmeye ve takdir etmeye bizi iten neden sırf sarftan men edilişidir. (كَعُمَرَ و زُفَرَ) bu ikisi gayri munsarif olarak görülüp, alemiyetten başka kendilerinde bir sebeb bulunamayınca, adl'i var kabul ettiler. Adl illetini var sayabilmek için bir asıl gerekmektedir. Gayri munsarif olarak

90 - el- Akd ün- Nami./Şarihin sözünün zahirinden anlaşılan budur. Bakınız Abdulhakim Seyalkoti. shf 105.

91 - el- Akd ün- Nami.Yani kendilerine şaz cemileri dendiğine göre (أَنْيَابٌ) ve (أَقْوَاسٌ) un madulleri değildirler. .

kullanılmalarından başka delilimiz yoktur. Neticede Ömer'in aslının (عَامِرٌ) ve Züfer'in aslının (زَافِرٌ) olduğu ve bunlardan çıktıkları kabul edilmiştir. (وَبَابِ قَطَامِ) (Farazi olarak) (قَاطِمَةَ) den çıkmıştır. Musannif bu sözüyle maddi müenneslere alem olan (فَعَالِ) vezninde gelen ve "ra" harfi bulunmayan isimleri kasdetmektedir. (فِي لُغَةِ بَنِي تَمِيمٍ) onlarda adl illetinin varlığını kabulun nedeni, kendilerini (طَمَارِ ، بَوَارِ) ve (حَضَارِ) gibi "ra" harfli müennes alemlere katmalarıdır (hamletmeleridir.) Çünkü "ra" harfliler mebnidirler ve alemiyet ile müenneslik illeti taşırlar. Ancak mebnilikte iki sebeb yeterli olmadığından, üçüncü sebeb olarak adl'i varsaydılar. Böylelikle, mebni olmalarını sağladılar. Mebnilik uğruna adl'i kendilerinde var sayınca hepsi aynı kurala uysun diye, gayri munsarif olarak irab edilen diğerlerinde de varsaydılar. Halbuki onların buna ihtiyaçları yoktu. Zira (onlarda da var olan) alemiyetlik ve müenneslik illetleri sarftan men edilmelerine yeterliydiler. Kısacası, onlarda adl'le itibar edilmesi "ra" harfli benzerlerine katılmalarından doğmuş olup gayri munsarif olmalarını sağlamak için değildir. O bakımdan Musannifin onları burada zikretmesini gereksiz görmüşlerdir. Çünkü konumuz gayri munsariflik illeti elde etmek için adl'in takdir edildiği yerlerdir.

İbni Hacib'in "Beni Temim şivesinde" deyişinin nedeni, Hicazlıların onları mebni kılmasıdır. Mebnilik ise ileride anlatılacaktır. Yine Beni Temim derken onların çoğunluğu kasdedilmektedir. Az bir kısmı da "ra" harfli olanları mebni değil, gayri munsarif olarak murab yapmaktadır. O zaman bunlar mebnilik için adl takdir etmek ve "ra" sızları, "ra"lılara katmak zorunda kalmazlar.

VASIF

(اَلْوَصْفُ) Vasf, bir özelliği ile birlikte algılanan belirsiz zata delalet eden isimdir. İster bu delalet (أَحْمَرُ) da olduğu gibi vaz gereği olsun[92]. İsterse (مَرَرْتُ بِنِسْوَةٍ أَرْبَعٍ) misalindeki (أَرْبَعٍ) de olduğu gibi kullanım gereği olsun[93] farketmez. Ancak gayri munsariflikte muteber bir sebeb olan vasıf, gelip geçiciliği nedeniyle arizi vasıf (yani kullanım gereği olan vasıf) değil, yerleşikliği nedeniyle asli vasıftır (yani vaz gereği olan vasıftır.) O bakımdan Musannif bunu belirtmiştir. (شَرْطُهُ) yani sarftan men edilmede sebeb olmasının şartı: (أَنْ يَكُونَ وَصْفًا فِي الْأَصْلِ) Bu asıl vaz'dan ibarettir. Yani vasıf olmak için vaz edilmiş olacaktır. Yoksa vazdan sonra kullanılırken kendisine vasıflık arız olmayacaktır.

İster asli bulunan vasfiyetinde değişmeden kalsın, isterse bu ondan silinsin[94] birdir. (فَلَا تَضُرُّهُ) Yani gayri munsarifliğe sebeb olmasını engellemez. (اَلْغَلَبَةُ عَلَى الْوَصْفِيَّةِ) Yani asli bulunan sıfatlık silinerek yerini isimlik alsa bile bunun bir zararı olmaz. Burada "galebe" den kasdedilen, vasfın içine aldığı ferdlerden herhangi birine ait olmasıdır. Öyleki, ona delalet ederken karineye muhtac olmaz. Mesela: (أَسْوَدُ) önce kendisinde siyahlık bulunan herşeye vaz edilmişken sonraları genellikle siyah yılana

---

92 - (أَحْمَرُ) bir özelliği ile yani kırmızılıkla beraber tasavvur edilen herhangi bir zata vaz edilmiştir.

93 - (أَرْبَعٌ) belli bir değerdeki sayıya vaz edilmiştir. Dolayısıyla vaz gereği olan vasf değildir. Verilen örnekte olduğu gibi kendisine sıfatlık sonradan gelmiştir. Örneğimizde (أَرْبَعٌ) lafzı sayı (miktar, meblağ) olarak değil sayılanlar niteliğinde olan (نِسْوَةٌ) e sıfat gelince, manânın (مَرَرْتُ بِنِسْوَةٍ مَوْصُوفَةٍ بِالْأَرْبَعِيَّةِ) şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Bu kullanımda kazandığı arizi sıfatlık manasıdır. Yoksa vaz gereği olan asli bir mana değildir.

94 - Ancak tamamen değil. Biraz kokusu kalarak. Bakınız el- Akd ün- Nami.

denmiştir. Çünkü ondan yılan manası anlaşılırken bir karineye gerek duyulmaz. (فَلِذَلِكَ) Yani aslı vasıf olması şart koşulduğu ve isimliğin galebe çalması zarar vermediği için (صُرِفَ أَرْبَعٌ فِي مَرَرْتُ بِنِسْوَةٍ أَرْبَعٍ) Yani asli vasıf değildir. (وَامْتَنَعَ أَسْوَدُ وَ أَرْقَمُ لِلْحَيَّةِ) Yani isimliğin galebe çalması zarar vermez. Bunlardan ilki siyah yılana, ikincisi kendisinde hem siyahlık hem de beyazlık bulunan yılana isim olmuştur. (وَأَدْهَمُ لِلْقَيْدِ) Demirden yapılan kelepçeye isim olmuştur. Çünkü kendisinde (دُهْمَةٌ) Yani karalık bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar isimliğin galib gelmesiyle vasıflıktan çıkmışlarsa da, asıl vazları itibarıyla vasıftırlar. Ve asli manalarında kullanışları büsbütün terkedilmemiştir. Kendilerinin sarftan alıkonmalarının nedeni asli vasıflık ve fiil veznidir. Esas manalarında kullanışlarına gelince, gayri munsarif olarak kullanılmalarının izahı gayet basittir. Zira kendilerinde fiil vezni vardır ve hem asılda hem de hali hazırda vasıflık bulunmaktadır. (ضَعُفَ مَنْعُ أَفْعَى) İsim halindeyken (لِلْحَيَّةِ) çirkin olmak anlamındaki (فُعُوَّةٌ) den çıktığı düşünülerek kendisinde vasıflığın bulunduğu zannedilmiştir. (وَأَجْدَلَ لِلصَّقْرِ) Sarftan alıkonulması gerektiği görüşü zayıftır. Onları buna iten neden, kuvvetli olmak anlamındaki (جَدْلٌ) den çıktığı düşünülerek, kendisinde vasıflığın bulunduğu zannedilmesidir. (وَأَخْيَلَ لِلطَّائِرِ) Yani bir tür kuşa isimken sarftan alıkonuşu zayıftır. Onları buna iten neden siyah nokta anlamındaki (خَالٌ) dan çıktığı düşünülerek kendisinde vasıflığın bulunduğu zannedilmesidir. Bu isimlerin gayri munsarif olmalarının zayıflığına gelince; Temelde vasıf niteliği taşıdıkları kesin değildir. Çünkü ne ilk vazda ne de hali hazırda kendilerinden vasfi bir mana istenmemektedir. Ayrıca isimlerde asıl olan munsarif olmalarıdır.

TENİS

(اَلتَّأْنِيثُ بِالتَّاءِ) Yani "ta"nın eklenişiyle olan lafzi tenis. Çünkü elifle olan tenis için herhangi bir şart koşulmamaktadır. (شَرْطُهُ) Sarfdan alıkoymada şartı (اَلْعَلَمِيَّةُ) yani müennes ismin alem olmasıdır. Böylelikle tenis ondan ayrılmayacaktır. Zira alemler, elden geldiğince değişiklikten korunurlar. Çünkü alemiyet ikinci bir vazdır. Vaz esnasında kelimede bulunan her harf ondan ayrılmaz. (وَالْمَعْنَوِيُّ كَذَلِكَ) Yani alemliği şart koşulması bakımından manevi müennes "ta" lı lafzi müennese benzer. Ancak aralarında bir fark vardır. Alemiyet "ta" ile olan lafzi teniste, sarftan men edilişinin vacib olmasını sağlayan şarttır. Manevi teniste ise, mümkün olmasını sağlar. Vacib olması için bir şart daha lazımdır. Musannif, (وَشَرْطُ تَحَتُّمِ تَأْثِيرِهِ) sözüyle buna işaret etmiştir. Yani sarftan men etmede, manevi tenisin tesirinin vacib olması üç şarttan birine bağlıdır. (زِيَادَةٌ عَلَى الثَّلَاثَةِ) Yani kelime üç harften fazla olacak (زَيْنَبُ) gibi. (أَوْتَحَرُّكُ الْأَوْسَطِ) üç harfli kelimenin ortadaki harfi harekeli olacak (سَقَرُ) gibi (cehennemin bir tabakasının ismidir.) (أَوِالْعُجْمَةُ) (مَاهُ) ve (جُورُ) gibi. Bahsedilen iş için bu üç şeyin neden şart kılındığını açıklamaya çalışalım:

Kelime, onlardan birinin ağırlığı yardımıyla hafiflikten kurtulmaktadır. Bu hafiflik, sarftan alıkoymada muteber olan iki sebebten birini (manevi tenisi[95]) zayıflatmakta ve tesirsiz hale getirmektedir. Üç harften fazlalığın ve ortadaki harfin harekeli oluşunun ağırlığı meydandadır. Ucme'ye gelince o da ağır sayılır. Çünkü acemlerin dili arablara ağır (zor) gelir. (فَهُنَدٌ يَجُوزُ صَرْفُهُ) Manevi tenis tesirinin vacib olma şartlarından hiç birisi bulunmadığı için sarfı caizdir. Yine, kendisinde iki illetin mevcudiyyeti dikkate alınarak

95- "Zayıflık tenis açısındandır. Alemiyet açısından değildir. O nedenle takviyeye tenis muhtaçtır. Alemiyet muhtaç değildir".(Şeyh Radi)

gayri munsarif kılınması caizdir. (وَزَيْنَبُ وَسَقَرُ) sakar, cehennem tabakalarından birine alemken (مَاهُ وَجُورُ) iki beldeye alemlerken (مُمْتَنِعٌ) gayri munsarif olurlar. Zeyneb'de alemlik, manevi tenis ve vucub şartı olarak üç harften fazlalık bulunmaktadır. Sakar' da alemlik, manevi tenis ve vucub şartı olarak ortadaki harfinin harekeliği bulunmaktadır. Mah ve Cuh'da alemlik, manevi tenis ve vucub şartı olarak ucme bulunmaktadır. (فَإِنْ سُمِّيَ بِهِ) Yani manevi tenisle isimlendirilirse (مُذَكَّرٌ فَشَرْطُهُ) gayrı munsariflik için sebeb olma şartı: (اَلزِّيَادَةُ عَلَى الثَّلَاثَةِ) Çünkü dördüncü harf tenis ta'sı hükmünde olup onun yerini tutmaktadır. (فَقَدَمٌ) Cins isim mefhumu içerdiği için manevi müennesdir. Semaidir. Bir adam bunla isimlendirildiğinde (مُنْصَرِفٌ) Çünkü müzekkere alem olunca, asli tenis silinmiş ve yerini tutacak bir şey gelmediğinden alemiyet tek başına kalmıştır. Yalnız kendisi sarftan alıkoymaya yeterli olmamıştır. (وَعَقْرَبُ) Cins isim mefhumu içerdiği için manevi müennestir. Semaidir. Bir adam bununla isimlendirildiğinde (مُمْتَنِعٌ) gayri munsariftir. Çünkü, müzekkere alem olmakla her ne kadar müenneslik kalkmış olsada, dördüncü harf onun yerini tutmaktadır. Zira, örneğin (قَدَمٌ) tasgir edildiğinde, küçültme kaidesinin gerektirmiş olduğu gibi, mukadder ta ortaya çıkar ve (قُدَيْمَةٌ) denir. Ama akreb'de öyle olmamaktadır. Küçültüldüğünde "ta" ortaya çıkmaz ve (عُقَيْرَبٌ) denir. Dördüncü harf ta'nın yerini tutar. Akreb isimiyle bir adam isimlendirildiğinde, alemlik ve hükmi tenis illetleriyle gayri munsarif olur.

MARİFE

(اَلْمَعْرِفَةُ) Yani tariflik. Çünkü sarftan alıkoyan sebeb marifenin zatı değildir. Tariflik vasfıdır. (شَرْطُهُ) Yani, gayri munsarıflıkta tesir şartı (أَنْ تَكُونَ عَلَمِيَّةً) Tariflik kazanma yollarından birini teşkil eden alemlikle[96] tariflenen bir isim olmalıdır. "Ya" harfi mastar manası verdirmektedir. Yahud içinde bulunmak suretiyle alem'e mensub olan bir isim olmalıdır. O zaman "ya" nisbet harfidir. Musannif alemliği şart koşar. Çünkü zamirlerin, işaret isimlerinin ve mevsul isimlerin tarifliği mebni isimler için sözkonusudur. Gayri munsariflik ise murab isimlerde olur. Lam'la veya izafetle olan tariflik, gayri munsarıf ismi, ilerde geleceği gibi munsarıf hükmüne sokmaktadır. Dolayısıyla sarftan men'e sebeb olması tasavvur edilemez. Geriye alemlikle marife olmak kalmaktadır.

Musannif, dokuz illetten biri olarak marifeyi kabul etmiş ve alemliği onun şartı yapmıştır. Bazıları ise alemliği illet olarak görmüştür. Musannifin dayanağı tenkire fer olmaya tarifliğin alemlikten daha muhtemel (daha layık) olmasıdır.

UCME

(اَلْعُجْمَةُ) Lafzın arablardan başkası tarafından konmasıdır. Sarftan mende tesirli olması için iki şartı vardır. (شَرْطُهَا الْأَوَّلُ أَنْ تَكُونَ عَلَمِيَّةً) Yani aleme mensub olacak (فِي اللُّغَةِ الْعَجَمِيَّةِ) şöyleki, ya (إِبْرَاهِيمُ) gibi hakikaten acem dilindeki alemler arasında bulunacak veya (قَالُونُ) gibi hükmen o alemler arasında sayılacak. Yani Arablar hiç tasarrufta bulunmaksızın yabancı bir kelimeyi alıp alem yapacaklar. (قَالُونُ) Rum dilinde cins isimdir[97]. Arablar onda tasarrufta bulunmadan, kıraat alimlerinden birine - iyi Kuran-ı Kerim okuduğu için - bu adı takmışlardır. Sanki daha önce

96- Bunlar, zamirlik, alemlik, ism-i işaretlik, ism-i mevsulluk, lamı tarif taşımak, münada olmak ve muzaf olmaktır.

97- İyi olan şeylere denir.

Rumca da alem imiş gibidir. Alemliğin şart kılınış nedenine gelince: Yabancı kelimede, Arabların kendi sözlerine mahsus tasarruflarda bulunmamaları, dolayısıyla yabancılık vasfının o kelimede [98] azalmaması ve böylelikle sarftan mende bir illet olma gücünü kaybetmemesidir.

Binaenaleyh (لِجَامٌ) gibisiyle ﴾yani acem dilinde (لِكَامٌ) iken kaf harfi, cim harfine değiştirilerek tasarruf edilen[99] bu kelimede olduğu gibi kendisinde değişiklik yapılan yabancı kelimelerle ﴿ birisi isimlendirilse acem dilinde alem olmadığı için munsarıf olur.

(وَشَرْطُهَا الثَّانِي أَحَدُ الْأَمْرَيْنِ تَحَرُّكُ الْحَرْفِ الْأَوْسَطِ أَوْزِيَادَةٌ عَلَى الثَّلَاثَةِ)Yani üç harften fazla olacak bunların şart kılınması iki sebebten birinin (yani ucmeyi) hafifliğin yıpratmaması içindir. (فَنُوحٌ مُنْصَرِفٌ) Musannifin bu sözü, ikinci şartın ayrıntılarına inmedir. Nuh isminde ikinci şart bulunmadığı için gayri munsarıf olamamıştır. Nuh'un sarfının vacib olması İbn-i Hacib'e göredir. (Zemchşeri'ye göre ise aynen Hind ismine benzer. Gayri munsarif olabilir.) Ucme, (lafızda alameti bulunmayan) manevi bir şey olduğundan zayıf illettir. Ortadaki harf sakinse itibar edilmez.

Manevi tenise gelince (yani mesela Hind ismi ile Nuh ismi arasındaki farka gelince) onun mukadder olan alameti bazı çekimlerde açığa çıkmaktadır. O nedenle bir yönden kuvvetli sayılır. Kelimede ortadaki harf sakin olsa bile, kendisine itibar etmek mümkün olur. İstense itibar edilmeyebilir.

Şayet "daha önce (مَاهُ) ve (جُورُ) gibi ortası sakin olan yabancı alemlerde ucme illetine itibar edildi, burada niçin itibar edilmiyor? derseniz, deriz ki: "Orda ortası harekesizliğin getirdiği karşı koyuştan ötürü zayıflayan illeti takviye amacıyla itibar edilmiştir. Başka bir sebebi takviyede itibar edildi diye, başlı başına bir sebeb olarak itibara alınması gerekmez." (وَ شَتَرُ) Diyarbakır'da bir kale ismidir. (وَإِبْرَاهِيمُ مُمْتَنِعٌ) ikinci şart mevcut olduğu

---

98- لئلايتصرف فيها sözündeki müennes zamirin ve قبل أن يتصرف فيه sözündeki müzekker zamirin mercii aynıdır. Bakınız (el - Akd ün - Nami)

99- Haşiyelerde kaf olarak belirtilen bu harf "ge" olabilir. O zaman cim'e çevrilmesi o harfin arabçada olmaması nedeniyledir.

için bunlar gayri munsariftirler. (شَتَرُ) nun orta harfi harekelidir. İbrahim ise üç harften fazladır.

Musannif yalnızca ikinci şartın ayrıntısına girer. ﴾ Ona misal verir ve mesela (لِجَامٌ) gibi birinci şartın bulunmadığı isimlere örnek vermez. ﴿ Çünkü burada dikkat çekmek istediği husus: (Nuh gibisinde ihtilaf bulunduğu ve kendisine göre sarf edilmesi gerektiğidir. Zaten ikinci şartın örneğini verirken önce bu şartın mevcut olduğu ismi sonra mevcud olmadığı ismi getirişinin nedeni de budur. Oysa normal olanı bunun tersini yapması idi. Peygamber isimlerinin altı tanesi müstesna, hepsi gayrı munsarıftırlar. Müstesnaları şöylece sayabiliriz: Muhammed, Salih, Şuayb, Hud, Nuh ve Lut.

Bunlardan ilk dördü, arabça oldukları için munsarıftırlar. Nuh ile Lut ise, hafif olduklarından munsarıftırler.

Hud isminin, Nuh ismi gibi (acemce) olduğu söylenmiştir. Çünkü Sibeveyh ikisini yanyana zikreder. Ayrıca arapların İsmail'in (A.S.) çocukları oldukları ve ondan öncekilerin arab sayılmadıklarının söylenmesi son görüşü kuvvetlendirir. Zira Hud (A.S.) İsmail'den (A.S.) önce yaşamıştır. Tarih ve kıssa kitablarında böyle kaydedilmektedir. Öyleyse Nuh ismi gibi olmalıdır.

CEMİ

(اَلْجَمْعُ) İki sebeb yerine geçen bir illettir. (شَرْطُهُ) yani iki sebeb yerini tutabilmesinin şartı (صِيغَةُ مُنْتَهَى الْجُمُوعِ) Bahsedilen sıganın başındaki harf meftuhtur. Üçüncü harf elif'tir. Elif'ten sonra harekeli iki harf veya ortası sakin üç harf gelir ve bir defa daha çoğul yapılması mümkün değildir. Bunun için kendisine cemilerin en son sıgası denmiştir. Zira bazen müfredlerinin iki defa kırık çoğulu yapılır. Böylelikle sıgayı değiştiren kırılma işlemi sona erer.

Salim cemedilişe gelince o, sıgayı değiştirmediğinden bahsettiğimiz sıganın salim bir şekilde cemedilmesi caiz olmuştur. Mesela (اَيْمُنٌ) in çoğulu

olan (أَيَامِنُ) nun (أَيَامِنُونَ) şeklinde cem edilişi ve (صَاحِبَةٌ) ün çoğulu olan (صَوَاحِبُ) nun (صَوَاحِبَاتٌ) şeklinde cem edilişi gibi.

Bahsettiğimiz sıgada oluşunun şart kılınış nedeni, değişikliğe uğramaktan korunması ve böylece sarftan mende etkili olmasıdır. (بِغَيْرِ هَاءٍ) Bu "he" harfi duruş esnasında tenis ta'sından çevrilmiştir. Yahut he harfinden maksat vakıf halinde "he" ye dönüştüğü için tenis tasıdır. Basralılara göre he'nin aslı ta'dır. Vakıf halinde he'ye dönüşmüştür. Kufelilere göre asıl olan he'dir. Vasıl halinde ta'ya dönüşmüştür. Musannifin (بِغَيْرِ هَاءٍ) sözünde, sıfat mukadderdir[100] veya mecaz-ı mürsel vardır. Sonunda he'ye dönüşeceği için onunla tabir edilmiştir[101]. O nedenle (فَارِهَةٌ) nün cemisi olan (فَوَارِهُ) gibisi itiraz olarak öne sürülmez.

Bu harfin olmamasının şart koşuluş nedenine gelince, bazı müfred vezinlerine karışmaması içindir. Mesela (فَرَازِنَةٌ) gibi. "Ferazine" kelimesi (كَرَاهِيَةٌ) ve (طَوَاعِيَةٌ) [102] veznindedir. o zaman (yani "he" harfi geldiğinde) cemiliğinde zayıflama olmaktadır.

(مَدَائِنِيُّ) gibisini tarif edilen cemiden çıkarmak için (بِغَيْرِ هَاءٍ وَيَاءِ النِّسْبَةِ) demeğe gerek yoktur. Çünkü o, tamamen müfreddir. Yani ne hal-i hazırda, ne de tevile sokulduğunda cemi olmamaktadır. Cemilik yalnızca (مَدَائِنُ) kelimesine aittir. Ve bu kelime başlı başına bir lafızdır. (فَرَازِنَةٌ) kelimesi ise böyle değildir. (فِرْزِينٌ) veya (فِرْزَانٌ) kelimesinin çoğuludur.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılıyor ki, cemilerin en son sıgası iki kısımdır. Birinci kısımda "he" harfi bulunur, ikinci kısımda bulunmaz. "He" harfi taşımayanlarda, sarftan men için tesir şartı mevcut olduğundan gayri munsariftirler. (كَمَسَاجِدَ) elifinden sonra iki harfi bulunanına misaldir.

---

100 -Yani بِغَيْرِ هَاءٍ مُنْقَلِبَةٍ عَنْ تَاءِ التَّأْنِيثِ حَالَةَ الْوَقْفِ

101- el - Akd ün Nami.

102 - Kerahet ve taat manalarındadır.

(وَمَصَابِيحَ) elifinden sonra, ortası sakin üç harf gelenine misaldir. (وَأَمَّا فَرَازِنَةٌ) ve cemilerin en son sıgasında bulunupta "he" harfi olan diğer benzerleri (فَمُنْصَرِفٌ) cemiliğin tesir şartı bulunmadığı için munsarıftır. Bahsettiğimiz şart "he" harfinin gelmemesidir. (وَحَضَاجِرُ عَلَمًا لِلضَّبُعِ) gizli bir soruyu cevablandırmaya çalışmaktadır. Şöylece açıklayabiliriz. Mesela: (أُسَامَةُ) kelimesi nasıl aslan cinsine alem ise (حَضَاجِرُ) da sırlan cinsine alemdir. Tekine de, çoğuna da denir. Cemi değildir. Ve cemilerin en son sıgası müstakil olarak sarftan men için bir sebeb olmayıp, (o iş için sebeb teşkil eden) cemiliğin şartıdır. Dolayısıyla cemi olmadığından (حَضَاجِرُ) kelimesinin munsarif olması gerekir. Ama gayri munsariftir.

Musannifin cevabına gelince: (غَيْرُ مُنْصَرِفٍ لِأَنَّهُ مَنْقُولٌ عَنِ الْجَمْعِ) Yani "hadacir" kelimesi sırtlan cinsine alemken gayri munsarif olması, şu anda cemidir diye değildir, bilakis aslı cemidir diyedir. Çünkü aslı (حِضَجْرٌ) kelimesidir. Karnı büyük olan manasına gelir. Karınlarının büyüklüğünde mübalağa yapmak için kendilerine bu ad takılmıştır. Sanki her biri, bu cinsten (yani sırtlanlardan) bir topluluk gibidir. Sarftan men edilirken nazarı itibara alınan tarafı asli cemiliğidir. Şayet "sarftan men edilmesi için asli cemiliğine itibara gerek yoktur. Çünkü kendisinde alemlik ve müenneslik vardır. Zira (اَلضَّبُعُ) kelimesi, erkek sırtlan olan (ضِبْعَانٌ) kelimesinin müennesidir" derseniz, deriz ki: "hadacir'in alemliği tesirsizdir." Çünkü tesirli olsaydı, nekre yapıldığında munsarıf olurdu.

Müennesliği de kabul edilmez. Zira ister müzekker isterse müennes olsun bütün sırtlan cinsine alemdir.

Musannif asli cemiliğine itibar edildiğine işaret etmek için (لِأَنَّهُ مَنْقُولٌ عَنِ الْجَمْعِ) sözüyle yetinmiştir. (Cemi illetini açıklarken) (اَلْجَمْعُ شَرْطُهُ أَنْ يَكُونَ فِي الْأَصْلِ جَمْعًا) diye bir tabir kullanmamıştır. Bütün bunların nedeni cemilik illetinin de, vasıflık gibi, kimi zaman asli olup itibar gördüğü ve kimi zaman arizi olup itibar görmediği zannedilmesin diyedir. Çünkü cemilikte arizilik düşünülemez. (وَسَرَاوِيلُ) gizli bir soruyu cevaplandırmaya

çalışmaktadır. Bunu da şöylece açıklayalım: Yukarıda cemilik kaidesine [103] "hadacir" kelimesi öne sürülerek yapılan itiraza cevap verdiniz. Cemi olmayı, hem şu anda,hem de aslında cemi olmak şeklinde yorumlayarak zorluğu atlattınız. Peki (سَرَاوِيلُ) hakkında ne diyebilirsiniz? "seravil" kelimesi cins isimdir, tek'e de, çoğa da denir. Ne hali hazırda cemidir, ne aslı cemidir...

Musannif, onun munsarif mi, gayri munsarif mi olduğunda ihtilaf edildiğini belirterek cevap verir: (فَهُوَ إِذَا لَمْ يُصْرَفْ وَهُوَ الْأَكْثَرُ) en çok gayri munsarif olarak kullanılır. O zaman cemilik kaidesine, dediğiniz gibi itiraz varid olur. (فَقَدْ قِيلَ إِنَّهُ أَعْجَمِيٌّ) Bu itiraza cevap vermek amacıyla, acemce bir isim olduğu söylenmiştir. Ne hali hazırda, ne de aslı, cemidir denmiştir. Ama gayri munsarif olma noktasında (arapçadaki cemi vezinlerine hamledilmiştir.) (حُمِلَ عَلَى مَوَازِنِهِ) Yani, arapça cemilerden (مَصَابِيحُ) ve (أَنَاعِيمُ) gibi kendisine vezin bakımdan benziyenlerine katılmıştır. Vezin itibarıyla onların hükmünü taşır. Gerçekte cemi değilse de, hükümde cemi kabilindendir. Bu takdirde cemilik hem hakikaten, hem hükmen olabilmektedir. Kısacası bu cevap, cemiliğin genel tutulması esasına dayanmaktadır. Yoksa dokuz tane olan gayri munsariflik sebebine bir tane daha, yani vezin bakımından benziyenlerine katılma şeklinde bir sebeb daha ilave edilmiş değildir. (وَقِيلَ هُوَ اسْمٌ عَرَبِيٌّ) Hakikaten cemi değildir. Çünkü cins isim olup teke de çoğa da söylenir. Fakat (جَمْعُ سِرْوَالَةٍ تَقْدِيرًا) "sirvale" nin cemisi olduğu farzedilmiştir. Nahivcilerin kaidesine göre, bahsedilen vezin, cemi olmadan, sarftan men edemez. Onlar "seravil" kelimesini gayri munsarif gördüklerinde, yukarıdaki kaideyi korumak amacıyla, kendisinin (سِرْوَالَةٌ) kelimesinin cemisi olduğunu kabul ettiler. Sanki, şalvarın her bir parçasına "sirvale" adı takılmış ve daha sonra "seravil" vezninde çoğul yapılmış gibidir. (وَإِذَا صُرِفَ) Yani gerçekte cemi olmadığı için ve isimlerde

103 - Bu kaide, bahsettiğimiz sigada gelen ismin sadece cemilik vasfından ötürü gayrı munsarif olmasıdır./ el-Akd ün Nami

asıl olan munsarıflık olduğu için "seravil" kelimesi sarf edilse (فَلاَ إِشْكَالَ)cevap arama zorunluluğuna bizi itecek şekilde, bahsedilen kaideyi bozacak bir güçlük karşımıza çıkmaz. (وَنَحْوُ جَوَارٍ)Yani son harfi "vav" veya "ya" harfi olan ve (فَوَاعِلُ) vezninde gelen her menkus cemi [104] (رَفْعًا وَجَرًّا) yani ref ve cerr hallerinde (كَقَاضٍ) "ya" harfinin hazfedilip, tenvinin getirilmesi bakımından hükmü (قَاضٍ) kelimesinin hükmü gibidir. (جَاءَتْنِي جَوَارٍ) ve (مَرَرْتُ بِجَوَارٍ) dersiniz. Tıpkı (جَاءَنِي قَاضٍ) ve (مَرَرْتُ بِقَاضٍ) değişiniz gibi. "Ya" harfi nasb halinde fethalanarak harekelenir. (رَأَيْتُ جَوَارِيَ) gibi.

Nasb halinde bir problem yoktur. Çünkü cemidir ve cemilerin en son sigasındadır. Bundan ötürü gayri munsariftir. Ama ref ve cerr hallerinde durum başkadır. İhtilaf vardır. Kimisine göre, isim munsariftir ve tenvini sarf tenvinidir. Çünkü kelimenin harfleriyle ilgili olan ilal, kelimenin tamamlanışından sonra onun haliyle ilgili olan gayri munsariflikten önce gelir. O halde (جَاءَتْنِي جَوَارٍ) sözündeki "cevarin" kelimesinin aslı, tenvin ve zammeyle (جَوَارِيٌ) dır. Çünkü isimde asıl olan munsarıflıktır. İlal (bu) asla dayanır. Ağırlığından ötürü zamme hazfedilir. İki sakinin yanyana gelmesiyle "ya" harfi düşer. Nihayetinde (سَلاَمٌ) ve (كَلاَمٌ) vezninde (جَوَارٍ) kalır. Cemilerin en son sigasında bulunma özelliğini yitirir. İlal edilmezden önce nasıl tenvini sarf tenvini ise, ilal edildikten sonra da tenvini sarf tenvinidir ve ilalden sonra aynı şekilde[105] munsariftir.

Kimisine göre ilal edildikten sonra gayri munsarıftır. Çünkü kendisinde cemilik ve cemilerin en son sigasında bulunma özelliği vardır. Zira hazfedilen "ya" harfi, takdiren var derecesindedir. Bunun için "ra" harfine irab verilmemektedir. Ondaki tenvin, ivaz (karşılık)[106] tenvinidir.

---

104 - اَلْجَوَارِي ve اَلدَّوَاعِي gibi.

105 - Yani ilalden önce munsarif olduğu gibi./el- Akd ün - Nami.

106 - Hazfedilen "ya" harfine karşılıktır.

Sarf tenvini düştüğünde hazfedilen "ya" dan veya onun harekesinden karşılık olarak bu tenvin getirilmiştir.

Cerr halide aynen böyledir. Yalnız bazı arab şivelerinde nasb halinde görüldüğü üzere, cerr halinde de "ya" harfi getirilmektedir. (مَرَرْتُ بِجَوَارِىَ) denir. Tıpkı (رَأَيْتُ جَوَارِىَ) denişi gibi. Bu şivenin dayandığı faraziye, gayri munsarıflığın ilalden önce geldiği faraziyesidir. [Buna göre aslı tenvinsiz olarak (جَوَارِىُ) dur.] Çünkü o zaman "ya" harfi, nasb halinde olduğu gibi fethalanmakta[107] ve ilal söz konusu olmamaktadır. Ref haline gelince (جَوَارٍ) ın aslı. tenvinsiz olarak zammeyle (جَوَارِىُ) şeklindedir. Ağırlığından dolayı zamme hazfedilir. Ona karşılık olarak tenvin getirilir. İki sakin yanyana kalınca "ya" harfi düşer. (جَوَارٍ) kalır. Bu şiveye göre yalnızca ref halinde ilale başvurulur. Ama meşhur şivede öğrendiğiniz gibi ref ve cerr hallerinde ilal yapılır.

TERKİB

(اَلتَّرْكِيبُ) Terkip bir cüzü harf olmaksızın iki veya daha fazla kelimenin tek bir kelime haline gelmesidir. Bunun için (bir cüzü harf olan) (اَلنَّجْمُ) ve (بَصْرِىٌّ) kelimeleri alem olduklarında itiraz olarak öne sürülemez. (شَرْطُهُ الْعَلَمِيَّةُ) ayrılmaktan güvende olmak ve neticede alemiyet vasıtasıyla, sarftan men etmede tesirli olacak kadar kendisine kuvvet[108] gelmesi içindir. (وَأَنْ لَايَكُونَ بِإِضَافَةٍ) Zira izafet, muzafı munsarıflığa iter veya onun hükmüne

107 - Zira fetha halîf bir harekedir ve gayri munsarifin cerri fetha iledir.
108 - Yani süreklilik / el - Akd ün - Nami.

sokar. Dolayısıyla izafi bir terkib, sarfa zıd[109] olan gayri munsarıflıkta nasıl tesirli olabilsin? (وَلَابِاسْنَادٍ) Çünkü isnad içeren alemler, mebniler kabilindendirler. (تَأَبَّطَ شَرًّا) gibi. Alemiyetten önceki hali nasılsa, değişmeksizin öylece kalmıştır. Kendisiyle isimlendirilmesi, ilginç bir kıssayı akla getirmesinden ötürüdür. Eğer bir değişiklik vuku bulsa, bahsettiğimiz kıssaya delalet etmeyebilir. Mebniler kabilinden olduklarında bu alemlerde, murab isimlerin hükümlerinden biri olan gayri munsarıflık tasavvur edilemez.

Şayet "alem durumundayken (خَمْسَةَ عَشَرَ , سِتَّةَ عَشَرَ , سِيبَوَيْهِ) ve (نِفْطَوَيْهِ) gibi mebnilerin dışarı çıkması için[110] Musannifin" ikinci cüzü atıf harfi içermeyecek veya "savt olmayacak" demesi gerekirdi derseniz, deriz ki; Musannif bu hususta [yani (خَمْسَةَ عَشَرَ) ve (سِيبَوَيْهِ) gibilerini çıkarmak hususunda] daha sonra gelecek olan mebniler bölümünde, kendilerinin mebniler kabilinden olduklarını söylemekle yetinmiş gibidir.

İsnad içeren alemleri hiç bir yerde zikretmemiş olduğundan, gayri munsarıflıkta illet teşkil eden terkibin tarifinde onları çıkarmaya gerek duymuştur. (مِثْلُ بَعْلَبَكَّ) Bir beldenin alemidir. Put ismi olan (بَعْل) ile o beldenin yöneticisi olan (بَكَّ) den meydana gelmiştir. Aralarında izafetle ilgili veya isnadla ilgili veya daha başka bir bağ (nisbet) kastedilmeksizin tek bir isim yapılmışlardır.

---

109 - يُؤَثِّرُ sözünün faili, cümlenin zımnından anlaşılan izafî terkibtir. إِلَيْهِ deki mecrur zamir "sarf" a racidir. Sarfa muzaf olan şeyden murad, gayri munsarıflıktır. مَا lafzı ise المضاف lafzındaki mevsul olan lamdan bedeldir /el - Akd ün - Nami

110 - Yani sarfdan mende muteber olan terkibden çıkması için.

ELİF VE NUN

(اَلأَلِفُ وَالنُّونُ) Sarftan men etme sebeblerinden olan elif ve nun harfleri demek istemektedir. Kendilerine "mezid" denişinin nedeni, zaid harflerden olmalarıdır. Ayrıca "muzari" de denir. Çünkü kendilerine tenis ta'sının gelmemesi bakımından, elif-i maksure'ye ve elif-i memdude'ye benzemektedirler. Elif'le nun'un, niçin sarftan mene sebeb oldukları hususunda ihtilaf edilmiştir. Birinci ihtimal, fazlalık oldukları ve ziyade edildikleri isme fer bulunmalarıdır. İkinci ihtimal, elif-i maksure'ye ve elif-i memdude'ye benzemeleridir. Ağır basan görüş, ikinci ihtimaldir. Sonra bunlar:(إِنْ كَانَا فِي اسْمٍ) isim sözüyle sıfatın mukabilini kasdetmektedir.

Fiilin ve harfin zıddı olan isim, ya beraberinde bir sıfatın algılanmadığı bir zata delalet eder, (رَجُلٌ) ve (فَرَسٌ) gibi. Veya sıfatın algılandığı bir zata delalet eder. (ضَارِبٌ , أَحْمَرُ) ve (مَضْرُوبٌ) gibi. İlkine isim, ikincisine sıfat derler. Burada zikredilen isimden kasdedilen işte bu manadır. Yoksa hem ismi, hem sıfatı içine alan bir mefhum değildir. (فَشَرْطُهُ) Sarftan men etmede elif ve nun'un şartı demek istemektedir. Zamirin müfred olarak getirilmesi, ikisinin tek bir illet teşkil etmesi itibarıyladır. Yahud zamir, zikredilen isme racidir. Yani bahsedilen ismin gayri munsarıf olmasının şartı: (اَلْعَلَمِيَّةُ) "zaid bulunmaları gerekmektedir" şartını temin etmek için alem olmalıdır[111] . "Veya tenis ta'sı gelmeyerek elif-i maksure'ye ve memdude'ye benzemeleri gerekmektedir" şartı yerini bulması için alem olmalıdır[112]. (Çünkü alemiyet yüzünden tenis ta'sının eklenmesi imkansızlaşmaktadır[113] . Ayrıca "ta" harfi gelmemekle, asıllık şaibesinden kurtulup, fer[114] oldukları garanti edilmektedir. Zira "ta" nın duhulüyle asıllaşmakta ve ona mezidün aleyh[115] olup ferlikleri açıkça belli olmamaktadır[116]). (كَعِمْرَانَ أَوْكَانَا فِي صِفَةٍ فَانْتِفَاءُ

111- Birinci görüşe göredir.
112 - İkinci görüşe göredir.
113 - Bakınız Şeyh Radi ve İbni Hacib'in kendi şerhi.
114 - Yani zaid oldukları. Çünkü zaid bir şey mezidün aleyhin feridir. / İsam'ın Kafiye üzerine kendi şerhi
115 - Yani ziyade kendisine yapılan
116 - İsam'ın Kafiye üzerine olan kendi şerhine bakınız.

(فَعْلاَنَةٍ) Şayet elif ve nun sıfata gelmişlerse, şartı (فَعْلاَنَةٌ) olmamasıdır. Yani tenis ta'sının dahil olmamasıdır. Çünkü elif ve nun hali üzerinde değişmeksizin elif-i maksure'ye ve memdude'ye benzer kalmalıdırlar. Bunun için sıfat oluşuna rağmen (عُرْيَانٌ) sarf edilmiştir. Zira müennesi (عُرْيَانَةٌ) dür. (وَقِيلَ وُجُودُ فَعْلَى) Çünkü müennesi (فَعْلَى) olursa (فَعْلاَنَةٌ) vezninde gelmez. Dolayısıyla tenis eliflerine benzerlikleri devam eder.

(وَمِنْ ثَمَّةَ) Yani şart konusunda ihtilaf edilmesi sebebiyle (اُخْتُلِفَ فِي رَحْمَنَ) munsarıf mı, gayri munsarıf mı olduğu noktasında ihtilaf edilmiştir. Çünkü ne, (رَحْمَى) ne de (رَحْمَانَةٌ) vezninde bir müennesi yoktur. Allah'a mahsus bir sıfattır. Ondan başkası için kullanılmaz. Ne müzekkere ne müennese söylenmez. Dolayısıyla (فَعْلاَنَةٌ) vezninde müennesi olmamasını şart koşanlara göre gayri munsarıftır. (فَعْلَى) vezninde müennesi olmasını şart koşanlara göre ise, munsarıftır. (دُونَ سَكْرَانَ) Her iki ekole göre şartın tahakkuk etmesi nedeniyle, gayri munsarıf oluşunda ihtilaf yoktur. (وَدُونَ نَدْمَانَ) Her iki ekole göre şartın tahakkuk etmemesi nedeniyle munsarıf oluşunda anlaşmazlık yoktur. Bu durum (نَدْمَانَ) kelimesi "sohbet arkadaşı" manasına geldiğinde böyledir. Ama "pişman" manasında kullanıldığında ittifakla gayri munsarıftır. Zira müennesi (نَدْمَانَةٌ) değil (نَدْمَى) dir.

FİİL VEZNİ

(وَزْنُ الْفِعْلِ) İsmin fiil vezinlerinden sayılan bir vezin üzerinde olmasıdır. Ancak bu kadarı sarfdan mende sebeb teşkil etmeğe yeterli değildir. (شَرْطُهُ) Ondaki şartı iki şeyden biridir. (إِمَّا أَنْ يَخْتَصَّ) Arap dilinde (بِالْفِعْلِ) Yani bu vezin arapça isimlerde bulunmayacak. Ancak fiilden

nakledilmiş olan isimler müstesnadır. Onlarda olur. (كَشَمَّرَ) Tefil babından malum sıgasıyladır. Gerçekten buradan nakledilerek ata alem yapılmıştır. Suya alem olan (بَذَّرَ) yine [arslanı çok olan[117]]yere alem olan (عَثَّرَ) ve adama alem olan (خَضَّمَ) de aynı şekilde isimliğe nakledilmiş fiillerdir.

Bilinen boyaya, yani andem'e (andem: geyiğin kanıdır ki, kaynatılır, kızlar boyanırlar, kına gibi sürünürler[118]) alem olan (بَقَّمَ) ve Şam diyarında bir yere alem olan (شَلَّمَ) gibi (fiil olarak kullanılmayan) isimlere gelince onlar yabancı dilden arapçaya girmişlerdir. O nedenle bu veznin fiile mahsus oluşuna[119] zarar vermezler. (وَمِثْلُ ضُرِبَ) meçhul sıgasındadır ve bir şahsa alem yapıldığında sarfdan men edilir. Çünkü alemiyet ve fiil vezni illetlerini taşımaktadır.

Meçhul sıgasındadır diye kayıtlamamızın nedeni, malum sıgasındayken fiile has bir vezin olmayışıdır. Ama bazı nahiveciler yine gayri munsarif olduğunu savunmaktadırlar. (أَوْ يَكُونَ غَيْرَ مُخْتَصٍّ بِهِ لَكِنْ يَكُونُ فِي أَوَّلِهِ) Yani fiil vezninin evvelinde yahud fiil vezninde gelen ismin evvelinde[120] (زِيَادَةٌ) Yani (أَتَيْنَ harflerinden) bir harfin ziyadeliği veya (أَتَيْنَ) harflerinden zaid bir harfin bulunmasıdır. (كَزِيَادَتِهِ) Yani fiilin evvelinde bir harfin ziyadeliği veya zaid bir harfin bulunuşu gibi[121] (غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ) Yani fiil vezni veya fiil vezninde gelen isim "ta" harfini kabul etmez bir halde

117 - el - Akd ün - Nami

118 - "Arapça - Türkçe Büyük Lügat" Atay kardeşler. Ankara 1981

119 - el- Akd ün- Nami

120 - أَوَّلِهِ sözündeki zamirin vezne de mevzun'a da raci olması caizdir. Asıl maksat mevzundur. Abdulgafur.

121- "harfin ziyadeliği" sözü fiil veznine ve "zaid harf" sözü, o vezinde gelen isme racidir. Leff - Neşr müretteb / el- Akd ün- Nami

olacak. Çünkü bu "ta" harfi yalnızca isimlere geldiğinden, bahsedilen vezni, fiile mahsus olmaktan çıkarmaktadır. Musannif şayet: (غَيْرَ قَابِلٍ لِلتَّاءِ قِيَاسًا وَ [122]بِالْاِعْتِبَارِ الَّذِى امْتَنَعَ مِنَ الصَّرْفِ لِأَجْلِهِ) deseydi, adama isim diye konduğunda (أَرْبَعُ) itiraz olarak gelmezdi. [Çünkü gayri munsarıftır ve (أَرْبَعَةٌ) de olduğu gibi "ta" harfi alır ama] "ta" yı kabul edişi, müzekker yapmak içindir ve kurala (kıyasa) uygun değildir. (Hatırlanacağı üzere kural "ta" nın müenneste olmasıydı.) Yine (أَسْوَدُ) kelimesi de itiraz olarak gelmezdi. Zira dişi yılana denen (أَسْوَدَةُ) kelimesinde "ta" nın gelişi, kendisi sebebiyle gayri munsarıf olduğu asli vasıflık illeti itibariyle değildir. Bilakis sonradan gerçekleşen isimlik galebesi itibarıyladır[123]. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani "ta" harfini kabul etmemesi şart kılındığı için (اِمْتَنَعَ أَحْمَرُ) hem "ta" harfini kabul etmiyor, hem de (أَتَيْنَ) harflerinden olan bir fazlalığı içeriyor. O nedenle gayri munsariftir. (وَانْصَرَفَ يَعْمَلٌ) Çünkü çok çalışan ve uzak mesafeler kateden dişi deveye (يَعْمَلَةٌ) denmektedir. (وَمَا فِيهِ عَلَمِيَّةٌ مُؤَثِّرَةٌ) Yani sarftan men edilmesinde, alemiyetin sırf sebeb teşkil ederek veya başka bir sebebe şart olmanın yanında sebeb teşkil ederek etkili olduğu her isim.

Musannif bu sözüyle cemilerin en son sıgasıyla veya tenis elifleriyle bir araya gelen alemiyetten kaçınmıştır. Çünkü her biri sarftan men etmek için kendi başlarına yeterlidirler. Alemiyetin bir tesiri yoktur. (إِذَا نُكِّرَ) Alem, eğer kendisiyle isimlendirilen topluluktan tek bir tanesine kullanılarak nekre yapılırsa: (هَذَا زَيْدٌ وَرَأَيْتُ زَيْدًا آخَرَ) gibi. Çünkü burada zeyd adıyla isimlendirilen herhangi bir zat kastedilmektedir.

---

122 - Atıf için vav harfinin gelmesi daha uygundur/ İsmet

123 - Asli vasıflığa göre müennes yılana (سَوْدَى) denmesi gerekirdi.

Veya alem, eğer sahibinin kendisiyle meşhur olduğu sıfattan ibaret yapılırsa: (لِكُلِّ فِرْعَوْنٍ مُوسًى) gibi. Yani (لِكُلِّ مُبْطِلٍ مُحِقٌّ) demektir. (صُرِفَ لِمَا تَبَيَّنَ) Yani daha önce geçen sarftan men etme sebebleri ve bu sebeblerin şartları açıklandıktan sonra, şu gerçek ortaya çıktığı için: (مِنْ أَنَّهَا) Yani alemiyet (لَاتُجَامِعُ مُؤَثِّرَةً إِلَّا مَا هِيَ شَرْطٌ فِيهِ) yani alemiyet ancak kendisinde şart olduğu sebeble (dokuz illetten biriyle) birleşir. Bu durum a) manevi veya lafzi (yani ta harfli) tenisde b) ucmede c) terkibte d) zaid olan elifle nunda görülür, Şübhesiz bu dört iletin her birinde de alemiyet şart koşulmuştur. (إِلَّا الْعَدْلَ وَوَزْنَ الْفِعْلِ) ilk istisnadan yapılan istisnadır. Yani alemiyet, kendisinde şart olduğu illetten başkasıyla birleşmez. Ancak adl ve fiil vezni müstesnadırlar. Alemiyet ikisinde, şart olmamasına rağmen (عُمَرُ) ve (أَحْمَدُ) örneklerinde görüldüğü gibi, onlarla tesirli olarak birleşir. (وَهُمَا) Yani adl ve fiil vezni (مُتَضَادَّانِ) Çünkü nahivciler, madul isimleri incelemişler ve (altı) vezin üzere geldiklerini görmüşlerdir. [bu vezinler: (فَعَلَ ، فَعَلَ ، فُعَالَ ، مَفْعَلَ ، فُعَلَ ، فَعَالِ) şeklindedir[124].] Onlardan hiç biri sarften mende muteber olan fiil vezinlerinden değildir. (فَلَا يَكُونُ إِلَّا أَحَدُهُمَا) [Musannifin ibaresinden (فَلَا يُوجَدُ سَبَبٌ مِنْهُمَا إِلَّا أَحَدُهُمَا) şeklinde bir mana anlaşılınca, yani bir şeyi kendisinden istisna etmek gibi fasid bir durum ortaya çıkınca şarih, düzeltmeye çalışır ve der ki[125]]Yani bu iki şeyin[126] biri ile ikisinin birlikte alemiyetle oluşunu içine alan durumundan yalnızca

124 - Bakınız/ İsmet alel- Cami
125- el- Akd ün- Nami
126- Adl'in ve fiil vezninin

birinin onunla oluşu gerçekleşebilir. (Böylece müstesna ile müstesna minhü aynı şey olmazlar.) (فَإِذَا نُكِّرَ) Yani illetlerinden biri alemiyet olan gayri munsarıf isim (بَقِيَ بِلاَ سَبَبٍ) Yani kendilerinde alemliğin şart koşulduğu dört yerde[127] sarften men için illet teşkil etmek bakımından bir sebeb kalmaz. Çünkü zaten iki illetten biri olan alemiyet ortadan kalkmaktadır. Diğer yandan alemlikle şartlanan öteki illet ise her ne kadar kalsa bile sarftan mende illet teşkil etme vasfını (tesirini) kaybetmektedir. Dolayısıyla kasdettiğimiz manada bir illet ortada kalmamaktadır. (أَوْ عَلَى سَبَبٍ وَاحِدٍ) Kendilerinde alemliğin şart koşulmadığı adl ve fiil vezninde demek istemektedir.

Musannifin "adl ve fiil vezni birbirine zıttırlar, birarada bulunmazlar" sözüne aşağıdaki itiraz vaki olmuştur: (اِصْمِتْ)[128] kelimesi çöle alemdir. Hem fiil veznindedir, hemde madul'dur. Çünkü (صَمَتَ , يَصْمُتُ) den emirdir. Kaideye göre (اُصْمُتْ) gelmesi gerekirdi. Kesra ile gelince ondan madul olduğu anlaşıldı...

İtirazı şöyle cevaplayabiliriz: Bu iddia kesin değildir. Çünkü her ne kadar meşhur olmasa da (يَصْمِتُ) den emir olarak gelmesi mümkündür. Dolayısıyla adl'in, hakikaten veya takdiren görüldüğü vezinler fiil vezinleriyle bir arada olmazlar. Yine daha önceki açıklamalardan öğrenmiş bulunuyorsunuz ki, sadece gerçek bir aslın bulunması, hakiki adl'in varsayılması için yetersizdir. Gayri munsarif olarak kullanım onu gerektirmiş olması lazımdır ve bu asıldan siganın çıktığına itibar edilmesi icab eder. Burada (اِصْمِتْ) örneğinde, adlin ötesinde iki sebebin daha var olmasından ötürü, gayri munsarif kullanımı adl illetine itibar edilmesini gerektirmemektedir. Bunlar alemiyet ve tenis illetleridirler.

127 - Bunlar: lafzen veya takdiren müennes, ucme, terkib ve zaid olan elifle nundurlar.
128 - Hemze'nin ve mim'in kesrasıyla

Sibeveyh'in, alem halindeyken nekra yapıldığında (أَحْمَرُ) gibisi hakkında savunduğu görüşü Musannifin kaidesine[129] ters düşünce, kitabında buna işaret etmiştir: (وَخَالَفَ سِيبَوَيْهِ الْأَخْفَشَ) Meşhur Ahfeş, Sibeveyhin talebesi olan Ebul Hasen'dir. Talebenin görüşü daha açık olunca, aynı zamanda İbn-i Hacib'in bahsettiğimiz kaidesine uyunca, buna dikkat çekmek için- hoş olmasa da- talebeyi esas yapmış ve muhalefeti hocasına isnad etmiştir. (فِي انْصِرَافِ نَحْوِ أَحْمَرَ عَلَمًا إِذَا نُكِّرَ) (أَحْمَرُ) gibisinden kasdedilen alemiyetten önce kendisinde bulunan vasıflığın gizli değil, apaşikar olduğu isimlerdir. O bakımdan (سَكْرَانُ) gibisi içine girer[130] ve tekid için kullanılan (أَفْعَل) veznindeki isimler çıkarlar. (أَجْمَعُ) gibi. Çünkü (أَجْمَعُ) nekra yapıldıktan sonra, ittifakla munsarıftır. Zira (كُلٌّ) manasında olduğundan, alemlikten önce vasıflık manası taşıması zayıftır. Yine üstünlük ifadesinde kullanılan ve tafdil (مِنْ) inden tecrid edilmiş (أَفْعَل) veznindeki bir isim de, nekre yapıldıktan sonra ittifakla munsarıftır. Çünkü vasıflık manası zayıflamış ve isim olmuştur.

Şayet (أَفْعَل) ile beraber tafdil (مِنْ) i varsa ittifakla gayri munsariftir. Çünkü tafdil (مِنْ) i sebebiyle vasıflık manası ortaya çıkmaktadır. (اِعْتِبَارًا لِلصِّفَةِ الْأَصْلِيَّةِ بَعْدَ التَّنْكِيرِ) Yani Sibeveyh, mezkur isim nekra yapıldıktan sonra asli vasıflığa itibar ettiği için Ahfeş'e muhalefet etmiştir. Alemiyet, nekra kılınmayla ortadan kalkınca, vasıflığa itibara bir engel kalmamıştır. Böylece iki illetten birini vasıflık yapmış, diğerini [(أَحْمَر) lafzında] fiil vezni [(سَكْرَان) lafzında] zaid elifle nun yapmıştır. Kısacası gayri munsarif olduğunu kabul etmiştir.

Şayet "Sibeveyhin, asli vasıflığa itibarına bir engel kalmamış ise de, itibar etmesini gerektirecek bir sebeb de yoktur. O nedenle isimlerde esas

---

129- Yani (كل ما فيه علمية مؤثرة إذا نكر بقي بلا سبب أوعلى سبب واحد)

130- Yani zaid elifle nun taşıyan ve alemlikten önce vasfiyet manası zahir olan isimler / el-Akd ün- Nami

olan özelliğe ters düşen gayri munsarıflığı kabul ederek niçin ona itibar etti?" derseniz. Bir görüşe göre şöyle cevap verilmiştir deriz: (أَرْقَمُ) ve (أَسْوَدُ) nün vasıflıktan çıkmalarına rağmen gayri munsarıf olarak kullanılmaları buna neden olmuştur. (Daha önce gayr-ı munsarıflıklarının illeti fiil vezni ve asli sıfatlık olarak belirtilmiş idi)

Fakat bu cevap tatmin edici değildir. Çünkü vasıflık kendilerinden büsbütün yok olmamıştır. Bilakis onun kokusu mevcudtur. Zira (أَسْوَدُ) siyah yılandır. (أَرْقَمُ) ise kendisinde siyahlık ve beyazlık bulunan yılandır. Dolayısıyla vasıflığın izi kaldığı için (أَسْوَدُ) ve (أَرْقَمُ) kelimelerinde asli vasıflığa itibar edildi diye (أَحْمَرُ) kelimesinde de itibar edilmelidir denemez. Çünkü ondaki vasıflık nekre yapıldıktan sonra büsbütün yok olmuştur. Ahfeş'in görüşüne gelirsek; (أَحْمَرُ) kelimesi munsarıftır. Çünkü, vasıflık alemlik sebebiyle yok olmuştur. Alemlik de, nekralık sebebiyle yok olmuştur. Yok olan (zail) bir şeye zaruret olmadan itibar edilmez. Dolayısıyla geriye sadece bir illet kalır. Bu illet [(أَحْمَرُ) lafzında] fiil vezni ve [(سَكْرَانُ) lafzında] zaid elifle nundur. Ahfeş'in görüşü daha açıktır.

Sibeveyh, nekra yapıldıktan sonra zail olmasına rağmen,asli vasıflığa itibar edince, (sanki) alemken de ona itibar etmesi gerekiyormuş ve (حَاتِم)[131] gibisinin, [(حَاتِم) kelimesi hükmetmek manasındaki (حَتَمَ) den ismi faildir.] Asli vasıflık ve alemlik nedeniyle gayri munsarif olması lazım geliyormuş (gibi bir zan ortaya çıkınca), Musannif buna cevap vermiştir. (وَلَايَلْزَمُهُ بَابُ حَاتِم) (يَلْزَمُهُ) sözündeki zamir Sibeveyh'e racidir. Yani alem halindeyken nekre yapıldıktan sonra (أَحْمَرُ) gibisinde asli vasıflığa itibar etti diye, temelde sıfat olan ve hali hazırda alem olarak kullanılan bütün isimlerde de asli vasıflığa itibar etmesi gerekirdi ve onları alemlikle ve asli vasıflık

131- "Ta" nın kesrasıyladır. Halk fetha ile okur. /el- Kamus

illetleri sebebiyle gayri munsarif yapması icab ederdi denemez. (لِمَا يَلْزَمُ) Sarfdan men edildiği takdirde (حَاتِم) gibisinden (مِنَ اعْتِبَارِ الْمُتَضَادَّيْنِ) yani vasıflık ve alemlik illetleri demek istemektedir. Çünkü alem hususi olan, vasıf ise umumi olan şeyler içindir. (فِـي حُكْـمِ وَاحِـدٍ) (yani tek bir eserin durumu ve meydana gelişi için[132] iki zıt şeye itibar etmek gerekmektedir.) Yani tek bir lafzın gayri munsarifliği için (iki zıt şeye itibar etmek gerekmektedir.) Ama(أَسْـوَدُ) ve (أَرْقَمُ) örneğinde olduğu gibi asli nitelikteki vasıflıkla[133] (alemlikten) başka bir illete itibar edişte tezat yoktur.

Şayet (Sibeveyh'in hesabına) "bahsedilen zıdlık ancak hakiki (yani farazi değil bil-fiil[134]) vasıflıkla alemlik arasında söz konusudur. Zail olan asli vasıflıkla alemiyet arasında değildir. O bakımdan (حَاتِم) gibisinin gayri munsarif olması için alemliğe ve asli vasıflığa itibar edilse, iki zıd şeyin bir araya gelmesi olmaz" derseniz, deriz ki; Zail olduktan sonra iki zıttan birine (yani asli vasıflığa[135]) tek bir hükümde (yani gayri munsariflikte[136]) diğeriyle birlikte (yani hali hazırdaki alemlikle birlikte[137]) itibar etmek, her ne kadar iki zıttın yanyana gelişi kabilinden olmasa da, ona benzemektedir. Dolayısıyla ikisine birlikte itibar etmek güzel görülmez.

(وَجَمِيعُ الْبَـابِ) Yani gayri munsarıf babının hepsi (باللاَّم) yani başına lam-ı tarifin gelmesiyle (أَوِالْإِضَافَـةِ) yani başkasına muzaf olmasıyla (يَنْجَرُّ)

132 - el- Akd ün- Nami
133 - Hatırlanacağı gibi onlar asli vasıflık ve fiil vezni illetlerinden dolayı gayri munsarıflırlar
134 - el- Akd ün- Nami
135 - el- Akd ün- Nami
136- el- Akd ün- Nami
137- el- Akd ün- Nami

yani mecrur olur. (بِالْكَسْرِ) Yani [(بِأَحْسَنِ كُمْ) de olduğu gibi] lafzan veya [(أَصْدِقَائِي) de olduğu gibi] takdiren kesra suretiyle[138] cerr edilir.

Musannif (يُنْجَرُّ) kelimesiyle yetinmemiş [ve (بِالْكَسْرِ) sözünü eklemiştir.] Çünkü bazen cerr fethayla yapılır. Yine daha kısa olduğu halde (يُنْكَسِرُ) dememiştir. Zira "kesr" tabiri binai harekeler içindir. (O nedenle lam-ı tarif ve izafetle, gayri munsarıf kelimenin mebnileştiği zannedilebilir.)

Bahsedilen isim, bu durumdayken munsarıf mı, yoksa gayri munsarıf mi olduğu hususunda nahiv bilginleri ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı mutlak olarak (yani mezkur haldeyken iki illet baki kalsın veya kalmasın[139]) munsarif demiştir. Çünkü gayri munsarifliği fiile benzerliği yüzündendi ve ismin özelliklerinden olan lam-ı tarif ve izafetin gelişiyle bu benzerlik zayıflayınca, isimlik tarafı kuvvetlenmiş ve munsariflik olan aslına dönmüştür. Tenvin değil kesra alır. Zira tenvin izafetle ve lam-ı tarifle bir araya gelmez. Bir kısmı ise mutlak olarak (yani mezkur haldeyken iki illet baki kalsın veya kalmasın[140]) gayri munsariftir demiştir. (Onlara göre) aslında gayri munsarıf kelimeye yasak edilen şey tenvindir. Kesra, tenvinin tabisi (bağlısı) olduğu için düşmektedir. Fiile benzerliği zayıfladığı noktada, bu benzerlik ancak tenvini düşürebilmekte ve kesraya[141] tesir edememektedir. Dolayısıyla kesre eski hali üzerinde kalmaktadır. Tenvin ise gayri munsarıflıktan ötürü düşer.

Bir kısmı da, "şayet bahsedilen iki illet, izafet veya lam-ı tarif geldiğinde baki kalıyorsa, isim gayri munsariftir. Yok eğer ikiside yok olursa veya teki yok oluyorsa, isim munsariftir " demişlerdir. Şöyle ki: Alemlik lam-ı tarifle veya izafetle yok olur. Şayet diğer illet için de şart koşulmuş

---

138 - اَلْكَسْرَةُ değil de, "ta"sız olarak اَلْكَسْرُ kelimesi bina-i harekeler için kullanıldığından Musannifin ibaresini şarih بِصُورَةِ الْكَسْرِ diyerek düzeltmiştir. Şayet "ta" harflisini kullansaydı. Buna gerek kalmazdı./Bak. Abdulgafur.

139 - el- Akd ün-Nami

140 - el-Akd ün- Nami

141- Yani tabisine

olursa (إِبْرَاهِيمُ) örneğinde olduğu gibi her iki illet de yok olur. Eğer alemlik diğer illet için şart koşulmamışsa (أَحْمَدُ) örneğinde olduğu gibi yalnız tek illet yok olur. İsimde[142] alemlik söz konusu değilse (أَحْمَرُ)[143] Örneğinde olduğu gibi, iki illet olduğu üzere kalır. Bu görüş Musannifin gayri munsarıf tarifine en uygun olanıdır.

MERFULAR

(اَلْمَرْفُوعَاتُ) (اَلْمَرْفُوعُ) Kelimesinin cemisidir. (اَلْمَرْفُوعَةُ) Kelimesinin cemisi değildir. Çünkü mevsufu (اَلْاِسْمُ) kelimesidir[144] ve bu kelime akletmeyen müzekker bir isimdir. Akletmeyen müzekkerin sıfatının tek düze olarak[145] bu şekilde cem edilmesi (caizdir.)[146] Erkek atlar için kullanılan (اَلصَّافِنَاتُ) ve erkek develer için (جِمَالٌ سِبَحْلَاتٌ)[147] (iri develer anlamındadır) ve günler için (اَلْأَيَّامُ الْخَالِيَاتُ) kullanılışı gibi (وَهُوَ) yani merfuat sözünden anlaşılan merfu isim demek istemektedir. [Yoksa Şeyh Radi'nin iddia ettiği gibi zamir merfuat'a raci olup, ismi mevsul olan (مَا) kendisinin haberi olduğu için müfred kılınmış değildir[148]). Çünkü tarif mahiyeti bildirmek amacıyla yapılır. (Tarif edilenin) fertlerini bildirmek

142 - Yani kendisine izafet veya lam-ı tarif gelmiş olan isimde /el- Akd ün- Nami.

143 - Hatırlanacağı gibi أَحْمَرُ kelimesinde fiil vezni ve vasıflık illetleri mevcuttur.

144 - Yani اَلْاِسْمُ الْمَرْفُوعُ şeklindedir.

145 - Muttarid - sıralı, düzgün - olarak.

146 - İsmet alel- cami.

147 - "sin" harfinin kesrası ve "ba" harfinin fethasıyladır. /İsmet alel- Cami

148 - Bakınız el- Akd ün- Nami

amacıyla yapılmaz. [Yani tarif esnasında (اَلْمَرْفُوعَاتُ هُوَالْفَاعِلُ وَالْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ إلخ) denmez.] (مَااشْتَمَلَ عَلَى عَلَمِ الْفَاعِلِيَّةِ) Faillik alemi içeren yani fail oluşuna dair alamet taşıyan isimdir. Bu alamet, zamme, elif ve vav harfidir. İsmin bunları içermesinden maksat lafızca veya takdiri olarak veya mahalce onlarla muttasıf olmasıdır. (Onları taşımasıdır. Bazı şarihler mahallen merfuluk yalnızca mebnilerde bulunduğu için ve merfuat ise murab isimlerin bir kısmı olması nedeniyle onu merfuattan saymamışlardır. Şarih ona cevap verir[149]) Şübhe yok ki bir isim mahalce merfulukla muttasıf olur. Çünkü mahalce merfu oluşunun manası, kendisinin yerine murab bir isim gelse, lafzan veya takdiren merfu olur demektir. O bakımdan mahalli merfu nasıl merfuatın dışında kalabilir? Mesela ilerde geleceği gibi muttasıl zamir olduğu zaman bize failin durumundan haber vermektedir. (Yani fail olmaktadır. Fail merfu olur. Dolayısıyla mebni de merfu sayılması gerekir)

FAİL

(وَمِنْهُ) zamir ya (اَلْمَرْفُوعُ) kelimesine racidir, veya ismi mevsul olan (مَا) ya racidir. (اَلْفَاعِلُ) Musannif ilk önce faili zikretmiştir. Çünkü alimlerin çoğunluğuna göre merfuların aslı faildir. Zira cümlelerin esası olan fiil cümlesinin parçasıdır ve amili mübtedanın amilinden daha kuvvetlidir.

Bir görüşe göre merfuların aslı mübtedadır. Çünkü müsnedün ileyhlikte asıl olan hal üzere kalmaktadır. Bahsettiğimiz hal, en başta bulunmakdır[150] .Fail ise böyle değildir. Mübtedaya müştak ve camid her hükümle hükmedilir. [(زَيْدٌ ضَارِبٌ) ve (أَنْتَ زَيْدٌ) gibi.] Ama failde bu güç yoktur. Ona ancak müştak ile hükmedilir. (ضَرَبَ زَيْدٌ) gibi. (وَهُوَ) yani fail (مَا) yani hakikaten veya hükmen bir isimdir. Hükmen deyişimizin nedeni, arapların (أَعْجَبَنِي أَنْ ضَرَبْتَ زَيْدًا) şeklindeki sözlerini de içine alması içindir.

149 - el- Akd ün- Nami. Yani Musannifin tarifi mahallen merfu kelimelere de şamildir.
150 - Yani çoğunlukla böyledir. / el- Akd ün- Nami

(أُسْنِدَ إِلَيْهِ الْفِعْلُ) Ancak fiil esas olarak ona isnad edilecek. Dolaylı olarak isnad edilmeyecek. Böyle kayıtlayışımızın amacı, fail olan mamul-u bit-tebeiyye[151] nin dışarı çıkmasıdır. [(جَاءَنِي زَيْدٌ وَ عَمْرٌو) sözünde, gelmek fiili esas olarak Zeyd'e ve dolaylı olarak da Amr'a isnad edilmiştir.] Aynı şekilde bütün merfuların, mensubların ve mecrurların tariflerinde kastedilen tabi mamuller değildirler. Çünkü onları en sonunda ayrıca zikretmiştir. (أَوْ شِبْهُهُ) Yani amel bakımından fiile benzeyen bir şeyin (isnad edildiği isimdir.) Bunu eklemesinin nedeni, ismi failin, sıfatı müşebbehenin, mastarın, isim fiilin, ismi tafdilin ve zarfın faillerini de içine almasıdır. (وَقُدِّمَ عَلَيْهِ) Yani fiil veya fiil benzeri kelime, bahsedilen isme takdim edilir. Musannif bu sözüyle (زَيْدٌ ضَرَبَ) cümlesindeki (زَيْدٌ) kelimesinden kaçınmıştır. Zira fiil Zeyd'e isnad edilmektedir. Çünkü bir şeye raci zamire isnad, gerçekte ona isnad demektir. Ancak fiil, kendisinden sonraya kalmıştır. Burada bahsedilen isme takdim edilmesiyle kastedilen, vacib olarak takdimidir. Çünkü haberi takdim edilen mübteda dışarda kalmalıdır. Bir örnek verelim: (كَرِيمٌ مَنْ يُكْرِمُكَ) (Burada kerim kelimesinin takdimi vacib değildir.)

Şayet "bazı haberlerin mübtedalarına takdimi de vacibtir" diyerek itiraz etseniz ve mübtedanın nekra, haberin zarf olduğu (فِي الدَّارِ رَجُلٌ) örneğini gösterseniz deriz ki: Burada söylenmek istenen şey o türün takdimidir. O nedenle tür olarak haberin takdimi vacib değildir. Ama faile isnad edilenlerin türlerinin takdimi vacibtir. (عَلَى جِهَةِ قِيَامِهِ بِهِ) Musannifin bu sözü (أُسْنِدَ) fiiline, mevsuf takdiriyle, mefulu mutlak olmaktadır. Yani (إِسْنَادًا وَاقِعًا عَلَى طَرِيقَةِ قِيَامِ الْفِعْلِ أَوْ شِبْهِهِ بِهِ) demektir. Burada (طَرِيقَةِ قِيَامِهِ بِهِ) sözünden kastedilen, malum sıgasında olmasıdır. Yahud ismi fail ve sıfatı müşebbehede görüldüğü gibi (malum sıgası) hükmünde olmasıdır. Musannif bununla (ضُرِبَ زَيْدٌ) cümlesindeki Zeyd gibi, meçhul fiilin naibi failinden

151- Başkasına tabi olarak mamul olanlar.

kaçınmıştır. Bu kayda olan ihtiyaç, Musannifin yaptığı gibi, naibi faili, fail içine sokmayan kimselere göredir. Ama Zemahşeri gibi, onu da fail sayanlara göre, öyle bir kayda gerek yoktur. Hatta hiç söylenmemesi vacib olur. (مِثْلُ قَامَ زَيْدٌ) cümlesindeki Zeyd gibi. Bu cümle, faile fiilin isnad edilişine misaldir. (وَزَيْدٌ قَائِمٌ أَبُوهُ) cümlesindeki (أَبُوهُ) gibi. Faile fiil benzerinin isnad edilişine misaldir. (وَالْأَصْلُ) Failde asıl olan, yani herhangi bir engel olmadığı takdirde failin taşıması gerektiği hal (أَنْ يَلِيَ الْفِعْلَ) kendisine isnad edilen fiili takib etmesidir. Yani mamullerden herhangi biri fiilin önüne geçmeksizin ondan sonra gelmesidir. Zira kendisine fiilin şiddetle muhtaç olması nedeniyle onun bir parçası gibidir. Mesela (ضَرَبْتُ) de, fiilin lam'ının sakin olması bunu gösterir. Çünkü bu sakin kılma, tek bir kelime mesabesinde olan yerde, peşpeşe dört harekenin gelmesini engellemektedir.

İZMAR KABİL EZ - ZİKİR

(فَلِذَلِكَ) Faili, filin diğer mamullerine takdimini gerektiren bu asli özellikten ötürü (جَازَ ضَرَبَ غُلَامَهُ زَيْدٌ) zamirin merci olan Zeyd, rütbeten önce olduğu için caizdir. Bu durumda mutlak olarak izmar kabl ez- zikr[152] lazım gelmemektedir. Sadece lafzan lazım gelmektedir. Bu ise caizdir. (وَامْتَنَعَ ضَرَبَ غُلَامُهُ زَيْدًا) Lafızca ve rütbece zamirin merci olan Zeyd geride kaldığı için caiz değildir. Bu durumda hem rütbeten, hem lafzan izmar kabl ez- zikr lazım gelmektedir. Bu da caiz değilidr. Ahfeş ve İbni Cinni buna cevaz verirler. Delil olarak şairin şu sözünü gösterirler.

(جَزَى رَبُّهُ عَنِّى عَدِيَّ بْنَ حَاتِمٍ)(جَزَاءَ الْكِلَابِ الْعَاوِيَاتِ وَقَدْ فَعَلَ)

"Rabbi. Adiyy bin Hatim'e benim yerime karşılık versin. Tıpkı uluyan köpeklerin karşılıklandırılışı gibi. Ve gerçekten böylede yapmıştır. "

Onlara karşı, bunun şiir zaruretinde olduğu ve burada normal konuşmada caiz olmayışı anlatılmak istendiği belirtilerek cevap verilmiştir.

152 - Zamirin mercini söylemeden önce zamiri zikretmek.

Ayrıca zamirin, yine Adiyy bin Hatim'e raci olmadığı ve fiilin delalet ettiği "ceza" mastarına ait olduğu söylenerek cevap verilmiştir. Yani (جَزَى رَبُّ الْجَزَاءِ) demek istenmektedir. (وَإِذَا انْتَفَى الْإِعْرَابُ) failin, fail oluşuna ve mefulun, meful oluşuna vaz itibarıyla delalet eden irab kaybolursa (لَفْظًا فِيهِمَا) tesniye zamiri yukarda açıkça zikri geçen veya verilen misallerin zımnından[153] anlaşılan faile ve (zikri geçmeyip sadece) misallerin zımnından anlaşılan mefula racidir. (وَالْقَرِينَةُ) Yani meful ile faile, vaz itibarıyla olmaksızın delalet eden bir durum (yoksa demek istemektedir.) Çünkü herhangi bir mananın karşısına vaz edilen şeye, onun karinesidir denmez. O bakımdan karine kelimesi iraba şamildir, irabın (metinde) ayrıca zikrine gerek yoktur denerek itiraz edilemez.

Karine ya lafzi olur (ضَرَبَتْ مُوسَى حُبْلَى) gibi, ya da manevi olur. (أَكَلَ الْكُمَّثْرَى يَحْيَى) gibi (أَوْ كَانَ الْفَاعِلُ مُضْمَرًا مُتَّصِلاً) Bariz olarak fiile bitişik zamir olduğunda (ضَرَبْتُ زَيْدًا) gibi. Veyahut fail müstekin bir zamir olduğunda (زَيْدٌ ضَرَبَ غُلَامَهُ) gibi. Yalnız burada mefulun, fiilden sonra gelmesi şarttır. Aksi takdirde Musannifin bahsedeceği kaide (زَيْدًا ضَرَبْتُ) misaliyle bozulur. (أَوْ وَقَعَ مَفْعُولُهُ) Zamir faile racidir. (بَعْدَ إِلاَّ) Yani (vacib olan[154]) takdim ve (mümteni olan[155]) tehir suretinde iken (إِلاَّ) nın aralarına girmesi şartıyla (مَاضَرَبَ زَيْدٌ إِلاَّ عَمْرًا)gibi[156] (أَوْ بَعْدَ مَعْنَاهَا) Mesela: (إِنَّمَا

153 - Yani içinden

154 - el - Akd ün Nami, İsmet ve Abdulgafur. Bakınız.

155- el - Akd ün Nami, İsmet ve Abdulgafur. Bakınız

156- Failin tekaddümüne misaldir. Tehirine misal (مَا ضَرَبَ عَمْرًا إِلاَّ زَيْدٌ) dür. Şarih açık olduğu için bunu zikretmemiştir. / Kurt Dede. Mehmet b. Ömer. "Molla Cami Tercümesi" Süleymaniye Nafiz Paşa Kütüphanesi, No: 1390. Hicri 1042.
Bunun mümteni- imkansız - oluşu, kastedilen mana açısındandır. Yoksa söylenebilir. Ama ifade edilmek istenen mana tersine döner.

(ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا) gibi (وَجَبَ تَقْدِيمُهُ) Yani bütün bu şekillerde failin mefula takdimi vacibtir.

Lafzi bir irab ve karine olmadığı zaman vacib oluşunun nedeni (fail ile mefulun birbirine) karışmamasıdır. Failin bitişik zamir olduğu durumda vacib oluşunun nedeni ayrılığın bitişikliğe aykırı olmasıdır. (Yani muttasıl zamirin munfasıl hale dönüşmemesidir.) Mefulun (إِلاَّ) dan sonra bulunduğu, ancak (إِلاَّ) aralarına gelmek şartıyla (vacib olan) takdim ve (mümteni olan) tehir suretindeyken bunun hikmeti, istenen hasretmenin[157] tersine çevrilmemesidir. Çünkü (مَا ضَرَبَ زَيْدٌ إِلاَّ عَمْرًا) denecek olsa, manası; Zeyd'in sadece Amr'a vurmuş olmasıdır. Bununla birlikte Amr'a bir başkası daha vurmuş olabilir. Ama (مَا ضَرَبَ عَمْرًا إِلاَّ زَيْدٌ) sözünün manası Amr'a sadece Zeyd'in vurmasıdır. Bununla birlikte Zeyd bir başkasına daha vurmuş olabilir. Görüldüğü gibi fail ile meful yer değiştirse, arzulanan tahsis manası tersine dönmektedir.

Takdim (suretinin vacib), tehir (suretinin mümteni oluşunu) fail ile mefulun arasına (إِلاَّ) nin girmesiyle kayıtladık. Çünkü meful (إِلاَّ) ile birlikte failin önüne geçirilirse ve (مَا ضَرَبَ إِلاَّ عَمْرًا زَيْدٌ) dense, zahir olan, burada Zeyd'in sadece Amr'a vurmuş olmasıdır. Çünkü hasr (إِلاَّ) dan sonra gelene edilir. O nedenle arzulanan tahsis manası yerine gelmekte ve failin takdimi vacib olmamaktadır. Fakat bazıları bunu yine güzel görmezler. Zira bu durum, sıfatın (yani fiilin ve işin) tamamlanmadan önce bir şeye (yani mefule) hasr edilmesi kabilindendir.

Yukarıda örneğin manasını verirken "zahir olan" tabirini kullandık. Çünkü anlamının (مَا ضَرَبَ أَحَدٌ إِلاَّ عَمْرًا زَيْدٌ) şeklinde olması da muhtemeldir. O zaman onlardan her birinin sıfatının diğerine inhisar ettiği ifade edilmiş olmaktadır. (Yani Zeyd'in failliği Amr'a, Amr'ın mefulluğu de Zeyd'e hasr edilmektedir.) Oysa bu da maksat değildir.

157 - Hasretmek bir şeyin bütününü birine veya bir başka şeye ayırmak, vermek demektir.

(إِلاَّ) Manasından sonra geldiğinde failin mefule takdiminin vacib oluş nedenine gelince; Hasrın (tahsisin) burada ikinci cüze yapılmasıdır. Şayet fail geriye bırakılsa, mana kesinlikle tersine döner. (وَإِذَا اتَّصَلَ بِهِ) Yani faile birleştiği zaman (ضَمِيرُ مَفْعُول) Mesela (ضَرَبَ زَيْدًا غُلاَمُهُ) gibi. (أَوْ وَقَعَ) Yani fail (بَعْدَ إِلاَّ) takdim ve tehir suretinde aralarına (إِلاَّ) girmişken demek istemektedir. (مَا ضَرَبَ عَمْرًا إِلاَّ زَيْدٌ) gibi. Niçin böyle bir kayıt koyduğumuzu yukarda öğrenmiş bulunuyorsunuz. (أَوْ وَقَعَ الْفَاعِلُ بَعْدَ مَعْنَاهَا) Yani (إِلاَّ) manasından sonra demek istemektedir. (إِنَّمَا ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدٌ) gibi (أَو اتَّصَلَ غَيْرُ مَفْعُولِهِ) şöyleki meful, fiile bitişik muttasıl zamir olur. (وَهُوَ) Yani fail (ضَمِيرٍ مُتَّصِلٍ بِهِ) (ضَرَبَكَ زَيْدٌ) gibi. (وَجَبَ تَأْخِيرُهُ) Yani bütün bu şekillerde failin mefuldan sonra gelmesi vacibtir. Bunun nedeni, meful zamirinin faile bitiştiği zaman, lafzan veya rütbeten izmar kabl ez- zikr lazım gelmemesidir. (إِلاَّ) dan sonra veya (إِلاَّ) manasından sonra geldiği zaman, arzu edilen hasrın tersine çevrilmemesidir. Failin muttasıl olmayıp, mefulun muttasıl zamir olduğu zaman ise, fiil ile kendisi arasına failin girişine, (onun) ittisal vasfının karşı koymasıdır. Ancak failde muttasıl zamir olursa (böyle bir karşı koyuş) olmaz. Bu durumda failin öne alınması vacibtir. (ضَرَبْتُكَ) gibi (وَقَدْ يُحْذَفُ الْفِعْلُ) yani faili ref eden fiil (لِقِيَامِ قَرِينَةٍ) hazfedilenin belirlenmesine (anlaşılmasına) delalet eden bir karine olduğunda (جَوَازًا) yani caiz olan hazifle (فِي مِثْلِ زَيْدٍ) yani gerçek bir sorunun cevabında olduğu gibi (لِمَنْ قَالَ مَنْ قَامَ) ayakta kimin durduğunu soran birisine, (قَامَ) fiilini hazfederek (زَيْدٌ) demen caizdir. Yani (قَامَ زَيْدٌ) demektir. Hazfetmeksizin (قَامَ زَيْدٌ) demende caizdir. Haber değil, fiil takdir edilmiştir. Çünkü haber takdiri, cümlenin hazfini gerektirir. ﴿ (زَيْدٌ قَامَ) dense (قَامَ) fiili içinde gizli zamir olan failiyle birlikte cümle olmaktadır.﴾ Fiil takdiri ise cümlenin bir

parçasının hazfini gerektirir. Hazfi az yapmak daha iyidir. (وَلْيُبْكَ يَزِيدُ ضَارِعٌ) Yine aynı şekilde, Yezid b. Neşhel'in mersiyesinde, şairin söylediği bu söze benzeyen yerlerde mukadder bir soruya cevap teşkil ettiği zaman fiil caiz olarak hazfedilir. (لِيُبْكَ) Emri meçhul sigasıyladır. (يَزِيدُ) sözü meçhul fiilin naibi failidir. (ضَارِعٌ) İse aciz ve zelil manasında olup, hazfedilmiş fiilin failidir. (مَنْ يَبْكِيهِ) şeklindeki gizli bir sorunun işaretiyle anlaşılan (يَبْكِيهِ ضَارِعٌ) takdirindedir. Şiirde (يَزِيدُ) sözü nasb edilerek ve (لِيُبْكَ) sözü de malum sigasına sokularak yapılan rivayet konumuz dışında kalır.

(لِخُصُومَةٍ) (ضَارِعٌ)'a mütealliktir. Yani zayıf olan ve hasımlara karşı koymaktan aciz kalan kimseler ağlasın. Zira o, zayıfların ve acizlerin yardımcısı olurdu.

Şiirin sonu: (مُخْتَبِطٌ مِمَّا تُطِيحُ الطَّوَايِحُ) (اَلْمُخْتَبِطُ) kelimesinin manası, aracısız ve vesilesiz bir şey isteyen muhtaç kimsedir. (اَلْإِطَاحَةُ) Kelimesinin anlamı. helak etmektir. (الطَّوَايِح) Kelimesi ise (اَلْمُطِيحَةُ) kelimesinin kurala uymayan cemisidir. Tıpkı (اَلْمُلْقِحَةُ) kelimesinin kurala uymayan cemisi (اَللَّوَاقِحُ) gibidir. (مِمَّا) sözü (مُخْتَبِطٌ) sözüne mütealliktir. (مَا) sözü mastariyedir. Yani "Yine Yezid'e, helak edici şeylerin, malı-mülkü yok etmesi karşısında, ondan aracısız, mal isteyen ve mal kazanmaya vesile olan şeyleri isteyen kimseler ağlasınlar. Çünkü o, dilenen muhtaçlara aracısız verendi. " (وَوُجُوبًا) Kimi zaman, faili ref eden fiil, kendisinin belirlenmesine yardımcı olan karine bulunduğunda vacib olarak hazfedilir. (فِي مِثْلِ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ) Yani fiilin önce hazfedildiği ve sonra hazfden doğan belirsizliği kaldırmak için açıklandığı her yerde (bu kural geçerlidir.) Çünkü müfesser (hazfedilen) fiil zikredilse, müfessir (açıklayıcı) fiil artık vazifesini yapmaz olur ve gereksiz bir hale düşer (fazlalık olur.) Ama kendisinde belirsizlik bulunan müfesseri. hazfetmeden, müfessiri ile birlikte zikretmek mümkündür. (جَاءَنِي رَجُلٌ أَيْ زَيْدٌ) gibi. Konumuz olan ayet-i kerimenin

takdirini yapacak olursak (وَإِنِ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ) şeklindedir. (أَحَدٌ) Lafzı vacib olarak hazfedilen fiilin failidir. Bu fiil ikinci (اِسْتَجَارَكَ) ile tefsir edilmiştir. Hazfinin vacib olmasının nedeni, ikincisinin onun yerini tutması ve ona ihtiyaç bırakmamasıdır. (أَحَدٌ) kelimesinin mübtedalıkla merfu olması caiz değildir. Çünkü şart harfi isime değil mutlaka fiile duhul eder. (Başına gelir.) (وَقَدْ يُحْذَفَانِ) Yani hem fiil, hem fail (مَعًا) sadece fail değil ikisi birden hazfedilirler (فِي مِثْلِ نَعَمْ جَوَابًا لِمَنْ قَالَ أَقَامَ زَيْدٌ) yani (نَعَمْ قَامَ زَيْدٌ) demektir. Fiil cümlesi hazfedilmiş ve yerine (نَعَمْ) denmiştir. Soru karinesiyle bu hazif vacib değil caizdir. Çünkü mahzufun yerine, onun ifade ettiği manayı, ifade edecek müfessir gibi bir şey bulunmamaktadır. O bakımdan fiil cümlesi zikredilse kelamda bir lüzumsuzluk - fazlalık - ortaya çıkmaz. İsim cümlesi değil fiil cümlesi takdir edilmiştir. Yani (نَعَمْ زَيْدٌ قَامَ) denmemiştir. Zira soru fiil cümlesidir ve cevab da ona uygun olmalıdır.

TENAZU

(وَإِذَا تَنَازَعَ فِعْلَانِ) Aslında iki amil çekişirse demektir. Çünkü çekişme fiilin dışındakilerde de olur. (زَيْدٌ مُعْطٍ وَ مُكْرِمٌ عَمْرًا) ve (زَيْدٌ كَرِيمٌ وَ شَرِيفٌ أَبُوهُ) gibi. Fiil sözüyle yetinmesi, amel etmede asıl olmasındandır. Ayrıca çekişmenin iki fiilden fazlasında da görülmesine karşılık iki fiili söylemesi, tenazunun en alt derecesiyle yetinmesidir. Bu mertebe ikili tenazu dur. (ظَاهِرًا أَيُّ اسْمًا ظَاهِرًا وَاقِعًا بَعْدَهُمَا أَيْ بَعْدَ الْفِعْلَيْنِ) Çünkü bahsedilen zahir isim, kendilerinden önce gelirse veya aralarına girerse ilk fiilin mamulu olur. Zira ikincisinden önce ilki onun üzerinde hak sahibidir. O nedenle bu isim çekişmeye mahal olmamaktadır.

Onda çekişmelerinin anlamı, mana itibarıyla zahir isme (beraberce) yönelmeleri ve bu isim orada bulunmakla, her birinin sırayla[158] mamulu olmasıdır. O nedenle muttasıl zamirde çekişmeleri düşünülemez. Çünkü ikisinin ardından gelen muttasıl zamir, ikinci fiile bitişmiş olacağından, bu durumda açıktır ki birinci fiilin mamulu olamaz.

İkisinin ardından gelen munfasıl zamiri ele alacak olursak mesela (مَا ضَرَبَ وَ أَكْرَمَ إِلاَّ أَنَا) sözümüz gibi, burada tenazu vardır. Fakat bunun kaldırılması[159] nahivciler arasında malum olan "izale yoluyla" değildir. Bu yol, Basralı alimlere göre, ilk fiilin failini zamir kılmak[160] Kufeli alimlere göre, ikinci fiilin failini zamir kılmaktır. Evet izalesi bu şekilde mümkün değildir. Çünkü faili (إِلاَّ) ile birlikte izmar etmek[161] imkansızdır. Zira harftir ve izmar edilmez. Mana bozulacağı için (إِلاَّ) sız olarak tek başına da izmar edemezsiniz. Çünkü (إِلاَّ) sız yapılan izmar fiilin failden nefy edilmesini (uzaklaştırılması) ifade etmektedir. Halbuki maksat fiilin faile isbat edilmesidir. (Yani failin fiili yapmış olmasıdır.)

Musannifin çekişmeden maksadı izalesi faili zamir kılmak suretiyle olan çekişmedir. O nedenle tenazu yu zahir isme has kılmıştır.

Munfasıl zamirde görülen tenazuya gelince Kisai'nin görüşüne göre hazifle izale edilir. (Yani birinci fiilden fail hazfedilir ikinci fiil amel ettirilir[162] .) Ferra'nın görüşüne göre ikisi birlikte amel ederler. Diğer alimlerin görüşüne göre bunun izalesi mümkün değildir. Zira onlara göre izale yolu ancak izmardır. İzmar öğrendiğiniz gibi imkansızdır. (فَقَدْ يَكُونُ) Yani iki fiilin çekişmesi (فِي الْفَاعِلِيَّةِ) şöyleki, herbiri zahir ismin kendisine fail olmasını gerektirir. Dolayısıyla faillik gerektirmek noktasında ikiside müttefik olurlar. (ضَرَبَنِي وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ وَقَدْ يَكُونُ تَنَازُعُهُمَا فِي الْمَفْعُولِيَّةِ) Şöyleki, her biri zahir ismin kendisine meful olmasını gerektirir. Dolayısıyla mefulluk gerektirme noktasında müttefik olurlar.

---

158 - Yani aynı anda ve beraberce değil. Bak! el- Akd ün- Nami

159 - İzalesi, el- Akd ün- Nami.

160 - Buralarda izmar'dan maksat, ister bariz, ister müstetir olsun zamir getirmektir. Yani ıstılah manasındadır./el- Akd ün- Nami

161 - Yani zamir olarak gizlemek ve izhar etmek mümkün değildir.

162 - el- Akd ün- Nami.

(مِثْلُ ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ زَيْدًا وَقَدْ يَكُونُ تَنَازُعُهُمَا فِي الْفَاعِلِيَّةِ وَالْمَفْعُولِيَّةِ) Bu durum iki şekilde olur. Birincisi, bahsedilen fiillerden her biri zahir ismin failliğini, başka bir zahir isminde mefulluğunü gerektirir. Dolayısıyla bu tür bir gerektirmede müttefik olurlar: (ضَرَبَ وَأَهَانَ زَيْدٌ عَمْرًا) gibi. Bu çeşit tenazu üçüncü bir kısım niteliğinde olmayıp, ilk iki kısmın birleşmesinden oluşur.

İkincisi, fiillerden biri zahir ismin failliğini, diğeri ise mefullüğünü gerektirir. İşte ilk iki kısımdan ayrılan üçüncü kısım budur. O nedenle Musannifin (مُخْتَلِفَيْنِ) sözü bu üçüncü kısmın anlatılmak istendiğini belirtmek içindir. Yani bazen fiilllerin çekişmesi faillikte ve mefullukte olur ve fiiller, iktiza noktasında müttefik bulunmazlar. Bu, ancak kendisi uğruna çekişmenin vuku bulunduğu zahir isim bir tane olduğu zaman düşünülebilir. Musannif bahsettiğimiz kısma örnek vermez. Çünkü birinci misalden bir fiil, ikinci misalden bir fiil alındığında, örneği meydana çıkmaktadır. Bu bir çok yönden düşünebilir. Mesela: (أَكْرَمَنِي وَأَكْرَمْتُ زَيْدًا) (ضَرَبَنِي وَضَرَبْتُ زَيْدًا) (ضَرَبَنِي وَأَكْرَمْتُ زَيْدًا) (أَكْرَمَنِي وَ ضَرَبْتُ زَيْدًا) gibi. Yine zahir ismin merfu olduğu başka örnekler verilebilir. (فَيَخْتَارُ النُّحَاةُ الْبَصْرِيُّونَ إِعْمَالَ الْفِعْلِ الثَّانِي) çünkü en yakın olan odur. Bununla birlikte, birinci fiili amel ettirmeyi caiz görürler. (وَيَخْتَارُ النُّحَاةُ الْكُوفِيُّونَ إِعْمَالَ الْأَوَّلِ) Yani birinci fiilin amel ettirilmesini tercih ederler. Nedeni, onun daha önce olması ve izmar kabl ez-zikr lazım gelmemesidir. Bununla birlikte ikincisini amel ettirmeyi caiz görürler. (فَإِنْ أَعْمَلْتَ الْفِعْلَ الثَّانِيَ) Basralıların mezhebinde böyledir. Musannifin açıklamalarına onların görüşleriyle başlaması, görüşlerinin tercihe şayan olması ve daha çok kullanılmasıdır. (أَضْمَرْتَ الْفَاعِلَ فِي الْفِعْلِ الْأَوَّلِ) tabi ki, fail iktiza ederse (zira meful iktiza ettiğinde açıklaması ileride gelecektir.) İkinci fiil amel ettirilir ve birincisinde fail zamir kılınır. Çünkü tefsir edilmek şartıyla umde de (yani failde, naibi failde) izmar kabl ez- zikr caizdir. Ve zamir kılınmazsa gereksiz tekrar ortaya çıkacaktır. Diğer yandan (yerini tutan bir şey olmadan failin) hazfi caiz değildir.

(عَلَى وَفْقِ الْإِسْمِ الظَّاهِرِ الْوَاقِعِ بَعْدَ الْفِعْلَيْنِ) Yani müenneslik, müzekkerlik, cemilik, tesniyelik ve müfredlik bakımından ona uyacak şekilde zamir

kılınır. Çünkü zamirin mercii odur. Bu işlerde zamirin merciine uyması şarttır. (دُونَ الْحَـذْفِ) Çünkü failin hazfi ancak yerini tutacak bir şey olduğunda caizdir. (خِلاَفًا لِلْكِسَائِيِّ) Kisai faili izmar etmez. Hatta onu hazfeder. Gayesi izmar kabl ez- zikr den kaçınmaktır. Basralılarla Kisai arasındaki görüş farkı aşağıdaki misalde ortaya çıkar:

Basralılara göre; (ضَرَبَانِي وَ أَكْرَمَنِي الزَّيْدَانِ) denir.

Kisai'ye göre; (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمَنِي الزَّيْدَانِ) denir.

(وَجَـازَ) Yani ilk fiilin fail gerektirmesiyle birlikte[163] ikinci fiilin amel ettirilmesi caizdir. (خِلاَفًا لِلْفَرَّاءِ) Ferra, evvelki fiil fail gerektirdiğinde, ikinci fiilin amel ettirilmesini caiz görmez. Çünkü mezkur fiil amel ettiği takdirde, ya cumhurun mezhebinde olduğu gibi (lafzan ve rütbeten) izmar kabl ez-zikr lazım gelmektedir. Ya da Kisai'nin mezhebinde olduğu gibi failin hazfedilmesi gerekmektedir. Aksine ona göre, ilk fiilin amel ettirilmesi vacibtir. Eğer ikinci fiil fail gerektiriyorsa faili zamir kılarsın. Şayet meful gerektiriyorsa hazfedersin veya zamir kılarsın. Mesela (fail gerektiğinde): (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمَانِي الزَّيْدَانِ) gibi. (Meful gerektirdiğinde ise) (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمْتُهُمَا الزَّيْدَانِ) Veya (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمْتُ الزَّيْدَانِ) gibi. O zaman bir mahzur lazım gelmez.

Yine Ferra'dan gelen bir rivayete göre, her iki fiil (amil), ortaklaşa zahir ismi ref ederler. (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمَنِي زَيْدٌ) gibi. (Bu durumda tek bir isim iki fiilin faili olmaktadır[164] Yine ikiside fail iktiza ettiğinde, Ferra'dan gelen başka bir rivayete göre, ikinci fiil amel ettirilir. Birincisinin faili zahir isimden sonra zamir olarak getirilir[165] . (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمَنِي زَيْدٌ هُوَ) gibi.) Veya nasb edici amilin tehir edildiği şekilde görüldüğü üzere (yani ikinci fiil meful, birincisi ise fail iktiza ettiğinde, yine ikincisi amel ettirilir ve

163- Cümle Ferra'nın muhalefetini belirtmek için araya sokuşturulmuştur. Şarih "faili gerektirmesiyle birlikte" demiştir. Çünkü mefulu gerektirdiğinde, Ferra'ya göre ikinci fiilin amel ettirilmesi caizdir./ - el- Akd ün- Nami

164 - Şeyh Radi. Ancak nahvin temel kaidelerine aykırıdır.

165 - İsmet alel Cami ve bakınız Şeyh Radi.

birincisinin faili) zahir isimden sonra zamir olarak getirilir. (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمْتُ زَيْدًا هُوَ) gibi. Bu son rivayetler Ferra'dan gelen meşhur rivayetlerdir. Metindeki rivayet ise meşhur değildir. (وَحَذَفْتَ الْمَفْعُولَ) zikredildiğinde ortaya çıkacak tekrardan kaçınmak ve zamir kılındığında, fazlada (umde'nin zıddı). izmar kabl ez-zikr meydana gelmesinden sakınmak için hazfedersen (إن اسْتُغْنِيَ عَنْهُ وَإِلاَّ) yani gerek duyulursa (أَظْهَرْتَ) yani mefulu ism-i zahir yaparsın. Mesela (حَسِبَنِي مُنْطَلِقًا وَحَسِبْتُ زَيْدًا مُنْطَلِقًا) gibi. Çünkü (حَسِبْتُ) babının mefullerinden birini hazfetmek caiz değildir. Şayet zamir kılınsa fazlada (umde'nin zıddı) izmar kabl ez-zikr meydana geleceğinden yine caiz olmaz. (وَإِنْ أَعْمَلْتَ الْفِعْلَ الْأَوَّلَ) Kufelilerin mezhebinde olduğu gibi (أَضْمَرْتَ الْفَاعِلَ فِي الْفِعْلِ الثَّانِي) şayet ikinci fiil fail gerektirirse böyle yaparsın. (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمَنِي زَيْدٌ) gibi. Zeyd'i eğer (ضَرَبَنِي) fiilinin faili yaparsan (أَكْرَمَنِي) fiiline, Zeyd'e raci (müstetir) bir zamir koyarsın. Zeyd rütbe bakımından, bu zamirden önce gelir. Dolayısıyla ne fail hazfedilir ne de lafzan ve rütbeten izmar kabl ez-zikr lazım gelir. Burada yalnızca lafzan, izmar kabl ez- zikr vardır ve bu caizdir. ﴿Burayı son olarak bir daha açıklayalım: (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمَنِي زَيْدٌ) örneğinde Küfeliler birinci fiili amel ettirirler. Görüldüğü gibi lafzan izmar kabl ez-zikr vardır. Ancak zahir ismin yeri amilinin yanıbaşıdır. Zira daha önce (وَالْأَصْلُ أَنْ يَلِيَ الْفِعْلَ) şeklinde geçen kaideden anlıyoruz ki failde asıl olan, araya başka mamul girmeksizin fiilini takib etmesidir. O bakımdan zahir ismin rütbesi zamirin önündedir.

Basralılar ise ikinci fiili amel ettirirler. Zahir isim ikinci fiilin faili olur. Yine birincisinde fail izmar edildiğinde lafzan izmar kabl ez-zikr'in lazım geldiği açıktır. Rütbeten de lazım gelmektedir. Zira zahir ismin rütbesi ikinci fiilden sonradır. Ona takaddüm edemez. Failin tarifinde geçen (وَقُدِّمَ عَلَيْهِ) kaidesi bize bunu bildirir. ﴾ (وَأَضْمَرْتَ الْمَفْعُولَ فِي الْفِعْلِ الثَّانِي لَوِاقْتَضَاهُ عَلَى الْمَذْهَبِ الْمُخْتَارِ) hazfi caiz olduğu halde hazfetmezsin bilakis zamir kılarsın.

Çünkü böyle yapmazsan, ikinci fiilin mefulu, zikredilen (zahir isim) den başka bir şey olduğu zannedilebilir. İkinci fiilin mefulu, bahsettiğimiz şekilde zamir kılındığında rütbeten önde olan bir lafza raci olmuş olur. (ضَرَبَنِي وَ أَكْرَمْتُهُ زَيْدٌ) gibi ﴿أَكْرَمْتُهُ﴾ fiilinde bitişik olan zamir hazfedilse, ikram başka bir Zeyd'e yapılmış olabilir. O bunu önlemektedir.﴿إِلاَّ أَنْ يَمْنَعَ مَانِعٌ﴾ Zamir kılmaya bir mani olursa o zaman ikinci fiilin mefulunu izhar edersin. Tercih edilen görüş budur. Veya hazfetmeye bir mani olursa, ikinci fiilin mefulunü izhar edersin. Ancak bu görüş tercihe şayan değildir. (فَتُظْهِرُ) Mefulu izhar edersin. Çünkü zamir kılma ve hazfetme mümkün olmadığı zaman, izhar etmekten başka çare yoktur. (حَسِبَنِي وَحَسِبْتُهُمَا مُنْطَلِقَيْنِ الزَّيْدَانِ مُنْطَلِقًا) gibi. Burada (حَسِبَنِي) fiili amel ederek (الزَّيْدَانِ) yi kendisine fail ve (مُنْطَلِقًا) ismini kendisine meful olarak almıştır. Yine (حَسِبْتُهُمَا) lafzında birinci meful zamir kılınmış ve ikinci meful yani (مُنْطَلِقَيْنِ) lafzı izhar edilmiştir. Çünkü burada bir engel vardır. Şöyle ki, şayet müfred bir zamir kılınsa[166] ilk meful ile aralarında bir uyuşmazlık ortaya çıkar, eğer tesniye bir zamir kılınsa[167] mercisi (مُنْطَلِقًا) sözü olduğu için, bu defa merci ile aralarında bir uyumsuzluk ortaya çıkar. Burada tenazu'nun tasavvur olunamayacağı açıktır. Ancak ikinci mefulu tesniyeliğine veya müfredliğine bakmadan, gitmek vasfıyla muttasıf herhangi zat olarak tasavvur edersen o zaman tenazu olabilir. Yoksa zahir olan ikinci meful için iki fiilin çekişmemesidir. Çünkü biri müfred meful, diğeri tesniye meful gerektirmektedir. O bakımdan aynı şeyin peşinde değildirler.

Küfeliler birinci fiilin amel etmesinin daha yerinde olacağına dair, İmra-ul Kays'ın şiirini delil gösterince, Musannif, Basralılar adına onlara cevap verir. Şiir şöyledir:

166 - Yani حَسِبَنِي وَ حَسِبْتُهُمَا إِيَّاهُ الزَّيْدَانِ مُنْطَلِقًا dense.

167- Yani حَسِبَنِي وَ حَسِبْتُهُمَا إِيَّاهُمَا الزَّيْدَانِ مُنْطَلِقًا dense

(وَ لَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ ، كَفَانِي وَ لَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ)[168] Küfelilere göre burada iki fiil, yani (كَفَانِي) ile (لَمْ أَطْلُبْ) fiilleri tek bir ismin, yani (قَلِيلٌ) kelimesinin peşine düşmüşlerdir. Evvelkisi fail olarak ref'ini, ikincisi meful olarak nasb edilmesini iktiza etmektedir. Arapların en fasih şairi olan İmra-ul Kays ilk fiili amel ettirmiştir. Şayet ilkini amel ettirmesi daha yerinde olmasaydı, onu amel ettirmezdi. Çünkü iki fiilin amel ettirilmesini (öncelik yönünden) birbirinden farksız gören yoktur.

(وَقَوْلُ امْرَئِ الْقَيْسِ كَفَانِي وَ لَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ لَيْسَ مِنْهُ) Yani tenazu babından değildir. (لِفَسَادِ الْمَعْنَى) Bahsedilen iki fiil (قَلِيلٌ) ismine teveccüh ettikleri takdirde mana bozulur. Onun için burada çekişme yoktur. Aksi takdirde, düşük geçimlik için çalışmamak, az mal yetmemek ve bu ikisine ters düşen az mal taleb etmek manası ortaya çıkmaktadır. Çünkü ister şart, ister ceza olsun, isterse bunlardan birine atfedilmiş olsun medhulunu[169] (لَوْ) harfi, müsbetse menfi yapar. Menfi ise müsbet yapar. O nedenle (لَمْ أَطْلُبْ) fiilinin mefulu mahzuf olmalıdır. Yani (لَمْ أَطْلُبِ الْعِزَّ وَالْمَجْدَ) demektir. Zira daha sonra ki beyt buna işaret etmektedir.

(وَلَكِنَّمَا أَسْعَى لِمَجْدٍ مُؤَثَّلٍ ، وَقَدْ يُدْرِكُ الْمَجْدَ الْمُؤَثَّلَ أَمْثَالِي)

"Fakat ben köklü şeref için çalışırım
Ve ona gerçekten benim gibiler erişebilir"

O zaman mana düzelmiş olmaktadır. Şair "Ben düşük bir geçimlik için çalışmam, az mal bana yetmez. Ancak köklü bir şeref isterim ve onun için çalışırım" demek istemektedir.

168 - "Eğer düşük bir geçimlik için çalışsaydım. Bana az mal yeterdi. Talebte bulunmazdım."
169 - Başına geldiği kelamı.

NAİB-İ FAİL

(مَفْعُولُ مَالَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ) İsmi mevsul olan (مَا) ile faili zikredilmeyen fiil ve fiil benzeri kelimeler kasdedilmektedir. Musannif, onu failden ayırmaz. Yani وَمِنْهُ مَفْعُولُ مَا إِلَخْ demez. Oysa mübtedayı ayırır. Yani mübtedanın tarifini yaparken (وَمِنْهُ الْمُبْتَدَأُ إِلخ) der. Çünkü bahsedilen mefulun fail ile alakası çok kuvvetldir. (كُلُّ مَفْعُول حُذِفَ فَاعِلُهُ) Mecrur zamir, "meful" lafzına racidir. Failin, (fiile değil de) mefule izafet edilişinin nedeni, kendisine taalluk eden (yani kendisini nasbeden) fiile fail olması itibarıyladır. O bakımdan muzafla muzafun ileyh arasında bir münasebet mevcuttur. ⊛ Yoksa mesela (كِتَابُ الدَّجَاجَةِ) dense, muzafla muzafun ileyh arasında hiç bir irtibat bulunmadığından izafet caiz olmaz. (وَ أُقِيمَ هُوَ) Yani meful (مَقَامَهُ) yani fiil veya fiil benzerinin kendisine isnad edilmeleri hususunda fail makamına getirilir. (شَرْطُهُ) Yani amil fiil olduğu zaman, failin hazfedilip naibi failin onun yerine geçmesinin şartı (أَنْ تُغَيَّرَ صِيغَتُهُ إِلَى فُعِلَ) yani meçhul mazi sigasına sokulması lazımdır. (أَوْ يُفْعَلُ) Yani meçhul muzari sigasına sokulması lazımdır. O nedenle (يُفْتَعَلُ , يُسْتَفْعَلُ , اُسْتُفْعِلَ , افْتُعِلَ) gibi diğer mezid babların meçhulleri de içine girerler. (وَلَايَقَعُ) Fail makamına gelmez. (مَوْقِعَ الْفَاعِلِ الْمَفْعُولُ الثَّانِي مِنْ مَفْعُولَيْ بَابِ عَلِمْتُ) Çünkü ikinci meful, birincisine tam bir isnadla isnad edilmiştir[170]. Şayet fiil ona isnad edilmiş olsa, isnadı tam olur. Böylece iki isnad da tam olmak üzere, kendisinin aynı anda hem müsned hem de müsnedün ileyh olması gerekmektedir. Oysa bu mümkün değildir. Ama ((أَعْجَبَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ (عمراً) diyebilirsiniz. Çünkü burada iki isnaddan biri - yani mastarın isnadı - tam

170 - Yani بِحَيْثُ يَصِحُّ السُّكُوتُ عَلَيْهِ demek istemektedir. Çünkü bunlar mübteda ve haberdirler.

değildir. Mastar Zeyd'e isnad edilmektedir. Çünkü faili Zeyd'dir. Bu bakımdan müsneddir. Diğer taraftan (أَعْجَبَنِي) fiilinin faili olması, yani fiil ona isnad edilmesi itibarıyla müsnedün ileyhtir. Ancak iki isnaddan biri tam olmadığı için hem müsned, hem de müsnedün ileyh olması mümkün olmuştur. Zira mastarların ve fiil benzerlerinin[171] isnadı tam değildir. Mesela mastar ile failinden kelam oluşmaz. Fiil benzeri de böyledir.) (وَلَا الْمَفْعُولُ الثَّالِثُ مِنْ مَفَاعِيلِ بَابِ أَعْلَمْتُ) Çünkü müsned olma bakımından hükmü (عَلِمْتُ) babının ikinci mefulunun hükmü gibidir. (وَالْمَفْعُولُ لَهُ) Lam harfi bulunmayan mefulu leh naibi fail olmaz. Zira kendisindeki nasblık (cümlede) illiyet (neden) ifade etmektedir. Şayet fiil kendisine isnad edilse, nasblık kaybolur ve bahsettiğimiz ifade ortadan kalkar. Ama lam harfi beraberinde olursa böyle olmaz. (ضُرِبَ لِلتَّأْدِيبِ) gibi. (وَالْمَفْعُولُ مَعَهُ كَذَلِكَ) Yani mefulu leh ile mefulu meah fail makamına geçememeleri bakımından (عَلِمْتُ) babının ikinci ve (أَعْلَمْتُ) babının üçüncü mefulu gibidirler.

Mefulu leh'in niçin geçemediğini öğrenmiş bulunuyorsunuz. Mefulu meah'a gelince bilindiği gibi yanında (مَعَ) manasında vav bulunur. Bu vav ile fail makamına getirilmesi caiz değildir. Çünkü vav'ın aslı atıf için gelmektir. Dolayısıyla ayrılığa delil sayılır. Fail ise fiilin bir cüzü gibidir. (Ona bağlanışı kuvvetlidir.) Vav'sız da getirilemez. Zira o zaman mefulu meah olduğu anlaşılmaz. (وَإِذَا وُجِدَ الْمَفْعُولُ بِهِ) Kelamda naibi fail olması caiz olan diğer mefuller varken (تَعَيَّنَ) yani mefulu bih (لَهُ) yani failin yerine geçeceği belli olur. Fiilin tasavvur edilişi kendisine bağlı olması noktasında faile çok benzemesi nedeniyle böyledir. Mesela vurmak fiili, bir vurucu olmadan düşünülemiyeceği gibi bir vurulan olmadan da düşünülemez. Ama diğer mefuller bu özellikte değildirler. (تَقُولُ ضُرِبَ زَيْدٌ) fail makamına mefulu bih getirilmesiyle (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) zaman zarfıdır. (أَمَامَ الْأَمِيرِ) mekan

171 - Şibh- ül fiil

zarfıdır. (ضَرْبًا شَدِيدًا) Dövme işinin niteliğini bildirmek açısından, nevi beyanı için gelen mefulu mutlaktır. Musannifin, mutlak mefule (شَدِيدًا) sıfatını getirişinin nedeni, fail makamına masdarın geçişinin ancak onu tahsis edici bir kayıtla kayıtlanışından sonra olabileceğine işaret etmektir. Çünkü zaten fiil ona delalet etmiş olduğundan, mutlak mefulu fail makamına getirmenin bir faydası yoktur. (فِي دَارِهِ) Carr ve mecrurdur. Diğer mefullere benzer. Onlar gibi fail makamına getirilebilir. (فَتَعَيَّنَ زَيْدٌ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ) Yani kelamda mefulu bih bulunmazsa (فَالْجَمِيعُ) Yani mefulu bih'in dışındakilerin hepsi (سَوَاءٌ) fail makamına getirilişlerinin caiz olması hususunda (وَالْمَفْعُولُ الْأَوَّلُ مِنْ بَابِ أَعْطَيْتَ) yani iki mefule müteaddi olan ve onlardan biri zat itibarıyla diğerinden ayrı olan fiillerin birinci mefulleri (أَوْلَى مِنَ الْمَفْعُولِ الثَّانِي) fail makamına getirilmesi, ikinci mefulden daha uygun olur. Çünkü ikincisine nisbetle kendisinde faillik manası bulunmaktadır. Zira "alıcı" (آخِذٌ) anlamındadır. Karışıklıktan emin olunacaksa, ikincisi naibi fail yapılabilir. (أُعْطِيَ دِرْهَمٌ زَيْدًا) gibi. Ama karışıklık olursa birincisini naibi fail yapmak vacibtir (أُعْطِيَ زَيْدٌ عَمْرًا) gibi.

MÜBTEDA VE HABER

(وَمِنْهَا الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ) Bazı nüshalarda ﴿(مِنْهَا) değil ﴾ (مِنْهُ) şeklindedir. Müennes zamir (الْمَرْفُوعَاتُ) a racidir. Müzekker ise (الْمَرْفُوعُ) ya racidir. Mübteda ile haberi beraberce tek bir bölümde anlatmaktadır. Çünkü kendilerinde asıl olan durum, birbirlerine gerekli bulunmalarıdır. ﴿Birisi olduğunda diğeri de olmasıdır. Şarihin "kendilerinde asıl olan durumda" diyerek kayıtlaması, haberi mevcut olmayan ancak failin haber makamına geçirildiği (أَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ) gibisinden kaçınmak içindir.﴾ Ayrıca her

ikisinin amili aynıdır. Manevi amildir. (فَالْمُبْتَدَأُ هُوَالْاِسْمُ) lafzi bir isim de olabilir ve (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) gibisinde olduğu gibi hükmi bir isimde olabilir. (اَلْمُجَرَّدُ عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ) Yani kendisinde hiç lafzi amil bulunmamış olan demek istemektedir. (Yani tecrid kelimesi burada hakiki anlamında kullanılmamıştır. Zira tecrid'den anlaşılan, önce amillerin var oluşu ve sonradan kaldırılışıdır. Oysa burada böyle bir şey söz konusu değildir.)[172] Musannif bununla, kendilerinde lafzi amil bulunan isimlerden kaçınmıştır. (إِنَّ) ve (كَانَ) bablarının isimleri gibi. Diğer taraftan Musannif lafzi amil ile, manaya etki eden amilleri kasdetmiş gibidir. O bakımdan (بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ) gibi (başında lafzi amil bulunan mübteda da) tarifin içine girer. (مُسْنَدًا إِلَيْهِ) Bu kayıtla haberden ve bahsedilen kısmın dışında kalan ikinci tür mübteda'dan kaçınmıştır. Zira bu ikisi yalnızca müsned olurlar. (أَوالصِّفَةُ) ister (ضَارِبٌ , مَضْرُوبٌ) ve (حَسَنٌ) gibi müştak olsun, isterse (قُرَيْشِيٌّ) gibi müştak yerine geçen kelime olsun farketmez. (الْوَاقِعَةُ بَعْدَ حَرْفِ النَّفْيِ) (مَا) ve (لَا) gibi (وَأَلِفِ الْاِسْتِفْهَامِ) ve istifhamda kulanılan diğer edatlardan sonra (gelen sıfattır). Bahsettiğimiz edatlar (مَنْ , مَا) ve (هَلْ) gibidirler. Sibeveyh'den nakledilen rivayete göre, güzel olmamakla beraber nefiysiz ve istifhamsız bir sıfatla başlamak caizdir. Ahfeş ise bunu güzel görmektedir. Şairin şu sözü Ahfeş'i teyid etmektedir. (فَخَيْرٌ نَحْنُ عِنْدَ النَّاسِ مِنْكُمْ) *beyitte (خَيْرٌ) lafzı mübtedadır. (نَحْنُ) mübtedanın failidir. (Burada nefiy ve istifham gibi bir dayanak bulunmamaktadır) Şayet (خَيْرٌ) kelimesi (نَحْنُ) kelimesinin haberi yapılsa, ismi tafdil ile mamulu olan (مِنْكُمْ) kelimesi arasına yabancı bir şey (yani mübteda) girmiş olur. İsmi tafdil'in

172 - Ayrıca Şarih (أَصْلًا) sözüyle "ne lafzi, ne takdiri, ne mübteda ile haberi değiştirici, ne daha başka nitelikte, ne tek ve ne de çok " manası kastetmektedir.

ameli[173] zayıf olduğundan bu caiz değildir. Ama (araya giren şey yabancı olmazsa, mesela ismi tafdilin) faili olursa durum değişir. O zaman caiz olur. Çünkü fail, onun bir cüzü gibidir. (رَافِعَةً لِظَاهِرٍ) Zahir ismi ref eder veyahud zahir isim yerine geçen munfasıl zamiri ref eder. (Veyahud kaydını ekleyişimizin nedeni) Allahu Teala'nın (أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَاإِبْرَاهِيمُ) sözündeki (رَاغِبٌ) kelimesi mübtedanın tarifi içinde kalmasıdır. Musannif bu sözüyle (أَقَائِمَانِ الزَّيْدَانِ) gibisinden kaçınmıştır. Çünkü (قَائِمَانِ) burada Zeyd'lere raci müstetir tesniye zamirini ref etmektedir[174]. Yoksa (الزَّيْدَانِ) yi ref etmemektedir. Eğer onu ref etseydi tesniye olmaz müfred olurdu.
(مِثْلُ زَيْدٌ قَائِمٌ) mübtedanın birinci kısmına misaldir. (وَمَاقَائِمٌ الزَّيْدَانِ) Nefiy harfinden sonra gelen sıfata misaldir. (فَإِنْ طَابَقَتْ مُفْرَدًا) Yani istifham elifi ve nefiy harfinin ardından gelen sıfat eğer, kendinden sonra zikredilen müfred isme uyarsa demek istemektedir. (مَاقَائِمٌ زَيْدٌ) ve (أَقَائِمٌ زَيْدٌ) gibi. Musannif (أَقَائِمَانِ الزَّيْدَانِ) gibisinde olduğu gibi tesniye ile uyuştuğu ve (أَقَائِمُونَ الزَّيْدُونَ) gibisinde olduğu gibi cemi ile uyuştuğu durumdan kaçınmıştır. Çünkü o zaman haber- i mukaddem'den başka bir şey olmaz. (جَازَ الْأَمْرَانِ) Sıfatın mübteda ve ondan sonrasının, haber makamına kaim fail olması caizdir. Yine mabadinin mübteda ve kendisinin takdim edilmiş haber olması caizdir. Burada üç şekil bulunur. Birinci şekil أَقَائِمَانِ الزَّيْدَانِ dir. قَائِمَانِ takdim edilmiş haber ve (الزَّيْدَانِ) tehir edilmiş mübtedadır. İkincisi (أَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ) dir. (قَائِمٌ) mübteda ve (الزَّيْدَانِ) haber makamına kaim olan failidir. Üçüncüsü (أَقَائِمٌ زَيْدٌ) dür. Öğrenmiş olduğunuz gibi burada iki türlü irab mümkün olmaktadır.

---

173 - Bilindiği gibi (خَيْرٌ) ve (شَرٌّ) kelimeleri ismi tafdildirler. Asılları (أَخْيَرُ) ve (أَشْرَرُ) dur.

174 - "Müstetir tesniye zamirini ref etmektedir." deyişimizin nedeni, fiildekinin tersine, ismi fail ve ismi mefûl gibilerindeki tesniye elliflerinin ve cemi vavlarının zamir olmayışlarıdır.

HABER

(وَالْخَبَرُ هُوَ الْمُجَرَّدُ) Yani lafzi amillerden tecrid edilmiş isimdir. (Ve isimdir deyişimizin nedeni) konumuzun merfu isim topluluğu hakkında olmasıdır. Dolayısıyla tarif (يَضْرِبُ زَيْدٌ) cümlesindeki (يَضْرِبُ) kelimesine şamil değildir. Çünkü her ne kadar müsnedün bih olup, (mübteda bahsinde) zikredilen sıfattan başka bir şey ise de isim değildir. (اَلْمُسْنَدُ بِهِ) Yani isnad kendisiyle yapılır. Musannif bu sözüyle mübtedanın birinci kısmından kaçınmıştır. Çünkü o müsnedün bih değil müsnedün ileyhdir. (اَلْمُغَايِرُ لِلصِّفَةِ الْمَذْكُورَةِ) (mübtedanın tarifinde) zikredilen sıfattan başka bir şeydir. Bu sözüyle mübtedanın ikinci kısmından kaçınmıştır. Ama şunları söylemekte hakkımız vardır. "Burada kendisiyle mübtedaya isnad yapılan isim kast edilmektedir. ﴿ Yani kelamda hazif vardır. Takdiri (اَلْمُسْنَدُ بِهِ إِلَى الْمُبْتَدَإِ) şeklindedir[175] .﴾ Veya "ba" harfine (إِلَى) manası veririz ve (بِهِ) deki mecrur zamiri mübtedaya raci kılarız. Her iki takdire göre de, Musannifin (اَلْمُسْنَدُ بِهِ) sözüyle mübtedanın ikinci kısmı dışarı çıkmaktadır. (Çünkü o mübtedaya değil failine isnad edilmektedir.) Ve (اَلْمُغَايِرُ لِلصِّفَةِ الْمَذْكُورَةِ) sözü yalnızca tekidten ibaret kalmaktadır..."

Mübteda ve haberin amili ibtida(başlangıç) dır. Yani ismin, bir şeye isnad edilmesi veya bir şeyin kendisine isnad edilmesi için lafzi amillerden tecrid edilişidir. İşte Basralılara göre mübteda ve haberi ref eden amil, bu ibtida mefhumudur. Bir kısmına göre, mübteda da amil ibtidadır. Haber de amil ise mübtedadır. Diğerleri, "onlar birbirlerinin amilleridir" derler. Eğer biri diğer için amil yapılırsa, mübtedayla haber lafzi amillerden tecrid edilmiş olmazlar. (وَأَصْلُ الْمُبْتَدَإِ) Yani bir engel olmadığında, mübtedaya layık olan durum (التَّقْدِيمُ) lafzan haberin önüne geçmesidir. Çünkü mübteda zattır. (Kendi başına kaimdir.) Haber (sıfattır) Zatın bazı hallerini açıklayan

175 - İsmet alel- Cami

şeydir ve zat, taşıdığı hallerden önce gelir. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani lafzan öne geçişin mübteda da esas olması nedeniyle (جَازَ قَوْلُهُمْ فِي دَارِهِ زَيْدٌ) zamir, lafzan geride kalan Zeyd'e aittir. Ancak Zeyd rütbeten önde bulunduğu için bu söz caizdir. Çünkü mübtedanın takdim edilmesi asıldır. (وَامْتَنَعَ قَوْلُهُمْ صَاحِبُهَا فِي الدَّارِ) Aslı tehir edilmek olan haberin sahasında bulunan (الدَّارِ) kelimesine raci olması sebebiyle söylenemez. Çünkü aksi takdirde zamirin lafzan ve rütbeten geride kalan bir şeye raci olması gerekmektedir. Bu ise caiz değildir. (وَقَدْ يَكُونُ الْمُبْتَدَأُ نَكِرَةً) Her ne kadar kendisinde asıl olan marifelik olsa bile, bazen nekre olur. (Aslı marifeliktir dedik.) Çünkü marifenin muayyen bir manası vardır. Konuşmalarda çok geçen önemli bir arzu muayyen şeylere hükmetmektir. ﴿ Mesela (اَلْحَدِيقَةُ جَمِيلَةٌ) denildiğinde, bahçeye "güzel" hükmü verilmiş olmaktadır. Gerisini buna kıyas ediniz.﴾ Ancak kayıtsız - şartsız bir şekilde nekra olarak gelmez. Bilakis:

(إِذَا تَخَصَّصَتْ) Hususileştiği zaman nekra olabilir. (بِوَجْهٍ مَا) tahsis etme yollarından bir yolla, demek istemektedir. Çünkü tahsis sebebiyle müşterekliği azalır ve marifeye yaklaşır. (مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ) (عَبْدٌ) kelimesi, mümin kafir her köleyi içine alır. (مُؤْمِنٌ) Kelimesiyle vasıflandıktan sonra hususileşmiş ve mübteda yapılmıştır. (خَيْرٌ) Kelimesi ise haberidir. (وَمِثْلُ قَوْلِكَ أَرَجُلٌ فِي الدَّارِ أَمِ امْرَأَةٌ) Şübhesiz ki bu sözü söyleyen kimse, onlardan birinin evde olduğunu bilmektedir. Muhatabtan bunun belirlenmesini istiyor. Sanki mütekellim bir tanesinin "içinde bulunduğu bilinen iki kişinin hangisi evdedir?" demiş gibidir. Dolayısıyla kadınla erkeğin her biri, (bilinmiş olma sıfatıyla) hususileşmiş ve mübteda kılınmıştır.

(فِي الدَّارِ) Lafzı onun haberidir. (وَمِثْلُ قَوْلِكَ مَا أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْكَ) Nekra, nefyin sahasında bulunduğundan, bütün ferdleri ifade etmekte ve böylece belirlenip, hususileşmektedir. Ferdlerin bütününde taaddüd yoktur. Bilakis tek bir şey

sayılırlar. Aynı şekilde ispat sahasında bulunan nekra da böyledir. Kendisiyle umum kastedilir. (تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ) gibi.

(وَمِثْلُ قَوْلِكَ شَرٌّ أَهَرَّ ذَا نَابٍ) Faile benzediği için onun hususileştiği şeyle kendiside hususileşir. O nedenle böyle bir söz caizdir. Zira (مَا أَهَرَّ ذَا نَابٍ إِلَّا شَرٌّ) yerine kullanılmaktadır. Zikredilmezden önce failin ne ile hususileştiğini belirtecek olursak; Bu, kendisine isnad edilecek (fiile) mahkumun aleyh olma kabiliyetidir. Mesela (قَامَ) dediğinde, fiilden sonra zikredilecek olan (fail)'in ayakta durma hükmünün kendisine verilmesi mümkün bulunan bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Yine (رَجُلٌ) sözünü eklediğinizde, sanki (مَوْصُوفٌ بِصِحَّةِ الْحُكْمِ عَلَيْهِ بِالْقِيَامِ) şeklindeki bir sıfatı ona getirmiş gibisiniz.

Alışılmış bir havlamayla köpeği havlatan şey kimi zaman, sevilen bir dostun gelişinde görüldüğü gibi hayır olur. Kimi zaman ise, düşmanın gelişinde görüldüğü gibi şer olur. Ama köpeği alışılmamış ve uğursuz sayılacak şekilde havlatan şey ancak şerdir. Hayır olmaz. İlk ihtimalde havlamayı şerre tahsis etmek mümkündür[176]. O zaman mana: (شَرٌّ لَا خَيْرٌ أَهَرَّ ذَا نَابٍ) şeklindedir. İkinci bir ihtimalde böyle bir tahsisi ancak sıfat takdir ederek yapabilirsiniz. Böylelikle mana (شَرٌّ عَظِيمٌ لَا حَقِيرٌ أَهَرَّ ذَا نَابٍ) şeklinde olur. Bu terkib, bir hadisede acze düşen kuvvetli biri için söylenen atasözüdür. (وَمِثْلُ قَوْلِكَ فِي الدَّارِ رَجُلٌ) Çünkü haber öne alınınca mübteda hususileşmiştir. Zira (فِي الدَّارِ) dendiğinde ondan sonra ancak evde bulunuşu muhakkak olan bir şeyin zikredileceği anlaşılır. Dolayısıyla (فِي الدَّارِ) lafzı sıfatla tahsis etme gücüne sahiptir. (وَمِثْلُ قَوْلِكَ سَلَامٌ عَلَيْكَ) Çünkü (سَلَامٌ) lafzı mütekellime nisbetle hususidir. Zira aslı (سَلَّمْتُ سَلَامًا) şeklindedir. Fiil hazfedilmiş ve devamlılık, süreklilik ifade etsin diye mastar ref edilmiştir.

176 - Yani hayra nisbetle hasr mümkün olur.

Sanki mütekellim (سَلاَمِي) yani (سَلاَمٌ مِنْ قِبَلِي) demiş gibidir. Nahiveciler arasında meşhur olan budur. (Yani mübtedanın nekra olması tahsis yollarından biriyle tahsis edilişine bağlı bulunmasıdır.)

İnceleyici (muhakkik) alimlerden kimisine göre ise, nekra bir ismin mübteda oluşu, bir faydanın elde edilip edilmemesine bağlıdır. (Yani söylendiği zaman muhataba güzel bir mana ifade edip, soru sormasına ihtiyaç bırakmayacak tam bir fayda sağlıyorsa, mübtedanın nekra olması önemli değildir.) Yoksa izah edilmeleri için yukarıdaki zayıf tekellüflere muhtaç olan mezkur tahsis çeşitlerine bağlı değildir.

Buna göre (كَوْكَبٌ انْقَضَّ السَّاعَةَ) demek mümkündür. Çünkü bir fayda hasıl olmaktadır. ("Yıldız şimdi düştü" anlamındadır). Ama faydasız olduğu için (رَجُلٌ قَائِمٌ) demek caiz değildir. Bu son görüş gerçeğe daha yakındır.

Yukarıda tarif edilen haber ismin bir bölümü olduğu için yalnızca müfredleri içine alıp, cümleler dışarda kalınca, Musannif haberin bazen cümle olarak geldiğine işaret etmek istemiştir. (وَالْخَبَرُ قَدْ يَكُونُ جُمْلَةً) bazen isim cümlesi olur. (مِثْلُ زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ وَ) Bazen fiil cümlesi olur. (مِثْلُ زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ) Zarf olan cümleyi zikretmemiştir. Çünkü o, fiil cümlesine dahildir. ﴿(زَيْدٌ فِي الدَّارِ) gibi. Yani (حَصَلَ فِيهَا) demektir. ﴾ Haber cümle olunca ve cümle kendi başına bağımsız bulunduğundan, başkasına irtibatı gerekmeyince (فَلاَ بُدَّ) mübtedaya haber olarak gelen cümlenin içerisinde (مِنْ عَائِدٍ) cümleyi mübtedaya bağlayacak bir "aid" gerekmektedir. Bu "aid", zikredilen son iki misalde olduğu gibi ya zamir olur veya (نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ) cümlesinde lam-ı tarifin kullanılışı ve (اَلْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ) ayetinde zamir makamına zahir ismin getirilişi ve (قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ) ayetinde, haberin mübtedayı tefsir edişi gibi zamir dışında bir şey olabilir. (وَ قَدْ يُحْذَفُ) Karine olduğunda aid zamirden ibaretse hazfedilir. (اَلْبُرُّ الْكُرُّ بِسِتِّينَ)[177] Ve

177 - Buğday! Bir ölçeği altmışa...

(اَلسَّمْنُ مَنَوَانِ بِدِرْهَمٍ)[178] gibi. Yani (اَلْكُرُّ مِنْهُ) ve (مَنَوَانِ مِنْهُ) demektir. Çünkü satıcı bunlardan başkasının fiatını söylememektedir. (وَمَا وَقَعَ ظَرْفًا) Yani car ve mecrur veya zaman zarfı veya mekan zarfı olarak gelen haber (فَالْأَكْثَرُ) nahivcilerin çoğu ki bunlar Basralılardır. (عَلَى أَنَّهُ) Yani zarf olarak gelen haber (مُقَدَّرٌ) yani tevil edilir. (بِجُمْلَةٍ) İçinde bir fiil takdir edilerek cümleyle tevil edilir. Çünkü fiil takdir edildiğinde cümle haline gelir. Ama nahivcilerin azınlığını teşkil eden Küfeliler, ismi fail takdir ederler. O zaman müfred olur ve cümlelikten çıkar. Çoğunluğun dayanak noktası: Zarfın içinde amil olacak bir müteallak lazımdır. Amel etmekte asıl olan fiildir ve takdir yapmak gerektiği zaman asılı takdir etmek daha uygundur... Azınlığın dayanak noktası: Zarf haberdir. Haberde asıl olan müfredliktir. (Öyleyse ismi fail takdir edilmelidir.)

Mübteda da esas olan takdim edilmektir. Tehiri de caizdir. Ancak tesadüf edilen bazı durumlardan ötürü mübtedanın takdimi vacib olur. Musannif buna işaret etmektedir;

(وَإِذَا كَانَ الْمُبْتَدَأُ مُشْتَمِلاً عَلَى مَالَهُ صَدْرُ الْكَلَامِ) Yani konuşmanın başında ifade edilmesi gereken bir mana (ya delalet eden bir lafzı[179]) içerdiğinde. Mesela buna istifhamı örnek verebiliriz. Onun önde bulunma hususiyetini muhafaza etmek için takdim etmek vacib olur. (مِثْلُ مَنْ أَبُوكَ) Burada (مَنْ) lafzı mübtedadır. Kelamın başında ifadesi gereken istifham mefhumu içermektedir. Çünkü bu misalin anlamı (أَهَذَا أَبُوكَ أَمْ ذَاكَ) şeklindedir. (İstifham temenni, arz ve şart gibi kelamın manasını kökten değiştiren şeyler öne alınmayıp araya sokulmuş olsalar, onu dinleyenler bunların makablerine mi, yoksa mabadlerine mi ait olduklarını bilmezler ve karıştırırlar[180].) Sibeveyh'in görüşüne göre (مَنْ) lafzı mübtedadır. (أَبُوكَ) lafzı haberdir.

178 - Yağ! Kilosu bir dirheme...
179 - el- Akd ün- Nami
180 - Bakınız eş - Şeyh Radi

Diğer nahivciler[181] ise (أَبُوكَ) izafetle marifelik kazandığı için mübtedadır ve (مَنْ) lafzı istifham manası ifade ettiğinden mübtedaya takdimi gereken haberdir demişlerdir. (أَوْ كَانَا) Yani mübteda ile haber (مَعْرِفَتَيْنِ) marifelikte mertebeleri ister denk, isterse farklı olsun birdir. Yalnız birinin mübtedalığına, diğerinin haberliğine karine bulunmayacak. (زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ) gibi (أَوْ كَانَا مُتَسَاوِيَيْنِ) dereceleri farklı olsa bile temelde tahsislik taşımaları bakımından birbirilerine denkseler, (mübtedanın takdimi vacibtir.) "Dereceleri farklı..." dememizin nedeni (غُلَامُ رَجُلٍ صَالِحٍ خَيْرٌ مِنْكَ) misalinde olduğu gibi (haberin tahsisliği daha az olsa bile[182] Yani karışıklık ihtimali azalsa bile) mübtedanın takdiminin yine vacib olmasıdır. (مِثْلُ أَفْضَلُ مِنْكَ أَفْضَلُ مِنِّي) karışıklığı defetmek için (أَوْ كَانَ الْخَبَرُ فِعْلاً لَهُ) Yani mübtedaya ait bir fiil olursa demek istemektedir.﴿ (أَنَا قُمْتُ) gibi﴾ Musannif bununla mübtedaya ait olmayan fiilden kaçınmıştır. (زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ) gibi. Zira onda mübtedayı, habere takdim etmek vacib değildir. Çünkü (mübteda faile) karışmadığı için (قَامَ أَبُوهُ زَيْدٌ) demek caizdir. (مِثْلُ زَيْدٌ قَامَ وَجَبَ تَقْدِيمُهُ) Yani bu şekillerde mübtedanın habere takdimi vacib olur. Birincisinde niçin vacib olduğunu zikrettik. Son şekilde mübtedanın faile karışmaması içindir. Mesela: (زَيْدٌ قَامَ) cümlesinde olduğu gibi fiil müfred olsa ve mübteda takdim edilmeyerek (قَامَ زَيْدٌ) dense burada faile karışır. Yine mesela (اَلزَّيْدَانِ قَامَا) ve (اَلزَّيْدُونَ قَامُوا) cümlesinde olduğu gibi fiil tesniye vaya cemi olsa ve mübteda takdim edilmeyerek (قَامَا الزَّيْدَانِ) ve (قَامُوا الزَّيْدُونَ) dense, burada failden olan bedele karışır. Ayrıca fiillerdeki tesniye elifi ve cemi

181 - Şeyh Radi
182 - el- Akd ün- Nami

vavının failin tesniyeliğine ve cemiliğine delalet eden birer kelime olduklarını (yani merfu zamir olmadıklarını) kabul edenlere göre[183] faile karışır. (وَإِذَا تَضَمَّنَ الْخَبَرُ الْمُفْرَدُ) Mahiyeti itibariyle ister cümle olsun isterse olmasın farketmez. Fakat sureti (görünüşü) bakımından cümle olmayan haber (مَا لَهُ صَدْرُ الْكَلَامِ) yani istifham gibi, başa gelmeyi icab ettirecek manayı ihtiva ederse (مِثْلُ أَيْنَ زَيْدٌ) (زَيْدٌ) lafzı mübtedadır. (أَيْنَ) lafzı, istifham ifade eden bir isimdir ve zarftır. Eğer zarfda fiil takdir edilse, mahiyeti itibarıyla cümle, görünüşü itibarıyla müfred olmuş olur. Yok, eğer ismi fail takdir edilse hem mahiyeti itibarıyla ve hem de görünüşü itibarıyla müfred olmuş olur. Kısacası her iki takdire göre, sureten cümle değildir.

Musannif müfred kaydı ile istifham mefhumu içeren ve haber olan cümleden kaçınmıştır. (زَيْدٌ أَيْنَ أَبُوهُ) gibi. Çünkü kelamın başına gelmesi gereken şey, tehir edildi diye hükümsüz kalmamaktadır. Zira o, kendi cümlesi içinde yine baştadır. (أَوْ كَانَ الْخَبَرُ مُصَحِّحًا لَهُ) Yani mübtedanın, mübteda oluşunu sahih kılıyorsa, yani takdimi sebebiyle onun mübteda olarak gelmesi sahih oluyorsa (مِثْلُ فِي الدَّارِ رَجُلٌ) Çünkü (فِي الدَّارِ) lafzı haberdir ve takdim edilmesi sebebiyle mübteda hususileşmiştir. Daha önce bunun izahını anlamış bulunuyorsunuz. Eğer haber, mübtedadan sonra getirilse, mübteda tahsis edilmemiş bir nekra olarak kalır. (أَوْ كَانَ لِمُتَعَلِّقِهِ) Lam harfinin kesrasıyla okuyunuz. Yani habere takdim edilmesini engelleyecek biçimde mübteda da, habere tabi olan bir müteallika ait zamir bulunuyorsa, demektedir. Dolayısıyla (عَلَى اللهِ عَبْدُهُ مُتَوَكِّلٌ) misali itiraz olarak gelemez. ﴿ Misalde haber mübtedaya, gördüğünüz gibi takdim edilmemiştir. Musannif ise haberin takdiminin vacib olduğu yerleri saymaktadır. (عَبْدُهُ) Lafzi mübtedadır. (مُتَوَكِّلٌ) lafzı haberdir. (عَلَى اللهِ) Lafzı haberin müteallıkıdır. Mübtedada haberin tabisine ait bir zamir bulunmaktadır. Ama bu zamir onun habere takdim edilmesini engellemiyor.﴾ (ضَمِيرٌ كَائِنٌ فِي جَانِبِ الْمُبْتَدَإِ) Bu zamir bahsedilen

183 - Tıpkı ضَرَبَتْ هِنْدٌ deki "ta" harfinin zamir olmayıp tenis alameti oluşu gibi.

müteallika raci ise haberin takdimi vacibtir. Çünkü tehir edilecek olsa lafzen ve manen izmar kabl ez- zikr lazım gelir. (مِثْلُ عَلَى التَّمْرَةِ مِثْلُهـا زُبْـدًا)[184] Burada (مِثْلُهـا) lafzı (مِثْـلُ التَّمْـرَةِ) manasında olup mübtedadır ve haberin mütealliki olan (التَّمْـرَةِ) lafzına ait bir zamir ihtiva etmektedir. Çünkü haber komple (عَلَـى التَّمْـرَةِ) lafzıdır. (التَّمْـرَةِ) kelimesi, parçanın bütüne taalluku (bağlanışı) gibi habere bağlanmıştır. (أَوْ كَانَ خَبَرًا عَنْ أَنَّ) (أَنَّ) kelimesi ismi ve haberiyle müfred şekline sokularak, burada mübteda makamına getirilir. Eğer tehir edilirse, telaffuz edilirken dinleyici, kapalılığı sebebiyle (أَنَّ) yi fark edemeyebilir. (Veya dil sürçmesi sanabilir.) Böylece (إِنَّ) ye karıştırır. Yine yazılmış ise, okunurken bahsettiğimiz nedenden ötürü (إِنَّ) ye karıştırabilir. (مِثْـلُ عِنْـدِى أَنَّـكَ قَـائِمٌ وَجَـبَ تَقْدِيمُـهُ) Yani açıkladığımız sebeblerden ötürü bütün bu şekillerde haberi mübtedaya takdim etmek vacibtir. (وَقَـدْ يَتَعَـدَّدُ الْخَـبَرُ) kendisinden haber verilen mübteda birden fazla olmaksızın haberler iki veya daha fazla olabilirler. Bu durum, ya lafzan ve manen birlikte gerçekleşir. O da kendi arasında iki türlü olur. Birincisinde atfa başvurulur. (زَيْـدٌ عـَالِمٌ وَعَـاقِلٌ) gibi. İkincisinde atfa başvurulmaz: (زَيْدٌ عـَالِمٌ عَـاقِلٌ) gibi. Veya sadece lafzen gerçekleşir. (هَذَا حُلْوٌ حَامِضٌ) (Bu hem tatlı hem ekşidir. Yani mayhoştur.) Burada (حُلْوٌ) ve (حَامِضٌ) Aslında tek bir haberdir. Yani (هَـذَا مُـرٌّ) tevilindedirler. Bahsettiğimiz son şekilde, atfa başvurulmaması daha güzeldir. Ama bazı nahiveciler suretteki taaddüd e itibar ederek atfa cevaz vermişlerdir. Musannifin maksadı haberin atıfsız taaddüdü dür denebilir[185] . Çünkü atıfla gerçekleşen taaddüd de hiç bir kapalılık yoktur. Ne haberde ne mübteda da ve ne de başkasında... (Yani bunların atfedilmek suretiyle birden fazla bulunmalarının caizliğinde ihtilaf edilmemiştir.) Diğer taraftan atıfla çoğaltılmış olan muhberun bih ler haber

184 - Hurmanın üzerinde kendisi kadar kaymağı var.
185 - Yani bu uzak değildir.

değildirler. Bilakis haberin tabileridirler. Bunun için Musannif misalde atıfsız taaddüd eden habere misal getirmiştir. Eğer metindeki taaddüd geneldir (atıflısını da, atıfsızını da içine alır. İkisine de misal getirilmelidir denecek olsa, o zaman Musannif) bahsettiğimiz nedenden ötürü[186] atıfsızına misal vermiştir deriz.

(وَ قَدْ يَتَضَمَّنُ الْمُبْتَدَأُ مَعْنَى الشَّرْطِ) (Şartın manası iki şeyden) birincisinin ikincisine sebeb olmasıdır. Veya (وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللهِ) gibisinde görüldüğü gibi, ikincisi ile hüküm vermeye sebeb olmasıdır. Çünkü ayetteki ilk bölüm, ikincisine sebeb olmamaktadır. Bilakis durum tam tersinedir ve ayetin takdiri:

(وَمَا حَصَلَ لَكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَهُوَ سَبَبٌ لِلحُكْمِ عَلَيْهَا بِكَوْنِهَا صَادِرَةً مِنَ اللهِ)

şeklindedir. Şartın cezaya sebeb oluşu gibi, mübteda habere sebeb olduğu zaman mübteda şarta (ve haber cezaya) benzemiş demektir. (فَيَصِحُّ دُخُولُ الْفَاءِ فِي الْخَبَرِ) "fa" harfinin gelmemesi de caizdir. Çünkü şart manasını, kendisine delaletten tecrid edilmiş bir içermeyle mübtedanın içerişi göz önüne alınır. Ama bahsedilen manaya konuşma esnasında delalet etmek kastedildiğinde (fa) harfinin getirilmesi vacib olur. Eğer böyle bir şey kasdedilmezse habere "fa" nın gelişi vacib olmaz. Hatta gelmemesi vacib olur. (وَذَلِكَ) Yani şart manası içeren bu mübteda (إِمَّا الْاِسْمُ الْمَوْصُولُ بِفِعْلٍ أَوْظَرْفٍ) Yani sılası fiil cümlesi yapılmış mevsuldür. Yahud burada ittifakla fiil cümlesi şeklinde tevil edilen zarf cümlesi yapılmış mevsuldür. Buradaki ism-i mevsulün sılasının fiil veya fiil tevilinde olan zarf kılınışı, sırf şarta benzeyişinin kuvvetlenmesi içindir. Zira şart yalnız fiil olur.

Bahsettiğimiz ismi mevsul ile sıfatlanan isim de onun hükmündedir. (Haberine "fa" gelir.) (أَوالنَّكِرَةُ الْمَوْصُوفَةُ بِهِمَا) Yani fiil ile veya zarfla sıfatlanan nekra isimdir. Buna muzaf olan isimde onun hükmündedir. (Haberine "fa" harfi gelir.) (مِثْلُ الَّذِي يَأْتِينِي) sılası fiil olan ismi mevsule

186 - Yani لأنّ التعدد لاخفاء فيه إلخ

misaldir. (أَوالَّذِى فِى الـدَّارِ) sılası zarf olan ismi mevsule misaldir. (فَلَهُ دِرْهَمٌ) Yukarıda bahsedilen ismi mevsul ile sıfatlanan isme örnek verecek olursak: (قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاَقِيكُمْ) gibi. (وَمِثْلُ كُلُّ رَجُلٍ يَأْتِينِى) Fiil ile sıfatlanmış isme bir misaldir. (وَكُلُّ رَجُلٍ فِى الدَّارِ) Zarf ile sıfatlanmış isme misaldir. (فَلَهُ دِرْهَمٌ) Bunlardan biriyle sıfatlanmış nekraya muzaf ismin misaline gelince: (كُلُّ غُلاَمِ رَجُلٍ يَأْتِينِى أَوْ فِى الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ) gibidir. (وَلَيْتَ وَلَعَلَّ) Fiile benzetilen harflerden olan bu iki kelime, haberine "fa" nın gelişi (mümkün) olan mübtedanın başına eklendiklerinde (مَانِعَان) "fa" harfinin gelişini engellerler. Zira "fa" nın habere duhulu, ancak mübteda ile haberin şart ile cezaya benzemelerinden dolayıdır. (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) ise bu benzerliği kaldırırlar. Çünkü kelamı, haberi nitelikten, inşai niteliğe çevirirler. Şart ve ceza ise ihbari cümle kabilindendir. Bu mani oluş (بِالْاِتِّفَاقِ) nahivcilerin ittifakı iledir. Dolayısıyla (لَيْتَ أَوْ لَعَلَّ الَّذِى فِى الدَّارِ أَوْ يَأْتِينِى فَلَهُ دِرْهَمٌ) denmez.

Şayet "(كَانَ) babıyla (عَلِمْتُ) babı da ittifakla "fa" harfinin duhulüne mani olurlar. Öyleyse Musannif niçin yalnızca (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) yi zikretti?"dense. Buna bir görüşe göre şöyle cevap verilmiştir deriz: "Burada fiile benzetilen harfler arasında istisna teşkil eden ittifaklı maniler zikredilmektedir. Yoksa üzerinde ittifak edilen bütün maniler zikredilmemektedir. Çünkü bahsedilen harfler arasında (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) nin dışındakilerde ihtilaf vardır ve bu durum önemle belirtilmek istenmektedir" (وَأَلْحَقَ بَعْضُهُمْ) bu kimsenin Sibeveyh olduğu söylenmiştir. (إِنَّ الْمَكْسُورَةَ بِهِمَا) Yani habere "fa" harfinin gelişini engelleme meselesinde (إِنَّ) yi (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) ile bir tutmuştur. Ancak en doğru görüşe göre (إِنَّ) "fa" nın duhulünü men etmez. Çünkü kelamı ihbarilikten inşailiğe çevirmez. Allahu

Teala'nın (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ إلخ) ayeti bunu teyid etmektedir.

Şayet "Bazısı fethalı olan (أَنَّ) yi ve (لَكِنَّ) yi de (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) ile bir tutmuştur. Acaba Musannif niçin sadece kesralı olan (إِنَّ) nin (لَيْتَ) ve (لَعَلَّ) ile bir tutuluşunu zikretmiştir?" dense, buna bir görüşe göre şöyle cevap verilmiştir deriz: " (إِنَّ) yi onlara ilhak eden kimse Sibeveyh'tir. Musannif Sibeveyh'in görüşüne itibar etmiş, başkasının görüşüne değer vermemiştir. (Çünkü Sibeveyh bu ilimde imamdır.) Onun için onları zikretmemiştir." Gerçekte hem Sibeveyh'in, hem de başkasının görüşüne, Kur'an ve fasih arab sözleri yardımcı olmamaktadırlar. Kesralı (إِنَّ) nin, habere "fa" nın duhulünü engellemediğini gösteren delil geçti. Fethalı(أَنَّ) nin ve (لَكِنَّ) nin buna engel olmadığını gösteren delillere gelince Allahu Teala'nın: (فَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ) ayeti kerimesi ve şairin (فَوَاللهِ مَا فَارَقْتُكُمْ قَالِياً لَكُمْ) (وَلَكِنَّ مَا يُقْضَى فَسَوْفَ يَكُونُ) sözüdür. "Vallahi Sizden kızarak ayrılmadım. Fakat takdir edilenler olacaktır."

MÜBTEDA VE HABERİN HAZFİ

(وَقَدْ يُحْذَفُ الْمُبْتَدَأُ لِقِيَامِ قَرِينَةٍ) İster akli ister lafzi bir karine olsun farketmez. (جَوَازًا) Yani caiz olan hazifle, vacib olanla değil. Çünkü bazen mübtedanın hazfi vacib olur. Mesela sıfat ref edilerek mevsufun irabından farklı bir şekilde irab edilirse durum budur. (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ أَهْلُ الْحَمْدِ) gibi. Yani (هُوَ أَهْلُ الْحَمْدِ) demektir. Hazfinin vacib olmasının nedeni, mübtedası takdir edilen haberin, aslında sıfat olduğu ve medih, zem veya başka bir amaçla ref edilerek sıfatlıktan çıkartıldığının bilinmesidir. Eğer mübteda açıktan söylenmiş olsaydı, bu hal meydana çıkmazdı. Yine (نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ)

cümlesinin takdirini (نِعْمَ الرَّجُلُ هُوَ زَيْدٌ) şeklinde yapanlara göre onda da mübtedanın hazfi vacibtir. (كَقَوْلِ الْمُسْتَهِلِّ) Yani caiz olarak hazfedilen mübteda, hilali gördüğünde bağıranın sözündeki mahzuf mübteda gibidir. (اَلْهِلَالُ وَاللهِ) Yani akli karineden anlaşılacağı üzere (هَذَا الْهِلَالُ وَاللهِ) demektir. Yoksa (هَذَا) kelimesini "hilal" lafzından sonra takdir ederek, haberi mahzuf olan mübteda bölümüne sokmak doğru değildir. Çünkü hilali görenin maksadı, bakanların yönelmeleri ve gördüğü şeyi görmeleri için onun hilal olduğuna hükmetmek ve işaret yoluyla belirtmektir[187].

Musannifin (وَاللهِ) sözünü eklemesi, hilali görenlerin genellikle böyle söylemeleri ve eklenmeyip vakıf yapıldığında ﴾ mukadder bir (رَأَيْتُ) fiiliyle﴿ nasb edildiği zannedilebilmesi nedeniyledir[188].

(وَقَدْ يُحْذَفُ الْخَبَرُ جَوَازًا) Yani karine olduğu zaman yerine hiç bir şey getirilmeksizin caiz olan hazifle hazfedilir. (مِثْلُ) Caiz olarak hazfedilen haberin misali şu sözünüzde görülür: (خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبُعُ) "Lübab" adlı kitabın yazarının kesin olarak belirttiği gibi, en doğru görüşe göre, örneğimizin takdiri (خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبُعُ وَاقِفٌ) şeklindedir. (إِذَا) kelimesi haberin yerini tutmaksızın ona zaman zarfı olarak gelmiştir. Yani (ففي وَقْتِ خُرُوجِي السَّبُعُ وَاقِفٌ) demektir. (وَقَدْ يُحْذَفُ الْخَبَرُ) Karine bulunduğu için (وُجُوبًا) Yani vacib olan hazifle hazfedilir. (فِي التَّرْكِيبِ الَّذِي الْتُزِمَ فِي مَوْضِعِهِ) Yani haberin yerinde (غَيْرُهُ) yani haberin gayrısı lüzumlu görülmüştür. Bahsetmeğe çalıştığımız yerler Musannifin tasnifine göre dört tanedir. Birincisi (لَوْلَا) dan sonra gelen mübtedanın haberidir. (مِثْلُ لَوْلَا زَيْدٌ لَكَانَ كَذَا) Yani (لَوْلَا زَيْدٌ مَوْجُودٌ) demektir. Çünkü (لَوْلَا) kelimesi başkasının

187 - Yani tayin etmektir ve hilal mahkumun bih'dir.
188 - Yani sonundaki harekenin zamme olduğu anlaşılmaz.

varlığı sebebiyle bir şeyin meydana gelmediğini ifade etmek için kullanılır. Böylelikle bir var oluşa (vucuda) delalet eder. Haberin yerine (لَوْلاَ) nın cevabının gelmesi lüzümlu görülmüştür. Karinenin ﴿ yani (لَوْلاَ) nın ﴾ bulunuşu ve haberin yerine başkasının geçmesinin lüzumlu görülüşü nedeniyle, hazfi vacib olmuştur. Bu durum, haber umumi fiillerden[189] olduğu zamandır. Hususi fillerden olursa[190] haberin hazfi vacib olmaz. Mesela: (لَوْلاَ الشِّعْرُ بِالْعُلَمَاءِ يُزْرِى) (لَكُنْتُ الْيَوْمَ أَشْعَرَ مِنْ لَبِيدِى) "Eğer şiir Ulemayı kıymetten düşürmeseydi, bugün ben meşhur şair Lebid'den daha çok şiir söyler ve yazardım. Ancak ben şiirle meşgul olmadım[191] " (لَوْلاَ) dan sonra gelen kelimenin, haberi vacib olarak hazfedilen mübteda oluşu (لَوْلاَ) nın iki kelimeden mürekkeb olmadığına inanan[192] Basralılara göredir. Kisai (لَوْلاَ) dan sonra gelen ismin mukadder bir fiile fail olduğunu söylemiştir. Yani (لَوْلاَ وُجِدَ زَيْدٌ) şeklindedir. Ferra ise (لَوْلاَ) nın kendisinden sonra gelen ismi ref eden amil olduğunu söylemiştir.

Haberi vacib olarak hazfedilen yerlerin ikincisi, kendisinden sonra hal gelen ve faile veya mefule veya her ikisine birden nisbet edilen, sureten mastar olan veya mastar tevilinde olan her mübtedadır. Yahud bahsedilen mastara izafe edilmiş ismi tafdil olan her mübtedadır. Mesela: (ذَهَابِي رَاجِلاً)[193] ve yine Zeyd lafzı meful olduğunda (ضَرْبُ زَيْدٍ قَائِمًا)[194] gibi. (Böylece hem fail hem mefula misal verilmiş olmaktadır.) (وَ مِثْلُ ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا) veya (قَائِمَيْنِ) de diyebilirsiniz.

---

189 - (كَانَ ، اِسْتَقَرَّ ، ثَبَتَ ، وُجِدَ ، حَصَلَ) gibi

190 - Bunlar "el-ali amme" nin dışında kalanlardır.

191- Bu söz İmam Şafii'ye aittir. Bakınız: "Şerh Şevahid il Kafiye vel- Camii"

192- el- Akd ün- Nami

193- Gidişim yayan olur.

194 - Zeyd'e vurma ayakta iken olur.

Yine (أَنْ ضَرَبْتَ زَيْدًا قَائِمًا) ve (أَكْثَرُ شُرْبِي السَّوِيقَ مَلْتُوتًا)[195] ve (أَخْطَبُ مَا يَكُونُ الْأَمِيرُ قَائِمًا)[196] Basralı nahiv bilginlerine göre bunların takdiri: (ضَرْبِي زَيْدًا حَاصِلٌ إِذَا كَانَ قَائِمًا) şeklindedir. (حَاصِلٌ) Kelimesi, mesela (زَيْدٌ عِنْدَكَ) cümlesinde zarfın müteallakının[197] hazfedilişi gibi hazfedilmiş ve geriye (إِذَا كَانَ قَائِمًا) kalmıştır. Daha sonra (إِذَا) kelimesi halde amil olan şartıyla (yani mabadiyle) birlikte hazfedilmiş ve hal ﴿ yani (قَائِمًا) lafzı ﴾ zarfın yerine geçirilmiştir. Çünkü halde zarflık manası mevcuttur. Neticede hal, haber makamına geçen zarfın yerini tutmakta ve böylece haber yerine kendisi geçmektedir. Şeyh Radi şunları söyler: "Burada bu izahlar yapılmıştır. Ancak içinde bir çok tekellüfler vardır. Mesela (إِذَا) kelimesi kendisine muzafun ileyh olan cümlesiyle birlikte hazfediliyor. Oysa başka bir yerde bu görülmemektedir. Yine (كَانَ) de zahir olan nakıs fiil manası, tam fiil manasına sokulmaktadır[198] . Bence takdirinin şu şekilde yapılması daha yerinde olur. Hali mefulden yapmak isterseniz (ضَرْبِي زَيْدًا يُلَابِسُهُ قَائِمًا) şeklindedir ve hali failden yapmak isterseniz (ضَرْبِي زَيْدًا يُلَابِسُنِي قَائِمًا) şeklindedir. Sonra halin sahibi olan meful hazfedilir. Çünkü karine olduğu zaman hal sahibini hazfetmek caizdir. Mesela (اَلَّذِي ضَرَبْتَ قَائِمًا زَيْدٌ) dersin. Bunun manası (اَلَّذِي ضَرَبْتَهُ قَائِمًا زَيْدٌ) demektir. Ardından mübtedanın haberi olan ve halin amili bulunan (يُلَابِسُ) fiili hazfedilir ve hal amilinin yerini tutar. Mesela (رَاشِدًا مَهْدِيًّا) dersin. Bunun anlamı (سِرْ رَاشِدًا مَهْدِيًّا) demektir. Böylelikle Basralılar, uzak olan o tekellüflerden kurtulmuş olurlar[199]."

---

195 - Sevik (kavut) yiyeceğini yiyişim en çok yağ ile karışmış halde iken olur.
196 - Emirin en çok konuştuğu anlar kendisi ayakta iken vuku bulur.
197 - Yani amilinin
198 - Abdulgafur haşiyesinde halin zarf makamına kaim oluşu da bunlara eklenir. Şeyh Radi'nin sözü devam etmektedir.
199 - Şeyh Radi'nin sözü burada bitmiştir.

Kufe'lilere göre ise mezkur misalin takdiri: (ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا حَاصِلٌ) şeklindedir. (قَائِماً) lafzını mübtedaya müteallik yaparlar. (Haber ile ilişkisini keserler.) Fakat bu durumda, yerine hiç bir şey koymaksızın haberi hazfetmek lazım gelmektedir. Ayrıca kullanımdan anlaşılacağı gibi umumi manası olan mübtedayı takyid etmek gerekmektedir. ﴾ Yani misalin tevili (مَا أَضْرِبُ زَيْدًا إِلاَّ قَائِمًا) şeklindedir ve mübtedada umumilik manası yatmaktadır. Şöyleki (كُلُّ ضَرْبٍ مِنِّي وَاقِعٍ عَلَى زَيْدٍ حَاصِلٌ فِي حَالِ الْقِيَامِ) "Zeyd'e vuruşlarımın hepsi o ayakta iken olmuştur" Kufelilerin takdirinde (ضَرْبِي زَيْدًا الْمُخْتَصُّ بِحَالِ الْقِيَامِ حَاصِلٌ) "Zeyd'e ayakta iken vuruşum gerçekleşti" şeklindedir. Buna göre başka bir zaman otururken vurmuşta olabilirim. Dolayısıyla umumi manası olan mübteda takyid edilmektedir[200] . ﴿

Ahfeş'e göre haber, hal sahibine muzaf bir mastardır. Hal ise hazfedilen haberin yerini tutmaktadır. Yani (mefulden hal yapılacaksa) (ضَرْبِي زَيْدًا ضَرْبُهُ قَائِمًا) (failden hal yapılacaksa (ضَرْبِي زَيْدًا ضَرْبِي قَائِمًا) şeklindedir[201].)

Kimisine göre bu mübtedanın haberi yoktur. Çünkü fiil anlamı taşımaktadır. Zira mana (مَا أَضْرِبُ زَيْدًا إِلاَّ قَائِمًا) şeklindedir.

(Musannifin saymış olduğu yerlerin) üçüncüsü, haberi mukaranet (beraberlik, bitişiklilik) manası taşıyan ve kendisine[202] (مَعَ) manasındaki vav harfiyle bir şey atfedilen her mübtedadır. (وَذَلِكَ مِثْلُ كُلُّ رَجُلٍ وَضَيْعَتُهُ) Yani[203] (كُلُّ رَجُلٍ مَقْرُونٌ مَعَ ضَيْعَتِهِ) demektir. Bu haberin hazfi vacibtir. Çünkü vav harfi habere, yani (مَقْرُونٌ) lafzına delalet etmektedir ve haberin yerine matuf geçmektedir.

---

200 - Bak. Şeyh Radi

201- el- Akd ün- Nami

202- (وَ عُطِفَ عَلَيْهِ شَيْءٌ) sözündeki mecrur zamir mübtedaya da, habere de raci olabilir. Bak. el- Akd ün- Nami.

203 - Herkesin bir mesleği, bir sanatı vardır.

(Musannifin saydığı yerlerin) dördüncüsü, haberi kasem kendisi muksemun bih[204] olan her mübtedadır. (وَذَلِكَ مِثْلُ لَعَمْرُكَ لَأَفْعَلَنَّ كَذَا) Yani (لَعَمْرُكَ أَوْ بَقَاءُكَ قَسَمِي) takdirindedir. Daha doğrusu[205] (لَعَمْرُكَ مَا أُقْسِمُ بِهِ) şeklindedir. Şübhesiz (لَعَمْرُكَ) sözü hazfedilen kaseme delalet eder. Kasemin cevabı, mübtedanın haberi makamına geçmiştir. Böylece hazfi vacib olur. (اَلْعَمْرُ) ve (اَلْعُمْرُ) kelimeleri aynı manaya gelirler. Misalde olduğu gibi lam harfiyle yalnız fethalısı kullanılır. Çünkü çok yemin edildiğinden, hafifliğe başvurmak gerekmektedir. (Fetha en hafif harekedir.)

إِنَّ VE KARDEŞLERİNİN HABERİ

(خَبَرُ إِنَّ وَ أَخَوَاتِهَا) (إِنَّ) ve kardeşlerinin yani (إِنَّ) ve geriye kalan fiil benzeri harflerden beşinin haberleri merfulara dahildirler. Bahsettiğimiz harfler (لَعَلَّ , لَيْتَ , لَكِنَّ , كَأَنَّ , أَنَّ) dir. Doğru olan görüşe göre haberlerini ref eden mezkur harflerin kendisidir ve ibtida mefhumu değildir. Çünkü ileride açıklanacağı gibi müteaddi fiile benzediklerinden onun gibi ref ve nasb ameli işlemişlerdir. (وَهُوَ) Yani (إِنَّ) ve kardeşlerinin haberi (اَلْمُسْنَدُ) başka bir şeye müsneddir. (بَعْدَ دُخُولِ أَحَدِ هَذِهِ اَلْحُرُوفِ عَلَيْهِمَا) Musannifin (اَلْمُسْنَدُ) sözü hem (كَانَ) babının haberine, hem mübtedanın haberine, hem cinsten hükmü nefiy için gelen (لَا) nın haberine ve hem de daha başkalarına şamildir. (بَعْدَ دُخُولِ أَحَدِ هَذِهِ اَلْحُرُوفِ عَلَيْهِمَا) sözü (إِنَّ) babının haberinin dışındakileri tariften çıkartır. Bu harflerin müsned ve müsnedün ileyhe duhulünden maksat, lafzan veya manen bir eser bırakmak için gelmeleridir. Dolayısıyla tarif (إِنَّ زَيْدًا يَقُومُ أَبُوهُ) cümlesinde (يَقُومُ) gibisiyle bozulma-

204 - Yemin ona edilen
205- Çünkü ömür kasemin kendisi değildir. Burada mecaz vardır.

maktadır[206] . Çünkü (أَبُوهُ) ismine isnad edilişi nedeniyle burada (إِنَّ) harfi (يَقُومُ) fiiline bu manada duhul etmemektedir. Bilakis (يَقُومُ أَبُوهُ) cümlesinin (bütününe) bu manada duhul etmiştir. O nedenle (bazı şarihlerin yaptığı gibi mezkur itiraza cevab vereceğim diyerek) Musannifin (اَلْمُسْنَدُ) sözüyle (إِنَّ) ve kardeşlerinin ismine müsned olanlar kast ediliyor demeğe gerek yoktur. Aksi takdirde Musannifin (بَعْدَ دُخُولِ أَحَدِ هَذِهِ اَلْحُرُوفِ) sözü gereksiz bir tekrardan ibaret kalmaktadır. ﴾ Yani ismine müsned olana zaten إِنَّ lafzı duhul etmiş demektir. ﴿ Yine haberin cümle olduğu yerde, cümleyi müfred ile tevil etmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Mesela: (إِنَّ زَيْدًا يَقُومُ) sözündeki (يَقُومُ) cümlesi (قَائِمٌ) ile tevil edilir. ﴾ Çünkü fiil failine isnad edildiğinden (إِنَّ) nin ismine müsned olmaz. ﴿ (مِثْلُ قَائِمٍ فِي إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) Bahsedilen harflerin duhulunden sonra (Zeyd'e) isnad edilmektedir. (وَ أَمْرُهُ كَأَمْرِ خَبَرِ اَلْمُبْتَدَأِ) Yani, cümle, müfred, marife, nekra şeklindeki kısımlarında ve müteaddid, tek, müsbet, menfi, mahzuf şeklindeki ahkamında ve cümle olduğu zaman kendisinde bir rabıtanın gerekmesi ve aidin ancak karine ile hazfedilmesi şeklindeki şartlarda (إِنَّ) babının haberinin hükmü, mübtedanın haberinin hükmü gibidir. Ancak bundan maksadımız, herhangi bir engel bulunmamakla ve şartlarını taşımakla, haber oluşu sahih olduktan sonradır. O nedenle (أَيْنَ زَيْدٌ) ve (مَنْ أَبُوكَ) caizdir, ama (إِنَّ أَيْنَ زَيْدًا) ve (إِنَّ مَنْ أَبَاكَ) caiz değildir denerek itiraz edilemez. Mübtedaya heber olması mümkün olan her şeyin (إِنَّ) babı için de haber olması mümkün olmaz. (إِلَّا فِي تَقْدِيمِهِ) Yani takdim edilme meselesinde onun durumu, mübtedanın haberinin durumu gibi değildir. Çünkü isme takdimi caiz olmaz. Halbuki haberin mübtedaya takdimi caizdir. Bunun nedenine gelince, bahsettiğimiz harfler, amel etme hususunda fiilin feridirler (kollarıdırlar). O bakımdan amelde feri nitelik

206 - Yani إِنَّ ye haber olmadığı halde tarifin içerisine giriyor denerek itiraz edilemez.

taşımaları istenir. Feri nitelikteki amele göre, mensub mamul, merfu mamulden önde gelir. Asli amele göre ise, merfu mamul mensubtan önce gelir. Dolayısıyla fere yakışan amelle amel ettirildiklerinde, fiilin bahsettiğimiz iki mamulune yapılan muamele kendilerinin iki mamulune yapılan muameleyle bir olmamış ve ikincisi (yani haberleri) birincisine (yani isimlerine) takdim edilmemiştir. Çünkü onların derecesi, fiilin derecesinden aşağıdır. (إِذَا كَانَ الْخَبَرُ ظَرْفًا) Yani takdim hususunda durumu, mübtedanın haberinin durumu gibi değildir. Ancak haberin zarf olması müstesnadır. Çünkü zarf olduğunda, eğer isim marife ise takdimin cevazında hükmü, onun hükmü gibidir. (إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ) ayeti buna örnektir. Yine isim nekra ise takdimin vücübunda hükmü, onun hükmü gibidir.
(إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا وَإِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً) gibi. Çünkü arablar diğerlerine göstermedikleri bir müsamahayı zarflara göstermektedirler.

CİNS'TEN HÜKMÜ NEFYEDEN (لا) NIN HABERİ

(خَبَرُ لاَ الْكَائِنَةِ لِنَفْيِ الْجِنْسِ) Yani cinsten sıfatı nefyetmek için gelen (لاَ) demek istemektedir. Çünkü, mesela (لاَرَجُلَ قَائِمٌ) dendiğinde adamdan kıyam vasfı uzaklaştırılmaktadır. Yoksa adamın kendisi nefyedilmemektedir. (هُوَ الْمُسْنَدُ) başka bir şeye müsneddir. Musannifin bu sözü, mübtedanın haberine (إِنَّ) nin haberine (كَانَ) nin haberine ve daha başkalarına şamildirler. (بَعْدَ دُخُولِهَا) (لاَ) nın duhulunden sonra demek istemektedir. Bu ifadeyle diğer haberleri çıkarmıştır. Burada duhulunden ne kasdedildiğini daha önce (إِنَّ) nin haberi bahsinde anlamış bulunuyorsunuz. O nedenle (لاَ رَجُلَ يَضْرِبُ أَبُوهُ) misalindeki (يَضْرِبُ) gibisi itiraz olarak öne sürülemez. (نَحْوُ لاَ غُلاَمَ رَجُلٍ ظَرِيفٌ) Nahivcilerin meşhur misali olan (لاَ رَجُلَ فِى الدَّارِ) sözünden musannifin kaçınmasının bir nedeni bulunmaktadır. Onlarınkinden haberin hazfedilip

(فِـى الـدَّارِ) lafzının sıfat yapılma imkanı vardır. Ama kendi misali böyle değildir. Çünkü (غُـلاَمَ رَجُـلٍ) mebni değil murabdır ve mensubdur. Zahirde sıfatın merfu olması caiz değildir[207] . (فِيهَـا) Müennes zamir (الـدَّارِ) kelimesine racidir. İkinci bir haberdir. (ظَرِيف) sözünün zarfı değildir. Hal de değildir. Çünkü zariflik zarfla veya benzeriyle (hal ile) kayıtlanmaz. Musannifin onu ekleyiş nedeni, bütün herkesin kölesinden zarifliğin nefyedilip gerçek olmayan bir sözün ortaya çıkmamasıdır. Ayrıca haberin hem zarf, hem de zarf olmayan çeşidine misal teşkil etmesidir.

(وَ يُحْذَفُ خَبَرُ لاَ هَذِهِ حَذْفًا كَثِيرًا) Haber (efal-i amme veya onların müştakları) olursa (مَوْجُـودٌ) ve (حَـاصِلٌ) gibi nefyin ona delalet etmesi nedeniyle hazfedilir. (لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ) gibi. Yani (لاَ إِلَهَ مَوْجُودٌ) demektir.

(وَ بَنُو تَمِيـم لاَيُثْبِتُونَـهُ) Yani haberi lafızda ortaya çıkartmıyorlar. Çünkü onlara göre bu haberin hazfi vacibtir. Yahud Musannifin maksadı, onu ne lafzan ne de takdiren var kabul etmiyorlar ve mesela (لاَ أَهْلَ وَلاَ مَالَ) sözü (اِنْتَفَى الْأَهْلُ وَالْمَالُ) manasındadır diyorlar. O zaman[208] , haber takdirine ihtiyaç duyulmaz. Her iki halde de, mesela (لاَرَجُلَ قَائِمٌ) cümlesinde haber olarak görünen (قَائِمٌ) kelimesini haber değil sıfat yapmaktadırlar (Mebninin tabisi mahalline uyar).

(لَيْسَ) YE BENZETiLEN (ما) VE (لا) NIN İSMİ

(اِسْـمُ مـاَ وَ لاَ الْمُشَـبَّهَتَيْنِ بِلَيْـسَ) Nefiy manası taşımaları ve mübteda ve haberin başına gelmeleri bakımından (لَيْسَ) ye benzetilmişlerdir. Bunun için onun ameli gibi amel ederler. (هُوَالْمُسْنَدُ إِلَيْهِ) Mübtedaya ve bütün müsnedün

207 - Zahirde demesinin nedeni mahalle hamil ile refinin caiz oluşudur. Ancak bu hilaf üz-Zahir'dir.

208 - Yani haberin hazfinin vacib olduğu veya hiç bulunmadığı kabul edildiğinde.

ileyhlere şamildir. (بَعْدَ دُخُولِهِمَا) böylece (مَا) ve (لاَ) nın isminden başkalarını çıkarmış olmaktadır. Daha önce duhul kelimesinden ne kasdedildiğini bildiğiniz için (مَا زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ) misalindeki (أَبُوهُ) isminin itiraz olarak gelmeyeceğini anlarsınız. (مِثْلُ مَا زَيْدٌ قَائِمًا وَلاَ رَجُلٌ أَفْضَلَ مِنْكَ) (لاَ) harfinden sonra nekra isim getirmiştir. Çünkü (لاَ) harfi (مَا) harfinin tersine yalnız nekralarda amel eder. (مَا) harfi hem marifede hem de nekrada amel eder. Bunların amel etmeleri Hicazlıların lehçesine göredir. Beni Temim onları amel ettirmemektedir. Duhullerinden önce olduğu gibi, duhullerinden sonra da, mezkur isim ve haberin, ibtida ile ref edildiklerini kabul etmişlerdir. Ama Kur'an-ı Kerim Hicazlıların lehçesine uygun olarak inmiştir. (Yusuf suresinin 31. ayetindeki) (مَا هَذَا بَشَرًا) sözü gibi. (وَهُوَ) Yani (لَيْسَ) gibi amel etmek (فِي لاَ) (مَا) hariç (شَاذٌّ)(لاَ)harfinin (لَيْسَ) ye benzeyişi zayıf olduğundan ötürü azdır. Çünkü (لَيْسَ) şimdiki zamanı nefyetmek içindir. Ama لاَ harfi herhangi bir zamanla kayıtlı değildir. مَا harfine gelince o da لَيْسَ gibi şimdiki zamanı nefyetmekte kullanılır. (لاَ) nın amel etmesi sema yoluna dayanır.

Mesela: (مَنْ صَدَّ عَنْ نِيرَانِهَا , فَأَنَا ابْنُ قَيْسٍ لاَبَرَاحُ) "Harbin ateşinden kim yüz çevirirse (çevirsin) Ben İbnül Kays'ım (meydanı) terketmem" Yani (لاَ بَرَاحٌ لِي) demektir[209] . (لاَ) harfinin, cinsten hükmü nefyetmek için olması mümkün değildir. Çünkü tekrarlanmadığı müddetçe, o (لاَ) nın mabadi merfu olmaz ve beyitte tekrar edilmemiştir.

Biliniz ki, bu tariflerde geçen müsned ve müsnedün ileyh tabirleriyle, mamulu bit-tebeiye olan müsned ve müsnedün ileyh kasdedilmemektedir. Çünkü onlar son bölümde ayrıca zikredilmişlerdir. Dolayısıyla itiraz olarak öne sürülemezler. ﴿ Mesela (مَا زَيْدٌ أَخُوكَ قَائِمًا) cümlesindeki bedel ile (لَيْسَ)

209 - (اَلْبَرَاحُ) kelimesi (اَلزَّوَالِ) ve (اَلذَّهَابُ) manasındadır.

benzeyen (مَا) nın isminin tarifi bozulmaz her ne kadar (أَخُوكَ) burada müsnedün ileyh ise de (مَا) nın ismi değildir. Çünkü tabilikle müsnedün ileyh olmuştur[210].

Musannif merfuları bitirince, mensublara başlar. Mecrurlardan evvel onu zikreder. Çünkü hafif bir halettir ve kelamda daha çok vaki olur.

MENSUBAT

(اَلْمَنْصُوبَاتُ هُوَ مَا اشْتَمَلَ عَلَى عَلَمِ الْمَفْعُولِيَّةِ) Merfular bahsinde zikredildiği için bu ifadenin şerhi artık bilinmektedir. ((اَلْمَنْصُوبُ) un cemisidir. (اَلْمَنْصُوبَةُ) nün cemisi değildir. (إلخ))Mefulluk aleminden maksat, ismin hakikaten veya hükmen meful oluş alametidir. Dört tanedir. Fetha, kesra, elif ve ya harfidir. (رَأَيْتُ زَيْدًا , رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ , رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ , أَبَاكَ) gibi. (فَمِنْهُ) Yani mensubdandır veya kendisinde mefulluk alameti olanlardandır. (Mecrur zamir ya اَلْمَنْصُوبَاتُ dan anlaşılan اَلْمَنْصُوبُ kelimesine veya ism-i mevsul olan مَا ya racidir.)

MUTLAK MEFUL

(اَلْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ) "Ba", "Fi", "Mea", "Lam" harfleriyle kayıtlanmadan kendisine meful sıgasının (tabirinin) kullanılması mümkün olduğu için mutlak meful (kayıtlanmamış meful) denmiştir. Ama diğer dördüne ancak yukarıdaki harflerle kayıtladıktan sonra meful tabirini kullanabiliriz. Mefulu bih, mefulu fih, mefulu meah ve mefulu leh gibi. (وَهُوَ) Yani mutlak

210 - el- Akd ün Nami

meful (اِسْمُ مَا فَعَلَهُ فَاعِلُ فِعْلٍ) Failin onu yapmasından maksat, fiilin fail ile ayakta durmasıdır. (Fiilin varlığı, ancak kendisini taşıyan bir faille hissedilebilmesidir.) Öyle ki ona isnadı sahih olur. Yoksa failin onda tesir icra etmesi ve onu icad etmesi değildir. O nedenle (مَاتَ مَوْتاً , جَسُمَ جَسَامَةً شَرُفَ شَرَفًا) gibileri itiraz olarak gelmezler.

Musannif isim lafzını tarife eklemiş ﴾ve (وَهُوَ مَا فَعَلَهُ فَاعِلُ فِعْلٍ) demeyiştir.﴿ Çünkü failin yaptığı şey bir manadır (hadestir). Mefulu mutlak ise lafzın bir bölümüdür ve İbni Hacib'in bu sözü bütün mastarlara şamildir. (مَذْكُور) fiil kelimesinin sıfatıdır. Bu ifade hem hakikaten zikredilmeyi içine alır. Mesela bizzat[211] zikredilir. (ضَرَبْتُ ضَرْبًا) gibi. Hem de hükmen zikredilmeyi içine alır. Mesela: (فَضَرْبَ الرِّقَابِ) ayetinde olduğu gibi mukadder bulunabilir. Veya (ضَارِبٌ ضَرْبًا) sözünde olduğu gibi fiil manası taşıyan isim olabilir. Musannifin bu sözüyle, fiili hakikaten veya hükmen zikredilmeyen mastarlar çıkmışlardır. (اَلضَّرْبُ وَاقِعٌ عَلَى زَيْدٍ) gibi. (بِمَعْنَاهُ) Fiilin ikinci sıfatıdır (Zamir isme racidir) ve (بِمَعْنَاهُ) sözünden maksat, fiilin isimle (tıpatıp) aynı manada olması değildir. (Çünkü fiilde hades ve zaman vardır. İsimde yalnız hades vardır.) İsmin manası, fiilin manasının bir cüzüdür. Bilakis maksat, fiilin manasının ismi - bir bütünün parçayı kapsaması gibi - içine almasıdır. Musannif bu sözüyle (ضَرَبْتُهُ تَأْدِيبًا) cümlesindeki (تَأْدِيبًا) ﴾veya (كَرِهْتُ قِيَامِي) cümlesindeki (قِيَامِي) gibi sinden kaçınmıştır. Çünkü (تَأْدِيبًا) ve (قِيَامِي) her ne kadar failin yaptığı işlerden iseler de fiilin taşıdığı manada değildirler. Aynı şekilde (كَرِهْتُ كَرَاهَتِي) sözündeki (كَرَاهَتِي) gibisi de dışarı çıkmaktadır[212] . Çünkü burada (كَرَاهَتِي)

211 - Yani kendi suretinde, isim suretinde değil/ el- Akd ün Nami

212 - Şeyh Radi'ye cevaptır. O (كَرِهْتُ كَرَاهَتِي) gibisinin çıkmadığını söylemiştir.

için iki duruma itibar edilebilir. Birincisinde, zikredilen fiilin failiyle var olabilmekte ve faile isnad edilen fiil kendisinden türemektedir. O zaman mezkur fiilin onu tazammun edişinde şübhe kalmaz. İkincisinde ise kerahet fiili kendisine yapılmış olmaktadır. Şimdi (كَرَاهَتِي) fiilini birinci itibarla zikrederseniz (كَرِهْتُ كَرَاهَةً) sözünde olduğu gibi, mefulu mutlak olur. Eğer (كَرَاهَتِي) lafzını ikinci itibarla zikrederseniz (كَرِهْتُ كَرَاهَتِي) sözünde olduğu gibi, mefulu bih olur. Mefulu mutlak olmaz. Çünkü fiil onu bu itibarla tazammum etmemektedir. Mefulu bihlere fiillerin işlenişi gibi kendisine işlenmiş olmaktadır. Neticede bu durumda tarifin dışına çıkar. Tarif efradını cami, ağyarine mani olur. (وَيَكُونُ) Mutlak meful (لِلتَّأْكِيدِ) Mefhumunda, fiilin mefhumuna nisbetle bir fazlalık yoksa tekid içindir. (وَالنَّوْعِ) Fiilin çeşitlerinden birine delalet ediyorsa nevi içindir. (وَالْعَدَدِ) Şayet sayısına delalet ediyorsa adet içindir. (جَلَسْتُ جُلُوسًا) Tekide misaldir. (وَجِلْسَةً) cim harfinin kesrasıyla olup neviye misaldir. (وَجَلْسَةً) cim'in fethasıyla olup aded'e misaldir. (وَلَايُثَنَّى وَ لَايُجْمَعُ) Çünkü teaddüt[213] mefhumundan tecrid edilmiş bir mahiyete (niteliğe) delalet eder. Tesniye ve cemi ise teaddüdü gerektirirler. Dolayısıyla nevi ve adet kastedilmedikçe (جَلَسْتُ جُلُوسَيْنِ) veya (جَلَسْتُ جُلُوسَاتٍ) denmez. (بِخِلَافِ أَخَوَيْهِ) Adet ve nevi için gelenleri kastetmektedir. Mesela: (جَلَسْتُ جِلْسَتَيْنِ أَوْ جَلَسَاتٍ) cim harfinin hem kesrasıyla hem de fethasıyla okuyunuz. (وَقَدْ يَكُونُ) Mefulu mutlak (بِغَيْرِ لَفْظِهِ) Yani filin lafzından ya harfleri itibarıyla farklı olur. (قَعَدْتُ جُلُوسًا) gibi veya bab itibarıyla farklı olur. (أَنْبَتَهُ اللهُ نَبَاتًا حَسَنًا) gibi. Sibeveyh ise bu durumda o mastara kendi babından bir amil takdir etmektedir. Yani (قَعَدْتُ وَجَلَسْتُ جُلُوسًا) ve (أَنْبَتَهُ اللهُ فَنَبَتَ نَبَاتًا حَسَنًا) şeklindedir (وَقَدْ يُحْذَفُ الْفِعْلُ) Mutlak

213 - Birden fazla olmak

mefulu nasbeden fiil bazen hazfedilir. (لِقِيَامِ قَرِينَةٍ جَوَازًا كَقَوْلِكَ لِمَنْ قَدِمَ مِنْ سَفَرِهِ خَيْرَ مَقْدَمٍ) Yani (قَدِمْتَ قُدُومًا خَيْرَ مَقْدَمٍ) demektir. (خَيْرٌ) kelimesi ismi tafdildir. Mevsufuna itibarla mastar olmuştur. ﴾ Yani (قُدُومًا) in hükmünü alır. ﴿ Veya muzafun ileyhine itibarla mastar olmuştur. Zira ismi tafdil izafet edildiği şeyin hükmünü hak eder. (وَوُجُوبًا) Yani vacib olan bir hazifle (سَمَاعًا) yani işitmeye bağlı olarak ve kendisiyle bilineceği bir kaideye dayanmaksızın (نَحْوُ سَقْيًا) yani (سَقَاكَ اللهُ سَقْيًا) demektir. (وَرَعْيًا)[214] Yani (رَعَاكَ اللهُ رَعْيًا) demektir. (وَخَيْبَةً) Yani (خَابَ خَيْبَةً) demektir[215]. Bir kişi istediği bir şeyi elde edemediği zaman (خَابَ الرَّجُلُ خَيْبَةً) denir. (وَجَدْعًا) Yani (جُدِعَ جَدْعًا)[216] takdirindedir. (اَلْجَدْعُ) kelimesi burnu veya kulağı veya dudağı veya eli kesmek anlamındadır. (وَحَمْدًا) Yani (حَمِدْتُ حَمْدًا) takdirindedir. (وَ شُكْرًا) Yani (شَكَرْتُ شُكْرًا) takdirindedir. (وَ عَجَبًا) Yani (عَجِبْتُ عَجَبًا) takdirindedir. Arapların konuşmalarında bu mastarların , amil olan fiilleriyle birlikte kullanıldıkları görülmemektedir. İşte, işitme yoluyla hazifin vacib oluşunun anlamı budur. Ancak buna bir itiraz yapılmıştır. Araplar doğrusu bazen (عَجِبْتُ عَجَبًا ve حَمِدْتُ اللهَ حَمْدًا , شَكَرْتُهُ شُكْرًا) demektedirler... İtiraza bazı nahiveciler "Bunlar fasih konuşanların sözü değildir." diye karşılık vermiştir. Bazısı da "Hazfin vacib oluşu ancak mastarların lam harfi kullanıldığı yerdedir. (حَمْدًا لَهُ , شُكْرًا لَهُ , عَجَبًا لَهُ) gibi " diyerek karşılık vermiştir. (وَقِيَاسًا) Bazen mutlak mefulu nasb eden fiil kıyasi bir şekilde vacib olarak hazfedilir. Yani hazfedilmesi gerektiği umumi

214 - "Allah seni himaye etsin!"

215 - (خَيْبَةً لَكَ) denir. "Hüsrana uğrayasıca" anlamında bir bedduadır.

216 - "Kahrolasıca!". "Burnu sürtülesice!" gibi bir anlama gelip beddua için söylenir.

bir kaideyle bilinir. (فِي مَوَاضِعَ) Birden fazla yerde (مِنْهَا) yani oralardan biri (مَوْضِعُ مَا وَقَعَ) ismi mevsul olan (مَا) mutlak mefulden ibarettir. (مُثْبَتًا) Mutlak mefulun tahakkuku anlatılmak istendiği yerde. Yoksa nefyedilmesi istendiği yerde değil. Çünkü nefyi istenen yerde hazfi vacib olmaz. (مَا زَيْدٌ سَيْرًا) gibi. (بَعْدَ نَفْيٍ) mutlak mefulun kendisine haber olamayacağı isme duhul eden (nefiyden sonra) (أَوْ بَعْدَ مَعْنَى نَفْيٍ دَاخِلٍ عَلَى اسْمٍ لَايَكُونُ الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ خَبَرًا عَنْهُ) (عَنْهُ) sözündeki mecrur zamir isme racidir. Musannif isim demiştir. Çünkü nefiy fiile dahil olmuş olsa (مَا سِرْتُ إِلاَّ سَيْرًا) ve (إِنَّمَا سِرْتُ سَيْرًا) gibi[217]. O zaman fiilin hazfi vacib olmaz. Ayrıca (لاَ يَكُونُ خَبَرًا عَنْهُ) sözünü isme sıfat yapmıştır. Zira ondan haber olursa merfu olur. (مَا سَيْرِى إِلاَّ سَيْرٌ شَدِيدٌ) gibi. (أَوْ وَقَعَ الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ مُكَرَّرًا) Yani bahsettiğimiz nitelikteki ismin haberinin yerinde tekrarlanırsa demek istemektedir. O nedenle (إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا) gibisi itiraz olarak gelmez. (Çünkü mastar mübtedanın haberi makamında değildir.) Musannif iki genel kuralı birleştirerek ifade etmiştir. ﴿ Yani (وَمِنْهَا مَا وَقَعَ مُكَرَّرًا) demeyip (أَوْ وَقَعَ مُكَرَّرًا) demiştir. ﴾ Çünkü her ikiside kendisine haber olmadıkları isimden sonra gelmekte ortaktırlar. (نَحْوُ مَا أَنْتَ إِلاَّ سَيْرًا) Yani (مَا أَنْتَ إِلاَّ تَسِيرُ سَيْرًا) demektir. (وَمَا أَنْتَ إِلاَّ سَيْرَ الْبَرِيدِ) Yani (مَا أَنْتَ إِلاَّ تَسِيرُ سَيْرَ الْبَرِيدِ) demektir[218]. Bunlar nefyin ardından müsbet olarak gelene misaldirler. Musannifin iki misal vermesi haber mevkine gelen mezkur ismin, marife ve nekra olmak üzere iki kısma ayrıldığına işaret etmek içindir. Ve yahud mübtedaya ait olan fiil ve mübtedanın fiili kendisine benzetilen fiil şeklinde ikiye ayrılışına işaret etmek içindir. Veya müfred ve muzaf olmak üzere ikiye ayrılışına

217 - (إِنَّمَا) kelimesinde nefiy manası vardır.

218 - Berid aslında katırdır. Ancak burada haber getirip götüren "ulak" kasdedilmektedir. /el- Akd ün- Nami

dikkat çekmek içindir. (وَ إِنَّمَا أَنْتَ سَيْرًا) Yani (إِنَّمَا أَنْتَ تَسِيرُ سَيْرًا) demektir. Nefiy manasından sonra gelene misaldir. (وَ زَيْدٌ سَيْرًا سَيْرًا) Yani (زَيْدٌ يَسِيرُ سَيْرًا سَيْرًا) demektir. Tekrar edilene misaldir. (وَ مِنْهَا) Yani mutlak mefulu nasbeden fiilin hazfinin vacib olduğu yerlerden birisi (مَوْضِعُ مَا وَقَعَ) ismi mevsul olan (مَا) mutlak mefulden ibarettir. İlkinde olduğu gibi kendisinden önce bir muzaf[219] takdir ettik. (تَفْصِيلاً لِأَثَرِ مَضْمُونِ جُمْلَةٍ مُتَقَدِّمَةٍ) Burada mazmundan maksat, cümlenin faile veya mefula muzaf olan mastarıdır ve mazmun'un eserinden murad, onunla hedeflenen gayedir ve eserin tafsilinden maksat, ihtimal dahilinde bulunan muhtelif çeşitlerini beyan etmektir. (نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ) Yani kelepçeyi takıp esir ettikten sonra (وَ إِمَّا فِدَاءً) (فَشُدُّوا الْوَثَاقَ) sözü bir cümledir. Mazmunu kelepçe takmaktır[220] . Kelepçe takmakla hedeflenen gaye, ya fidye almaktır veya karşılıksız serbest bırakarak lutuf göstermektir. Allahu Teala bu gayeyi (فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً) sözüyle tafsil etmiştir. Yani (إِمَّا تَمُنُّونَ مَنًّا بَعْدَ الشَّدِّ وَ إِمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً) demektir. (وَ مِنْهَا) Yani bahsedilen yerlerdendir. (مَوْضِعُ مَا وَقَعَ) ismi mevsul olan (مَا) mutlak mefulden ibarettir ve (وَقَعَ) fiilindeki müstetir zamir (مَا) ya racidir. Daha önce geçtiği gibi muzaf takdir edilir. (لِلتَّشْبِيهِ) Yani başka bir şey kendisine benzetilmesi için demek istenmektedir. Musannif bu sözüyle (لِزَيْدٍ صَوْتٌ صَوْتٌ حَسَنٌ) gibisinden kaçınmıştır. ((صَوْتٌ حَسَنٌ) sözü merfu olup atfı beyandır. Veya bedeldir. Veya sıfattır.) Çünkü burada teşbih için gelmemiştir. (عِلَاجًا) Yani mutlak meful uzuvlarla

219 - Yani (مَوْضِعُ) kelimesini getirdik. Aksi halde hamil sahih olmaz.

220 - (شدّ): bağlamak demektir. (الْوَثَاقُ): esirlerin bağlandığı iptir.

yapılan fiillere delalet edecek bir halde olacak. Musannif (لِزَيْدٍ زُهْدٌ زُهْدُ الصُّلَحَاءِ) gibisinden kaçınmıştır. Çünkü zühd uzuvlarla elde edilen bir şey değildir. (Kalbin faaliyeti ile gerçekleşir.) (بَعْدَ جُمْلَةٍ) İbni Hacib burada صَوْتُ زَيْدٍ صَوْتُ حِمَارٍ gibisinden kaçınmıştır. (مُشْتَمِلَةٍ) bu cümle şamil olacak. (عَلَى اسْمٍ كَائِنٍ بِمَعْنَاهُ) (بِمَعْنَاهُ) sözündeki mecrur zamir mutlak mefula racidir. Bu kayıtla[221] (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ فَإِذَا لَهُ ضَرْبٌ صَوْتُ حِمَارٍ) gibisinden kaçınmıştır. ((صَوْتُ حِمَارٍ) sözü (ضَرْبٌ) sözünden bedeli galattır.) (وَ عَلَى صَاحِبِهِ) Yani ismin manası ancak kendisiyle düşünülebilen sahibine de şamil olacak. Musannif bununla (مَرَرْتُ بِالْبَلَدِ فَإِذَا بِهِ صَوْتٌ صَوْتُ حِمَارٍ) gibisinden kaçınmıştır. (Çünkü sesin sahibi belde değildir. Beldenin halkıdır.) (نَحْوُ مَرَرْتُ بِزَيْدٍ فَإِذَا لَهُ صَوْتٌ صَوْتَ حِمَارٍ) Yani (يَصُوتُ صَوْتَ حِمَارٍ) demektir. (صَاتَ الشَّيْءُ صَوْتًا) den alınmıştır. (صَوَّتَ تَصْوِيتًا) manasındadır.

Tahliline gelince (صَوْتَ حِمَارٍ) mastardır. Teşbih için gelmiştir. Uzuvlarla yapılan bir işe delalet etmektedir. (لَهُ صَوْتٌ) Cümlesinin ardından zikredilmiştir. Cümle, mutlak meful manasındaki ismi yani (صَوْت) ismini ve bu ismin sahibini yani (لَهُ) deki mecrur zamiri içermektedir. (وَنَحْوُ مَرَرْتُ بِهِ فَإِذَا لَهُ صُرَاخٌ صُرَاخَ الثُّكْلَى) Yani (يَصْرُخُ صُرَاخَ الثُّكْلَى) demekdir. "Essukla" kelimesi oğlu ölen kadın anlamındadır. (وَمِنْهَا مَا وَقَعَ) Bunun şerhi daha önce geçti.(مَضْمُونُ جُمْلَةٍ لَا مُحْتَمَلَ لَهَا غَيْرُهُ) Yani bu cümlenin, kendisinden sonra gelen mutlak mefulun anlamından başka bir anlam taşımasına ihtimal

221 - Kasdedilen cümle burada (لَهُ ضَرْبٌ) cümlesidir ve (صَوْتُ حِمَارٍ) sözünden farklı mana taşımaktadır.

bulunmayacak. (نَحْوُ لَهُ عَلَيَّ أَلْفُ دِرْهَمٍ اعْتِرَافًا) (اِعْتَرَفْتُ اِعْتِرَافًا) demektir. (اِعْتِرَافًا) sözü (لَهُ عَلَيَّ أَلْفُ دِرْهَمٍ) cümlesinin mazmunu olarak gelen bir mastardır. Çünkü cümlenin manası itiraftır ve daha başka bir ihtimal yoktur. (وَ يُسَمَّى) Mutlak mefulun bu türü (تَأْكِيدًا لِنَفْسِهِ) zamir mutlak mefule racidir. Zira başka bir şeyi değil ancak kendisi ve zatını tekid eder. Bu başkalık hakiki değil, itibari bile olsa yine onu tekid etmez[222] . (وَ مِنْهَا مَا وَقَعَ مَضْمُونَ جُمْلَةٍ لَهَا مُحْتَمِلٌ غَيْرُهُ) ((غَيْرُهُ) sözündeki zamir mazmun'a racidir[223] ve mazmun ile mutlak meful kasdedilmektedir.) Yani mutlak mefulden başkasına ihtimal vardır. (نَحْوُ زَيْدٌ قَائِمٌ حَقًّا) Yani (حَقَّ حَقًّا) demektir. Bir şey gerçek ve vacib olduğu zaman söylenen (حَقَّ يَحِقُّ) dan alınmıştır. (حَقًّا) Cümlenin muhtevası olarak gelen mastardır. Cümle (زَيْدٌ قَائِمٌ) sözüdür. (حَقًّا) mastarından başkasına ihtimali vardır. Çünkü yalan - doğru, hak - batıl olabilir.(وَ يُسَمَّى) Mutlak mefulun bu türü (تَأْكِيدًا لِغَيْرِهِ) (Biliniz ki gerçekte başkasını tekid eden mastar kendisini tekid etmiş olmaktadır[224] .) Çünkü cümlenin muhtemel manalarından biri olması ve mastar lafzıyla kesin olarak tayin edilmesi itibarıyla kendisini tekid etmektedir[225] . Müekked[226] kendisindeki ihtimallik vasfından ötürü, mücekkid'den[227] farklı olmaktadır. Çünkü mücekkid mastar lafzıyla kesin olarak tayin edilmiştir. (İhtimallik vasfı taşımaz.) (Lam'ın sıla değil de, ecliye -sebep beyan etmek- için getirilip[228] mananın) (لِأَجْلِ غَيْرِهِ لِيَنْدَفِعَ) şeklinde olması mümkündür. O

222 - Bakınız el- Akd ün-Nami.
223 - Kafiye muribi/Zeynizade.
224 - Şeyh Radi. Bakınız
225 - Yani tekidin manası, var olan bir şeyi tekrar ederek kuvvetlendirmektir. Olmayan bir şey nasıl kuvvetlendirilsin?/Şeyh Radi.
226 - İsmi meful sığasıyla
227 - İsmi fail sığasıyla
228 - Yani (تَأْكِيدًا) mastarının amelini takviye için zaid olarak getirilmiş değil de ecliye için getirilmiş olması.

zaman (تَأْكِيدًا لِنَفْسِهِ) sözündeki lamı da ecliye için yapmak gerekmektedir ve mana (لِأَجْلِ نَفْسِهِ لِيَتَكَرَّرَ وَيَتَقَرَّرَ) şeklinde olur. Böylece ikisi arasında karşılıklı uyum güzel düşer[229]. (وَمِنْهَا مَا وَقَعَ مُثَنًّى) Her ne kadar tekrar ve çokluk manasına gelip, hakikatte tesniye olmasa da, tesniye sıgasıyla söylenen mastarları kastedmektedir. Ancak bu kaidenin izafet şartıyla kayıtlanması gerekir. Yani tesniye ve aynı zamanda faile veya mefule muzaf bir halde olmalıdır. Aksi halde (ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ) ayetindeki (كَرَّتَيْنِ)[230] sözü de tarifin içine girer. (Oysa fiilin hazfi vacib değildir) ve verdiği misali, bu kaydı ifade etmesi için tarifin tamamlayıcısı saymak bir tekellüftür. (مِثْلُ لَبَّيْكَ) Yani (أُلِبُّ لَكَ إِلْبَابَيْنِ) demektir. Yani, "Senin hizmetine koşuyorum, emrine sarılıyorum . Ardı sıra defalarca hazır duruyor ve yerimden ayrılmıyorum" manasındadır. Fiil hazfedilmiş, yerine mastar getirilmiş sonra zaid harf çıkartılarak sülasi mücerrede indirilmiş ve mefulden harfi cerr çekilip alınarak mastar ona izafet edilmiştir.

Masterın (أَلَبَّ) manasındaki (لَبَّ بِالْمَكَانِ) den olması da mümkündür. O zaman zaid harfin çıkartılması diye bir şey söz konusu olmaz. (وَعَلَى هَذَا الْقِيَاسِ سَعْدَيْكَ) Yani (أُسْعِدُكَ إِسْعَادًا بَعْدَ إِسْعَادٍ) demektir. "Sana yardım ediyorum" manasındadır. Ancak (أَسْعَدَ) fiili (أَلَبَّ) fiilinden farklı olarak harfi cerrsiz müteaddidir. (أَلَبَّ) ise lam harfi ile geçişli olur.

---

229 - Burada Şeyh Radi'ye tariz vardır. Çünkü Şerhinde وقال المصنف معنى التوكيد لغيره أى لدفع احتمال غيره وليس بشى لأنه فى مقابلة التوكيد لنفسه فينبغى أن يكون الغير مؤكدا كالنفس demiştir. Yani ilkinde takrir işine "ecliye", ikincisinde ise tersine def'işine "ecliye" kabul edilirse mana bozulmaz ve Şeyh Radi'nin itirazından kurtulunur.

230 - (رَجْعًا مُكَرَّرًا كَثِيرًا) demektir.

MEFULU BİH

(اَلْمَفْعُولُ بِهِ هُوَ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ فِعْلُ الْفَاعِلِ) Yani ismi mevsul olan (مَا) dan önce (اِسْمُ) kelimesi mukadderdir. Mutlak meful bahsinde geçtiği için burada ayrıca zikretmemiştir. Failin işlediği fiilin onun üzerinde vuku bulmasından maksat, harfi cerr aracılığı olmaksızın ona taalluk etmesidir. Nahivciler (ضَرَبْتُ زَيْدًا) misalinde, darb işinin Zeyd üzerinde vuku bulduğunu söylemektedirler. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) misalinde ise uğrama işinin Zeyd üzerinde vuku bulduğunu söylemiyorlar. Ancak uğrama işi Zeyd'e mültebistir (karışmıştır , birleşmiştir) diyorlar. Bu kayıtla geriye kalan üç meful tariften çıkmıştır. Çünkü hiç birisi için "fiil onun üzerinde vuku buluyor" denmez. Bilakis "içinde vuku bulmuştur" veya "onun için vuku bulmuştur" veya "onunla beraber vuku bulmuştur" denir. Tariften mefulu bihin, failin yaptığı işten farklı bir şey olduğu anlaşıldığı için mutlak meful de dışarı çıkar. Zira mutlak meful fiilin aynısıdır.

Failin fiilinden maksat, hakiki veya hükmi bir faile isnadına itibar edilen fiildir. Dolayısıyla (ضُرِبَ زَيْدٌ) gibisindeki (زَيْدٌ) kelimesi, mefulu bihin tarifinden çıkar. Çünkü burada fiilin (hakiki veya hükmi başka bir) failine isnad edilişi nazar-ı itibara alınmamaktadır. (Bilakis Zeyd'in kendisine isnadına itibar edilmektedir.) (أُعْطِيَ زَيْدٌ دِرْهَماً) gibisinde (دِرْهَماً) kelimesi, mufulu bihin tarifi içinde kalır. Çünkü kendisine isnadına itibar edilen hükmi bir failin fiili onun üzerinde vuku bulmaktadır. Zira failin naibi, fail hükmündedir. Bu açıklamalardan sonra Musannif'in niçin (اَلْفَاعِلِ) kelimesini tarife eklediğini öğrenmiş bulunuyoruz. O bakımdan söylenmeseydi daha kısa ve öz olurdu denemez.

(نَحْوُ ضَرَبْتُ زَيْدًا) Mütekellim zamiri olan faile isnad edilmesine itibar edilen fiil, harfi cerr aracılığı olmaksızın Zeyd'in üzerinde vuku bulmuştur.

(وَ قَدْ يَتَقَدَّمُ عَلَى الْفِعْلِ) Kuvvetli bir amil olduğu için kendisinde amel eden bu amilin önüne geçebilir. İster onun önünde olsun ister arkasında olsun amelini kendisine sirayet ettirir. Bu tekaddüm caiz de olabilir (اَللهَ أَعْبُدُ) ve

(وَجْهَ الْحَبِيبِ أَتَمَنَّى) gibi. Vacib de olabilir. (مَنْ رَأَيْتَ)[231] ve (مَنْ تُكْرِمْ يُكْرِمْكَ)[232] gibi.

Mefulu bihin takdim edilmesi ancak herhangi bir engel olmadığı zamandır. Mesela (harfi sıla olan) (أَنْ) in ardında gelirse takdim edilemez. (مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَكُفَّ لِسَانَكَ) gibi (وَقَدْ يُحْذَفُ الْفِعْلُ) mefulu bih de amel eden fiil bazen hazfedilir. (لِقَرِينَةٍ) ister lafzi olsun isterse hali (halden anlaşılan) karine olsun (نَحْوُ زَيْدًا لِمَنْ قَالَ مَنْ أَضْرِبُ) Yani (اِضْرِبْ زَيْدًا) takdirindedir. Sözün gelişinden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. Yine Mekke'ye yönelmiş birine (مَكَّةَ) deyişiniz gibi. Yani (أُرِيدُ مَكَّةَ) takdirindedir. Hali bir karineden ötürü (yani halden, durumdan anlaşıldığı için) fiil hazfedilmiştir.

(وَ وُجُوبًا فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ) Sadece dört yerin zikredilmesi hasr için (yani hükmü sırf bunlara has kılmak için) değildir. Çünkü "iğra" babında, medih veya zem sebebiyle nasbedilen isimde, ve acımada mefulu bihin hazfi Musannifin değinmediği vacib yerlerdendir. Zikrettiği yerlere, konuşmalarda, nisbeten daha çok rastlanır. Onun için sadece onlardan bahseder. ﴾İğraya misal: (اَلْعَمَلَ وَالثَّبَاتَ) gibi. Yani (اِلْزَمْهُمَا) demektir. Medihe misal (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْحَمِيدَ) Yani (نَحْمَدُ الْحَمِيدَ) Zem'e misal (جَاءَنِي زَيْدٌ الْفَاسِقُ الْخَبِيثَ) Yani (أَذُمُّ الْخَبِيثَ) demektir. Acımaya misal (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْمِسْكِينَ) Yani (أَتَرَحَّمُ الْمِسْكِينَ) demektir.﴿ (اَلْأَوَّلُ) Bahsettiği dört yerin birincisi (سَمَاعِيٌّ) işitmeye mahsustur. Bir kaç duyulmuş misalden öteye geçmez. Başkaları onlara kıyas edilmez. (نَحْوُ امْرَأً وَ نَفْسَهُ) Yani (اُتْرُكِ امْرَأً وَنَفْسَهُ) demektir[233]. (وَ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ) Yani (اِنْتَهُوا عَنِ التَّثْلِيثِ وَاقْصِدُوا خَيْرًا لَكُمْ) demektir. Teslis akidesini bırakın hayrınıza olana yani tevhide yönelin!

231- Mefulu bih istifham manası tazammun etmiştir.
232 - Mefulu bih şart manası tazammun etmiştir.
233 - "Şu adamı bırak , boş ver!

manasındadır. (وَ أَهْلاً وَ سَهْلاً) Yani (أَتَيْتَ أَهْلاً) yani (مَكَانًا مَأْهُولاً) imar edilmiş ve harab olmayan bir yere geldin veya yabancı olmayan bir yere geldin. وَطِئْتَ سَهْلاً مِنَ الْبِلاَدِ لاَحَزْنًا Yumuşak olan ve sert bulunmayan bir toprağa ayak bastın... (وَالثَّانِي) Bu dört yerin ikincisi, münadadır.

MÜNADA

(اَلْمُنَادَى وَهُوَ الْمَطْلُوبُ إِقْبَالُهُ) Yani yüzüyle ve kalbiyle sana yönelmesi istenene münada denir. Mesela (يَا زَيْدُ) de olduğu gibi hakiki anlamda yüzüyle size doğru gelene seslenebilirsiniz. Yine (يَا أَرْضُ, يا جِبَالُ , يَا سَمَاءُ) de olduğu gibi hükmen size yöneldiği farzedilenlere seslenebilirsiniz. Çünkü burada dağ, yeryüzü ve gök önce kendisine seslenilecek kimse durumuna getirilmiş sonra nida harfi başlarına konarak kendilerine nida etmek kastedilmiştir. Bütün bunlar menduba benzemezler. Çünkü mendub kendisine yakınılan ve acınan kimsedir. Başına nida harfinin getirilmesi sırf üzüntü ifadesi içindir. Yoksa onu münada mertebesine indirerek kendisine nida etmek istendiği için değildir. Dolayısıyla bu kayıtla münadanın tarifinden çıkar. O nedenle Musannif mendub'un durumunu daha sonra ayrıca zikretmiştir. Ama bu keyfi bir karardır. Çünkü mendub münada, bazı nahivcilerin de belirtmiş olduğu gibi, üzülme yoluyla hükmen yönelmesi istenen münadadır. Mesela: (يَا مُحَمَّدَاهْ) (vah Muhammed!) dediğiniz zaman, sanki "Gel seni çok özledim..." demiş gibi olursunuz. Dolayısıyla en güzeli, Zemahşeri'nin yaptığı gibi onu, münada başlığı altında incelemektir. Sibeveyh'inde sözünden anlaşılan mendubun münadaya dahil olmasıdır denmektedir. (بِحَرْفٍ نَائِبٍ مَنَابَ أَدْعُوْ) Yani (يَا , أَيَا , هَيَا , أَىْ ve hemze) harflerinden biriyle demek istemektedir. Musannif bu sözüyle (لِيُقْبِلْ زَيْدٌ) gibisinden kaçınmıştır. ﴿ Zeyd; misalde münada değil faildir. Çünkü her ne kadar bize yönelmesi ve bakması isteniyorsa da (أَدْعُوْ) fiilinin yerine geçen

bir harf vasıtasıyla değildir.﴾ (لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا) Taleb işini açıklamaktadır. Yani taleb ya lafzi olur ve böylelikle taleb aleti telaffuz edilir. (يَا زَيْدُ) gibi. Yahud takdiri olur. Bu durumda taleb aleti telaffuz edilmez. (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) ayeti gibi. Veya niyabet işini açıklamaktadır. Yani niyabet ya lafzi olur ve böylece naib telaffuz edilir. Yahud takdiri olur. Bu durumda naib mukadder bulunur. Misalleri yukarda verildi.

Veya münadayı açıklamaktadır. O takdirde telaffuz edilmiş münada (يَا زَيْدُ) gibidir. Mukadder münada (Neml suresi 25. ayetinin Kisai kıraatına göre okunuşundaki) (أَلَا يَا اسْجُدُوا) sözü gibidir. Yani (أَلَا يَا قَوْمُ اسْجُدُوا) demektir. Münadanın nasbedilmesi, Sibeveyh'e göre mefulu bih olması nedeniyledir ve nasb eden amil mukadder bir fiildir. Mesela (يَا زَيْدُ) nün aslı (أَدْعُو زَيْدًا) dir. Çok kullanılması ve (يَا) harfinin fiile delalet edip onun yerini tutması nedeniyle sürekli hazfedilmektedir. Müberrede göre münadayı nasbeden amil nida harfidir. Çünkü fiilin yerini tutmaktadır. Ebu Ali ise nida harfi olan (يَا) nın ve kardeşlerinin fiil isimleri (esma- ül efal) olduklarını söylemişlerdir. Bu son iki görüşe göre münada, amilinin hazfi vacib olan mefulu bihler gurubuna girmemektedir. Bütün görüşlere göre (يَا زَيْدُ) sözü cümledir ve münada cümlenin asli cüzlerinden (fiil - failden) biri değildir. Sibeveyh'e göre cümlenin cüzleri yani fiil ve faili mukadderdir. Müberred'e göre nida harfi cümlenin fiili yerine geçer. Fail ise mukadderdir. Ebu Ali'ye göre mezkur cüzlerden biri isim fiil olan (nida aletidir). Fail ise içersinde gizli zamirdir. (وَ يُبْنَى) Münada mebni kılınır. Musannif nasbedilişini zikretmeden önce, cerr edilişini, fetha üzerine mebni kılınışını ve ref edildiği irab şekli üzerine mebni kılınışını zikretmiştir. Çünkü bunlar nasbedilmeye nisbetle daha azdırlar. Öte yandan nasbının nerelerde olduğunu belirtirken (وَ يُنْصَبُ مَا سِوَاهُمَا) diyerek kısa kesmek amacındadır. (عَلَى مَا يُرْفَعُ بِهِ) Yani nida halinin haricinde münadanın kendisiyle ref edilmiş olduğu vav, elif ve zammeyi kasdetmektedir.

Veya fiil, carr ve mecrur olan بِهِ lafzına isnad edilmiştir. O zaman fiilin içinde zamir gizlenmez. Yine (يُرْفَعُ) daki gizli zamiri (اَلْاِسْمُ) kelimesine (umumi manadaki murab isme) irca etmek konunun akışına uymaz. (Çünkü konu münadadır. Mutlak anlamdaki isim değildir.) (إِنْ كَانَ) Yani münada (مُفْرَدًا) Yani muzaf veya muzaf benzeri olmayacak ve muzaf benzerinden maksat, manası ancak başka bir şeyin kendisine eklenmesiyle tamamlanan bütün isimlerdir. (مَعْرِفَةً) Nidadan önce yahud nidadan sonra marife olsun biridir. Müfred marife münadanın mebni kılınması, harf olan hitab kafına lafzen ve manen çok benzeyen kaf-ı ismiyenin yerine denk gelmesindendir. Ayrıca bu kaf-ı ismiye'ye hem müfredlik hem de marifelik noktasında benzemesindendir. Çünkü (يَا زَيْدُ) sözü (أَدْعُوكَ) sözü mesabesindedir. (أَدْعُوكَ) deki kaf (zamiri) lafzan ve manen (ذٰلِكَ) deki kaf'a benzer. Bunları anlatmamızın nedeni bir ismin mebni kılınması, başka bir mebni isme değil bilakis harfe ve fiile benzemesinden ötürü mebni olmasıdır. (مِثْلُ يَا زَيْدُ وَ يَا رَجُلُ) Zamme üzerine mebni kılınan münadaya misaldirler. Birincisi nida'dan önce marifedir. İkincisi nida'dan sonra marifedir. (وَ يَا زَيْدَانِ) Elif üzerine mebni kılınan münadaya misaldir. (وَ يَا زَيْدُونَ) Vav harfi üzerine mebni kılınan münadaya misaldir. (وَ يُخْفَضُ) Yani münada mecrur olur. (بِلَامِ الْاِسْتِغَاثَةِ) Yani yardım isteme anında kullanılan lam harfiyle cerr edilir. (Yani istiğase manası lamdan anlaşılmamaktadır. Bilakis) lam tahsislik ifade etmektedir. Akranları arasından müsteğas'ın[234] hususi olarak seçildiğini göstermektedir. (نَحْوُ يَا لَزَيْدٍ) lamın fethalanması müsteğas hazfedildiğinde, müsteğas'ün leh'e[235] karışmaması içindir. ﴿ (يَالَلْأَغْنِيَاءِ)

234 - Kendisinden yardım istenen kimse.
235- Kendisi için başkasından yardım istenen.

(لِلْفُقَرَاءِ) "Ey zenginler! fakirlerin yardımına koşunuz." (يَالَلْأَطِبَّاءِ لِلْمَجْرُوحِينَ) "Ey doktorlar! yaralıların imdadına yetişiniz." Örneklerinde zenginler ile doktorlar müsteğastırlar. Fakirler ile yaralılar müsteğasün leh'dirler. ﴾ Eğer müsteğasın lamı fetha yapılmasaydı (يا للمظلـوم) örneğinde müsteğas olan (قَـوْم) kelimesini hazfettiğimizde mazlumun müsteğas mı? Yoksa müsteğas-ün leh mi olduğu anlaşılmazdı. Durum tersine olmamıştır. (Yani ilk lam kesralı, ikinci lam fethalı olmamıştır.) Zira müsteğas münada (لَكَ) lafzında olduğu gibi, yanındaki lamın [236] fetha kılındığı kaf zamirinin yerine denk gelmiştir. Ama müsteğasün leh, zamir yerine denk gelmez.

Şayet müsteğas üzerine (يَا) harfini getirmeden atıfta bulunursanız, matufun lamını kesra yaparsınız (يَا لَزَيْدٍ وَ لِعَمْرٍو) gibi. Çünkü müsteğas üzerine atfedilmiş olmakla, müstegasün leh'ten ayrılmaktadır. (Zira atıf harfi müsteğasün leh'in başına gelmez[237]) Eğer (يَا) harfini getirerek atıfta bulunursa matufun lamının da fetha olması gerekir. (يَا لَزَيْدٍ وَيَا لَعَمْرٍو) gibi. (Zira başlı başına bir münada olmuş ve ayırıcı bir karine kalmamıştır.[238])

İstiğase lamının duhulünden sonra münada irab edilmiştir. Çünkü münadanın mebni kılınmasının nedeni harfe benzemesidir. Harfi cerr'ler ise ancak isimlerin başına gelirler. Dolayısıyla onun gelmesiyle münadanın harfe benzerliği zayıflamış ve isimde asıl olan özellik gereği irab edilmiştir.

Cerr edilen başka münadaların bulunduğu belirtilerek Musannifin niçin onları zikretmediği sorulmuş ve bahsettiklerinin dışında kalanların hepsinin nasb edileceği sözünün doğru olamayacağı söylenmiştir. Bunlara örnek verecek olursak: Taaccüb lamı (يَا لَلْمَـاءِ) [239] ve (يَا لَلدَّوَاهِي) [240] gibi. Tehdit lamı (يَا لَزَيْـدٍ لَأَقْتُلَنَّـكَ) gibi. Yapılan itiraza şöyle cevap verilmiştir.

236 - Bu lam harfi cerr'dir.
237 - el- Akd ün-Nami
238 - el- Akd ün- Nami
239 - Umulmayan yerde su görüldüğü zaman söylenir.
240 - Büyük bir musibetle karşılaşıldığı zaman söylenir.

"Bahsedilen iki lam da istiğase lamıdır. Sanki tehdit eden tehdit edilenden yardım istemektedir. Ta ki, yanına gelsin, ondan hıncını alsın ve ona olan husumetinin sıkıntısından kurtulsun... Yine şaşan kimse şaşılandan yardım istemektedir. Ta ki, yanına gelsin merakını gidersin ve rahatlasın...

Taaccüb lamı için başka bir cevap daha verilmiştir. Musannif el- İzah adlı eserinde bunu zikreder. Şöylece özetleyebiliriz: (يَالَلْمَاءِ) ve (يَا لَلدَّوَاهِي) sözünde münada (اَلْمَاءُ) ve (اَلدَّوَاهِي) kelimeleri değildir. Bilakis (يَا قَوْم) veya (يَا هؤلاء) kelimesidir ve hazfedilmiştir.

Eğer lamları kesra yaparsanız yukarıdaki cevap doğrudur. Ama fethalarsanız durum müşkilleşir. Çünkü lamın fethalanmasını gerektirecek herhangi bir sebeb bulunmamaktadır. (وَ يُفْتَحُ) Yani münada fetha üzerine mebni kılınır. (لِإِلْحَاقِ أَلِفِهَا) Yani sonuna istiğase elifi katıldığı içindir. Çünkü elif makablinin fetha olmasını gerektirir. O zaman (وَلاَ لاَمَ فِيهِ) lam harfi gelmez. Zira lam cerri gerekli kılar. Elif ise fethayı gerekli kılar. Eserleri arasında zıtlık vardır. O nedenle elifle lamı bir araya getirmek güzel olmaz. (مِثْلُ يَا زَيْدَاهْ) He harfi vakıf yapmak için eklenmiştir. (وَيُنْصَبُ مَا سِوَاهُمَا) Yani müfred marife münadanın ve lamlı veya elifli müsteğas münadanın haricindekiler, şayet nida harfinin duhulunden önce murab iseler, meful olarak lafzen veya takdiren nasbedilirler. (Eğer mebni iseler mahallen nasbedilirler.) Çünkü nasbın sebebi olan mefulluk onda gerçekleşmiş ve hiç bir değiştirici unsur onun halini değiştirmemiştir.

Müfred marifenin haricinde kalan münada ya muzaf olur ya muzaf benzeri olur ya müfred olur, fakat marife olmaz veya ne müfred ne de marife olur. İlk kısım izafete girdiği için müfred olmayan münadadır. (مِثْلُ يَا عَبْدَا للهِ وَ) İkinci kısım muzaf benzeri olduğu için müfred olmayan münadadır. (مِثْلُ يَا طَالِعاً جَبَلاً وَ) Üçüncü kısım müfred fakat marife olmayan münadadır. (يَا رَجُلاً مَقُولاً لِغَيْرِ مُعَيَّنٍ) Muayyen olmayan bir kimseye denmiştir. Yani (لِرَجُلٍ غَيْرِ مُعَيَّنٍ) demek istiyoruz. (Muayyen olmayana nida edildiğinde sözü)

(رَجُلاً) in nasbedilme vaktini belirtmektedir. Onu kayıtlamak için değildir. ﴾Mesela kör kimse rastgele birine seslenirken (لِغَيْرِ مُعَيَّنٍ) sözünü (يَارَجُلاً) sözüyle birlikte zikretmez.[241] Neticede kayıtlamak için gelmiş olsa burada bazen (يَـارَجُلاً) sözünün muayyene de söylendiği manası çıkar.﴿ Nasbedildiği için muayyenlik ihtimali taşımaz. Dördüncü kısım ne müfred ne de marife olan münadadır. (يَا حَسَنًا وَجْهُهُ ظَرِيفًا) gibi. ﴾Muzaf benzeriyle hem muayyen, hem de gayri muayyen birinin kasdedilmesi mümkün olduğundan, burada gayri muayyen birinin kasdedildiği belli olsun diye (ظَرِيفًـا) Şeklinde sıfat getirilmiştir. Muayyen kastedilseydi الظَّرِيـفَ denecekti.﴿ Musannif bu kısma bir misal vermemiştir. Çünkü birer misal ile her iki kaydın ayrı ayrı bulunmayışı öğrenildiğinden, ikisinin birden bulunmayışını tasavvur etmek kolaylaşmıştır: Dolayısıyla onun için ayrıca bir misal vermeğe gerek yoktur. Bununla birlikte ikinci misal dördüncü kısma da misal olabilir. Yani (يَـا طَالِعـاً جَبَـلاً) sözüyle gayri muayyen biri kasdedilebilir. Çünkü bu ifade ile hem muayyen hem de gayri muayyen biri irade edilebilir. Dolayısıyla bütün kısımların misalleri zikredilmiş olmaktadır.

Yukarıdaki örnekler aynı zamanda müsteğas münadanın haricindekine de örnektirler. Bunun için ona başlı başına bir misal vermeğe ihtiyaç yoktur. (وَ تَوَابِعُ الْمُنَادَى الْمَبْنِيِّ عَلَى مَا يُرْفَعُ بِهِ الْمُفْـرَدَةُ) İster hakikaten, ister hükmen müfred olsun birdir. Münada'yı mebni olacak diye kayıtladı. Çünkü murab olan, münadanın tabileri sadece lafzına uyarlar. Bizde mebniyi nidadan önce ne ile ref ediliyorsa onunla mebni olacak diye kayıtladık. Çünkü (o şekilde merfu olmayan ve) elif sebebiyle (fetha üzerine mebni kılınan) müsteğas münadanın tabisinde ref caiz değildir. (يَـا زَيْـدَا وَ عَمْـرَا) denir ve (وَ عَمْرٌو) denmez. Zira metbu fetha üzerine mebnidir. (Yani tabinin ref edilmesi ancak metbunun lafzına hamil iledir ve metbu ise fetha üzerine mebnidir.)

241- Bakınız el- Akd ün-Nami

Musannif tabileri müfred olmakla kayıtladı. Çünkü hakikaten veya hükmen müfred olmazsa, manevi izafetle izafet edilmiş olur. O zaman kendisinde sadece nasb caizdir.

Müfred olmayı ister hakikaten isterse hükmen olsun diyerek genel tuttuk. Hakiki müfred demek manevi veya lafzi muzaf olmayan [242] ve muzaf benzeri de bulunmayan demektir. Hükmi müfred ise lafzi muzaf olan veya muzaf benzeri olan demektir. Çünkü lafzi muzafta ve muzaf benzerinde, izafet-i maneviye söz konusu olmadığından müfred gibi olmuşlardır. Evet müfred olmayı ister hakikaten isterse hükmen olsun diye genel tuttuk. Çünkü izafet-i lafziyedeki muzafın ve muzaf benzerinin de müfrede dahil olmasını istedik. Çünkü bu ikisi hem refin hem de nasbın caiz olması bakımından müfred tabilere benzerler. Mesela (يَا زَيْدُ الْحَسَنُ وَجْهُهُ وَالْحَسَنَ وَجْهَهُ) ve (يَا زَيْدُ الْحَسَنُ الْوَجْهِ وَالْحَسَنَ الْوَجْهِ) gibi. Musannifin şimdi söyleyeceği hüküm tabilerin hepsinde geçerli olmayıp bazısında geçerli olunca, geçerli olduğu yerlerin kimisinde de mutlak olarak değil bir takım kayıtlarla geçerli olunca, kimlerde cari olduğunu ve gerekli olan yerde de hangi kayıtlarla cari olduğunu açıklamıştır. (مِنَ التَّأْكِيدِ) Manevi tekidi kasdetmektedir. Çünkü mesela (يَا زَيْدُ زَيْدُ) ve (يَا عَبْدَ اللهِ عَبْدَ اللهِ) da görüldüğü gibi lafzi tekid olursa alimlerin çoğunluğuna göre, mebni kılınma ve irab edilme bakımından ilkinin hükmündedir. Azınlığa göre, ref ve nasb edilmesi caizdir. Musannife göre tercihe şayan görüş azınlığın görüşü olmalı ki tekidi manevi olacak diye kayıtlamadı. (وَ الصِّفَةِ) Mutlak olarak (hiç bir kayıtlama olmaksızın) (وَ عَطْفِ الْبَيَانِ) Bu da mutlak olarak (وَالْمَعْطُوفِ) harfle atfedilen matuf (اَلْمُمْتَنِعِ دُخُولُ يَا عَلَيْهِ) lamı tarifle marifelenmiş olan matufu kasdetmektedir. Ama bedel ve kendisine ya'nın duhulü mümkün olan matufa gelince onların hükmü daha başka olup inşaallah ileride bahsedilecektir. (وَ تُرْفَعُ حَمْلاً عَلَى لَفْظِهِ) Metbunun refi ister zahir olsun, isterse mukadder olsun birdir.

Münadanın mebniliği gelip geçicidir. (Yani diğer mebnilerin değil de münadanın lafzına hamil caiz oldu. Çünkü nida harfi sebebiyle mebni

242 - Yani izafet-i maneviyede veya izafeti lafziyede muzaf olmayan

olmuştur. Nasıl ki amilin gelişiyle her hangi bir irab ortaya çıkıyorsa, aynı şekilde nida edatının gelişiyle mebnilik zuhur etmektedir[243].) Bu bakımdan murab isim ile münada arasında benzerlik vardır ve tabisinin, kendisinin lafzına uyması caiz olmaktadır. (وَ تُنْصَبُ حَمْلاً عَلَى مَحَلِّـهِ) Zira mebninin tabisinin hakkı mahalline uymaktır ve burada mahalli mefullükle mensubtur. (نَحْـوُ) Tekide misal verecek olursak (يَا تَمِيمُ أَجْمَعُونَ وَ أَجْمَعِينَ) gibi. Sıfata misal verecek olursak (يَا زَيْدُ الْعَـاقِلُ وَالْعَـاقِلَ) gibi. En çok kullanılanı ve en meşhuru içlerinde sıfat olduğu için Musannif yalnız ona örnek vermiştir. Atfı beyana misal verecek olursak (يَـا غُـلَامُ بِشْـرٌ وَ بِشْـرًا) gibi. Kendisine ya'nın gelişi mümkün olmayan ve bir harfle atfedilen matufa misal verecek olursak (يَـا زَيْـدُ وَالْحَـارِثُ وَ الْحَـارِثَ) gibi. (وَ الْخَلِيـلُ) Halil bin Ahmed, Sibeveyh'in hocasıdır. (فِـي الْمَعْطُـوفِ) ya'nın duhulü mümkün olmayan matufta (يَخْتَـارُ الرَّفْـعَ) nasbını da caiz görür. Ama refini tercih eder. Çünkü bir harfle atfedilmiş olan matuf gerçekte başlı başına bir münadadır. O bakımdan mesela ya harfine bitiştiği zaman kendisinde hangi hal icra ediliyorsa, bu durumda da o hal yani zamme veya zamme yerine geçen şey[244] icra edilmelidir. Ancak nida harfi yanına gelemeyince mezkur hal onun irabı yapılmış (yani her ne kadar mebnide mebnilik alameti yapılsada, bunda irab alameti sayılmış) ve refe dönüşmüştür. (وَ أَبُو عَمْـرٍو) Halil'den daha önce yaşamıştır. Nahivcidir ve Kur'an-ı Kerim Karilerindendir. (يَخْتَارُ فِيهِ النَّصْبَ) Refine de cevaz verir. Tarif lamı yüzünden nida harfini takdir etmek mümkün olmayınca müstakil bir münada sayılamamaktadır. O bakımdan tabi hükmündedir. Mebninin tabisi mahalline uyar ve mahalli nasbdir. (وَ أَبُو الْعَبَّاسِ الْمُبَرِّدُ إِنْ كَانَ) Yani bahsedilen matuf (كَالْحَسَنِ) Yani lamı tarif kendisinden çekilip alınması caiz olması bakımından (الْحَسَنُ) ismi gibi

243 - el- Akd ün- Nami
244 - Tesniye elifi ve cemi vavı.

olursa [245] (فَكَالْخَلِيلِ) Ebul Abbas, lamın alınıp müstakil bir münada haline gelmesi mümkün olduğu için refi tercih etme hususunda Halil gibidir. (وَإِلاَّ) Yani mezkur matuf (اَلنَّجْمُ) ve (اَلصَّعِقُ) gibi kendisinden lamı tarifin alınışının cevazında (اَلْحَسَنُ) ismine benzemezse (فَكَأَبِي عَمْرٍو) Yani Ebu Abbas, müstakil bir münada yapılışı imkansız olması nedeniyle [246] nasbın tercihinde Ebu Amr ile hemfikirdirler. (وَالْمُضَافَةُ) "Müfred" kelimesine atfedilmiştir. Yani nidadan önce ne ile ref ediliyorsa onunla mebni kılınan münadanın hakiki izafetle [247] muzaf olmuş tabileri (تُنْصَبُ) çünkü münada iken nasbedildikten sonra, onun tabisi olduğunda öncelikle nasbedilir. Zira nida harfine bitişmemektedir. (Yani münada olup, nida harfine bitiştiği zaman bile ref kendisine tesir etmedikten sonra, münada olmadığı ve nida harfine bitişmediğinde öncelikle tesir etmez [248].) Tekide misal (يَا تَمِيمُ كُلِّهِمْ) gibi. Sıfata misal (يَا زَيْدُ ذَا الْمَالِ) gibi. Atfı beyana misal (يَا رَجُلُ أَبَا عَبْدِ اللهِ) gibi. Hakiki izafetle muzaf olmuş bir ismin yukarda bahsettiğimiz nitelikleri taşıyan matuf olması mümkün değildir. Çünkü hakiki izafetle muzaf olan ismin başına lamı tarif gelmez. (Bunun için ona misal getirmedik.) (وَالْبَدَلُ وَالْمَعْطُوفُ غَيْرُ مَا ذُكِرَ) Yani daha önce zikredilen matuftan başka matuf demek istemektedir. Çünkü ötekine ya harfi gelmemekteydi. Buna ise gelebilir. (حُكْمُهُ) Yani her birinin hükmü (حُكْمُ الْمُسْتَقِلِّ) kendisine nida harfi bitişen müstakil münadanın hükmü gibidir.

Çünkü bedel, asıl zikredilmesi kastedilen şeydir. Mübdelün minh'in zikri ise, onun zikrine bir hazırlık mahiyetindedir.

---

245 - Yani aslında sıfat veya mastar veya övgü ifade eden yahud zem ifade eden cins isim olan alemler./ el- Akd ün- Nami

246 - Çünkü hiç bir zaman bunlardan tarif lamı çekilip alınmamaktadır.

247 - Yani izafeti maneviye ile.

248 - el- Akd ün-Nami

(Kendisine nida harfinin birleşmesi itibarıyla diğer tabilerden [249]) ayrılan matuf gerçekte başlı başına bir münadadır. Nida harfinin duhulüne bir mani olmadığından, mezkur harf onda mukadder sayılır. (مُطْلَقًا) Yani bu hükümde her birinin durumu mutlak olup her hangi bir hal ile kayıtlanmamıştır. İster müfred, ister muzaf, ister muzaf benzeri isterse nekra olsunlar birdir. Bedele örnek verecek olursak
(يَا زَيْدُ رَجُلاً صَالِحًا , يَا زَيْدُ عَمْرُو , يَا زَيْدُ أَخَا عَمْرٍو , يَا زَيْدُ طَالِعًا جَبَلاً) gibi .

Matufa örnek verecek olursak (يَا زَيْدُ وَ طَالِعًا جَبَلاً, يَا زَيْدُ وَأَخَا عَمْرٍو
يَا زَيْدُ وَعَمْرُو , يَازَيْدُ وَرَجُلاً صَالِحًا) gibi. (وَالْعَلَمُ)Yani zamme üzerine mebni olan münada alemi kasdetmektedir. "Niçin münada?" derseniz. "Çünkü konumuz onunla ilgilidir" deriz. Zamme üzerine mebni olanın kasdedildiğini nereden anladınız? derseniz . Deriz ki Musannifin biraz ilerdeki (يُخْتَارُ فَتْحُهُ) sözünden anlaşılmaktadır. Çünkü buradan zammenin de caiz olduğu çıkmaktadır. Zammenin caiz olması ancak zamme üzerine mebni kılınanda görülür. (اَلْمَوْصُوفُ بِابْنٍ) "Ta" harfi isterse eklenmesin isterse eklensin yani (اِبْنَة) olsun farketmez. (اِبْن) kelimesi ile mevsufu arasına hiç bir şey girmemelidir. İbareden akla ilk gelen de budur. Dolayısıyla (يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ ابْنُ عَمْرٍو) gibisi dışarı çıkar. (مُضَافًا) Yani (اِبْن) kelimesi muzaf bir halde bulunacak (إِلَى عَلَمٍ آخَرَ) böyle olan bütün alemlerde zammenin gelmesi caizdir. Zira ne ile refediliyorsa onunla mebni kılınan münadanın kaidesini biliyorsunuz. (Tabisi lafzına hamil ile refedilebilir.) (وَ يُخْتَارُ فَتْحُهُ) Çünkü bu nitelikleri taşıyan münada çok kullanılmaktadır. Çok kullanım ise hafifletmeyi gerektirir. O bakımdan mefulu bih olması hasebiyle asli harekesi olan fetha ile hafiflettiler.
(وَإِذَا نُودِيَ الْمُعَرَّفُ بِاللاَّمِ) Yani kendisine nida etmek istendiğinde (قِيلَ) mesela (يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) lamı tarifle marifelenmiş münada ile nida harfinin

249 - el- Akd ün-Nami. Yani harfi tariften tecrid edilmiş matuf.

arasına tenbih "ha" sı ile birlikte (أَيُّ) kelimesi sokulur. Fasıla bulunmaksızın iki tarif edatının biraraya gelişinden kaçınmak için böyle yapılır. (وَيـا هَـذَا الرَّجُـلُ) (هَذَا) lafzı araya sokulur. (يَا أَيُّهَذَا الرَّجُلُ) Her ikisi birden araya sokulur. (وَالْـتَزَمُوا) Yani araplar (رَفْعَ الرَّجُلِ) (الرَّجُل) kelimesi bir misalden ibarettir ve sıfat olması itibariyle, daha önce geçtiği gibi hem refi hem nasbı caiz olsa bile refini tercih etmişlerdir. (لِأَنَّهُ) yani الرَّجُلُ kelimesi (اَلْمَقْصُودُ با لنِّـدَاءِ) İrab harekesinin, münada alameti olan mebnilik harekesine uygunluk göstermesi, böylelikle nida'da kasdedilenin o olduğuna işaret edilmesi için refini iltizam etmişlerdir. Bu durum [250] münadanın sıfatında hem nasbın hem de refin caiz olması kaidesinin istisnası gibidir. O nedenle Musannif münadanın sıfatı bahsinde (وَتَوَابِعُ الْمُنَـادَى الْمَبْنِـىِّ الْغَـيْرِ الْمُبْهَـمِ) dememiş ve mübhem ismin sıfatını [251]kaidenin dışına çıkarmamıştır. (Musannifin adeti önce kaideyi mutlak olarak zikretmek sonra istisnalarını söyleyip onların haricindekinin kasdedildiğini anlatmaktır. Yoksa kaideyi kayıtlı olarak söyleyerek zabtını zorlaştırmak değildir.) (وَتَوَابِعِـهِ) Mecrur olarak okuyunuz. Çünkü (اَلرَّجُـلِ) kelimesine atfedilmiştir. Yani (اَلرَّجُل) kelimesinin tabilerinin de ref edilmesini iltizam ettiler. İster muzaf isterse müfred olsunlar birdir. (يَاأَيُّهَـا الرَّجُـلُ الظَّرِيـفُ) ve (يَاأَيُّهَا الرَّجُلُ ذُوالْمَالِ) gibi. (لِأَنَّهـا تَوَابِـعُ مُنَـادًى مُعْرَبٍ) Hem refin hem nasbın caiz olması ise mebni münanın tabilerinde olur. (وَ قَالُوا) Şayet lam harfi kelimeden hiç ayrılmayıp hazfedilen bir şeyden karşılık olursa nida harfi ile lam yanyana gelebilir. Buna binaen (يَالَا للهُ) demektedirler. Çünkü aslı (إِلَهٌ) dür. Hemze hazfedilmiş ve karşılık olarak lam getirilmiştir. Bu lam kelimeden hiç ayrılmaz. Çünkü normal konuşmada (yani şiir zaruretinin dışında) (لَاهَ) denmez.

250 - Yani münadanın sıfatında refin iltizam edilmesi.
251- Yani münada olarak araya sokulan ismin sıfatını.

Bu iki şart yalnız bir yerde yani (اَللّٰه) kelimesinde bir araya gelince, bahsedilen cevaz da yalnız ona mahsus olmuştur. Onun için Musannif (خَاصَّةٌ) demiştir. Ama (اَلصَّعِقُ) ve (اَلنَّجْمُ) kelimelerine gelince, her ne kadar lam kendilerinden hiç ayrılmasa da mahzuf bir şeyden karşılık değildir. Yine mesela (اَلنَّاسُ) kelimesindeki lam hemzeden karşılık olarak getirilmiştir. Çünkü aslı (أُنَاسٌ) dür. Ama kelimeden ayrılabilir. Çünkü normal konuşmalarda (نَاسٌ) kullanılır. Dolayısıyla (يَا النَّجْمُ) ve (يَا النَّاسُ) demek caiz olmaz. Şairin (مِنْ أَجْلِكِ يَاالَّتِى تَيَّمْتِ [252] قَلبى) (وَأَنْتِ بَخِيلَةٌ بِالْوَصْلِ عَنِّى) "Ey benim kalbimi cezbederek yumuşatan sevgili. Sana sesleniyorum ki, (ben senin aşk ve mehabbetin için helak oldum[253].) Halbuki sen bana ulaşmak hususunda çok cimrilik ediyorsun. " şiirindeki (اَلَّتِى) kelimesine, bahsettiğimiz kaide tatbik edilmediği için şazdır diye hükmetmişlerdir. Çünkü her ne kadar lam kelimeden ayrılmazsa da, hazfedilen bir şeyden karşılık değildir. Yine şairin (يَا الْغُلَامَانِ اللَّذَانِ فَرَّا) sözündeki (الْغُلَامَانِ) kelimesinin çok nadir bir şaz olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü her iki şart da kendisinde yoktur. (وَلَكَ) Yani senin için mümkündür. (فِي مِثْلِ يَا تَيْمَ تَيْمَ عَدِيٍّ) Yani zahiren müfred olan marife münadanın tekrarlandığı ve ikincisini izafetle mecrur olan ismin takib ettiği terkibde (فِي الْأَوَّلِ الضَّمُّ وَ الثَّانِي النَّصْبُ وَ فِي النَّصْبُ) İkincisinde yalnızca nasb caizdir. Başka bir şey olmaz. Evvelkisine zammenin gelebilmesinin nedeni, zahirine itibarla, müfred marife bir münada olmasıdır. Yine onun nasbedilebilmesinin nedeni, zikredilen (عَدِيٍّ) kelimesine muzaf olabilmesidir. O zaman ikinci (تَيْمَ) kelimesi lafzi tekid olur. Muzaf ile muzafun ileyhin arasına fasıla olarak girer. Sibeveyh'in görüşü böyledir. Müberredin (Ebul Abbas) görüşüne göre

252- Hitab sıgasıyla rivayet edilmiştir. Her ne kadar kıyas gaybet sıgasını iktiza etse bile...
253 - Veya senin aşk ve mehabbetinin ezasına tahammül eder oldum.

ilk (تَيْم) kelimesi, zikredilen (عَدِيّ) lafzından anlaşılan mukadder bir (عَدِيّ) kelimesine muzaftır. Es-Sirafi (ilki olan) zammeli (يَا تَيْمُ) nün aslında (تَيْمَ عَدِيّ) olmasına binaen nasbedilmesi yerine fetha üzerine mebni kılınmasına cevaz vermiştir. (يَا زَيْدَ بْنَ عَمْرٍو) misalinde olduğu gibi ikincisinin nasbına uyarak fetha üzerine mebni kılınır[254]. Evet ikinci (تَيْمَ) nin nasbedilmesi gerektiği bellidir. Çünkü ya izafet edilmiş bir tabidir (ilkine muzaf takdir edilirse) veyahutta muzafun bir tabisidir.(ikinci تَيْمَ lafzı birincisini tekid kabul edilirse) Yukarıdaki beytin tamamı (يَا تَيْمَ تَيْمَ عَدِيّ لَأَبَالَكُمْ)[255] (لَا يُلْقِيَنَّكُمْ فِي سَوْءَةٍ عُمَرُ) Bunu söyleyen meşhur şair Cerir'dir. Teym kabilesinden Ömer isimli şair kendisini hicvetmeğe kalkınca, onlara hitab ederek "Ömer'in beni hicvetmesine engel olun. Yoksa size benden bir fenalık dokunur (yani sizi hicvederim)" demektedir.

(وَ الْمُنَادَى الْمُضَافُ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ يَجُوزُ فِيهِ) Dört vecih caizidir. Birincisi ya harfinin fethasıyladır. Mesela (يَا غُلَامِيَ) İkincisi ya'nın sukunuyladır. Mesela (يَاغُلَامِيْ) Üçüncüsü makabli kesra olduğu zaman yani (يَا فَتَايَ) gibi olmadığı zaman kesra ile yetinerek ya'nın düşürülmesiyledir.

Mesela(يَاغُلَامِ) Dördüncüsü ya'nın elife çevrilmesiyledir. Mesela (يَاغُلَامَا) Nida'da en çok son iki vecih kullanılır. Çünkü nida, hafifletme yeridir. Zira maksat nida etmek değildir. Nidaya kalkan kimse, söylemek istediği şeye yönelmek için, bir an evvel nida'dan kurtulmak ve onu bitirmek ister, O nedenle (يَا غُلَامِي) sözü iki bakımdan hafifletilmektedir. Biri ya'nın hazfedilip, ona delalet etmek üzere kesranın bırakılması, diğeri ya'nın elife

254 - Kufelilerin kaidesine dayanarak böyle yapsa gerektir. Çünkü onlara göre mansub bir mamulle vasıflanan her münadanın fetha üzerine mebni kılınması caizdir.(el-Akd-ün Nami)

255 - (لَأَبَالَكُمْ) sözü bedduadır. "Babasız kalasıcalar!" el- Akd ün-Nami. Veya "sizin yardımcınız yoktur" manasındadır. Veyahut "sizin babanız belli değildir. Zina çocuğusunuz" anlamındadır./ Şerh-u Şevahid il- Kafiye vel- Cami.

(ve kesranın fethaya) çevrilmesidir. Zira elif ve fetha, ya ile kesradan daha hafiftir.

Son iki vecih her ne kadar mütekellim ya'sına muzaf olmuş münada da görülseler de her münada da bunlar yapılmazlar. Bilakis en çok mütekellim ya'sına izafetle kullanılan ve bu izafetle meşhur olan (صَاحِبٌ أَخٌ أُمٌّ أَبٌ غُلَامٌ) gibi isimlerde olur. Ta ki bu şöhret kalb veya hazif ile değiştirilen ya'ya delalet etsin. O nedenle (يَاعَدُوِّ) veya (يَاعَدُوًّا) denmez.

Bazen münada da (elife karşılık) fetha ile yetinilip, mimin fethasıyla (يَا غُلَامَ) şeklinde şaz olarak söylenir. (بِالْهَاءِ وَقْفًا) Vakıf halindeyken bütün bu dört vecihte, mütekellim ya'sına muzaf münadaya "he" harfi gelir. (يَاغُلَامِيَهْ , يَا غُلَامِهْ , يَا غُلَامِيهْ , يَا غُلَامَاهْ) dersiniz. (وَ قَالُوا) Yani araplar konuşmalarında (يَا أَبِي وَ أُمِّي) mütekellim ya'sına muzaf olan diğerleri gibi burda da dört vecih caizdir. Bununla birlikte onlara ilaveten başka vecihlerde kullanılır. Çünkü konuşmalarında o ikisi çok geçer. Musannif buna işaret etmiştir. (يَاأَبَتِ وَ يَاأُمَّتِ) Yani ya harfinin yerine ta harfini getirerek söylerler. (فَتْحًا وَ كَسْرًا) Yani ta harfi meftuh kılınır. O zaman ya'nın (meşhur olan) harekesi (fetha)[256] ya uygunluk arzeder veya meksur kılınır. Çünkü ya harfi ile kesra arasında münasebet vardır.)

Bazen zammeli de söylenir. (يَا أَبَتُ) ve (يَا أُمَّتُ) gibi. Böylece müfred marife münada muamelesine tabi tutulur. Ancak az olduğu için Musannif zikretmemiştir. (وَ بِا لْأَلِفِ) ta 'dan sonra elif getirilir. (يَا أَبَتَا) ve (يَا أُمَّتَا) denir. Böylece iki ivaz yan yana konur. (Ta harfi ya'dan, elif harfi de fethadan ivazdır.) (دُونَ الْيَاءِ) Yani (يَا أَبَتِي) ve (يَا أُمَّتِي) denmez. Çünkü dense, ivaz (karşılık) ile muavvazun anhü (kendisinden karşılık yapılan) bir araya gelir. Bu ise caiz değildir. (وَ قَالُوا يَاابْنَ أُمَّ وَ يَا ابْنَ عَمَّ خَاصَّةً) Zikredilen hususi hal yalnız amca ve anne kelimeleri açısından geçerlidir. Dolayısıyla (يَا ابْنَ خَالِ) ve (يَا بْنَ أَخِ) denmez. Bunların yerine (يَا ابْنَ خَالِي) (يَا بْنَ أَخِي)

256 - el- Akd ün- Nami

denir. Evet mezkur hususilik (أُمٌّ) ve (عَمٌّ) kelimeleri açısından geçerli olup (ابْنٌ) kelimesi açısından geçerli değildir. Çünkü araplar (يَا بِنْتَ أُمَّ) ve (يَا بِنْتَ عَمَّ) derler ve yukarıdaki dört vecihle söylerler. (مِثْلَ بَابِ يَا غُلَامِي) Dolayısıyla ya'nın fethasıyla (يَاابْنَ أُمِّيَ) ve (يَا ابْنَ عَمِّيَ) yine ya'nın sukunuyla (يَاابْنَ أُمِّي) ve (يَا ابْنَ عَمِّي) denir. Ya'yı hazfederek ve kesra ile yetinerek (يَاابْنَ أُمِّ) ve (يَا ابْنَ عَمِّ) yine ya'yı elife çevirerek (يَاابْنَ أُمَّا) ve (يَا ابْنَ عَمَّا) denir. (قَالُوا) mütekellim ya'sına muzaf münadaya, şaz olan bir vecih eklerler. (يَا ابْنَ أُمَّ وَ يَا ابْنَ عَمَّ) elif hazfedilir ve fetha ile yetinilir. Çünkü hem çok kullanılırlar, hem elifle lafız uzar, hem de şedde dilde ağır kaçar.

Terhim, münadanın özelliklerinden biri olunca Musannif onu açıklamaya girişir.

MÜNADA'NIN TERHİMİ

(تَرْخِيمُ الْمُنَادَى جَائِزٌ) Yani onu gerektirecek bir şiir zarureti olmadan düz konuşmada dahi terhim yapılabilir. Eğer mezkur zaruret onu icab ettirirse öncelikle caiz olur. (وَهُوَ فِي غَيْرِهِ) Yani münadanın gayrisinde (ضَرُورَةً) yani düz konuşmada değil, onu gerektiren şiir zaruretinden ötürü yapılır. (وَهُوَ) Yani münadanın terhimi (حَذْفٌ فِي آخِرِهِ) zamir münada'ya racidir. (تَخْفِيفًا) Yani sırf hafiflik meydana getirmek için yapılır. Yoksa hafifletmeye neden olan hazfi icab ettirecek başka bir illetten dolayı yapılmaz. Buna binaen tarif sadece münadanın terhimine ait olup, mukayese yoluyla münadanın dışındakilerin de terhimi bilinebilmektedir.

Diğer taraftan merfu zamiri mutlak manadaki terhime raci kabul etmek ve mecrur zamiri isim (cinsine) irca etmek suretiyle terhimin tarifini umumi yapabiliriz. (وَ شَرْطُهُ) Yani ilk ihtimale göre açıklayacak olursak:

"Münadanın terhiminin şartı" demektir. İkinci ihtimale göre açıklayacak olursak "terhim münada da vuku bulduğunda şartı" demektir. Dört şeyden ibarettir. Üçü olmaması gereken şeylerdir. (أَنْ لاَيَكُونَ مُضَافًا) İster hakikaten muzaf olsun, isterse hükmen muzaf olsun birdir. O bakımdan muzaf benzeri de içine girer. Evet muzaf olmaması gerekir dedik. Çünkü birinci cüzünden hazif yapamazsınız. Zira mana itibarıyla münadanın son cüzü değildir. İkinci cüzünden de hazif yapamazsınız. Zira lafız itibarıyla münadanın son cüzü değildir. Öyleyse ikisinde de terhim tamamen imkansız olur. (وَأَنْ لاَ يَكُونَ مُسْتَغَاثًا) Lam ile mecrur olmaması lazımdır. Aksi halde nasbedilme veya zamme üzerine mebni kılınma şeklindeki nida alameti ortadan kalkar. (Yani münadaya benzerliği kaybolur) O bakımdan münadanın özelliklerinden biri olan terhim, müsteğasda cari olmaz. Yine elif ziyadesiyle fethalanmış da olmaması lazımdır. Çünkü ziyade yapmak hazfetmeye zıttır.

Musannif mendubu zikretmemiştir. Çünkü ona göre mendub münadaya dahil değildir. Bazı nüshalardaki "mendup olmayacak" şeklindeki kayıt, hattatların bir tasarrufu (eklemesi) gibidir. Bununla beraber mendup münadaya dahil edilse "mendup olmayacak" kaydının şart kılınış nedeni açıktır. Çünkü mendupta en çok rastlanan hal, üzüntüyü göstermek gayesiyle, sesi uzatmak için sonuna elifin eklenişidir. Dolayısıyla hafifletmek amacıyla yapılan terhim onunla bağdaşmaz. (وَ أَنْ لاَ يَكُونَ جُمْلَةً) Çünkü cümle alemiyetten önceki haliyle olduğu gibi hikaye (nakl) edilmiştir. Değişikliğe gelmez.

Dördüncü şart olması gereken iki şeyden biridir.

İlki : (وَ أَنْ يَكُونَ الْمُنَادَى إِمَّا عَلَمًا زَائِدًا عَلَى ثَلاَثَةِ أَحْرُفٍ) Alemiyet şart kılınmıştır. Çünkü konuşmalarda alemlere çok nida edilir. O bakımdan terhim yaparak onları hafifletmek uygun olmaktadır. Ayrıca alemler meşhur olduklarından, kelimede bırakılan kısımdan, hazfedilen kısım anlaşılabilmektedir. Üç harften fazla olması şart kılınmıştır. Zira, aksi halde, (ilal gibi) herhangi bir gerektirici illet olmaksızın, murab kelimelerin yapılarının (harf sayılarının) en düşük derecesinden daha aşağıda bulunması gerekmektedir. (وَ إِمَّا اسْمًا مُلْتَبِسًا بِتَاءِ التَّأْنِيثِ) Her ne kadar alem olmasa ve üç harfden fazla bulunmasa bile... Çünkü ta harfi (gerektiğinde) ayrılmak üzere vaz

edilmiştir. O bakımdan zayıf bir sebeb kendisini düşürmeğe yeter. Asli harfin çokça düşürüldüğü yerde ise öncelikle düşürülür.

Araplar (شَاةٌ) ve (ثُبَةٌ) gibisinin terhimden sonra iki harf üzerine kalmasına göz yummuşlardır. Çünkü böyle kalması terhim yüzünden olmamıştır. Bilakis (daha önce) ta ile beraberken de iki harftir. Zira ta harfi kendi başına bir kelimedir.

Zaruret olmadan, zikredilen şartları tamamıyla almamış bir münada terhim edilmez. Ancak (يَا صَاحِبُ) için söylenen (يَا صَاحِ) gibisi şazdır. Şaz olmakla beraber terhim edilmesinin izahını yaparsak: Münada olarak çok kullanılmasıdır deriz.

Musannif terhimin şartlarını açıklamayı bitirince, terhim sebebiyle hazfedilen harf sayısını açıklamaya koyulmuştur. (فَإِنْ كَانَ فِي آخِرِهِ) Yani münadanın sonunda (زِيَادَتَانِ كَائِنَتَانِ فِي حُكْمِ الزِّيَادَةِ الْوَاحِدَةِ) iki harf aynı anda ziyade edilmiş olmaları itibarıyla tek bir ziyade hükmünde olurlar. Musannif bu kayıtla (ثَمَانِيَة) ve (مَرْجَانَة) gibisinden kaçınmıştır. Çünkü onlara önce ya ile nun eklenmiş sonra tenis ta'sı ilave edilmiştir. Bunlardan[257] sadece sonunca harf (tenis ta'sı) hazfedilir. (كَأَسْمَاءَ)[258] Tabi (أَسْمَاءَ) kelimesi Sibeveyh'in görüşünde olduğu gibi[259] (وَسَامَةٌ) kökünden (فَعْلَاءُ) vezninde türemiş bir isim olduğu takdirde (sonunda iki ziyade harf vardır[260].) Diğerlerinin görüşüne göre ise (اِسْم) kelimesinin (أَفْعَالٌ) vezninde cemisidir. O zaman (عَمَّارٌ) ismi kabilinden olur. (Yani sonundaki harf sahih ve kelimenin aslından olur, makablinde med harfi bulunur. Ancak gelecek ikinci kaide gereğince ondanda iki harf hazfedilir.)

257 - Yani (ثَمَانِيَة) ve (مَرْجَانَة) kelimelerinden

258 - Gayri munsariftir. Müennes alemidir.

259 - (وَسَامَة) (يَوْسُمُ) (وَسُمَ) : Güzel olmak, parlak ve köklü bir güzelliğe sahib bulunmak

260 - Sibeveyh'e göre gayri munsarif olması elif-i memdudeden ötürüdür. Müzekkere alem olsa yine gayri munsarif kalır.

(وَ مَـرْوَانَ أَوْ كَـانَ فِـي آخِـرِهِ حَـرْفٌ صَحِيـحٌ) Yani asli bir sahih harf olursa demektedir. Çünkü akla ilk gelen bu manadır. Zira sahih harfler çoğunlukla kelimenin aslından olurlar. Dolayısıyla (سِـعْلاَةَ) [261]gibisi dışarı çıkar. Onlardan yalnızca bir harf hazfedilir. Sahih harf kavramı burada hem hakiki hem de hükmi sahih harf anlamındadır. (مَرْمِـيٌّ) ve (مَدْعُوٌّ) gibileri içine girerler. Zira son harfleri, asalet itibarıyla (yani asli olmaları itibarıyla) sahih harf gibidirler[262]. (قَبْلَهُ مَدَّةٌ) Yani sakin olan elif, ya ve vav harflerinden biri bulunursa ve makablerinin harekeleri de bunların cinsleriyle uyum arzederlerse, demektedir. Uzatma harfinden maksat zaid olan uzatma harfidir. Çünkü çok kullanılması nedeniyle akla ilk gelen odur. Dolayısıyla (مُخْتَارٌ) gibisi dışarı çıkar. Çünkü onun yalnız son harfi hazfedilebilir.

(وَهُـوَ أَكْـثَرُ مِـنْ أَرْبَعَـةِ أَحْـرُفٍ) Vav, hal vavıdır. Yani sonunda sahih harf olup makablinde med bulunan isim dört harften fazla halde bulunursa demektedir. (مَنْصُورٌ , عَمَّارٌ) ve (مِسْكِينٌ) gibi. Bunun şart koşulmasının nedeni murab isim yapılarının en az harf adedi haddinden daha az olmamasıdır. Musannif (زِيَادَتَانِ فِي حُكْمِ الْوَاحِدَةِ) derken, bu dört harften fazla olma kaydını yukarıda almamıştır. Çünkü [263] (ثُبُونَ) ve (قُلُونَ) gibisi (dört harfli oldukları halde) ki ziyade harf hazfedilerek terhim edilir. (Geriye iki harf kalsa da terhim edilir.) Zira daha önce geçtiği gibi iki harf üzerine kalışları terhim yüzünden olmamıştır. (حُذِفَتَا) Yani her iki bölümde, son iki harf hazfedilir. Birinci bölümde tek bir harf hükmünde olduğu için hazfedilir. Beraberce ziyade edildikleri gibi, beraberce hazfedilirler. İkinci bölüme gelince, kelimenin son harfi asli ve sahih olmasına rağmen hazfedilince makablindeki zaid olan

261- Büyücü cadı anlamındadır.

262 - İllet harfleri genellikle zaid olurlar Asli harf olarak geldiklerinde sahih harfe benzerler. /el- Akd ün-Nami

263- (ثُبُونَ) kelimesi (ثُبَةٌ)nün cemidir. (قُلُونَ) kelimesi (قُلَةٌ) ün cemidir.

(harekesiz) harf de hazfedilmiştir. Sebebi ise bize "arslana saldırdın koyundan[264] donuna işedin" atasözüyle itiraz edilmemesidir.

(وَ إِنْ كَانَ مُرَكَّبًا) Terhimin şartları açıklanırken muzaf veya cümle olmaması gerektiği öğrenilmişti. (Burada muzaf ve cümle olmayan terkibler kasdedilmektedir.) Mesela : Alem olan (خَمْسَةَ عَشَرَ) ve (بَعْلَبَكُّ) gibi.

(حُذِفَ الْاِسْمُ الْأَخِيرُ) Mesela (بَعْلَبَكُّ) için (يَا بَعْلَ) dersin. (خَمْسَةَ عَشَرَ) için (يَا خَمْسَةَ) dersin. Çünkü son cüz, tenis ta'sı gibidir. Zira her ikisi de (makablerinin) cüzü mertebesinde olan müstakil kelimelerdir.

(وَ إِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ) Şayet zikredilen üç bölümden değilse (فَحَرْفٌ وَاحِدٌ) yani daha fazlasının hazfini gerektirecek nedenin olmaması ve arzulanan faydanın temin edilmesi sebebiyle tek bir harf hazfedilir. (يَا حَارِثُ) için (يَا حَارِ) ve (يَا مَالِكُ) için (يَا مَالِ) denmesi gibi. (وَهُوَ) Yani terhim edilen münada (فِي حُكْمِ الْمُنَادَى الثَّابِتِ بِجَمِيعِ أَجْزَائِهِ) Dolayısıyla terhim neticesinde kelimenin sonu olan harf, terhimden önce nasılsa öyle kalır. (عَلَى الْاِسْتِعْمَالِ الْأَكْثَرِ) Mesela (يُقَالُ فِي يَا حَارِثُ يَاحَارِ) terhimden önce olduğu gibi, terhimden sonra da "ra" harfi meksurdur. (وَ فِي يَا ثَمُودُ يَا ثَمُو) kelimenin sonunda makabli mazmum olav vav vardır.

(وَ فِي يَا كَرَوَانُ يَا كَرَوَ) makabli meftuh olan harekeli vav ile söylenir.

(وَقَدْ يُجْعَلُ) (قَدْ) harfi azlık ifade eder. Yani terhim edilen münada az kullanıma göre (اِسْمًا بِرَأْسِهِ) kendisinden bir şey hazfedilmemiş gibi kabul edilir. Mebni kılınması, ilal edilmesi ve ilalden salim olması itibariyle kendi hükmünü taşır, aslının hükmünü taşımaz. (فَيُقَالُ يَاحَارُ) Zamme ile söylenir. Sanki kendi başına müfred marife isim gibi olduğundan zamme üzerine mebni kılınır. (وَيَاثَمِي) Çünkü (ثَمُو) başlı başına bir isim kabul edilince

264 - (اَلنَّقَدُ : صِغَارُ الْغَنَمِ) / el- Mucem el- Vasıt

makabli mazmum olan vav kelimenin sonuna gelmiştir. Şübhesiz bu durumda vav harfi ya'ya çevrilir ve makabli kesra kılınır. (Çünkü arapçada, makabli mazmum vav, ismin sonuna gelmez. Zira ağır kaçarlar, vav harfi ya'ya ve zamme kesraya çevrilir.) Mesela (أَدْلُوٌ) ismi (أَدْلٍ) olur. (وَ يَاكَرَا) Çünkü (كَرَوَ) kendi başına bir isim yapılınca ilal edilmesini engelleyen mani ortadan kalkar. Bahsettiğimiz mani vav' dan sonra gelen sakin eliftir. Sonuç olarak vav harfi harekeli makabli meftuh olduğundan elife kalbedilir. (وَقَدِ اسْتَعْمَلُوا) Yani araplar (صِيغَةَ النِّدَاءِ) Musannif nida sıgasıyla sadece (يَا) harfini kasdetmektedir. (فِي الْمَنْدُوبِ) Nida sıgalarının en meşhuru olması nedeniyle ya harfi gelir, diğerleri gelmezler. Nidadan başka yerde de kullanılmak suretiyle daha geniş bir çerçeve içinde tutulmaya hak kazanmıştır.

Mendub kelimesi sözlükte "kendisine birinin ağladığı ölüdür." Ağlayan şahıs, ağlayışını insanların mazur görmeleri ve üzüntüsüne ortak olmaları için, ölünün iyiliklerini sayar ve olayın büyük bir şey olduğunu anlatmaya çalışır. Istılahta ise (هُوَ الْمُتَفَجَّعُ عَلَيْهِ) varlık veya yokluk yönünden acı duyulandır. (بِيَا أَوْ وَا) (اَلْمُتَفَجَّعُ عَلَيْهِ عَدَمًا) denince yokluğuna yakınılan şey kasdedilir. Mesela kendisine birinin üzüldüğü ölü gibi. Yine (اَلْمُتَفَجَّعُ عَلَيْهِ وُجُودًا) denince varlığına yakınılan şey kasdedilir. Bu durum yokluğuna yakınılan şeyin mevcut olmaması yüzünden ortaya çıkar. Mesela ölüyü kaybetmekten ötürü ortaya çıkan üzüntü, hasret ve musibet gibi. Tarif her iki kısım menduba da şamildir. (يَا حَسْرَتَاهْ , يَا عُمَرَاهْ , يَا زَيْدَاهْ , يَا مُصِيبَتَاهْ) gibi. (وَاخْتُصَّ) Mendub (بِوَا) mendub bu özelliği ile münadadan ayrılır. Çünkü münadaya (وَا) gelmez. Ama (يَا) harfi hem menduba hem de münadaya gelir. (وَحُكْمُهُ) Yani irab edilme ve mebni kılınma bakımından mendubun hükmü (حُكْمُ الْمُنَادَى) onun hükmü gibidir. Yani mendub, münadanın herhangi bir kısmına benzerlik arzettiğinde, murablık ve mebnilik bakımından hükmü, münadanın o kısmının hükmü gibidir. Müfred marife olduğunda zamme üzerine mebni kılınır. Muzaf veya muzaf benzeri olduğunda nasbedilir vs... Burada mendub her kısım münadanın suretinde

gelebildiği söylenmek istenmemektedir. Zira ancak marife bir şeye üzüntü duyulabilir. O bakımdan "nudbe nekra olmaz"diye itiraz etmek gereksizdir. (وَجَازَ لَكَ زِيَادَةُ الْأَلِفِ فِي آخِرِهِ) Yani üzüntü esnasında istenen ses uzatmasını temin için mendubun sonuna elif getirmen caizdir. (فَإِنْ خِفْتَ اللَّبْسَ) Yani elif ziyade ettiğinde bu lafzın başka bir lafza karışmasından korkarsan, mendubun sonundaki kesraya veya zamme varsa zammeye uygunluk arzeden bir med harfi eklersin. Mesela karşında bulunan kadının kölesine nudbe ederken (قُلْتَ وَاغُلَامَكِيهِ) dersin ve (وَاغُلَامَكَاهُ) demezsin. Çünkü aksi halde muhatab olan erkekle karışabilir. (وَ) Erkeklerden bir cemaatın kölesine nudbe edeceğin zaman (وَاغُلَامَكُمُوهُ) dersin. Çünkü mim aslında mazmumdur. (Bu nedenle vav getirdik.) Diğer taraftan (وَاغُلَامَكُمَاهُ) demezsin. Aksi halde karşındaki iki erkeğin (veya kadının) kölesine nudbe ettiğin zannedilir. (وَ جَازَ لَكَ الْهَاءُ) Yani bu uzatan harflere ilhak edebilirsin. (فِي حَالِ الْوَقْفِ) (O harfleri) beyan etmek için. (Çünkü vakıf halinde getirilen "he" harfi ya harekeyi, ya da uzatma harfini beyan etmek için vazedil- miştir[265].) (وَلَا يُنْدَبُ) Yokluğunda yakınılan mendub kısmından (إِلَّا الْاِسْمُ الْمَعْرُوفُ) mendub böyle bir isimle şöhret bulmalıdır. Çünkü yakınan kimse yakınmasında ancak onun tanınmışlığı sayesinde mazur görülür ve kınanmaz. (فَلَا يُقَالُ وَا رَجُلَاهُ) Çünkü işitenin aklına gelen hususi mendub (رَجُل) lafzıyla meşhur olmamıştır ki, onunla tanınabilsin ve böylelikle yakınan kimse yakınmasında mazur görülsün. (وَامْتَنَعَ) Mendubun sıfatına elifin gelmesi imkansızdır. Bilakis mendubun kendisine gelmesi gerekir. (وَازْيِدَاهُ الطَّوِيلُ) gibi. Çünkü mendub ve sıfatı arasındaki ilişki, muzaf ile muzafun ileyh arasındaki ilişki gibi değildir. Şübhesiz muzafun ileyh, muzafı tamamlamak için getirilmiştir. Bir cüz mesabesindedir. Sıfat ise tersinedir. Zira sıfat, mevsufun tamamlanışından sonra açıklamak veya

265- Sadullah

sınırlamak (tahsis) için getirilmiştir. Bu nedenle (وَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَاهْ) gibisi caiz, fakat (şunun gibisi) caiz değildir. (وَازَيْدُ الطَّوِيلاَهْ خِلاَفًا لِيُونُسَ) Yunus, sıfatın sonuna elifin getirilmesini caiz görmüştür. Mevsufun sıfatla olan irtibatı, her ne kadar lafzan muzaf ile muzafun ileyh arasında olan irtibattan daha zayıf ise de manen daha kuvvetlidir. Çünkü sıfat ile mevsuf zat itibarıyla aynıdırlar. Örnekteki (الطَّوِيلُ) Zeyd'den başkası değildir. Muzaf ile muzafun ileyh ise böyle değildirler. Zatları ayrı ayrıdırlar. Yunus (delil olarak) fasih bir arabın (وَاجُمْجُمَتَىَّ الشَّامِيَّتَيْنَاهْ) dediğini nakletmektedir[266]. Cumcuma bardak (kadeh) manasındadır. (وَيَجُوزُ) karine olduğu zaman (حَذْفُ حَرْفِ النِّدَاءِ إِلاَّ إِذَا كَانَ مُقَارِنًا مَعَ اسْمِ الْجِنْسِ) Musannif cins isimle nidadan önce nekra olan ismi kasdetmektedir. İster nida ile marifelensin, (يَا رَجُلُ) gibi isterse marifelenmesin (يَا رَجُلاً) gibi, farketmez. Çünkü cins ismin nidası alemin nidası kadar çok değildir. Nida harfi kendisinden hazfedilse münada olduğu akla gelmez. (وَالْإِشَارَةِ) Yani işaret ismiyle beraberken de hazfedilmez. Çünkü mübhemlikte cins ismin benzeridir. (وَالْمُسْتَغَاثِ وَالْمَنْدُوبِ) Zira onlarda sesin uzatılması istenir. Hazf ise buna zıttır. Musannifin bu açıklamasına göre, nida harfinin hazfi caiz olan marifelerden geriye alem kalmıştır. Alem, Allah lafzında olduğu gibi ister nida harfinin hazfinden bedel kılınan bir şeyle beraber olsun[267] isterse olmasın birdir. (نَحْوُ يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) Yani (يَا يُوسُفُ) demektir. (و) Geriye ayrıca lamı tarifli isimle sıfatlanmış (أَىٌّ) lafzı kalmıştır. (أَيُّهَا الرَّجُلُ) gibi. Yani (يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) demektir. Veya lamı tarifli sıfatı olan bir isimle sıfatlanmış (أَىٌّ)

266 - Vah Şam'dan gelen iki bardağım

267 - Şeddeli mim kendisinden bedel kılınmadan nida harfi Allah lafzında hazfedilemez. (اَللّٰهُمَّ) gibi.

lafzı kalmıştır. (أَيُّهَـذَا الرَّجُـلُ) gibi. Yani (يَـا أَيُّهَـذَا الرَّجُـلُ) demektir. Belirtmeliyiz ki (أَيُّهَـذَا) dan (هَـذَا) kelimesini lamı tarifli bir isimle sıfatlanmadan nida harfini hazfedemezsiniz.

Yine geriye herhangi bir marifeye muzaf olan münada kalmıştır. (غُلَامَ زَيْدٍ اِفْعَلْ كَذَا) gibi.

Yine geriye ismi mevsuller kalmıştır. (مَنْ لَايَزَالُ مُحْسِنًا أَحْسِنْ إِلَيَّ) gibi.

Zamirlere nida gelmesi şazdır. (يَا أَنْتَ) ve (يَا إِيَّاكَ) gibi. (وَ شَذَّ) Cins isimden nida harfinin hazfedilmesi şazdır. (فِي أَصْبَحْ لَيْلُ) Yani (صِرْصُبْحًا يَا لَيْـلُ) demektir. Cins isim olmasına rağmen şaz olarak (اَللَّيْلُ) kelimesinden nida harfi hazfedilmiştir. Bu sözü, İmra'ul Kays'dan nefret ettiğinde karısı söylemiştir. (وَفِي افْتَـدِ مَخْنُـوقُ) Yani (يَـامَخْنُوقُ) manasındadır. Bir şahıs geceleyin sırt üstü uyuyan birinin üzerine varıp, boğazını sıkmış ve (اِفْتَدِ مَخْنُـوقُ) "Fidye vererek kendini, kurtar ey boğazı sıkılan adam" demiştir. Cins isim olmasına rağmen, şaz olarak (اَلْمَخْنُوقُ) kelimesinden nida harfi hazfedilmiştir. (وَ فِـي أَطْـرِقْ كَـرَا) Yani (يَا كَرَوَانُ) demektir. Burada iki tane şaz vardır. Birincisi cins isimden nida harfinin hazfedilmesidir. İkincisi alemden başkasının terhim edilmesidir. Bu söz bir görüşe göre toy kuşunu avlarken söyledikleri afsundur.

Tamamı: (أَطْـرِقْ كَـرَا أَطْـرِقْ كَـرَا إِنَّ النَّعَامَـةَ فِي الْقُـرَى) "Ey toy kuşu boynunu aşağı doğru eğ! Ey toy kuşu boynunu aşağı doğru eğ! Deve kuşu (bile) şehirlerdedir. Böylece hareketsiz kalıp, aşağı doğru boynunu eğerek iniyor ve sonunda avlanıyor. Tekerlemenin manası : Senden daha büyük olan deve kuşu yakalandı ve şehirlere taşındı, aynı şekilde sende bırakılmayacaksın demektir. (وَ قَـدْ يُحْـذَفُ الْمُنَـادَى لِقِيَـامِ قَرِينَـةٍ جَـوَازًا أَلَا يَـا اسْـجُدُوا) (Kisai kıraatında lamelifin üzerinde şeddesiz fetha ile okunur.) (أَلَا) Hafifletilerek tenbih harfi yapılır. (يَا) da nida harfi olur. Yani (يَاقَوْمُ اسْجُدُوا) demektir. Ya

harfinin fiile gelişinin imkansız olması karinedir. Ama lamın şeddesiyle olan (أَلاَّ يَسْجُدُوا) kıratında durum farklıdır. Konumuz dışında kalır. Çünkü o zaman fiili nasb eden edatlardan olan (أَنْ) harfinin nunu (لاَ) nın lamına idgam edilmiş olur. (يَسْجُدُوا) ise mezkur nasbedici edatla nunu düşen muzari fiildir.

TEFSİR ŞARTIYLA AMİLİN GİZLENMESİ

(اَلثَّالِثُ) Mefulu bihi nasbeden amilin hazfinin vacib olduğu yerlerin üçüncüsü (مَا) ismi mevsul olan (ما) mefulden ibarettir. (Bahsedeceği kaide mefulu fih'e de şamil olunca Şarih yalnızca meful demiştir[268].) (أُضْمِرَ) Yani takdir edilir. (عَامِلُهُ النَّاصِبُ لَهُ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ) Şart ve şerita kelimeleri aynı manadadırlar. Tefsir kelimesine izafeti ise beyanidir. Yani amilin gizlenmesi bir şarta bağlıdır ve bu şart onu tefsir etmekdir. Yani kendisinden sonra gelen başka bir amille açıklanmasıdır. O zaman müfessir ile müfesserin biraraya gelmemesi için hazfi vacib olur. (وَهُوَ) Yani tefsir edilmek şartıyla amili gizlenen meful (كُلُّ اسْمٍ بَعْدَهُ فِعْلٌ أَوْ شِبْهُهُ) Musannif (زَيْدٌ أَبُوكَ) gibisinden kaçınmıştır. Burada fiil yada fiil benzerinin ona bitişerek kendisini takip etmesi söylenmek istenmemektedir. Bilakis ondan sonra gelen kelamın bir cüzü olmaları kasdedilmektedir. (Fiilin gelişine örnek:) (زَيْدًا عَمْرٌو ضَرَبَهُ) (Fiil benzerinin gelişine örnek:) (زَيْدًا أَنْتَ ضَارِبُهُ) (مُشْتَغِلٌ) Bahsedilen fiil ve fiil benzeri (عَنْهُ) yani o isimde amel etmekten alıkonacaklar. (بِضَمِيرِهِ) Yani zamirine amel etmek suretiyle (أَوْ مُتَعَلَّقِهِ) mecrur zamir ya zikredilen isme veya (ضَمِير) kelimesine racidir. Kısacası fiil yada fiil benzeri olan amil, ismin zamirinde veya müteallıkında amel

268 - el- Akd ün-Nami

etmekle meşgul olduğundan, ismin kendisinde amel edemez. Bahsettiğimiz meşguliyetten başka bir sebeb bu amele mani olmamalıdır.Öyle ki: (لَوْ سُلِّطَ) Yalnızca o meşguliyeti kaldırmak suretiyle (عَلَيْهِ) yani mezkur isme musallat edildiğinde (هُوَ) yani iki şeyden biri - fiil veya fiil benzeri - (أَوْ مُنَاسِبُهُ) aynı manada olmakla veya onun bir melzumu (sebebi) olmakla aralarında münasebet bulunan bir amil (لَنَصَبَهُ) yani bu iki şeyden biri ismi nasbederek meful edinir. (بِضَمِيرِهِ أَوْ مُتَعَلِّقِهِ) sözüyle Musannif (زَيْدًا ضَرَبْتُ) gibisinden kaçınmıştır. Yine "sadece bu meşguliyet sebebiyle, onda amel edemiyecek" kaydıyla (زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ) gibisi çıkmıştır. Çünkü fiilin, isimde amel edememesi, yalnızca zamiriyle meşgul olmasından değildir. Zira "ibtida mefhumu" isimde amel ederek onu ref etmiştir. Bu da bir engeldir. Yine "meful olarak nasbedilecek" kaydıyla (كَانَ) nin haberi çıkmıştır. (زَيْدًا كُنْتَ إِيَّاهُ) gibi.

Burada dört şekil vardır. Birincisinde fiil zamir ile meşgul olur. Aynısından bir fiil isme takdir edilir. İkincisinde fiil zamirle meşgul olur. Eş anlamda başka bir fiil isme takdir edilir. Üçüncüsünde fiil zamirle meşgul olur. İsme fiilin melzumu olan bir amil takdir edilir. Dördücüsünde fiil müteallık ile meşgul olur. Bu durumda muhakkak fiilin melzumu olan bir amil takdir edilir. Bunun için Musannif dört misal vermiştir, üç tanesi, değindiğimiz üç surette zamirle meşgul olan fiile misaldir. Bir tanesi de müteallik ile meşgul olan fiile misaldir. Kolayca anlaşılacağı üzere en güzeli burada önce ilk üçünün, sonrada müteallikle meşgul olanın misalini getirmektir. (Ancak Musannif bunu yapmamıştır.) (نَحْوُ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ) Fiilin zamirle meşgul olduğu ve aynısından bir amilin isme takdir edildiği şekle örnektir. (وَ زَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ) Filin zamirle meşgul olduğu ve eş anlamda başka bir fiilin isme takdir edildiği şekle bir örnektir. (مَرَرْتُ) Fiili ba harfi cerri ile müteaddi yapıldığında (جَاوَزْتُ) fiili ile eş anlamlı olur. ﴿Yani (جَاوَزْتُ زَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ) takdirindedir.﴾ (وَ زَيْدًا ضَرَبْتُ غُلَامَهُ) Fiilin müteallıkla meşgul

olduğu şekle bir örnektir. (وَ زَيْدًا حُبِسْتُ عَلَيْهِ) Fiilin zamirle meşgul olduğu ve isme fiilin melzumu olan bir amilin takdir edildiği şekle bir misaldir. Şübhesiz ki, birinin başkası yüzünden hapse girmesi, o kimseyle mülabesetinin (münasebetinin, ortaklığının) olmasını gerektirir. (يُنْصَبُ) Bu misallerde Zeyd ismi nasbedilir. (بِفِعْلٍ مُضْمَرٍ يُفَسِّرُهُ مَا بَعْدَهُ أَىْ ضَرَبْتُ) Yani (زَيْدًا ضَرَبْتُهُ) misalinde Zeyd ismini nasbeden ve sonradan tefsir edilen fiil mukadder bir (ضَرَبْتُ) dür. İbarenin aslı (ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ) şeklindedir. sonradan tefsir edildiği için ilk fiil gizlenmiştir. (وَجَاوَزْتُ) Bunun açıklaması da yukarıdakine benzer. Çünkü eş anlamlısı olan (مَرَرْتُ بِهِ) fiiliyle tefsir edilmiştir. (وَأَهَنْتُ) Şübhesiz ki o, kendisini gerektiren (kendisine sebeb olan) bir fiille yani (ضَرَبْتُ غُلَامَهُ) ile tefsir edilmiştir. Çünkü kölesini dövmek kendisini alçaltmaya sebeb olur. (وَلَابَسْتُ) Kendisini gerektiren fiille yani (حُبِسْتُ عَلَيْهِ) ile tefsir edilmiştir.

Tefsir şartıyla fiilini gizlemenin mümkün olduğu yerde vaki olan isim ya tercihe tabi tutulur, ya refi vacib olur, ya nasbı vacib olur, yada refi de nasbı da aynı değerde olur. Musannif bu beş şekle işaret eder. (يُخْتَارُ) zikredilen isimde (اَلرَّفْعُ بِاِلْاِبْتِدَاءِ) yani mübteda olarak . Çünkü lafzi amillerden soyulmasını mümkün kılmakta ve bu tercih edilmektedir. (عِنْدَ عَدَمِ قَرِينَةِ خِلَافِهِ) Refin hilafını yani nasbı tercih ettirecek karinenin yokluğunda demek istemektedir. (Evet refi tercih edilir[269]) Çünkü refin ve

269- (لأن قرينتي الصحة إلخ) sözü (يُخْتَارُ) sözüne mütealliktir. Yoksa zannedildiği gibi (قرينة ترجيح خلاف الرفع) şeklindeki şerhe müteallik değildir. / İsam.

nasbın sahih olduğunu ifade eden karineler eş ağırlıktadır[270]. Şu halde nasbını tercih ettirecek ayrıca bir karine daha bulunmazsa haziften salim olduğu için ref tercih edilir. (زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ) gibi. (أَوْ عِنْدَ وُجُودِ أَقْوَى مِنْهَا) Nasbın tercihini icab ettiren karine mevcuttur. Diğer taraftan refinin tercihini icab ettiren karine de mevcuttur. Fakat refini tercih ettiren daha kuvvetlidir. (كَأَمَّا) Bahsettiğimiz ismin başına gelen (أَمَّا) gibi. (مَعَ غَيْرِ الطَّلَبِ) Yani mezkur isimden alıkonulan fiil, taleb fiili olmayacak[271]... Mesela (لَقِيتُ الْقَوْمَ وَأَمَّا زَيْدٌ فَأَكْرَمْتُهُ) Burada fiil cümlesine yapılan atıf nasbın tercihini icab ettirmektedir. İsmin başındaki (أَمَّا) kelimesi ise refin tercihini icab ettirmektedir. Refin karinesi daha kuvvetlidir. Çünkü nasbla okumak (أَمَّا) kelimesinden sonra mübtedadan başka bir şeyin gelmesini icab ettirmekte ve bu az vuku bulur.. Ref ile okumak isim cümlesinin fiil cümlesine atfını gerektirmektedir. Buna arapların kelamında çok rastlanır. (dolayısıyla çok olan aza karşı tercih edilir.) Diğer taraftan haziften salim oluşu da refini kuvvetlendirmektedir.

Musannif (مَعَ غَيْرِ الطَّلَبِ) sözüyle (أَمَّا زَيْدًا فَاضْرِبْهُ) gibisinden kaçınmıştır. Çünkü bu durumda nasb tercih edilir. Zira ref edilse (فَاضْرِبْهُ) sözünün haber olması icab eder ve tevil edilmeksizin caiz olur. ﴿ İnşai cümle haber olmaktan kurtarılır. (أَمَّا زَيْدٌ فَمَقُولٌ فِي حَقِّهِ اضْرِبْهُ) gibi[272].﴾ (وَإِذَا) Bahsedilen isimden önce gelen (إِذَا) kelimesi de, ref için çok kuvvetli karine olmak bakımından talebsiz (أَمَّا) kelimesine benzer. (خَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ يَضْرِبُهُ عَمْرٌو) gibi. Burada refi tercih edilir. Çünkü müfacaa için kullanılan (إِذَا) dan sonra çoğunlukla isim cümlesi gelir. İlerde zarflar bahsinde geçen

270 - (Yani refin tercih edildiği durumda nasbını da sahih kılan delil mevcuttur.) Zira isimden sonra müfessir olmaya uygun bir fiilin bulunuşu nasbını sahih kılan bir karinedir.
271 - Emir, Nehiy ve Dua gibi.
272- Ancak bu tevile itiraz edilmiştir. Bak. el- Akd ün- Nami.

(وَقَدْ يَكُونُ لِلْمُفَاجَأَةِ فَيَلْزَمُ الْمُبْتَدَأُ بَعْدَهَا) sözündeki luzumdan maksat kendisinden sonra çoğunlukla mübtedanın gelmesidir. O bakımdan aralarında çelişki yoktur. (وَ يُخْتَارُ النَّصْبُ) mezkur isimde (بِالْعَطْفِ) yani o ismin bulunduğu cümlenin atfedilmesi sebebiyle (عَلَى جُمْلَةٍ فِعْلِيَّةٍ مُتَقَدِّمَةٍ لِلتَّنَاسُبِ) yani her ikisininde fiil cümlesi olması bakımından matuf ile matufun aleyh arasında uygunluğu sağlamak amacıyla nasb ihtiyar edilir. (خَرَجْتُ فَزَيْدًا لَقِيْتُهُ) gibi. (بَعْدَ حَرْفِ النَّفْيِ) Musannif (مَا) yı (لاَ) yı ve (إِنْ) i kasdetmektedir. (لَمَّا , لَمْ) ve (لَنْ) bunlara dahil değildirler. Çünkü muzaride amel ederler ve zayıf amil olduklarından mamulleri gizlenmezler.
(مَا زَيْدًا ضَرَبْتُهُ لاَ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ وَ لاَ عَمْرًا [273] إِنْ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ إِلاَّ تَأْدِيبًا) gibi
(وَبَعْدَ حَرْفِ الْاِسْتِفْهَامِ) (أَزَيْدًا ضَرَبْتَهُ) gibi. Musannif istifham harfi demiş, istifham ismi dememiştir. Çünkü isimde ref tercih edilir. مَنْ زَيْدٌ أَكْرَمْتَهُ gibi (هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ) gibisini de içine alması için sadece "istifham hemzesinden sonra" dememiştir. Her ne kadar nahivciler güzel görmemişlerse de ﴿هَلْ﴾ den sonra fiilin takdiri﴾ caizdir. Güzel görmemelerinin nedeni (قَدْ) manasında olduğu için (هَلْ) in fiil lafzı istemesidir ve fiilin mukadder olması yetmemektedir. (Ancak biraz açık kapı vardır. Çünkü mukadder fiil melfuz hükmündedir.) (بَعْدَ إِذَا الشَّرْطِيَّةِ) Zaman içinde şart ve cezayı ifade eden (إِذَا) dan sonra. Mesela (إِذَا عَبْدًا للهِ تَلْقَاهُ فَأَكْرِمْهُ) gibi (وَ بَعْدَ حَيْثُ) mekanda şart ve cezayı ifade eden (حَيْثُ) dan sonra. Mesela (حَيْثُ زَيْدًا تَجِدْهُ فَأَكْرِمْهُ) gibi (وَ فِي مَا قَبْلَ الْأَمْرِ وَالنَّهْيِ) ismi mevsul olan (مَا) kelimesi, emir veya nehiyden önce gelen mezkur ismin yerinden ibarettir. Mesela:

273 - (لاَ) harfi, marifenin veya fiili mazinin başına geldiğinde tekrarı vacib olduğu için (وَلاَ عَمْرًا) sözünü eklemiştir. Allahu Teala'nın (لاَصَدَّقَ وَلاَ صَلَّى) ayeti gibi.

(زَيْدًا اضْرِبْهُ) ve (زَيْدًا لَاتَضْرِبْهُ) gibi. Bu anlatılan yerlerde, yani nefiy ve istifham harfinden sonra, şart için gelen (إِذَا) ve (حَيْثُ) dan sonra ve emir ile nehiyden önce mezkur ismin nasbı tercih edilir. Çünkü: (إِذْ هِيَ) Yani bu yerler (مَوَاقِعُ الْفِعْلِ) yani en çok fiilin vuku bulduğu yerlerdir. Mezkur isim nasbedildiği zaman takdiren bu yerlerde fiil vuku olmuş olur. Şayet nasbedilmezse fiil takdir edilmez. (وَ) Yine aynı şekilde zikredilen isimde nasb tercih edilir. (عِنْدَ خَوْفِ لَبْسِ الْمُفَسِّرِ بِالصِّفَةِ) Yani isim nasbedilirse müfessir olacak fiil (şayet isim ref edilse sıfata karışır.) Karışıklık isim nasbedilerek fiilin müfessir olması halinde görülmemektedir. Bilakis o ref edilerek fiilin haber olması halinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ref edildiğinde bahsedilen fiilin, kasdedilen manaya uygunluğuyla birlikte haber mi? Yoksa kasdedilen manaya muhalif olmasıyla beraber sıfat mı olduğu bilinmez. Kısacası karışıklık nasb takdirinde müfessir olan şeyin ref durumunda sıfat mı, haber mi olacağı noktasındadır. Yoksa tefsir vasfıyla (muttasıf olduğunda, müfessirle) sıfat arasında değildir. (Çünkü müfessir olduğunda sıfat ihtimali söz konusu olmaz.) Terkibin her ikisine birden ihtimali yoktur. (مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) Tefsir şartıyla fiil gizlenmiş ve (كُلَّ) lafzı nasbedilmiştir. Eğer (كُلُّ) lafzı mübteda olarak ref edilse ve (خَلَقْنَاهُ) onun haberi yapılsa kasdedilen manayı ifade etmek bakımından nasbedilişine uygun olur. Fakat (خَلَقْنَاهُ) lafzının sıfat ve (بِقَدَرٍ) lafzının haber olmasından korkulmuştur. Çünkü bu durumda kasdedilen mananın tersi ifade edilmiş olmaktadır. Zira maksat "her şeyin, kaderle bizim tarafımızdan yaratıldığına" hükmetmektir. Yoksa "bizim yarattığımız her şeyin kaderle olduğuna hükmetmek " değildir. Şübhesiz ki bu son mana, Allah'ın mahluku olmayan bazı varlıkların bulunduğu vehmini uyandırmaktadır. Nitekim mutezile mezhebine göre kullar, ihtiyari fiillerini kendileri yaratırlar. (وَ يَسْتَوِي الْأَمْرَانِ) Yani refi ve nasbı birdir. Mütekellimin farksız olarak birini seçmesi caizdir. (فِي مِثْلِ زَيْدٌ قَامَ وَ عَمْرًا)

(أَكْرَمْتُهُ) Misalin sonuna (عِنْدَهُ) veya (فِي دَارِهِ) veya buna benzer bir aid takdir etmek gerekmektedir. Aksi takdirde (fiil ile içindeki gizli failden müteşekkil) küçük cümle olan (قَامَ) ye atıf sahih olmaz[274]. Yani refin ve nasbın farksız olduğu yer şurasıdır: İçersinde zikredilen ismin bulunduğu cümle, iki özelliği olan - diğer bir deyişle - haberi fiil cümlesi, kendisi ise isim cümlesi olan bir cümleye atfedildiği yerdir. İbtidalıkla refi, fiil takdiriyle nasbı caizdir. Her iki vecih eşit ağırlıktadır. Çünkü ref edilse de, nasbedilse de matuf ile matufun aleyh arasında uygunluk meydana gelmektedir. Şöyle ki ref edildiğinde (عَمْرٌو أَكْرَمْتُهُ) sözü isim cümlesi olmakta ve yine isim cümlesi olan (زَيْدٌ قَامَ) ye atfetilmektedir. Nasb edildiğinde (عَمْرًا) mukadder fiiliyle birlikte fiil cümlesi olmakta ve yine bir fiil cümlesi olan (قَامَ) ye atfedilmektedir.

Şayet "haziften salim bulunması [275]refini tercih ettirmektedir" derseniz, biz de "(nasbında) matufun aleyhin çok yakın bulunması bu açığı kapatıyor" deriz. Yine " yakınlık ve uzaklık bakımından aralarında bir fark yoktur" "Çünkü refinde de matuf ile matufun aleyh çok yakındır. Zira aralarında fasıla yoktur" derseniz. Bu (yani farklılığın olmayışı) matufun aleyhin son tarafına itibarladır. Ama baş tarafına itibar edildiğinde küçük cümle daha yakındır. (Nasbda matufun aleyhin başı (قَامَ) dir. Refde (زَيْدٌ) dür.) (وَ يَجِبُ النَّصْبُ) Yani mezkur ismin nasbı vacibtir. (بَعْدَ حَرْفِ الشَّرْطِ) Burada şart harfinden maksat (إِنْ) ve (لَوْ) dir. Şübhesiz ki (أَمَّا) her ne kadar şart harfiyse de, onun hükmü daha önce belirtilmiştir. Şayet kendisinden sonra emir veya nehiy olursa nasbı tercih edilir. Eğer onlar olmazsa refi tercih edilir. (وَ) Yine aynı şekilde nasbı vacibtir. (بَعْدَ حَرْفِ التَّحْضِيضِ) Bu harfler (أَلَّا , لَوْلَا , هَلَّا) ve (لَوْمَا) harfleridir. Lafzen veya takdiren fiilin

274 - Bu ihtiyaç nasbedildiği takdirde doğar. Ref edilirse doğmaz. Biraz sonra, inşaallah anlatılacaktır.

275 - Yani ref edildiğinde (عِنْدَهُ) vb. bir şey takdir edilmemesi.

başına geldikleri için bu iki yerde nasb vacib olmuştur. (نَحْوُ إِنْ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ) Şart harfine misaldir. (ضَرَبَكَ) teşvik harfine misaldir. (وَ أَلاَّ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ) Yani tefsir şartıyla İzmar kabilinden değildir. (وَ لَيْسَ أَزَيْدٌ ذُهِبَ بِهِ مِنْهُ) Gerçekten ilk bakışta (زَيْدٌ) in amili tefsir şartıyla gizlendiği ve istifham harfinden sonra geldiği için nasbının tercihi gerektiği zannedilmektedir. Ancak iyiden iyiye düşünülürse, o kabilden olmadığı anlaşılır. Çünkü her ne kadar tarifte geçen (كُلُّ اسْمٍ بَعْدَهُ فِعْلٌ مُشْتَغِلٌ عَنْهُ بِضَمِيرِهِ) ifadesinin içine girmiş olsa da, yine tarif de geçen (لَوْ سُلِّطَ عَلَيْهِ هُوَ اَوْ مُنَاسِبُهُ لَنَصَبَهُ) ifadesinin dışında kalmaktadır. Çünkü (ذُهِبَ بِهِ) fiili (Zeydi) nasbetmez[276]. Yine onun münasibi olan (أُذْهِبَ) de böyledir...

Şayet "münasibi" denince sadece (أُذْهِبَ) fiilinin anlaşılması doğru olmaz. Başka bir münasib takdir edilsin. Mesela (يُلاَبِسُ) veya malum sıgasıyla (أَذْهَبَ) takdir edilsin. O zaman takdiri (أَ زَيْدًا يُلاَبِسُهُ الذَّهَابُ بِهِ) şeklinde olur[277]. Veya (أَيُلاَبِسُهُ أَحَدٌ بِالذَّهَابِ بِهِ) şeklinde olur[278]. Yahud (أَأَذْهَبَ أَحَدٌ) şeklinde olur[279] derseniz, deriz ki: "Münasibinden maksat isnad edildikleri faili aynı olmak şartıyla mezkur fiille aynı manada veya ona melzum olan fiildir. Oysa bahsettiklerinizde bu şart bulunmamaktadır." Durum bundan ibaret olunca (فَالرَّفْعُ) yani misalde Zeyd isminin ref edilmesi

---

276 - Fiil, makablinde amel edeceği zaman ancak nasb amelini edebilir./ Şeyh Radi.

277 - Aslında şarihin takdir yaparken ((أَ يُلاَبِسُ زَيْدًا الذَّهَابُ بِهِ (ذُهِبَ بِهِ) demesi gerekirdi. Bak. Abdulgafur. Bu durumda mukadder fiil mastara isnad edilmektedir. Melfuz fiil ise Zeyd'in zamirine isnad edilmektedir.

278 - Burada mukadder fiil (أَحَدٌ) ismine isnad edilmektedir.Yani (أَيُلاَبِسُ زَيْدًا أَحَدٌ بِالذَّهَابِ بِهِ ذَهَبَ بِهِ) şeklindedir.

279- Yani (ذُهِبَ بِهِ) (أَأَذْهَبَ زَيْدًا أَحَدٌ)

(وَاجِبٌ) mübteda olur. Meful olması ve nasbedilmesi caiz değildir. Tefsir şartıyla izmar kabilinden bile olmadıktan sonra kendisinde nasbın tercih edildiği bölümden olabilir mi? (وَ كَذٰلِكَ) Yani (أَ زَيْدٌ ذُهِبَ بِهِ) örneği gibidir. (كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ) "Zubur" ile amel defterleri kasdedilmektedir. Tefsir şartıyla izmar kabilinden değildir. Çünkü o kabilden sayılsa mana "Her şeyi amel defterine yaptılar" şeklinde olur ve böylelikle (فِي الزُّبُرِ) sözü (فَعَلُوا) fiiline müteallik yapıldığında mana bozulur. Çünkü amel defteri yaptıklarına mahal değildir. Zira orada bir işi yapmamışlardır. Bilakis Kiramen katibin melekleri yaptıklarını yazı olarak oraya geçirmişlerdir. Ayetin zahirine aykırı olarak (فِي الزُّبُرِ) sözünü (شَيْءٍ) in sıfatı yapsak, kasdedilen mana yine değişmektedir. Çünkü maksat "yaptıkları her şey amel defterinde bulunmaktadır. Orada yazılıdır" şeklindedir. Nitekim hemen arkasındaki (وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ) ayeti kerimesi de bu manayı teyid etmektedir. Yoksa "amel defterlerindeki her şey onlar tarafından yapılmıştır" denmek istenmemektedir. Öyleyse burada ref gereklidir. (كُلُّ شَيْءٍ) mübtedadır. (فَعَلُوهُ) cümlesi (شَيْءٍ) kelimesinin sıfatıdır. Car ve mecrur yani (فِي الزُّبُرِ) sözü mahallen merfu olup mübtedanın haberidir. Ayeti kerimenin takdiri: (كُلُّ شَيْءٍ هُوَ مَفْعُولٌ لَهُمْ ثَابِتٌ فِي الزُّبُرِ بِحَيْثُ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً) şeklindedir.

Daha önce bir kural geçmişti. Buna göre: Bahsedilen isimde amel etmekten zamir veya müteallik vasıtasıyla alıkonan fiil, emir fiiliyse veya nehiy fiiliyse, mezkur isimde nasb tercih edilmektedir. Nur suresinin ikinci ayeti olan (اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) kavli görünüşte bu kaideye tabidir. Ama İsa b. Ömer'den gelen şaz bir kıraatın dışında, bütün kariler ittifakla merfu okumuşlardır. O zaman nahiviciler ayeti kerimeyi, yukarıdaki kaidenin dışında tutmak için bir takım tekellüfler irtikab etmek zorunda kalmışlardır. Aksi halde kariler muhtar olmayan bir vecih üzerinde birleşmiş olmaktadırlar. İşte Musannif onların ayet-i kerimeyi bundan çıkarmak için yaptıkları gayretlere işaret eder. (وَ نَحْوُ اَلزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا)

(كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا اَلْفَاءُ فِيهِ بِمَعْنَى الشَّرْطِ عِنْدَ الْمُبَرِّدِ) "Fa" harfi cezayı şarta irtibatlamaktadır. Çünkü (اَلزَّانِيَةُ) ve (اَلزَّانِي) kelimelerindeki lam, mübtedadır, mevsuldur ve şart mefhumu içermektedir. Sılası olan ismi fail şart cümlesi mesabesindedir. Mübtedanın haberi de ceza cümlesi mesabesindedir. Başına gelen "fa" harfi, şartın cezaya sebeb olduğuna delalet ettiği için şart ile irtibatlıdır. Böyle fa'ların mabadinde olan bir şey, makablinde amel edemez. Öyleyse kendisinden sonra zikredilen fiilin, kendisinden önce gelen isme musallat edilmesi imkansız olur. Neticede ref edilmesi gerektiği meydana çıkar. (وَالْآيَةُ جُمْلَتَانِ مُسْتَقِلَّتَانِ عِنْدَ سِيبَوَيْهِ) Şöyleki (اَلزَّانِيَةُ) mübtedadır ve kendisine muzaf takdir edilir. (اَلزَّانِي) ise (اَلزَّانِيَةُ) üzerine atfedilmiştir. Haber mahzuftur.

Yani (حُكْمُ الزَّانِيَةِ وَالزَّانِي فِيمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ بَعْدُ) demek istiyoruz. Allahu Tealanın (فَاجْلِدُوا) sözü ikinci cümledir. Vadedilen hükmü açıklamaktadır. "Fa" harfi O'na göre de sebebiyet içindir. Yani (إِنْ ثَبَتَ زِنَاهُمَا فَاجْلِدُوا) demektir. "Fa" harfinin zaid olduğu [280] veya tefsir için olduğu [281] söylenmiştir. Bir cümlenin cüzü, başka bir cümlenin cüzünde amel edemez. Dolayısıyla ona musallat kılınması mümkün değildir. Mezkur kaidenin hükmü altına girmez. Ref edilmesi icab ettiği ortaya çıkar. (وَ إِلَّا) Yani "fa" harfi şart manasında olmazsa iki mustakil cümlede olmazsa ayet umumi kaideye tabi olur. (فَالْمُخْتَارُ) O zaman, onun hakkında tercih edilen (اَلنَّصْبُ) ve ayette nasbın tercih edilmesi karilerin ittifakıyla batıldır. Öyleyse oradaki fa'yı şart manasına sokmak veya ayeti iki cümle haline getirmek gerekir ki ref edilmesi icab etsin.

---

280 - Tıpkı (إِذَا) nın cevabındaki "fa" gibi. O zaman mabadi yeni bir cümledir. /el- Akd ün-Nami

281 - Muzaf olan (حُكْمُ) kelimesini tefsir ettiği.

TAHZİR

(اَلرَّابِعُ) Mefulu bihi nasbeden amilin hazfinin vacib olduğu yerlerden dördüncüsü (اَلتَّحْذِيرُ) orada fiilin hazfi, zamanın dar olmasından ötürü vacibtir. (وَهُوَ) Sözlükte bir şeyi bir şeyden korkutmak ve ondan uzaklaştırmaktır. Nahivcilerin ıstılahında (مَعْمُولٌ) yani mefulluk nedeniyle kendisine nasb ameli yapılan isimdir. (بِتَقْدِيرِ اِتَّقِ تَحْذِيرًا) Metindeki (تَحْذِيرًا) mefulu mutlaktır. Yani (حُذِّرَ ذٰلِكَ اَلْمَعْمُولُ تَحْذِيرًا) takdirindedir. Yahut mefulu lehtir. Yani (ذُكِرَ تَحْذِيرًا) takdirindedir. (مِمَّا بَعْدَهُ) Yani bu mamulden sonra zikredilen şeyden sakındırılır[282]. (أَوْ ذُكِرَ مُحَذَّرٌ مِنْهُ مُكَرَّرًا) (ذكر) fiilini meçhul sıgasıyla okuyunuz. Yukarda mukadder olduğu belirtilen (حُذِّرَ) fiiline veya (ذُكِرَ) fiiline atfedilmiştir. Şayet "bunlardan birine atıf yapıldığı takdirde matufun aleyh de nasıl (مَعْمُول) lafzına aid bir zamir bulunuyorsa aynı şekilde matufda da معمول lafzına ait bir zamir bulunması gerekir. Oysa onda böyle bir zamir yoktur" derseniz "evet haklısınız. Fakat matuftaki açık isim yani (مُحَذَّرٌ مِنْهُ) lafzı zamir yerine koyulmuştur. Çünkü sözün aslı (أَوْ مَعْمُولٌ بِتَقْدِيرِ اِتَّقِ ذُكِرَ مُكَرَّرًا) şeklindedir. Ancak ilk kısımdaki mamul "muhazzer[283]" ikinci kısımdaki ise "muhazzerun minhu[284]" dür.

---

282 - Bu birinci kısmı İbni Hacib'in kendi şerhinden naklediyoruz: «وهو ضمير منفصل معمول بتقدير اتق قوله ضمير ليخرج عنه غيرُ الضمير و منفصل ليخرج عنه المتصلُ وقَوْله مَعْمُولٌ بتقدير اتق ليخرج عنه الضمير المنصوب المنفصل المعمول بتقدير غير اتق كقولك إياك لمن قال من ضربت فإنه ليس من هذا الباب قوله تحذيرا مما بعده احتراز من قولك إياك لمن قال من أتقى فإنه ليس من هذا الباب» ابن الحاجب

283 - Sakındırılan kimse.

284 - Kendisinden sakındırılan şey.

Musannif işte buna işaret etmek amacıyla böyle demiştir.

(مِثْلُ إِيَّاكَ وَ الْأَسَدَ وَ إِيَّاكَ وَ أَنْ تَخْذِفَ) Bu iki misal ilk kısma aittir. Bunların takdirini yapacak olursak (بَعِّدْ نَفْسَكَ مِنَ الْأَسَدِ وَ الْأَسَدَ مِنْ نَفْسِكَ) öbürü (وَ بَعِّدْ خَذْفَ الْأَرْنَبِ عَنْ نَفْسِكَ) [285] (بَعِّدْ نَفْسَكَ عَنْ خَذْفِ الْأَرْنَبِ)şeklindedir. İki cümleye göre de "muhazzerun minhu" aslan ve tavşana vurma işidir. Çünkü (بَعِّدِ الْأَسَدَ مِنْ نَفْسِكَ) ve (بَعِّدْ خَذْفَ الْأَرْنَبِ عَنْ نَفْسِكَ) derken yine sen sakındırılmaktasın. Yoksa onlar senden sakındırılmamaktadır. (وَ الطَّرِيقَ الطَّرِيقَ) İkinci kısma misaldir. Yani (اِتَّقِ الطَّرِيقَ) demektir. Açıktır ki, ilk kısımda (اِتَّقِ) fiilini takdir etmek mümkün değildir. Çünkü (اِتَّقَيْتُ زَيْدًا مِنَ الْأَسَدِ) denmez. O bakımdan orada (بَعِّدْ) ve (نَحِّ) gibi bir fiil takdir etmek gerekmektedir. Diğer taraftan ikinci kısımda (بَعِّدْ) takdiri uygun olmamaktadır. Çünkü maksat (muhatabın) yoldan korkması (ve ondan bir zarar görmemesi için dikkatli davranmasıdır[286]) Yoksa ondan uzaklaştırılması değildir. Öyleyse doğrusu (بِتَقْدِيرِ بَعِّدْ أَوِاتَّقِ أَوْ نَحْوِهِ) denmesi gerekmektedir. (بَعِّدْ) Manasındaki bir fiil ilk kısmın hepsinde ve ikinci kısmın bazı fertlerinde [287] takdir edilir. Metindeki misalde görüldüğü gibi bazılarında (اِتَّقِ) fiili takdir edilir.

(إِيَّاكَ وَ الْأَسَدَ) misalinde (اَلْأَسَدَ) lafzının her iki kısım tahzirin de dışında kaldığı oysa onun da tahzir babına girmesi gerektiği belirtilerek itiraz edilmiştir. Cevaben "o lafızlar tahzirin tabileridirler. Tabiler ise en son

---

285 - Sopa fırlatarak tavşana vurmak anlamındadır.

286 - el- Akd ün- Nami

287 - (نَفْسَكَ نَفْسَكَ) gibi. Buna göre manası (بَعِّدْ نَفْسَكَ عَمَّا يُؤْذِيكَ كَالْأَسَدِ وَنَحْوِهِ) şeklindedir.

da ayrıca açıklanmış olmalarından anlaşılacağı gibi tarifin dışında kalmaktadır" denmiştir. (وَ تَقُولُ) İlk kısım tahzir de (إِيَّاكَ مِنَ الْأَسَدِ) yani (إِيَّاكَ وَ الْأَسَدَ) demiş olduğun gibi böyle de dersin. (وَمِنْ أَنْ تَخْذِفَ) Yani (إِيَّاكَ وَ أَنْ تَخْذِفَ) demiş olduğun gibi böyle de dersin. (وَ) Vav harfini kaldırarak sonuncusunda (إِيَّاكَ أَنْ تَخْذِفَ بِتَقْدِيرِ مِنْ) Çünkü (أَنَّ) ve (أَنْ) den harfi cerrin hazfedilebilmesi kuraldır. (وَ لاَ تَقُولُ) İlkinde (إِيَّاكَ الْأَسَدَ لِامْتِنَاعِ تَقْدِيرِ مِنْ) ve (أَنَّ) ve (أَنْ) den başkasında harfi cerrin hazfinin şaz olmasındandır.

Şayet "atıf harfi takdir edilsin" dersen, biz de "Atıf harfinin hazfedilmesi daha da şazdır" deriz. Zira belirttiğimiz gibi (أَنَّ) ve (أَنْ) den hazfi kural, bunların dışında hazfi şaz olmakla beraber çoktur. Ama atıf harfinin hazfine ender rastlanır.

MEFULU FİH

(اَلْمَفْعُولُ فِيهِ هُوَ مَا فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ) Yani hades [288] (مَذْكُورٌ) yani melfuz veya mukadder bulunan fiilin veya aynı şekildeki [289] fiil benzerinin içinde tazammun edilerek zikredilen, yahud amil mastar olduğunda mutabakat yoluyla (dengi dengine) zikredilen hadesin işlendiği (zaman veya mekandır.) Musannifin (مَا فُعِلَ فِيهِ فِعْلٌ) sözü bütün zaman ve mekan isimlerine şamildir. Çünkü içinde bir şeyler işlenmekten hali olan zaman veya mekan yoktur. İster o şeyler zikredilsin veya zikredilmesin. Ancak (مَذْكُورٌ) sözüyle zikredilmeyenler dışarıya çıkmıştır. Mesela (يَوْمُ الْجُمُعَةِ يَوْمٌ طَيِّبٌ) gibi. Şübhesiz içersinde işler işlenmiştir. Ama zikredilmemiştir. Diğer taraftan

288 - Burada sözlük anlamındaki fiil kasdedilmektedir. Yoksa ıstılahtaki ismin mukabili olan fiil değildir. /el- Akd ün- Nami

289- Yani melfuz veya mukadder bulunan fiil benzerinin.

(شَـهِدْتُ يَـوْمَ الْجُمُعَـةِ) gibisi tarifte kalmaktadır. ﴾ Oysa (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) burada mefulu fih değildir.﴿ Evet tarif de kalmaktadır.

Çünkü (مـا فُعِـلَ فِيـهِ فِعْـلٌ مَذْكُـورٌ) ifadesinin içerine girmektedir. Zira Cuma gününe şahid olmak ancak Cuma gününde olabilir. Şayet Musannif tarifde bir itibar kaydına riayet etseydi, yani (مِنْ حَيْثُ إِنَّـهُ فُعِـلَ فِيـهِ فِعْـلٌ مَذْكُـورٌ) deseydi [290] o da dışarı çıkardı. Çünkü Cuma gününün burada zikredilmesi, mezkur fiil içerisinde işlenmiş olması itibarıyla değildir. Bilakis fiilin bizzat kendisine işlenmiş olması itibarıyladır. (Yani mefulun bihdir.) İşte böyle bir kayda itibar edildiğinde metinde (مَذْكُورٌ) demeye gerek yoktur. Ancak tarif edileni daha çok açıklamak için getirilebilir. (مِنْ زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ) sıfatlanan veya sılalanan [291] (مَا) yı açıklamakta ve mefulu fihin iki kısma ayrıldığına işaret etmektedir. Yine her birinin hükmünün açıklanmasına hazırlık yapmaktadır. Yani mefulu fih iki çeşittir. Birincisinde (فِـي) harfi açıkça zikredilir ve onunla cerr edilir. İkincisinde ise (فِي) harfi mukadder bulunur ve mezkur harfin hazfedilmesi nedeniyle nasbedilir. Bu ayırım nahivcilerin ıstılahının tersinedir. Onlar mefulu fih diye sadece (فِـي) takdiri ile nasb edilene söylemektedirler. (فِـي) harfi ile cer edilene gelince, ona "harfi cerr vasıtasıyla mefulu bih olmuş isimdir" demekte ve onu mefulu fih saymamaktadırlar. Ama Musannif onlara karşı çıkar. Çünkü (فِي) harfiyle cerr edileni de mefulu fih kabul etmiştir. O nedenle şunları söyler: (وَ شَـرْطُ نَصْبِـهِ) Yani mefulu fihin nasbının şartı (تَقْدِيرُ فِـي) çünkü takdir edilmeyip telaffuz edilse cerri icab ettirir. (وَ ظُرُوفُ الزَّمَانِ كُلُّهَا) zaman zarfı

290 - Fiil içerisinde işlenmiş olması itibarıyla zikredilecek.

291- (مـا) nekra kabul edilirse kendisinden sonra gelen cümle onun sıfatı olur. Marife kılınırsa sılası olur.

ister mübhem isterse mahdut olsun birdir. (تَقْبَلُ ذَلِكَ) Yani (فِي) takdirini kabul eder. Çünkü mübhem zaman zarfı, fiilin bir manasının cüzüdür. (Fiil bir hades - mastar - , zaman ve bir faile isnad için vaz edilmiştir.) O bakımdan mastar gibi vasıtasız olarak amil tarafından nasbedilebilmektedir. Mahdut zaman zarfı da mübheme ilhak edilmiştir. Çünkü netice de ikisi de zamandır. Bunların misali (صُمْتُ دَهْرًا) ve (أَفْطَرْتُ الْيَوْمَ) gibi. (وَ ظُرُوفُ الْمَكَانِ إِنْ كَانَ مُبْهَمًا قَبِلَ ذَلِكَ) Yani mekan (فِي) harfinin takdir edilmesini kabul eder. Mübhemlik bakımından birbirilerine benzemelerinden ötürü mübhem zaman zarfına hamledilmiştir. (جَلَسْتُ خَلْفَكَ) gibi.

(وَ إِلاَّ) Yani mübhem değil mahdut olursa (فَلاَ) (فِي) takdiri ile nasbedilmeyi kabul etmez. Çünkü aralarında mahiyet ve nitelik farkı bulunduğundan mübhem zaman zarfına hamledilemez. (جَلَسْتُ فِي الْمَسْجِدِ) gibi. (وَ فُسِّرَ الْمُبْهَمُ بِالْجِهَاتِ السِّتِّ) Yani mübhem mekan zarfı (بِالْجِهَاتِ السِّتِّ) Bunlar ön, arka, sağ, sol, yukarı, aşağı manalarına gelen kelimelerdir. Mesela Zeyd'in önü, dünyanın sonuna kadar yüzünün karşısındaki bütün yerlerdir. Böylece mübhem olmaktadır. Bu açıklama, nasbı caiz olan bazı mekan zarflarını içine almayınca şöyle demiştir. (وَ حُمِلَ عَلَيْهِ) Yani altı yön olarak açıklanan mübhem mekan zarfına (şunlar) katılmışlardır. (عِنْدَ وَ لَدَى وَ شِبْهُهُمَا) Mesela (دُونَ) ve (سِوَى) gibi (لِإِبْهَامِهِمَا) Yani (عِنْدَ) ve (لَدَى) nın mübhem olmasından ötürü demek istemektedir. Benzerlerinin hamlediliş nedenini Musannif zikretmemiştir. Çünkü onlar (عِنْدَ) ve (لَدَى) nın hükmünü taşırlar. Bir nüshada (لِإِبْهَامِهَا) şeklindedir. Zaten zahir olan da budur. (وَ كَذَا) Yine mübhem mekan zarfına ilhak edilmiştir. (لَفْظُ مَكَانٍ) Her ne kadar muayyen olsa bile (جَلَسْتُ مَكَانَكَ) gibi. (لِكَثْرَتِهِ) Altı yön gibi olması, çok kullanılması nedeniyledir. Yoksa mübhemliğinden ötürü değildir. (وَ) Aynı şekilde ona katılmıştır. (مَا بَعُدَ دَخَلْتُ) Her ne kadar (دَخَلَ) fiilinin mabadi muayyen

mekan zarfı olsa bile... (نَحْوُ دَخَلْتُ الدَّارَ) mübhemliğinden değil, çok kullanıldığından (عَلَى الْأَصَحِّ) Yani en doğru olan görüşe göre böyledir. Çünkü bazı nahivciler onun mefulu bih olduğuna inanmışlardır. Ama en doğrusu mefulu fih olması ve aslının harfi cerr ile kullanılmasıdır. Çok kullanıldığı için burada harfi cerr hazfedilmiştir. Musannifin söylemek istediği budur. Şu kadar var ki onun mefulu fih olması üzerinde biraz düşünmek gerekmektedir. Çünkü bir fiil mefulu fihi, ancak manasının tamam olmasından sonra alır. Şübhesiz duhul işinin manası ancak ev (vb.) ile tamamlanır. Manası böyle tamamlandıktan sonra mefulu fih alır. Mesela (دَخَلْتُ الدَّارَ فِي الْبَلَدِ الْفُلَانِيِّ) gibi. Sonuç olarak, görünüşe bakılırsa mefulu bihtir, mefulu fih değildir. Bunu destekleyen başka bir husus, içinde vuku bulmakla hususi bir yere nisbet edilen fiilin, hem o yeri hem de etrafındakileri içine alan bir yere de nisbet edilebilmesidir. Mesela beldenin bir cüzü olan evde Zeyd'e vurdum demek istediğinde, (ضَرَبْتُ زَيْدًا فِي الدَّارِ) deyişin doğruysa, aynı şekilde (ضَرَبْتُهُ فِي الْبَلَدِ) demen de doğrudur. Şimdi düşünecek olursak eve nisbetle girme işi böyle değildir. Zira belde (nin içindeyken bir eve [292]) giren kimse (دَخَلْتُ الدَّارَ) dediğinde artık (دَخَلْتُ الْبَلَدَ) demesi doğru olmaz. (Çünkü beldeye girmiş olmak için, onun dışında bulunmak gerekmektedir. Oysa o zaten beldenin içerisindedir[293]) Girme işinin eve nisbet edilmesi, fiillerin içerisinde işlendikleri mekanlara nisbet edilişleri gibi değildir. Dolayısıyla misalimizdeki (الدَّار) kelimesi mefulu fih değil, mefulu bihtir.

Musannifin (عَلَى الْأَصَحِّ) sözünün manası "en doğru olan kullanıma göre" demektir denmiştir. O zaman (دَخَلْتُ) fiilinin (فِي) harfiyle kullanılışının [294] doğru olduğuna işaret eder. Fakat en doğru kullanımı (فِي)

292 - el - Akd ün- Nami
293 - el- Akd ün- Nami
294 - (دَخَلْتُ فِي الدَّار) gibi.

sizdir. Sibeveyh'den onun (فـي) harfiyle kullanımının şaz olduğu rivayet edilmiştir. (وَ يُنْصَبُ) Yani mefulu fih (بعَامِلٍ مُضْمَرٍ) tefsir şartı olmaksızın gizli bir amille nasbedilir. Mesela (مَتَى سِرْتَ) diyen kimseye (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) denişi gibi. Yani (سِرْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ) demektir. (وَ بعَامِلٍ مُضْمَرٍ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ) Mesela (يَوْمَ الْجُمُعَةِ صُمْتُ فِيهِ) gibi. Tafsilatı mefulu bih bahsinde geçenlerin aynısıdır.

MEFULU LEH

(اَلْمَفْعُولُ لَهُ هُوَ مَا فُعِلَ لِأَجْلِهِ) Yani onun elde edilmesi amacıyla fiil işlenmiştir. Veya onun varlığından ötürü işlenmiştir[295]. Musannifin (لِأَجْلِهِ) sözüyle, mefulu mutlak, mefulu bih, mefulu fih ve mefulu meah dışarı çıkmışlardır. (فِعْلٌ) Yani hades (buradaki fiil kelimesinin ıstılahi anlamdaki fiil olmadığı daha önce belirtilmiştir.) (مَذْكُورٌ) Yani hakikaten veya hükmen telaffuz edilmiş bir hades demek istemektedir. Hükmen dediğimiz için fiil mukadder olan mefulu lehde içine girmektedir. Mesela (لِمَ ضَرَبْتَ زَيْدًا) diyen kimseye (تَأْدِيبًا) diye cevap verişin gibi. Musannif (مَذْكُورٌ) sözüyle (أَعْجَبَنِي التَّأْدِيبُ) gibisinden kaçınmıştır[296]. (Terbiye etmek için bir iş yapmıştır ve bu iş vurmaktan ibarettir. Ancak cümlede zikredilmemiştir [297].) Ama "(أَعْجَبَنِي التَّأْدِيبُ) sözünden önce (ضَرَبْتُ زَيْدًا) sözü söylenmişken tedib için yapılan fiil nasıl zikredilmemiştir denebilir ve Musannif o sözüyle bahsedilen misalden kaçınmış sayılabilir? derseniz, deriz ki: "Zikredilmiş olmasından

295 - Mefulu lehin iki türlü olduğuna işarettir.

296 - Musannif kendi şerhinde şunları söyler: (قوله فعل مذكور احتراز من مثل أعجبني التأديب و كرهت التأديب فهو و ان كان علة الفعل فليس علة لفعل مذكور)

297 - el- Akd ün- Nami

maksat ikisinin birlikte zikredilmesidir". Yine eğer "her ne kadar ayrı terkiblerdeseler de) (ضَرَبْتُهُ تَأْدِيبًا) cümlesi(yle yan yana zikredildiğinde) fiil mefulu lehle beraber zikredilmiş olur" derseniz, deriz ki "maksadımız ikisinin aynı terkibte zikredilmesidir" Bu sefer (أَعْجَبَنِي التَّأْدِيبُ الَّذِي ضَرَبْتُ لِأَجْلِهِ) gibisi itiraz olarak gelmektedir. Buna da "fiilin beraber zikrinden kasdedilen, mefulu lehte amel etmek üzere birlikte zikredilmesidir demekten başka çare yoktur. (مِثْلُ ضَرَبْتُهُ تَأْدِيبًا) kendisini elde etmek için hedesin yapıldığı mefulu lehe misaldir. Bahsettiğimiz hades vurma işinden ibarettir.. Şübhesiz terbiye dövme ile olur ve onun neticesidir. (قَعَدْتُ عَنِ الْحَرْبِ جُبْنًا) kendisinin varlığı sebebiyle hadesin yapıldığı mefulu lehe misaldir. Bahsettiğimiz hades oturma işidir. Şübhesiz ki oturmak (savaştan geri kalmak) ancak korkaklık sebebiyle olmuştur.

وَ الْقَائِلُ بِكَوْنِ الْمَفْعُولِ لَهُ مَعْمُولاً مُسْتَقِلاً غَيْرَ دَاخِلٍ فِي الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ يُخَالِفُ خِلَافًا ظَاهِرًا لِلزَّجَّاجِ[298] ﴿ Şarihin (قَائِلٌ) diye tabir ettiği kimseler alimlerin çoğudur ve bu söz mübtedadır. Haberi (يُخَالِفُ) dur [299].﴾ (فَإِنَّهُ) Yani mefulu leh (عِنْدَهُ) yani Zeccac'a göre (مَصْدَرٌ) fiilin lafzından olmayan bir mastardır. Yukarıdaki iki misalin manası O'na göre (, جُبْنًا جَبُنْتُ فِي الْقُعُودِ عَنِ الْحَرْبِ أَدَّبْتُهُ بِالضَّرْبِ تَأْدِيبًا) şeklindedir. Veyahud (nevi bildiren mastarlar gubundandır)(قَعَدْتُ قُعُودَ جُبْنٍ) ve (ضَرَبْتُهُ ضَرْبَ تَأْدِيبٍ) manasındadır. Zeccac'ın bu görüşü şöylece reddedilmiştir. Bu türün başka bir türle tevil

---

298 - Bazıları muhalefeti Zeccaca nisbet etmek için meçhul sıgasıyla (يُخَالَفُ) şeklinde okumuşlar ve Muhaşşi İsam'ın bu yoldaki tenkidini cevaplandırmaya çalışmışlardır. Delil olarak da efal - i nakısa bahsinde (خِلَافًا لِابْنِ كَيْسَانَ) ibaresini Şarihin (يخالف هذا الحكم خلافا ثابتا للزجاج) şeklinde şerh etmesini göstermişlerdir. Ancak seyalkoti'nin belirttiği gibi meçhul fiilin mastarının Zeccac'a nisbet edilmesi sahih değildir ve fiili malum sıgasıyla takdir etmek icab eder. Zaten murib böyle yerlerde hiç meçhul fiil takdir etmemiştir. Bakınız Zeynizade.

299 - el - Akd ün- Nami

edilebilmesi, onu ondan kılmaz. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِبًا) cümlesinin manası (جَاءَنِي زَيْدٌ وَقْتَ الرُّكُوبِ) şeklindedir. Burada hali zarf ile tevil etmemiz mümkündür. Ama bu hali, hal olmaktan çıkar(ıp zarf yapmaz) (شَرْطُ نَصْبِهِ) Yani mefulu lehin nasbedilmesinin şartı demek istemektedir. Yoksa ismin mefulu leh oluşunun şartı demek istemiyor. Dolayısıyla (جِئْتُكَ لِلسَّمْنِ) ve (جِئْتُكَ لِإِكْرَامِكَ الزَّائِرَ) gibisinde (اَلسَّمْنُ) ve (اَلْإِكْرَامُ) kelimeleri tariften anlaşılacağı üzere Musannife göre mefulu leh'tirler. Onun buradaki (شَرْطُ نَصْبِهِ) sözü, mefulu fih bahsinde (شَرْطُ نَصْبِهِ تَقْدِيرُ فِي) sözü gibidir. Bu da aynı şekilde diğer nahivcilerin ıstılahına aykırıdır. (تَقْدِيرُ اللَّام) Çünkü açık olarak getirildiğinde cerr gerekli olur. Zira fiillerin sebebini açıklamada en çok kullanılan odur. (اَلْبَاء , فِي , مِنْ) harfleri mefulu lehe dahil olabilirlerse de, lamdan başkası takdir edilmez. Yukarıdaki harflerin lam yerine kullanılışlarına misal verelim: (خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللهِ , فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا) Yine Rasulüllah (S. A. V.) (أَنِ امْرَأَةً[300] دَخَلَتِ النَّارَ فِي هِرَّةٍ) sözü gibi. Yani onun yüzünden ateşe girmiştir. Lam harfinin takdir edilişi, lafzan hazfedilip niyeten orada kalışı manasına gelince ve aslolan hem lafzan, hem de niyeten kalması olunca, sadece niyeten kalışı için bir şarta gerek duyulmamıştır. Bilakis lafzen hazfedilmesinde şarta ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için musannif (إِنَّمَا يَجُوزُ حَذْفُهَا) demiş ve fiilin failini (تَقْدِيرُ اللَّام) sözüne raci zamir yapmamıştır. ﴿ Yani sadece (إِنَّمَا يَجُوزُ) demekle yetinmemiş ve (حَذْفُهَا) lafzını eklemiştir. Öyle yapmasaydı bundan sonra zikredilecek olan şart, lam takdiri için koşulmuş olacaktı. Oysa takdire şart yoktur. Bilakis zikredilecek şart lam'ın lafızdan hazfi içindir[301] . Evet şu

300 - (أَنْ) lafzı (أَنَّ) nin hafifletilmişidir. / Haşiye.

301 - Bir başka görüşe göre de Musannifin böyle yapmasının nedeni hazif ile takdirin aynı şey olduğuna işaret içindir. Bakınız Abdulgafur.

(durumda) lamın zikrinin caiz olduğu gibi, hazfi de caizdir. (إِذَا كَانَ) Yani mefulu leh (فَعْلاً) Musannif bu sözüyle ism-i ayn olduğu zamandan kaçınmıştır. (جِئْتُكَ لِلسَّمْنِ) gibi. (لِفَاعِلِ الْفِعْلِ الْمُعَلَّلِ بِهِ) Yani kendisinin faili ile amilinin faili bir olacak demek istemektedir. Bununla Musannif başkasına ait bir hades olmasından kaçınmıştır. (جِئْتُ لِمَجِيئِكَ إِيَّاىَ) gibi (görüldüğü üzere failler farklıdır.) (مُقَارِنًا لَهُ) Yani zikredilen fiile bitişmiş olacak. (فِي الْوُجُودِ) meydana gelişleri aynı zamanda olmak suretiyle (bitişmiş olacak) (ضَرَبْتُ زَيْدًا تَأْدِيبًا) gibi. Çünkü terbiye verme ve dövme aynı anda gerçekleşmektedir. Aralarında ancak itibar farkı vardır. (Çünkü dövmek terbiye vermeye sebeb olmaktadır. O bakımdan neticeye itibarla önce sayılabilir.)

Veya birinin meydana geliş zamanı diğerinin zamanının bir parçası olmak suretiyle (bitişmiş olacak) (قَعَدْتُ عَنِ الْحَرْبِ جُبْنًا) gibi. Şübhesiz ki fiilin yani oturmanın zamanı, mefulu lehin yani korkunun süresinin bir bölümüdür. Yine başka bir misal: (شَهِدْتُ الْحَرْبَ إِيقَاعًا لِلصُّلْحِ بَيْنَ الْفَرِيقَيْنِ) gibi. Burada ise mefulu lehin yani sulhu sağlamanın zamanı, fiilin yani harbe şahit olmasının süresinin bir parçasıdır. (İlkinin tersidir.) Musannif bu kayıtla, meydana geliş esnasında fiile bitişmemiş olan mefulu lehten kaçınmıştır. (أَكْرَمْتُكَ الْيَوْمَ لِوَعْدِى بِذَلِكَ أَمْسِ) gibi. Bu üç şeyin şart koşulması mefulu lehin onlar vasıtasıyla mastara benzemesinden ötürüdür. Böylelikle masdarın fiile taalluku gibi vasıtasız olarak amiline taalluk etmektedir. Ama bunlardan biri bulunmazsa durum değişir. (Mastara benzerliğini kaybeder ve nasbedilemez.)

MEFULU MEAH

(اَلْمَفْعُولُ مَعَهُ) Yani (اَلَّذِی فُعِلَ بِمُصَاحَبَتِهِ) demektir. ﴾Elif ile lam mevsuldür. Meful kelimesi sıladır. Meçhul fiil gibi amel eder ve (مَعَ) kelimesi onun naibi failidir.﴿ Şöyle ki: Fiil kendisinden çıktığında fail onunla beraber olur. Veya fiil kendisine yapıldığında meful onunla beraber olur. Kısacası (مَعَهُ) sözü naibi faildir. (اَلْمَفْعُولُ) kelimesi ona isnad edilmiştir. Tıpkı mefulu bih, fih ve leh'de meful kelimesinin carr ve mecrura isnad edilmesi gibi. Mecrur zamir, mevsul olan lama racidir. (مَعَ) nın refedilmesi gerektiği halde niçin nasbedildiği sorusuna cevap olarak, nahivcilerden bazısının, fiil sürekli nasbedilen bir (zarfa) isnad edildiğinde, bu zarfın çoğunlukla taşıdığı hal üzere mansub kalışına cevaz verişi gösterilmiştir. Allahu Teala'nın nasb kıraatına göre okunan (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) ayetinin irabı da böyle yapılmıştır. Haşiyelerin bazısında "bu görüş gerçekten kıymetlidir" denmektedir.

Başka bir cevab da şudur: "En doğrusu ibareyi (وَ قَدْ حِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالنَّزَوَانِ)[302] kabilinden saymakdır. Burada (حِيلَ) fiilinin naibi faili mastara raci zamirdir. Yani (حِيلَ الْحَيْلُولَةُ) demektir. Çünkü (بَيْنَ) kelimesi sürekli zarf olduğu için fail makamına geçemez. Buna göre metnin manası: (اَلَّذِی فُعِلَ فِعْلٌ بِمُصَاحَبَتِهِ) şeklindedir. O zaman naibi fail mastara raci zamirdir. (مَعَهُ) sözündeki zamir ise mevsula aittir. (هُوَ مَذْكُورٌ بَعْدَ الْوَاوِ) Musannif vavdan başkasından mesela fa'dan sonra zikredilenden kaçınmıştır. (لِمُصَاحَبَةِ مَعْمُولِ فِعْلٍ) lam harfi (مَذْكُورٌ) sözüne müteallliktir. Yani vav harfinden sonra zikredilmesinin nedeni, fiilin mamulüne arkadaş olması ve beraberlik ifade etmesidir. Bahsedilen mamul fail de olabilir

302 - (اَلْعَيْرُ) vahşi veya evcil eşek (اَلنَّزَوَانُ): Erkeğin dişisi üzerine çıkıp cima etmesi demektir.

meful de olabilir. [303](اِسْتَوَى الْمَاءُ وَ الْخَشَبَةَ) ve (كَفَاكَ وَ زَيْدًا دِرْهَمٌ) gibi. Bahsedilen fiil (لَفْظًا) lafzi olabilir.[304] (اَوْ مَعْنًى) manevi de olabilir. (مَا لَكَ وَ زَيْدًا) gibi. Yani "Zeyd'le birlikte ne yapıyorsun demektir. Fiilin mamulune arkadaşlık yapmasından maksat, işin yapılışında ona aynı anda ortak olmasıdır. (سِرْتُ وَ زَيْدًا) gibi. Veya ona aynı yerde ortak olmasıdır. (لَوْ تُرِكَتِ النَّاقَةُ وَ فَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا) gibi[305].

Mefulu meah'ın tarifi atıfta kullanılan vav'dan sonra gelen isimle bozulmaz. (جَاءَنِي زَيْدٌ وَ عَمْرٌو) gibi. Çünkü buradaki vav, sadece gelme işinde Zeyd ile Amr'ın ortak olduklarını ifade etmektedir. Ama ikisinin beraber geldiğini ifade etmemektedir.

Nahivcilerin çoğunluğuna göre mefulu meah'da amil, (مَعَ) kelimesi manasındaki vav harfi aracılığıyla amel eden fiil veya fiil manasıdır. Vavı (مَعَ) nın yerine koymaları sadece daha kısa oluşu ve aslının da, birleştirme mefhumu ifade ederek beraberlik manasına münasib düşen atıf vavı oluşudur. (فَإِنْ كَانَ) Yani bulunursa (اَلْفِعْلُ) yani bir hadese delalet eden kelime demek istemektedir. Bu nedenle ismi fail, ismi meful, sıfatı müşebbehe vb. de içine girerler. (لَفْظًا وَ جَازَ) Yani vacib değilse (اَلْعَطْفُ) yine imkansız da değilse demek istemektedir. Dolayısıyla atıf vacib olduğundan (ضَرَبْتُ زَيْدًا وَ عَمْرًا) gibisiyle [306] zikredilecek kaide bozulmayacaktır. (فَالْوَجْهَانِ) Yani atıf da ve mefulu meah olarak nasbedilmek de caizdir. (نَحْوُ جِئْتُ أَنَا وَ زَيْدٌ) matuf olarak refedilir. (وَ زَيْدًا)

303 - "Su seviyesi, ölçü aleti olan ağaç parçasının ucuna kadar yükseldi" demektir.
304 - Biraz önce verilen misallerde görüldüğü gibi.
305 - "yavrusuyla beraber deve aynı yere bırakılacak olsa, yavrusu onu muhakkak emer."
306 - Çünkü vavın aslı atıf içindir. Atfi bırakmak ancak (مَعَ) manasına geldiğini kesinleştirmek için yapılır. Burada Amr'ı nasbederek vavın (مَعَ) manasına geldiğini kesinleştirmek mümkün değildir. Zira nasbedildiğinde aslolan atıf manasını taşıması daha zahirdir. Abdulgafur.

meful olarak nasbedilir. (وَ إِنْ لَمْ يَجُزِ الْعَطْفُ) Bilakis imkansız olursa (تَعَيَّنَ النَّصْبُ مِثْلُ جِئْتُ وَ زَيْدًا) Çünkü ne muttasıl zamirin munfasılla tekidi suretiyle ne de başka bir suretle fasıla meydana gelmediğinden atıf caiz değildir. (وَ إِنْ كَانَ الْفِعْلُ مَعْنًى) Yani lafızdan ortaya çıkan (anlaşılan) manevi bir şeyse (وَ جَازَ) yani atıf imkansız değilse (تَعَيَّنَ الْعَطْفُ) atıf olan diğer şık caizken, zorunluluk olmaksızın manevi amilin amel etmesine işi bırakmak olmaz. (مَا لِزَيْدٍ وَ عَمْرٍو وَ إِلاَّ) Atıf caiz olmazsa, yani imkansız olursa (تَعَيَّنَ النَّصْبُ) çünkü geriye başka bir şık kalmamıştır. (نَحْوُ مَا لَكَ وَ زَيْدًا وَمَا شَأْنُكَ وَ عَمْرًا) Bunlarda atıf imkansızdır. Çünkü mecrur zamire, cerr edici amili tekrarlamadan atıf yapmak caiz değildir. Yine (الشَّأْنُ) kelimesine (عَمْرٍو) ın atfı doğru olmaz. Çünkü soru her ikisinin haliyle, durumuyla ilgilidir. Yoksa birinin durumu, ötekisinin zatıyla ilgili değildir. (O zaman Amr nedir? Kimdir, manası çıkar ki maksat bu değildir.) Bu misallerde fiilin manevi olduğuna hükmettik. Çünkü (لِأَنَّ الْمَعْنَى مَا تَصْنَعُ) veya bu anlamda bir şeydir. Netice olarak (مَا شَأْنُكَ وَزَيْدًا) cümlesinin manası (مَا تَصْنَعُ وَ زَيْدًا) şeklindedir. Aynı şekilde (مَا لَكَ وَ زَيْدًا) cümlesinin manası yine (مَا تَصْنَعُ وَ زَيْدًا) şeklindedir. Yukardaki (مَا لِزَيْدٍ وَ عَمْرٍو) cümlesinin anlamı (مَا يَصْنَعُ زَيْدٌ وَ عَمْرٌو) şeklindedir.

HAL

(اَلْحَالُ) Musannif mefulleri bitirdikten sonra mefullere katılmış olan mensubları açıklamaya girişir. (وَهُوَ مَا يُبَيِّنُ هَيْئَةَ الْفَاعِلِ اَو الْمَفْعُـول بـهِ) Yani (mahiyeti itibarıyla değil) fail veya mefulu bih oluşu itibarıyla heyet açıklayacak[307]. Çünkü zahir olan bu manadır. Musannif "heyet" lafzıyla "temyiz" gibi zat açıklayan mamullerden kaçınmıştır. "Failin veya mefulun heyeti" lafzıyla da onların dışında kalanların heyetini açıklayan mamullerden kaçınmıştır. Mübtedanın sıfatı gibi. Mesela (زَيْدٌ الْعَالِمُ أَخُـوكَ) gibi Yine itibar kaydıyla failin veya mefulun sıfatı çıkmıştır. Çünkü o sıfat, failin ya da mefulun heyetini mutlak oarak açıklamaktadır. Yoksa faillikle veya mefullukle alakalı olarak açıklamamaktadır[308].

(أَوْ) harfiyle metinde yapılan terdid[309] ikisinden birinden kurtulamamayı ifade etmektedir. Yoksa ikisinin birlikte olmasının[310] imkansız kılmamaktadır. O nedenle (ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا رَاكِبَيْنِ) gibisi halin tarifinden çıkmaz. (لَفْظًا) Yani zil hal olan fail veya meful ister lafız olsun. Yani lafzi bulunsun demek istemektedir. Şöyleki: Failin failliği, mefulün mefullüğü kelamın lafzına itibarladır. Yoksa kelamın mefhumundan anlaşılan harici bir manaya itibarla değildir. Hakikaten veya hükmen melfuz olmaları da farketmez. (أَوْ مَعْنًى) Veya isterse manevi olsun. Şöyleki failin failliği, mefulün mefulluğu kelamın mefhumundan anlaşılan bir manaya itibarladır. Lafzına itibarla değildir. Burada fail yada meful denince hakikisi de girer, hükmisi de girer. O bakımdan fail veya meful manasındaki mefulu meah zil hal olabilir. Yine

---

307 - Başka bir deyişle; Faillikle veya mefullukle alakalı olarak heyet açıklayacak.

308 - İbni Hacib kendi şerhinde bu hususu şöyle izah eder: (قوله الفاعل أو المفعول)

احتراز من الصفة لأنها تبين هيئة لا باعتبار كونها فاعلا , و لا مفعولا لكن باعتبار الذات , و هذه باعتبار نسبة الفعل إليه فاعلا أو مفعولا فيتقيد الفعل المذكور بها , فإذا قلت جاء زيد راكبا فقد حكمت على المجيء المذكور بقيد الركوب

309 - Geri çevirme, tekrarlama. Yani mefhumun tekrarlanması.

310 - Yani hem failin hem mefulün görünüşlerini birarada açıklamayı.

mutlak meful zil hal olabilir. (ضَرَبْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا) gibi. Çünkü (أَحْدَثْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا) manasındadır. Yine muzafun ileyh zil hal olabilir. Mesela muzaf fail veya meful olup, muzafun ileyh onun yerine geçebildiğinde durum budur. Sanki muzafun ileyh failmiş veya mefulmuş gibidir. örnek: أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ (فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا) (Ali- İmran suresi ayet 95) ve أَخِيهِ مَيْتًا (Hucurat suresi ayet 12) Şüphesiz ki ilk ayeti kerimede (فَاتَّبِعُوا إِبْرَاهِيمَ) ve ikincisinde (أَنْ يَأْكُلَ أَخَاهُ) denseydi mana değişmezdi. Yine mesela muzaf fail veya meful olup, muzafun ileyhin bir cüzü bulunduğunda durum budur. Sanki muzafun ileyh'den yapılan hal, muzaftan yapılmış gibidir. Her ne kadar burada onun yerine geçmese bile... Örnek أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (Hicr suresi ayet 66) (مُصْبِحِينَ) sözü (هَؤُلَاءِ) den haldir. Çünkü kendisine muzafun ileyh olduğu (دَابِر) kelimesi, onun bir cüzüdür. Bir şeyin köküne onun "dabiri" denir. (دَابِر) kelimesi (مَقْطُوعٌ) kelimesindeki gizli zamirin (merci) olması itibarıyla naibi faildir. Sanki (مُصْبِحِينَ) lafzı (muzaf olan) bu naibi failden[311] hal gibidir.

Şayet metinde geçen (يبين) ibaresini (اَلتَّفَعُّلُ) babından malum sıgasıyla (تَبَيَّنَ) şeklinde okursak veya (اَلتَّفْعِيلُ) babından meçhul muzari sıgasıyla (يُبَيَّنُ) şeklinde okursak ve harfi cerr olan ba'yı (اَلْمَفْعُولُ) lafzına değil de buna müteallik yaparsak, tarifin içine hem mefulu mutlak, hem de mefulu meah girer ve fail ile meful lafzının (hakikaten veya hükmen diyerek) genelleştirmeye ihtiyaç duymayız. Ancak muzafun ileyh'den olan hal yine dışarda kalır. (مِثْلُ ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا) hakikaten telaffuz edilmiş lafzi (faile veya mefule) misaldir. Mütekellim ta'sının fail oluşu ve "Zeyd" in meful oluşu kelamın lafzına itibarladır. Kelamın mefhumundan anlaşılan harici bir

311 - Çünkü bir şeyin zamirine isnad, aslında o şeyin kendisine isnad demektir. Dolayısıyla burada (دَابِر) kelimesini naibi fail saymak yanlış olmaz.

manaya itibarla değildir. İkisi de hakikaten melfuzdurlar. (وَ زَيْدٌ فِي الدَّارِ قَائِمًا) hükmen telaffuz edilen lafzi (bir faile) misaldir. Zarf da gizli bulunan zamir, bu kelamın lafzına itibarladır. Harici bir manaya itibar edilmemektedir. Bahsedilen gizli zamir hükmen telaffuz edilmiştir. (وَ هَذَا زَيْدٌ قَائِمًا) Manevi (bir mefule) misaldir. Çünkü Zeyd'in meful oluşu bu kelamın lafzına itibarla değildir. Bilakis (هَذَا) lafzından anlaşılan tenbih ve işaret manasına itibarladır. Şübhesiz ki burada mütekellim "ben işaret ediyorum ve tenbih ediyorum" diye haber vermek istememektedir. O nedenle kelamın nazmında bir (أُشِيرُ) veya (أُنَبِّهُ) takdir edilmez ve Zeyd ismi lafzan onun mefulu olmaz. Bilakis Zeyd'in mefulluğu, kelamın lafzının dışında kalan bir (أُشِيرُ) veya (أُنَبِّهُ) manası açısındandır ve bu manaya itibar edilmesi (yani var sayılması) (قَائِمًا) kelimesinin cümlede hal olabilmesi içindir. Dolayısıyla Zeyd'in mefulluğu lafzi değil, manevidir. (وَعَامِلُهَا) Yani halin amili (إِمَّا الْفِعْلُ) fiil melfuz olsun. mukadder olsun farketmez. Mesela (ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا) gibi ve zarfta fiil takdir edersek (زَيْدٌ فِي الدَّارِ قَائِمًا) gibi. (أَوْشِبْهُهُ) Şibh ül- fiil demek, fiilin terkibinden [312] olup onun gibi amel eden lafız demektir. Mesela ismi faildir. (زَيْدٌ ذَاهِبٌ رَاكِبًا) gibi ve zarfta ismi fail takdir edersen (زَيْدٌ فِي الدَّارِ قَاعِدًا) gibi. Yine mesela ismi mefuldür. (زَيْدٌ مَضْرُوبٌ قَائِمًا) gibi. Yine mesela sıfatı müşebbehedir. (زَيْدٌ حَسَنٌ ضَاحِكًا) gibi. (أَوْ مَعْنَاهُ) Açıkça zikredilmeksizin veya takdir edilmeksizin kelamın mefhumundan çıkartılan fiil manası (halde amil olabilir.) (هَذَا زَيْدٌ قَائِمًا) misalindeki işaret ve tenbih manası gibi. Açıklaması yukarda geçti. Yine (يَا زَيْدُ قَائِمًا) gibisindeki nida (لَيْتَكَ عِنْدَنَا مُقِيمًا) gibisindeki temenni (لَعَلَّهُ فِي

312 - Yani temel harf unsuru fiilinkiyle aynıdır. Fakat böyle denince İsam'ın belirttiği gibi isim fiiller hariçte kalırlar. Oysa onlar da hale amil olabilirler. Bakınız İsam.

(الـدَّارِ قَائِمًـا) gibisindeki terecci ve (كَأَنَّهُ أَسَدٌ صَائِلاً) gibisindeki teşbih manası gibi. (وَ شَـرْطُهَا) Yani halin şartı (أَنْ تَكُـونَ نَكِـرَةً) çünkü nekra asıldır ve maksat onunla hasıl olur. Zira maksat zil hal'e nisbet edilen işi (hadesi) takyid etmekdir (sınırlamaktır). Marifelik ise fazladan bir şeydir. (وَ أَنْ يَكُـونَ صَاحِبُهَـا مَعْرِفَـةً) Çünkü mana bakımından mahkumun aleyhdir. ﴿ Yani mübteda gibidir. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِبًا) dendiğinde (زَيْدٌ رَاكِبٌ وَقْتَ مَجِيئِهِ) denmiş gibidir ve mübteda bildiğiniz gibi marife olur.﴾ Dolayısıyla zil-hal'de asıl olan marifeliktir. (غَالِبًـا) Yani bütün durumlarda, sahibinin marife olması şartı yoktur. Bilakis çoğunlukla böyledir. Şöylece açıklayabiliriz: Hal iki kısımda vuku bulur. Birincisinde zil hal ya sıfatlanmış nekra olur. (جَاءَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِـي تَمِيـمٍ فَارِسًـا) gibi veya bir cinsin bütün fertlerini kapsaması nedeniyle marifenin verdiği tatmini veren nekra olur. (فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَـا) (Duhan suresi ayet 4-5) Buradaki (أَمْـرًا) kelimesini (كُلُّ أَمْرٍ) den hal yaparsanız durum budur. ﴿ Ama (حَكِيمٍ) deki müstekin zamirden hal yaparsanız o zaman zil hal marife olur. Çünkü zamirler marifedirler veya Abdulgafur'da zikredildiği gibi ihtisasla da nasb olabilir. O zaman kelamın nazmına (نَعْنِي) takdir ederiz. Veya (أَنْزَلْنَا) daki [313] fail olan zamirden hal olabilir. (أَنْزَلْنَـاهُ آمِرِيـنَ أَمْـرًا) takdirindedir. Veya Kur'an'a raci olan meful zamirinden hal olabilir. Yani (أَنْزَلْنَاهُ مَأْمُورًا بِـهِ) takdirindedir. Yine (كُلُّ أَمْرٍ) den hal yapsak bile zil-hal izafet sebebiyle veya (حَكِيـمٍ) sıfatıyla mevsuf olması sebebiyle tahsislik kazandığı için bu guruba misal olmaz. Bunun yerine şair Katariyy b. Fücae'nin

313 - Ayetin öncesi (حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ فِيهَا يُفْرَقُ ...)

(لَايَرْكَنُ أَحَدٌ إِلَى الْإِحْجَامِ ، يَوْمَ الْوَغَى مُتَخَوِّفًا لِحِسَامِ) sözü [314] tavsiye edilmiştir. İbn-i Akil şerhinde nekranın nefiyden ve nefiy benzerinden sonra gelişine yukardaki beyit şahit gösterilmiştir. ۞ Veya istifhamdan sonra gelen bir nekra olur. (هَلْ أَتَيكَ رَجُلٌ رَاكِبًا) gibi. Veya nefiy bozan (إِلاَّ) dan önce[315] bir nekra olabilir. (مَا جَاءَنِي رَجُلٌ إِلاَّ رَاكِبًا) gibi. Veya hal kendisine tekaddüm etmiş olabilir. (جَاءَنِي رَاكِبًا رَجُلٌ) gibi.

İkincisinde zil hal yukarda bahsedilen şekillerin dışında kalır. Hal en çok bu ikinci kısımda vuku bulur ve bu kısımdan gelebilmesi için sahibinin marife olması şart kılınmıştır. O bakımdan Musannifin (غَالِبًا) sözü, zil halin marifeliğinin şart kılınışına bir kayıttır. (Yani hal olarak gelen kelimelerin çoğunda zil hallerinin marife bulunmaları şart koşulmuştur.) Yoksa zil halin marife olmasına bir kayıt değildir. (Yani zil halin marife olması çoğunlukla şarttır manasına gelmez.) O nedenle "zil hal çoğunlukla marife oluyorsa bu bazen marife olmuyor demektir. Öyleyse devamlı olmayan bir şey nasıl şart koşulabilir?" diyerek itiraz edilemez ve sözü zahirden çıkartarak (صاحبها [غالبا معرفة) lafzını mübteda ve haberden müteşekkil isim cümlesi yapmağa ve (شَرْطُهَا أَنْ تَكُونَ نَكِرَةً) cümlesine atfetmeğe gerek yoktur[316].

(وَأَرْسَلَهَا الْعِرَاكَ وَ لَمْ يَذُدْهَا وَلَمْ يُشْفِقْ عَلَى نَغَصِ الدَّخَالِ) Beyt meşhur arab şairi Lebid'indir. Vahşi erkek eşek ile vahşi dişi eşekleri anlatmaktadır. Erkek eşeğin dişi eşekleri suya gönderdiğini söylemektedir. Her halde burada irsal ile maksat, yollamak ve yollanılanı istemiş olduğu şeyle başbaşa bırakmaktır.[317] ((أَرْسَلَهَا الْعِرَاكَ) sözüyle şair) (أَرْسَلَهَا مُعْتَرِكَةً وَ)

---

314 - (رَكَنَ - يَرْكُنُ - رُكُونًا) meyletmek (اَلْإِحْجَام) düşmanla karşılaşmaktan kaçma (اَلْوَغَى): Savaş (اَلْحِسَامُ): Ecel demektir.

315 - Her ne kadar (إِلاَّ) dan sonra dense de önce geldiği misalden açıkça anlaşılmaktadır. Molla Cami'nin Lubab'tan naklettiği bu cümleyi düzeltmek için yapılan tartışmaları haşiyelere bırakıyoruz.

316 - Fakat mana itibarıyla bu daha zahir ve tekellüfsüzdür.

317 - Beytte mezkur istek su içmekten ibarettir.

مُتَزَاحِمَةً) demek istemektedir. Yine (وَ لَمْ يَذُدْهَا) sözüyle (لَمْ يَمْنَعْهَا عَنِ الْعِرَاكِ) demek istemektedir. (لَمْ يُشْفِقْ) sözüyle (لَمْ يَخَفْ) demek istemektedir. (عَلَى نَغَصِ الدِّخَالِ) sözü "dihal" sebebiyle suyunu tamamen içemeyecek diye korkmadı demektir. " Dihal" aslında bir defa sudan içen devenin suya iyice kanması için iki susuz devenin arasına alınarak havuzun kenarından havuza doğru tekrar getirilmesidir. Büyük bir ihtimalle burada hayvanların (itişip kakışarak) birbirine mani olmaları kasdedilmektedir. (Yani izdiham yüzünden sularını kana kana içemiyecekler diye endişe etmedi.) Ve mana (عَلَى نَغَصٍ مِثْلِ تَغَصِ الدِّخَالِ) (Yani yarım yamalak içen devenin suya kanamayışından korkan ve onu iki susuz devenin arasına koyan çobanın endişesine benzer bir endişe taşımadı[318]) şeklindedir. (وَ مَرَرْتُ بِهِ وَحْدَهُ وَ نَحْوُهُ) Benzerlerine bir misal verecek olursak (فَعَلْتَهُ جُهْدَكَ) (Onu bütün gayretini sarf ederek yaptın[319]) (مُتَأَوَّلٌ) Nekra ile tevil edilir. Böylece halin nekra olmasını şart kılan kaide bozulmamış olur. Bahsedilen tevil iki surette yapılır. Birincisinde mahzuf fiillerin mastarları oldukları kabul edilir. Yani (تَعْتَرِكُ الْعِرَاكَ) ve (يَنْفَرِدُ وَحْدَهُ) başka bir tabirle (يَنْفَرِدُ انْفِرَادَهُ) ve (تَجْتَهِدُ جُهْدَكَ) demek istiyoruz. İşte bu fiil cümlesi hal olur. Zikredilen mastarlar da mutlak meful olarak nasbedilirler. İkincisinde nekra yerine konmuş marife isimler oldukları kabul edilir. Yani (مُعْتَرِكَةً , مُنْفَرِدًا , مُجْتَهِدًا) demek istiyoruz. görünüşte her ne kadar marife iseler de takdiren nekradırlar. Tıpkı (حَسَنُ الْوَجْهِ) nin görünüşte marife, manada ise nekra olması gibidir. (وَ إِنْ كَانَ صَاحِبُهَا) Yani halin sahibi (نَكِرَةً) halis nekra ise. Yani hal'in takdiminden başka bir şeyle tahsis edildiğine dair bir alamet taşımıyorsa ve hal, marife ile nekra arasında müşterek değilse[320] (وَجَبَ تَقْدِيمُهُ) Yani

318 - Mustafa Çelebi

319 - Yani (مُجْتَهِدًا) demektir.

320 - Mesela (جَاءَنِي رَجُلٌ وَ زَيْدٌ رَاكِبَيْنِ) gibi değilse.

sahibine hal'in takdim edilmesi vacibtir. Çünkü bu takdim ile nekra olan zil-hal tahsislik kazanacaktır. Zira mana bakımından zil-hal ile hal, mübteda ile habere benzerler. (Bilindiği gibi zarf olan haber, nekra olan mübtedaya takdim edildiğinde mübteda tahsislik kazanır.) Diğer taraftan böyle bir takdim yapılmazsa zil-hal mensub olduğunda hal sıfata karışır. (ضَرَبْتُ رَجُلاً رَاكِبًا) gibi. Her ne kadar diğer yerlerde (Yani merfu ve mecrur olduğu yerlerde[321]) karışıklık olmasa da bütün bölüm aynı kurala tabi olması için oralarda da takdim edilmiştir. (وَ لاَيَتَقَدَّمُ) Yani hal (amili manevi'nin) önüne geçmez. Ancak bir istisnası vardır. (زَيْدٌ قَائِمًا كَعَمْرٍو قَاعِدًا) gibisinde geçebilir. (Bilindiği gibi kef harfinde teşbih manası vardır.) (عَلَى الْعَامِلِ الْمَعْنَوِيِّ) Amili manevi'nin ne demek olduğunu daha önce anlamış bulunuyorsunuz. Yine biliyorsunuz ki kendisinde fiil veyahud ismi fail takdir edilen zarf veya zarf benzeri olan carr ile mecrur, fiil veya şibh-ül fiil kısmına girerler ve amili manevi'den sayılmazlar. İşte buna göre Musannifin sözünün manası, "hal ittifakla amili manevi'nin önüne geçmez" şeklindedir.

(بِخِلاَفِ الظَّرْفِ) Yani amil zarf veya zarf benzeri olduğu zamanın tersine olarak böyledir. (Zarf'a takdim edilişinin imkansızlığında ittifak yoktur.) İhtilaf vardır. Sibeveyh, zarfların zayıf amiller oluşlarına bakarak hiç caiz görmemiştir. Ahfeş, mübtedanın hal'e takdimi şartıyla caiz görmüştür. (زَيْدٌ قَائِمًا فِي الدَّارِ) gibi. Ama mübteda hal'e takdm edilmezse, imkansızlığında Sibeveyh ile hemfikirdir. Bu nedenle (قَائِمًا زَيْدٌ فِي الدَّارِ) ve (قَائِمًا فِي الدَّارِ زَيْدٌ) ittifakla caiz değildir.

Veya Musannifin (بِخِلاَفِ الظَّرْفِ) sözünün manası şöyle olabilir: "Hal, kendisinde zarfiyet manası bulunuşu itibarıyla zarflara benzese de Arapların zarfı çok geniş bir çerçeve içinde kullanmaları nedeniyle zarf manevi amilin önüne geçebilmekte ama hal geçememektedir..."

321- Şeyh Radi. Yalnız nekralığı unutulmamalıdır. Çünkü biraz sonra mecrur zil-hal'in takdim meselesi gelecektir.

Bu durum ﴾ yani (بخلاف الخ) sözünün yukarıdaki iki manaya da gelebilmesi[322] zarf, amili manevi'ye dahil olmadığı takdirdedir. Ama dahil olursa kasdedilen ikinci manadır. Başkası olamaz. Görünüşe bakılırsa nahiveciler zarfı amili manevi'den saymaktadırlar. (وَلاَ عَلَى ذِى الْحَالِ الْمَجْرُورِ) Hal nasıl amili manevinin önüne gelemiyorsa aynı şekilde mecrur olan zil-hal'in de önüne gelemez. Zil-hal ister izafet sebebiyle mecrur olsun, isterse harfi cerr ile mecrur olsun farketmez. (En doğru görüşe göre böyledir.) Şayet izafetle mecrur ise, hal onun önüne ittifakla geçemez. Mesela (جَاءَتْنِى مُجَرَّدًا عَنِ الثِّيَابِ ضَارِبَةُ زَيْدٍ) denemez.﴾ (مُجَرَّداً) Sözü Zeyd'den hal yapılamaz.﴾ Çünkü zil-hale nisbetle hal bir tabidir ve bir ferdir. Muzafun ileyh (ki zil-hal'dir) muzafın önüne geçemez[323]. Aynı şekilde muzafun ileyhin tabisi de (ki hal'dir) muzafun önüne geçemez.

Eğer harfi cer ile mecrursa bunda ihtilaf vardır. Sibeveyh ve Basra alimlerinin çoğu mezkur illetten[324] dolayı hal'in takdimini imkansız görmüşlerdir. musannife göre de tercihe şayan görüş bu olduğu için (عَلَى الأَصَحِّ) demiştir. Ancak (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ كَافَّةً لِلنَّاسِ) (Sebe suresi 28. ayetini) delil gösterek bazılarının bunu caiz gördükleri rivayet edilmiştir. Büyük bir ihtimalle harfi cerrin izafetten ayrıldığı taraf, hemze ve şeddenin yapdığı gibi fiili müteaddi hale getirmesidir. Sanki fiilin bir tamamlayıcısı ve harflerinden bir tanesi gibidir. Mesela (ذَهَبْتُ رَاكِبَةً بِهِنْدٍ) dediğinizde (أَذْهَبْتُ رَاكِبَةً هِنْدًا) demiş gibisiniz. O bakımdan mecrur isim gerçekte mecrur değil (mensubtur ve hal mensub zil-hal'in önüne geçer.)

---

322 - el- Akd ün- Nami

323 - Ancak İzhar'da geçmiş olduğu gibi muzaf (غَيْر) kelimesi olursa, muzafun ileyhin mamulu muzafa tekaddüm edebilir. (أَنَا زَيْدًا غَيْرُ ضَارِبٍ) gibi. Çünkü (غَيْرُ ضَارِبٍ) lafzı (لاَ ضَارِب) manasındadır.

324 - Yani "Zil hal'e nisbetle hal bir tabidir ...vs.

Bu istidlale çeşitli cevaplar verilmiştir. Kimine göre (كَافَّةً) sözü (أَرْسَلْنَاكَ) deki kaf'dan hal'dir ve "ta" harfi mübalağa için eklenmiştir. (Yani "biz seni, insanları dalaletten alıkoyucu olarak gönderdik.) Kimisine göre mahzuf masdarın sıfatıdır. Yani (إِرْسَالَةً كَافَّةً) (Bütün insanlara şamil olan bir gönderişle gönderdik.) kimisine göre de (كَافَّةً) lafzı (اَلْعَافِيَةُ) ve (اَلْكَاذِبَةُ) vezninde mastardır. ﴾Yani ya mutlak mefuldür (تَكُفُّ كَفًّا) gibi veya mefulu leh'dir﴿ Bu cevapların hepsi tekellüftür, zorlamadır. (وَ كُلُّ مَا دَلَّ عَلَى الْهَيْئَةِ) Yani bir sıfata delalet eden her şey (hal olabilir.) İster bu kelime müştak olsun, isterse camid olsun farketmez. (صَحَّ أَنْ يَكُونَ حَالاً) Camid isim, müştak ile tevil edilmeden hal olabilir. Çünkü halin getirilmesinden maksad heyet açıklamaktır ve bu iş, camid ile de olabilmektedir. Musannifin böyle demesi nahivcilerin cumhurunu red içindir. Çünkü onlar hal'in müştak olmasını şart koşmuşlar ve camid isimleri müştak ile tevil etme tekellüfüne girişmişlerdir. Bununla birlikte hal olarak en çok müştak kelimelerin geldiği de şübhesizdir. (مِثْلُ [بُسْرًا وَ رُطَبًا] فِي قَوْلِهِمْ هَـذَا بُسْرًا أَطْيَبُ مِنْهُ رُطَبًا) El-busr: Kendisinde bir çeşit ekşilik bulunan şeye denir ve er-rutab: Tamamen tatlı olan nesnedir. (Yani hurma mayhoşken olgunlaşmamışken, iyice olgunlaştığı haline nisbetle daha hoştur, lezzetlidir.) El-busr ve er- rutab kelimeleri camid olmalarına rağmen, ekşilik ve tatlılık sıfatına delalet ettikleri için hal olarak gelmişlerdir. Burada (بُسْرًا) kelimesinin (مُبْسِرًا) [325] ve (رُطَبًا) kelimesini de (مُرْطِبًا) [326] ile tevil etmeğe gerek yoktur. ﴾ Böyle tevil edilirse (هَـذَا) kelimesi ile hurma ağacına işaret edilmiş olur. Ama hurmaya

325 - (أَبْسَرَ النَّخْلُ) : Ağacın üzerindeki hurmalar mayhoş oldular.

326 - (أَرْطَبَ النَّخْلُ) :Ağacın üzerindeki hurmalar tamamen tatlandılar.

(et - temru) işaret edilecek olursa takdiri (هَذَا غَيْرَ مُدْرِكٍ أَطْيَبُ مِنْهُ مُدْرِكًا) şeklindedir[327].

Nahivcilerin ittifakıyla (رُطَبًا) kelimesinin amili (أَطْيَبُ) kelimesidir ve (بُسْرًا) kelimesinin amili inceleyici alimlere göre yine (أَطْيَبُ) kelimesidir. İsmi tafdil zayıf bir amil olmasına rağmen (بُسْرًا) kelimesi onun önüne geçmiştir. Çünkü tek bir şeye (yani hurmaya) muhtelif iki itibarla (yani hurma hem mufaddal[328] hem mufaddalun aleyh[329] olmak üzere[330]) iki hal (yani (بُسْرًا) ve (رُطَبًا) taalluk ederlerse, her birinin sahiplerini takip etmesi gerekir[331]. (بُسْرًا) ın müteallıkı yani sahibi (أَطْيَبُ) deki gizli zamirdir. (رُطَبًا) ın müteallakı (مِنْهُ) deki mecrur zamirdir[332]. Mayhoşluk (هَذَا) lafzıyla işaret edilen hurmaya , o (yani hurma), mufaddal olmak üzere taalluk etmiştir. Onun mufaddallığına itibar etmek, her ne kadar (أَطْيَبُ) da ki zamir halinde gizlenişinden sonra mümkün olsa da[333] zamir, açık isme nisbetle yok gibi olduğundan, açık isim (yani (هَذَا) lafzı)zamirin makamına kaim yapılmış ve hal'in onu takip etmesi gerekli görülmüştür. Tatlılık, (هَذَا) lafzıyla işaret edilen hurmaya, o (yani hurma) mufaddalun aleyh olmak üzere taalluk etmiştir ve mufaddalun aleyh burada (مِنْهُ) zamiriyle ifade edilmektedir. Onda da hal'in kendisini takib etmesi vacibtir. Şeyh Radi bu hususta şunları söyler: İsmi tafdilde gizlenmiş olan zamire gelince, şübhesiz

327 - Abdulgafur.
328 - Üstün
329 - Düşük.
330 - el - Akd ün- Nami
331 - Hal'lerin her biri sahiplerini fasılasız olarak takib etmezlerse birbirine karışırlar.
332 - Murib.
333 - Çünkü İsmi tafdil'de mufaddala raci bir zamirini bulunması vacibtir. (زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو) misalinde olduğu gibi. /el- Akd ün- Nami.

her ne kadar mufaddal o ise de açık olarak ortaya çıkmadığından ötürü yok gibidir. Bununla beraber ben duyulmamış olsa bile (زَيْدٌ أَحْسَنُ قَائِمًا مِنْهُ قَاعِدًا) demekte de bir sakınca görmüyorum.

Kimisine göre (بُسْرًا) daki amil (هَذَا) dır. Yani (أُشِيرُ إِلَيْهِ حَالَ كَوْنِهِ بُسْرًا) tevilindedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü yukardaki söz, kuru bir hurma gösterilerek de söylenebilir. O zaman işaret esnasında hurma mayhoş olmadığından ötürü (هَـذَا بُسْـرًا) demek yanlış olur. Dolayısıyla işaret işi, mayhoşluk haletiyle kayıtlanmaz[334]. Ayrıca burada işaret isminin yerine (بُسْـرًا) kelimesinde amel etmesi mümkün olmayan bir isimde gelebilir. Mesela (تَمْرُ نَخْلَتِي بُسْرًا أَطْيَبُ مِنْهُ رُطَبًـا) gibi. O zaman (بُسْرًا) lafzında amel edecek amil kalmaz. (وَ تَكُـونُ) Yani hal (جُمْلَةً) heyete delalet ettiğinden dolayı, müfredlere benzer. Onlar gibi hal olabilir. Ancak hal cümlesinin haberi[335] bir cümle olması şarttır. (خَبَرِيَّةً) Haberi cümle, yalan da olabilir, doğru da olabilir. (Evet, haber cümlesi olması vacibtir.) Çünkü hal, zil-hal'in haberi gibidir. Ondan hal yapılması, kendisine[336] onunla[337] hükmedilmesi mesabesindedir. Nasıl ki mübteda'ya haber ile hükmediliyorsa, mesela (اَلْبُسْـتَانُ) mübtedasına (جَمِيـلٌ) haberi getirilerek, güzel olduğu hükmü veriliyorsa, aynı şey hal ile sahibi arasında geçerli olmaktadır. İnşai cümle ile herhangi bir şeye hükmetmek (yani onu herhangi bir şeyin haberi yapmak) mümkün değildir.

Cümle ifade ettiği mana itibarıyla müstakil olup, başkasıyla bağlantılı olmayı gerektirmediğinden, hal, cümle olduğunda onu sahibine bağlayacak bir bağ lazımdır. Bu bağ zamir ve vav harfidir. Haber cümlesi ya fiil cümlesidir veya isim cümlesidir. Fiil cümlesi de ya müsbet veya menfi

334 - Oysa fiil, hal ile kayıtlanır.
335 - Yani inşai olmamalıdır.
336 - Yani zil-hal'e
337 - Yani hal ile

muzari veya müsbet yada menfi mazidir. Hepsi beş tanedir. (فَالْاِسمِيَّةُ) Hal olan isim cümlesi (مُلْتَبِسَةٌ بِالْوَاوِ وَالضَّمِيرِ مَعًا) Çünkü isim cümlesinin bağımsızlığı çok güçlüdür. Onun için kendisindeki rabıtanın da çok güçlü olması lazımdır. (جَاءَ زَيْدٌ وَهُوَ رَاكِبٌ) (جِئْتُ وَ اَنْتَ رَاكِبٌ , جِئْتُ وَ أَنَا رَاكِبٌ) gibi. (أَوْ بِالْوَاوِ وَحْدَهَا) Çünkü vav ilk iş olarak (asıl vazında) rabt (bağlama hadisesine) delalet eder. Bu itibarla onunla yetinilmiştir. Rasulüllah'ın (S.A.V.) (كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ) hadisi gibi. Bahsettiğimiz husus, yani hem vav, hem zamir ile veya sadece vav ile olan bağ, "hal-i müntekile[338]" için geçerlidir. Ama "hal-i mükkide[339]" ye gelince, onda vav harfi kullanılmaz. Mesela (هُوَ الْحَقُّ لَا شَكَّ) gibi. Çünkü birbiriyle irtibatlarının kuvvetli olmasından ötürü vav harfi, müekkid ile müekkedin arasına giremez.

(أَوْ بِالضَّمِيرِ وَحْدَهُ عَلَى ضَعْفٍ) Zayıflığın sebebi, zamirin cümle başına gelişinin vacib olmayışından ötürü ilk iş olarak irtibatlama hadisesine delalet etmemesidir. (كَلَّمْتُهُ فُوهُ إِلَى فِيَّ)[340] gibi. Sahih olan görüşe göre vav lazımdır. (اَلْمُضَارِعُ الْمُثْبَتُ بِا الضَّمِيرِ وَحْدَهُ) Yani içindeki fiili, müsbet muzari olan cümle-i fiiliyye sadece zamirle birlikte olur. Çünkü (hal olarak geldiğinde) vav harfine ihtiyaç duymayan ismi faile lafzen ve manen benzer. (جَاءَنِي زَيْدٌ يُسْرِعُ) gibi. (وَمَا سِوَاهُمَا) Yani isim cümlesinin ve içindeki fiili, müsbet muzari olan cümlenin dışındakileri kasdetmektedir. Bunlar, fiili menfi muzari olan veya müsbet mazi olan veya menfi mazi olan cümlelerdir. (بِالْوَاوِ وَالضَّمِيرِ مَعاً أَوْ بِأَحَدِهِمَا وَحْدَهُ) Kendilerinde yalnızca zamir ile yetinilse zayıflık ortaya çıkmaz. Çünkü onların bağımsızlığı isim

338 - Zil- hal'in devamlı olarak taşımadığı haldir.

339 - Nahivcilerin bahsettiklerine göre hal- i mükkide ya amilini tekid eder. (ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ) gibi yada cümlenin içeriğini tekid eder. (زَيْدٌ أَبُوكَ عَطُوفًا) gibi./el- Akd ün- Nami

340 - Onunla yüz yüze konuştum.

cümlesi kadar kuvvetli değildir. Menfi muzariye misal (جَاءَنِي زَيْدٌ وَمَايَتَكَلَّمُ غُلاَمُهُ) (hem vav hem zamir vardır.) (جَاءَنِي زَيْدٌ مَايَتَكَلَّمُ غُلاَمُهُ) (Sadece zamir vardır.)(جَاءَنِي زَيْدٌ وَمَايَتَكَلَّمُ عَمْرٌو) (Sadece vav vardır.) Müsbet maziye misal verecek olursak: (جَاءَنِي زَيْدٌ وَ قَدْ خَرَجَ غُلاَمُهُ) (Hem vav hem de zamir vardır.) (جَاءَنِي زَيْدٌ قَدْ خَرَجَ غُلاَمُهُ) (Sadece zamir vardır. (جَاءَنِي زَيْدٌ وَ قَدْ خَرَجَ عَمْرٌو) (sadece vav vardır.) Menfi maziye misal: (جَاءَنِي زَيْدٌ وَمَا خَرَجَ غُلاَمُهُ) (Hem vav hem de zamir vardır.) (جَاءَنِي زَيْدٌ مَا خَرَجَ غُلاَمُهُ) (Sadece zamir vardır.) (جَاءَنِي زَيْدٌ وَمَا خَرَجَ عَمْرٌو) (Sadece vav vardır.) (وَلاَ بُدَّ فِي الْمَاضِي الْمُثْبَتِ) Menfi mazide değil. (مِنْ دُخُولِ لَفْظَةِ قَدْ) (قَدْ) lafzı geçmiş zamanı. sözlük anlamda hal'e[341]yaklaştırır ve (ıstılahi anlamda) hal olan müsbet mazinin başına gelir. Çünkü bu lafız sayesinde, mezkur fiilin zamanının, (amil olan) fiili, zil hal'in işleniş zamanına[342] veya onun zil-hal'e işleniş zamanına[343] yakın olduğuna, mecaz yoluyla işaret edilir. Zira müsbet mazi hal olduğunda, ilk akla gelen şey, onun geçmişliğinin ancak amilinin zamanına nisbetle oluşudur. (Yani konuşma zamanına nisbetle değildir[344].) O bakımdan onu amiline yaklaştıracak ve beraber kılacak bir (قَدْ) lafzı gerekmektedir. Anlattıklarımız Küfelilerin görüşlerine uymaz. Çünkü onlar, ne zahiren ne de takdiren (قَدْ) lafzının gelişini vacib görmemektedirler. (سَوَاءٌ كَانَتْ ظَاهِرَةً فِي اللَّفْظِ) Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ قَدْ رَكِبَ غُلاَمُهُ) gibi. (أَوْ مُقَدَّرَةً) niyet edilmiş olsun farketmez. Allahu Tealanın (أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) sözü gibi. (Nisa suresi ayet 90.) Yani (قَدْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ)

341 - Yani şimdiki zamana.
342 - şayet failden hal ise.
343- Eğer mefulden hal ise.
344 - el- Akd ün-Nami

demektir. Bu yani hal olan müsbet mazide (قَدْ) lafzının takdir edilmesi Sibeveyh ve Müberred'in görüşlerine ters düşer. Çünkü onlar (قَدْ) lafzının hazfini caiz görmezler. Sibeveyh mezkur ayeti (قَوْمًا حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) şeklinde tevil eder. Böylece cümle, hazfedilmiş mevsufun sıfatı olur. Hal işte bu mukadder mevsuftur. Müberred ise ayeti dua cümlesi yapar[345].

Bu şart (hal olan) menfi mazi cümlede yoktur. Çünkü nefiy (yani olumsuzluk) fasılasız olarak[346] sürüp gitmekte ve (amil olan) fiilin zamanını da içine almaktadır. (O bakımdan hal'i, amiline yaklaştırma ihtiyacı yoktur.) (وَ يَجُوزُ حَذْفُ الْعَامِلِ) Durumdan anlaşılan bir karine olduğunda hal'in amilini hazfetmek caizdir. (كَقَوْلِكَ لِلْمُسَافِرِ) Yani sefere hazırlanan ve koyulan birine (رَاشِدًا مَهْدِيًّا) yani (سِرْ رَاشِدًا مَهْدِيًّا) demektir. Fiil, muhatabın durumundan anlaşılacağı için hazfedilmiştir.

(مَهْدِيًّا) sözü ya (رَاشِدًا) ın sıfatıdır veya ikinci bir haldir. Yine konuşmanın lafzından anlaşılan bir karine olduğunda da hal'in amilini hazfetmek caizdir. Mesela (كَيْفَ جِئْتَ) diye soran birine (رَاكِبًا) diye cevap verişin gibi. Yani (جِئْتُ رَاكِبًا) demektir ve sorudan anlaşılmıştır. Allahu Tealanın (أَ يَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَه بَلَى قَادِرِينَ) sözü de bu türdendir. Yani (نَجْمَعُهَا قَادِرِينَ) manasındadır.

(وَ يَجِبُ حَذْفُ الْعَامِلِ فِي بَعْضِ الْأَحْوَالِ الْمُؤَكِّدَةِ) Mutlak olarak[347] tekid edici hal denince, sahibi var oldukça, hemen hemen ondan hiç ayrılmayan hal akla gelir. Müntekil hal ise tersinedir ve müntekil hal, tekid edici hal'in hilafına, amili için bir kayıttır. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ رَكِبًا) dediğimizde,

345 - "Kalpleri daralacasılar!" gibi bir anlama gelir.
346 - Yani araya icab (olumluluk) girip onu inkıtaya erdirmeden.
347 - Yani ister amili hazfedilsin, isterse hazfedilmesin, ister cümle, isterse müfred olsun / el- Akd ün-Nami.

gelmek işini atlı olarak kayıtlar.۞ (مِثْلُ زَيْدٌ أَبُوكَ عَطُوفًا) Merhametli olmak hemen hemen babadan hiç ayrılmaz. (أَيْ أَحِقُّهُ) Hemzenin fethasıyla okunursa " iyice öğrendim ve onu kesinlikle idrak ettim" anlamındaki (حَقَقْتُ الْأَمْرَ) dandır[348]. Eğer hemzenin zammesiyle okunursa yukarıdaki aynı manaya gelen veya "onu isbat ettim" manasına gelen (أَحْقَقْتُ الْأَمْرَ) dandır[349].

Kısacası [350](تَحَقَّقْتُ أُبُوَّتَهُ لَكَ أَوْصِرْتُ مِنْهَا عَلَى يَقِينٍ أَوْ أَثْبَتُّهَا كَذَلِكَ عَطُوفًا) anlamındadır. ۞ Molla Cami böylece (أُحِقُّهُ) daki zamirden önce (اَلْأُبُوَّةُ) kelimesini takdir etmektedir. Ancak İsam, Kafiye şerhinde (وَ لَايَخْفَى أَنَّهُ حِينَئِذٍ مُتَعَلِّقٌ بِالْأُبُوَّةِ لَا بِأَحِقُّ) demektedir. Yani (عَطُوفًا) in amili (أُبُوَّةَ) masdarı olacaktır. ۞

Ebu Yakub Yusuf es- Sekkaki: "Bence en doğrusu (يَحْنِي عَطُوفًا) şeklindeki takdirdir" demiştir[351].(وَشَرْطُهَا) Yani amilinin hazfinin vacib oluş şartı (أَنْ تَكُونَ مُقَرِّرَةً) yani tekid edici olması (لِمَضْمُونِ جُمْلَةٍ) hal cümlenin içerdiği mananın tamamını değil de, bir bölümünü tekid ederse Amilinin hazfi vacib değildir[352]. İşte Musannif yukarıdaki sözüyle vacib olmayan bu türünden kaçınmış olmaktadır. (اِسْمِيَّةٍ) Bu sözüyle de, Musannif mezkur cümlenin fiil cümlesi olmasından kaçınmıştır. Çünkü onun amilini

348 - Onun merhametli bir baba olduğunu anladım.

349 - Onun merhametli bir baba olduğunu ortaya çıkardım.

350 - Yani (أَثْبَتُّ أُبُوَّتَهُ عَلَى يَقِينٍ وَ تَحَقُّقٍ عَطُوفًا)

351 - Yani (يَعْطِفُ وَ يَشْفَقُ وَ يَمِيلُ إِلَيْكَ عَطُوفًا) demektir./el- Akd ün-Nami

352 - (وَ أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا) Ayeti kerimesi gibi. Görüldüğü üzere amil hazfedilmemiştir. Çünkü hal olan (رَسُولًا) kelimesi sadece göndermek işini tekid etmektedir. Allah'tan gönderilme işini tekid etmemektedir./İsam

hazfetmek vacib değildir. Mesela "Keşşaf"ın müellifi Zemahşeri, Al-i İmran suresi 18. ayetini böyle tefsir etmiştir. (شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَالْمَلَئِكَةُ وَ أُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ) ayetteki (قَائِماً) lafzını (شَهِدَ) nin failinden tekid edici hal yapmıştır.

Burada bir kayıt daha gerekmektedir. Şöyle ki: Bahsedilen isim cümlesini oluşturan iki isim, hal'de amel etmemelidirler. Çünkü aksi takdirde amili zikredilmiş olur. Hazfi vacib olmaz. Mesela (اَللهُ شَاهِدٌ قَائِمًا بِالْقِسْطِ) gibi. Musannif, sanki bu kaydı, misalde göstermekle yetinmiş gibidir. (Onun için ayrıca zikretmemiştir.)

TEMYİZ

(اَلتَّمْيِيزُ مَا) Yani isimdir. (يَرْفَعُ الْإِبْهَامَ) Musannif bununla bedel'den kaçınmıştır. Çünkü mübdelün minh, terkedilmiş ve atılmış bir şey hükmündedir. O bakımdan bedel, herhangi bir şeyden kapalılığı kaldıran bir mamul değildir. Bilakis kapalı bir şeyin terkedilmesi, atılması ve yerine belli ve açık bir şeyin getirilmesidir. (اَلْمُسْتَقِرَّ) Yani kendisine bir lafız vazedilen mananın içine (kullanım esnasında değil) vaz itibarıyla yerleşen, sabit bir kapalılığı kaldırır.

Müstekirr kelimesi, her ne kadar sözlük anlamı itibarıyla, mutlak olarak (yani ister vaz bakımından, isterse kullanım bakımından olsun) yerleşik demekse de mutlak ifade kemale sarfedilir. (Kemal ile yorumlanır. Yani mübhemliğinin yerleşikliği kamil olan kasdedilir.) O da vaz itibarıyla olan yerleşikliktir. Musannif bununla (رَأَيْتُ عَيْنًا جَارِيَةً) (Akan bir pınar gördüm.) gibisinden kaçınmıştır[353]. Çünkü "akan" sözü "ayn" lafzındaki

---

353 - Musannif kendi şerhinde şöyle açıklar: (قوله لمستقر)

(احتراز من مثل قولهم أبصرت عينا جارية فإنها ترفع الإبهام عن الذات لأنك ترى أن قولنا عينا خمسة لمعانية والمبصرة وغيرهما فإذا قلت مبصرة فقد بينت ذاتا مبهمة ولكنه ليس بمستقر في وضعه)

mübhemliği açıklamasına [354] karşılık, bu ibhamlık vaz itibarıyla olmamıştır. Bilakis mevzuun leh [355] birden fazla olması nedeniyle kullanımda ortaya çıkmıştır. (Yani "ayn" lafzı bir muayyene vaz edilmiş, sonra başka bir muayyene vaz edilmiş, sonra başka muayyene... nihayet kullanımda karışıklık ortaya çıkmıştır.)

Yine Musannif bununla mübhem isimlerin sıfatlarından kaçınmıştır. (هَـذَا الرَّجُـلُ) gibi. Örneğin (هَذَا) lafzı ya, fertlerine kullanmak şartıyla genel (külli) bir manaya vaz edilmiştir. Ya da genel bir mananın fertlerinden her birine ayrı ayrı vaz edilmiştir. Ne bu genel manada, ne de fertlerinden birinde kapalılık yoktur. Bilakis kapalılık ancak (fertlerden her birine konduğu kabul edildiğinde) mevzuun lehin birden fazla olmasından kaynaklanmıştır. Veya (genel bir manaya konduğu kabul edildiğinde[356]) hakkında kullanılan fertlerin çokluğundan kaynaklanmıştır. O bakımdan (هَـذَا) ismine (الرَّجُـلُ) sıfatının getirilmesi işte bu tür bir kapalılığı gidermektedir. Yoksa vaz itibarıyla mevzuun lehde var olan bir kapalılığı gidermemektedir.

Yine Musannif bununla, atf-ı beyandan da kaçınmıştır. (أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ) gibi . Çünkü Hem Ömer, hem Ebu Hafs muayyen (belli) bir şahsa (Hz. Ömer'e R.A.) vaz edilmişlerdir. Kendilerinde kapalılık yoktur. Ancak Ömer ismi daha tanınmış olduğundan vaz bakımından değil, meşhur olmamak yüzünden (أَبُـو حَفْـص) lafzında ortaya çıkan kapalılık onun zikriyle zail olmaktadır. (عَنْ ذَاتٍ) (Temyiz bir şeyin) zatını açıklar. Yoksa (onunla kaim olan) sıfatlarından birini açıklamaz. Musannif bu sözüyle sıfattan ve hal'den kaçınmıştır. Çünkü onlar bir şeyin zatındaki değil, sıfatlarından birindeki sabit bir belirsizliği kaldırırlar. Meseleyi şöylece ele alabiliriz:

---

354 - Çünkü "ayn" lafzı pınar, göz, casus, delik, nefis, zat, efendi, ordu komutanı gibi daha bir çok manaya gelir.

355 - Kendisine bir lafız vaz edilen mana

356 - (لتعدّد الموضوع له أو المستعمل فيه) sözünde "leff neşr müşevveş" vardır. Yoksa el- Akd ün-Nami'de iddia edildiği gibi "leff neşr müretteb" yoktur.

Mesela "rıtıl"[357]lafzını, vaz eden kimse bir "menn"[358]in yarısı için kullandığında, mevzuun leh olan mananın muayyen olduğunda şübhe yoktur. Zira bir menn veya iki menn kadar çok değildir. Yine mesela dörtte bir menn kadar da az değildir. Ancak zatında yani cinsinde belirsizlik vardır. Çünkü vaz itibarıyla bal cinsinden mi, sirke cinsinden mi, yoksa başka bir şey mi? olduğu bilinmemektedir. Diğer taraftan rıtıl'ın vasfında da belirsizlik vardır. Zira vaz itibarıyla, Bağdat rıtıl'ı mı? Yoksa Mekke rıtıl'ı mı olduğu bilinmemektedir. Kendisinde bulunan vasıfla ilgili kapalılık kaldırılmak istendiğinde sıfat veya hal getirilir ve (رِطْلٌ بَغْدَادِيٌّ) denir. Zatıyla (cinsiyle) ilgili kapalılık kaldırılmak istendiğinde temyiz getirilir ve (رِطْلٌ زَيْتًا) denir. Şübhesiz ki (زَيْتًا) sözü, zatta var olan bir belirsizliği kaldırmaktadır. Oysa hal veya sıfat, ondaki belirsizliği kaldırmamaktadırlar[359]. Onlar (mezkur zatın) sıfat(larından biri)ni açığa kavuştururlar. (مَذْكُورَةٍ أَوْ مُقَدَّرَةٍ) Metindeki (ذَاتٍ) lafzının sıfatıdır ve temyizin iki kısma ayrılışına işarettir. Zikredilmiş olan zata misal: (رِطْلٌ زَيْتًا) gibi. Mukadder olan zata misal: (طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا) gibi. Çünkü bu söz (طَابَ شَيْءٌ مَنْسُوبٌ إِلَى زَيْدٍ) gibidir. İşte (نَفْسًا) kelimesi mukadder bulunan (شَيْءٌ) kelimesindeki kapalılığı kaldırmaktadır. (فَالْأَوَّلُ) Temyizin, zikredilen bir zattan kapalılığı kaldıran ilk türü: (يَرْفَعُ الْإِبْهَامَ عَنْ مُفْرَدٍ) Musannif müfred sözüyle cümle, cümle benzeri ve muzafın dışındakileri kasdetmektedir. (مِقْدَارٍ) (مُفْرَدٍ) lafzının sıfatıdır. Kendisiyle herhangi bir şeyin ölçüldüğü sayı, keyl (hububat ölçüsü), vezn (tartı), zira (dirsekten orta parmak ucuna kadar olan

357 - Bir rıtıl, yüz otuz dirhemdir./ Ahter-i Kebir.
358 - Bir menn ikiyüz altmış dirhemdir.
359 - (لا النعت والحال) sözü ref'ile okunur. (يَرْفَعُ) daki müstetir zamire matuftur/ el- Akd ün Nami.

uzunluk ölçüsü) ve mikyas (ölçü aletleri)dir[360]. Yani bir şeyin ölçüsü onunla açığa çıkıp belli olur. (غَالِبًا) en çok böyledir demek istemektedir. Başka bir deyişle mutlak anlamda[361] kapalılığın kaldırılması, genellikle, bu özel kaldırma çeşidinin içinde gerçekleşmektedir. (Yani kapalılığı kaldırmak deyince genellikle müfred mikdardan kaldırmak anlaşılır.) Çünkü ondaki kapalılık daha çoktur. (وَ الْمِقْدَارُ إِمَّا مُتَحَقِّقٌ فِي ضِمْنِ عَدَدٍ نَحْوُ عِشْرُونَ دِرْهَمًا وَ سَيَأْتِي) Sayı isimleri bahsinde sayıların temyizi açıklanacaktır.

(وَإِمَّا فِي ضِمْنِ غَيْرِهِ) Yani sayılardan başkasında. mesela tartı (vezin) gibisinde olur. (نَحْوُ رِطْلٌ زَيْتًا) Bir rıtıl menn'in yarısıdır. (وَ مَنَوَانِ سَمْنًا) ve keyl gibisinde olur. (بُرًّا)[362] (قَفِيزَانِ) gibi. Yine mesela zira'da olur. (ذِرَاعٌ ثَوْبًا) gibi. (وَ) (meşhur olmayan ve ölçüm için vaz edilmeyen[363]) mikyaslarda olur. (نَحْوُ عَلَى التَّمْرَةِ مِثْلُهَا زُبْدًا) (Hurmanın üzerinde kendisi kadar kaymağı var.) Bu misallerde geçen miktarlarla kasdedilen (kendileri değil bilakis onlarla) ölçülen tartılan eşyalardır. Çünkü

(عِنْدِي عِشْرُونَ دِرْهَمًا وَ رِطْلٌ زَيْتًا وَ عِنْدِي ذِرَاعٌ ثَوْبًا وَ عَلَى التَّمْرَةِ مِثْلُهَا زُبْدًا)

dediğimizde, maksadımız sayılan dirhem, tartılan yağ, ölçülen kumaş ve kıyaslanan kaymaktır. Başka bir şey değildir.

Musannifin sadece üç misal ile yetinmesi, müfred ismin kendisiyle tamlaştığı şeyleri açıklamak içindir. Bunlardan biri tenvindir. (رِطْلٌ زَيْتًا) de olduğu gibi. İkincisi nun'dur, (مَنَوَانِ سَمْنًا) de olduğu gibi. Üçüncüsü izafete girmektedir. (عَلَى التَّمْرَةِ مِثْلُهَا زُبْدًا) de olduğu gibi. O bakımdan Musannif

360 - Kısacası (مِقْدَارٌ) lafzı (مُقَدَّرٌ بِهِ) manasındadır./ el- Akd ün-Nami

361 - Müfred miktar olsun, olmasın./ el- Cezairi.

362 - (اَلْقَفِيزُ) : ölçek

363 - Bunlarla ismin tamlaşması demek, ismin izafete giremez hale gelmesi demektir. \ Biraz sonra bunu söyleyecektir.

bütün ölçü birimlerini örnek vermemiş, hatta bazısını iki defa kullanmıştır[364].

İsmin tamlaşmasının manası: İzafet edilmesi imkansızlaşacak bir duruma gelmesidir. Gerçektende isimde tenvin varken, tesniye veya cemi nunu bulunurken ve izafet edilmişken tekrar bir izafete girmesi [365] imkansızdır. İsim bunlarla tamlaşınca fiile benzerlik arzeder. Çünkü fiil, failiyle eksiksizleşir ve onunla tam bir kelam olur. İsmin ardından gelen temyiz de onun tamlanışından sonra gelmiş olduğu için mefule benzer. Tıpkı mefulun hakkının, kelamın tamamlanışından sonra getirilmek oluşu gibi. Dolayısıyla failiyle eksiksizleşen fiile benzediği için, bu tam isim temyizi nabetmektedir.

Yukarda değindiğimiz (tenvin, nun ve izafet) ismin sonuna gelmeleri nedeniyle fail gibi olmaktadırlar. Nitekim fail fiilin hemen akabinde gelir. Evet böyledir. Çünkü mesela lamı tarif ile her ne kadar izafete giremediği için isim tamlaşsada lam harfi onun başına geldiği için, temyizi nasbedemez. (عِنْدِى الرَّاقُودُ خَلاًّ) denmez. (Rakud: Büyük derin küptür.) (فَيُفْرَدُ) Tamlaşan mübhem isim tesniye veya cemi olsa da temyiz müfred olarak getirilir.

(إِنْ كَانَ) Yani temyiz (جِنْسًا) cins deyince cüzleri (nin mahiyeti) birbirine benzeyen şeyi kasdetmektedir. Öyle ki "ta" harfinden tecrid edildiğinde azına da çoğuna da kullanılır. (Nevi belirtmek kasdedilmedikçe) tesniye veya cemi yapılmasına gerek yoktur. Mesela su, hurma, kuru üzüm ve bal gibi[366]. Yalnız (رَجُلٌ) ve (فَرَسٌ) böyle değildir. ﴿ Çünkü onların çoğuna (رَجُلٌ) ve (فَرَسٌ) demezler. Bilakis içlerinden bir tanesine derler. ﴾ (إِلاَّ أَنْ يُقْصَدَ الْأَنْوَاعُ) Yani bir türden fazlasında demek istemektedir. O bakımdan tesniye de (yani iki tür de) cemiye dahildir. (Evet birden fazla tür ifade edilmek istendiğinde cemi olarak getirilir.) Çünkü müfred haldeki cins lafzı, nevilerin müteaddid oluşuna delalet etmez. Tesniye ve cemi yapmak gerekli olur.

---

364 - Zira (رِطْلٌ) ve (مَنٌ) in ikiside vezn (yani ağırlık ölçüsü) dür.

365 - Çünkü muzaf ikinci bir izafete gelmez.

366- Yani (زُيُوتٌ زَيْتَانِ تُمُورٌ تَمْرَانِ مِيَاهٌ مَاءَانِ) vb. denmesine gerek yoktur.

İtiraz olarak: "İstisnanın yalnızca nevi kasdedildiği zamandan ibaret kılınması hatadır. Çünkü nevi belirtmek için (طَابَ زَيْدٌ جِلْسَتَيْنِ) demek caiz olduğu gibi, sayı belirtmek için (طَابَ زَيْدٌ جَلْسَتَيْنِ) demek de caizdir"denmiştir[367]. Bu itirazı şöylece cevaplamak mümkündür: Burada (الأَنْوَاعُ) kelimesiyle (mutlak olarak) cinsin fertleri kasdedilmektedir. İster bu fertler genel hususiyetleri üzerlerinde taşısınlar [368] isterse kişisel (şahsi) hususiyetleri üzerlerinde taşısınlar [369] farketmez. ۞ Böylece (الأَنْوَاعُ) kelimesi hem neviyi hem de adedi içine alır.۞ (وَيُجْمَعُ) Yani tekillik kasdedilmediği yerde temyizin, tesniye veya cemi sıgasıyla getirilmesi caiz olur. (فِي غَيْرِهِ) Yani cinsin dışında. ۞ Musannifin cinsten neyi kasdettiği daha önce geçti. Buna göre (رَجُلٌ , فَرَسٌ , ثَوْبٌ) gibi cins isimler onun içine girmemektedirler.۞ (عِنْدِي عِدْلٌ ثَوْبَيْنِ أَوْ أَثْوَابًا) gibi. (ثُمَّ إِنْ كَانَ) Yani tam olan müfred miktar (بِتَنْوِينٍ أَوْ بِنُونِ التَّثْنِيَةِ) veya (كَانَ) nin zamirini[370] temyize raci yaparız. O zaman mana "Eğer temyiz, müfred ismin tenvinine veya tesniye nununa bitişmiş bir halde olursa" şeklindedir. İsim bunlarla tamamlandığında temyiz gerektirir. (جَازَتِ الإِضَافَةُ) Yani yaygın olarak kullanılan bir ruhsatla, tesniye nunu ve tenvin düşürülüp izafeti beyaniye ile müfred miktarın, temyize izafeti caizdir. Çünkü maksad yani kapalılığın giderilmesi sağlanmış olacaktır. Ayrıca telaffuzda hafiflikte meydana gelmektedir. (مَنَوَا سَمْنٍ) ve (رِطْلُ زَيْتٍ) gibi. (وَ إِلاَّ) Yani tenvinle veya tesniye nunuyla tamlaşmayıp, cemi nunuyla veya izafetle tamlaşsa (فَلاَ)

367- Aslında bu şekilde bir soru yanlıştır. Çünkü biz ta harfinden tecrid edilmiş cinslerden bahsetmekteyiz. (الجُلُوس) gibi. /el - Akd ün- Nami

368 - Mesela bir insanın Türk veya Rum oluşu gibi./el- Akd ün- Nami

369 - Mesela bir insanın Zeyd ve Amr oluşu gibi.

370 - (كَانَ) yi tam fiil yaparsak faildir. Nakıs fiil yaparsak ismidir.

izafet caiz değildir. Ancak cemi nunuyla tamlaşan mübhem isimde çok az bir istisnası vardır. (عِنْدِى عِشْرُو دِرْهَمٍ) gibi.

İzafetle tamlaşanda caiz olmayışının nedeni; Muzafun izafeti lazım gelmemesi içindir. ﴿ Mesela (مِلْؤُهُ عَسَلاً) terkibinde temyizi izafet etsek (مِلْؤُهُ عَسَلٍ) demek gerekecektir. ﴾

Cemi nununda caiz olmayışının sebebine gelince, mezkur ismin temyizden başkasına da izafetinin mümkün olmasıdır. (عِشْرُوكَ) ve (عِشْرُو رَمَضَانَ) gibi. Kendisine çok ihtiyaç duyulduğu için ittifakla böyledir[371]. Eğer cemi nunuyla tamlaşan isim temyize izafet edilse bazı durumlarda karışıklık icab eder. Zira, örneğin (عِشْرُونَ) lafzının (رَمَضَانُ) lafzına izafet yapıldığında, yirmi tane Ramazan mı, yoksa Ramazanın yirminci günü mü kasdedildiği anlaşılamaz. Karışıklığın meydana gelmediği diğer durumlarda ise, babın yeknaslığını (tek düzeliğini) sağlamak için izafet edilmez. Ancak belirtiğimiz gibi çok az bir istisnası vardır. (وَعَنْ غَيْرِ مِقْدَارٍ) Musannifin (عَنْ مُفْرَدٍ مِقْدَارٍ) sözüne atfedilmiştir. Yani temyizin ilk kısmı, mikdar olan müfredden kapalılığı kaldırdığı gibi, aynı şekilde mikdar olmayan müfredden de kapalılığı kaldırır. Yani, sayı, tartı, uzunluk ölçüsü, hububat ölçüsü ve mikyas olmayan isimden demek istemektedir. (نَحْوُ خَاتَمٌ حَدِيدًا) Cinsi itibarıyla "hatem" yani yüzük, mübhem bir isimdir ve tenvinle tamlaştığı için temyiz gerektirir. (وَ الْخَفْضُ) Yani miktar olmayan ismin kendisine izafet edilmesi sebebiyle temyizin mecrur olması (أَكْثَرُ) kullanımı daha çoktur. Çünkü hem maksat hasıl olmaktadır[372] hem telaffuz da kolaylık meydana gelmektedir, hem de mikdar olmayan mübhem ismin temyiz talebi zayıftır. Zira mübhem isimlerde asıl olanlar miktarlardır. Miktarların başkası bu derece de değildirler. (وَالثَّانِي) Yani temyizin ikinci kısmı, diğer bir

371 - Yani temyizden başkasına izafet edilebilir.
372 - Yani kapalılık kaldırılmış olmaktadır.

deyişle mukadder bir zattan kapalılığı kaldıran temyiz. (يَرْفَعُ الْإِبْهَامَ عَنْ نِسْبَةٍ) Aslında zahir olan, Musannifin, "cümledeki nisbette bulunan mukadder (gizli) bir zattan kaldırır. " demeseydi. Ancak nisbet tarafındaki bir kapalılık, nisbetteki kapalılığı gerektirince ve nisbetten kapalılığın giderilmesi, o taraftaki kapalılığın giderilmesini doğurunca, Musannif onunla[373] yetinerek (عَنْ نِسْبَةٍ) demiştir. Ayrıca bu kısımda bahsedilen kapalı isim ile ilk kısımda bahsedilen müfred miktar arasındaki farkın, sadece nisbet hususunda olduğuna işaret etmiştir. (فِي جُمْلَةٍ) Yani cümlede bulunan nisbetten demek istemektedir. (أَوْ مَا ضَاهَاهَا) cümle benzerinde bulunan nisbeti kasdetmektedir. (جُمْلَةٍ) sözüne matuftur.

Cümle benzeri denince ya ismi fail akla gelir (اَلْحَوْضُ مُمْتَلِيءٌ مَاءً) gibi. Yani ismi meful akla gelir.(اَلْأَرْضُ مُفَجَّرَةٌ عُيُونًا) gibi. Veya sıfatı müşebbehe akla gelir. (زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهًا) gibi. Veya ismi tafdil akla gelir. (زَيْدٌ أَفْضَلُ أَبًا) gibi. Veya mastar akla gelir. (أَعْجَبَنِي طِيبُهُ أَبًا) gibi. Veyahutta kendisinde fiil manası bulunan her kelime akla gelir. (حَسْبُكَ زَيْدٌ رَجُلاً) gibi.

[374](طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا) Cümleye bir misaldir. Temyiz burada yalnızca "muntesabun anhü"[375] ya aiddir. (Yani cümledeki mensubun ileyhe, diğer bir değişle faile racidir.) (زَيْدٌ طَيِّبٌ أَبًا) Temyiz burada hem "muntasabun anhü" ya (Zeyd'e) hem de onun müteallıkına (babasına) raci olabilir. Temyiz açısından cümle ile cümle benzeri arasında bir fark olmadığından, bu iki misal, dört misal yerine geçmektedir. Sanki Musannif (زَيْدٌ طَيِّبٌ نَفْسًا , طَابَ زَيْدٌ أَبًا , طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا , زَيْدٌ طَيِّبٌ أَبًا) demiş gibidir. (وَأُبُوَّةً وَ دَارًا وَعِلْمًا)

373 - Yani nisbet lafzıyla.

374 - Zeyd'in gönlü hoş oldu.

375 - Müntesebün anhü: Misalimizde Zeyd'dir. Yani kendisi yüzünden temyizin nasbedildiği isimdir.

Mana itibarıyla (نَفْسًا) ve (أَبًا) sözüne matuftur. Zikredilen her iki misal ile irtibatlıdır. Sadece sonuncuya ﴿ yani (زَيْدٌ طَيِّبٌ أَبًا) misaline aid﴾ değildir. Dolayısıyla Musannif gerçekte cümlede ve cümle benzerinde vaki olan temyizler için beşer tane örnek vermiş olmaktadır.

"Nefs" bir ayn'dır. (Kendi başlarına boşlukta yer tutan ve arazlara konu teşkil eden - arazları taşıyan - şey) ve izafi değildir. (Manasının tasavvur edilmesi için başka bir şeye ihtiyaç duyulmaz.) Sadece temyizin kendisi yüzünden nasbedildiği (Zeyd'e) racidir. "Dar" bir ayn'dır. İzafi değildir ve temyizin kendisi yüzünden nasbedildiği Zeyd'in mutealliknna racidir. "Ebb" bir ayn'dır. İzafidir. (Çünkü çocuk olmaksızın babanın tasavvur edilmesi mümkün değildir.) Hem temyizin kendisi yüzünden nasbedildiği Zeyd'e, hem de onun mütealliknna raci olabilir. "Übüvvet" arazdır. (Var oluşu, ancak kendisini taşıyan, başka bir varlıkla hissedilebilen, kendi başına boşlukta yer tutmayan şey) ve izafidir. (Çünkü baba ve oğul olmadan babalık tasavvur edilemez.) İlim arazdır. (Alim bir kimse ile var olabilir) ve izafi değildir. Son ikisi, temyizin kendisi yüzünden nasbedildiği Zeyd'e racidirler. (أَوْ فِي إِضَافَةٍ) Musannifin bu sözü (فِي جُمْلَةٍ) sözüne veya (مَا ضَاهَاهَا) sözüne matuftur[376]. (مِثْلُ أَعْجَبَنِي طِيبُهُ) Musannif (نَفْسًا) demeyi terketmiştir. Çünkü temyizlerin en açığı olup kendisinde herhangi bir gizlilik yoktur. (أَبًا وَ أُبُوَّةً وَ دَارًا وَ عِلْمًا) Yukarıda geçen misalin tertibine uygun olarak bu misali getirmiştir. Ayrıca fazladan şu misali de eklemiştir. (وَ لِلَّهِ دَرُّهُ فَارِسًا) Çünkü temyizin bazen müştak bir sıfat olabileceğine işaret etmek istemektedir. Diğer taraftan, Zemahşeri misalde geçen zamiri (رُبَّهُ رَجُلًا) deki zamir gibi mübhem kabul ederek (فَارِسًا) lafzını bu zamirden, yani başka bir ifadeyle müfredden kapalılığı kaldıran temyize örnek verince, Musannif, zamirin malum ve muayyen olduğunu kabul ederek (فَارِسًا) lafzının, sütün mezkur zamire nisbetinden [377] yani başka bir

376 - (عطف على القريب أو البعيد)

377 - () zaman takdir (لِلَّهِ دَرُّ شَيْئِهِ فَارِسًا) şeklindedir.

ifade ile nisbetten kapalılığı kaldıran temyize de misal olabileceğine işaret etmek istemektedir. "Derr" kelimesi aslında süt demektir. Araplara göre onda çok hayr (yarar) vardır. Süt denince hayr kasdedilir. Yani (لِلّٰهِ دَرُّهُ فَارِسًا) manasındadır. (Türkçede "aşkolsun" , "aferin" , "helal olsun" gibi terimlerle ifade edilmektedir.) (فَارِسًا) Kelimesi atların durumundan iyi anlamak manasındaki (فَرَاسَةً – يَفْرُسُ) den türeyen ismi faildir. (اَلْفِرَاسَةُ) İse teferrüs yani çok anlayışlı ve zeki olmak manasına gelir. (ثُمَّ إِنْ كَانَ) Yani temyiz yalnızca kendisi yüzünden nasbedildiği isme mahsus olmadıktan sonra (اِسْمًا) yani sıfat kelimelerinden[378] değilse. (يَصِحُّ جَعْلُهُ لِمَا انْتَصَبَ عَنْهُ) Burada temyizin, kendisi yüzünden nasbedilmiş olduğu isme terkedilebilmesinden maksat, temyizin ona itlak edilişinin ﴿ mesela (طَابَ زَيْدٌ أَبًا) cümlesinde (زَيْدٌ أَبٌ) denişinin﴾ yani onun temyizle tabir edilişinin mümkün olmasıdır. (جَازَ أَنْ يَكُونَ) Yani bu temyizin kimi zaman (لَهُ) yani kendisi yüzünden nasbedildiği isme caiz olmasıdır. Şöyleki: Onda bulunan kapalılığı kaldırır. (وَ) Kimi zaman da (لِمُتَعَلَّقِهِ) müteallıkına aid olması caizdir ve ondan kapalılığı kaldıran temyiz olur. Bu husus duruma ve karineye göre anlaşılır. Mesela (طَابَ زَيْدٌ أَبًا) cümlesindeki (أَبًا) gibi. Çünkü (أَبًا) in Zeyd'den ibaret yapılması mümkündür. Dolayısıyla Zeyd, mesela Amr'ın babası olduğu için(طَابَ) fiiili kendisine isnad edilmek istendiğinde (أَبًا) lafzı Zeyd'in temyizi olabilir. Diğer taraftan (طَابَ) fiili, Zeyd'in müteallıkına yani babasına isnad edilmek istendiğinde (أَبًا) lafzı Zeyd'in müteallıkının temyizi olabilir. (وَ إِلَّا) Yani temyiz yalnızca kendisi yüzünden nasbedildiği isme mahsus kalmayışının ardından, o isimle tabir edilmesi (yani ondan ibaret olması) mümkün yapılmazsa (فَهُوَ لِمُتَعَلَّقِهِ)

378 - Yani ismi fail, ismi meful, sıfatı müşebbehe vb. değilse.

yalnızca müteallıkına mahsustur. (طَابَ زَيْدٌ أُبُوَّةً وَ عِلْمًا وَ دَارًا) gibi. Şübhesiz bu temyizler, kendisi yüzünden nasbedildikleri isme mahsus değildirler ve mezkur ismi onlarla tabir ederek, kendisine terk edilmeleri mümkün değildir. Öyleyse Zeyd'in müteallıkına aiddir. Bu müteallık, mukadder bir zattır. Yani Zeyd'e mensub bir şeydir. (Dolayısıyla yukarıdaki temyizler, bu şeyi açıklamış olmaktadırlar.) (فَيُطَابِقُ التَّمْيِيزُ فِيهِمَا) (Tesniye zamiri temyizin iki kısmına racidir. Bunların ilki) kendisi yüzünden nasbedildiği isme tahsisi mümkün olan kısımdır. İster kesinlikle sırf o isme mahsus kalsın, isterse hem ona, hem de müteallıkına muhtemel bulunsun farketmez. (İkincisi) yalnızca müteallıkına mahsus olan kısımdır. (مَاقُصِدَ) Müfredliği, tesniyeliği ve cemiliği (kasdedilirse temyiz maksada uyar Yani müfred, tesniye veya cemi olarak getirilir.) İster bu şekilde getirmek, kendisi yüzünden nasbedildiği isme temyizin uyması amacıyla yapılsın, mesela (طَابَ الزَّيْدُونَ آبَاءً , طَابَ الزَّيْدَانِ أَبَوَيْنِ , طَابَ زَيْدٌ أَبًا) gibi. İsterse (aralarında uyum aranmaksızın) temyizin kendisinde bulunan bir mana(nın ifade edilmesi) amacıyla yapılsın farketmez. Mesela Zeyd'in babasını kasdederek (طَابَ زَيْدٌ أَبًا) ve hem babası, hem de dedesini kasdederek (طَابَ زَيْدٌ أَبَوَيْنِ) ve babasıyla dedelerini kasdederek (طَابَ زَيْدٌ آبَاءً) deyişiniz gibi. Her iki takdirde de temyiz, müfredliği kasdedildiğinde müfred, tesniyeliği kasdedildiğinde tesniye, cemiliği kasdedildiğinde cemi olarak getirilir. Çünkü müfred sıgası, tesniye veya cemi bir şeye söylenemez.

(إِلاَّ إِذَا كَانَ التَّمْيِيزُ جِنْسًا) Aza da çoğa da söylenen (bir cins olması müstesnadır.) Zira o zaman temyizin tesniye ve cemiliği kasdedildiğinde, bu cins (ismin) tesniye ve cemi sıgasına sokulması gerekmez. Bilakis müfred halde getirilişi kafidir. Çünkü cins (isim), aza da çoğa da kullanılır. Tesniye ve cemiliğe muhtaç değildir. (طَابَ زَيْدٌ عِلْمًا وَ الزَّيْدَانِ عِلْمًا وَ الزَّيْدُونَ عِلْمًا) gibi (إِلاَّ أَنْ يُقْصَدَ) cins (isim) olan temyizle (الْأَنْوَاعُ) bir nevinin kendisine has olan ve onu diğerlerinden ayıran nitelikleri göz önüne alarak (birden fazla nevinin kasdedilmesi müstesnadır.) Çünkü o zaman (cins ismin dahi) tesniyesini ve cemisini getirmek icab eder. (طَابَ الزَّيْدَانِ عِلْمَيْنِ وَ الزَّيْدُونَ

عُلُومًا) gibi. Burada her bir Zeyd'in, başka bir ilimde iyi olduğu anlatılmak istenmektedir. Şübhesiz ki müfred sıgası bu manayı ifade etmez. (وَإِنْ كَانَ) Yani temyiz (صِفَةً مُشْتَقَّةً) mesela (لِلّٰهِ دَرُّهُ فَارِسًا) gibi. Yahut sıfat tevilindeyse mesela (كَفَى زَيْدٌ رَجُلاً) gibi. Zira onun anlamı (كَفَى زَيْدٌ كَامِلاً فِي الرُّجُولِيَّةِ) şeklindedir. (كَانَتْ لَهُ) Yani bu sıfat, temyizin kendisi yüzünden nasbedildiği isme ait sıfatır. Müteallıkına aid değildir. Çünkü sıfat bir mevsufu gerektirir. Zikredilen şey ise mevsuf olmaya (mukadder olandan) daha layıktır. (Bilindiği gibi müteallık, müntesabun anhü'ye mensub mukadder bir şeydir.) (طَابَ زَيْدٌ وَالِدًا) dendiği zaman, baba Zeyd olmuş olur. Zeyd'in babasının kasdedilmesi imkansızdır. Ama (طَابَ زَيْدٌ أَبًا) dense durum değişir. (وَ طِبْقَهُ) Vav harfi (مَعَ) manasındadır. "et-tıbk" kelimesi de mutabakat manasında mastardır. Yani bu sıfat, temyizin kendisi yüzünden nasbedildiği isme ait olmakla birlikte ona uygunluk arzeder veya o isim sıfata uygunluk arzeder.

"et-tıbk" kelimesinin ismi fail manasında olması ve vav harfinin (كَانَتْ) in haberine atıf için gelmesi de caizdir. Yani (كَانَتْ صِفَةً لَهُ وَ مُطَابِقَةً إِيَّاهُ) takdirindedir.

Bahsedilen uygunluktan maksad, müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik ve müenneslikte birbirilerine uymalarıdır. Çünkü sıfat, müntesabun anhü'ya raci zamir taşımaktadır. (وَاحْتَمَلَتْ) Yani zikredilen sıfat (الْحَالَ) yani aynı zamanda hal de olabilir. Çünkü hal olduğu takdirde mana yine doğru olmaktadır. (طَابَ زَيْدٌ فَارِسًا) gibi. Yani ata binişi bakımından veya ata bindiği haldeyken (ne hoştur.)

Şu kadar var ki, mezkur sıfata (مِنْ) harfinin ilave edilmesi temyizlik tarafını kuvvetlendirmektedir. (لِلّٰهِ دَرُّهُ مِنْ فَارِسٍ) ve (عَزَّ مِنْ قَائِلٍ) gibi. Çünkü (مِنْ) harfi, hal'e değil temyize ilave edilir. Ayrıca asıl maksad, (mutlak

olarak) onu ata binme işiyle övmektir. Yoksa ata biniş anında övmek değildir. Zira ata biniş anında, ata binmenin haricindeki bir vasıfla da övebilir[379]. (وَ لاَ يَتَقَدَّمُ) Yani temyiz (عَلَى عَامِلِهِ) tamlaşan isim ise ittifakla (tam olan mübhem ismin önüne geçemez.) Mesela (عِنْدِى دِرْهَمًا عِشْرُونَ) veya (عِنْدِى زَيْتًا رِطْلٌ) denmez. Çünkü bu durumda amili camid bir isimdir. Ameli zayıftır. Fiile benzerliği kuvvetli değildir. Daha önce bunu açıklamıştık. O bakımdan makablinde amel edecek kadar güçlü bulunmamaktadır. (وَالأَصَحُّ) Yani en doğru görüş (أَنْ لاَ يَتَقَدَّمَ) Yani temyiz (عَلَى الْفِعْلِ) kendisine amil olan sarih veya gayri sarih[380] fiile tekaddüm etmemesidir. Çünkü mana itibarıyla fiilin kendisinin faili olmaktadır. (طَابَ زَيْدٌ أَبًا) gibi. Yani (طَابَ أُبُوَّةُ زَيْدٍ) takdirindedir. Veya (fiilin kendisinin değil de) lazım hale getirilmişinin faili olmaktadır. (وَ فَجَّرْنَا الأَرْضَ عُيُونًا) gibi. Yani (وَ انْفَجَرَتْ عُيُونُهَا) takdirindedir. Ve yahud da müteaddi hale getirilmişin faili olmaktadır. (امْتَلأَ الإِنَاءُ مَاءً) gibi. Yani (مَلأَ هُ الْمَاءُ) takdirindedir. Fail ise fiilin önüne geçemez. Aynı şekilde fail manasında olan da böyledir. (O da fiilin önüne geçemez.)

Burada (yani son misalde, mezkur fiili müteaddi hale getirerek temyizi fail yapmakta) düşünmek lazımdır. Zira (امْتَلأَ الإِنَاءُ مَاءً) sözlerindeki (مَاءً) kelimesi, mana bakımından, müteaddi yapmak gerekmeksizin zikredilen fiilin faili olmaktadır. Çünkü mütekellim, mecaz yoluyla da olsa[381] dolma işini, kabın müteallıklarından[382] birine (yani suya) nisbet etmeyi kastedince ve onu (kelamda) mukadder (gizli) bırakınca, kendisinde kapalılık olmuş ve

379 - Mesela ata binerken onu ilim sıfatıyla övebiliriz. Eğer ata biniş esnasında onu övmek meseleyse, bu şekilde de maksad gerçekleşir. Oysa maksad onun ata biniciliğini övmektir. Yani hal fiili kayıtlarken temyiz mutlak kılar.

380 - Gayri sarih sözüyle sıfatı müşebbehe, ismi tafdil ve masların dışındaki müştakları kasdetmektedir. Zira bunların mamulleri zaten tekaddüm edemezler.

381 - Çünkü dolan gerçekte sudur. Kab değildir.

382 - Yani mesela süt, sirke, bal, yağ vb.

bu kapalılığı (مـاءً) sözüyle açıklamıştır. Dolayısıyla mana itibarıyla (اِمْتَلأَ الإِنَاءُ مَاءُ) şeklindedir ve su kelimesi faildir. Bu husus aynen (رَبِحَ زَيْدٌ تِجَارَةً) sözünüz gibidir. Şübhesiz ki ticaret lafzı, Zeyd'e mensub bir şeyden kapalılığı kaldırmaktadır. O da ticarettir. Siz fail olarak ticareti görmektesiniz. Her ne kadar kar etme işinin Zeyd'e isnadı hakikat ve ticarete isnadı mecaz olsa bile ... Böylece nahivcilerin: "Nisbetten kapalılığı kaldıran temyiz, manada ya faildir veya mefuldur " şeklindeki meşhur kaidelerine, "bu misalde[383] ve benzerlerinde geçen temyiz ne faildir ne de mefuldur. Dolayısıyla mezkur kaideye uymuyor " diyerek itiraz edilemez. (خِلاَفًا لِلْمَـازِنِيِّ وَالْمُـبَرِّدِ) Onlar, amilin kuvvetli oluşuna bakarak, temyizin sarih fiile, ismi faile ve ismi mefule takdimine cevaz vermişlerdir. Ama sıfatı müşebbehe, ismi tafdil, mastar ve fiil manası taşıyan kelimeye takdimine cevaz vermemişlerdir. Çünkü bunların amelleri zayıftırlar.

Bahsedilen cevazı verirken dayanakları şairin şu sözüdür.

(أَتَهْجُرُ سَلْمَى بِالْفِرَاقِ حَبِيبَهَا وَ مَا كَادَ نَفْسًـا بِـالْفِرَاقِ تَطِيـبُ) "(Gönlü asla razı olmazken) Selma sevgilisinden ayrılıp onu terk mi edecek? O böyle bir ayrılıktan hiç hoşnud olmaz. " Onların görüşlerine bu şiirin bir dayanak oluşu (تَطِيبُ) kelimesindeki zamir müennes olduğu takdirdedir. O zaman (كَـادَ) kelimesinin içinde müzekker olması itibarıyla "şan zamiri" gizlenir. (تطيـبُ) kelimesindeki zamir Selma'ya raci olur. (نَفْسًـا) kelimesi (تَطِيبُ) fiilinin Selma'ya nisbetinden kaynaklanan kapalılığı kaldırmaktadır, temyizdir ve amilin önüne geçmiştir.

Ama (يَطِيـبُ) şeklinde müzekker sıgasıyla okunursa[384] (كَـادَ) kelimesindeki zamir, Selma'nın sevgilisine aid olur. (نَفْسًا) kelimesi (كَادَ) kelimesinin sevgiliye nisbetindeki kapalılığı açıklayan temyiz haline gelir. Yani (وَ مـَا كَـادَ الْحَبِيـبُ نَفْسًـا يَطِيـبُ) demek olur. O zaman şiir onlar için bir delil teşkil etmez.

---

383 - Yani (رَبِحَ زَيْدٌ تِجَارَةً) misalinde.

384 - Anlaşılan böyle bir rivayet de vardır.

Bir görüşe göre; zamir müennes olsa dahi, beyt bu son şekilde[385] tefsir edilebilir. Şöyle ki: Sevgiliye raci olan zamirin müennes yapılması (نَفْسُ الْحَبِيبِ) manasında olması itibarıyladır. Zira mana (وَ مَا كَادَتْ نَفْسُ الْحَبِيبِ تَطِيبُ)şeklindedir. Ancak bu görüş bir zorlamadır (tekellüftür. Çünkü müennes zamir, tevil edilerek müzekker bir şeye raci yapılmaktadır.) Ayrıca Mazini ve Müberredin onu delil göstermelerine mani olmamaktadır. ﴿ Zira onlar, selim fıtratın kabul ettiği zahire itibar etmektedirler ve zahir olan (تَطِيبُ) kelimesinin müennese raci olmasıdır.﴾

MÜSTESNA

(اَلْمُسْتَثْنَى) Yani nahivcilerin ıstılahında müstesna lafzının söylendiği (isim) iki kısma ayrılır. Tarife muhtaç olmayan bu şekilde bilinişi[386] kısımlara ayırmakta yeterli olunca, Musannif onları ikiye ayırmış ve her birini tarif etmiştir. Zira onların kendilerine mahsus olan ve ancak bilinişinden sonra onlara tatbik edilebilen hükümleri vardır. Buna binaen (مُتَّصِلٌ وَ مُنْقَطِعٌ فَالْمُتَّصِلُ هُوَ الْمُخْرَجُ) demiştir. Yani çıkartılmış olan isimdir. Musannif bu kayıtla munkati müstesnanın (istisna edilen) cüzleri gibi çıkartılmamış olan isimden kaçınmıştır. (عَنْ مُتَعَدِّدٍ) bireyleri (birden fazla olan varlıktan çıkartılmıştır.) Mesela (مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلاَّ زَيْدًا) gibi. Veya eczası (payları) çok olan bir varlıktan çıkartılmıştır. (اِشْتَرَيْتُ الْعَبْدَ إِلاَّ نِصْفَهُ)

385 - Yani (كَادَ) kelimesindeki zamirin sevgiliye raci olması ve (نَفْسًا) kelimesinin (كَادَ) nin sevgiliye nisbetindeki kapalılığı açıklayan temyiz haline gelmesi.

386 - Yani tarifi yapılmaksızın müstesna lafzının itlak edildiği isim demekle bilinişi.

gibi. İster bu çokluk (لَفْظًا) yani telaffuz edilmiş olsun (جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلاَّ زَيْدًا) gibi. (أَوْ تَقْدِرًا) Yani isterse mukadder olsun birdir. (مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) gibi. Yani (مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلاَّ زَيْدٌ) manasındadır. (بِإِلاَّ) sıfat olmayan (إِلاَّ) (vasıtasıyla çıkartılmıştır.) (وَ أَخَوَاتِهَا) Musannif bu sözüyle (جَاءَنِي الْقَوْمُ لاَ زَيْدٌ) ve (مَا جَاءَنِي الْقَوْمُ لَكِنَّ زَيْدًا جَاءَ) gibisinden kaçınmıştır. ﴿ Çünkü onlar (إِلاَّ) nın kardeşlerinden değildirler.﴾ (وَ الْمُسْتَثْنَى الْمُنْقَطِعُ هُوَ الْمَذْكُورُ بَعْدَ هَا) Yani (إِلاَّ) nın kardeşlerinden sonra zikredilir. (غَيْرَ مُخْرَجٍ) çokluktan çıkartılmamıştır. Bununla muttasıl müstesnanın (istisna edilen) bireylerinden kaçınmış olmaktadır. Dolayısıyla istisna edilmezden önce çokluğa dahil olmayan müstesna, munkati müstesnadır. İster aynı cinsten olsunlar, mesela Zeyd'in kendilerine dahil olmadığı bir topluluğa işaret ederek (جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلاَّ زَيْدًا) deyişiniz gibi, isterse aynı cinsten olmasınlar farketmez. (جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلاَّ حِمَارًا) gibi. (وَهُوَ) Yani mutlak olarak müstesna demek istemektedir. ﴿Ve müstesnanın mutlak anlamda tarifini yapmadan Musannifin (وَهُوَ مَنْصُوبٌ) demesi mümkün olmuştur. Oysa meçhul olan yani merci muayyen olmayan bu zamire haber getirilmez[387]) Çünkü ilkin anlamış olduğunuz gibi taksimini mümkün kılacak şekilde müstesna bilinmiştir. İkinci olarak müstesnanın iki kısmını tarif ederken, bu tariften anlaşılacak şekilde (yine mutlak olarak) tanımı bilinmiş olmaktadır. (Mezkur tanımla) maksadım (هُوَ الْمَذْكُورُ بَعْدَ إِلاَّ وَ أَخَوَاتِهَا) sözüdür. İster çıkartılmış olsun isterse çıkartılmış olmasın birdir. Bunun için Musannif kısaltma yapmak amacıyla müstakil bir tarifini yapmamıştır. (مَنْصُوبٌ) vacib olarak nasbedilir. (إِذَا كَانَ وَاقِعًا بَعْدَ إِلاَّ)

387 - (أَيْ إِنَّمَا صَحَّ الْحُكْمُ عَلَى الْمُطْلَقِ بِأَنَّهُ مَنْصُوبٌ مَعَ أَنَّهُ لاَيَصِحُّ الْحُكْمُ عَلَى الْمَجْهُولِ) el- akd ün-Nami.

(غَيْر , سِوَى) ve diğerlerinden sonra geldiği zaman mensub olmaz. (غَيْر الصِّفَةِ) Her ne kadar sıfat için gelen (إِلاَّ) dan sonra vaki olan isim müstesnaya dahil olmasa da Musannif dikkatsizlik yapılmaması için bu sözüyle (إِلاَّ) yı kayıtlamıştır. (فِي كَلاَمٍ مُوجَبٍ) Yani olumsuz olmayan ve soru ve nehiy ifade etmeyen kelamda (nasbedilir.) (جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلاَّ زَيْدًا) gibi. Musannif bu sözüyle olumsuz olan konuşmadan kaçınmıştır. Çünkü o takdirde, biraz sonra açıklanacağı gibi, nasbı vacip olmaz.

Burada (قَرَأْتُ إِلاَّ يَوْمَ كَذَا) gibisini çıkartmak için[388] "müsbet kelam, müstesna minhü'nün zikredilişiyle tam olmalıdır" şeklinde fazladan bir kayıt koymaya gerek yoktur. Zira konumuz mutlak olarak ❀ yani ister istisnalıkla, ister mefullükle, ister (لَيْسَ) nin veya (لاَيَكُونُ) nün haberi olmakla olsun ❀ müstesnanın nasbedilmesidir. Yoksa istisnalıkla nasbedilmesi değildir. (Musannifin biraz ilerdeki) (أَوْ كَانَ بَعْدَ خَلاَ وَ عَدَا) sözünden bunu anlamaktayız. (Çünkü onlardan sonra gelenlerin nasbedilmesi mefullük sebebiyledir.)

Şu kadar var ki, (قُرِئَ إِلاَّ يَوْمُ كَذَا) gibisini çıkartmak için öyle bir kayıt koyulabilir. Zira o mensub değil, vacib olarak merfudur. Müstesna, istisnalıkla nasbedildiğinde onu nasbeden amil, Basralılara göre, (إِلاَّ) harfi aracılığıyla amel eden öndeki fiil[389] veya (fiil yoksa) fiil manasıdır[390]. Çünkü fiil veya fiil manası ile müstesna arasında manevi bir ilişki vardır. Zira onlardan birinin kendisine nisbet edildiği (müstesna minhü) ile

388 - Çünkü (يَوْمَ) kelimesi istisnalıkla değil, zarflıkla nasbedilmiştir.

389 - Şayet lazım fiil nasıl nasbedecek dense (إِلاَّ) nın harfi cer vazifesi görerek onu müteaddi hale getirdiğini söyleriz.

390 - (اَلْقَوْمُ إِخْوَتُكَ إِلاَّ زَيْدًا) örneğinde amil fiil manasındadır. Cümlenin takdiri şöyledir. (تُوَاخِي الْقَوْمَ إِلاَّ زَيْدًا)

irtibatlıdır. Kelam tamamlandıktan sonra geldiğinden mefule benzer. (أَوْ مُقَدَّمًا) Musannifin (بَعْدَ إِلاَّ) sözüne atfedilmiştir. Yani müstesna takdim edildiğinde nasb edilmesi vacib olur. (عَلَى الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ) Kelam ister olumlu olsun, isterse olmasın (جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدًا الْقَوْمُ) ve (مَاجَاءَنِي إِلاَّ زَيْدًا أَحَدٌ) gibi. Çünkü bedel, mübdelün minhü'ye takdim edilmez. (Yani istisnalıkla nasbı vacib olmasaydı, müstesna minhü'den bedel olacaktı. Çünkü üçüncü bir şık yoktur ve bedel tabilerden olduğundan mübdelün minhü'ye takdim edilmez. Öyle ise geriye istisnalıkla nasb edilmekten başka çare kalmamakttadır[391].) (أَوْ مُنْقَطِعًا) Yani müstesna munkatı olduğunda (إِلاَّ) dan sonra nasbedilmesi vacibtir. (مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلاَّ حِمَارًا) gibi. (فِي الأَكْثَرِ) Yani şivelerin çoğunluğunu oluşturan Hicazlıların şivesinde demek istemektedir. Çünkü onlar bir çok kabilelere ayrılmaktadırlar. Veya nahivcilerin görüşlerinin çoğunda demek istemektedir. Zira onların çoğu Hicazlıların şivesini kabul etmişlerdir. Munkatı müstesna Hicaz ehline göre mutlak olarak [392] nasbedilir. Çünkü olsa olsa ancak bedel-i galat olabilir. O da yanlışlık ve dalgınlık eseri söylenir. Oysa munkatı müstesna ancak düşünmenin ve şuurun bir ürünüdür.

Beni Temim kabilesi munkatı müstesnayı ikiye ayırır. İlki mezkur müstesnadan önce hazfi mümkün olan bir ismin geldiği kısımdır. (مَاجَاءَنِي أَحَدٌ إِلاَّ حِمَارًا) gibi[393]. Burada bedelin yapılmasını caiz görürler. İkincisi mezkur müstesnadan önce hazfi mümkün olmayan bir ismin geldiği kısımdır. Burada nasbının vacibliğinde Hicazlılara uyarlar. Allahu Teala'nın (لاَ عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللهِ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ) sözü gibi. Yani (إِلاَّ مَنْ رَحِمَهُ) demektir ve Allah'ın merhamet ettiği kimse merhumdur ve masumdur. Dolayısıyla asımlara dahil değildir. Müstesna munkatıdır. (Ama bazı müfessirlerin

391 - el- Akd ün- Nami

392 - Kelam ister olumlu, isterse olumsuz olsun birdir.

393 - Şübhesiz (مَاجَاءَنِي إِلاَّ حِمَارٌ) demek mümkündür.

yaptığı gibi "Asım"'a, masum manası verilirse istisna muttasıl olur.) (أَوْ كَانَ بَعْدَ خَلاَ وَ عَدَا) Herhangi biri, bir şeyi geçtiği zaman söylenen (عَدَا يَعْدُو عَدْوًا) sözündeki (عَدَا) dan sonra geldiğinde demek istemektedir. (جَاءَنِى الْقَوْمُ عَدَا زَيْدًا) gibi. Yine (خَلاَ يَخْلُو خُلُوًّا) sözündeki (خَلاَ) dan sonra geldiğinde nasbı vacib olur. (جَاءَنِى الْقَوْمُ خَلاَ زَيْدًا) gibi. (خَلاَ) fiili aslında lazım bir fiildir ve (مِنْ) harfiyle müteaddi olur. (خَلَتِ الدَّارُ مِنَ الْأَنِيسِ) "Evde kimse yok" gibi. Bazen (جَاوَزَ) manası içerir. Veya (مِنْ) harfi hazfedilir ve fiil (mefule) ulaştırılır[394]. Böylece (mefulu) bizzat kendisi nasbeder. İşte istisna bölümünde (خَلاَ) fiilinin (جَاوَزَ) manasını içermesini ya da kendisinden (مِنْ) harfinin hazfedilerek amelinin mefule ulaştırılmasını gerekli görmüşlerdir. Zira ondan sonra gelen isim ancak böylelikle mensub olmaktadır. Tıpkı bu bölümde asıl istisna edatı olan (إِلاَّ) dan sonra gelen müstesnanın mensub oluşu gibi. Bunların ﴿ yani (خَلاَ, عَدَا) nın﴾ failleri ya kendilerinden önce gelen fiilin mastarına veya o kökten türeyen bir ismi faile veyahutta müstesna münhü'nün fertlerinden herhangi birine raci olan zamirdir. Dolayısıyla yukardaki misalin takdiri şöyledir:

(جَاءَنِى الْقَوْمُ عَدَا اَوْ خَلاَ مَجِيئُهُمْ أَوِ الْجَائِى مِنْهُمْ أَوْ بَعْضٌ مِنْهُمْ زَيْدًا)

Onlar ﴿ yani (خَلاَ, عَدَا) failleriyle birlikte﴾ mahallen mensubturlar. Haldirler. Başlarına (قَدْ) harfinin getirilmeyişinin nedeni, istisna babında asıl olan (إِلاَّ) ya daha çok benzemelerini sağlamaktır. (فِى الْأَكْثَرِ) kendileriyle daha çok nasbedilir. En çok böyle kullanılmalarının nedeni, öğrenmiş olduğunuz gibi mazi fiil olmalarıdır. Harfi cerr olarak kullanılmalarına da cevaz verilmiştir. Sirafi, "bunlarla ismin cer edilişine karşı çıkan olduğunu bilmiyorum. Ancak kendileriyle nasb daha çoktur"

394 - Hazf ve isal yapılır.

demiştir. (أَوْ مَا خَلاَ وَ مَا عَدَا) Yani (مَا خَلاَ) ve (مَا عَدَا) dan sonra geldiğinde yine müstesnanın nasbı vacibtir. Çünkü başlarındaki (مَا) lafzi mastariyedir ve fiil cümlesine duhul eder. (جَاءَنِى الْقَوْمُ مَا خَلاَ زَيْدًا وَ مَا عَدَا عَمْرًا) gibi. Bu misalin takdirini yapacak olursak: Önce mastar teviline sokarız. Yani (خُلُوَّ زَيْدٍ) ve (عَدْوَ عَمْرٍو) demek istiyoruz. Sonra muzaf takdir ederek zarflıkla nasbederiz. Yani (وَقْتَ خُلُوِّهِمْ) ❁ Eğer (خَلاَ) daki zamir içlerinden bazısına raci olursa böyledir[395].❁ Veya (وَقْتَ خُلُوِّ مَجِيئِهِمْ مِنْ زَيْدٍ) (Zamir fiilin mastarına raci olursa böyledir.) veyahutta (وَقْتَ مُجَاوَزَتِهِمْ) veya (وَقْتَ مُجَاوَزَةِ مَجِيئِهِمْ عَمْرًا) ❁Şayet (خَلاَ) fiilini (جَاوَزَ) manasına sokarsak böyledir[396].❁

Diğer taraftan mastara ismi fail manası vererek hal olmak üzere nasbedebiliriz. Yani (جَاءُوا خَالِيًا بَعْضُهُمْ أَوْ مَجِيؤُهُمْ مِنْ زَيْدٍ) veyahut (جَاءُوا مُجَاوِزًا بَعْضُهُمْ أَوْ مَجِيؤُهُمْ عَمْرًا) demek istiyoruz.

Nakledilen bir rivayete göre Ahfeş, bunların başlarındaki (مَا) lafzı zaid olmak üzere cerr edici olarak kullanılmalarına cevaz vermiştir. Her halde bu rivayet Musannife göre sağlam değildir. Ve yahut bu görüşe itibar etmemiştir. Bu nedenle yukarda (فِى الْأَكْثَرِ) dediği halde burada dememiştir. (Yani hepsini mensub saymış cerre pay ayırmamıştır.) (وَ) Yine müstesna mensubtur. (بَعْدَ لَيْسَ) Mesela (جَاءَنِى الْقَوْمُ لَيْسَ زَيْدًا) gibi. (وَ بَعْدَ لاَيَكُونُ) Mesela (سَيَجِيئُ أَهْلُكَ لاَيَكُونُ بِشْرًا) gibi. Bu ikisinden sonra nasbın vacib olması, haberi nasbeden nakıs fiillerden olmaları hasebiyledir. İstisna edatı olarak kullanıldıklarında, isimlerini içlerinde gizli bir zamir kılmak

395 - Yani (وَقْتَ خُلُوِّ بَعْضِهِمْ) veya (وَقْتَ خُلُوِّ جَائِيهِمْ)

396 - Yani hazf ve isaf'e başvurmazsak.

gerekmektedir. Bu isim, zikredilen fiilden elde edilen ismi faile veyahut müstesna minhü'nün fertlerinden herhangi birine racidir. Terkibde hal olmak üzere mahallen mensubturlar.

Bu fiiller ﴿Yani (خَلاَ, عَدَا, مَاخَلاَ, مَاعَدَا, لَيْسَ, لاَيَكُونُ)﴾ muttasıl olan ve müferrağ[397] olmayan müstesnada kullanılır. Bunların çekimleri yapılmaz. Zira çekimi bulunmayan (إِلاَّ) nın yerine geçmektedirler. (وَ يَجُوزُ فِيهِ) Yani müstesnada (اَلنَّصْبُ) istisnalıkla nasb caizdir. (وَ يُخْتَارُ الْبَدَلُ) Müstesna minhü'den bedel kılmak tercih edilir. (فِيمَا بَعْدَ إِلاَّ) Musannifin (فِيهِ) sözündeki mecrur zamirden haldir. Yani "müstesna (إِلاَّ) nın peşindeki bir mahalde vuku bulmuşken" demek istemektedir. Bu sözüyle (عَدَا) ve (خَلاَ) gibi diğer istisna edatlarının peşindeki bir mahalde vuku buluşundan sakınmıştır. (فِي كَلاَمٍ غَيْرِ مُوجَبٍ) Kelamın olumlu olmasından kaçınmıştır. Zira o zaman geride geçmiş olduğu gibi nasbı vacibtir. (وَ الْحَالُ أَنَّهُ قَدْ ذُكِرَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ) Müstesna minhü'nün zikredilmediği durumdan kaçınmıştır. Çünkü o zaman amillerin gereğine göre irab edilir.

Bir nüshada vavsız olarak (ذُكِرَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ) şeklinde yazılmış ve (كَلاَم) lafzının ikinci sıfatı yapılmıştır. Yani (فِي كَلاَمٍ غَيْرِ مُوجَبٍ ذُكِرَ فِيهِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ) demektir.

Burada müstesnanın munkatı olmasının veya müstesna minhü'ye takdim edilmesini şart koşmamıştır. Zira onların hükmü daha önce öğrenilmiş olduğundan o kadarla yetinmiştir. (نَحْوُ مَا فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ) Bedel olmak üzere ref edilmiştir. (وَ إِلاَّ قَلِيلاً) müstesna olmak üzere nasb edilmiştir. Yine (مَا مَرَرْتُ بِأَحَدٍ إِلاَّ زَيْدٍ) bedel olmak üzere mecrurdur. (وَ إِلاَ

397 - İstisna-i müferrağ: Müstesna minhü zikredilmeyen istisnadır.

زَيْدًا) müstesna olmak üzere mensubtur. (مَا رَأَيْتُ أَحَدًا إِلاَّ زَيْدًا) tercih edilen bedellikle mensub olmasıdır. Ancak istisnalıkla da mensub olabilir.

Bu durumlarda bedeli tercih etmişlerdir. Çünkü istisnalıkla nasbedilme asli bir amel değildir. Mefule benzetilmenin bir ürünüdür. Diğer taraftan (إِلاَ) vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Oysa bedelin irabı aslından ve vasıtasız bir şekilde olur. (وَ يُعْرَبُ) Yani müstesna (عَلَى حَسَبِ الْعَوَامِلِ) Yani amilin ref, nasb ve cerr'den birini gerektirmesine göre (إِذَا كَانَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ غَيْرَ مَذْكُور) "Müferrağ" tabiri bu müstesnaya verilmiştir. Çünkü onda amel etsin diye amil müstesna minhü'den fariğ olmuştur (çekilmiştir. Aslında müferrağ amildir. Müstesna ise müferrağun leh'dir[398].) "Müferrağ" kelimesiyle "müferrağun leh" kastedilmektedir. Tıpkı "müşterek" kelimesiyle "müşterekün fih" in kastedilişi gibidir. (Yani hazif ve isal vardır.) (وَهُوَ) ve müstesna şu halde bulunurken (فِي غَيْرِ الْكَلاَمِ الْمُوجَبِ) Bunun şart kılınması (لِيُفِيدَ) cümlenin anlamsız olmaması içindir. (مِثْلُ مَا ضَرَبَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) Çünkü mütekellime kimsenin vurmayıp yalnız Zeyd'in vurmuş olması sahihtir (mümkündür.) Ama (ضَرَبَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) dense durum değişir. Zira Zeyd'den başka bütün insanların ona vurması makul değildir. (إِلاَّ أَنْ يَسْتَقِيمَ الْمَعْنَى) (Cümledeki hüküm) bütün bireyler için geçerli olabilecek bir hüküm ise, o zaman (kelam olumlu olabilir.)

(كُلُّ حَيَوَانٍ يُحَرِّكُ فَكَّهُ الْأَسْفَلَ عِنْدَ الْمَضْغِ إِلاَّ التِّمْسَاحَ) (Bir şey çiğnerken timsah müstesna bütün hayvanlar alt çenesini oynatırlar.) gibi.[399]

Yine (mukadder olan) müstesna minh ile müstesnanın dahil olduğu muayyen bir kısmı kasdedildiğine dair karine varsa kelam olumlu olabilir.

---

398 - Çünkü işin aslı (فُرِّغَ لَهُ الْعَامِلُ عَنِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ) ifadesidir.

399 - Burada müstesna minhü mezkurdur. Onun için müstesna "müferrağ" değildir. Şayet (كُلُّ حَيَوَانٍ) sözünü hazfeder, timsahı ref edersek konumuza misal olur.

(مِثْلُ قَرَأْتُ إِلاَّ يَوْمَ كَذَا) Yani (أَوْ قَعْتُ الْقِرَاءَةَ كُلَّ يَوْمٍ إِلاَّ يَوْمَ كَذَا) demektir. (Evet müstesna minhü'nün yani günlerin muayyen bir gurubu kasdedildiğine dair karine mevcuttur.) Çünkü mütekellimin maksadının bütün günler olmadığı bilakis haftanın, ayın vb. günleri olduğu meydandadır.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bazen olumlu kelamda, müstesna minhü, bütün fertleri içerisine alan umumi bir şey olduğu takdirde mana bozulduğu gibi, bazende olumsuz kelamda, müstesna minhü umumi bir şey olursa mana bozulmaktadır. (مَامَاتَ إِلاَّ زَيْدٌ) gibi. (Çünkü Zeyd'den başka hiç bir insanın ölmemiş olması doğru değildir.) Öyleyse olumsuz kelamda da (إِلاَّ أَنْ يَسْتَقِيمَ الْمَعْنَى) demek gerekir.

Diğer taraftan (قَرَأْتُ إِلاَّ يَوْمَ كَذَا) misalinde mananın doğru olması ancak zikredilen günü, haftanın vb. nin günlerinden biri olmakla kayıtladıktan sonradır. Aynı şekilde (ضَرَبَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) misalinde de böyle bir kayıtlama yapmak mümkündür. Şöyle ki, müstesna minhu'yu belli bir cemaatın fertleri olmakla kayıtlarız. Dolayısıyla ortada böyle bir karine bulunduğunda iki misal arasında fark kalmamaktadır. Karine varsa ikisi de caizdir. Karine yoksa ikisi de caiz değildir..."

Bu soruya cevap şöyledir: " İtibar çokluğadır. Müstesna minhu umumi bir şey olduğunda, olumlu kelamda genellikle mana gerçek dışı olur. Olumsuzda ise gerçek ve makul olur. Çünkü cinsin bütün fertlerine, fiilin taalluk etmeyip bir tanesine taalluk etmesi çok görülür. Ama hepsine taaalluk edip te bir tanesine etmemesi az görülür.

Ayrıca (قَرَأْتُ إِلاَّ يَوْمَ كَذَا) sözünüzle (ضَرَبَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) sözünüz arasındaki fark sadece, ilkinde, müstesna minhü'nün, kesin olarak içine müstesnanın girdiği muayyen bir kısmına delalet eden karinenin açık olması, ikincisinde ise açık olmamasıdır. Şayet ikincisinde de, muayyen bir kısmına delalet eden karine olsa, mesela "içinde Zeyd'in bulunduğu topluluktan kim sana vurdu?" dense ve sen (ضَرَبَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) desen, normal olarak mana düzgün ve makul olur. Ama olumlu kelamda çoğunlukla böyle bir karine bulunmaz. O bakımdan kendisinde genellikle anlamsızlık ortaya çıkar. (وَ مِنْ ثَمَّةَ) Yani müferrağ istisnanın olumlu kelamda görülmesi ancak mananın düzgün

olmasına bağlı bulunduğundan (لَمْ يَجُزْ مِثْلُ مَا زَالَ زَيْدٌ إِلاَّ عَالِمًا) Çünkü (مَا زَالَ) nin manası (ثَبَتَ) dir. Zira olumsuzu nefyetmek onu olumlu yapmaktadır. O zaman mana "Zeyd daima bütün sıfatları kendisinde taşır. Ancak ilim sıfatını taşımaz" şeklinde olur ve mana düzgünleşmez.

Şarih Radi şunları söyler: "Bahsedilen sıfatları burada, birbiriyle tezatlaşmayan ve Zeyd'in taşıması mümkün olan sıfatlar olarak kabul etmek ve bütün bunlardan ilmi istisna etmek mümkündür. Veyahutta bu misal ile maksat, Zeyd'den ilim sıfatını uzaklaştırmakta mübalağa etmektir. O zaman sanki " Onda her sıfatın bulunması mümkündür. Ancak ilim müstesna..." demiş gibi olursunuz."

Anlayışlı birine gizli değildir ki, bu gibi tevillerle bütün müsbet kelamların manaları istisna esnasında düzgün bir şekle getirilebilir. Mesela (ضَرَبَنِي إِلاَّ زَيْدٌ) misalinde "murad edilen ancak, tanıdığın kimselerden sana vurması mümkün olan herkestir. Veya maksat, sana vururken bir çok kimsenin üşüşmesinde mübalağa etmektir" denebilir. (وَ إِذَا تَعَذَّرَ الْبَدَلُ) Hamli itibarıyla (عَلَى اللَّفْظِ) Yani müstesna minhü'nün (lafzına hamil imkansızlaşırsa) (فَعَلَى الْمَوْضِعِ) yani müstesna minhü'nün lafzına değil, mahalline hamledilir. Mümkün olduğu kadar muhtar olanla amel edilir. (Muhtar olan, müstesnayı bedel yapmaktır.) (مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ زَيْدٌ) Zeyd lafzı, (أَحَدٍ) lafzının mahalline hamledilmiş merfu bedeldir. Lafzına hamledilmiş mecrur değildir. (وَ مِثْلُ لاَ أَحَدَ فِيهَا) Yani evde kimse yoktur. (إِلاَّ عَمْرٌو) Amr lafzı (أَحَدَ) lafzının (uzak) mahalline hamledilmiştir. (مَا زَيْدٌ شَيْئًا إِلاَّ شَيْءٌ لاَيُعْبَأُ بِهِ) Yani sayılmayacak, adam yerine konmayacak birisidir. Burada (شَيْءٌ) lafzı (شَيْئًا) lafzının mahalline atfedilmiştir. Merfudur. Lafzına hamledilerek nasb edilmemiştir. (لاَيُعْبَأُ بِهِ) Sözü nüshaların çoğunda yoktur. Var olduğu takdirde (شَيْءٌ) ün sıfatı olur. Bazı kimseler; "Bir şeyi kendisinden istisna etmek gibi bir durum ortaya çıkmasın diye böyle bir

sıfat getirmiştir" demektedirler. Ancak gizli değildir ki (böyle bir sıfat getirilmeden) müstesna minhü'yü, hem şeylik, hem de daha başka meziyetlerle muttasıf kabul edersek ve müstenayı da şeylikten başka herhangi bir meziyetle muttasıf kabul etmezsek, daha ince anlamlı ve daha hoş olur.

İlk misalde, lafza hamil imkansızlaşmıştır. (Çünkü:) (لِأَنَّ مِنْ) İstiğrak ifade eden (yani mecruru olan nekra isimle, cinsin bütün fertleri kasdedildiğini ifade eden) (مِنْ) lafzı (لِاتِّزَادُ اتِّفَاقًا بَعْدَ الْإِثْبَاتِ) Yani nefiy (إِلاَّ) ile bozularak kelam müsbet hale geldikten sonra ittifakla (مِنْ) ziyade edilmez. Çünkü (مِنْ) harfi nefyi tekid etmek için getirilir. Bozulduktan sonra artık nefiy kalmaz. Şayet lafzına hamlederek bedel yapsak ve mecrur okuyup (مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ زَيْدٍ) desek, sanki (جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ) demiş gibi oluruz. O takdirde müsbet kelama, zaid bir (مِنْ) harfi getirmişiz demektir ki bu ise caiz değildir.

Son iki misalde müstesna lafza hamledilerek bedel yapılsa ve nasbla okunarak (evvelkisinde) (لاَ أَحَدَ فِيهَا إِلاَّ عَمْرًا) dense[400] o zaman orada bu ameli yapmak için[401] hakikaten veya hükmen bir (لاَ) lafzı takdir etmek gerekecektir. (Zira bedelde amil tekrar edilmiş sayılır.)

Diğer taraftan (ikincisinde, yani) (مَا زَيْدٌ شَيْئًا إِلاَّ شَيْءٌ) misalinde de müstesna, müstesna minhü'nün lafzına hamledilse, kendisinde amel etmek için (إِلاَّ) dan sonra (مَا) harfi takdir etmek gerekecektir. (Oysa) (مَا وَلاَ

400 - ◦ (أَحَدَ) lafzının harekesi fetha olmasına rağmen lafzına hamledilerek nasbla okunsa dedik. ◦ Çünkü fetha (her ne kadar mebnilik harekesi ise de) murablık harekesine benzer. Zira (لاَ) kelimesiyle meydana gelmiştir. O bakımdan amil sebebiyle hasıl olan nasb gibidir.

401 - Yani lafzına hamledilse fetha üzerine mebni kılmak için- ki (عَمْرٌو) lafzı marife olduğundan fetha üzerine mebni kılınmaz veya yakın mahalline hamledilse nasbetmesi için - ki bu da caiz değildir. Zira bu (لاَ) marifede amel etmez.

(لاَتُقَدَّرَان) Bedelin ancak amilin tekrarıyla gerçekleştiği(ni kabul eden görüşe göre) ne hakikaten ve amilin, mübdelün minhe duhuluyle yetinerek hükmünün bedele sirayet ettiğini kabul eden görüşe göre[402] , ne de hükmen takdir edilmezler. Yalnız şu haldelerken: (عَامِلَتَيْن) bedele hamledilen (bedel yapılan)müstesna da amil olarak (takdir edilmezler.) (بَعْدَهُ) isbattan sonra. Yani nefyin (إلاَّ) lafzıyla bozulup, kelamın olumlu olmasından sonra demek istemektedir. (لأَنَّهُمَا) Yani (مـا) ve (لاَ) lafızları (عَمِلَتَا لِلنَّفْي وَ قَدِ انْتَقَضَ النَّفْـيُ بِـإلاَّ) Bu son iki misalde, lafza hamlederek bedel yapma imkansızlaşınca, mahalle hamledilmiştir. Dolayısıyla (عَمْـرٌو) lafzı (أَحَدَ) lafzının mahalline atfedilerek refedilmiştir. Çünkü mahalli, mübtedalıkla merfudur. (شَـيْءٌ) lafzı da (شَيْئًا) lafzının mahalline atfedilerek refedilmiştir. Zira mahalli haber olmakla merfudur.

Şayet "(أَحَـدَ) lafzının irabta iki tane mahalli vardır. Biri yakın mahallidir ve (لاَ) lafzıyla nasbedilmiştir. Diğeri uzak mahallidir ve mübtedalıkla merfudur. Yakın mahalli dururken niçin uzak mahalline itibar ettiler?" derseniz biz de deriz ki: "Yakın mahalli, nefiy manası aracılığıyla (لاَ) harfinin amel etmesinden doğmuştur. Nefiy ise (إلاَّ) lafzıyla bozulmuştur. Ama uzak mahalli böyle değildir. Zira (لاَ) nın amelinin onda bir tesiri yoktur. (بِخِلاَفِ لَيْسَ زَيْدٌ شَيْئًا إلاَّشَيْئًا) Halbuki nefiy burada da (إلاَّ) ile bozulmaktadır. (لأَنَّهَا) Yani (لَيْـسَ) lafzı (عَمِلَتْ لِلفِعْلِيَّةِ) nefiy manası (yani fiil manası) sebebiyle değildir. (Bizzat fiil suretinde olup, onun bazı çekimlerine tabi tutulması sebebiyledir[403].) (فَلاَ أَثَرَ لِنَقْضِ مَعْنَى النَّفْـي) amel etmesinde bir tesiri yoktur. (لِبَقَاءِ الأَمْرِ الْعَامِلَةِ هِيَ) Yani (لَيْسَ) fiili (لِأَجْلِهِ)

402 - Bu da bir bakıma amili takdir etmek sayılır.
403 - el- Akd ün- Nami

Yani kendisi sebebiyle amel etmiş olduğu meziyyeti - ki bu fiil oluşudur baki kalmaktadır. (وَ مِنْ ثَمَّةْ) Yani (لَيْسَ) nin amel etmesi, fiil olması itibarıyla olup nefiy manası itibarıyla olmadığı için ve diğer taraftan (ما) ile (لا) nın amelleri bunun tersine olduğu için (جَازَ لَيْسَ زَيْدٌ اِلاَّ قَائِمًا) Her ne kadar nefiy (إلاّ) ile bozulsa da (لَيْسَ) nin (قَائِمًا) de amel ettirilmesi kendisinde fiillik vasfının kalışındandır. (وَامْتَنَعَ مَازَيْدٌ إلاَّ قَائِمًا) (مَا) nın (قَائِمًا) de amel ettirilmesi imkansız olmuştur. Çünkü (ما) nın ameli nefiy (manası) sebebiyle olacaktır. Oysa nefiy (إلاّ) ile bozulmuştur. (وَ) müstesna (مَخْفُوضٌ) Yani mecrurdur. (بَعْدَ غَيْرٍ وَسِوًى) "Sin" harfinin kesra ve zammesiyle birlikte elifi maksure vardır. (وَسِوَاءٍ) "Sin" harfinin fetha ve kesrasıyla birlikte elif-i memdude vardır. (Müstesna bunlardan sonra mecrurdur.) Çünkü muzafun ileyh olmaktadır. (وَبَعْدَ حَاشَا فِي الْأَكْثَرِ) Zira araplar onu en çok harfi cerr olarak kullanırlar. Bazıları faili zamir olan müteaddi fiil olarak onunla nasb yapılmasına cevaz vermiştir. Manası ise, müstesna minh'e nisbet edilen şeylerden müstesnayı uzaklaştırmaktır (tenzihtir.) (ضَرَبَ الْقَوْمُ عَمْرًا حَاشَا زَيْدًا) gibi. Yani Allah Zeyd'i Amr'a vurmaktan korudu (tebrie etti.) (وَ إعْرَابُ غَيْرٍ فِيهِ) Yani istisna babındayken demek istemektedir. Yoksa sıfatken değil. Zira sıfatken mevsufun irabını alır. (كَإعْرَابِ الْمُسْتَثْنَى بِإلاَّ عَلَى التَّفْصِيلِ) Geride geçen tafsilat üzere (إلاّ) ile olan müstesnanın irabını alır. Müstesna (غَيْر) kelimesine muzafun ileyh olmakla mecrur olunca, sanki onun irabı (غَيْر) kelimesine nakledilmiştir. (وَغَيْرٌ) Yani (غَيْر) kelimesi aslında (صِفَةٌ) kendisiyle mugayeret (başkalık) manasının ortaya çıkışı itibarıyla, mübhem bir zata delalet ettiği için sıfattır. Neticede kendisinde aslolan sıfatlıktır. (جَاءَنِي رَجُلٌ غَيْرُ زَيْدٍ) deyişiniz gibi. Arapça da en çok böyle kullanılır. Ama (حُمِلْتُ عَلَى إلاَّ)(إلاّ) gibi de

kullanılmıştır. (فِي الاِسْتِثْنَاء) Aslının tersine olarak böyledir. Çünkü ikisinin de mabadi, makablinden başkadır. (Ona mugayirdir.) (كَمَا حُمِلَتْ إِلاَّ عَلَيْهَا) Yani (غَيْر) kelimesine (فِي الصِّفَةِ) Fakat (إِلاَّ) sıfat olarak (غَيْر) kelimesine çoğunlukla şu zamanda hamledilir. (إِذَا كَانَتْ) Yani (إِلاَّ) lafzı (تَابِعَةً لِجَمْعٍ) Yani çokluktan (mütcaddid'den) sonra geldiğinde, demek istemektedir. Dolayısıyla mevsufun mukadder değil bilakis mezkur olması vacibtir[404]. Ama (غَيْر) kelimesinin mevsufu böyle değildir. Çünkü bazen mukadder olur. (جَاءَنِي غَيْرُ زَيْدٍ) gibi.

Mevsuf mezkur olduktan başka mütcaddidde olacak. Ta ki (إِلاَّ) nın sıfat hali, istisna edatı olduğu haline uygun düşsün. Çünkü istisna edatı olduğunda kendisine mütcaddid bir müstesna minh lazımdır. O bakımdan (إِلاَّ) sıfat olarak kullanıldığında (جَاءَنِي رَجُلٌ إِلاَّ زَيْدٌ) diyemezsin.

Mütcaddid kelimesi hem (رِجَال) gibi lafzi cemiyi, hem (قَوْم) ve (رَهْط) gibi takdiri cemiyi ve hem de tesniyeyi içine alır. Bu nedenle Musannifin "cemi" sözüne (مَاجَاءَنِي رَجُلاَنِ إِلاَّ زَيْدٌ) gibisindeki (رَجُلاَنِ) de girer. (مَنْكُور) Yani lamı tarifle marifelenmeyip nekra kılınan (ceminin peşinde zikredildiğinde.) Çünkü lamı tarifle ahd (yani muayyen biri) veya istiğrak (yani bütün fertler) kasdedilebilir. O zaman mesela istiğrak kasdedildiğinde veya Zeyd'in dahil olduğu bir cemaata işaret edildiğinde (إِلاَّ) nın makablinin kesinlikle mabadini içine aldığı bilinir ve muttasıl istisna özürlenmez. ﴿Neticede (إِلاَّ) sıfata hamledilmez.﴾ Şayet Zeyd'in dahil olmadığı bir cemaate işaret edilse (إِلاَّ) nin makablinin kesinlikle mabadini içine almadığı bilinir ve munkatı istisna özürlenmez. ﴿Neticede yine (إِلاَّ) sıfata hamledilmez.﴾ (غَيْر مَحْصُور) Mahsur (yani sınırlandırılan, daraltılan

404 - İlk akla gelen budur. Çünkü sıfatta aslolan mevsufun zikredilmesidir.

şey) iki türlüdür. İlki bütün fertlerini içine alan müsteğrık cinstir. (جَاءَنِي رَجُلٌ أَوْ رِجَالٌ) gibi. İkincisi bir cinsin sayısı belli bir kısmıdır. لَهُ عَلَيَّ عَشَرَةُ دَرَاهِمَ veya (لَهُ عَلَيَّ عِشْرُونَ) gibi. Musannif mahsur olmamasını şart koşmuştur. Zira yukardaki iki şekilden biriyle mahsur olsa (إِلاَّ) nın mabadinin, o müteaddide dahil olması gerekir. O zaman istisna özürlenmez. Mesela (كُلُّ رَجُلٍ إِلاَّ زَيْدًا جَاءَنِي) ve (لَهُ عَلَيَّ عَشَرَةٌ إِلاَّ دِرْهَمًا) gibi.

Bahsedilen şartlar bulunduğunda (إِلاَّ) yı (غَيْر) kelimesine hamlederler. Çünkü (لِتَعَذُّرِ الْإِسْتِثْنَاءِ) şartlar mevcut olduğunda istisna özürlenir ve böyle bir hamle mecbur kalınır.

Konuşmanın başında "(إِلاَّ) sıfat olarak (غَيْر) kelimesine çoğunlukla şu zamanda hamledilir" diyerek "çoğunlukla" sözümüzü ekledik. Zira bazen müteaddid mahsur olmasına rağmen istisna özürlenir. (جَاءَنِي مِائَةُ رَجُلٍ إِلاَّ زَيْدٌ) gibi. Bazen de mahsur olmamasına rağmen özürlenmez. (جَاءَنِي رِجَالٌ إِلاَّ وَاحِدًا وَإِلاَّ رَجُلاً وَإِلاَّ حِمَارًا) ﴾Çünkü (وَاحِدًا) ve (رَجُلاً) kesinlikle (رِجَالٌ) e dahildirler. (حِمَارًا) ise kesinlikle dahil değildir. Dolayısıyla istisnanın muttasıl mı, munkatı mı olduğu açıkça bellidir.﴿ Fakat bu nadir olunca Musannif mezkur kaideyi açıklarken onu nazarı itibara almamıştır. (نَحْوُ لَوْ كَانَ فِيهِمَا) Yani göklerde ve yerde (آلِهَةٌ) İlahın cemisidir. Belli bir sayıya delaleti yoktur. (إِلاَّ اللهُ) Yani (غَيْرُ اللهِ) demektir. (لَفَسَدَتَا) Yani muhakkak intizamdan çıkarlardı. Ayetteki (إِلاَّ) sıfattır. Çünkü nekra olan ve mahsur bulunmayan bir cemiden yani (آلِهَةٌ) den sonra gelmiştir. Allah'ın, onlara dahil olup olmadığı kesin bir şekilde bilinmediğinden istisna özürlenmekte ve sıhhat şartı kaybolmaktadır.

Ayette (إِلاَّ) nın istisnaya hamledilişine başka bir engel daha vardır. Şöyleki: Eğer istisnaya hamledilse mana (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ مُسْتَثْنًى عَنْهَا اللهُ لَفَسَدَتَا) "Göklerde ve yerde Allah'tan hali ilahlar olsaydı ikisi de bozulurdu" şeklinde olmaktadır. Bu ayeti kerime, o takdirde sadece, dışlarında Allah'ın kalacağı bir takım ilahların bulunmadığını ifade etmiş olur. O zaman "göklerde ve yerde Allah'ın dışlarında kalmadığı bir takım ilahlar vardır" şeklindeki bir mananın çıkabilmesinden ötürü Allah'ın birliği kesin olmaz.

Ama (غَيْر) manasında sıfat yapılırsa durum değişir. Zira göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahların bulunmadığına delalet eder. Oralarda Allah'tan başka ilahların bulunmayışı, birden fazla ilahın olmayışını gerektirir. Çünkü ilahlarda taaddüd, muhalefeti ve çekişmeyi icab ettirir. (وَضَعُفَ) (إِلاَّ) nın (غَيْر) kelimesine hamledilmesi (فِي غَيْرِهِ) Yani mahsur olmayan nekra ceminin dışında demek istemektedir. Zira orada istisna özürlenmez. Sibeveyh, istisnanın özürlenmediği yerde de (إِلاَّ) kelimesinin sıfat olarak gelmesini caiz görür. (مَا أَتَانِي أَحَدٌ إِلاَّ زَيْدٌ) sözünüzdeki (إِلاَّ زَيْدٌ) lafzının sıfat olması caizdir, demektedir. Sonraki alimlerin çoğu onun görüşünü benimsemişlerdir. Dayanakları şairin şu sözüdür :

(وَكُلُّ أَخٍ مُفَارِقُهُ أَخُوهُ لَعَمْرُ أَبِيكَ إِلاَّ الْفَرْقَدَانِ) "Babanın ömrüne yemin ederim ki, "ferkadan" denen iki yıldızdan başka her kardeş, kardeşini bırakacaktır. (Ondan ayrılacaktır.)

(الْفَرْقَدَانِ) Kelimesi (كُلُّ أَخٍ) kelimesinin sıfatıdır. Yoksa ondan istisna edilmemiştir. şayet istisna olsaydı, nasb ile (الْفَرْقَدَيْنِ) denecekti.

Musannif bunu şaz saymıştır. Ayrıca beyitte iki şaz daha vardır der. Birincisi (كُلٌّ) lafzının muzafun ileyhine değil, bizzat kendisine sıfat getirilmesidir. Halbuki meşhur olan muzafun ileyhine getirilmesidir. Zira maksat o'dur. (كُلٌّ) kelimesi ise şumul (kapsam) ifade etmek için söylenmiştir. ikincisi sıfat ile mevsufun ﴿ yani (إِلاَّ الْفَرْقَدَانِ) ile (كُلُّ أَخٍ) lafızlarının﴾ arası haberle (yani مُفَارِقُهُ أَخُوهُ lafzı ile) ayrılmasıdır.

(وَإِعْرَابُ سِوَى وَسَوَاء النَّصْبُ عَلَى الظَّرْفِيَّةِ) Yani zarflıklarına binaen böyledir. Çünkü mesela (جَاءَنِي الْقَوْمُ سِوَاى أَوْ سَوَاءَ زَيْدٍ) dediğinizde (جَاءَنِي الْقَوْمُ مَكَانَ زَيْدٍ) demiş gibi olursunuz. (عَلَى الْمَذْهَبِ الْأَصَحِّ) Bu mezheb, Sibeveyh'in mezhebidir. Ona göre zarflıktan hiç ayrılmazlar. Kufelilere göre zarflıktan ayrılıp (غَيْر) kelimesi gibi ref ve cerr edilmeleri mümkündür. Dayanakları şairin şu sözüdür. (وَلَمْ يَبْقَ سِوَى الْعُدْوَانِ دِنَّاهُمْ كَمَا دَانُوا) "Bize yaptıkları fenalıkların cezasını verdik. Aramızda düşmanlıktan başka bir şey kalmadı." ﴿ Burada (سِوَى) kelimesi merfudur.﴾ Ahfeş, arapların (سَوَاء) kelimesini zarflıktan çıkardıklarında dahi refini hoş görmeyerek nasb ile irab ettiklerini savunmuştur. Yani (جَاءَنِي سَوَاءَكَ) ve (فِي الدَّارِ سَوَاءَكَ) dediklerini söylemiştir. Zarflıkla devamlı nasbedilen isimlerin refinin hoş görülmemesi hususunda bunun benzeri (بَيْنَ) lafzının nasbıyla okunduğunda (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) sözüdür.

(كَانَ) VE KARDEŞLERİNİN HABERİ

(خَبَرُ كَانَ وَ أَخَوَاتِهَا) (كَانَ) nin kardeşlerini inşaallah fiil bölümünde tanıyacaksınız. (هُوَ الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِهَا) Yani (كَانَ) ve kardeşlerinden birinin duhulünden sonra müsneddir. Zikredilen müsnedin[405] onların duhulünden sonra oluşundan maksat, isimlerine isnadı, haberleriyle isimlerine kendilerinin duhul edişlerinin ardından gerçekleşmesidir[406]. O bakımdan bu

405 - Yani başkasına isnad edilen şeyin.

406 - Şarih gizli bir soruya cevap vermeğe çalışmaktadır. "Tarifte haberin (كَانَ) nin duhulünden sonra müsned olması ifade edilmektedir. Ancak (كَانَ زَيْدٌ يَضْرِبُ أَبُوهُ) gibisindeki

iş ancak, ismin ve haberin ﴾ (كَانَ) ye isim ve ona haber olarak ﴿ teşekkülünden sonra tasavvur edilebilir. Haberin cüzleri arasında vuku bulan ve onun teşekkülünden önce ﴾ yani (كَانَ) ye haber oluşundan önce ﴿ gerçekleşen isnad onların duhulünden sonra olmamış demektir. Bilakis önce olmuştur. Bu nedenle "tarif (كَانَ زَيْدٌ يَضْرِبُ أَبُوهُ) ve (كَانَ زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ) gibisindeki (يَضْرِبُ) ve (قَائِمٌ) kelimelerini içine almasına rağmen onlar (كَانَ) nin haberi değildirler" diyerek itiraz edilemez.

Böyle bir itiraz, başka bir şekilde de cevaplandırılabilir. Şöyleki (كَانَ) ve kardeşlerinin duhul etmesinden maksat, başlarına geldikleri (isim ve haber) de amel etmek üzere duhul etmeleridir. ﴾ Dolayısıyla misallerde (كَانَ) komple (يَضْرِبُ أَبُوهُ) ve (أَبُوهُ قَائِمٌ) cümlelerinin mahalline amel etmektedir.﴿ (إِنَّ) ve kardeşlerinin haberi bahsinde bu hususa işaret edilmişti. (Oraya bakınız.) (مِثْلُ كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا وَأَمْرُهُ) Yani (كَانَ) ve kardeşlerinin haberinin durumu (كَأَمْرِ خَبَرِ الْمُبْتَدَإِ) Mübteda ve haber bahsinde ayrıntıları geçtiği üzere taksimi ve hükümleri aynen onun gibidir. (وَ) Ancak o (يَتَقَدَّمُ) şu haldeyken isminin önüne geçebilir. (مَعْرِفَةً) İster hakikaten, ister hükmen marife olsun farketmez. Hükmi marifeye misal, tahsis edilmiş nekradır. (Evet marife haber burada isme takdim edilebilir.) Çünkü irab bakımından birbirlerinden farklı olduklarından karışıklık meydana gelmez. Tabi ki bu durum, irabın her ikisinde veya birinde lafzi (lafızda ortaya çıktığında) olduğunda geçerlidir. (كَانَ الْمُنْطَلِقَ زَيْدٌ , كَانَ هَذَا زَيْدٌ) gibi. Mübteda ve haberde ise durum değişir. Şübhesiz ki, onların irabı aynı olduğundan, karine teşkil etmeğe elverişli değildir. Karışıklığı

(يَضْرِبُ) fiili. (كَانَ) nin duhulünden sonra (أَبُوهُ) ya müsned olmasına rağmen (كَانَ) nin haberi değildir. Bilakis komple (يَضْرِبُ أَبُوهُ) cümlesi onun haberidir.

kaldıracak başka bir karine gerekir. (كَانَ) nin ismi ile haberinde irab zahir olmaz ve karine bulunmazsa burada da haberin takdimi caiz olmaz. (كَانَ الْفَتَى هَذَا) gibi. (وَقَدْ يُحْذَفُ عَامِلُهُ) Yani (كَانَ) nin haberinin amili, yani (كَانَ) nin kendisi bazen hazfedilir. Yoksa (كَانَ) ve kardeşlerinin haberi kastedilmemektedir. Çünkü içlerinde yalnız (كَانَ) hazfedilir. Çok kullanıldığı için bu hazf ona mahsus olmuştur.

(فِي مِثْلِ " النَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ إِنْ شَرًّا فَشَرٌّ " وَيَجُوزُ فِي مِثْلِهَا) Bu şeklin benzerinde, yani (إِنْ) harfinden sonra bir isim, sonra "fa" harfi, sonra tekrar isim gelirse (أَرْبَعَةُ أَوْجُهٍ) ilkinin nasbı ikincisinin refiyle ve bu en kuvvetlisidir. (إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ) gibi. Manası (إِنْ كَانَ عَمَلُهُ خَيْرًا فَجَزَاؤُهُ خَيْرٌ) şeklindedir. Başka bir vecih her ikisinin de nasbıyladır. (إِنْ خَيْرًا فَخَيْرًا) gibi. Manası (إِنْ كَانَ عَمَلُهُ خَيْرًا فَكَانَ جَزَاؤُهُ خَيْرًا) şeklindedir. Diğer bir vecih ikisinin refiyledir. (إِنْ خَيْرٌ فَخَيْرٌ) gibi. Manası (إِنْ كَانَ فِي عَمَلِهِ خَيْرٌ فَجَزَاؤُهُ خَيْرٌ) şeklindedir. Başka bir vecih de ilk şeklin tam tersidir. Yani (إِنْ خَيْرٌ فَخَيْرًا) dir. Manası (إِنْ كَانَ فِي عَمَلِهِ خَيْرٌ فَكَانَ جَزَاؤُهُ خَيْرًا) şeklindedir. Bunların kuvvetlilik ve zayıflık durumları yapılan hazfın azlığına ve çokluğuna göredir. (وَيَجِبُ الْحَذْفُ) haberin amilinin hazfi yani (كَانَ) nin hazfi (فِي مِثْلِ أَمَّا أَنْتَ مُنْطَلِقًا انْطَلَقْتُ أَيْ لِأَنْ كُنْتَ مُنْطَلِقًا انْطَلَقْتُ) Yani sen gittiğin için gittim, demektir. Dolayısıyla (أَمَّا أَنْتَ) lafzının aslı (لِأَنْ كُنْتَ) dir. Lam harfi (أَنْ) den harfi cerrin hazfedilmesi kural olarak mümkün olduğu için hazfedilmiştir. Kısaltma yapmak gayesiyle (كَانَ) lafzı hazfedilince ona muttasıl olan zamir, munfasıl hale gelmiştir ve (أَنْ) lafzından sonra hazfedilen (كَانَ) nin yerine ona bedel olarak (مَا) lafzı getirilmiştir. Sonra

nun harfi, mim harfine idgam edilmiş ve haber olduğu gibi dokunulmadan bırakılarak (أَمَّا أَنْتَ مُنْطَلِقًا اِنْطَلَقْتُ) olmuştur. Bu izah (أَمَّا) nın hemzesi meftuh olduğu takdirdedir. Ama hemze meksur olursa takdiri (إِنْ كُنْتَ مُنْطَلِقًا انْطَلَقْتُ) şeklindedir. Evvelkisine yapılanlar buna da aynen yapılmıştır. Ancak lamın hazfi müstesnadır. Çünkü onda zaten lam bulunmamaktaydı. Musannif en meşhur olduğu için yalnızca birinci takdirle yetinmiştir.

(إِنَّ) VE KARDEŞLERİNİN İSMİ

(اِسْمُ إِنَّ وَأَخَوَاتِهَا) İnşaallah kardeşlerini harf kısmında göreceksiniz. (هُوَالْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا) Yani (إِنَّ) veya kardeşlerinden birinin duhulünden sonra (مِثْلُ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) mezkur sonralığın ne anlama geldiğini[407] veya duhulun manasını[408] daha önce öğrendiğiniz için, tarif burada da (إِنَّ زَيْدًا أَبُوهُ قَائِمٌ) misalindeki (أَبُوهُ) gibisiyle bozulmamaktadır.

CİNS'TEN HÜKMÜ NEFYEDEN (لَا)NIN MENSUBU

(اَلْمَنْصُوبُ بِلَا الَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ) Yani cinse nisbet edilen vasfı ve ona verilen hükmü nefyeden (لَا) nın mensubu demek istemektedir. Musannif (لَا) nın ismi tabirini kullanmamıştır. Çünkü onun ne hepsi mensubtur, ne de çoğunluğu mensubtur. Dolayısıyla ne hakikaten ne de mecaz bakımından büsbütün mensublardan sayılamaz. Hatta (لَا) nın isminden mensub olanları,

407 - Yani kendisine isnad duhulden sonra olacak.
408 - Yani eser bırakmak üzere isme ve habere duhul edecekler.

olmayanlarından daha azdır. O nedenle kendisini "(لاَ) ile nasbedilen" diyerek tabir etmek gerekmektedir. Diğer mensub mamullerde durum tersinedir. Onların (bazısı hep mensubtur. Mefulu mutlak ve hal gibi.) Bazısının da tamamı değilse bile, çoğu mensubtur. (Müstesna gibi.) Çoğunluğa bütünün hükmü verilmiş ve mecazen tamamı mensublardan sayılmıştır. ﴾ Bu anlattıklarımız (لاَ) nın ismi denince, amel etsin veya etmesin, (لاَ) nın dahil olduğu isim kastedilirsedir. Ama﴿ (لاَ) nın ismi denince, muzaf veya muzaf benzeri olan ve lafzan nasbedilen isim kastedilirse veya fetha üzerine mebni olan ve mahallen nasbedilen isim kastedilirse -ki bu uzak değildir- ﴾ O zaman (لاَ) nın ismi tabirini kullanarak onu tamamıyla mensublardan saymak mümkün olur.﴿ Merfu olana gelince, kendisinde amel etmediği için, onun ismi sayılmaz. (هُوَالْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهَا) Bu kayıtla (لاَغُلاَمَ رَجُلٍ أَبُوهُ قَائِمٌ) gibisindeki (أَبُوهُ) dışarı çıkmıştır. Sebebini daha önce öğrenmiş bulunuyorsunuz. Bu kadar açıklama mutlak olarak (yani ister lafzan, ister takdiren, isterse mahallen nasbedilsin birdir[409].) İsmin tarifinde yeterlidir. Fakat ismin (lafzan veya takdiren[410]) nasbedilenini tarif etmeyi isteyince şu sözünü eklemiştir. (يَلِيهَا) (يَلِي) fiilinin faili "el- müsnedü ileyh" tir. Müennes zamir (لاَ) lafzına racidir[411]. Yani fasıla olmaksızın hemen ondan sonra gelir. (نَكِرَةً مُضَافًا أَوْمُشَبَّهًا بِهِ) Yani manasını tamamlayıcı bir şeye irtibatlanışı bakımından muzafa benzetilen nekra olursa demektir. Birbirini takib eden bu haller[412] (إِلَيْهِ) sözündeki mecrur zamirdendir. Yahud ilki ﴾ yani (يَلِيهَا) sözü ﴿ إِلَيْهِ deki

409 - el- Akd ün- Nami
410 - el- Akd ün- Nami
411- (أَيْ لَفْظَةَ لاَ)
412 - Yani (مشبها به, مضافا, نكرة, يليها)

veya دُخُولُهَا sözündeki mecrur zamirdendir, diğerleri (يَلِيهَا) sözündeki merfu zamirdendirler. (O zaman bunlar hali mütedahile olurlar.)

(مِثْلُ لاَ غُلاَمَ رَجُلٍ) Müsnedun ileyhin muzaf bir nekra olarak لاَ lafzından sonra gelişine misaldir. Bazı nüshalarda (مِثْلُ لاَ غُلاَمَ رَجُلٍ ظَرِيفٌ فِيهَا) şeklinde yazılmıştır. Merfuat bahsinde (فِيهَا) sözünün niçin getirildiğini belirtmişti. (وَلاَ عِشْرِينَ دِرْهَمًا لَكَ) Müsnedün ileyhin muzaf benzeri bir nekra olarak (لاَ) lafzından sonra gelişine misaldir. Musannifin meşhur olan nüshaya göre ﴿ yani (ظَرِيفٌ فِيهَا) sözünün bulunmadığı nüshaya göre[413]﴾ (لَكَ) sözü her iki misalin tamamlayıcısı (parçası) dır. (فَإِنْ كَانَ) Yani müsnedün ileyh olan isim (لاَ) nın duhulünden sonra mezkur hallerden birinde bulunmayıp bilakis (مُفْرَدًا) sadece son şartı taşımayarak müfred olursa demek istemektedir. Son şart muzaf veya muzaf benzeri olmasıdır. Yani (لاَ) lafzını takib eden müsnedün ileyh, muzaf veya muzafa benzer bir halde olmayıp, müfred halde olursa demektir. (Sadece son şartı taşımayarak müfred olursa dememizin nedeni) Musannifin şimdi zikredeceği hüküm, onun üzerine kurulması içindir. (فَهُوَ مَبْنِيٌّ عَلَى مَايُنْصَبُ بِهِ) Çünkü ﴿ son şarttan başka nekrelik veya (لاَ) lafzına bitişiklik şartını da taşımazsa, bilakis﴾ marife bir nekra olursa veya araya fasıla girerse, hükmü başka olur (nasbedildiği şeyle mebni kılınmaz.) Musannif (عَلَى مَايُنْصَبُ بِهِ) sözüyle, müfred isim (لاَ) lafzı başına gelmeden önce ne ile nasbediliyorsa işte onu kasdetmektedir. Bu şey tekil isimde fethadır. (لاَ رَجُلَ فِى الدَّارِ) gibi. Cemi müennes salimde tenvinsiz kesradır. (لاَمُسْلِمَاتِ فِى الدَّارِ) gibi. Tesniyede

413 - el- Akd ün- Nami

makabli meftuh olan ya'dır. Cemi müzekker salimde ise makabli meksur olan ya'dır. (لاَمُسْلِمَيْنِ لَكَ) ve (لاَمُسْلِمِينَ لَكَ) gibi.

Burada müfredden maksat muzaf veya muzaf benzeri olmayandır. (Yoksa tesniye ile ceminin mukabili olan müfred değildir.) O bakımdan onlar da (yani tesniye ve cemi de) içine girerler. Mezkur ismin mebni kılınması (مِنْ) harfi içermesinden dolayıdır. Zira (لاَرَجُلَ فِي الدَّارِ) sözünün anlamı (لاَ مِنْ رَجُلٍ فِيهَا) şeklindedir. Çünkü sahiden veya farazi olarak (هَلْ مِنْ رَجُلٍ فِي الدَّارِ) diyen kimseye cevaptır. Hafiflik olması için (مِنْ) hazfedilmiştir.

Nasbedildiği şeyle mebni kılınmasına gelince, aslında mebnilikten önce haketmiş olduğu hareke ve harf üzerine - (başkası üzerine değil) - bina edilmesi arzusudur.

Muzaf ve muzaf benzerinin mebni kılınmayışının nedeni ise izafetin, kelimenin isimlik tarafını ağır bastıran bir faktör olmasıdır. Böylece isim asli itibarıyla haketmiş olduğu şeye yani iraba müstehak olur. (وَإِنْ كَانَ) Yani (لاَ) nın duhülünden sonra müsnedün ileyh olan isim (مَعْرِفَةً) Nekra olma şartının bulunmayışıyla (أَوْ مَفْصُولاً بَيْنَهُ) Yani mezkur müsnedün ileyh ile (وَبَيْنَ لاَ) burada (أَوْ) harfi ikisinden birinden[414] kurtulamamayı ifade etmektedir. (Yoksa iki şartın da bir arada bulunuşunu imkansız kılmaz.) Musannif birleşik olma şartı bulunmamakla (araya fasıla girse demek istemektedir.) Bulunmaması gereken bu şartlara ilaveten mezkur isim muzaf olabileceği gibi olmayabilir de. Bahsettiğimiz durum altı şekilde tasavvur edilebilir.

(لاَزَيْدٌ فِي الدَّارِ وَلاَعَمْرٌو)(لاَغُلاَمُ زَيْدٍ فِي الدَّارِ وَلاَعَمْرٌو)(لاَفِي الدَّارِ رَجُلٌ وَلاَامْرَأَةٌ)
(لاَفِي الدَّارِ غُلاَمُ رَجُلٍ وَلاَامْرَأَةٌ)(لاَفِي الدَّارِ زَيْدٌ وَلاَعَمْرٌو)(لاَفِي الدَّارِ غُلاَمُ زَيْدٍ وَلاَعَمْرٌو)

(وَجَبَ) Bütün bu altı şekilde (الرَّفْعُ) mezkur ismin mübtedalıkla ref edilmesi vacibtir. Marifenin ref ediliş sebebi, cinsten hükmü nefyetmek için gelen

414 - Yani marife olmaktan veya araya fasıla girmekten.

(لاَ) harfinin, marife bir isme etki etmemesidir. Ayrılmış olandaki sebeb ise (لاَ) harfinin fasıla olduğunda amel etmeğe güç yetirememesidir. (وَالتَّكْرِيرُ) İsmin tekrarı vacibtir. Ancak mutlak anlamda ismin tekrarı vacibtir. Yoksa aynı kelimenin iki defa getirilmesi söylenmek istenmemektedir. ﴾ Mesela (لاَزَيْدٌ فِي الدَّارِ وَلاَزَيْدٌ) denmek istenmemektedir.﴿ Marifedeki tekrarın sebebi, ismin nekra olarak getirilişiyle sağlanan cinsin bütün bireylerini nefyediş anlamına bu şekilde karşılık vermektir. (Yani makam bireylerin nefyini gerektirmektedir.) İsim marife olduğunda, marifenin bireyleri diye bir şey olmadığı için, tekrar edilmek suretiyle birey sayısı arttırılıp makamın ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır.) Nekradaki tekrarın nedeni ise (أَفِي الدَّارِ رَجُلٌ أَوِامْرَأَةٌ) gibi bir soruya cevap olması itibarıyla ona uygunluk göstermesidir. Bu sebeb marifede de geçerlidir. (وَمِثْلُ قَضِيَّةٌ) Yani (هَذِهِ قَضِيَّةٌ) demektir[415]. (وَلاَ أَبَاحَسَنٍ لَهَا) müennes zamir (قضية) kelimesine racidir[416]. Bu söz, Musannifin daha önce zikrettiği (إِنْ كَانَ مَعْرِفَةً وَجَبَ الرَّفْعُ وَالتَّكْرِيرُ) kaidesine yapılan gizli bir itiraza cevaptır. Çünkü burada (لاَ) nın ismi marifedir. Zira (أَبُو حَسَنٍ) Hz. Ali'nin (r.a) künyesidir ve ne refedilmiş ne de tekrarlanmıştır. Tersine nasbedilmiştir, tekrarlanmamıştır. Musannif bu itiraza cevap vermeğe çalışır. (مُتَأَوَّلٌ) Nekra ile tevil ederiz. Şöyle ki: Ya (مِثْلُ) kelimesi takdir ederiz. Yani (لاَمِثْلَ أَبِي حَسَنٍ لَهَا) deriz. Çünkü (مِثْلُ) kelimesi, mübhemlikte çok derin olması sebebiyle marifeye izafetle tariflik kazanamamaktır. Veya (لاَ فَيْصَلَ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ) deriz[417]. ﴾ Yani (لاَفَيْصَلَ لِهَذِهِ الْقَضِيَّةِ) demek hükmündedir. ﴿ Zira Hz. Ali (R.A.) bu sıfatla meşhur

415 - (أي هذه المسألة مشكلة)

416 - (أي في حل الإشكال عن هذه المسألة المشكلة)

417 - Adil hakim veya hak ile batılın arasını ayırdeden basiretli bir kimseye "Faysal" derler.

olmuştur. Sanki (لاَ فَيْصَلَ لَهَـا) denmiş gibidir. Ayrıca "Hasan" isminin lamı tarifsiz getirilmesi bu tevili[418] kuvvetlendirmektedir. Zira görünüşe bakılırsa tenvin tenkir için gelmiştir. (وَفِي مِثْلِ لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ إلاَّ بِا للهِ) Yani atıf yoluyla (لاَ) nın tekrar edildiği ve her bir (لاَ) nın arkasından fasıla olmaksızın nekra ismin geldiği her yerde (خَمْسَةُ أَوْجُـهٍ) beş değişik telaffuzla caizdir. "Telaffuz" deyişimizin nedeni, değişik itibarlar gözönüne alındığında beşten fazla olmasıdır. (فَتْحُهُمَا) Yani (لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ إلاَّ بِا للهِ) demek istemektedir. Bu durumda iki (لاَ) harfi de cinsten hükmü nefyetmek içindir. (وَلاَقُوَّةَ) sözü müfredin müfrede atfı kabilinden olup (لاَحَوْلَ) nin üzerine matuftur. Haber hazfedilmiştir. Yani (لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ مَوْجُودٌ إلاَّ بِا للهِ)[419] manasındadır.

Veya cümlenin cümleye atfı kabilindendir. Yani (لاَحَـوْلَ إلاَّ بِـا للهِ وَلاَقُـوَّةَ إلاَّ بِـا للهِ) manasındadır. İkinci cümlenin haberiyle yetinilerek ilkinin haberi hazfedilmiştir. (وَ) İkincisi (فَتْـحُ الأَوَّل وَنَصْـبُ الثَّـانِي) Yani (لاَحَوْلَ وَلاَقُـوَّةَ إلاَّ بِـا للهِ) demek istemektedir. İlk ismin fetha üzerine mebni kılınması ve ilk (لاَ) nın cinsten hükmü nefiy için gelmesindendir. İkinci ismin nasbedilmesi, ikinci (لاَ) nın nefyi tekid için gelen zaid bir harf olmasındandır. İkinci isim, ilkine atfedilmiştir. Onun lafzına matuftur. Zira ilkinin harekesi, irab harekesine benzer[420]. Her ikisi için tek bir haber veya her biri için ayrı bir haber takdir etmek caizdir[421]. (وَ) Üçüncüsü (فَتْحُ الأَوَّل

418 - Yani müsemmasının kendisiyle şöhret bulduğu sıfatla tevil edilişini.

419 - Şayet (مَوْجُودَانِ) deseydi daha iyi olurdu. Bakınız Abdulgafur.

420 - Çünkü arizidir ve amil sebebiyle meydana gelmiştir.

421 - Şayet iki ayrı cümle yapılırsa bu durumda tek bir amilin iki mamulüne bir atıf vasıtasıyla atıf yapılmış demektir. el- Akd ün- Nami

(وَرَفْعُ الثَّانِي) Yani (لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّ بِـاللهِ) demek istemektedir. İlkinin fetha olması birinci (لاَ) nın cinsten hükmü nefiy için gelmesindendir. İkincinin ref edilmesi ikinci (لاَ) nın zaid oluşu ve kendisinin de ilk ismin mahalline atfedilişindendir. Çünkü zikredilen mahal mübtedalıkla merfudur. Müfredin müfrede atfı kabilindendir. İkisi için tek bir haber takdir edilir. Veya cümlenin cümleye atfı kabilindendir. O zaman her biri için ayrı bir haber takdir edilir. (وَ) Dördüncüsü (رَفْعُهُمَا) mübtedalıkla merfu olurlar. (لاَحَوْلٌ وَلاَقُوَّةٌ إِلاَ بِاللهِ) gibi. Çünkü (أَبِغَيْرِ اللهِ حَوْلٌ وَقُوَّةٌ) şeklindeki bir soruya cevaptır. O bakımdan soruya uygun düşmesi için ref edilerek gelmişlerdir. Burada da her iki durum (yani müfredin müfrede atfı ve cümlenin cümleye atfı) caizdir. (وَرَفْعُ الْأَوَّلِ) (لاَ) nın (لَيْسَ) manasında olmasıyla (عَلَى ضَعْفٍ)[422]. Çünkü (لَيْسَ) manasındaki (لاَ) nın ameli azdır. (لاَحَوْلٌ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ)(وَ فَتْحُ الثَّانِي) gibi. İkinci (لاَ) cinsten hükmü nefyetmek için gelmektedir. İlk ismin refinin zayıflığı şöylece reddedilmeğe çalışılmıştır: Mezkur ismin merfu oluşu (لاَ) nın (لَيْسَ) manasında bulunuşundan değil, bilakis tekrarlanışı nedeniyle amelinin ilga edilişindendir. Zira amelinin ilga edilmesi için Sadece tekrar edilmiş olması yeterlidir. Burada bu gerçekleşmiştir. (Evet sadece tekrar edilmiş olması yeterlidir. Zira) (لاَ) dan sonra gelen isimlerin aynı irabı taşımış olmalarının bu işte bir tesiri yoktur. Beşinci şeklin ilk izaha göre ﴿ yani (لاَ) nın (لَيْسَ) manasında oluşuna göre﴾ cümlenin cümleye atfı kabilinden olduğu açıkça anlaşılır. Yani (لاَحَوْلٌ إِلاَّ بِاللهِ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ) demek istiyoruz. Çünkü aksi takdirde zikredilen (إِلاَّبِاللهِ) sözünün hem

422 - (متعلق برفع الأول)

(لَيْسَ) ye benzeyen (لاَ) nın haberi olmakla mensub, hem de (cinsten hükmü nefyeden (لاَ) nın haberi olmakla[423]) merfu olması lazım gelmektedir.

İkinci izaha göre yani (لاَ) nın amelden ilga edildiği tezine göre açıkça anlaşıldığı gibi hem müfredin müfrede, hem cümlenin cümleye atfı kabilinden olabilir. (وَإِذَا دَخَلَتِ الْهَمْزَةُ عَلَى لاَ) cinsten hükmü nefyeden (لاَ) lafzına (لَمْ تُغَيِّرِ الْعَمَلَ) (لاَ) nın amelini demek istemektedir. Yani murablık ve mebnilik açısından medhulündeki tesirini değiştirmez. Zira amiline istifham kelimesinin duhulüyle amelinin değişmesi söz konusu olmaz. (وَمَعْنَاهَا) Yani cinsten hükmü nefyeden (لاَ) nın başına gelen hemzenin manası (إِمَّا الْإِسْتِفْهَامُ) hakiki anlamda (istifham mefhumu taşır. İlerde geleceği gibi mecaz anlamda temenni ve arz ifade eder[424]) (أَلاَ رَجُلَ فِي الدَّارِ) diyerek soru sorarsınız (وَإِمَّا الْعَرْضُ)[425] Mesela (أَلاَ تَنْزِلَ عِنْدِي) gibi. (Bana gelsene) Nahiv alimlerinden Sibeveyh (أَلاَ) nın durumunu arz için kullandığında hemzeden önceki hali gibi olduğuna dair bir şey söylememiştir. Bilakis bunu söyleyen es-Sirafi'dir. Musannif ve el-Cezuli bu hususta es-Sirafi'ye tabi olmuşlardır. Nahiv alimlerinden el- Endelüsi ise bunu kabul etmeyerek şunları söyler. "Bu açıklama hatadır. Çünkü arz için geldiğinde teşvik harfleri veya (إِنْ) ve (لَوْ) gibi fiillere duhul ederler. Öyleyse kendisinden sonraki ismin nasbedilmesi gerekir[426]. (أَلاَ زَيْدًا تُكْرِمُهُ) gibi (Zeyd'e ikram etsene!) (وَإِمَّا التَّمَنِّي) Suyun ümid edilmediği yerde (أَلاَ مَاءَ أَشْرَبُهُ) (İçeceğim

423 - el- Akd ün- Nami. Ancak geride geçtiği gibi, cinsten hükmü nefyeden (لاَ) nın amel gücü nefyin (إِلاَّ) ile bozuluşundan sonra kalmamıştır. O bakımdan refi, amili manevi ile mümkün olabilir.

424 - Bakınız el-Akd ün- Nami.

425- Arz: Bir şeyi yumuşaklıkla taleb etmektir.

426 - (أي على شريطة التفسير)

bir su bulunsaydı.) Şairin (أَلَا رَجُلاً جَزَاهُ اللهُ خَيْرًا) (Durmadan topraktan altın ayıklayan kadını bana biri gösterse! Allah onu hayırla mükafatlandırsın derim[427]) sözüne gelince , Nahiv alimlerinden Halil'e göre buradaki (أَلَا) başına istifham harfi gelmiş olan (لَا) değildir. Bilakis teşvik için vazedilmiş başlı başına bir harfdir. Şair sanki (هَلَّا تُرُونَنِي رَجُلاً) Yani "Bana birini gösterseniz!" demiş gibidir. Bunun için nasbedilmiş ve tenvinlenmiştir. Yunus'a göre ise temenni manasında olan ve başına istifham harfi gelen (لَا) dır. Kaideten (أَلَا رَجُلَ) şeklinde okunması gerekiyordu. Ama şiir zaruretinden dolayı tenvinlenmiştir.

427 - Bak. Şerhu Şevahid il-Kafiye vel Cami

(لاَ) NIN MEBNİ İSMİNİN SIFATI

(وَنَعْتُ اسْمِ لاَ الْمَبْنِيِّ) Yoksa (لاَ) nın murab olan isminin sıfatı değil. Musannif bununla (لاَ غُلاَمَ رَجُلٍ ظَرِيفًا) gibisinden kaçınmıştır. (اَلْأَوَّلُ) merfu okuyunuz. Çünkü (نعت) kelimesinin sıfatıdır. Yani ikinci veya daha sonraki sıfatları değil. Musannif bununla (لاَرَجُلَ ظَرِيفَ كَرِيمٌ فِي الدَّارِ) gibisinden[428] kaçınmıştır. (مُفْرَدًا) İlerde gelecek olan (مَبْنِيٌّ) lafzındaki müstekin zamirden haldir. Amil (مَبْنِيٌّ) lafzının kendisidir. Musannif bununla (لاَرَجُلَ حَسَنٌ الْوَجْهِ) gibisinden kaçınmıştır. (يَلِيهِ) İkinci bir haldir. Veya (مُفْرَدًا) sözünün sıfatıdır. Musannif bununla (لاَ) nın mebni ismi ile sıfatın arasına bir fasılanın girmesinden sakınmıştır. Mesela (لاَغُلاَمَ فِيهَا ظَرِيفٌ) gibi. Bu kayıt daha önce zikredilen (اَلْأَوَّلُ) sözünü gereksiz bırakmaktadır. (مَبْنِيٌّ) Fetha üzerine mebni kılınır. Çünkü aralarında (lafız itibariyle) ayrılık bulunması ve (zat itibariyle) bağlılık - ittisal - olması ve olumsuzluğun gerçekte ona da yani sıfata da sirayet etmesi nedeniyle mevsufuna hamledilmiştir.

Musannifin (وَنَعْتُ الْمَبْنِيِّ) sözündeki (اَلْمَبْنِيِّ) kelimesi, tabilikle değil, asıl olarak[429] fetha üzerine mebniliğe işarettir. Çünkü daha önce ﴿فَإِنْ كَانَ مُفْرَدًا فَهُوَ مَبْنِيٌّ﴾ sözüyle﴾ zikredilen mebni o'dur Dolayısıyla "mebni isim tekrarlansa ve fetha üzerine mebni kılınsa sonra bir sıfat getirilse, sıfatın mebni kılınması caiz olmaz. Mesela (لاَمَاءَ مَاءَ بَارِدًا) gibi" denerek itiraz edilemez. Bununla birlikte "mebninin peşinden gelmek", "müfred halde bulunmak" ve "onun ilk sıfatı olmak" şartları kendisinde

428 - İlk sıfatın refi, nasbı ve fetha üzerine mebni kılınması caizdir. Diğerlerini ise, ya ref edeceksiniz ya da nasbedeceksiniz. Mebni yapamazsınız.

429 - Yani (المبنى بالاصالة)

mevcuttur. Bu misaldeki (بَارِدًا) kelimesi görünüşten anlaşıldığı gibi tabinin sıfatıdır. Metbunun sıfatı değildir. Şayet metbunun sıfatı yapılsa, araya tabinin girmesi yüzünden kendisini hemen takip etme şartını taşımamış olur. (وَمُعْرَبٌ) irab da edilir. Çünkü tabilerde esas olan , metbularına mebnilikte değil, irabta tabi olmalarıdır. (رَفْعًا) Uzak mahalline hamledilerek (وَنَصْبًا) lafzına veya yakın mahalline hamledilerek (نَحْوُ لَارَجُلَ ظَرِيفَ) fethayla (وظريفٌ) ref ile (وَظَرِيفًا) nasb ile (وَإِلَّا) yani sıfat böyle olmazsa (فَالْإِعْرَابُ) yani hükmü irab edilmekten ibarettir. Başka bir şey olmaz. Uzak mahalline hamledilerek ref edilir. Yahud lafzına veya yakın mahalline hamledilerek nasbedilir. Kayıtların nedenlerini açıklarken, son tür sıfatların örnekleri geçti. (Oraya bakınız.) (وَالْعَطْفُ) Mebni olan (لَا) nın ismine (atıfta bulunmak caizdir. Ancak zikredilecek olan hüküm) matufta (لَا) nın tekrarlanmadığı ve matufun nekra olduğu zaman geçerlidir. Çünkü matuf marife olduğunda refi vacibtir. (لَاغُلَامَ لَكَ وَالْفَرَسُ) gibi. Şayet matufta (لَا) harfi tekrarlanırsa hükmü, geride geçen (لَاحَوْلَ وَلَاقُوَّةَ) sözünün hükmü gibidir. (Yani beş değişik telaffuz caizdir.) (بِأَنْ يُحْمَلَ عَلَى اللَّفْظِ) Yani (لَا) nın mebni isminin lafzına hamledilmek suretiyle nasbı (caizdir.) (وَبِأَنْ يُحْمَلَ عَلَى الْمَحَلِّ) mahalline hamledilmek suretiyle refi (caizdir.) (جَائِزٌ) Atıf harfi yüzünden fasıla meydana geldiği için fetha üzerine mebni kılınması caiz değildir. ﴿ Matufun aleyhe yani (لَا) nın mebni ismine ﴾ muttasıl bir kelime hükmüne sokulmamıştır. (Bilakis munfasıl sayılmıştır.) Çünkü her halükarda matufa, nefyi tekid etmek amacıyla zaid bir (لَا) harfi gelebilir. Nitekim (لَاحَوْلَ وَلَاقُوَّةَ) misalinde olduğu gibi buna çok rastlanır. (O zaman aradaki fasıla artmış olur.) (مِثْلُ لَا أَبَ وَابْنًا وَابْنٌ) Şairin şu sözünde geçmektedir.

(وَلاَ أَبَ وَابْنًا مِثْلُ [430] مَرْوَانَ وَابْنِهِ) (إِذْ هُوَ بِالْمَجْدِ ارْتَدَى وَتَأَزَّرَا) "Cömertlik ridasını[431] ve izarını[432] giyindiğinde Mervan gibi bir baba ve oğlu gibi bir oğul bulunmaz. "

Diğer tabilere (yani bedel, tekid ve atf-ı beyana) gelince onlar hakkında nahiveciler herhangi bir kural belirtmemişlerdir. Ancak münada'nın tabilerinin hükmünde olmaları gerekir. El- Endelüsi'nin açıklamaları bu istikamettedir. (وَمِثْلُ لاَ أَبَا لَهُ وَلاَ غُلاَمَيْ لَهُ) Yani cinsten hükmü nefyeden (لاَ) nın isminden sonra izafet lamının geldiği ve bu isme izafet ahkamının tatbik edildiği her terkib (caizdir.) Mesela (أَبٌ) kelimesine elif getirmek[433] ve (غُلاَمَانِ) kelimesinden nun'u hazfetmek gibi. (جَائِزٌ) Yani aslında bu gibi terkiblerde (لاَأَبَ لَهُ وَلاَ غُلاَمَيْنِ لَهُ) demek gerekir. Böylece (لاَ) nın ismi, nasbedildiği şeyle mebni kılınır ve carla mecrur haber olurlar. Ama az da olsa mesela (أَبٌ) kelimesine izafette olduğu gibi elif getirmek ve (غُلاَمَيْنِ) kelimesinden nun'u düşürmek suretiyle (لاَأَبَا لَهُ وَلاَ غُلاَمَيْ لَهُ) demek caizdir. (تَشْبِيهًا لَهُ) Yani bu iki terkibte muzaf olmamasına rağmen (لاَ) nın ismini (muzafa benzeterek caiz görmüşlerdir.) (بِالْمُضَافِ) ve elif getirip, nun hazfederek muzafın hükümlerini ona icra etmişlerdir. Böylece murab olmuştur. Bu benzetme ancak (لِمُشَارَكَتِهِ) zamir (لاَ) nın ismine racidir. Yani nisbet edileceği isimle kendisi arasına açıktan lam harfi getirerek nisbet gerçekleştiğinde (لَهُ) yani muzafa ortaklığı sebebiyle (فِي أَصْلِ مَعْنَاهُ) zamir muzaf kelimesine racidir. Yani muzaflık noktasında başka bir deyişle izafet edilmek hususunda ona ortaklığı sebebiyle böyle bir benzetme yapmışlardır.

---

430 - (مِثْلُ) kelimesinin refi de nasbı da caizdir. Bakınız el- Akd ün- Nami.

431 - Üste giyilen giysi.

432 - Alta giyilen ve peştemale benzeyen giysi.

433 - Çünkü bu isimler izafete girdiklerinde sonları ortaya çıkar ve harflerle irab edilirler. Müfred olduklarında bu harfler düşerler.

Bahsedilen mefhum [434] ihtisas (bir şeye ait olma) manasıdır. Yahut metnin anlamı şöyledir: (لاَأَبَا لَهُ وَلاَ غُلاَمَىْ لَـهُ) gibisi caizdir. Nedeni onların (hakiki anlamda[435]) izafete girmemelerinden dolayı (yani hakiki anlamda muzaf olmamalarından dolayı) muzafa teşbihlerine başvurul- masıdır[436]. Muzafla kasdedilen şey izafete şamil olan terkibtir.

(O zaman)(لِمُشَـارَكَتِهِ) sözündeki zamir (مثل هذين التركيبين) kavline raci olur. (لَـهُ) sözündeki zamir izafete şamil olan terkibe raci olur. (فِي أَصْلِ مَعْنَـاهُ) sözündeki zamir de ona (mezkur terkibe) raci olur ve mezkur terkibin manasının temeli ihtisas mefhumudur.

Ancak (buradaki iki tür terkibin içerdiği) ihtisas mefhumu arasında farklılık vardır. Şübhesiz hakiki izafet terkibindeki mefhum diğerine nisbetle daha mükemmeldir. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani (لاَ غُلاَمَىْ لَهُ) ve (لاَأَبَا لَهُ) gibilerinin caiz olması, ihtisas manasında, muzaf olmayanın muzafa benzetilmesinden dolayı olduğundan (لَمْ يَجُـزْ) şu terkib: (لاَأَبَا فِيهَا) Müennes zamir (الدَّار) kelimesine racidir. Caiz olmayışının nedeni ihtisas mefhumunun bulunmamasıdır. Babanın bir şeye nisbetindeki ihtisas mefhumu ancak babanın ona (gerçek anlamda) baba oluşuyla ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ihtisas mefhumu eve nisbetle (أب) kelimesi için tasavvur edilemez. O bakımdan eve izafeti doğru olmaz. Dolayısıyla (لاَأَبَا فِيهَا) terkibi, manasının temelinde ona ortak oluyor diyerek (أب) kelimesinin (الـدَّار) kelimesine izafet edildiği terkibe nasıl benzetilsin. (وَلَيْـسَ) Yani (لاَأَبَـا لَـهُ) ve (لاَ غُلاَمَـىْ لَـهُ) gibisi (بِمُضَافٍ حَقِيقَةً لِفَسَـادِ الْمَعْنَـى) Çünkü izafet edildikleri takdirde onlarla ifade edilen mana bozulmaktadır. Bu mana (yani izafet edilmezlerken kendileriyle ifade edilen mana) haber takdirine gerek kalmadan tek başına mecrur zamirin mercine

434 - Yani (أَيْ أَصْلُ مَعْنَى الإِضَافَةِ)

435 - el- Akd ün-Nami.

436 - Yani (تَشْبِيهِهَالَهُ) sözündeki zamir (مِثْلُ لاَ أَبَا لَهُ) kavline racidir.

ait baba veya iki köle namına[437] ne varsa nefyedilmesidir. İzafet edildiklerinde iki yönden bu bozulmaktadır. Birincisi: İzafetle (لاَأَبَـاهُ وَلاَ غُلاَمَيْـهِ) şekline gelmektedir. Bu durumda haber takdir edilmeksizin manaları tamam olmamaktadır. Yani (لاَ غُلاَمَيْـهِ مَوْجُـودَانِ) ve (لاَ أَبَاهُ مَوْجُـودٌ) demek istiyoruz. İkincisi: Maksat, kendisine ait iki çocuk veya baba cinsinin varlığını nefyetmektir. Yoksa malum olan iki çocuğun veya malum olan bir babanın varlığını nefyetmek değildir. (خِلاَفًا لِسِيبَوَيْهِ) Sibeveyh'in, Halil'in ve nahivcilerin cumhuru bu görüşte değildir. Muhalefeti sadece Sibeveyh'e isnad etmesi içlerinde en ileri geleni olmasındandır.Veya Musannifin maksadı muhalefeti açıklamaktır. Yoksa muhalifleri açıklamak değildir. (O bakımdan biriyle yetinmiştir.) Evet, onların görüşüne göre (لاَأَبَا لَهُ) ve (لاَ غُلاَمَـىْ لَـهُ) gibisi mana itibarıyla hakiki muzaftır. Lam harfinin muzaf ile muzafun ileyhin arasına sokulması , mukadder lamı tekid içindir. Musannifin bunun yanlışlığına hükmetmesi yukarda belirtilen iki nedenden ötürüdür. (وَيُحْـذَفُ) (لاَ) nın ismi oldukça çok hazfedilir. (فِي مِثْلِ لاَعَلَيْـكَ أَىْ لاَبَـأْسَ عَلَيْـكَ) Ancak haber mevcud olduğu zaman hazfedilir. Aksi takdirde (hiç bir şey ortada kalmaz ve) terkib yok olur.

Arapların (لاَكَزَيْـدٍ) sözündeki "kaf" harfini ﴿(مِثْلُ) manasında﴾ bir isim sayarsak (كَزَيْـدٍ) sözünün (لاَ) nın ismi olup haberin hazfedildiğini söyleyebiliriz. Yani (لاَمِثْلَـهُ مَوْجُـودٌ) demek istiyoruz. Diğer yandan (كَزَيْدٍ) sözünün (لاَ) nın haberi olması da caizdir. Yani (لاَ أَحَدَ مِثْـلُ زَيْـدٍ) demek istiyoruz. Eğer "kaf"ı harf sayarsak o zaman (لاَ) nın ismi mahzuf olur. Yani (لاَ أَحَدَ كَزَيْدٍ) demek istiyoruz.

437 - Yani cinsine.

(لَيْسَ) YE BENZEYEN (مَا) VE (لاَ) NIN HABERİ

(خَبَرُ مَا وَلاَ الْمُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ) Olumsuz yapmak ve isim cümlesinin başına gelmek hususunda (لَيْسَ) ye benzetilmişlerdir. (هُوَ الْمُسْنَدُ بَعْدَ دُخُولِهِمَا) Yani (مَا) ve (لاَ) lafızlarının duhulünden sonra (وَهِيَ) yani (مَا) ve (لاَ) nın haberinin kendilerine haber olması ve isimlerinin kendilerine isim olması (لُغَةٌ حِجَازِيَّةٌ) ﴾ İsimlerinin kendilerine isim olması da Hicazlıların şivesi olmasına rağmen Musannif (وَهِيَ) sözüyle sadece haberlerinin ﴿ haber oluşunu zikretmiştir. Çünkü (مَا) ve (لاَ) nın amel ettirilmesi ve isimleriyle haberlerinin kendilerine ait bir isim ve haber olduklarının kabulu haber sayesinde mümkün olmaktadır. (Belirttiğimiz gibi) bu şive Hicazlılara aittir. Benü Temim kabilesi, ise onların amel ettirilişini kabul etmedikle-rinden haberi onların haberi ve ismi de onların ismi yapmıyorlar. Bilakis (مَا) ve (لاَ) nın kendilerine duhulünden önce oldukları gibi şimdi de mübteda ve haberdir diyorlar. Fakat Kuran'ı Kerim Hicazlıların şivesine göre inmiştir. Allahu Teala (مَا هَـٰذَا بَشَرًا) ve (مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ) buyurur. (وَإِذَا زِيدَتْ إِنْ مَعَ مَا) Mesela (مَاإِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ) Bir görüşe göre Musannifin sadece (مَا) lafzını zikretmesi (إِنْ) lafzını (لاَ) harfiyle birlikte zaid olarak getirmemeleridir. Basralılara göre zaid bir harftir. Kufelilere göre ise tekid edici bir nafiyedir. (أَوِانْتَقَضَ النَّفْيُ بِإِلاَّ) Mesela (مَازَيْدٌ إِلاَّ قَائِمٌ) gibi. (أَوْ تَقَدَّمَ الْخَبَرُ) Yani haber ismin önüne geçerse (مَاقَائِمٌ زَيْدٌ) gibi. (بَطَلَ الْعَمَلُ) Yani (مَا) harfinin ameli bu üç durumdan birisi gerçekleşirse hükümsüz olur. (إِنْ) ziyade edildiğinde bunun sebebi (مَا) nın zayıf bir amil olmasıdır. (لَيْسَ) ye benzediği için amel

etmektedir. Mamulu ile arası ayrılınca amel edemez hale gelmiştir. Olumsuzluk (إِلاَّ) ile bozulduğunda bunun nedeni (مَا) nın nefiy manasından dolayı amel etmesidir. Nefiy (إِلاَّ) ile bozulunca amel edememiştir. Haberin öne geçtiği durumda ise bunun nedeni, amelinin güçsüz olmasıyla birlikte terkibin tağyire uğramasıdır. (وَإِذَا عُطِفَ عَلَيْهِ) Yani (مَا) nın haberine atfedilirse (بِمُوجِبٍ) cim harfinin kesrasıyla okuyunuz. Yani olumsuzu olumluya çeviren atıf harfi ile atıf yapılırsa demek istemektedir. Kasdettiğimiz harfler (بَلْ) ve (لَكِنْ) harfleridir. (مَازَيْدٌ مُقِيمًا بَلْ مُسَافِرٌ وَمَاعَمْرٌو قَائِمًا لَكِنْ قَاعِدٌ) gibi. (فَالرَّفْعُ) Yani matufun hükmü başka bir şey değil ancak merfu olmaktır. Çünkü (بَلْ) ile (لَكِنْ) nefyi bozmak açısından (إِلاَّ) gibidirler.

MECRURAT

(اَلْمَجْرُورَاتُ هُوَ مَااشْتَمَلَ) Mevsul olan (مَا) lafzıyla isim kasdedilmektedir. Çünkü iraba mahal olan son harflerin dışarı çıkması gerekir. Zira onlara ıstılahi anlamda merfuat, mensubat ve mecrurat denmez. Istılahtakiler ismin kısımlarıdırlar. (عَلَى عَلَمِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ) Yani başka bir şey kendisine nisbet edilmiş olması itibarıyla muzafun ileyhin alametidir. Bu alamet cerr'dir. Cerr'in kesrayla veya fethayla veya "ya" harfiyle olması birşey değiştirmez. Lafzan da olabilir. Takdiren de olabilir. Biraz önce "başka bir şey kendisine nisbet edilmiş olması itibarıyla" deyişimizin nedeni, cerr'in muzafun ileyhin zatının alameti olmamasıdır. Bilakis izafete girdiği için ona verilmesidir.

Musannifin (biraz sonra yapacağı) tarif her ne kadar muzafun ileyhe ait ise de onun alametini başkaları dahi taşıyabilirler. Onlar muzafun ileyhin benzerleridirler. Dolayısıyla muzafun ileyhin tarifine (بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ) ve (كَفَى بِاللهِ) gibisi de girer. Ayrıca Musannifin tarifine girmeseler de lafzi izafetlerdeki muzafun ileyhler de dahildirler. (وَالْمُضَافُ إِلَيْهِ) Buradaki tarif

nahivciler arasında meşhur olan tarif değildir. Bu hususta Musannif Sibeveyh'i izlemiştir. Çünkü (sadece takdiri değil) lafzi harfi cerr'le de mensubun ileyh yapılan her şeye muzafun ileyh denmiştir. (كُلُّ اسْمٍ) hakiki veya hükmü isim olabilir. Böyle deyişimizin nedeni, muzafun ileyh olan cümlelerin de dahil olmasıdır. Mesela (يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ) gibi. Mezkur cümleler mastar tevilindedirler. (نُسِبَ إِلَيْهِ شَيْءٌ) Bu şey isim olabileceği gibi fiil de olabilir. (غُلَامُ زَيْدٍ) ve (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) gibi. (بِوَاسِطَةِ حَرْفِ الْجَرِّ لَفْظًا أَوْتَقْدِيرًا) Yani (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) misalinde olduğu üzere ister bu harf telaffuz edilsin, isterse mukadder olsun birdir. (Ancak) bu mukadder harfin ameli murad edilmiş olacak. (مُرَادًا) Şöyle ki, cerr olan eseri kalacak[438] (غُلَامُ زَيْدٍ) (خَاتَمُ فِضَّةٍ) ve (ضَرْبُ الْيَوْمِ) gibi. Ama (قُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ) misalindeki (يَوْمَ) nin durumu farklıdır. Her ne kadar (قُمْتُ) fiili mukadder bir (فِي) vasıtasıyla kendisine nisbet edilse de, murad edilmiş değildir. Çünkü murad edilmiş olsaydı onunla cerr edilirdi. (فَالتَّقْدِيرُ) Yani harf takdiri (شَرْطُهُ أَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ اسْمًا) Çünkü muzaf fiil olursa harfin telaffuzu gerekir. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) gibi. (مُجَرَّدًا تَنْوِينَهُ) Tenvin veya tenvin yerini tutan tesniye ve cemi nunundan soyulmuş olmalıdır. (لِأَجْلِهَا) Yani izafet uğruna bunlardan tecrid edilmelidir. Çünkü tenvin yada nun harfi, bulundukları ismin tamam oluşuna birer delildirler. Nahivciler bir kelimeyi diğeriyle tariflik veya tahsislik veya hafiflik kazanacak bir şekilde birleştirmeyi arzu ettiklerinde ilkinden, kelimenin tamlığına delalet eden alameti hazfetmişler ve onu ikincisiyle tamamlamışlardır. Nahivciler lafzi izafette harfi cerr takdir edildiği görüşünde değildirler. Onların görüşüne itibar edersek, akla ilk gelen şey, Musannifin tarifine[439] izafeti lafziyyedeki muzafun ileyhin dahil olmamasıdır. Ancak Musannifin metindeki ve ona yaptığı şerhindeki sözlerinden anlaşılan şudur: Lafzi ve manevi olarak izafetin ikiye ayrılması, harfi cerr

438 - Yani mukadder harfin amel etmek suretiyle tesiri görülecek.
439 - Yani muzafun ileyhin tarifine

takdiriyle izafet yapmaktan kaynaklanmaktadır. Ama ne metinde, ne şerhde lafzi izafetteki harfi cerr takdirine değinmemiştir. Bu konuda diğer eserlerinde herhangi bir açıklama yoktur. Bazıları değişik tekellüfler yaparlar. Mesela mefulüne sıfat kelimesinin izafetinde ameli takviye için lam harfi takdir ederler. (ضَـارِبُ زَيْـدٍ) terkibini (ضَارِبٌ لِزَيْدٍ) şeklinde açıklarlar. Yine failine sıfat kelimesinin izafetinde (مِنْ) harfi[440] takdir ederler. (اَلْحَسَنُ الْوَجْـهِ) gibi. Çünkü (جَاءَنِى زَيْدٌ الْحَسَنُ الْوَجْـهِ) sözümüzdeki (الْوَجْهِ) kelimesi temyiz mesabesindedir. Zira (الْحَسَنُ) kelimesinin Zeyd'e isnad edilmesinde bir kapalılık vardır. Zeyd'in neyinin güzel olduğu bilinmemektedir. (الْوَجْهِ) kelimesi zikredildiğinde yüz bakımından güzel olduğu söylenmiş olunmaktadır. Şayet "bu ﴿yani (الْوَجْهِ) kelimesinin bu şekilde zikredilişi[441]﴾ gerçekte bir tahsislikten ibarettir. O bakımdan, lafzi izafetin, lafızda hafiflikten başka bir şey ifade etmediği sözü yanlış olur" derseniz. Deriz ki: "Bahsedilen tahsislik izafetten önce (yani mamulluk sebebiyle[442]) olmuştur. İzafetin ifade ettiği bir şey değildir. Öyleyse izafet-i lafziyye'nin sadece lafızda hafiflik kazandırma faydası vardır. (وَهِيَ) Yani harfi cerr takdiriyle olan izafet (مَعْنَوِيَّةٌ) Yani ya mana ile ilişkilidir. Zira muzafa bir mana başka bir deyişle tariflik veya tahsislik kazandırır. (وَلَفْظِيَّةٌ) Ya da sadece lafızla ilişkilidir. Mana ile alakası yoktur. Zira lafzi izafet manaya sirayet edememektedir.

440 - Beyan için getirilen (من) harfi
441 - el- Akd ün- Nami
442 - el- Akd ün- Nami

MANEVİ İZAFET

(فَالْمَعْنَوِيَّةُ) Yani manevi izafetin alameti (أَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ فِيهَا غَيْرَ صِفَةٍ) ismi fail, ismi meful, sıfatı müşebbehe gibi (sıfat kelimelerden olmayacak) (مُضَافَةٍ إِلَى مَعْمُولِهَا) İzafetten önceki failini veya mefulunu kasdetmektedir. İster muzaf sıfattan başka bir şey olsun (غُلَامُ زَيْدٍ) gibi, isterse sıfat olsun ama mamulünden başkasına izafet edilsin farketmez. (مُصَارِعُ مِصْرَ) ve (كَرِيمُ الْبَلَدِ) gibi.

Musannif bu kayıtla (ضَارِبُ زَيْدٍ) ve (حَسَنُ الْوَجْهِ) gibisinden kaçınmıştır. (وَهِيَ) İstikra (tümevarım[443]) metoduyla anlaşıldığı kadarıyla manevi izafet (إِمَّا بِمَعْنَى اللَّامِ فِيمَا) ismi mevsul olan (مَا) muzafun ileyh'ten ibarettir. (عَدَا جِنْسَ الْمُضَافِ وَظَرْفَهُ) Yani muzafa ve muzafun gayrısına şamil olmayacak veya muzafa zarf olmayacak. (غُلَامُ زَيْدٍ) gibi. Zeyd köleyi içine alan bir cins isim değildir. Ona zarf da değildir. Öyleyse kölenin Zeyd'e izafeti "lam" harfi manasındadır. Yani (غُلَامٌ لِزَيْدٍ) demektir. (وَإِمَّا بِمَعْنَى مِنْ) Beyan için gelen "min" harfi manasındadır. (فِي جِنْسِ الْمُضَافِ) Muzafa ve muzafun gayrısına şamil olan (aynı cinsten bir isimse izafet "min" harfi manasındadır.) Diğer taraftan muzaf da aynı şekilde muzafun ileyhin gayrısına şamil olmalıdır. Böylece bir yönden biri, bir yönden diğeri daha kapsamlı olur. (وَإِمَّا بِمَعْنَى فِي فِي ظَرْفِهِ) Yani muzafun ileyh muzafa zarf olursa (izafet "fi" harfi manasındadır.) Sonuç olarak muzafun ileyh ya muzaftan farklı olur. Bu durumda şayet muzafa zarf ise izafet "fi" harfi manasındadır. Zarf değilse "lam" harfi manasındadır. Veya muzafun ileyh muzafla aynıdır.

---

443 - Tek tek vakıalardan genel hükme varan metod (الاستقراء: تتبع الجزئيات للوصول الى نتيجة كلية)

(لَيْسَ) ve (أَسَدٌ) kelimeleri gibi. Veya muzaftan mutlak olarak[444] daha geniştir. (أَحَدُ الْيَوْمِ) [445] gibi. Bu son iki durumda izafet imkansızdır. Veya muzaftan mutlak olarak daha dardır. (شَجَرُ الْأَرَاكِ) (عِلْمُ الْفِقْهِ) (يَوْمُ الْأَحَدِ) gibi. Bu durumda izafet yine "lam" harfi manasındadır. Veya muzaftan yalnızca bir yönden daha dardır. Bu durumda muzafun ileyh muzafa köken ve kaynak oluyorsa, izafet "min" harfi manasındadır. Eğer köken ve kaynak olmuyorsa yine "lam" harfi manasındadır. Mesela yüzüğün gümüşe izafeti beyaniyedir. Ama gümüşün yüzüğe izafeti "lam" harfi manasındadır. Nitekim (فِضَّةُ خَاتَمِكَ خَيْرٌ مِنْ فِضَّةِ خَاتَمِي) denir.

İzafetin "lam" manasında olduğu yerlerde, lamın açıkça getirilmesi lazım gelmez. Bilakis "lam" harfinin delalet ettiği, ihtisas mefhumunun ifade edilmesi yeterlidir. Örneğin (عِلْمُ الْفِقْهِ ، يَوْمُ الْأَحَدِ) ve (شَجَرُ الْأَرَاكِ) izafetleri "lam" harfi manasındadır ve "lam"ı izhar etmek doğru olmamaktadır. Bu kaide sayesinde, "lam" manasındaki izafetlerin çoğundan zorluk kalkmış olmaktadır. Dolayısıyla (كُلُّ رَجُلٍ) ve (كُلُّ وَاحِدٍ) gibi lam manasındaki izafetlerde garib tekellüflere gerek duyulmaz. (وَهُوَ) Yani izafetin "fi" harfi manasında olması (قَلِيلٌ) Az kullanılır. Nahivcilerin çoğu onu "lam" manasındaki izafete dahil etmişlerdir. Mesela (ضَرْبُ الْيَوْمِ) nin manası: İçinde vuku bulması münasebetiyle bugüne mahsus olan vuruş demektir. Şayet açıklayan ve açıklanan arasındaki ihtisas mefhumu sebebiyle "min" manasındaki izafeti de "lam" manasına sokmak mümkündür derseniz, "evet" deriz. Ancak "fi" manasındaki izafet az olduğu için, kısımları azaltalım diye onu "lam" manasındakine dahil etmişlerdir. "Min" manasındaki izafete gelince, arapların konuşmalarında çoktur. O bakımdan kendisini başlı başına bir kısım saymak ona en iyi muameledir. (نَحْوُ غُلَامُ زَيْدٍ) "lam" manasındaki izafete misaldir. Yani (غُلَامٌ لِزَيْدٍ) demektir. (وَخَاتَمُ فِضَّةٍ) "min" manasındaki

444 - Yani herhangi bir yönden değil.

445 - Burada (أحد) kelimesi "pazar günü" manasındadır. Bakınız el- Akd ün- Nami

izafete misaldir. Yani (خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ) demektir. (ضَرْبُ الْيَوْمِ) "fi" manasındaki izafete misaldir. Yani (ضَرْبٌ وَاقِعٌ فِى الْيَوْمِ) demektir. (وَتُفِيدُ) Yani manevi izafet (تَعْرِيفًا) yani muzafa tariflik kazandırır. (مَعَ الْمَعْرِفَةِ) Muzafun ileyh marife olursa tariflik kazandırır. Çünkü manevi izafetteki tamlama biçimi[446] muzafun malum bir şey olduğuna delalet için vazedilmiştir. Yoksa bir şeyin muayyen bir varlığa nisbetinden malumiyeti lazım gelmez. (Mesela haber marife olan mübteda'ya nisbet edildiğinde tariflik kazanmaz.) Bunun lazım gelmeyeceği açıktır.

Şayet "Bazen (mesela Zeyd'in bir çok kölesinden) muayyen bir tanesine işaret edilmeksizin (جَاءَنِى غُلَامُ زَيْدٍ) denmektedir. Bu durumda izafetteki tamlama biçimi[447] muzafun malum bir şey olduğuna delalet için vaz edilmiştir denemez" derseniz, deriz ki: Bu husus aynen lamı tarifle marifelenen ismin vaz gereği muayyen oluşu ve fakat bazen muayyen bir varlığa işaret edilmeksizin kullanılışına benzer. (وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِى) gibi. "Vallahi bana söven soysuz birinin yanından geçer giderim. Hiç oralı olmam"demektir. Bahsettiğimiz hal vazın tersine olarak gerçekleşir.

Muzafun ileyhden tariflik kazanılması hükmü (غَيْر) ve (مِثْل) gibisinde geçerli değildir. Onların izafetleri, marife muzafun ileyh'e olsa da tariflik ifade etmez. Çünkü mübhemlikleri çok derindir. Ancak muzafun ileyhin terk bir zıddı varsa ve kendisinin gayrısı denince o anlaşılıyorsa (غَيْر) lafzı tariflik kazanır. (عَلَيْكَ بِالْحَرَكَةِ غَيْرِ السُّكُونِ) [448] gibi. Yine muzafun ileyhin bir benzeri varsa ve bu benzer muzafun ileyhe herhangi bir konuda mesela ilimde veya yiğitlikte denkliği ile şöhret bulmuşsa (مِثْل) lafzı tariflik kazanır. Mesela (جَاءَنِى مِثْلُكَ) dediğinizde (مِثْل) lafzıyla herhangi bir şeyde

---

446 - Yani (أى الهيئة التركيبية)

447 - Yani (أى الهيئة التركيبية)

448 - (أى استسبنّ بالحركة) el- Akd ün- Nami

muhatabımızın dengini kastediyorsanız, mezkur lafız tariflik kazanır. (وَتَخْصِيصًا) Yani manevi izafet muzafa tahsislik kazandırır. (مَعَ الْمُضَافِ إِلَيْهِ) (النَّكِرَةِ) (غُلَامُ رَجُلٍ) gibi. Tahsisliğin manası ortakları azaltmaktır. Mesela "erkeğin kölesi" tamlaması yapılmadan önce, köle kimse, erkeğe köle olmakla, kadına köle olmak arasında ortak idi. Ama erkeğe izafet edildiğinde, kadına köle olmak şıkkı dışlanmıştır. (وَشَرْطُهَا) Yani manevi izafetin şartı (تَجْرِيدُ الْمُضَافِ) marife olduğunda (مِنَ التَّعْرِيفِ) şayet tarif lamı varsa hazfedilir. Alem ise nekra yapılır. Şöyle ki: (izafetten önce) O adı taşıyanlar içinde rast gele biri kastedilir. (Böylece ancak izafetle muayyenleşir.)[449]

Eğer marife değilse tecride ihtiyaç duyulmaz. Daha doğrusu tecrid mümkün olmaz. (Yani tecrid var olan bir şeyi izale etmektir. O nedenle yukarda "marife olduğunda" dedik. Şayet nekra olsa tariflikten tecrid diye bir şey söz konusu olmayacağından Musannifin ibaresi yanlış olur.)

Veya tecridden maksad tecerrüddür ve izafet esnasında tariflikten hali olmaktır. İster kelimenin kendisi nekra olsun, isterse marife iken tariflikten soyulmuş olsun farketmez.

Bahsedilen tecrid gerekli olmuştur. Çünkü marife isim nekraya izafet edilmiş olsa, tariflik gibi üstün bir şey dururken, tahsislik gibi düşük bir şey taleb edilmiş olur. Şayet (marife yine) marife'ye izafet edilse, elde olan bir şeyi elde etmek gibi bir durum ortaya çıkar. O zaman izafetin manası kalmaz. Zira ne tariflik ne de tahsislik ifade etmez.

Dense ki: "Bazen marife bir isim alem yapılmaktadır. (النَّجْمُ)[450] (الثُّرَيَّا)[451] (الصَّعِقُ)[452] (ابْنُ عَبَّاسٍ)[453] gibi. Bu durumda marife ismin

---

449 - (فِرْعَوْنِي أَشَدُّ مِنْ فِرْعَوْنِ مُوسَى) gibi. el- Akd ün- Nami.

450 - Boğa burcunda yedi yıldızdan oluşan takıma alemdir.

451 - Süreyya lafzı çokluk manasına gelen (الثَّرْوَةُ) den alınmıştır. (ثَرْوَانُ) nün mücennesi olan (ثُرَيَّا) nın tasgiridir. /et- Tokadi.

452 - Huveylid adında, Kilab kabilesinden meşhur birine alemdir. Hakkında değişik kıssalar vardır.

453 - Peygamberimizin (S. A. V.) 'in amcası olan Abbas (R.A.) oğlu Abdullah'a (R.A.) alemdir.

tariflenmesi lazım gelmektedir. Aynı şey marife ismin izafetinde de düşünülsün. Çünkü aralarında fark yoktur..." Biz de deriz ki: "Verilen misallerde marife ismin tariflendiğini kabul etmiyoruz. Bilakis onlarda, lamı tarifle veya izafetle hasıl olan tarifliğin yok olup, başka bir tarifliğin, yani alemlikle tarifliğin ortaya çıkması söz konusudur. Zira alem olduklarında lamla veya izafetle kazandıkları malumiyetlerine bir işaret kalmamıştır. O bakımdan marifenin tariflenmesi lazım gelmemektedir. Bilakis bir tarifliğin, diğer bir tariflikle yer değiştirmesi söz konusudur. (وَمَا أَجَازَهُ الْكُوفِيُّونَ مِنْ) şu şekildeki bir terkib: (الثَلاَثَةِ الْأَثْوَابِ وَشِبْهِهِ مِنَ الْعَدَدِ) Mesela (اَلْخَمْسَةُ الدَّنَانِيرِ) ve (اَلْمِائَةُ الدِّينَارِ) gibi. (ضَعِيفٌ) hem kıyas bakımından, hem kullanım bakımından zayıftır. Kıyasen zayıflığına gelince, daha önce bahsedilen "elde olanın elde edilmesi" kabilinden bir durumun lazım gelmesidir. Kullanım itibarıyla zayıflığına gelince, fasih arapların izafette lam-ı tarifi terk etmeleridir.

(هَلْ يَرْجِعُ [454] التَّسْلِيمَ أَوْ يَكْشِفُ الْعَمَى) (ثَلَثُ الْأَثَافِي وَالدِّيَارُ الْبَلاَقِعُ) gibi. Yani "Üç ocak taşı ve terkedilmiş evler selamını alacak mı? Veya kalbimin körlüğünü kaldıracak mı?" manasındadır.

Bir hadisi şerifte geçen (بِالْأَلْفِ الدِّينَارِ) sözü izafet terkibi değildir. Bilakis bedel ve mübdelün minh'den ibarettir.

LAFZI İZAFET

(غُلاَمُ زَيْدٍ) (أَنْ يَكُونَ الْمُضَافُ صِفَةً) Lafzi izafetin alameti (وَاللَّفْظِيَّةُ) terkibindeki gibi sıfat olmadığı zamandan kaçınmıştır. (مُضَافَةً إِلَى مَعْمُولِهَا) Mamulundan başkasına izafet edildiği zamandan kaçınmıştır. (مُصَارِعُ الْمِصْرِ) ve (كَرِيمُ الْبَلَدِ) gibi. (مِثْلُ ضَارِبُ زَيْدٍ) Mefulune ismi failin izafeti kabilindendir. (وَحَسَنُ الْوَجْهِ) Failine sıfatı müşebbehenin izafeti türündendir.

454 - (يَرْجِعُ) fiilinin hem lazım hem müteaddi manası vardır. Burada müteaddidir. /el- Akd ün- Nami

(وَلاَ تُفِيدُ إلاَّ تَخْفِيفًا) Lafzi izafetin sadece lafızda hafiflik - kolaylık - faydası vardır. Tariflik veya tahsislik ifade etmez. Çünkü içindekiler ayrı kelime hükmündedir. (Sanki izafet yok gibidir.) (فِي اللَّفْظِ) Yani lafızdan bazı şeyler eksilterek karşılığında akılda bulunan manalardan da bazı şeyler eksiltmek suretiyle (manada bir hafiflik ifade etmez.) Bilakis mana aynı izafetten önceki gibidir. Bahsettiğimiz lafzi hafiflik ya hakiki anlamda tenvinin hazfiyle sadece muzafın lafzında olur. (ضَارِبُ زَيْدٍ) gibi. Veya hükmen tenvinin hazfiyle sadece muzafın lafzında olur. (حَوَاجُّ بَيْتِ اللهِ) gibi. Veya tesniye ve cemi nunlarının hazfıyla sadece muzafın lafzında olur. (ضَارِبَا زَيْدٍ) ve (ضَارِبُو زَيْدٍ) gibi. Veya sıfatta zamirin gizletilerek zahirden kaldırılmasıyla sadece muzafun ileyhin lafzında olur. اَلْقَائِمُ الْغُلاَمِ gibi. Aslı (اَلْقَائِمُ غُلاَمُهُ) şeklindedir. (غُلاَمُهُ) lafzından zamir hazfedilerek (اَلْقَائِمُ) lafzında gizletilmiştir. Lafızda hafiflik olsun diye (اَلْقَائِمُ) ismi (غُلاَم) ismine izafet edilmiştir.

Veya hem muzaf hem de muzafun ileyh'de olur. (زَيْدٌ قَائِمُ الْغُلاَمِ) gibi. Aslında (زَيْدٌ قَائِمُ غُلاَمُهُ) şeklindedir. Muzaftaki hafiflik, tenvinin hazfi ile olmuştur. Muzafun ileyh'deki hafiflik, zamirin hazfi ve sıfatta gizlenişi ile olmuştur. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani lafzi izafetin tariflik veya tahsislik ifade etmeyip sadece hafiflik ifade etmesi lazım geldiğinden (جَازَ) şu terkib: (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنِ الْوَجْهِ) sıfat mamulune izafe edilmiş ve nekraya sıfat yapılmıştır. Bu cümlenin caiz olması lafzi izafetin tariflik ifade etmemesindendir. (وَامْتَنَعَ) şu terkib: (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ حَسَنِ الْوَجْهِ) Eğer lafzi izafet tariflik ifade etseydi ilk terkib caiz olmazdı. Çünkü marife bir ismin, nekraya sıfat olması lazım gelirdi. Diğer taraftan ikinci terkib caiz olurdu. Zira o zaman marife bir isim, marifeye sıfat olmaktadır.

Şarih Hindi, Musannife itiraz ederek der ki: "(وَمِنْ ثَمَّةْ) sözüyle işaret edilen (وَلَاتُفِيدُ إِلَّا تَخْفِيفًا فِى اللَّفْظِ) sözündeki hasr manasıdır. Oysa verilen misallerin caiz olup olmamamsı bu hasr manasına dayanmamaktadır. Sadece lafzi izafetin tariflik ifade etmeyişine dayanmaktadır..." Şarih Cami bu itiraza cevap vermeğe çalışır[455].) Musannifin maksadı (وَمِنْ ثَمَّةْ) sözüyle işaret edilen üç şeyin toplamının, yani lafzi izafetin hafiflik ifade edişi, tariflik ifade etmeyişi ve tahsislik ifade etmeyişinin toplamının, mezkur terkiblerden ilkinin caiz ve ikincisinin imkansız olmasını gerektirdiğidir. Buradan, bu gerektirmede bahsettiğimiz üç şeyin üçününde rol oynaması lazım gelmez. Bilakis bir tanesi rol oynadığı için topunu birden illet saymak mümkündür. Dolayısıyla bu gerektirmede "lafzi izafetin tahsislik ifade etmeyişinin hiç rolü yoktur[456]" diyerek Musannif'e itiraz edilemez. (وَ) Hafiflik ifade ettiği için (جَازَ) şu terkib: (الضَّارِبَا زَيْدٍ وَ الضَّارِبُو زَيْدٍ) Nun harfinin hazfiyle hafiflik gerçekleştiği için caizdir. (وَامْتَنَعَ الضَّارِبُ زَيْدٍ) Çünkü hafiflik meydana gelmemektedir. Zira (الضَّارِبُ) lafzının tenvini elif ve lam sebebiyle düşmüştür. İzafetten dolayı düşmemiştir. Şübhe yok ki bu son ayrıntılı açıklamalarda yani... (وَجَازَ الضَّارِبَا زَيْدٍ) sözlerinde tarifliğin olmayışının ve tahsisliğin olmayışının bir rolü yoktur. Bilakis burada hafifliğin gerekli oluşunun rolü vardır ve bu yeterlidir. Dolayısıyla en uygun olanı, bu son ayrıntıyı (جَازَ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنِ الْوَجْهِ الخ) sözüne takdim etmektir. Ancak bunun ekleri fazla olduğu için (araya fasıla girmesin diye) tehir etmiştir. (خِلَافًا لِلْفَرَّاءِ) Ferra (الضَّارِبُ زَيْدٍ) terkibini caiz görür. Niçin caiz gördüğü konusunda değişik ihtimaller vardır. Birincisi; Lamı tarifin izafetten sonra geldiğini zannetmiş olabilir. İzafet sebebiyle tenvin hazfedilerek hafiflik vuku bulmuş sonra lamla tarîflenmiştir. Musannif şerhinde buna cevap vererek doğru olmadığını söylemiştir. "Çünkü hissen

455 - Bakınız el- Akd ün- Nami

456 - Gerçektende lafzi izafette tahsisliğin olmayışı ne ilk terkibin caizliğini ne de ikincisinin imkansızlığını gerektirmez. Zira tahsislik ifade etse yine ilki caiz ve ikincisi imkansız olur. Kısacası bu işin onunla ilişkisi yoktur. el- Akd ün-Nami

(yani işiten kulağa, gören göze göre) izafetten önce gelen lamın izafetten sonra geldiğini savunmak delilsiz iddiadır. Zahire muhaliftir. " demiştir. İkincisi meşhur şair Aşa'nın Şiirinde buna benzer bir terkib geçtiği için caiz görebilir. Aşa (اَلْوَاهِبُ الْمِائَـةِ الْهِجَـانِ وَعَبْدِهَـا) demiştir. Yani "yüz tane beyaz deve ile çobanını bağışlayan kimse anlamındadır. Mecrur olan (عَبْدِهَا) lafzı (المِائَـةِ) lafzına atfedilmiştir. Atıf sayesinde mana (اَلْوَاهِبُ عَبْدِهَا) olmaktadır. Öyleyse (الضَّـارِبُ زَيْـدٍ) kabilindendir. Neticede beliğ şairlerden birinin söylemesi itibarıyla bu imkansız olmayınca o da imkansız olmamalıdır. Musannif bahsettiğimiz ihtimale cevap verir: (وَضَعْفَ الْوَاهِبُ الْمِائَةِ الْهِجَانِ وَعَبْدِهَا) Demek ister ki: Bu söz fesahatta delil getirilecek kadar kuvvetli değildir. Nedeni öğrendiğiniz gibi (الضَّـارِبُ زَيْـدٍ) terkibinin, her hangi bir yarar sağlamamasından ötürü caiz olmamasıdır...

Gizli değildir ki Musannifin yukardaki izahında müsadere şaibesi vardır. ❁Müsadere delilin iddia üzerine dayandırılmasıdır[457]. Yani (الضارب زيـد) terkibinin imkansızlığı... (الواهـب المائـة) terkibinin zayıflığına dayandırılmıştır... (الواهب المائـة) terkibinin zayıflığı (الضارب زيد) terkibinin imkansızlığına dayandırılmıştır. Dolayısıyla saçma bir şey ortaya çıkmaktadır. ❁ Ancak şöyle bir şey denebilir: (ضَعْفَ) sözüyle kastedilen, delil getirme noktasında zayıf oluşudur. Zira muhakkak mecrur olması lazım geldiğine dair bir kesinlik yoktur. Mesela (المائـة) lafzının mahalline atfedilerek mensub olabilir veya mefulu meah olarak nasbedilebilir. Diğer taraftan matufun aleyh'de tahammül edilmeyen bazı şeyler matufta tahammül edilmektedir. Mesela (رُبَّ شَـاةٍ وَسَـخْلَتِهَا) denebilir. Ama atıf olmaksızın (رُبَّ) lafzını doğrudan doğruya (سخلتها) lafzına getiremezsiniz. Yani (رُبَّ سَـخْلَتِهَا) diyemezsiniz. ❁ Çünkü (رُبَّ) lafzı yalnız nekraların

457 - (أي توقف الدليل على المدعى) el- akd ün- Nami.

başına gelir. Aynı şey bahsedilen delil içinde düşünülebilir.) Beytin tamamı: (اَلْوَاهِبُ الْمِائَةِ الْهِجَانِ وَعَبْدِهَا)(عُوذًا يُزَجِّى خَلْفَهَا أَطْفَالَهَا) şeklindedir. Şairin övdüğü kimse yüz hicani yani beyaz deveyi çobanıyla birlikte bağışlayan biridir. "Hican" kelimesinin müfredi (tesniyesi) ve cemisi aynıdır. (المائة) lafzının sıfatıdır[458]. Veya ondan bedeldir. Veya Kufelilerin mezhebine göre (الثَّلاَثَةُ الأَثْوَابِ) kabilindendir. (Yani sayının, sayılana izafeti türündendir.) (عَبْدِهَا) demek (رَاعِيهَا) demektir. Onlara elinden geldiği kadar hizmet ettiği için köleye benzetilmiştir. Veya gerçek anlamda köledir. ﴾Yani develeri bağışlayanın kölesidir. Bu durumda muzafun ileyh takdir edilir. Yani (عبد صاحبها) demek istiyoruz.﴿ Kölenin develere izafeti yakın bir ilişkiden dolayıdır. (Sürekli onlarla meşgul olmasından dolayıdır.) Noktalı "zel" ile (عُوذًا) kelimesi (عَائِذٌ) kelimesinin cemisidir. Yeni doğurmuş deve ve benzerine denir. (المائة) den haldir[459]. Noktalı "ze" ile ve malum müzekker sıgasıyla (يُزَجِّى) kelimesi (يَسُوقُ) manasındadır. Faili tahtında müstetir bulunan ve (عبد) kelimesine raci olan zamirdir. (أَطْفَالُهَا) lafzı mefullükle nasbedilmiştir. Veya (تُزَجَّى) fiili meçhul müennes sıgasıyladır. (أطفالها) lafzı naibi fail olarak merfudur. Fiilin malum mu, meçhul mu okunacağı, kasidedeki revi harfinin[460] bilinmesiyle ortaya çıkar.

Yahud Ferra'nın mezkur terkibi (الضَّارِبُ الرَّجُلِ) ve (الضَّارِبُكَ) terkiblerine kıyasladığı için caiz görmüş olabilir. Musannif buna da cevap verir. (وَإِنَّمَا جَازَ الضَّارِبُ الرَّجُلِ) Yani kaide caiz olmamasını gerektiriyordu.

458 - Musannife göre sıfatın müştak bir kelime olması şart değildir. Şart koşanlar ise "hican" lafzını (البيض) olarak tevil ederler.

459 - Amil (الواهب) lafzıdır.

460 - Revi harfi bilindiği gibi kafiyenin son harfidir.

Zira tenvin lam-ı tarif nedeniyle düşmüştür. İzafet herhangi bir hafiflik sağlamamıştır. Ancak caiz görülmüştür. Çünkü: (حَمْلاً عَلَى الْوَجْهِ الْمُخْتَارِ فِي الْحَسَنِ الْوَجْهِ) Tercihe şayan olan şekil (الوجه) lafzının izafetle mecrur olmasıdır. İki şekil daha vardır. Biri faillikle refedilmesi, diğeri mefule benzetilerek nasbedilmesidir. Niçin hamledildiğini açıklayacak olursak ; Onların her ikisinde de muzaf sıfat kelimesidir ve muzafun ileyh lam-ı tarifle marifelenmiş cins isimdir. Bu benzerlik (الضَّارِبُ زَيْدٍ) ile (اَلْحَسَنُ الْوَجْهِ) arasında yoktur. Dolayısıyla onu ona kıyas etmek aralarında benzerlik bulunmayan iki şeyi kıyaslamak olur. (الضَّارِبُكَ) Yani daha önce belirtilen nedenden ötürü kaide her ne kadar caiz olmamasını gerektirse bile caiz görülmüştür. (وَكَذَا شِبْهُهُ)(الضَّارِبُهُ)(الضَّارِبِي) ve diğerleri (فِيمَنْ قَالَ) Yani (onun muzaf olduğunu) söyleyenlere göre demek istemektedir. Onlar Sibeveyh ve ona tabi olanlardır. (إِنَّهُ) Yani (الضَّارِبُكَ) deki (الضَّارِبُ) lafzı (مُضَافٌ) onun muzaf olmayıp mefullükle mensub olduğunu ve tenvininin izafetle değil zamirin (الضَّارِب) lafzına bitişmesi nedeniyle hazfedildiğini söyleyen kimseye göre böyle değildir. Çünkü ona göre mezkur terkibin caiz olması için bir haml işlemine ihtiyaç yoktur. (حَمْلاً) Yani hamledildiği için (عَلَى ضَارِبِكَ) (Burada) (حَمْلاً) lafzını meçhul mastar yaptığımızda, illeti onunla beyan edilen fiilin yani (جَازَ) fiilinin faili ve kendisinin faili[461] aynı şey olmuş olur. (Böylece mefulun lehden lam harfi hazfedilir.)

Bahsedilen hamlin nasıl yapıldığını açıklayacak olursak: Araplar tarif lamından tecrid edilmiş ism-i failleri ve ism-i mefulleri, mefullerine izafet edince[462], mefulleri muttasıl zamir olduğunda onun izafetini gerekli görmüşler ve hafiflik olup olmamasına bakmadan (ضَارِبُكَ) demişlerdir. Her ne kadar hafiflik izafetle değil sırf zamirin birleşmesiyle gerçekleşse bile

461 - Daha doğrusu naibi fail

462 - (ضَارِبُ زَيْدٍ) ve (مُعْطَى دِرْهَمٍ) gibi.

böyle yapmışlardır. Sonra (ضَارِبُكَ) terkibinde hafifliği dikkate almayıp, hafiflik olmadan kendisini caiz gördüklerinden (الضَّارِبُكَ) terkibini de ona hamletmişlerdir. (Katmışlardır.) Çünkü aynı türdendirler. Zira ikisi de muttasıl zamire muzaf ismi faildirler ve tenvinleri izafetten önce düşmüştür. İzafet sebebiyle düşmemiştir. (الضَّارِبُ زَيْدٍ) terkibini ona hamletmemişlerdir. Çünkü ikisi aynı türden değildir. (Biri zamire, diğeri zahir isme muzaftır.)

(ضَارِبُكَ) Terkibinde tenvin izafetle düşmemiştir dedik. Ve bu bakımdan tenvini izafetle düşmeyen (الضَّارِبُكَ) terkibi arasında benzerlik kurduk. Şimdi (ضَارِبُكَ) terkibinde tenvinin; "kef" zamirinin bitişmesiyle düştüğüne ve izafetle düşmediğine delil getirelim: Eğer izafetle düşseydi, bu (yani tenvinin mevcudiyeti [463]) ilkin, zamirin mefullükle nasbedildiği durumda tasavvur edilmesi gerekirdi ki sonra izafet edilsin ve (ضَارِبُكَ) densin. Nitekim mesela ilkin (ضَارِبٌ زَيْدًا) denişi tasavvur edilir sonra izafet edilerek (ضَارِبُ زَيْدٍ) denir. Oysa (ضَارِبُكَ) denişi tasavvur edilemez. Dolayısıyla tenvinin izafetle değil, "kef" zamirinin birleşmesiyle düştüğü anlaşılır.

"Bahsettiğimiz terkibin aslının, munfasıl zamir ve tenvinle (ضَارِبٌ إِيَّاكَ) şeklinde olması niçin mümkün bulunmasın" denebilir. Sonra izafete sokulur, tenvin düşer, munfasıl zamir muttasıl hale gelir. Terkib (ضَارِبُكَ) şeklini alır. Kesin olarak hafiflik meydana gelir. Sonrada (الضَّارِبُكَ) terkibi ona hamledilir. Çünkü aynı türdendirler. Zira ikisi de ismi faildir. Muttasıl zamire muzaftır. (Yani cüzleri birbirinin aynısıdır[464].) Hamil yapılırken tenvinlerinin izafet esnasında mı, yoksa izafetten sonra mı hazfedildiğine itibar edilmez. Çünkü itibar edilse aynı türden olmazlar. Zira (ضَارِبُكَ) nin

463 - el- Akd ün- Nami
464 - el- Akd ün- Nami

tenvini izafetle düşmüştür. (الضَّارِبُكَ) nin tenvini izafetten önce lamı tarifle düşmüştür. Ancak bu takdire göre hamil yalnızca cüzlerinin birbirinin aynısı olması nedeniyle yapılmış olmaktadır. Oysa bu yeterli değildir. Aksi halde (الضَّارِبُ زَيْدٍ) terkibinin de caiz olması gerekir. Zira (ضَارِبُ زَيْدٍ) terkibiyle cüzleri aynıdır. Haşiyelerde bu müşküle cevap aranır. İsam haşiyesine talikat yazan Muhammed Emin el - Üsküdari şunları kaydeder "(ضَارِبُكَ) izafetinde muzaftan tenvin hazfedilişi ve muzafun ileyhin de munfasıl halden muttasıl hale gelişi ile hafiflik olmuştur. Çünkü aslı (ضَارِبٌ إِيَّاكَ) dir. (الضَّارِبُكَ) terkibinde ise her ne kadar muzaf da hafiflik olmasa da[465] muzafun ileyhde hafiflik olmaktadır. Çünkü onunda aslı (الضَّارِبُ إِيَّاكَ) dir. Bu noktada aralarında benzerlik vardır. Ama hiç bir şekilde hafiflik ifade etmeyen (الضَّارِبُ زَيْدٍ) ile hafiflik ifade eden (ضَارِبُ زَيْدٍ) arasında benzerlik yoktur...[466]

(الضَّارِبُ زَيْدٍ) Terkibini (ضَارِبُكَ) terkibine hamletmediler. Çünkü ikisi aynı türden değildirler.

(وَضَعُفَ...الخ) Sözünü ve (وَإِنَّمَا جَازَ الضَّارِبُ الرَّجُلِ ... الخ) sözünü, şarihlerden bazısına uyarak Ferra'nın (الضَّارِبُ زَيْدٍ) terkibini caiz kılmak için getirdiği delillerine Musannif tarafından verilmiş cevaplar saydık. Bununla birlikte siz onların her birisini (الضَّارِبُ زَيْدٍ) terkibinin imkansızlığına hükmetmeye yarayan bağımsız birer mesele sayabilirsiniz: O zaman (وَضَعُفَ الخ ...) sözünün manası: Lamdan tecrid edilmiş ismin, lamı tarifli bir sıfata muzafun ileyh olan[467] başka bir lamı tarifli isme atfı zayıf demektir. Zira öğrenmiş olduğunuz gib atıf yapıldığında (الضَّارِبُ زَيْدٍ) kabilinden olmaktır.

---

465 - Çünkü ondan tenvinin hazfi lam-ı tarif nedeniyledir. İzafet nedeniyle değildir.

466 - Muhammed Emin alel İsam. shf. 318.

467- (صفة) sözü (المضاف) sözünün naibi failidir. Zahir olan (المضافة) demesiydi. Çünkü karışıklığı daha çok defetmiş olurdu. /el- Akd ün- Nami

Musannif imkansızlığa değil, zayıflığına hükmetmiştir. Çünkü matufun aleyhde tahammül edilmeyen bazı şeyler matufda tahammül edilmektedir. Bu durumda (yani Musannifin mezkur sözünü bağımsız bir mesele saydığımızda) ilk takdir için geçerli olan müsadere[468] şaibesi ortadan kalkmaktadır.

Son iki şekli ﴿ yani (الضَّارِبُ الرَّجُلِ) ve (الضَّارِبُكَ) terkiblerini ﴾ müstakil iki meseleye indirgemek işin zahiridir[469] ve bunların her birisi aynı zamanda Ferra'nın istidlaline red manası taşımaktadır. (وَلَايُضَافُ مَوْصُوفٌ إِلَى صِفَتِهِ) Sıfat tamlamasında ifade edilen mana aynen kalacak bir şekilde (sıfatın mevsufuna izafeti mümkün olmaz.) Çünkü sıfat tamlamasının şekli ve isim tamlamasının şekli ayrı ayrı manalar için vazedilmiştir. Biri diğerinin yerini tutmaz. (وَ) Yine aynı sebebten ötürü (لَايُضَافُ صِفَةٌ إِلَى مَوْصُوفِهَا) Dolayısıyla (اَلْمَسْجِدُ الْجَامِعُ) manasında (مَسْجِدُ الْجَامِعِ) denmez. Yine (قَطِيفَةٌ جَرْدٌ) [470] (tüyleri dökülerek eskimiş kadife) manasında (جَرْدُ قَطِيفَةٍ) denmez. Kufeliler buna itiraz ederler. Onlara göre (مَسْجِدُ الْجَامِعِ) terkibi (اَلْمَسْجِدُ الْجَامِعُ) manasındadır ve (جَرْدُ قَطِيفَةٍ) terkibi (قَطِيفَةٌ جَرْدٌ) manasındadır. Aralarında bir fark yoktur. (وَ) İlk kaideye yani mevsufun sıfatına izafet edilemeyeceği kuralına şunlar itiraz olarak gelmektedir: (مِثْلُ مَسْجِدُ الْجَامِعِ وَجَانِبُ الْغَرْبِيِّ وَصَلَوةُ الْأُولَى وَبَقْلَةُ الْحَمْقَاءِ) Bütün bu terkiblerde mevsuf sıfatına izafet edilmiştir. (الجامع) lafzı mescidin sıfatıdır. (الْغَرْبِيِّ) lafzı canib kelimesinin sıfatıdır. (اَلْأُولَى) kelimesi namazın sıfatıdır. (الْحَمْقَاءِ) lafzı sebzenin sıfatıdır. Gerçektende sıfatlarına izafet edilmişlerdir. Musannif

468 - Tarifi daha önce geçti. Kelime olarak "zorla elde etmek" manasındadır.

469 - (إرجاع الضمير) sözü mübtedadır. Haberi (ظاهر) sözüdür./ el-Akd ün- Nami

470 - Cim'in fethası ile (بُرْدَةٌ جَرْدٌ) denir. /Esas- ül Belağa

buna benzer terkiblerin tevil edildiğini söyleyerek cevap vermiştir. (مُتَأَوَّلٌ) Mesela (مَسْجِدُ الْجَامِعِ) terkibi (مَسْجِدُ الْوَقْتِ الْجَامِعِ) şeklinde tevil edilir. Yapılan tevil iki ihtimal taşır. Birincisi (الوقت) lafzı, konuşmanın metninde tevil edilir. (Varsayılır.) [471] Mescid kelimesi ona muzaf olur. (الجامع) lafzı vakit kelimesinin sıfatı haline gelir. İtiraz iki bakımdan uzaklaştırılmış olur. Biri (الجامع) lafzı muzafun ileyh değildir. Diğeri muzafın yani (مسجد) lafzının sıfatı değildir.

İkincisi (اَلْوَقت) lafzı mahzuftur. (Yani konuşmanın metninde taksdir edilmeyerek unutulur.) (الجامع) Lafzı onun yerini tutar ve manasını içerir. Muayyen bir mevsuf için kullanılan sıfat mertebesine çıkar[472]. Sonra (المسجد) kelimesi kendisine muzaf kılınır. İtiraz bir bakımdan uzaklaştırılmış olur. Yani (الجامع) lafzı muzafın sıfatı değildir.

(صَلَوةُ الأُولَى) ve (بَقْلَةُ الْحَمْقَاءِ) terkibleri bu kaideye tabi olurlar ve (صَلَوةُ السَّاعَةِ الأُولَى) ve (بَقْلَةُ الْحَبَّةِ الْحَمْقَاءِ) şeklinde tevil edilirler. Bahsettiğimiz iki ihtimal onlar için de geçerli olur. Ancak (جَانِبُ الْغَرْبِيِّ) terkibini aynı tevil ile (جَانِبُ الْمَكَانِ الْغَرْبِيِّ) şeklinde tevil edemeyiz. Çünkü maksat batıda bulunmak sıfatını "kenar" lafzına getirmektir. Yoksa kendisine kenar olduğu mekanı batıda bulunmakla vasıflamak değildir. (Yani şarki bir mekanın garbi bir kenarı da olabilir.) Ancak şöyle bir cevap verilebilir: Burada biri parça biri bütün olmak üzere iki mekan vardır. Tevilimizde kendisine "canib" kelimesinin muzaf olduğu mekan, parça

---

471 - (ای منو یا مرادا للمتکلم باقیا أثره)

472 - (الصفة الغالبة وضعت فی الأصل لمفهوم کلی ثم استعملت فی الفرد الخاص منه وصارت بسبب الغلبة بحیث لایحتاج الی القرینة فی ذلك) el- Akd ün- Nami.

mekandır (ve canibin kendisinden ibarettir) izafeti beyaniyedir. (الجانب) kelimesinin kendisine nisbet edildiği öteki mekan bütün mekandır (ve onunla işimiz yoktur.) Böylece mana düzelir. (وَ) İkinci kaideye yani sıfatın mevsufa izafet edilmeyeceği kuralına şunlar itiraz olarak gelmektedir. (مِثْلُ جَـرْدُ قَطِيفَـةٍ وَأَخْـلاَقُ ثِيَـابٍ) Asılları (قَطِيفَـةٌ جَـرْدٌ) ve (ثِيَـابٌ أَخْـلاَقٌ) şeklindedir. Sıfat mevsufuna izafet edilmiştir. Musannif, bunlarında tevil edildiklerini söyleyerek cevap vermiştir. (مُتَـأَوَّلٌ) Şöyle ki: Araplar (قَطِيفَةٌ جَرْدٌ) sözlerinden (قَطِيفَةٌ) lafzını hazfederler. "Eskimiş" anlamına gelen (جَرْد) lafzını sanki sıfat değilmiş ve salt isimmiş gibi bırakırlar. Şimdi bu "eski nesne" kadife de olabilir, başka bir şey de olabilir. Tıpkı bir yüzüğün hem gümüş hem başka şey olabilmesi gibi. İşte (جَـرْد) ismini tahsis etmek (sınırlamak) istediklerinde, kendisiyle sınırlanacağı cinse (yani kadifeye) izafet ederler. Tıpkı (خَاتَم) (yüzük) lafzını (فِضَّة) ya (gümüşe) izafet edişleri gibi. Dolayısıyla (جَـرْد) in (قَطِيفَـة) ye izafeti ona sıfat olması itibarıyla değildir. Bilakis sınırlanmak üzere ona izafet edilen mübhem bir cins olması itibarıyladır. (أَخْـلاَقُ ثِيَـابٍ) terkibi de aynı şekilde açıklanır. (وَلاَيُضَافُ اسْمٌ مُمَـاثِلٌ) Yani benzer bir isim. (لِلْمُضَـافِ إِلَيْـهِ فِـي الْعُمُـومِ وَالْخُصُـوصِ) Yani bahsedilen muzafun ileyhe izafet edilemez. İster müteradif olsunlar (yani manaları ve fertleri birbirinin aynı olsun[473]) (كَلَيْـثٍ وَ أَسَـدٍ) Ayn'a (kendi başına yer tutan şeye) yani cüsseye[474] misaldir. (وَحَبْس وَمَنْع) Manaya yani bir işe, bir oluşa[475] misaldir. İsterse kapsam bakımından birbirine mütesavi (manaları farklı fakat fertleri birbirinin aynı[476]) olsun birdir. (الإنسان) ve

473 - el- Akd ün- Nami

474 - (الأعيان والجثث) sözündeki atıf, atf-ı tefsirdir./el- Akd ün- Nami.

475 - (المعاني والأحداث) sözündeki atıf, atf-ı tefsirdir./el- Akd ün- Nami.

476 - el- Akd ün- Nami.

(النـاطق) gibi. (لِعَـدَمِ الْفَـائِدَةِ) Muzafun ileyhin zikrinde bir yarar ortaya çıkmadığı için caiz değildir. Çünkü (رَأَيْتُ لَيْـثَ أَسَـدٍ) dediğinizde (أَسَـد) lafzının zikretmeden ve onu (لَيْـث) kelimesine muzafun ileyh yapmadan (رَأَيْـتُ لَيْثًـا) deyişinizin verdiği manayı ifade etmiş oluyorsunuz. Öyleyse (أَسَـد) lafzının zikri ve (لَيْـث) kelimesine muzafun ileyh yapılışı boş bir iş olmaktadır. Hiç bir faydası bulunmamaktadır. (بِخِلَافِ) Umumi bir ismin, hususi bir isme izafeti böyle değildir. Mesela (كُلُّ الدَّرَاهِمِ وَعَيْنُ الشَّيْءِ فَإِنَّهُ) Yani bu misallerde muzafun ileyh (يَخْتَصُّ[477]) Yani muzafun ileyhe izafeti sebebiyle hususileşir. Umumiliği kalmaz. İzafet ister tariflik, isterse tahsislik ifade etsin farketmez. İkinci misaldeki (عـين) kelimesinin (الشـيء) kelimesinden umumi olması (الشـيء) lafzının başındaki lam, ahd için olduğunda[478] kolay anlaşılır. Ama cins için olursa bunda kapalılık vardır. (وَ) Umumda ve hususda muzafun ileyhe denk olan bir ismin muzaf olamayacağı kaidesine arapların şu sözleri itiraz olarak gelmektedir. (قَوْلُهُمْ: سَعِيدُ كُرْزٍ وَنَحْوُهُ) Buradaki (سعيد) ve (كرز) lafızları, (أَسَد) ve (لَيْث) sözlerinde olduğu gibi aynı müsemmanın ismidirler. Bununla birlikte biri diğerine izafet edilmiştir. Musannif buna cevap vermeğe çalışır. (مُتَأَوَّلٌ) Biriyle medlül (yani müsemma) diğeriyle lafız (yani isim) kastedilerek tevil edilir. (جَاءَنِي سَعِيدُ كُـرْزٍ) dediğinizde sanki (جَاءَنِي مَدْلُولُ هَذَا اللَّفْظِ) demiş gibi olursunuz. Araplar (كُـرْزُ سَـعِيدٍ) demezler. Çünkü onlar izafetle açıklama getirmek

---

477 - Bazı nüshalarda (به) sözü ziyade edilmiştir. O zaman zamir muzafun ileyhe raci olur.

478 - قوله عين الشيء:يريد بالشيء شيئا معينا كزيد وعمرو كما تقول عين زيد وإلا فالشيء أعم من العين / الشيخ رضي الدين

kasdederler ve genellikle lakab isimden daha açık olur. Lakab ile isim biraraya gelse lakab muhakkak tehir edilir.[479] Örneğimizdeki (كُرْز) lakabı "torba, çanta" manasındadır. (وَإِذَا أُضِيفَ الاِسْمُ الصَّحِيحُ) Nahivcilerin ıstılahında sahih isim, sonunda illet harfi bulunmayan isimdir. (أَوِالْمُلْحَقُ بِهِ) Sahihe mülhak olan isim, makabli sakin olan vav veya ya harfinin bulunduğu isimdir. Sahihe ilhak edilmesinin nedeni, sukunun ardından illet harfinin üzerindeki harekenin ağır kaçmamasıdır. Zira sukunun hafifliği harekenin ağırlığını karşılamaktadır. Sukundan sonra gelen illet harfi, sukuttan sonra söylenen illet harfi gibidir. Çünkü ikiside dilin dinlenmesinden sonra gelmişlerdir. Zira sukunun hafifliği harekenin ağırlığını karşılamaktadır. Sukuttan sonra yani konuşmaya ilk başlarken illet harfi üzerindeki hareke nasıl ağır kaçmıyorsa sukundan sonrada böyledir.

(إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ كُسِرَ آخِرُهُ) (Ya harfi ile aralarında) uyuşma olması içindir. Sahih isme misal (دَارِى) ve (ثَوْبِى) gibi. Sahih'e katılan isme misal (ظَبْيِى) ve (دَلْوِى) gibi. (وَالْيَاءُ مَفْتُوحَةٌ أَوْسَاكِنَةٌ) Hangisinin asıl olduğunda ihtilaf edilmiştir. Doğrusu aslının fetha olmasıdır. Çünkü tek harfli kelimelerde aslolan harekeli olmalarıdır. Bunun nedeni, hakikaten veya hükmen sakin harfle başlamak lazım gelmemesidir.

Hareke ile mebni kılınan kelimede aslolan fethadır. Sukun hafiflik yapmak gayesiyle arizi olarak gelir. (فَإِنْ كَانَ آخِرُهُ) Yani mütekellim ya'sına muzaf olan ismin sonu (أَلِفًا تَثْبُتْ) تَثْبُتُ kelimesinin hem cezmi, hem refi caizdir. (Bakınız. Murib) Fasih şiveye göre elif kalır. Çünkü değişmesini icab ettirecek bir şey yoktur. (عَصَايَ) (Sopam) ve (رَحَايَ) (değirmenim) gibi. (وَهُذَيْلٌ) Bir arap kabilesinin adıdır. (تَقْلِبُهَا) Yani elifi şu haldeyken: (لِغَيْرِ التَّثْنِيَةِ يَاءً) Mütekellim ya'sının şekline uyması için ya harfine çevirirler (ve onu ona) idgam ederler. (عَصَيَّ) ve (رَحَيَّ) gibi. Ancak (غُلَامَايَ) misalinde olduğu gibi tesniye elifini ya harfine kalbetmemişlerdir. Çünkü

479 - İsam.

ya'ya kalbedildiğinde ref haleti (nasb haletine[480]) karışabilir. (وَإِنْ كَانَ آخِرُهُ) Yani mütekellim ya'sına muzaf ismin sonu (يَاءً أُدْغِمَتْ) Mütekellim ya'sına idgam edilir. Zira tek bir kelime gibi olan yerde iki aynı harf yanyana gelmişlerdir. Mesela (nasb ve cerr halindeki tesniye veya cemi olan) (مسلمين) gibi. Mütekellim ya'sına izafet edildiğinde, izafet sebebiyle nun düşer. İki ya harfinden biri diğerine idgam edilir. ﴿ Tesniyede (مُسْلِمَيَّ) ve cemide ﴾ (مُسْلِمِيَّ) olur. (وَإِنْ كَانَ آخِرُهُ وَاوًا قُلِبَتِ الْوَاوُ يَاءً) Zira iki sakin olmak üzere vav ile ya biraraya gelmişlerdir. (مُسْلِمُونَ) gibi. Mütekellim ya'sına izafet edilince nun düşer ve vav harfi ya harfine kalbedilir. Sonra (وَ أُدْغِمَتْ) iki ya harfinden biri diğerine idgam edilir. Makableri kesra kılınır. Çünkü vav'dan kalbedilen ya harfi sakin olduğundan, makablinde zammenin kalışı, onun (tekrar eski haline yani vav'a) dönüşünü icab ettirir. O bakımdan kendisine uygun bir hareke (olan kesra ile makablindeki harf) harekelenir. (مُسْلِمِيَّ) denir. Şayet vav'ın ve ya'nın makabli fetha ise, değişmeden kalır. (Tesniye olan)(مُسْلِمَيْنِ) de (مُسْلِمَيَّ) ve (cemi olan) (مُصْطَفَوْنَ) de (مُصْطَفَيَّ) denişi gibi. Çünkü fetha hafif bir harekedir. (وَفُتِحَتِ الْيَاءُ) Mütekellim ya'sı, bu üç şekilde (yani mezkur kelimenin sonunda elif, vav, ya, harflerinden biri olduğunda) fetha ile harekelenir. (لِلسَّاكِنَيْنِ) Yani harekelenmezse iki sakin yanyana gelmiş olacağı içindir ve fethanın seçilmesi de hafifliğinden ötürüdür. (وَأَمَّا الْأَسْمَاءُ السِّتَّةُ) Daha önce mütekellim ya'sından başkasına muzaf olarak bahsedilen altı isim (فَأَخِي وَأَبِي) yani mütekellim ya'sına izafet edildiğinde içlerinde (أَبٌ) ve (أَخٌ) kelimelerinin hükmü (أَخِي) ve (أَبِي) denmesidir. (يَدِي) ve (دَمِي) kelimelerine benzerler. Hazfedilen harf geri gelmez. Tamamen unutulur. (وَأَجَازَ الْمُبَرِّدُ) (أب) ve (أخ) kelimelerinde (أَخِيَّ

480 - el- Akd ün-Nami

(وَأَبِيَّ) kelimenin lamını iade eder. Bu harf vav harfidir. Sonra vavı ya'ya kalbeder. İki ya'dan ilkini diğerine idgam ederler. Dayanağı şairin (وَأَبِيَّ مَالَكَ ذُوالْمَجَازِ بِدَارِ) sözüdür. "Babama yemin ederim ki" zül- Mecaz "çarşısı senin ikamet edeceğin bir yer değildir."

Müberred lafzan ve manen birbirine yakın olduğu için (أَخ) lafzını (أَب) lafzına katmıştır.

Şerhinde Musannif ona cevap verir. "Bu hem kaideye hem fasih arapların kullanımına ters düşer." der ve ekler. "...Bununla beraber kendisine yemin edilen (أَبِيَّ) lafzı ve (أَب) kelimesinin cemisi olabilir. O zaman aslı (أَبِينَ) olur. İzafet sebebiyle "nun" harfi düşer. İki "ya" bir araya gelir. İlki ikincisine idgam edilir. Bu şekilde cemisinin gelmesi şairin (فَلَمَّا تَبَيَّنَّ أَصْوَاتَنَا بِكَيْنَ وَفَدَّيْنَنَا بِالْأَبِينَا) sözünde görülür."Yani seslerimizi işitip tanıdıkları zaman ağladılar ve "babalarımız size feda olsun" dediler. (وَتَقُولُ) Yani bir kadın söyler. Çünkü şimdi zikredeceği (حَمٌ) kelimesi müzekkere izafet edilmez . (حَمِي وَهَنِي) Mütekellim ya'sına izafeti sırasında mahzuf harfi iade etmeksizin söyler.

Musannif bu iki kelimeyi (أَبٌ) ve (أَخٌ) lafızlarından ayırmıştır. Çünkü müberredin bu iki kelimede, Cumhurun mezhebine muhalefet ettiğine dair meşhur bir haber nakledilmemiştir. Ama bazıları (İbni Malik ve İbni Yeiş) Müberred'in (iki değil) dört isimde muhalefet etiğini naklederler. (Meşhur olmadığı için Musannif buna itibar etmez.) (وَيُقَالُ) (فَمٌ) kelimesinin mütekellim için gelen ya'ya izafeti yapıldığında (فِيَّ) (Mahzuf olan vav'ın) iadesi, (ya harfine) kalbedilmesi ve (mütekellim ya'sına) idgam edilmesiyle (فِيَّ) olur. (فِي الْأَكْثَرِ) Yani en çok böyle kullanılır. (وَفَمِي) Bazen (mim harfiyle kullanılır.) İzafetten kesildiğinde mahzuf vav'a karşılık olsun diye getirilen mim harfi aynen bırakılır. (وَإِذَا قُطِعَتْ) Bu altı isim izafetten

kesildiğinde (قِيلَ أَخٌ وَأَبٌ وَحَمٌ وَهَنٌ وَفَمٌ) içlerinden (فَمٌ) kelimesinin fa harfi üç hareke iledir. Yani ref durumunda (فُمٌ) nasb durumunda (فَمًا) cerr durumda (فِمٍ) şeklinde söylenebilir.) (وَ) Fakat (فَتْحُ الْفَاءِ أَفْصَحُ مِنْهُمَا) Yani zammeden ve kesradan daha fasihtir. (وَجَاءَ حَمٌ مِثْلَ يَدٍ)

Böylece (مَرَرْتُ بِحَمٍ وَحَمِكِ) ve (هَذَا حَمٌ وَحَمُكِ , رَأَيْتُ حَمًا وَ حَمَكِ) denir. (وَ مِثْلَ خَبْءٍ) Hemze iledir. Bu durumda (هَذَا حَمْءٌ وَحَمْؤُكِ) ve (رَأَيْتُ حَمْءً وَحَمْئَكِ) ve (مَرَرْتُ بِحَمْءٍ وَحَمْئِكِ) denir. (وَ مِثْلَ دَلْوٍ) vav iledir. Böylece (هَذَا حَمْوٌ وَحَمْوُكِ) (رَأَيْتُ حَمْوًا وَحَمْوَكِ) ve (مَرَرْتُ بِحَمْوٍ وَحَمْوِكِ) denir. (وَ مِثْلَ عَصًا) Elif iledir. Böylelikle (هَذَا حَمًا وَحَمَاكِ) ve (رَأَيْتُ حَمًا وَحَمَاكِ) ve (مَرَرْتُ بِحَمًا وَحَمَاكِ) denir. (مُطْلَقًا) Yani (حَمٌ) un bu dört isim gibi gelebilmesi, izafet veya tek başına kullanılma durumundan biriyle sınırlandırılmaksızın mutlak olaraktır. Dolayısıyla bahsedilen şekiller, hem izafet hem tek başına hallerinde geçerlidir. (وَجَاءَ هَنٌ مِثْلَ يَدٍ مُطْلَقًا) Yani hem izafet hem tek başına geldiği hallerde demek istemektedir. (هَذَا هَنٌ ,رَأَيْتُ هَنًا ,مَرَرْتُ بِهَنٍ , هَذَا هَنَكَ ,رَأَيْتُ هَنَكَ ,مَرَرْتُ بِهَنِكَ) denir. (وَذُو لَايُضَافُ إِلَى مُضْمَرٍ) Çünkü varlıkları cins isimlerle vasıflamak için vazedilmiştir. Zamirler ise cins isim değildirler. Fakat şaz olarak ona izafetini de işitmekteyiz. Şairin (إِنَّمَا يَعْرِفُ ذَا الْفَضْلِ مِنَ النَّاسِ ذَوُوهُ) "Fazilet sahibini insanlardan ancak fazilet sahibleri anlar." sözü gibi.

Şayet Musannif cins isimden başkasına izafet edilmez deseydi daha kapsamlı olurdu. Ama sadece zamiri zikrederken söylemek istediği şu olabilir: "Bu altı ismin bazısının mütekellim ya'sına izafetinde hususi hükümleri mevcuttur. (İçlerinden ذُو ya gelince) onun (yalnızca mütekellim ya'sına değil) mutlak olarak (bütün zamirlere) izafetini nefyediyorum. Ta ki mütekellim ya'sına izafeti bakımından hususi bir hükmü olmadığı bilinsin. "

(وَلَايَقْطَعُ) Yani (ذُو) kelimesi (عَنِ الْإِضَافَةِ) çünkü cins isimlerle vasıflamada bir araç yapılması, ancak onlara izafetiyle olur.

TABİLER

(التَّوَابِعُ) sıfatlıktan, isimliğe nakledilen (تَابِعٌ) kelimesinin cemisidir. (Sıfat manası taşımayan) isimler için kullanılan (فَاعِلٌ) vezninin (فَوَاعِلُ) şeklinde cemisi yapılır. (İki omuz arası manasına gelen) (كَاهِلٌ) ve (كَوَاهِلُ) gibi.

Metinde geçen "tevabi" lafzıyla kasdedilenler, ismin kısımlarından olan mecrurat, mensubat ve merfuat'ın tabileridirler. O bakımdan (إِنَّ إِنَّ) ve (ضَرَبَ ضَرَبَ) gibisinin dışarda kalmasıyla tarif bozulmaz. Çünkü onlar, tarifin içerdiği fertlerden değildirler. (كُلُّ ثَانٍ) Yani (كُلُّ مُتَأَخِّرٍ) manasındadırlar. Ne zaman metbusu ile tasavvur edilse, ondan sonra ikinci dereceye gelir. O bakımdan ikinci, üçüncü ve daha ilerdeki tabiler de girerler. (Yani mesela üçüncü tabi her ne kadar metbudan iki derece daha geride olup, üçüncü olarak zikredilse de, metbusu ile birlikte tasavvur edildiğinde, onun tabisi olması ve tabisinin tabisi olmaması nedeniyle kendisinden bir derece geride sayılır ve ikinci olmuş olur[481].) (مُلْتَبِسٌ بِإِعْرَابِ سَابِقِهِ) Yani metbusunun irabının cins(inden bir irabla birliktedir.) Yani onun irabı, metbusunun irabı cinsinden olur. Her ikisinin irabı da (مِنْ جِهَةٍ وَاحِدَةٍ) aynı yönden husule gelecek ve bu yön şahsen[482] kendilerinde farklılık

481 - el- Akd ün- Nami.

482 - Şarih "şahsen" sözüyle, mesela (عَلِمْتُ) babının ikinci mefulunden kaçınmıştır. Çünkü her ne kadar ikisinin de nasbı mefullükle husule gelse de, mefulluk onlardan şahsen farklılık göstermektedir. Zira ilki müsnedün ileyhdir. İkincisi müsneddir. /Abdulgafur ve Abdulhakim'den özetle.

göstermeyecek (جَاءَنِي زَيْدٌ الْعَالِمُ) gibi. Şübhesiz ki (عَالِم) kelimesi metbusu ile birlikte göz önüne alındığında ikinci dereceye gelmektedir ve irabı, metbusunun irabı cinsindendir. Merfudur. Her ikisinin de refi aynı yönden yani faillikle husule gelmiştir ve bu yön (yani faillik) şahsen kendilerinde farklılık arzetmemektedir. Çünkü bu sözü söyleyen kimsenin düşüncesinde Zeyd'e nisbet edilen gelme işi, tabisiyle birlikte nisbet edilmektedir.Yoksa mutlak olarak (yani alimliği hesaba katılmayarak) nisbet edilmemektedir.

Musannifin (كُلُّ ثَانٍ) sözü, tabilere, mübtedanın haberine, (إِنَّ) ve kardeşlerinin haberine, (كَانَ) ve kardeşlerinin haberine, (ظَنَنْتُ) ve (أَعْطَيْتُ) babının mefullerine şamildir. Yine (إِعْرَابِ سَابِقِهِ) sözü mübtedanın haberiyle (ظَنَنْتُ) ve (أَعْطَيْتُ) babının ikinci mefulu hariç, tabilerin dışındaki bütün hepsini tariften çıkarmıştır. (مِنْ جِهَةٍ وَاحِدَةٍ) sözü, mübtedanın haberini (ظَنَنْتُ) ve (أَعْطَيْتُ) babının ikinci mefulunü çıkarmıştır. Çünkü mübteda ve haberde amil her ne kadar ibtida manası yani isnad amacıyla[483] lafzi amillerden tecrid edilmek ise de, bu ibtida mefhumu, müsnedün ileyh gerektirmesinden ötürü mübtedada amil olmakta ve müsned gerektirmesinden ötürü de haberde amil olmaktadır. Dolayısıyla ref edilişleri aynı yönden değildir. (ظَنَنْتُ) de böyledir. Maznun (sanı) gerektirmesi itibarıyla bir mefulünde ve maznunun fih (hakkında bir sanıda bulunulan şey, kimse) gerektirmesi itibarıyla diğer mefulünde amel eder. Böylece nasb edilmeleri aynı yönden olmaz. Aynı şekilde (أَعْطَيْتُ) babı da, bir ahiz (alıcı) ve bir mehuz (alınan şey) gerektirmesi bakımından iki mefulünde amel eder ve mefullerinin nasbı aynı yönden olmaz.

Bu tarifte tabiye ve metbu'ya nisbetle itibar edilen irab hem lafzi, hem takdiri, hem mahalli olabilir. İster bunlar[484] hakiki olsun isterse hükmi

483 - Mübteda da amil, kendisine bir şeyin isnad edilmesi için ismin lafzi amillerden tecrid edilmesidir. Haberde amil, bir şeye isnad edilmek için ismin lafzi amillerden tecrid edilmesidir. Basralıların mezhebi budur.

484 - Yani lafzi, takdiri ve mahalli irab.

olsun birdir. O bakımdan (جَاءَنِي هَؤُلَاءِ الرِّجَالُ) ve (يَازَيْدُ الْعَاقِلُ) ve (لَارَجُلَ ظَرِيفًا) gibisi itiraz olarak gelmez. ﴿Hakiki anlamda lafzi, takdiri ve mahalli irabın nasıl olduğu malumdur. Hükmi anlamdakine gelince, mesela (يَازَيْدُ الْعَاقِلُ) dediğimizde (الْعَاقِلُ) kelimesi (زَيْدُ) kelimesinin hükmen lafzına hamledilmiştir. Nedeni münadanın mebni kılınışının ariziliğidir. "Ya" harfi sebebiyle husule geldiğinden muraba benzemiştir. Eğer gerçekten lafzına hamledilseydi (زيد) kelimesinin tenvinli olması gerekirdi. (جَاءَنِي زَيْدٌ الْعَاقِلُ) gibi. Yine (يَافَتَى الْعَاقِلُ) dediğimizde (الْعَاقِلُ) kelimesi (فتى) kelimesinin yukarda bahsettiğimiz illetten ötürü mukadder zammesine[485] hükmen hamledilmiştir. Eğer gerçekten takdiri bir iraba hamledilseydi (فتى) kelimesinin murab olması gerekirdi. (جَاءَنِي الْفَتَى الْعَاقِلُ) gibi. Yine mesela (يَاهَؤُلَاءِ الرِّجَالُ) dediğimizde (الرِّجَالُ) kelimesi (هَؤُلَاءِ) kelimesinin mahallindeki nidadan kaynaklanan mebnilik alametine hükmen hamledilmiştir. Hakikaten hamletmek ise bilindiği gibi mahaldeki merfuluğa olur. (جَاءَنِي هَؤُلَاءِ الرِّجَالُ) gibi[486].﴾

Tarifte zikredilen (كُلُّ) kelimesi yerli yerince kullanılmamıştır. Çünkü tarif ancak cins için ve cinsle yapılır. Yoksa (cinsin) fertleri için ve onların fertleriyle yapılmaz. Dolayısıyla (bu durumda) mezkur tarifte ifade edilen şey, tabilerin tek bir ferdi olmakta[487] ve tarifin aslını (كُلُّ) kelimesinin medhulündeki (ثَانٍ بِإِعْرَابِ سَابِقِهِ مِنْ جِهَةٍ وَاحِدَةٍ) lafzı teşkil etmektedir. Fakat Musannif (كُلُّ) kelimesini onun başına ekleyince, mahdudün[488] tarif edilenlerin bütün fertlerini içine aldığını ifade etmiştir. Böylece tarif,

485 - Daha doğrusu ref edildiği şeyle binasına.

486 - Haşiyeden özetle.

487 - el- Akd ün- Nami./ (اى فالمحدود فى الحقيقة هو التابع لا التوابع الدال على الأفراد)

488 - Yapılan tarifte ifade edilen mananın.

ağyarine mani olmaktadır. (Yani şayet bazısını içerisine alsaydı, geri kalan fertler mahduttan olmayacaktı. Neticede başka şeyler de tarife girecekti[489].)

Diğer taraftan görünüşe baktığımızda, başkalarının bahsedilmemesi itibarıyla, mahdudun tarifin fertlerine inhisar ettiğini görürüz. O zaman tarif, efradını cami olmaktadır. Öyleyse eksiksiz, artıksız bir tarif ortaya çıkmakta ve efradını cami, ağyarına mani oluşu bu suretle[490] beyan edilmiş gibi olmaktadır.

SIFAT

(اَلنَّعْتُ تَابِعٌ) ("Tabi" lafzı) tabilerin hepsini içine alan cins isimdir. Musannifin bundan sonraki açıklamaları diğer tabilerden kaçınmak mahiyetindedir. (يَدُلُّ عَلَى مَعْنًى فِـى مَتْبُوعِـهِ) Metbusuyla oluşturduğu terkibin şekliyle, metbusunda bir mananın[491] mevcudiyetine delalet eder. (Ama kendi başına bulunduğunda her hangi bir zatta bir mananın mevcudiyetine delalet eder[492]) (مُطْلَقًـا) Yani hususi bir haletle kayıtlanmadan mutlak bir delaletle (delalet eder.) O bakımdan (أَعْجَبَنِى زَيْدٌ عِلْمُهُ) gibisindeki bedel (أَعْجَبَنِى زَيْدٌ وَعِلْمُـهُ) gibisindeki matuf ve (جَـاءَنِى الْقَـوْمُ كُلُّهُـمْ) gibisindeki (كُلُّهُـمْ) lafzı "kavim" kelimesinde bir şumul manasına delalet ediyor diye itiraz olarak gelmez. Zira bütün bu misallerde tabilerin metbularındaki bir manaya delalet etmeleri hususi bir durumdur. Başka yerde bedel veya matuf ve tekid metbusunda bir manaya delalet etmeyebilir.

Mesela (أَعْجَبَنِـى زَيْـدٌ وَغُلَامُـهُ),(أَعْجَبَنِـى زَيْـدٌ غُلَامُـهُ) ve (جَـاءَنِى زَيْـدٌ نَفْسُـهُ) örneklerinde onlar metbularında bir manaya delalet etmemektedirler. Ama sıfat böyle değildir. Kendisiyle mevsufundan oluşan sıfat tamlamasında sıfat

---

489 - Kısacası tarif, ağyarine mani olsun diye (كُلُّ) lafzı getirilmiştir.

490 - Yani (كُلُّ) lafzının zikredilişi ve tarifin fertlerinden başkasının zikredilmeyişiyle.

491 - Burada mana kelimesi, zatın karşıtıdır./ el- Akd ün- Nami

492 - el -Akd ün- Nami

her zaman metbusunda bir mananın mevcudiyetine delalet eder. (وَفَائِدَتُهُ) Genellikle sıfatın faydası (تَخْصِيصٌ) nekrede tahsislik ifade eder. (رَجُلٌ عَالِمٌ) gibi. (أَوْ تَوْضِيحٌ) Marife de açıklık getirmeye yarar. (وَقَدْ يَكُونُ لِمُجَرَّدِ الثَّنَاءِ) O zaman açıklık getirmek veya tahsis etmek kasdedilmez. Mesela (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) gibi. (أَوْ لِمُجَرَّدِ الذَّمِّ) (أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) gibi. (أَوْ) Sadece (اَلتَّأْكِيدِ مِثْلُ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ) Çünkü teklik mefhumu (نَفْخَةٌ) kelimesindeki "ta" harfinden anlaşılmaktadır. O takdirde (وَاحِدَةٌ) lafzı tekid için gelmiş olmaktadır.

Sıfatların çoğu müştak isimlerden olunca, bir çok nahivci sıfatta iştikakın şart olduğunu zannetmiş ve müştak olmayanları müştak isimlerle tevil etmişlerdir. Musannif onların bu zannını doğru bulmaz ve kendilerine cevap verir. (وَلَا فَصْلَ) Yani fark yoktur. (بَيْنَ اَنْ يَكُونَ النَّعْتُ مُشْتَقًّا أَوْ غَيْرَهُ) sıfat olarak gelişinin mümkün olması bakımından (إِذَا كَانَ وَضْعُهُ) yani müştak olmayan ismin vazı (veya terkibe konuluşu ve kullanımı[493]) (لِغَرَضِ الْمَعْنَى) yani metbusunda mevcut bulunan bir manaya delalet etmek amacıyla olduğunda (غَالِبًا) bütün kullanımlarda (مِثْلُ تَمِيمِيٍّ وَذِي مَالٍ) şübhesiz ki "temimi" lafzı, daima herhangi bir zatın, Temim kabilesine mensub olduğunu bize gösterir. "Zu-mal" lafzı da her hangi bir kimsenin mal sahibi olduğunu anlatır. (أَوْ خُصُوصًا) Yani bazı kullanımlarda demek istemektedir. Şöyle ki, bazen herhangi bir zatta, bir mananın mevcudiyetine delalet eder. O zaman sıfat olarak gelmesi caiz olur. Bazen ise delalet etmez ve sıfat olarak gelişi caiz olmaz. (مِثْلُ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَيِّ رَجُلٍ) Yani kişiliği olgun birine uğradım demektir. (أَيِّ رَجُلٍ) lafzı böyle bir terkibte kişiliğin olgunluğuna delalet etmesi itibarıyla sıfat olarak gelmesi mümkün olmuştur. Ama (أَيُّ

493 - (حوا شی الرضی للسید الشریف)

رَجُلٍ عِنْدَكَ) sözünde o manaya delalet etmediğinden sıfat olması mümkün değildir. (وَمِثْلُ مَرَرْتُ بِهَذَا الرَّجُلِ) Şübhesiz ki (هَذَا) lafzı, mübhem bir zata delalet eder. (اَلرَّجُل) lafzı muayyen bir zata delalet eder. Muayyen bir zatın hususiliği (ve muayyenliği), mübhem zatta hasıl olan bir mana mesabesindedir. O bakımdan (الرَّجُل) kelimesinin (هَذَا) lafzına sıfat olarak gelmesi caizdir. Bu manaya delalet etmediği diğer yerlerde ise caiz değildir. Bazı alimler (الرجل) kelimesinin işaret isiminden bedel olduğunu, bazılarında atf-ı beyan olduğunu kabul etmişlerdir. (وَمِثْلُ مَرَرْتُ بِزَيْدٍ هَذَا) Yani "işaret edilen zata uğradım" demektir. Dolayısıyla buradaki (هَذَا) kelimesi Zeydin zatında hasıl olan bir manaya delalet eder ve sıfat olur. Bu manaya delalet etmediği yerlerde sıfat olamaz. (وَيُوصَفُ النَّكِرَةُ) Yoksa marife isim vasıflanmaz. (بِالْجُمْلَةِ الْخَبَرِيَّةِ) nekra hükmünde olan haber cümlesiyle vasıflanır. Çünkü metbudaki bir manaya delalet etme özelliği müfred bir kelimede bulunabildiği gibi, haber cümlesinde de bulunabilir.

Musannif her cümle değil, haber cümlesi olacak diye kayıt koymuştur. Zira "inşa cümlesi" ancak uzak tevillerden sonra sıfat olabilir. Mesela (جَاءَنِي رَجُلٌ اِضْرِبْهُ) gibi. Yani (جَاءَنِي رَجُلٌ مَقُولٌ فِيهِ اضْرِبْهُ) demektir. Başka bir deyişle "vurulmakla emrolunmayı haketmiş biri geldi" demektir. (وَيَلْزَمُ فِيهَا الضَّمِيرُ) Bahsedilen nekraya raci bir zamir lazımdır. Bu zamir bağlantı içindir. (جَاءَنِي رَجُلٌ أَبُوهُ قَائِمٌ) gibi. Bağlantıyı sağlayan zamir olmazsa, cümle mezkur mevsuftan bağımsız yabancı bir şey haline gelir. Ona sıfat olmaz. (جَاءَنِي رَجُلٌ زَيْدٌ عَالِمٌ) gibi. (وَيُوصَفُ بِحَالِ الْمَوْصُوفِ) varlığı ancak kendisini taşıyan mevsufla hissedilen halet ile sıfatlama yapılır. (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ) gibi. Çünkü "güzel olmak" adamın bir haletidir ve onun bir sıfatıdır. (وَبِحَالِ مُتَعَلِّقِهِ) Yani mevsufun müteallıkının bir haletiyle sıfatlama yapılır. Başka bir deyişle müteallıkı sebebiyle mevsufta hasıl olan

itibari bir vasıfla sıfatlama yapılır. (نَحْوُ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ غُلَامُهُ) Çünkü adamın güzel köleli oluşu -itibari de- olsa kendisinde hasıl olan bir manadır. (فَالْأَوَّلُ) Yani mevsufun haletini bildiren sıfat (يَتْبَعُهُ) Her terkibde dördünün bulunduğu on şeyde mevsufa uyar. (فِي الْإِعْرَابِ) ref, nasb ve cerr bakımından (وَالتَّعْرِيفِ وَالتَّنْكِيرِ وَالْإِفْرَادِ وَالتَّثْنِيَةِ وَالْجَمْعِ وَالتَّذْكِيرِ وَالتَّأْنِيثِ) Ancak kendisinde müzekkerliğin de müennesliğinde bir olduğu sıfat olması müstesnadır. Mesela (فَاعِل) manasındaki (فَعُول) gibi. (رَجُلٌ صَبُورٌ) ve (اِمْرَأَةٌ صَبُورٌ) denir. Veya (مَفْعُولٌ) manasındaki (فَعِيلٌ) gibi. (رَجُلٌ جَرِيحٌ) ve (اِمْرَأَةٌ جَرِيحٌ) denir. Veya müzekkere kullanılan sıfatlar gibi. Mesela (عَلَّامَةٌ) denir. (وَالثَّانِي) Yani mevsufun müteallıkının haletini bildiren sıfat (يَتْبَعُهُ) yani mevsufa uyar. (فِي الْخَمْسَةِ الْأُوَلِ) Bunlar ref, nasb, cerr, tarif ve tenkirdirler. Her terkibte bunlardan ancak iki tanesi bulunur. (وَفِي الْبَوَاقِي) On şeyden geri kalanlarında ki, bunlarda beş tanedir. Müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik ve müennesliktir. (كَالْفِعْلِ) Çünkü ona benzemektir. Yani failine bakılır. Müfred, tesniye veya cemi ise müfred olarak getirilir. Nitekim fiilde böyle yapılır. Müzekker veya hakiki müennes olup araya fasıla girmezse, tenis ve tezkirde ona uyar. Nitekim fiil failine tenis ve tezkirde uyar. Şayet faili hakiki müennes değilse veya hakiki müennes olup araya fasıla girmiş ise hem müzekker hem müennes yapılabilir. Misallerini verecek olursak (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَاعِدٍ غُلَامُهُ) dersiniz. Tıpkı (يَقْعُدُ غُلَامُهُ) deyişiniz gibi. (مَرَرْتُ بِرَجُلَيْنِ قَاعِدٍ غُلَامَاهُمَا) dersiniz. (يَقْعُدُ غُلَامَاهُمَا) deyişiniz gibi. (مَرَرْتُ بِرِجَالٍ قَاعِدٍ غِلْمَانُهُمْ) dersiniz. Tıpkı (يَقْعُدُ غِلْمَانُهُمْ) deyişiniz gibi. (مَرَرْتُ بِامْرَأَةٍ قَائِمٍ أَبُوهَا) dersiniz. Aynen (يَقُومُ أَبُوهَا) deyişiniz gibi. (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمَةٍ جَارِيَتُهُ) dersiniz.

Tıpkı (تَقُـومُ جَارِيَتُـهُ) deyişiniz gibi. (مَـرَرْتُ بِرَجُـلٍ مَعْمُـورٍ أَوْمَعْمُـورَةٍ دَارُهُ) dersiniz[494]. ﴿Aynen (يُعْمَـرُ أَوْتُعْمَـرُ دَارُهُ) deyişiniz gibi.﴾ (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٍ أَوْ قَائِمَـةٍ فِي الـدَّارِ جَارِيَتُـهُ) dersiniz. ﴿Aynen (يَقُومُ أَوْتَقُومُ فِي الدَّارِ جَارِيَتُهُ) deyişiniz gibi.﴾ Burada bir soru ortaya atsanız: Dikkatlice düşündüğümüz zaman ilkinin de yani mevsufun haletini beyan eden sıfatın da, on şeyden geri kalan beşinde[495] fiile benzediğini anlarız. Çünkü faili, içerisinde gizli olan ve mevsufa raci bulunan zamirdir ve fiil zamire isnad edildiği zaman, tesniyede elif, cemi müzekker akılda vav, cemi müennes salimde nun ilhak edilir. Tek bir müennese isnad edildiğinde tenis edilir. Dolayısıyla (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ) ve (بِرَجُلَيْنِ ضَارِبَيْنِ) ve (بِرِجَالٍ ضَارِبِينَ) ve (بِامْرَأَةٍ ضَارِبَةٍ) ve (بِامْرَأَتَيْنِ ضَارِبَتَيْنِ) ve (بِنِسْـوَةٍ ضَارِبَـاتٍ) dersiniz. Tıpkı (يَضْرِبُ) ve (يَضْرِبَانِ) ve (يَضْرِبُونَ) ve (تَضْرِبُ) ve (تَضْرِبَـانِ) ve (يَضْرِبْـنَ) deyişiniz gibi. O bakımdan bu hükmü (yani on şeyden geri kalan beşinde fiile benzemeyi) niçin sadece ikinciye veriyorsunuz?..." Cevaben deriz ki: Burada asıl maksat, iki tür sıfatın, (on şeyde) tabi olup, olmama bakımından mevsufuyla olan bağlantısını açıklamaktır. (Yoksa failleri göz önüne alındığında fiile uyup uymamalarını açıklamak değildir[496].) İlk tür sıfat, mevsufuna on şeyde uyunca ve onun fiile benzerliği, öğrendiğiniz sebebten ötürü[497] kalan beş şeyde mevsufuna uymasına mani olmayınca. Musannif, mevsufa bu tür sıfatın uyduğunu belirtmekle yetinmiştir. Ama ikinci tür sıfat böyle değildir. (Zira fiile benzerliği onun kalan beş şeyde mevsufuna uyuşuna mani olur[498]) ve Musannif ikinci tür sıfatın ilk beş şeyde mevsufuna uyduğunu söylediğinde (kalan beşinde[499])

494 - (دار) kelimesi hakiki müennes değildir.

495 - Müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik ve müenneslikte.

496 - el- Akd ün- Nami.

497 - Yani faili mevsufa raci müstetir bir zamir olduğundan ötürü.

498 - el- Akd ün- Nami

499 - el- Akd ün- Nami

uymadığını ifade etmekle yetinmez. Çünkü o zaman ne yapılacağını beyan etmemiş olmaktadır. İşte hangi kaideye riayet edileceğini açıklar. Şöyle ki kendisinden sonraki zahir isme nisbet edildiğinde fiil gibi olur. Sonuçta mevsufuna tabi olmama durumu açıklığa kavuşur. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani ikinci tür sıfatın kalan beş şeyde fiil gibi olması sebebiyle (حَسُنَ قَامَ رَجُلٌ قَاعِدٌ غِلْمَانُهُ) Nitekim (يَقْعُدُ غِلْمَانُهُ) demek güzel olur. Yine (قَاعِدَةٌ غِلْمَانُهُ) demek de güzeldir. Tıpkı (تَقْعُدُ غِلْمَانُهُ) demenin güzel oluşu gibi. (وَضَعُفَ قَامَ رَجُلٌ قَاعِدُونَ غِلْمَانُهُ) Çünkü (يَقْعُدُونَ غِلْمَانُهُ) demek mesabesindedir. Tesniye veya cemi olan zahir bir isme fiil isnad edildiğinde, fiile tesniyelik ve cemilik alametlerinin gelişi zayıftır. (وَيَجُوزُ) ne zayıf ne güzel olmak kaydıyla caizdir. (قُعُودٌ غِلْمَانُهُ) Her ne kadar (قُعُودٌ) kelimesi de (قَاعِدُونَ) kelimesi gibi cemi olsa da (zayıf değildir.) Çünkü fiile benzeyen ismin sıgasını bozduğunuz zaman[500] lafzan aynı vezinde bulunmaktan ve onunla münasebeti olmaktan çıkar. Zira fiilinde sıgasını bozamazsınız[501]. O bakımdan (قُعُودٌ غِلْمَانُهُ) sözü, görünüşte iki failin bir araya geldiği(يَقْعُدُونَ غِلْمَانُهُ) sözü gibi olmamaktadır. Eğer fiildeki cemi müzekker vavını isim değil (yani zamir değil) harf kabul edersek veya zahir ismi, vav zamirinden bedel kabul edersek veya fiiili haber-i mukaddem ve (غِلْمَانُهُ) sözünü de "mübteda-i muahhar" kabul edersek iki fail biraraya gelmiş olmaz.

ZAMİRE SIFAT GETİRİLMEZ

(وَالْمُضْمَرُ لَايُوصَفُ) Zira marifeler içerisinde tarifliği en kuvvetli ve açık olanı, mütekellim ve muhatab zamirleridir. O bakımdan daha fazla bir açıklamaya ihtiyaç duymazlar. Gaib zamirlerde onlara katılmışlardır[502].

---

500 - Cemi teksir sıgasına koyduğunuz zaman.
501 - Yani onu da teksir sıgasına koyamazsınız. Çünkü yoktur.
502 - Çünkü aynı cinsdendirler. el- Akd ün- Nami

Öte yandan övücü, yerici ve diğer sıfatlar, açıklayıcı sıfatlara hamledilmişlerdir. Böylece bölüm tek bir kurala tabi olmuş ve karışıklık meydana gelmemiştir. (وَلَايُوصَفُ بِهِ) Çünkü zamirde vasfiyyet manası yoktur. Bu mana, zatla kaim olan bir mefhuma delaletten ibarettir. Ama zamir böyle bir mefhuma değil, zatın kendisine delalet eder.

Bazı nüshalarda (وَلَايُوصَفُ بِهِ) sözü bulunmamış olacak ki, Şarih Radi bunu mazur görerek, "Musannif zamirin sıfat olarak getirilmeyeceğini zikretmeyişinin nedeni onun şu sözünden anlaşılmasıdır. (وَالْمَوْصُوفُ أَخَصُّ أَوْمُسَاوٍ) demiştir. Yani marife bir mevsuf sıfattan daha kuvvetli bir marifeliğe ve malumluğa sahibtir. Başka bir deyişle ondan daha marifedir. Aksi halde böyle tefsir etmezsek, kuralımız (شَيْءٌ عَجِيبٌ) gibisiyle bozulur. Zira burada sıfat daha hususidir. Mevsuf daha umumidir. Nekralara gelince hepsi aynı mertebededir ve Musannifin (مُسَاوٍ) sözü onları içine alır[503]. Çünkü asıl maksat mevsuftur. Tariflik bakımından sıfattan daha mükemmel olmalıdır veya denk olmalıdır. Şayet daha mükemmel olmazsa, en azından daha düşük kalmamalıdır.

Sibeveyh'den nakledilen ve nahivcilerin çoğu tarafından kabul gören görüşe göre, marife isimlerin üstünlükte sıralanışları şöyledir. Önce zamirler, sonra alemler, sonra işaret isimleri, sonra lam-ı tarifle marife olanlar ve ismi mevsullerdir. Son ikisinin mertebesi aynıdır. (وَ مِنْ ثَمَّةْ) Yani mevsufun daha muayyen veya sıfatına eşit olması gerektiğinden (لَمْ يُوصَفْ ذُواللَّام إلاَّ بِمِثْلِهِ) yani başka lamı tarifli bir isimle veya ismi mevsul ile sıfatlanır. İsmi mevsul öğrendiğiniz gibi tariflikte lama eşittir. (جَاءَنِى الرَّجُلُ الْفَاضِلُ) ve (جَاءَنِى الرَّجُلُ الَّذِى كَانَ عِنْدَكَ أَمْسِ) gibi. (أَوْبِالْمُضَافِ إِلَى مِثْلِهِ) Yani lamı tarifli isme muzaf olan kelimeyle sıfatlanır. İster arada bir vasıta olmasın. (جَاءَنِى الرَّجُلُ صَاحِبُ الْفَرَسِ) gibi. İsterse olsun (جَاءَنِى الرَّجُلُ صَاحِبُ لِجَامِ الْفَرَسِ) gibi. Çünkü muzafın marifeliği muzafun ileyhin marifeliğine ya denktir ya da daha

503 - Bakınız. el- Akd ün- Nami

düşüktür. Bu konuda Sibeveyh ile diğerleri ile arasında ihtilaf vardır. Ama diğer marifeler böyle değildirler. Onların marifeliği lamlı isminkinden daha kuvvetlidir.

Eğer (bir mezhebe göre) marifeliği kuvvetli olan, zayıf olana sıfat gelirse ﴾ mesela Sibeveyh'in mezhebine göre (جَاءَنِي الرَّجُلُ ضَارِبُكَ) sözündeki (ضَارِبُكَ) kelimesinin marifeliği (الرَّجُلُ) kelimesinin marifeliğinden daha kuvvetlidir[504].﴿ O mezhebden olan kişi, ikincisini bedel kabul eder. (وَإِنَّمَا الْتُزِمَ وَصْفُ بَابِ هَذَا) Yani işaret isimlerinin sıfatlanışı (بِذِي اللَّام) Mesela (مَرَرْتُ بِهَذَا الرَّجُلِ) gibi. Oysa kıyas (yanlızca lam-ı tarifli bir isimle değil) hem o, hem ismi mevsul, hemde onlardan birine muzaf kelimeyle sıfatlanışını mümkün kılmaktadır. (لِلإِبْهَام) İşaret isimlerinde bulunan mübhemlik sebebiyledir. Bu mübhemlik, cins beyanını gerektiren asıl vaz itibarıyladır ve kaldırılması istendiğinde kendisi gibi bir işaret ismiyle kaldırılışı düşünülemez. Diğer taraftan muzafun ileyhden marifelik kazanmış bir isimle kaldırılması uygun değildir. Zira emanetçiden bir emanet almak veya muhtaç fakirden dilenmek gibi olur. Öyleyse tarifliği kendiliğinden olan lam-ı tarifli bir isimle sıfatlanışının gereği ortaya çıkar. İsmi mevsul, lamı tarifli isme hamledilir. Çünkü (mana ve marifelik derecesi bakımından) ona benzer. (مَرَرْتُ بِهَذَا الَّذِي كَرُمَ) gibi. Yani (بِهَذَا الْكَرِيمِ) demektir. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani cinsi beyan etmek suretiyle kapalılığı kaldırmak için, işaret isimlerinin, lamı tarifli isimlerle sıfatlanmalarını gerekli gördüklerinden (ضَعُفَ مَرَرْتُ بِهَذَا الأَبْيَضِ) Çünkü işaret edilen mübhem bir şeyin cinsi (الأبيض) lafzıyla açıklığa kavuşmamaktadır. Zira beyaz umumi bir şeydir. Belli bir cinse mahsus değildir. (وَحَسُنَ مَرَرْتُ بِهَذَ الْعَالِمِ) Çünkü işaret edilen şeyin bir insan hatta erkek olduğu (العالم) lafzıyla açıklığa kavuşmaktadır.

---

504 - Yine mesela Kufelilere göre en marifelisi alemdir, sonra zamirdir, sonra işaret ismidir, sonra lamı tarifli isimdir. İbni Keysen'a göre önce işaret ismidir, sonra zamirdir, sonra alemdir, sonra lamı tarifli isimdir. İbni Malik'e göre ... Bakınız eş-şeyh Radi.

MATUF

(اَلْعَطْفُ) Yani harflerle atfedilmiş lafız (تَابِعٌ مَقْصُودٌ) yani bir şeye nisbet edilmesi veya bir şeyin ona nisbet edilmesi kastedilmiştir. (بِالنِّسْبَةِ) kelamdaki nisbetle kasdedildiğini söylemek istemektedir. Ve (بِالنِّسْبَةِ) sözü (مَقْصُودٌ) sözünden anlaşılan kast işine müteallıktır. (İbarenin irabının zahirine göre (بِالنِّسْبَةِ) sözü (مقصود) sözüne mutealliktır ve (مقصود) sözünün naibi faili (هو) olup, (العطف) sözüne racidir. Bu durumda mana: Kelamda kastedilenin matufun kendisi olduğu şeklindedir. Oysa Şarih kastedilenin matufun kendisi değil o'nun nisbeti olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Mesela: (تلك آيات الكتاب الحكيم) dendiğinde (الحكيم) sıfatı zahirde (الكتاب)'a ait ise de gerçekte ayetleri indiren Yüce Allah'a aittir.) (مَعَ مَتْبُوعِهِ) Yani kendisi bu bahsedilen nisbetle kasdedildiği gibi, metbusu da kastedilmiştir. (جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو) gibi. Burada "Amr" lafzı bir tabidir. Zeyd lafzına atfedilmiştir ve kelamdaki gelmek işinin nisbetiyle, Amr'a nisbeti kastedilmiştir. Diğer taraftan Amr'a, nisbeti kastedildiği gibi aynı zamanda metbusu olan Zeyd'e de nisbeti kastedilmiştir. Musannif (مَقْصُودٌ بِالنِّسْبَةِ) sözüyle bedelin dışındaki tabilerden[505] kaçınmıştır. Çünkü kelamdaki nisbetle kastedilen onlar değildirler. Bilakis sadece metbularıdır. Yine Musannif (مَعَ مَتْبُوعِهِ) sözüyle bedelden kaçınmıştır. Zira bedelde maksat yalnız kendisidir, metbusu değildir.

Burada bir soru ortaya atılmıştır. Şöyle ki: Musannifin (مَعَ مَتْبُوعِهِ) sözü (إِمَّا أَمْ لَكِنْ بَلْ لاَ أَوْ) harfleriyle atfedilen matufu dışarda bırakmaktadır. Zira bu harfler bulunduğunda, kelamdaki nisbetle kastedilen tabi ile metbudan sadece birisidir. İkisi birlikte kastedilmez.

505 - Yani sıfat, tekid ve atfi beyandan kaçınmıştır.

Cevaben: "Metbu'nun kelamdaki nisbetle kastedilişinden murad, tabinin zikrine hazırlık olarak söylenmemesidir. Diğer yandan tabi'nin kelamdaki nisbetle kastedilişinden murad metbusuna bağımlı bir fer olmamasıdır" denmiştir. Şübhesiz ki, bu manada mezkur altı harfle yapılan atıftaki matuf ve matufun aleyh, kelamdaki nisbetle beraberce kastedilmektedir.

Tarif Musannifin zikrettiği şeylerle efradını cami ağyarine mani bir şekilde tamamlanınca, daha da açıklığa kavuşturmak için şu sözünü eklemiştir. (يَتَوَسَّطُ بَيْنَهُ) Yani bu tabi ile (وَبَيْنَ مَتْبُوعِهِ أَحَدُ الْحُرُوفِ الْعَشَرَةِ مِثْلُ قَامَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو) inşaallah harfler bölümünde tafsilatı gelecektir. (وَسَيَأْتِي تَفْصِيلُهَا) Musannif, atf'ın tarifini yaparken "kendisi ile metbusunun arasına on harften birinin girmiş olduğu tabidir " diyerek kestirip atmamıştır. Çünkü bazen harfler sıfatlar arasına da girerler. (زَيْدٌ الْعَالِمُ وَالشَّاعِرُ وَالدَّبِيرُ) gibi[506]. Misaldeki (شَاعِرُ) ve (الدَّبِيرُ) kelimelerinde görüldüğü gibi başına atıf harfi gelen sıfat hakkında iki bakış açısı vardır. Birincisinde Zeyd'in sıfatıdır (yani matuf değildir) ve matufun aleyhe tabi olur gibi Zeyd'e tabi olmuştur. İkincisinde önündeki sıfata atfedilmiştir ve ona tabi olmuştur (yani matuftur).

İlk bakış açısıyla baktığımızda bu sıfat hakkında metinde geçen (تَابِعٌ يَتَوَسَّطُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَتْبُوعِهِ أَحَدُ الْحُرُوفِ الْعَشَرَةِ) ifadesi geçerli olmaktadır. Zira Zeyd'in sıfatıdır. (Yani bir tabidir) ve kendisiyle Zeyd ismi arasına atıf harfi girmiştir. (Evet, bu açıdan bakıldığında matuf olmamasına rağmen mezkur tarif kendisi için geçerlidir.) Çünkü iki şeyin arasına atıf harfi getirmek, ille de ikincisini birincisine atfetmek için olmaz. Şimdi şayet Musannif (مَقْصُودٌ بِالنِّسْبَةِ) sözünü söylememiş olsaydı, ilk bakış açısına göre sıfat olan bu kelime de matufun tarifine girerdi. Halbuki bu itibarla matuf değildir. O zaman tarif ağyarine mani olmazdı.

Carullah ez- Zemahşeri, "Keşşaf" adlı tefsirinin bir kaç yerinde, sıfat ile mevsufun arasına, vav harfinin, bağlantıyı kuvvetlendirmek için getirilmesine cevaz vermiştir, denmiştir. Yine "Şerh-ul Mufassal" adlı eserin

506 - Debir: Farsçadan arapçaya geçmiştir, katib manasındadır. /el- Akd ün- Nami

"istisna" bahsinde, Müellif Şuara suresinin 208. ayeti olan (وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ لَهَا مُنْذِرُونَ) kavlindeki (لَهَا مُنْذِرُونَ) lafzının (قَرْيَةٍ) kelimesine sıfat olduğuna hükmetmiştir. Şayet Musannif (تَابِعٌ يَتَوَسَّطُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَتْبُوعِهِ أَحَدُ الْحُرُوفِ الْعَشَرَةِ) demekle yetinseydi, bu gibi sıfatlarda tarifin içine girerlerdi. Fakat mezkur ayette vav harfi yoktur. Sadece (إِلاَّ) vardır ve (إِلاَّ) lafzı metinde geçen on harfe de dahil değildir. O bakımdan doğrusu, Hicr suresinin 4. ayeti kerimesi olan (وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ) ayetinin vermektedir[507]

"Emali-l Kafiye" adlı şerhde Musannifin şunları söylediği nakledilmektedir: (جَاءَنِي زَيْدٌ الْعَالِمُ وَالْعَاقِلُ) gibisindeki (العاقل) kelimeşi, kendisi ile metbusu arasına on harften birinin girdiği tabidir. Ama gerçekte matuf değildir[508]. Daha önce nasıl sıfatsa, öylece kalmıştır. (Yani metbusundaki bir manaya delalet etmektedir.) Atıf harfinin gelişinin güzel gözükmesi, matufa biraz benzemesidir. Çünkü sıfatla mevsuf arasında, (her ne kadar müsemmaları aynı olsa da mefhum itibarıyla) farklılık vardır. Eğer matufun tarifi böyle yapılsaydı, matuf olmadığı halde bazı sıfatlar da girecekti.

Bazıları bu açıklama üzerinde düşünmek lazımdır. Çünkü sıfat ile mevsufun arasına giren harfler, başkalarının üzerinde ne mana taşıyorlar ise, mezkur sıfatlar üzerinde de aynı manayı taşımaktadırlar. Mesela ("vav" harfi) iki şeyi birleştirme manası ve ("fa" harfi) tertip manasını yine ifade etmektedirler... Öyle ise onları sıfatların üzerinde atıf harfi yapmamak, başkalarının üzerinde atıf harfi yapmak, kendisini gerektiren bir zaruret olmaksızın, kabulu zor olan bir şeyi kabullenmek demektir. (وَإِذَا عُطِفَ عَلَى الضَّمِيرِ الْمَرْفُوعِ) Mensub veya mecrur değil, merfu zamire atfedilirse (الْمُتَّصِلِ) bu merfu muttasıl zamir, ister bariz olsun ister müstetir olsun farketmez. Yalnız munfasıl olmamalıdır. (أُكِّدَ بِمُنْفَصِلٍ) Önce munfasıl zamir

507 - Bakınız el- Akd ün- Nami

508 - Bilindiği gibi matuf ile matufun aleyh birbirinden farklı varlıklar olmalıdırlar.

ile tekid edilir sonra üzerine atıf yapılır. Çünkü muttasıl merfu zamir, bitiştiği kelimeden ayrılışı caiz olmaması itibarıyla lafzan kelimenin bir cüzü gibidir ve fail olması bakımından da manen onun parçası mesabesindedir. Zira fail, fiilin bir cüzü sayılır. Şayet tekid edilmeksizin üzerine atıf yapılsa, sanki kelimenin harflerinden birine atıf yapılmış gibi olur. İşte önce munfasıl ile tekid edilişinin nedeni, böyle yapmakla, muttasıl zamirin, her ne kadar kelimenin cüzü gibi olsa da, hakikatte ondan ayrı bir şey oluşunun ortaya çıkışıdır. Zira tekid edilmek suretiyle bitiştiği kelimeden ayrılabilmektedir. Dolayısıyla bir nevi bağımsızlık kazanmaktadır. Atfın bu tekid edici zamire yapılması caiz değildir. Zira matuf, matufun aleyhin hükmündedir. O zaman bahsedilen matufun da tekid olması lazım gelmektedir. Oysa bu yanlıştır. Şayet zamir munfasıl olursa (مَاضَرَبَ إِلاَّ أَنْتَ وَ زَيْدٌ) gibi, lafız itibarıyla fiilin bir cüzü gibi olmaz. Diğer tarafdan zamir muttasıl fakat mensub olursa (ضَرَبْتُكَ وَزَيْدًا) gibi, mana itibarıyla fiilin bir cüzü gibi olmaz. Bu nedenle son iki durumda munfasıl bir zamirle tekid'e gerek yoktur. (مِثْلُ ضَرَبْتُ أَنَا وَزَيْدٌ) ve (زَيْدٌ ضَرَبَ هُوَ وَغُلاَمُهُ) gibi. (إِلاَّ أَنْ يَقَعَ فَصْلٌ) Muttasıl merfu zamir ile ona atfedilen kelime arasına fasıla girerse demek istemektedir. (فَيَجُوزُ تَرْكُهُ) Yani tekidin terki caizdir. Çünkü fasıla sebebiyle kelam uzadığından, tekidi terkle yapılan kısaltma güzel düşer. İster bu fasıla atıf harfinden önce olsun (نَحْوُ مَا أَشْرَكْنَا وَلاَ آبَاؤُنَا) ister ondan sonra olsun farketmez. (ضَرَبْتُ الْيَوْمَ وَزَيْدٌ) gibi. Burada matuf (آبَاؤُنَا) kelimesidir. (لاَ) lafzı nefyi tekid etmek için ziyade edilmiştir.

Dikkat edilirse Musannif terki caizdir der (ve vacibtir demez). Zira bazen fasıla olmasına rağmen munfasıl zamirle tekid yapılır. Allahu Teala'nın (فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ) kavli gibi. Bazen tekid yapılmaz. Her iki durum da (arapların sözlerinde görülmesi bakımından) birbirine eşittir.

Basralılara göre, (fasıla olduğunda) munfasıl zamirle tekid etmek, etmemekten daha iyidir. Tekidsiz ve fasılasız atfı caiz görmekle birlikte hoş karşılamazlar. Küfeliler ise bunu sakıncasız olarak caiz görürler. (وَإِذَا عُطِفَ عَلَى الضَّمِيرِ الْمَجْرُورِ أُعِيدَ الْخَافِضُ) Cerr eden kelime ister isim olsun, isterse

harf olsun farketmez. Çünkü mecrur zamirin kendisini cerr edene bağlılığı (ittisali), muttasıl bir failin, fiile olan bağlılığından daha kuvvetlidir. Zira fail, muttasıl zamir olmadığı zaman ayrılabilir. (ضَرَبَ زَيْدًا عَمْرٌو) ve (ضَرَبَ الْيَوْمَ زَيْدٌ) gibi. Ama mecrur, kendisini cerr eden kelimeden ayrılmaz. Dolayısıyla kelimenin harflerinden birine atıfta bulunmak gibi olduğundan üzerine atfetmek iyi olmaz. Diğer taraftan zamirler bahsinde görüleceği gibi munfasıl mecrur zamir yoktur. O nedenle merfu muttasıl zamirde yapıldığı gibi, onun da munfasıl mecrur zamirle tekid edilerek üzerine atıfta bulunulması mümkün değildir. Orada emaneten merfu zamiri kullansak merfunun değerini düşürmüş oluruz. (Çünkü üstün olanı düşük olanın yerine kullanmış oluruz. Zira merfu umdedir, mecrur fazla'dır[509].)

Fasılanın bulunması da yeterli görülmemiştir. Çünkü fasılaya başvurmanın yararı ancak, kelamda kısaltma yapmak amacıyla, munfasıl zamir ile tekidi terkederkendir. Söylediğimiz gibi munfasıl mecrur zamir bulunmadığından, araya fasılanın girişinin bir etkisi olmaz ve onunla yetinmek düşünülemez. Geriye çıkar yol olarak cerr eden kelimenin tekrar getirilmesi kalmıştır. (نَحْوُ مَرَرْتُ بِكَ وَبِزَيْدٍ) ve (اَلْمَالُ بَيْنِي وَبَيْنَ زَيْدٍ) gibi. Matuf cerr eden kelime değil, yani mesela burada ikinci (بَيْن) kelimesi değil mecrur olan kelimedir. (Zeyd kelimesidir.)[510] Amil (atfın sahih olması için) tekrar edilmiştir ve matufun cerri ilk amil sebebiyledir. İkincisi yok mesabesindedir. Delili arapların (بَيْنِي وَبَيْنَكَ) sözüdür. Çünkü (بَيْن) kelimesi birden fazla varlıklara muzaf olmayı iktiza eder. Yani ilk (بَيْن) kelimesi kendisine muzaf olduğu şeyden başka bir veya birkaç varlığın daha olmasını gerektirmekte ve böylece ikinci (بَيْن) nin bir manası kalmamaktadır. Ama (مَرَرْتُ بِكَ وَبِزَيْدٍ) misalinde durum değişir. Zira ilk "ba" harfi mana itibarıyla iki mecrur iktiza etmez. Buna nasıl cevab verildiğini anlamak için Şeyh Radi'nin şerhine müracat ediniz. Bir görüşe göre

509 - el- Akd ün- Nami
510 - Bu konu ihtilaflıdır. Bak. el- Akd ün- Nami

matufun cerri ikinci amil iledir. Nitekim (كَفَى بِاللهِ) sözümüzde Allah lafzını cerr eden zaid olmasına rağmen ba harfidir. Bu bahsettiğimiz husus yani cer eden amilin tekrarının normal konuşmada vacib olması Basralıların mezhebidir. Yine onlara göre zaruret halinde terk edilebilir. Kufeliler, şiirlere dayanarak normal konuşmada da terkini caiz görürler.

Dense ki (جَاءُونِي كُلُّهُمْ) gibisinde muttasıl merfu zamir tekid edilmekte ve (أَعْجَبَتْنِي جَمَالُكَ) gibisinde ondan bedel yapılmaktadır. Ama munfasıl bir zamirle önceden tekid edilmemektedir. Yine (مَرَرْتُ بِكَ نَفْسِكَ) gibisinde mecrur zamir tekid edilmekte ve[511] (أُعْجِبْتَ بِكَ نَفْسِكَ) gibisinde ondan bedel yapılmaktadır. Ama cerr edici kelime tekrarlanmamaktadır. Oysa matufa gelince, ilk durumda atfı ancak munfasıl zamirle tekidinden sonra ve ikinci durumda cerr edicinin tekrarından sonra caiz olmaktadır. Bu farklılığı nasıl izah edersiniz?

Cevaben şöyle deriz: "Tekid müekkedin aynısıdır. Bedel de çoğunlukla metbunun ya hepsidir, ya bir kısmıdır yahut müteallıkıdır. (Onunla ilgili bir şeydir.) Bedeli galat (her ne kadar mübdelün minh'den ayrı bir şeyse de) azdır, nadirdir. Öyle ise tekid ile bedel metbularına yabancı olan şeyler değillerdir ve metbularından ayrılmış sayılmazlar. Çünkü (atıfta olduğu gibi) her hangi ayırıcı (bir harf[512]) aralarına girmez. Onları birbirine bağlayacak fazladan bir ilişkinin tesisine (yani munfasıl ile tekide veya cerr edici amilin tekrar edilmesine) gerek yoktur. Ama matuf da durum değişir. Matuf, matufun aleyhden başka bir şeydir ve aralarına atıf harfi girer. Onları birbirine bağlayacak fazladan bir ilişkinin tesisine ihtiyaç vardır. Yani merfuda, munfasıl bir zamirle tekid yapılmalıdır ve mecrurda, cerr edici amil tekrarlanmalıdır. Ta ki, muttasıl merfu zamir (fiile) bitişiklik hükmünü kaybetsin ve (bağımsızlık noktasında) kandisine atfedilen lafızla benzeşsinler. Diğer taraftan atfedilen mecrura cerr edicinin ittisaliyle onun matufun aleyhe olan benzerliği kuvvetlensin. Çünkü matufun aleyh de aynı şekilde cerr ediciye muttasıldır. (وَالْمَعْطُوفُ فِي حُكْمِ الْمَعْطُوفِ عَلَيْهِ) makabline itibarla matufun aleyh hakkında geçerli olan ve olmayan arizi

511 - (أُعْجِبَ بِنَفْسِهِ: تَرَفَّعَ وَاسْتَكْبَرَ) el- Mucem ul Vasit

512 - Mesela "vav" veya "fa" harfleri gibi.

hallerde onun hükmünü taşır. Ancak mezkur halleri gerektiren hususların matufda mevcut olması şarttır.

"Makabline itibarla geçerli olan ve olmayan arizi haller" dedik. Çünkü gayemiz, kendi zatına itibarla geçerli olup olmayan hallerden kaçınmaktır. Mesela mebnilik, murablık, marifelik, nekrelik, müfredlik, tesniyelik ve cemilik halleri zatıyla alakalıdır. Matuf bütün bu hallerde matufun aleyhin hükmünde değildir.

Yine, yukarda "mezkur halleri gerektiren hususların matufta mevcut olması şarttır. " dedik. Zira amacımız, mesela (يَارَجُلُ وَالْحَارِثُ) gibisinden kaçınmaktır. Şübhesiz ki (الحارث) sözü (رجل) lafzına atfedilmiştir. Ama lamdan tecrid edilmesi noktasında matufun aleyhin ﴾yani (رَجُلُ) sözünün﴿ hükmünde değildir. Çünkü matufun aleyhin lamdan tecrid edilmesini gerektiren husus, nida harfinin lam ile yanyana gelişidir. Bu husus matufta yoktur.

Diğer taraftan (رُبَّ شَاةٍ وَسَخْلَتِهَا) gibisine gelince ﴾ yani bir soru ortaya çıkmaktadır. Zira (شَاةٍ) isminin nekra olması, makabline itibarla matufun aleyhe arız olan bir haldir. Çünkü (رُبَّ) kelimesi mecrurunun nekra olmasını gerektirir. Dolayısıyla onun mecruruna atfedilen ismin de nekra olması icab eder, halbuki misalimizde marifedir... Şarih cevap vermeğe çalışır:﴿ muayyen bir kuzu kastedilmediğinden (سَخْلَتِهَا) lafzı nekra bir isim takdirindedir. Yani (رُبَّ شَاةٍ وَسَخْلَةٍ لَهَا) demek istiyoruz. Yahud şaz kabilinden olmak üzere (رُبَّهُ رَجُلاً) sözünde görüldüğü gibi zamir nekradır. Yani (رُبَّ شَاةٍ وَسَخْلَةِ شَاةٍ) demek istiyoruz.

Yine başkasıyla birlikte kendi zatına itibarla matufun aleyhe arız olan hallerde, şayet matuf, matufun aleyhin benzeriyse onun hükmündedir. O nedenle (يَازَيْدُ وَعَمْرُو) gibisinde matufun mebni olması vacibtir. Çünkü Zeyd'in zamme üzerine mebni kılınması hem nida harfine, hem de kendisinin haddi zatında müfred olmasına itibarladır ve "Amr" kelimesi müfred marife isimlikte "Zeyd" kelimesine benzemektedir. (يَازَيْدُ وَعَبْدَا للهِ)

gibisinde ise matufun mebni oluşu imkansızlaşmıştır. Zira biri müfred, biri muzaf olduğu için "Zeyd" ismi, "Abdullah" ismine benzemez.

(وَمِنْ ثَمَّةْ) Matuf, matufun aleyh hakkında geçerli olan ve olmayan arizi hallerde onun hükmüne tabi olduğu için (لَمْ يَجُزْ فِي تَرْكِيبِ مازَيْدٌ بقَائِم أَوْقَائِماً وَلاَ ذَاهِبٌ عَمْرٌو إلاّ الرَّفْعُ) Yani (ذَاهِب) kelimesinin sadece refi caizdir. Çünkü nasbedilse veya cerr edilse (قَائِمًـا) lafzına atfedilerek, Zeyd kelimesinin, haberi olmuş olur. Oysa bu mümkün değildir. Zira (ما) nın ismine aid matufun aleyhdeki zamir kendisinde mevcut değildir. Öyle ise (ذَاهِـبٌ) kelimesi takdim edilmiş haber olmak üzere merfudur ve (عَمْرٌو) kelimesi tehir edilmiş mübtedadır. Cümle, cümleye atfedilmiştir. Buna bir mani yoktur. Herhangi birinin "mezkur kaide[513] arapların (اَلَّذِى يَطِيرُ فَيَغْضَبُ زَيْـدٌ الذُّبَـابُ) sözleriyle bozuluyor. Zira (يَطِـيرُ) nun içinde ismi mevsule aid zamir bulunmaktadır. Oysa bu zamir (يَطِـيرُ) kelimesine atfedilen (يَغْضَبُ) kelimesinde yoktur." diyerek itirazı mümkün olunca, Musannif ona cevap arar: (وَإِنَّمَا جَـازَ الَّـذِى يَطِـيرُ فَيَغْضَـبُ زَيْـدٌ الذُّبَـابُ لِأَنَّهَـا) Yani bu terkibteki fa harfi. (فَاءُ السَّبَبِيَّةِ) Yani sebebiyet ifade ederek sebeb olma işiyle alakalı olan fa'dır. Atıf fa'sı değildir. O bakımdan mezkur kaideyi bozmaz. Yahut fa'nın manası sebebiyetle birlikte atıftır. Fakat fa harfi iki cümleyi tek bir cümle gibi yapmaktadır ve ilk cümlede bulunan rabıt (zamir) ile yetinilir. O zaman mana (اَلَّذِى يَطِيرُ فَيَغْضَـبُ[514] زَيْـدٌ الذُّبَـابُ) şeklinde olur. Veya "fa" harfinden, birinci cümlenin ikinci cümleye sebeb olduğu anlaşılmaktadır. Yani mana (اَلَّذِى يَطِيرُ فَيَغْضَبُ زَيْدٌ بِسَـبَبِهِ (أي بسبب الطيران) الذُّبَـابُ) şeklinde olur. Veya ismi mevsula aid bir zamir takdir etmek de mümkündür. Yani (اَلَّذِى يَطِيرُ

513 - Yani matuf, matufun aleyhin hükmündedir kaidesi.

514 - Muzariyi nasbeden fa harfine benzemektedir. /Abdulgafur. Mesela (زُرْنِى فَأُكْرِمَكَ) deki fa gibidir./ Abdulhakim es- Seyelkoti.

(فَيَغْضَبُ زَيْدٌ بِطَيَرَانِهِ الذُّبَابُ) demek istiyoruz. (وَإِذَا عُطِفَ) Yani atıf vuku bulduğu zaman (بِنَاءً عَلَى وُجُودِ الْعَامِلَيْنِ) yani tek bir atıf harfiyle iki ayrı amilin mamullerine, iki isim atfedilirse demektir.

Allame Tac-üd Din el- Isfeyarini'nin "el-Lübab" adlı nahiv kitabını şerh eden alimlerden biri, "bana en açık gelen husus, burada atıf ile sözlük manasının kasdedilmesidir" demiştir. Yani kendilerine mamul yapmak üzere iki amil tarafına mezkur isimlerin meylettirilmesidir.

(Kafiye[515]) şarihlerinin çoğu Musannifin ibaresine muzaf takdir ederler. Yani (وَإِذَا عُطِفَ عَلَى مَعْمُولَيْ عَامِلَيْنِ) şekline getirirler. ﴿ Musannifin ibaresinin zahiri yanlış olmaktadır. Çünkü (وَإِذَا عُطِفَ عَلَى الْعَامِلَيْنِ) denince atfın amillere, yapıldığı anlaşılmaktadır. Oysa mamullere yapılması muraddır. Bu nedenle ibareyi tevil ederler. Şarihimiz (عَلَى الْعَامِلَيْنِ) sözünü mefulu mutlak yaparak (بِنَاءً) lafzını takdir eder. Yani (عَطْفًا مَبْنِيًّا عَلَى الْعَامِلَيْنِ إِلخ) demek istiyoruz. İkinci olarak atıf kelimesine sözlük anlamı verilir. Üçüncüsünde muzaf takdir edilir.﴾

"İki ayrı amilin mamullerine" denmiş ve "bir amilin mamullerine" denmemiştir. Çünkü o ittifakla caizdir. (ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَعَمْرٌو خَالِدًا) gibi. Yine "ikiden fazla amillerin mamullerine" denmemiştir. Zira o ittifakla caiz değildir. (مُخْتَلِفَيْنِ) Yani ikincisi birincisinden farklı olup aynı olmayan demek istemektedir. Musannif bununla (ضَرَبَ ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَبَكْرٌ خَالِدًا) gibisinin konumuza dahil olduğunu zannedenin zannını defetmektedir. Halbuki ondan değildir. Çünkü amilin teaddüdü söz konusu değildir. Zira amil olan birinci fiildir. İkincisi ise onu tekid etmek için gelmiştir. Kastedilen atıf arapların şu sözünde olduğu gibidir. (وَلَا بَيْضَاءَ شَحْمَةً)[516]

---

515 - el- Akd ün- Nami

516 - (تَمْرَةً) yerine (فَحْمَةً) rivayeti de vardır ve manaya daha uygundur denmiştir.

(أَكُلَّ امْرَئٍ تَحْسَبِينَ امْرَأً) (وَنَارٍ تَوَقَّدُ) (بِاللَّيْلِ نَارًا)[517] Yine şairin (مَا كُلُّ سَوْدَاءَ تَمْرَةً) sözü gibidir. "Sen ey sevgili! Her adamı adam ve geceleyin her alevleneni ateş mi sanarsın" Bunlar her ne kadar görünüşte caiz gözükseler de (لَمْ يَجُزْ) gerçekte nahivcilerin çoğuna göre caiz değildir. Zira tek bir harf muhtelif iki amilin yerini tutacak kadar kuvvetli değildir. (خِلَافًا لِلْفَرَّاءِ) Ferra bu atfa suret itibarıyla cevaz verdiği gibi, hakikatte de cevaz vermiştir. Mezkur kaideye uymadan gelen misalleri tevil etmemiştir. Bilakis hem onlara hem diğerlerine bu cevazı teşmil ederek araplardan işitilen örneklerle yetinmemiştir. ﴿ Bu örnekler (فِي الدَّارِ زَيْدٌ وَالْحُجْرَةِ عَمْرٌو) gibidirler[518].﴾ Ferra'nın muhalefet etmesiyle (yani caiz görmesiyle[519]) beraber mezkur atfın caiz olmaması, Cumhura göre her halükarda geçerlidir. Ancak (إِلاَّ فِي نَحْوِ فِي الدَّارِ زَيْدٌ وَالْحُجْرَةِ عَمْرٌو) yine (إِنَّ فِي الدَّارِ زَيْدًا وَالْحُجْرَةِ عَمْرًا) gibisinde geçersizdir. Yani mecrurun takdim edilip, merfunun veya mensubun tehir edildiği şekil müstesnadır. Çünkü konuşurken araplar bunu kullanmaktadırlar.

Bu cevaz yalnızca işitilen şekle tahsis edilmiştir. Zira kaideye uymayan şeylerin, sadece araplardan duyulmuş olanları kabul edilir. (Başkaları onlara kıyas edilmez.) (خِلَافًا لِسِيبَوَيْهِ) Sibeveyh mezkur atfa, hakikat itibarıyla cevaz vermemektedir. Hatta istisna edilen şekilde bile, gerçekte buna cevaz vermez. Bilakis muzaf takdir eder ve muzafun ileyhin taşıdığı irab üzere kaldığını kabul eder. Mesela Enfal suresinin 67. ayetindeki (الآخِرَةَ) kelimesini cerr ile okuyanlar için muzaf takdir edilmesi gibi. (تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ) yani (وَاللهُ يُرِيدُ عَرَضَ الْآخِرَةِ) şeklinde açıklanır. (Bu

517 - (التَّفَعُّل) babından malum, muzari olup aslı (تَتَوَقَّدُ) dur. Hem müteaddi hem lazım olabilir. Burada lazımdır. / Şerh-u Ebyat- il Kafiye vel Cami .

518 - el- Akd ün- Nami.

519 - el- Akd ün- Nami.

konumuz olan mezkur atfa misal değildir. Sadece muzafın hazfedilip, muzafun ileyhin taşıdığı irab üzere kalmasına misaldir.[520])

TEKİD

(اَلتَّأْكِيدُ تَابِعٌ يُقَرِّرُ أَمْرَ الْمَتْبُوعِ) Yani işiten açısından metbusunun halini ve durumunu pekiştirir. Yani metbusunun halini onun nazarında kesin ve iyice belirlenmiş yapar. (فِي النِّسْبَةِ) Yani metbusunun kelamda mensubun ileyh olduğunu veya mensub olduğunu (dinleyicinin zihninde kesinleştirir.) Böylece anlar ki, mezkur nisbetteki mensubun ileyh veya mensub, metbudan başkası değildir. Bizzat O'dur. Tekidin amacı, dinleyicinin gafletten (dikkatsizlikten) ötürü göreceği bir zararı önlemektir. Veya konuşanın hata yaptığı zannı'nı önlemektir. Bu ise lafzı tekrar etmekle olur. (ضَرَبَ زَيْدٌ زَيْدٌ) (ضَرَبَ ضَرَبَ زَيْدٌ) gibi. Yahud tekidin maksadı, konuşanın mecaz yaptığı zannını önlemektir. Mecaz ya mensubda (haber veya fiil) yapılır (زَيْدٌ قَتِيلٌ قَتِيلٌ) gibi. Bu sözü işiten kimse "katl" işinden şiddetli bir dövülme kastedildiğini sanabilir. Bu durumda sözlük anlamı kastedildiğinde şübhe kalmasın diye yine lafız tekrar edilir. Veya mensubun ileyhde (mübteda ya da fail) yapılır. Çünkü nice kere, fiil bir şeye nisbet edildiği halde maksat onun müteallıklarından birine nisbet etmektir. (قَطَعَ الْأَمِيرُ اللِّصَّ) gibi. Yani onun hizmetçisi hırsızın elini kesti demektir. Bu durumde mensubun ileyhin ya lafzan tekrarı vacib olur, (ضَرَبَ زَيْدٌ زَيْدٌ) gibi. Yani Zeyd vurmuştur. Yoksa onun sözüyle hareket eden biri vurmamıştır. Veya manen tekrarı vacib olur. (ضَرَبَ زَيْدٌ نَفْسَهُ أَوْ عَيْنَهُ) gibi. (أَوْ فِي الشُّمُولِ) Yani tekid ya yukarda geçen tafsilat üzere, mezkur nisbette, metbusunun durumunu kesinleştiren tabidir. Veya fertlerinden ne kadarına şamil olup olmadığı noktasında metbusunun durumunu kesinleştiren tabidir. ﴾(قَطَعَ الْأَمِيرُ الْأَمِيرُ) ve (ضَرَبَ زَيْدٌ زَيْدٌ)

520 - el- Akd ün- Nami.

misallerinde olduğu gibi ﴿ mensubun ileyhin zatında değil, tersine fertlerine şumulünde mecaz ihtimalini def eder. Çünkü bazen fiil, mensubun ileyh'in bütün fertlerine nisbet edildiği halde, bazısına nisbeti kastedilir. İşte böyle bir zan (أَرْبَعَتُهُمْ , ثَلَاثَتُهُمْ , كِلَاهُمَا , أَجْمَعُ , كُلٌّ) gibi lafızlarla uzaklaştırılmaktadır. Evet tekidin bütün lafızlarıyla kastedilen bunlardır. Bunları anladığımızda, diyoruz ki, Musannif (يُقَرِّرُ أَمْرَ الْمَتْبُوعِ) sözüyle tekidin tarifinden sıfatı, matufu ve bedeli çıkarmıştır. Bedel ve matufa gelince bu sözle çıktıkları açıktır. (Yalnız bedel-i kül'de bir uyarı yapmak gerekir. Şöyle ki, mübdelün minhü kelamdan düşürülmüş gibidir. Dolayısıyla düşürülmesi planlanan bir şeyin tekid edilerek sağlamlaştırılmaya çalışılması olmayacak bir tezaddır[521].) Sıfata gelince, onun arap diline vazı, metbusundaki bir manaya delalet etmesi içindir. Bazı yerlerde metbusu için açıklama[522] (yani onun durumunu iyice belirtme) ifade etmesi vaz itibarıyla değildir. (Bilakis istilzam yoluyladır. Yani tabiatıyla ardından gerçekleşen bir olaydır.) Atf-ı beyan metbusunu açıklamak[523] için getirildiğinden metbusunun durumunu tekid eder ve kesinleştirir. Fakat bunu biraz önce değindiğimiz, nisbet ve şumul noktasından yapmaz. Kendi yazdığı şerhde Musannifin anlatmaya çalıştıkları öz olarak bunlardır. (وَهُوَ) Yani tekid (لَفْظِيٌّ) Yani lafzın tekrarıyla meydana geldiğinden lafza nisbet edilir. (وَمَعْنَوِيٌّ) Yani mana göz önüne alınarak yapıldığı için manaya nisbet edilir. (فَالَّلَفْظِيُّ مِنْهُ تَكْرِيرُ اللَّفْظِ الْأَوَّلِ) Yani gerçekte ilk lafzın iadesidir, tekrarıdır. (نَحْوُ جَاءَنِي زَيْدٌ زَيْدٌ) Veya hükmen tekrarıdır. (ضَرَبْتَ أَنْتَ) ve (ضَرَبْتُ أَنَا) gibi. Çünkü her ne kadar zaruretten ötürü müekkede lafzan benzemese bile, hükmen benzer. Burada zaruret vardır dedik. Zira zamirin muttasıl bir halde tekrarı caiz değildir. (وَيَجْرِي) Yani mutlak olarak tekid demek istemektedir.

521 - el- Akd ün- Nami, Abdulgafur'dan özetle.
522 - Tavzih.
523 - Tavzih.

İster ıstılahi tekid olsun isterse lugavi tekid olsun farketmez. Şarihin böyle demesinin nedeni bundan sonra zikredilecek olan (فِي الْأَلْفَاظِ كُلِّهَا) sözünün doğru olmasıdır. Çünkü burada tabilerden olan tekidden yani ıstılahi tekidden bahsedilmektedir. Bu tekid ise sadece isimlerde olur. Başka bir deyişle her lafızda cari olmaz. Evet ıstılahi tekidi kastetmemektedir. (فِي الْأَلْفَاظِ كُلِّهَا) İsimlerde, fiillerde, harflerde, cümlelerde, isnadlı, isnadsız terkiblerde caridir.

Diğer taraftan zamiri ıstılahi anlamdaki lafzi tekid'e raci kabul etmek ve metindeki (الْأَلْفَاظ) kelimesini yalnızca isimlere yormak uzak değildir. O zaman (كُلِّهَا) diyerek genelleştirmesinin amacı, belli başlı lafızlara inhisar etmediğini belirtmekdir. Manevi tekid ise birkaç lafza inhisar eder.

(وَالتَّأْكِيدُ الْمَعْنَوِيُّ مُخْتَصٌّ بِأَلْفَاظٍ مَحْصُورَةٍ) Yani sayılı ve belli birkaç lafızda cari olur. (وَهِيَ نَفْسُهُ وَعَيْنُهُ وَكِلَاهُمَا وَكُلُّهُ وَأَجْمَعُ وَأَكْتَعُ وَأَبْتَعُ وَأَبْصَعُ) (أَبْصَعُ) kelimesi noktasız "sad" harfiyledir. Noktalı "dad" harfiyle olduğu da söylenmiştir. Son üç kelime tek başına kullanıldığında bir anlam taşımaz denmektedir. Tıpkı (حَسَنٌ بَسَنٌ) deki (بَسَنٌ) lafzı gibi. Diğer taraftan (أَكْتَعُ) kelimesinin "tam bir yıl" anlamına gelen (حَوْلٌ كَتِيعٌ) sözündeki (كَتِيعٌ) dan alındığı ve noktasız (أَبْصَعُ) nun "ter aktı" anlamına gelen (بَصَعَ الْعَرَقُ) daki (بَصَعَ) dan alındığı, noktalı (أَبْضَعُ) nun "suya kandı" anlamına gelen (بَضَعَ) dan alındığı, yine (أَبْتَعُ) nun "özengi konulan yeri güçlü olan uzun bir boyun sahibi oldu"[524] anlamına gelen (الْبَتَعُ) dan alındığı söylenir. O zaman (بَسَنٌ) lafzı gibi mühmel sayılmazlar. Yukardaki manalar ile tekid babında mezkur kelimelerin taşıdıkları manalar arasında gizli benzerlikler kurmak mümkündür. (فَالْأَوَّلَانِ) Yani (نَفْسٌ) ve (عَيْنٌ) kelimeleri (يَعُمَّانِ) yani

524 - Hakiki anlamda ancak deve ve benzeri hayvanlar için kullanılır.

müfrede, tesniyeye, cemiye, müzekkere ve müennese kullanılırlar. (بِاخْتِلَافِ صِيغَتِهِمَا) müfred, tesniye ve cemi yapılırlar. (وَاخْتِلَافِ ضَمِيرِهِمَا) tekid edilen metbuya raci zamirler de değişir. (تَقُولُ نَفْسُهُ) müfred müzekkerde böyledir. (نَفْسُهَا) müfred müennesde böyledir. (أَنْفُسُهُمَا) Müzekker ve müennes tesniyelerde cemi sıgası kullanılır. Bazı araplar (نَفْسَاهُمَا) ve (عَيْنَاهُمَا) şeklinde kullanırlar. (أَنْفُسُهُمْ) Cemi müzekker akil'da böyledir. (أَنْفُسُهُنَّ) hem cemi müennesde, hem cemi müzekker gayri akil'da böyledir. (وَالثَّانِي) Güneş'le ay'a söylenen (قَمَرَيْنِ) lafzında olduğu gibi tağlib yoluyla (نَفْس) ve (عَيْن) kelimelerini (أَوَّلَيْنِ) şeklinde tabir edince, üçüncüyede ikinci demiştir. (لِلْمُثَنَّى كِلاَهُمَا) müzekker içindir. (وَكِلْتَاهُمَا) müennes içindir. (وَالْبَاقِي) zikredilen üçüncüden sonrakiler (لِغَيْرِ الْمُثَنَّى) müfred için olabilir veya cemi için olabilir. (Tesniye için olmaz.) (بِاخْتِلَافِ الضَّمِيرِ) tekid edilen metbuya raci zamir değişir. (فِي كُلُّهُ) ۞ Buradaki (كُلُّهُ) lafzı irab-ı hikaye ile merfudur. Diğerleri de böyle okunmalıdır. ۞ (قَرَأْتُ الْكِتَابَ كُلَّهُ) gibi. (وَكُلُّهَا) Mesela (قَرَأْتُ الصَّحِيفَةَ كُلَّهَا) gibi. (وَكُلُّهُمْ) Mesela (اِشْتَرَيْتُ الْعَبِيدَ كُلَّهُمْ) gibi. (وَكُلُّهُنَّ) Mesela (طَلَّقْتُ النِّسَاءَ كُلَّهُنَّ) gibi. (وَبِاخْتِلَافِ الصِّيَغِ فِي الْكَلِمَاتِ الْبَوَاقِي) Bunlar (أَجْمَعُ أَكْتَعُ أَبْتَعُ أَبْصَعُ) kelimeleridir. Sonuncusu ya "sad" yahut "dad" harfiyledir. (تَقُولُ أَجْمَعُ) müfred müzekkerde böyledir. (وَجَمْعَاءُ) müfred müennesde böyledir. Veya (جَمَاعَة) kelimesiyle tevil edildiğinden (cemi müzekker salimin dışındaki) cemide böyledir. (وَأَجْمَعُونَ) Cemi müzekkerde böyledir. (وَجُمَعُ) Cemi müennesde böyledir. Diğer kelimeler de aynı şekilde değişir.

Yani (أَكْتَعُ , كَتْعَاءُ , أَكْتَعُونَ , كُتَعُ) ve (أَبْتَعُ , بَتْعَاءُ , أَبْتَعُونَ , بُتَعُ) ve (أَبْصَعُ , بَصْعَاءُ , أَبْصَعُونَ , بُصَعُ) demek istiyoruz. (وَلاَيُؤَكَّدُ بِكُلٍّ وَأَجْمَعَ إِلاَّ ذُو أَجْزَاءٍ) İster bahsedilen parçalı şey müfred olsun, isterse cemi olsun farketmez. Evet parçalı bir şey olacak dedik. Çünkü bütünlük ve topluluk mefhumu yalnız böyle bir şeyde bulunur. Bireylerden bahsedilmesine gerek yoktur. Yani (ذُو أَجْزَاءٍ وَأَفْرَادٍ) demek gerekmez. Bilindiği gibi cüz ile ferd arasında fark vardır. Ferdin kendi başına bir bütünlüğü olur. Cüzün olmaz. O bakımdan (كُلٌّ) kelimesiyle tekid edildiği için fertleri olan bir şey de metinde zikredilmelidir şeklindeki soruyu cevaplandırmaktadır. Zira fertleri toptan[525] göz önüne alınıp birer cüz mesabesine düşmezlerse o bütün (كُلٌّ) ve (أَجْمَعُ) kelimeleriyle tekid edilemez. Bahsettiğimiz cüzler şu nitelikte olmalıdır: (يَصِحُّ افْتِرَاقُهَا حِسًّا) Mesela bir kavmin cüzleri gibi. (أَوْحُكْمًا) Bir kölede birkaç hisse sahibinin bulunması gibi. Bahsedilen nitelikte olması (كُلٌّ) ve (أَجْمَعُ) kelimeleriyle tekidin bir yarar sağlaması içindir. (مِثْلُ أَكْرَمْتُ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ وَاشْتَرَيْتُ الْعَبْدَ كُلَّهُ) Şübhesiz ki bir köle, satın alınma bakımından cüzlere (hisselere) ayrılabilir. Dolayısıyla şumul ifade etmek için (كُلّ) lafzıyla tekid edilebilir. (بِخِلاَفِ جَاءَنِي زَيْدٌ كُلُّهُ) Çünkü gelmek işinde Zeyd'in maddeten ve hükmen cüzlere ayrılması mümkün değildir. (وَإِذَا أُكِّدَ الضَّمِيرُ الْمَرْفُوعُ الْمُتَّصِلُ) İster bu zamir bariz olsun, isterse müstetir olsun farketmez. (بِالنَّفْسِ أَوِ الْعَيْنِ) Yani onu "nefs" ve "ayn" kelime- leriyle tekid etmek istediğimizde. (Yoksa onlarla tekid ettikten sonra yapıla- cak bir şey kalmamış demektir.) (أُكِّدَ) Bu zamir önce (بِمُنْفَصِلٍ) ondan sonra "nefs" ve "ayn" kelimeleriyle tekid edilir. (مِثْلُ ضَرَبْتَ أَنْتَ نَفْسَكَ) İşte burada

525 - Yani (أَيْ مُجْتَمِعَةً)

(نَفْسُكَ) kelimesi fail olan "ta" zamirini, munfasıl ile tekidin ardından tekid etmektedir. Bahsettiğimiz munfasıl (أَنْتَ) kelimesidir. Çünkü böyle bir tekid yapılmazsa, muttasıl merfu zamir (bariz olmayıp) fiilde müstekin olduğunda tekid faile karışır. Mesela: (زَيْدٌ أَكْرَمَنِي هُوَ نَفْسُهُ) gibi. Şayet أَكْرَمَنِي fiilindeki müstekin zamir (هُوَ) sözüyle tekid edilmeden (زَيْدٌ أَكْرَمَنِي نَفْسُهُ) dense tekid olan (نَفْسُهُ) kelimesi faile karışır. Bu durumda karışıklık meydana gelince, (karışıklık olmayan) diğer durumlarda da tekid yapıldı. (Böylece hepsinin aynı özellik arzetmesi sağlandı.)

Musannif mezkur zamiri merfu olmakla sınırlandırır. Zira mensub ve mecrur zamirlerin, munfasıl zamirle tekidi yapılmadan "nefs" ve "ayn" kelimeleriyle tekidi caizdir. (ضَرَبْتُكَ نَفْسَكَ) ve (مَرَرْتُ بِكَ نَفْسِكَ) gibi. Çünkü bir karışıklık olmaz.

Yine Musannif mezkur zamiri muttasıl olmakla sınırlar. Zira munfasıl merfu zamirin bir daha munfasıl bir zamirle tekidi yapılmadan "nefs" ve "ayn" kelimeleriyle tekidi caizdir. (أَنْتَ نَفْسُكَ قَائِمٌ) gibi. Çünkü bir karışıklık olmaz.

Diğer taraftan Musannif tekid edici kelimeyi "nefs" ve "ayn" kelimelerinden biri olmakla kayıtlar. Zira muttasıl merfu zamir (كُلّ) ve (أَجْمَعُونَ) kelimelerinden biriyle tekid edilirse munfasıl ile önceden tekid edilmesi gerekmez. (اَلْقَوْمُ جَاءُوا كُلُّهُمْ) gibi[526]. Çünkü bir karışıklık olmaz. Zira (كُلٌّ) ve (أَجْمَعُونَ) kelimelerinin amillerden sonra gelmelerine az rastlanır. Ama "nefs" ve "ayn" kelimeleri böyle değildir. Amillerden sonra gelişlerine sık rastlanır. (وَأَكْتَعُ وَأَخَوَاهُ) Yani (أَبْصَعُ) ve (أَبْتَعُ) kelimeleri (أَتْبَاعٌ) Metindeki kelimenin hemzesi İbni Hacib'den gelen en meşhur rivayete göre meftuhtur. (لِأَجْمَعَ) Yani bu üç kelime başkasına tabi olarak kullanılırlar. Asıl tekid olarak kullanılmazlar. Çünkü burada maksat olan

526 - Ve (اَلْقَوْمُ جَاءُوا أَجْمَعُونَ) gibi

topluluk manasına (أَجْمَعُ) kelimesi daha güzel delalet etmektedir. (فَلاَ يَتَقَدَّمُ) Yani (أَكْتَعُ) ve kardeşleri (عَلَيْهِ) yani beraber olduklarında (أَجْمَعُ) ya tekaddüm edemezler. (وَذِكْرُهَا) Yani (أَكْتَعُ) ile kardeşlerinin zikri (دُونَهُ) yani (أَجْمَعُ) zikredilmeden (ضَعِيفٌ) çünkü topluluk manasına delaletleri açık değildir ve aslının ardından zikredilerek kullanılan bir kelimenin aslı zikredilmeden kendisinin zikredilmesi lazım gelir. (Bu ise doğru değildir.)

BEDEL

(اَلْبَدَلُ تَابِعٌ مَقْصُودٌ بِمَا نُسِبَ إِلَى الْمَتْبُوعِ) Yani metbusuna nisbet edilen şeyin bu nisbetinin aslında kendisine yapılmış olması istenen tabidir. (دُونَهُ) Yani metbusuna değil demektedir. Başka bir ifadeyle, metbuya nisbet edilen şeyin bu nisbetinin (sonuçta[527]) başlangıçta (da) metbuya yapılması kastedilmemiştir. Bilakis ona yapılması tabisine yapılması için bir hazırlık ve kolaylama mesabesindedir. İster metbuya nisbet edilen[528] şey müsnedün ileyh olsun, isterse başkası olsun farketmez.
(جَاءَنِي زَيْدٌ أَخُوكَ , رَأَيْتُ زَيْدًا أَخَاكَ) ve (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ أَخِيكَ) gibi.

Musannif tarifte geçen (مَقْصُودٌ بِمَا نُسِبَ إِلَى الْمَتْبُوعِ) sözüyle sıfat, tekid ve atfı beyandan kaçınmıştır. Zira onlar kendilerine nisbet edilen şeyin bu nisbetinin aslında onlara değil metbularına yapılmış olması kastedilen tabilerdir. Yine (دُونَهُ) sözüyle, harflerle atfedilen matuftan kaçınmıştır. Çünkü orada metbuya yapılan nisbetle hem o ve hem de tabisi birlikte kastedilmektedir. Bedelin yukardaki tarifi (بَلْ) harfiyle atfedilen matufu içine almamaktadır. Zira metbusu başlangıçta kastedilmektedir. Ancak

527 - el- Akd ün- Nami.
528 - Buradaki nisbet taalluk manasını da içine alır. Yani metbuya taalluk eden ve onunla ilişkili olan şey.

mütekellimin aklına daha sonra yeni bir fikir gelmiş ve metbudan vazgeçerek, tabiyi (yani matufu) kastedmiştir. Bu anlamda ikisi de kastedilmiş olmaktadır.

Tarife bir itiraz yapılmıştır. Şöyle ki: "Bu tarif (مَا قَامَ أَحَدٌ إِلاَّ زَيْدٌ) gibisinde (إِلاَّ) dan sonra gelen bedeli içine almamaktadır. Zira Zeyd ismi (أَحَدٌ) isminden bedeldir ve (أَحَدٌ) a nisbet edilen ayakta durmamak işi Zeyd'e nisbet edilmek istenmemektedir. Bilakis (أَحَدٌ) a nisbet edilen ayakta durmamak işinin bu nisbetiyle aslında Zeyd'e ayakta durmak işi nisbet edilmek isteniyor."İtirazı cevaplayacak olursak: Burada metbuya nisbet edilen şey "ayakta durmak"tır. Fakat ona olumsuz olarak nisbet edilmiştir ve aynı kıyam işi aslında tabi'ye nisbet edilmek istenmektedir. Şu kadar var ki, ona olumlu olarak nisbet edilmektedir. O bakımdan tarifte geçen (تَابِعٌ مَقْصُودٌ بِنِسْبَةٍ مَا نُسِبَ إِلَى الْمَتْبُوعِ) sözü misalimizde Zeyd'i içine almaktadır ve buradaki nisbet işi, hem müsbet, hem menfi şekilde olabilir. Herhangi bir şeye menfi olarak nisbet edilen (kelime) nin bu nisbetiyle bir başka şeye müsbet olarak nisbet kastedilebilir. ilki ikincisine hazırlık teşkil eder. (وَهُوَ) Yani bedel dört çeşittir. (بَدَلُ الْكُلِّ) Yani bedel, mübdelün minh'in tamamını ifade eder. (وَبَدَلُ الْبَعْضِ) Yani bedel, mübdelün minh'in bir parçasını teşkil eder. (وَبَدَلُ الْاِشْتِمَالِ) Çoğunlukla bedel ile mübdelün minh'den birinin diğerine şamil olmasıyla meydana gelen bedel türüdür. Ya bedel mübdelün minh'e şamil olur. (سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ) gibi. Veya mübdelün minhü, bedele şamil olur. (يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ) gibi. (وَبَدَلُ الْغَلَطِ) Yani hatadan meydana gelen bedel türüdür. (بدل الاشتمال) ve (بدل الغلط) terkiblerindeki izafet, neticenin sebebe izafeti kabilindendir. Aralarında yakın bir ilişki olduğu için izafete yeltenilmiştir. (فَالْأَوَّلُ) Yani bedeli küll (مَدْلُولُهُ مَدْلُولُ الْأَوَّلِ) Yani ikiside aynı zattan ibarettir. Yoksa manaları aynı olan eş anlamlı kelimeler

değildirler. (جَاءَنِي زَيْدٌ أَخُوكَ) gibi. Burada "Zeyd" ve "kardeş" kelimeleri her ne kadar mana itibarıyla farklı iseler de zat itibarıyla aynıdırlar.

Şarih Radi şunları söyler: Şimdiye kadar ben, bedel-i küll ile atf-ı beyan arasında açık bir fark göremedim. Tersine atf-ı beyanı bir bedeli küll olarak görüyorum. Aralarındaki farkı izah ederken söyledikleri: "Bedel mezkur nisbetle kastedilmiştir. Atf-ı beyan öyle değildir. O bir açıklama mahiyetindedir. Açıklama ise açıklanan hususun bir feridir. O bakımdan asıl kastedilen metbudur" şeklindeki sözlerini kabul etmiyorum. Çünkü bedel-i galat hariç ne bedeli külde, ne de diğer bedellerde maksat sadece ikinci değildir."[529]

Seyyid Şerif Cürcani, Şeyh Radi'nin şerhine düşmüş olduğu haşiyede kendisine cevap verir. "Nahivcilerin söylemek istedikleri husus, bedelde metbunun hiç kastedilmemesi değildir. Sadece mezkur metbunun asli maksad olmamasıdır. Sonuç olarak (جَاءَنِي أَخُوكَ زَيْدٌ) sözünüzde isnadı ilkine yapmak ister ve ikinciyi onun bir tamamlayıcısı ve açıklayıcısı olarak zikrederseniz ikincisi atfı beyandır. Şayet isnadı ikincisine yapmak ister ve bu isnadda mübalağa yaparak ilkini ona hazırlık olarak getirirseniz ikincisi bedeldir. Bu durumda bedelin açıklayıcı vasfı ikinci planda kalır ve müsnedün ileyh olma vasfı birinci plana geçer. Mübdelün minh hazırlık mahiyeti arzeder. Görüldüğü gibi aralarındaki fark gizli değildir."[530] (والثَّانِي) Yani bedel-i baz (جُزْءُهُ) Yani mübdelün minh'in bir parçasıdır. (ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ) gibi. (وَالثَّالِثُ) Yani bedel-i iştimal (بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَوَّلِ) evvelkisi mübdelin minh'dir. (مُلَابَسَةٌ) Şöyle ki, metbuya yapılan nisbet, üstü kapalı olarak metbu ile ilişkili tabiye yapılmasını gerektirmektedir. (أَعْجَبَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ) gibi. Çünkü Zeyd'in zat değil, sıfatları itibarıyla beğenildiği baştan anlaşılmaktadır. hoşa gitmek işinin Zeyd'e nisbet edilmesi, üstü kapalı olarak sıfatlarından birine isnadını içermektedir. (سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ) misalinde de durum bundan ibarettir. Ama (ضَرَبْتُ زَيْدًا حِمَارَهُ) ve (ضَرَبْتُ زَيْدًا غُلَامَهُ)

529 - Şeyh Radi'nin sözü burada bitmiştir.
530 - Seyyid Şerif'in sözü burada biter.

misalleri böyle değildirler. Çünkü vurma işinin Zeyd'e nisbeti tamdır. Bu nisbetin sahih olabilmesi için Zeyd'den başka bir şeye itibar etmek gerekmez. Öyle ise bedel-i galat bölümüne dahildir. (بِغَيْرِهِمَا) Yani bu ilişki, bedelin mübdelün minhin tamamı veya cüzü olmasından başka bir şeydir. Böylelikle mesela mübdelün minh bedelin bir cüzü olursa[531] bedel-i iştimal kısmına girer ve ondan bedel yapılması aralarındaki mezkur ilişki[532] ye binaen olur. (نَظَرْتُ إِلَى الْقَمَرِ فَلَكِهِ) gibi. Burada, "Ay, yörüngesinin bir cüzü değildir. Sadece onun içerisinde hareket etmektedir" diye yapılan münakaşa, bu misale mahsus bir münakaşadır. Şayet başka bir örnek verilse (رَأَيْتُ دَرَجَةَ الْأَسَدِ بُرْجَهُ) gibi, o zaman böyle bir münakaşaya yer kalmaz. Zira burç, bütün derecelerin toplamından ibarettir. Musannif bu bedeli beşinci bir kısım saymamış ve (بَدَلُ الْكُلِّ عَنِ الْبَعْضِ) diye isimlendirmemiştir. Çünkü nadirdir. Hatta "arabların konuşmalarında geçmediği için saymamıştır ve verilen misaller ise yapmadır (sunidir)" denmiştir.

(والرَّابِعُ) Yani bedel-i galat (أَنْ تَقْصُدَ) yani senin yönelmenle olur. (إِلَيْهِ) yani aralarında bir ilişkiye itibar etmeden bedele yönelmenle olur. (بَعْدَ أَنْ غَلَطْتَ بِغَيْرِهِ) Bedelden başkasını yani mübdelün minhi yanlışlıkla söyledikten sonra (وَيَكُونَانِ) yani bedel ile mübdelin minh (مَعْرِفَتَيْنِ) mesela (ضَرَبْتُ زَيْدًا أَخَاكَ) gibi. (وَنَكِرَتَيْنِ) Mesela (جَاءَنِي رَجُلٌ غُلَامٌ لَكَ) gibi. (وَإِذَا وَمُخْتَلِفَيْنِ) Mesela (بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ) ve (جَاءَنِي رَجُلٌ غُلَامُ زَيْدٍ) gibi. (كَانَ الْبَدَلُ نِكِرَةً مُبْدَلَةً مِنْ مَعْرِفَةٍ فَالنَّعْتُ) Yani nekra bedelin sıfatlanması (وَاجِبٌ) maksat olan bir şey, olmayandan her yönüyle geri kalmaması için vacibtir. Nekralıktan kaynaklanan eksikliği telafi etmesi amacıyla sıfat

531 - Yani bedel-i baz'ın tersi olursa./el-Akd ün- Nami

532 - Yani metbuya yapılan nisbetin, üstü kapalı olarak metbu ile ilişkili olan tabiye yapılmasını gerektirmesi.

getirmişlerdir. (مِثْلُ بالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ وَيَكُونَـان ظَـاهِرَيْن) İsm-i zahir olurlar. Mesela (جَـاءَنِي زَيْـدٌ أَخُـوكَ) gibi. (وَمُضْمَرَيْـن) zamir olurlar. Mesela (اَلزَّيْدُونَ أَخُوكَ ضَرَبْتُ) ve (أَخُوكَ ضَرَبْتُهُ زَيْدًا) Mesela (وَمُخْتَلِفَيْـن) gibi.[533] (لَقِيتُهُـمْ إِيَّـاهُمْ) gibi. (وَلاَيُبْدَلُ ظَاهِرٌ مِنْ مُضْمَرٍ بَدَلَ الْكُلِّ مِنَ الْكُلِّ إِلاَّ مِـنَ الْغَـائِبِ مِثْـلُ زَيْـدًا إِيَّـاهُ ضَرَبْتُـهُ زَيْـدًا) Çünkü mütekellim ve muhatab zamirleri (marifelik bakımından en kuvvetli isimler olduklarından) delaletleri zahir ismin delaletinden daha kesindir, daha güçlüdür. Şayet ism-i zahir bedel-i küll ile bunlardan bedel yapılsa, delalet ettikleri şey aynı olmakla birlikte maksat olan bir kelimenin, olmayandan daha eksik bulunması lazım gelecektir. Yanlız bedel-i baz, bedel-i iştimal ve bedel-i galat böyle değildirler. Onlarda mani yoktur. Çünkü onlarda ilkinin delalet ettiği şey, ikincisinin delaletinden farklıdır. O bakımdan mezkur bedel yapılabilir. (أَعْجَبَتْنِي عِلْمُكَ) (أَعْجَبْتَنِي عِلْمِي) (اِشْتَرَيْتَنِي نِصْفَكَ) (اِشْتَرَيْتُكَ نِصْفِي) (ضَرَبْتُكَ الْحِمَارَ) ve (ضَرَبْتَنِي الْحِمَارَ) gibi.

ATF-I BEYAN

(عَطْفُ الْبَيَـان تَـابِعٌ) Bütün tabilere şamildir. (غَيْرُ صِفَـةٍ) Bu sözüyle sıfattan kaçınmıştır. (يُوَضِّـحُ مَتْبُوعَـهُ) Bu sözüyle de bedel, tekid ve harflerle atfedilen matuftan kaçınmıştır. Atfı beyanın muhakkak matbusundan daha açık (vazih) olması gerekmez. Bilakis tek başlarına edemedikleri izahı birlikte etmeleri gerekir. O bakımdan ilkinin (yani metbunun) ikincisinden (atf-ı beyandan) daha açık olması mümkündür. (مِثْلُ أَقْسَمَ بِا للهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ) "Ebu Hafs" künyesi, Ashabı Kiram'dan Ömer bin Hattab'a (R.A.) aiddir. Ömer ismi onun atfı beyanıdır. Bu sözün hikayesi şöyledir: Bir bedevi, Hz ömer'e gelerek "Ailem uzaktır. Ben ise sırtı yaralı, zayıf ve tabanları aşınmış bir deveye biniyorum" dedi ve kendisini iyi bir deveye bindirmesini istedi. Ömer (R.A) onu yalancı zannederek deve vermedi. Bunun üzerine bedevi geri dönerek gitti. Devesini yükledi. Sonra "Batha"vadisine yöneldi.

533 - Bazıları bunu tekid saymıştır. Bakınız el- Akd ün- Nami.

Devesinin arkasından yürüyerek şöyle demeye başladı: "Ebu Hafs dedikleri Ömer, Allah'a yemin etti. Senin devenin sırtında ne bir yara var, ne de tırnakları aşınmıştır dedi. Ey Allahım! Böyle demekle günaha girmişse onu bağışla..." diye söyleniyordu. Hz Ömer'de bu sırada vadinin yukarısından geliyordu. Bedevi "Ey Allahım böyle demekle günaha girmişse onu bağışla dedikçe Hz. Ömer "Allahım öyle yap, öyle yap" diyordu.Nihayet karşılaştılar. Hz Ömer bedevi'nin elinden tutu ve "yükü deveden indir" dedi. Bedevi indirdi. Hz. ömer ne görsün, deve gerçekten çelimsiz, sırtı yaralıdır ve tabanları da aşınmıştır... Bunun üzerine Hz. ömer bedeviyi kendi devesi üzerine bindirdi. Kendisine azık ve elbise verdi. (وَفَصْلُـهُ) Yani farkı (مِنَ وَاقِعٌ فِي مِثْلِ أَنَا ابْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ) yani lafzi hükümler açısından (الْبَـدَلِ لَفْظًـا بِشْـرٍ) Çünkü "Bişr" ismini "el - Bekri" den atfi beyan yaparsan caiz olur. Ama ondan bedel yaparsan caiz olmaz. Zira bedelde (metbuya amel eden) amil hükmen tekrarlanmıştır. O zaman takdiri şöyle olmaktadır: (أَنَا ابْنُ التَّارِكِ بِشْرٍ) [534] ve bu ise (الضَّارِبُ زَيْدٍ) bahsinde zikrettiğimiz gibi caiz değildir. (Ama atf-ı beyana gelince, metbunun hükmünde olması ve onun yerine geçmesi gerekmemektedir.) Beytin sonu (عَلَيْهِ الطَّيْرُ تَرْقُبُهُ وُقُوعًا) şeklindedir.

Şayet (التَّـارِكُ) kelimesini (الْمُصَـيِّرُ) manasına sokarsak (عَلَيْهِ الطَّـيْرُ) cümlesi onun ikinci mefulüdür. Aksi takdirde ﴿ (التارك) nün mefulünden ﴾ haldir ve (تَرْقُبُـهُ) sözü şayet "kuşlar" kelimesini (عَلَيْهِ) lafzının (yani zarf-ı müstekar'ın) faili yaparsak ondan haldir. Eğer mübteda yaparsak zarf-ı müstekardaki gizli zamirden haldir. (وُقُوعًـا) sözü (وَاقِـعٌ) ün cemisidir ve (تَرْقُبُـهُ) nün failinden haldir. Yani (وَاقِـعٌ حَوْلَـهُ مُتَرَقِّبَـةً لِإِزْهَـاقِ رُوحِـهِ) [535] şeklindedir. Çünkü insanda hayat emaresi kaldığı müddetçe akbabalar ona yaklaşmazlar.

---

534 - Kastedilen amil (التَّارِكُ) kelimesidir. Muzafun ileyhde amel etmektedir.

535 - Elimizdeki nüshalarda böyledir. Şiirlerin şerhinde ve bu muribte de böyledir. Oysa doğrusu (وَاقِعَةً حَوْلَهُ مُتَرَقِّبَةً لِانْبِزَاقِ رُوحِهِ) şeklinde olmasıdır. Bakınız el- Akd ün- Nami

Mana bakımından aralarındaki farka gelince, bunu daha önce görmüş bulunuyorsunuz.

Musannifin (أَنَاابْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشْرٍ) gibisinden maksadı, lamlı bir sıfat kelimesine muzafun ileyh olan lamlı bir ismin atfı beyanıdır. (الضَّارِبُ الرَّجُلِ زَيْدٍ) gibi. Diğer taraftan bahsettiğimiz atfı beyandan daha geniş bir hususun kastedilmesi de mümkündür. Yani atf-ı beyan olduğu zaman ki hükmü. bedel olduğu zaman ki hükmüne uymayan her lafız kastedilebilir. O zaman Musannifin misali, nida suretine de şamil olur. Mesela Zeyd ismini atf-ı beyan yaptığınızda (يَاغُلَامُ زَيْدٌ وَزَيْدًا) dersiniz. Lafzına hamlederek ref edilir. tenvinlenir ve mahalline hamledilerek nasbedilir tenvinlenir. Bedel yaptığınızda (يَاغُلَامُ زَيْدُ) dersiniz. Zeyd ismi zamme iledir, tenvinsizdir. İlk izahımız daha zahirdir. İkinci izahımız daha faydalıdır.

MEBNİ

(اَلْمَبْنِيُّ) Mebni olan ismi kastedmektedir. Bu tarif mebninin mahiyetini mutlak anlamda[536] bilip te, mebni ismi bilmeyene göre muteber olabilir. Şayet bilmezse onu kendisiyle tarif etmiş sayılır. Çünkü mebninin tarifinde mebni lafzı geçmektedir. (مَاناَسَبَ) mevsul olan (مَا) lafzı isimden ibarettir. (مَبْنِيَّ الْأَصْلِ) Asıl mebniler ise harf, fiili mazi ve emr-i hazırdır. Kitabın başındaki murab tarifinde geçen "asıl mebniye benzememek" sözüyle kastedilen, burada zikredilen münasebetin mevcut olmamasıdır. Zemahşeri bu münasebeti ayırıma tabi tutar. Ya isim, asıl mebni bir kelimenin manasını içerir. Mesela (أَيْنَ) gibi. Çünkü soru hemzesinin manasını içermektedir. Veya isim, asıl mebni bir kelimeye (herhangi bir özelliğinde) benzer. Mesela mübhem olan mevsuller, işaret isimleri ve

536 - Diğer nahiveciler, mutlak olarak mebninin tarifini şöyle yapmaktadırlar. (مَا كَانَ حَرَكَتُهُ وَسُكُونُهُ لَا بِعَامِلٍ)

sıfatlanan (مَا) ve (مَنْ) lafızları gibi. Zira bir sılaya, sıfata veya daha başka bir şeye muhtaç olmaları bakımından harflere benzerler. (Bilindiği gibi harflerin de tek başına bir manaları olmamaktadır.) Veya isim asıl mebninin yerine vaki olur. Mesela (نَزَالِ) gibi. Çünkü emri hazır olan (اِنْزِلْ) in yerine vaki olmuştur. Veya asıl mebninin yerine vaki olan isme şeklen (veznen) benzer (فَجَارِ) gibi. Zira mezkur nitelikteki (نَزَالِ) kelimesine benzemektedir. Veya asıl mebniye benzeyen bir kelimenin yerine vaki olur. Mesela zamme üzerine mebni kılınan münada gibi. Çünkü (أَدْعُوكَ) gibisindeki "kaf" zamirinin yerine gelmiştir. Bu "kaf" zamiri harf olan "kafa" benzemektedir. Harf olan kaf (ذَلِكَ) deki hitab kafıdır. Veya mebni bir kelimeye muzaf olur. Mesela (يَومَئِذٍ) kelimesindeki mimi fetha ile okuyanlara göre (مِنْ عَذَابِ يَوْمَئِذٍ) ayet-i kerimesi gibi. (أَوْ وَقَعَ غَيْرَ مُرَكَّبٍ) Veya amili de içinde bulunacak şekilde başkasıyla terkibe girenin gayrısıdır Buna göre (غُلَامُ عَمْرٍو , غُلَامُ زَيْدٍ , غُلَامُ بَكْرٍ) gibi sıralanan izafet terkiblerindeki muzaf mebnidir, muzafun ileyh murabtır.

Mebni kelime, murab kelimenin zıddı olunca ve (kitabın başında murabı tarif ve şerh ederken) asıl mebniye benzememek ve terkibe girmek şartlarına itibar edilince, o zaman mebni kendisinde, mezkur şartların ikiside bulunmayan kelime olmuş olmaktadır. Ya ikisi birden bulunmaz. Yahut yalnız birisi bulunmaz. Buradaki (أَوْ) kelimesi, ikisinden birinden kurtulamamayı ifade etmektedir. (Yoksa her ikisinin de biraraya gelmesine mani değildir.)

Musannif murabın tarifinde (اَلْمُرَكَّبُ الَّذِى لَمْ يُشْبِهْ مَبْنِيَّ الْأَصْلِ) demiş ve mebninin tarifinde ise "terkib" ve "müşabehet" unsurlarını yer değiştirerek (مَا نَاسَبَ مَبْنِيَّ الْأَصْلِ أَوْوَقَعَ غَيْرَ مُرَكَّبٍ) demiştir. Bunun nedeni, olması gereken şartı iki tarifte de, olmaması gereken şarttan önce zikretmekdir. Çünkü o daha önemlidir. (وَأَلْقَابُهُ) Yani Basralılara göre, sonlarının sukunu veya harekesi açısından mebninin lakapları (ضَمٌّ وَفَتْحٌ

(وَكَسْرٌ) Bunlar üç harekenin lakaplarıdırlar. (وَوَقْفٌ) sukunun lakabıdır. Ama Kufelilere gelince, mebninin lakaplarını muraba, murabınkini mebniye kullanmaktadırlar. Anlatmağa çalıştığımız husus şudur: Mebnilerin üzerindeki harekelere ve sukuna Basralılar sadece bu lakapları takmaktadırlar. Yoksa mezkur lakapları onların haricindekilerde hiç kullanmadıkları ve Kufelilerin[537] murabların harekelerine de kullandıkları söylenmek istenmemektedir. Çünkü Basralılar'da [538] nice kere murabların harekelerine de mezkur lakapları takmaktadırlar. Kitabın baş taraflarında isbatı geçmektedir. Zira Basralıların mezhebini izleyen Musannif (بِالضَّمَّةِ رَفْعًا وَالْفَتْحَةِ نَصْبًا وَالْكَسْرَةِ جَرًّا) demiştir. Yine diğerlerine de mezkur lakabları takmaktadırlar. Nitekim mesela (رَجُلٌ) kelimesinde "ra" harfi meftuhtur, "cim" harfi mazmumdur denir. (وَحُكْمُهُ) Yani mebninin hükmü ve mebnilik vasfı itibarıyla kendisine lazım gelen eseri (أَنْ لَايَخْتَلِفَ آخِرُهُ) Yani mebninin sonu demek istemektedir. Yalnız kayıtsız şartsız olarak değildir. Bilakis (لِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ) Çünkü bazen kelimenin sonu değişir. Fakat bu değişme, amillerin ihtilafından ötürü değildir. Mesela (مِنِ امْرِئٍ , مِنَ الرَّجُلِ , مِنْ زَيْدٍ) gibi. (Görüldüğü gibi "min" harfinin sonu amilsiz değişmektedir.) (وَهِيَ) Yani mebni demek istemektedir. Zamirin müennes olarak getiriliş nedeni, haberin müennes olması itibarıyladır. (الْمُضْمَرَاتُ وَأَسْمَاءُ الْإِشَارَاتِ وَالْمَوْصُولَاتُ وَالْمُرَكَّبَاتُ وَالْكِنَايَاتُ وَأَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ وَالْأَصْوَاتُ) "Esvat" kelimesi ref edilmelidir. Çünkü "esma" kelimesi[539] üzerine atfedilmiştir. "Efal" kelimesi üzerine atfedilmemiştir. Zira ilerde gelecek olan "sesler" bölümüne

537 - (والكوفيون يعربون بها) cümlesi (لايعربها) cümlesine matuftur. /el- Akd ün- Nami. Bazı nüshalarda ise yoktur ve zahir olan odur.

538 - el- Akd ün- Nami.

539 - Yani "esma-ül Efal" deki "esma" kelimesi üzerine atfedilmiştir.

"el-esvat" diyerek başlar. Ve esmaul esvat diyerek başlamaz (وَبَعْضُ الظُّرُوفِ) Musannif zarfların bazısı demiştir. Çünkü hepsi mebni değildir. Bir kısmı mebnidir. Bütün bunlar, mebni isimler açıklanırken zikredilen sekiz bölümdür. Onların her birinin mebniliğine bir sebeb gerekmektedir. zira isimlerde aslolan murablıktır. Diğer taraftan hareke üzerine mebni kılınmışsa, ayrıca iki sebeb daha gerekmektedir. Birincisi, niçin hareke üzerine mebni kılındığıdır. Çünkü mebnilikte aslolan sukundur. İkincisi niçin diğerleri değil de belli bir hareke tercih edildiğidir.

ZAMİR

(اَلْمُضْمَرُ مَا وُضِعَ لِمُتَكَلِّمٍ) Kendisiyle ilgili bir şeyler söyleyen mütekellim olması itibarıyla ona vazedilmiştir. (أَوْ مُخَاطَبٍ) Kendisine bir şeyler söylenmiş muhatab olması itibarıyla ona vazedilmiştir. (Şarih bu kayıtla "mütekellim" ve "muhatab" kelimelerinden kaçınmıştır. Çünkü onlar her ne kadar mezkur şahıslara vazedilmiş olsalar da, bahsedilen itibarla değildirler[540]. Kimisi de belirtiğimiz sakıncayı def etmek için) "Burada mütekellimden maksat (أَنَا) lafzını söyleyen kimsedir ve muhatabtan maksat kendisine (أَنْتَ) lafzı söylenen kimsedir." demiştir. Çünkü (أَنَا) sözü kendisini söyleyen kimseye ve (أَنْتَ) lafzı kendisine hitab edilen kimseye söylenmektedir. Böylece bu kayıtla (Yani zikrettiğimiz itibar göz önüne alınarak, mütekellime, muhataba ve zikri geçen gaibe vaz edilecek kaydıyla[541]) Mütekellim ve muhatab lafızlarının kendileri çıkmıştır. Çünkü bütün ism-i zahirler, mutlak olarak (yani zikri geçsin, geçmesin) gaib varlıklar için vazedilmişlerdir. (أَوْ غَائِبٍ تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ) Her ne kadar gaib varlıklara vaz edilseler de, bu kayıtla ismi zahirler çıkmışlardır. Çünkü onlarda, daha önce zikri geçmek hususu şart koşulmamıştır. (لَفْظًا أَوْمَعْنًى)

540 - Çünkü "muhatab" ve "mütekellim" denince daima üçüncü şahıslar akla gelmektedir.
541 - el- Akd ün- Nami ve İsam'dan özetle.

(أَوْ حُكْمًا) Lafzan önce geçiş tabiriyle, önde olanın telaffuz edilmesini kasdetmiştir. Bu önceden telaffuz ya hakiki anlamda olur (ضَرَبَ زَيْدٌ غُلَامَهُ) gibi veya takdiri anlamda olur (ضَرَبَ غُلَامَهُ زَيْدٌ) gibi. "Manen önce geçiş" tabiriyle, önde olanın lafız bakımından değil mana bakımından zikredilmiş olmasını kasdetmiştir. Bu mana, ya aynı lafızdan anlaşılır[542]. Mesela (اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى) gibi. Çünkü zikredilen zamirin mercii (اِعْدِلُوا) sözünden anlaşılan "adl" mastarıdır. Mana itibarıyla sanki önceden zikredilmiş gibidir. Veya sözün sıyakından (gelişinden) anlaşılır. Allahu Teala'nın (وَلِأَبَوَيْهِ) kavlindeki zamir gibi. Çünkü daha önce mirasın zikri geçince bu zikir orada miras bırakan birinin olduğuna delalet etmiştir. Böylece mana itibarıyla sanki önceden zikredilmiş gibidir. Hükmen öne geçişe gelince, bu iş şan ve kıssa zamirinde olmaktadır. Zira daha evvel zikri geçmeden getirilişinin nedeni, kıssanın tesirli olması amacıyla önce mübhem bir şekilde zikredilmesi sonra açıklanması suretiyle, gözde büyütülmek istenmesidir. Dolayısıyla bu şekilde ifade etmek, ilkin açıkça zikredilmesinden daha etkili olmakta ve sizinle muhatabınız arasında bilinen önce ki bir söze raci bir zamir hükmüne geçmektedir. Yine (نِعْمَ رَجُلاً زَيْدٌ) ve (رُبَّهُ رَجُلاً) sözlerindeki zamirlerin mercisi de hükmen öne geçmiştir. (وَهُوَ) Yani makablindeki kelimeye nazaran zamir iki kısımdır. (مُتَّصِلٌ وَمُنْفَصِلٌ فَالْمُنْفَصِلُ الْمُسْتَقِلُّ بِنَفْسِهِ) Makablindeki başka bir kelimeye, onun bir tamamlayıcısı (cüzü) olacak şekilde (bağımlı ve) muhtaç olmayan zamirdir. İsm-i zahire benzer. Amiliyle yanyana gelmiş de olabilir. Mesela Hicazlıların şivesindeki (مَاأَنْتَ مُنْطَلِقًا) sözü gibi. Veya yanyana gelmemiş de olabilir. (مَاضَرَبْتُ إِلاَّ إِيَّاكَ) gibi. (وَالْمُتَّصِلُ غَيْرُ الْمُسْتَقِلِّ بِنَفْسِهِ) Yani kendisine bitişmek ve onun bir parçası olmak için makablindeki amile muhtaç olan zamirdir. (وَهُوَ) Yani irab

542 - Yani zikredilen lafızdan anlaşılan manayı telaffuz etsek ikisinin de asli harflerinin aynı olduğunu görürüz.

bakımından zamir, (مَرْفُوعٌ وَمَنْصُوبٌ وَمَجْـرُورٌ) Çünkü ism-i zahir makamına geçmektedir ve ismi zahir üç kısma ayrılır. (فَالْأَوَّلَانِ) Yani merfu zamirin ve mensub zamirin her biri iki bölüme ayrılır. (مُتَّصِلٌ) Çünkü asıl olan muttasıl zamirdir. (وَمُنْفَصِلٌ) İttisal'e (birleşmeğe) bir engel çıktığında munfasıl olarak gelir. (وَالثَّـالِثُ) Yani mecrur zamir (مُتَّصِـلٌ فَقَـطْ) çünkü aslolan ittisale kendisinde bir mani bulunmamaktadır. Nelerin ittisale mani olduğunu inşaallah ilerde öğreneceksiniz. (فَذَلِـكَ) Yani zamir (خَمْسَـةُ أَنْـوَاعٍ) merfu-muttasıl, merfu munfasıl, mensub muttasıl, mensub-munfasıl ve mecrur-muttasıl olmak üzere beş türlüdür. (اَلنَّـوْعُ الْأَوَّلُ) Merfu-muttasıl zamiri kastedmektedir. (ضَمِـيرُ ضَرَبْـتُ) Malum olan mazinin müfred mütekellim sıgasıyla okuyunuz. (وَضُرِبْـتُ) Meçhul mazinin müfred mütekellim sıgasıyla okuyunuz. Zikredilen iki sıgadaki zamir (ve onlardan sonraki sıgaların zamirleri şu iki sıganın zamirinde) sona ermektir. İlki (إِلَى ضَرَبْـنَ) Malum olan mazinin cemi gaibe sıgasıyla okuyunuz. (وَ) İkincisi (ضُرِبْـنَ) Meçhul olan mazinin cemi gaibe sıgasıyla okuyunuz. Musannifin ilkin mütekellim zamirini zikredişinin nedeni marifelerin en güçlüsü oluşudur. Gaib zamirini de en sona almıştır. Çünkü tarifliği diğer zamirlerden daha düşüktür. Çekim şeklini gösterecek olursak:

(ضَرَبْتُ , ضَرَبْنَا , ضَرَبْتَ , ضَرَبْتُمَـا , ضَرَبْتُـمْ , ضَرَبْـتِ , ضَرَبْتُمَـا , ضَرَبْتُـنَّ , ضَـرَبَ ضَرَبَـا , ضَرَبُـوا ضَرَبَـتْ , ضَرَبَتَـا , ضَرَبْـنَ) ve meçhulleride bu kurala tabidirler. (وَالنَّـوْعُ الثَّـانِي) Munfasıl merfu zamir kastedilmektedir. (أَنَا إِلَى هُنَّ) Bunları sayacak olursak (أَنَا , نَحْنُ , أَنْـتَ , أَنْتُمَا , أَنْتُمْ , أَنْـتِ , أَنْتُمَـا , أَنْتُـنَّ , هُـوَ , هُمَـا , هُـمْ , هِـيَ , هُمَـا , هُـنَّ) (Basralı alimlerin) ittifakına göre (أَنْـتَ) den (أَنْتُنَّ) ye kadarkilerde zamir olan kısım (أَنْ) lafzıdır. Sonuna katılan diğer harfler ise, müfred, tesniye, cemi, müzekker ve müennes olma durumuna işaret eden

eklerdir. (وَ النَّوْعُ الثَّالِثُ) Muttasıl mensub zamir kastedilmektedir. İki kısma ayrılır. İlk kısım fiile bitişir. Mesela (ضَرَبَنِي إِلَى ضَرَبَهُنَّ) Diğerlerini sıralayacak olursak: (ضَرَبَنِي ,ضَرَبَنَا , ضَرَبَكَ , ضَرَبَكُمَا , ضَرَبَكُمْ , ضَرَبَكِ , ضَرَبَكُمَا , ضَرَبَكُنَّ , ضَرَبَهُ , ضَرَبَهُمَا , ضَرَبَهُمْ , ضَرَبَهَا , ضَرَبَهُمَا , ضَرَبَهُنَّ) gibi. İkinci kısım fiilden başkasına bitişir. (إِنَّنِي , إِنَّنَا , إِنَّكَ , إِنَّكُمَا , إِنَّكُمْ , إِنَّكِ , إِنَّكُمَا , إِنَّكُنَّ , إِنَّهُ ... إِنَّهُنَّ) gibi. (وَالنَّوْعُ الرَّابِعُ) Munfasıl mensub zamir kastedilmektedir. (إِيَّاىَ) Diğerlerini sıralarsak (إِيَّانَا , إِيَّاكَ , إِيَّاكُمَا , إِيَّاكُمْ , إِيَّاكِ , إِيَّاكُمَا , إِيَّاكُنَّ , إِيَّاهُ) lafızları (إِلَى إِيَّاهُنَّ) (إِيَّاىَ) zamirinde ihtilaf çoktur. Ama tercihe şayan görüşe göre zamir olan kısım (إِيَّا) dır. Ekler ise müennesliğe, müzekkerliğe, cemiliğe, tesniyeliğe, müfredliğe, gaibliğe, muhatablığa ve mütekellimliğe delalet eder. (وَالنَّوْعُ الْخَامِسُ غُلَامِي) İsme bitişmiş olanına misaldir. (وَلِي) harfe bitişmiş olanına misaldir. Diğerleri (غُلَامِي , غُلَامُنَا , غُلَامُكَ) lafızları (إِلَى غُلَامِهِنَّ وَ) ... Yine (لِي , لَنَا , لَكَ) ... lafızları (إِلَى لَهُنَّ) Kaide hem mütekellim, hem muhatab ve hem de gaib zamirlerinin altışar tane olmasını gerektiriyordu. Ancak araplar mütekellim için altı manaya delalet etmek üzere iki lafız koymuşlardır. Mesela (ضَرَبْتُ) ve (ضَرَبْنَا) gibi. (ضَرَبْتُ) zamiri müfred müzekker ve müfred müennes arasında ortaktır. (ضَرَبْنَا) zamiri dört mana arasında ortaktır. Bunlar tesniye müzekker, tesniye müennes, cemi müzekker ve cemi müennestir.

Muhatab sıgaları için beş lafız koymuşlardır. Dört tanesi müstakildir. Biri müzekker tesniye ile müennes tesniye arasında ortaktır.

Gaib sıgalara bu hususta muhatabların hükmünü vermişlerdir. (ضَرَبَا) ve (ضَرَبَتَا) gibisindeki müşterek zamir eliftir, "ta" harfi ise tenis alametidir.

Bahsettiğimiz beş nevinin kalan dördünde de durum farksızdır. Yani mütekellim zamirleri için iki lafız, muhatablar için beş lafız ve gaibler için beş lafız koymuşlardır. Topu topuna onsekiz manaya on iki lafız

vazetmişlerdir. Her nevide onsekiz mana için konmuş oniki lafız bulununca, beş nevide yekün olarak doksan manaya altmış lafız vazedilmiş olmaktadır. Sarfçılar onların illetlerini ve birbiriyle ilişkilerini açıklarlar. Ancak biz bunları zikrederek sözü uzatmayacağız. (وَالْمَرْفُوعُ الْمُتَّصِلُ خَاصَّةً) Yani muttasıl mensub ve muttasıl mecrur zamirler değil. (يَسْتَتِرُ) Çünkü muttasıl mensub ile muttasıl mecrur zamirler kelamda fazladırlar. (Umde değildirler.) Merfu zamirler ise fiilden bir parça gibidir. Kısaltma yapmak amacıyla vazedilen zamirler bahsinde, fiilin lafzıyla yetinerek failin gizlenmesine cevaz vermişlerdir. Tıpkı meşhur bir kelimenin sonundaki asli harflerden bazılarını hazfetmek gibi. Geriye bırakılan harflerde, atılanlara delil bulunur. Bu durum terhim bölümünde olduğu gibi (sırf hafiflik sağlama maksadına) mebnidir. Fakat bu gizleniş bütün sıgalarda değildir. Bilakis: (فِي الْمَاضِي لِلْغَائِبِ) Mazi fiilin müfred müzekker gaib sıgasındadır. Tabi ki ismi zahire isnad edilmediği zaman böyledir. Mesela (زَيْدٌ ضَرَبَ) gibi. (وَالْغَائِبَةِ) İsmi zahire isnad edilmediğinde, müfrede müennes gaibe sıgasındadır. (هِنْدٌ ضَرَبَتْ) gibi. Buradaki "ta" harfi müenneslik alametidir ve merfu zamir değildir. Şayet olsaydı (ضَرَبَتْ هِنْدٌ) gibisinde ism-i zahir faille biraraya gelmezdi. (وَفِي الْمُضَارِعِ لِلْمُتَكَلِّمِ مُطْلَقًا) müfred olabilir, tesniye ve cemi olabilir. Müzekker olabilir, müennes olabilir. Mesela (أَضْرِبُ) ve (نَضْرِبُ) gibi. (وَلِلْوَاحِدِ الْمُخَاطَبِ) Yani müzekkerde demek istemektedir. (تَضْرِبُ) ve (اِضْرِبْ) gibi. (وَلِلْوَاحِدِ الْغَائِبِ وَالْغَائِبَةِ) İsm-i zahire nisbet edilmedikleri zaman böyledirler. (زَيْدٌ يَضْرِبُ) ve (هِنْدٌ تَضْرِبُ) gibi. (وَ فِي الصِّفَةِ مُطْلَقًا) İsmi fail veya ismi meful veya sıfatı müşebbehe olabilir. Müfred veya tesniye yahud cemi olabilir. Müzekker yahud müennes olabilir. Yalnız bunların (أَقَائِمُ الزَّيْدَانِ) misalinde görüldüğü gibi ism-i zahire nisbet edilmemeleri gerekir. Mesela (زَيْدٌ ضَارِبٌ , هِنْدٌ ضَارِبَةٌ , الزَّيْدَانِ ضَارِبَانِ , اَلْهِنْدَانِ ضَارِبَتَانِ ,

(اَلزَّيْدُونَ ضَارِبُونَ , اَلْهِنْدَاتُ ضَارِبَاتٌ) gibi ve (ضَارِبَانِ) gibisindeki elif ve (ضَارِبُونَ) gibisindeki "vav" zamir değildir. Çünkü nasb ve cerr haletinde "ya" ya çevrilmektedirler. Oysa amilleri değişmedikçe zamirler değişmezler. Burada ise amiller zamirde amel etmemektedirler. Bilakis ism-i failde amel etmektedirler. Zamir de onun failidir ve daha önce ref halinde nasıl bulunuyorsa değişmeksizin öylece kalır. Dolayısıyla mezkur "elif" ile "vav" zamir olsalardı değişmezlerdi. Görülmüyor mu ki, (تَضْرِبِينَ) deki "ya" (يَضْرِبْنَ) deki "nun" (تَضْرِبُونَ) deki "vav" (يَضْرِبَانِ) deki "elif" hiç değişmez. Öyle ise ötekiler yani sıfatlardaki elif ile vav tesniye ve cemilik harfleridirler, zamir değildirler.

MUTTASIL ZAMİR ÖZÜRLENMEDEN MUNFASIL ZAMİR GETİRİLMEZ

(وَلَايَسُوغُ الْمُنْفَصِلُ إِلاَّ لِتَعَذُّرِ الْمُتَّصِلِ) İster merfu olsun, ister mensub olsun munfasıl bir zamirin getirilmesi sadece muttasıl olanının oraya getirilmeyişindendir. Çünkü zamirler kısaltma yapmak için vaz edilmişlerdir. Muttasıl zamir daha kısadır. Onu getirmek mümkün olduğu sürece munfasılı getirmek caiz olmaz. (وَذَلِكَ) Yani muttasıl zamirin özürlenmesi (بِالتَّقْدِيمِ) yani zamirin takdim edilmesiyle olur. (عَلَى عَامِلِهِ) Çünkü amilin önüne geçtiği zaman ona birleşemez. Zira ittisal ancak amilin sonuna olur. (أَوْ بِالْفَصْلِ) Bu ayırım şunun için yapılır. (لِغَرَضٍ لَايَحْصُلُ إِلاَّ بِهِ) Çünkü fasılanın meydana gelmesi ittisali engeller. Fasıla konmadığı zaman da maksat hasıl olmaz. (أَوْبِالْحَذْفِ) Yani amilin hazfi sebebiyle olur. Çünkü amil hazfedildiği zaman. kendisine birleşecek bir şey kalmaz. (أَوْبِكَوْنِ الْعَامِلِ) Yani zamirin amili (مَعْنَوِيًّا) Çünkü lafzın manaya birleşmesi imkansızdır. (أَوْ) Amilinin (harf) olmasıyla (حَرْفًا وَالضَّمِيرُ) ona mamul olan zamir ise (مَرْفُوعٌ) çünkü merfu zamir harfe birleşmez. Zira bu onların diline aykırıdır. Ama mensub

zamir öyle değildir. O bitişebilir. (إِنَّنِي) ve (إِنَّكَ) gibi. (أَوْبِكَوْنِهِ) yani zamirin (müsnedün ileyh) olmasıyla (مُسْنَدًا إِلَيْهِ) yani bu zamirin kendisine isnad edilecek (صِفَةٌ جَرَتْ عَلَى غَيْرِ مَنْ هِيَ) zamir sıfata racidir. (كَائِنَةٌ لَهُ) [543] Çünkü zamir bu sıfattan ayrılmazsa (yani munfasıl olarak getirilmezse) bazı durumlarda karışıklık meydana gelir. Mesela (زَيْدٌ عَمْرٌو ضَارِبُهُ هُوَ) gibi. ﴾ En sondaki (هُوَ) zamirini munfasıl getirmeyip muttasıl getirir ve sıfatın içinde gizlersek. Yani ﴿ (زَيْدٌ عَمْرٌو ضَارِبُهُ) dersek vuranın Amr mı, Zeyd mi olduğu bilinmez. Hatta ilk akla gelen Amr'ın vurmasıdır. Çünkü mercii olan müstetir zamire en yakın kişi Amr'dır. Ama (ضَارِبُهُ هُوَ) dediğimizde durum değişir. Zamir, adeten olması gerektiği şeklin tersine sıfattan ayrılınca merciinin de görünüşün tersine olduğu anlaşılır ve bu merci Zeyd olur. Aksi halde o zamire ihtiyaç yoktur.

Zamirin munfasıl olarak getirilmediği bazı yerde karışıklık vuku bulunca, karışıklık olmayan yerler dahi oraya katılarak bölümün tek bir disiplin altına girmesi sağlamıştır. Musannif metinde daha kapsamlı olmasına rağmen (مَا) lafzını kullanmamış ve (مَنْ) lafzını kullanarak (مَنْ هِيَ لَهُ) demiştir. Nedeni varlıkların aslı (olan akıllılar) la yetinmesidir. (مِثْلُ إِيَّاكَ ضَرَبْتُ) Amiline zamirin tekaddüm etmesine misaldir. (وَمَا ضَرَبَكَ إِلاَّ أَنَا) Bir amaç için getirilen fasılaya misaldir. O amaç burada tahsislik sağlamaktır. (وَإِيَّاكَ وَالشَّرَّ) Amilin hazfına misaldir. Yani (بَعِّدْ نَفْسَكَ مِنَ الشَّرِّ) demektir. (وَ أَنَا زَيْدٌ) Amilin manevi olmasına misaldir. (وَمَا أَنْتَ قَائِمًا) Amili harf olan merfu zamire misaldir. (وَهِنْدٌ زَيْدٌ ضَارِبَتُهُ هِيَ) Sahibinden başkasına cereyan eden bir sıfatın isnad edildiği zamire misaldir. Çünkü Zeyd kelimesine cereyan eden yani onun haberi olan (ضَارِبَةٌ) sıfatı, bahsedilen

543 - "Sıfat" la kastedilen, ismi fail, ismi mefûl ve sıfatı müşebbehedir ve cereyan etmesi ise irab bakımından sıfat, hal, sıla veya haber olmasıdır. Şeyh Radi

zamire isnad edilmiştir. Evet, Zeyd'e cereyan ettiği halde Hind'in sıfatıdır. Zira vurmak işi Hind'in zatıyla kaimdir.

Bu durum (yani zikredilen misalin, sahibinden başkasına cereyan eden bir sıfatın isnad edildiği zamire misal olması) (هِيَ) zamiri tekid değil fail olduğu zaman geçerlidir. Eğer fail olmazsa, o zaman verilen misal, tekid amacı için getirilen fasılaya bir misal olmaktadır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu gerekli bir tekiddir. Fail değildir. Çünkü (نَحْنُ الزَّيْدُونَ ضَارِبُوهُمْ نَحْنُ) demek zaafsız olarak caizdir. Eğer fail olsaydı bunda zaaf görürlerdi. Çünkü sıfat bahsinde geçtiği gibi (قَامَ رَجُلٌ قَاعِدُونَ غِلْمَانُهُ) sözünde zayıflık görmüşlerdir[544]. Ama mezkur misal hakkında Zemahşeri'den gelen rivayet (ضَارِبُهُمْ نَحْنُ) şeklindedir. Buna göre, Musannifin dediği gibi fail olmaktadır.

Hükmün, karışıklık olan şekillerde öncelikle geçerli olduğunu belirtmek için, Musannif karışıklık olmayan şekle misal vermiştir. (وَإِذَا اجْتَمَعَ الضَّمِيرَانِ وَلَيْسَ أَحَدُهُمَا مَرْفُوعًا) Musannif (أَكْرَمْتُكَ) gibisinden kaçınmıştır. Çünkü merfu zamir fiilin bir cüzü gibidir. O zaman sanki ikinci zamir ile fiil arasına (ilk zamir) fasıla (olarak) girmemiş gibidir ve ikincisinin muttasıl olması vacibtir. (فَإِنْ كَانَ) Yani ikisinin bir araya gelip hiç biri de merfu olmazken (أَحَدُهُمَا) yani ilk zamirden biri (أَعْرَفَ) yani marifeliği diğerinden daha kuvvetliyse demektedir. (أَعْطَاهَا إِيَّاهُ) misalindeki gibi birbirine denk olduğu zamandan kaçınmıştır. Çünkü o zaman ikincisinin munfasıl biçimde getirilmesi (yani oradan ayrılması) vacibtir. Zira aksi takdirde tercih ettirecek bir neden bulunmaksızın iki denk şeyden birini diğerine takdim etmek lazım gelmektedir. (وَقَدَّمْتَهُ) Yani marifeliği daha kuvvetli olanı diğerine takdim etmişseniz demektedir. Musannif marifeliği daha güçlü olanın tehir edildiği durumdan kaçınmıştır. Mesela (أَعْطَيْتُهُ إِيَّاكَ) gibi. Çünkü o zaman ikincisinin ayrılması lazımdır. Zira mütekellim, daha

544 - el- Akd ün- Nami'den özetle

marifeli olanı tehirde mazur görülsün ve ilk bakışta kendisi kınanmasın diye aslın tersine olarak[545]munfasıl getirir.

Ama Sibeveyhden muttasıl olarak getirmenin caiz olduğu rivayet edilmiştir. (أَعْطَيْتُهُوكَ) gibi[546]. (فَلَكَ الْخِيَارُ) Yani seçme hakkınız vardır. (فِي الضَّمِيرِ الثَّانِي) İsterseniz bitişik olarak getirebilirsiniz. (نَحْوُ أَعْطَيْتُكَهُ) Muttasıl zamirle fasıla oluşmadığı kabul edilerek caiz olur. İsterseniz munfasıl olarak da getirebilirsiniz. (أَعْطَيْتُكَ إِيَّاهُ) gibi. Bu durumda, her ne kadar muttasıl olsa bile kendisini fiilden ayıran zamirle fasılanın oluştuğu kabul edilir. (وَ نَحْوُ ضَرْبِيكَ) Şübhesiz ki burada iki zamir biraraya gelmiştir. Hiç birisi merfu değildir. Çünkü ilki muzafun ileyhlikle mecrurdur. İkincisi mefullukle mensubtur ve marifeliği daha kuvvetli olan mütekellim zamiri takdim edilmiştir. Öyle ise muttasıl zamirle fasılanın meydana gelmediğini kabul ederek ikincisini birleştirebilirsiniz. (وَلَكَ الْفَصْلُ نَحْوُ ضَرْبِي إِيَّاكَ) Fasılanın meydana geldiğine itibar edilmesinden ötürüdür. (وَإِلاَّ) Yani onlardan birinin marifeliği daha kuvvetli olmazsa veya olur fakat takdim edilmezse (فَهُوَ) yani her iki takdirde ikinci zamir (مُنْفَصِلٌ) başka bir şey olmaz. İlk takdire gelince, sebebi tek kelime gibi olan yerde birbirine denk iki şey arasında tercihe şayan biri bulunmaksızın tercih yapmak lazım gelmesidir. İkinci takdire gelince, tek kelime gibi olan yerde zayıf olanı, kuvvetli olana takdimini hoş görmemeleridir. (نَحْوُ أَعْطَيْتُهُ إِيَّاهُ) İkisi de gaib zamiri olduğu için, birinin marifeliği daha kuvvetli olmadığı duruma misaldir. (أَوْ أَعْطَيْتُهُ إِيَّاكَ) Birinin marifeliği daha kuvvetli olduğu fakat takdim edilmediği duruma misaldir. (وَ الْمُخْتَارُ فِي خَبَرِ بَابِ كَانَ) Yani (كَانَ) ve kardeşlerinin haberi zamir

545 - Yani aslı muttasıl gelmesidir.

546 - "Seni ona verdim" şeklinde anlayınız. Çünkü ilki fail yani "ahiz" ikincisi "mehuz" dur. Bakınız el- Akd ün- Nami (قوله فى أول الوهلة)

olduğunda (اَلاِنْفِصَالُ) mesela (كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا وَكُنْتُ إِيَّاهُ) gibi. Zira aslında mübteda (olan ismin) haberidir ve mübtedanın haberinin munfasıl zamir olması gerekir. Çünkü amili manevi bir amildir. Diğer taraftan muttasıl olarak gelmesi de caizdir. (كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا وَكُنْتُهُ) gibi. Zira mefule benzemektedir ve (زَيْدًا ضَرَبْتُهُ) gibisindeki meful zamirinin ittisali vacibtir. Meful benzerinde, ittisal vacib olmasa bile en azından caiz olması gerekir.

Burada munfasıl olarak gelmesi tercih edilmektedir. Çünkü aslına riayet etmek, mefule benzeyişine riayet etmekten daha uygundur. (وَالأَكْثَرُ) Yani (لَوْلاَ) dan sonra gelen merfu zamir en çok munfasıl bir halde gelir. Çünkü (لَوْلاَ) nın mabadi mübtedadır. Haberi hazfedilir. (تَقُولُ لَوْلاَ أَنْتَ إِلَى آخِرِهَا) Yani (لَوْلاَ أَنْتَ , لَوْلاَ أَنْتُمَا , لَوْلاَ أَنْتُمْ , لَوْلاَ أَنْتِ , لَوْلاَ أَنْتُمَا , لَوْلاَ أَنْتُنَّ , لَوْلاَهُوَ , لَوْلاَهُمَا , لَوْلاَهُمْ , لَوْلاَ هِيَ , لَوْلاَهُمَا , لَوْلاَهُنَّ , لَوْلاَأَنَا , لَوْلاَنَحْنُ) Aslında en uygun olanı Musannifin "(لَوْلاَ أَنَا لَوْلاَنَحْنُ إِلَى آخِرِهَا)" demesiydi. Fakat bu sıralamanın zaruri olmadığına dikkat çekmek için uslubu değiştirmiştir. (وَ) (عَسَى) dan sonra gelen merfu zamir en çok muttasıl bir halde gelir... Çünkü (عَسَى) nın mabadi faildir[547].

(تَقُولُ عَسَيْتُ إِلَى آخِرِهَا، وَقَدْ جَاءَ فِي بَعْضِ اللُّغَاتِ لَوْلاَكَ وَعَسَاكَ إِلَى آخِرِهِمَا)[548] Ahfeş (لَوْلاَ) dan sonra gelen "kaf"ın, merfu zamir makamına gelmiş mecrur zamir olduğunu kabul etmiştir. Çünkü zamirler birbirilerinin yerine gelebilirler. Mesela (مَاأَنَا كَأَنْتَ) dersin. Burada (أَنْتَ) lafzı her ne kadar merfu zamir ise de, mecrur zamirin yerine gelmiştir. Sibeveyh ise burada (لَوْلاَ) nın harfi cerr olduğunu ve "kaf" ında yerli yerine gelmiş mecrur zamir olduğunu

547 - (عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ) gibisinde fail olabilir. Ama (عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ) gibisinde (عَسَى) nın ismi kabul edilmektedir.

548 - Merfu muttasıl zamir gelmesi gerekirken, mensub muttasıl zamir gelmiştir.

söylemiştir. Böylece Ahfeş (لَوْلاَ) nın mabadinde tasarrufda bulunmaktadır. Sibeveyh ise لَوْلاَ nın kendisinde tasarrufda bulunmaktadır. (عَسَاكَ) nin irabına gelince, Ahfeş merfu makamına geçmiş mensub zamir olduğunu kabul etmiştir. Sibeveyh ise (عَسَى) yı burada (لَعَلَّ) ye hamleder. Çünkü mana itibarıyla aralarında bir yakınlık vardır. (O zaman "kaf" zamiri mensubtur. Yerli yerine gelmiştir. Merfu bir haber iktiza eder.) Yine Ahfeş burada zamirde, Sibeveyh ise amilde tasarrufta bulunmuştur.

VİKAYE NUNU

(وَنُونُ الْوِقَايَةِ مَعَ الْيَاءِ) Yani mütekellim ya'sının yanına (لاَزِمَةٌ فِي الْمَاضِي) Mazinin arkasına bu "ya" ilhak edildiğinde nun-u vikaye lazımdır. Hikmeti ise, cerr'in kardeşi olan ve sadece isimde görülen kesra'dan, mazi fiilin arkasını korumasıdır. Bunun için "vikaye (koruma) nun'u" diye isimlendirilmiştir. (ضَرَبَنِي) gibi (وَ) Yine vikaye nunu lazımdır. (فِي الْمُضَارِعِ) Fakat kayıtsız şartsız değildir. Bilakis şu haldeki muzari fiile gelir: (عَرِيًّا عَنْ نُونِ الْإِعْرَابِ) Yani irab kendisi olmuş olan nun harfinden ari muzariye lazımdır. (يَضْرِبُنِي) gibi. Hikmeti, yine muzarinin sonunu mezkur kesradan korumaktır.

(تَضْرِبِيْنَ) nin kesrası böyle değildir. (Burada vikaye nununa ihtiyaç yoktur.) Çünkü o kesra hükmen ortada sayılır. (Zamir olan "ya" fiilin cüzü gibidir. Zira failidir.) Diğer taraftan (لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا) sözündeki kesra ve (قَالِ الْحَقَّ) sözündeki kesra da böyle değildir. Çünkü arizidir. (İki sakinin yan-yana gelmesinden arız olmuştur.) (وَأَنْتَ مَعَ النُّونِ الْإِعْرَابِيَّةِ الْكَائِنَةِ فِيهِ) zamir muzariye racidir. (وَمَعَ لَـدُنْ وَإِنَّ وَأَخَوَاتِهَا) Yani (أَنَّ , كَأَنَّ , لَكِنَّ) ve (لَعَلَّ) yi kastedmektedir. (مُخَيَّرٌ) (لَـدُنْ) lafzının dışındakilerde mebnilik harekesini

ve (لَدُنْ) lafzında sukunu korumak için vikaye nun'unu getirebilirsiniz. Yine (لَعَلَّ) ve (لَيْتَ) nin dışındakilerde hakikaten nunun peş peşe gelmesinden sakınmak için ve (لَعَلَّ) de lam harfinin mahrecinin nuna yakınlığı itibarıyla hükmen üç nunun arka arkaya gelişinden kaçınmak için ve (لَيْتَ) yi de kardeşlerine hamletmek suretiyle vikaye nunu'nu getirmeyebilirsiniz. (وَيُخْتَارُ) Yani vikaye nunu'nun getirilişi (فِي لَيْتَ) (إِنَّ) ve kardeşleri arasında sadece (لَيْتَ) böyledir. Çünkü kendisinde bir mani bulunmamaktadır. Kardeşlerine hamledilmesi ise aslın hilafınadır. (وَفِي مِنْ وَعَنْ وَقَدْ وَقَطْ) Son ikisi (حَسْبُ) manasındadırlar. Bunlarda nunun getirilmesi tercih edilir. Çünkü hem harfleri azdır, hem de mebnilikte asıl olan sürekli sukunu muhafaza etmek istenir. (وَعَكْسُهَا) Müennes zamir (لَيْتَ) kelimesine racidir. (لَعَلَّ) Tercih noktasında demektir. Harflerinin çoğunluğu ve şeddenin ağır gelişi nedeniyle nun'un terkedilmesi tercih edilir. (وَيَتَوَسَّطُ بَيْنَ الْمُبْتَدَإِ وَالْخَبَرِ قَبْلَ الْعَوَامِلِ) Mübteda ile habere herhangi bir amil duhul etmezken demektir. (زَيْدٌ هُوَ الْقَائِمُ) gibi. (وَبَعْدَهُ) Yani onlara amil duhul ettikten sonra demektedir. Mesela Allahu Teala'nın (كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ) sözü gibi. (صِيغَةُ مَرْفُوعٍ) Musannif merfu zamir dememiştir. Çünkü zamirliğinde ihtilaf vardır. (مُنْفَصِلٍ مُطَابِقٍ لِلْمُبْتَدَإِ) Müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik, müennes, mütekellimlik, muhatablık ve gaiblik bakımından mübtedaya uyar. (يُسَمَّى هَذَا الْمَرْفُوعُ فَصْلاً) ve mübteda ve haber arasına yapılan bu girişin amacı (لِيَفْصِلَ) ortadaki bu merfu munfasılın (بَيْنَ كَوْنِهِ) Mecrur zamir habere racidir. (نَعْتًا وَخَبَرًا) Her ikisinin de gelmesi mümkün olan yerde demektir. Sonra kullanım sahası genişletildi ve karışıklık olmayan yerlerde de kullanıldı. Karışıklık şuralarda olmaz; irabın farklılık arzettiği yerler

mübtedanın zamir olduğu yerler ve daha başka haberin sıfat olamıyacağı yerlerdir. Karışıklık olan durumlara hamil edilmek suretiyle böyle yapılmıştır. (وَشَرْطُهُ) Yani mezkur merfu ile "fasl" yapılabilmesinin şartı (أَنْ يَكُونَ الْخَبَرُ مَعْرِفَةً أَوْ أَفْعَلَ مِنْ كَذَا) Çünkü "fasl" işine orada ihtiyaç duyulur. Çünkü (أَفْعَلُ مِنْ) kalıbı, marife isimlere ilhak edilmiştir. Çünkü başına lam-ı tarif gelmez. (مِثْلُ كَانَ زَيْدٌ هُوَ أَفْضَلَ مِنْ عَمْرٍو) Musannif, amilin duhulundan sonra araya giren merfu sıganın (أَفْعَلُ مِنْ) ile olanına misal vermekle yetinmiş ve marife haber ile olanına veya amilinden önce araya girenine misal vermemiştir. Çünkü son ikisine çok rastlandığından misallerine gerek yoktur. (وَلَامَوْضِعَ لَهُ) Yani "fasl" işini yapan mezkur sıganın irabtan mahalli yoktur. (عِنْدَ الْخَلِيلِ) Çünkü ona göre zamir sıgasında gelmiş bir harftir. Bazı alimlere göre ise mebni bir isimdir. İrabtan mahal almasını gerektiren illeti yoktur. Amili bulunmamaktadır. Fakat Halil, isim kabul edilip te kendisine irabtan mahal verilmemesini uzak görür. O nedenle harf olduğunu kabul eder. (وَبَعْضُ الْعَرَبِ يَجْعَلُهُ مُبْتَدَأً) Yani nahivcilerin mübteda olduğuna hükmetmelerine sebeb olacak şekilde kullanılırlar. Yoksa araplar mübtedayı ve haberi bilmezler. (وَمَابَعْدَهُ خَبَرُهُ) (خبره) sözü ya haber olarak merfudur. O zaman cümle hal cümlesi olur. Veya (يَجْعَلُ) fiilinin ikinci mefulüne atfedilerek mensubtur. ﴿ O zaman ismi mevsul olan (مَا) lafzı, birinci mefulune atfedilerek mahallen mensub olur. ﴾ Arapların onu mübteda yapışı, mabadi'ni ref etmelerinden anlaşılmaktadır. Mesela (كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبُ) ve (عَلِمْتُ زَيْدًا هُوَ الْمُنْطَلِقُ) gibi.

Bazı nüshalarda vavsız olarak (مَابَعْدَهُ خَبَرُهُ) şeklindedir. O zaman (خبره) lafzının merfu olması kesin olur.

ŞAN VE KISSA ZAMİRİ

(وَيَتَقَدَّمُ قَبْلَ الْجُمْلَةِ) (قبل) Lafzının getirilmesi öne geçme işini tekid etmek içindir. ﴿ Yani sadece (يَتَقَدَّمُ الْجُمْلَةَ) derse, mana esas itibarıyla ifade edilmiş olurdu. Ama (قبل) lafzını getirmekle tekid yapılmıştır. ﴾ Çünkü merci'ine zamirin tekaddüm etmesi malum bir şey değildir. (O bakımından tereddütleri def etmek için tekide ihtiyaç vardır.)

Yahut mana şöyle de olabilir: "Merciini söylemeden önce zamir gelebilir" ve mana itibarıyla bu şekilde geliş cümleden önce olabildiği gibi sonra da olabilir. Onun için Musannif mezkur takaddümü (قَبْلَ الْجُمْلَةِ) sözüyle kayıtlar. Yani sözün cümle denen bu cinsinin önüne geçer. (ضَمِيرٌ غَائِبٌ يُسَمَّى ضَمِيرَ الشَّأْنِ) Müzekker olduğunda ona "şan" (hal, durum) zamiri derler. (Zamir "şan" manasında olduğu için mefhûmuna) riayet etmek maksadıyla böyle müzekker bir isim vermişlerdir. Yoksa "şan" kelimesine raci değildir. (وَضَمِيرَ الْقِصَّةِ) Müennes olduğu zaman bu adı vermişlerdir. Cümlede müsnedün ileyh müennes olduğunda mezkur zamirin müennes getirilmesi güzel olur. Çünkü aralarında münasebet kurulmuş olur. (يُفَسَّرُ) Mübhemliğinden ötürü bu gaib zamir tefsir edilir. (بِالْجُمْلَةِ الْمَذْكُورَةِ بَعْدَهُ) Yani zikredilen cinsin fertlerinden biriyle tefsir edilir. ﴿ Şarih Musannifin (يُفَسَّرُ بِهَا) diyerek zamir getirmesi gerekirken niçin ism-i zahir getirdiğini açıklamaktadır. Yani (يتقدم قبل الجملة) sözündeki cümle ile (يفسر با لجملة) sözündeki cümle birbirinden farklıdır. Biri cinstir. Diğeri o cinsten bir ferttir. ﴾

Görünüşe bakılırsa Musannifin (يسمى ضمير الشأن والقصة) sözü durumu beyan etmek için araya sıkıştırılmış bir cümle-i müterizedir. Tarife dahil değildir. Çünkü zikredilen isimlendirmenin bu hükümde (yani cümle

ile tefsir edilmek hükmünde[549]) bir etkisi yoktur. Çünkü bu isimlendirme olsun veya olmasın hüküm değişmez. Yine (tarife girdiği takdirde[550]) ondan sonra gelen (يفسر با لجملة) sözü gereksiz hale gelmektedir. ﴿ Çünkü (يسمى ضمير الشأن والقصة) dedikten sonra şan zamirinin dışındakileri dışarı çıkarmış olmaktadır. Dolayısıyla hariçtekileri tariften çıkarmak için fazladan bir kayıt eklemeğe gerek kalmaz[551].﴾

Yaptığımız bu açıklamaya binaen, Musannifin (يَتَقَدَّمُ) sözü zikrettiğimiz (iki şekilden biriyle) yorumlanmazsa[552] tarif (اَلشَّأْنُ هُوَ زَيْدٌ قَائِمٌ) sözümüzle bozulmaktadır. Burada (هُوَ) zamiri mübtedadır. "Şan" kelimesine racidir. (زَيْدٌ قَائِمٌ) Cümlesi onun haberidir. (Evet bozulmaktadır.) Zira misalde (هُوَ) zamiri cümlenin önüne gelmiştir. Gaib zamirdir. Kendisinden sonraki cümle ile tefsir edilmektedir. Çünkü "Şan" kelimesine raci olmasıyla mübhemlikten tamamen kurtulmamaktadır. Bilakis ondan kurtuluşu (زَيْدٌ قَائِمٌ) cümlesinin zikredilişiyledir. (وَيَكُونُ) Kıssa ve şan zamiri (وَ مُتَّصِلاً مُنْفَصِلاً) Muttasıl olduğu zaman da (مُسْتَتِرًا وَبَارِزًا عَلَى حَسَبِ الْعَوَامِلِ) Şayet mübteda olup, amili manevi bir amilse kendisi munfasıl olur. Eğer amili istitare elverişli olan lafzi bir amilse, müstetir olur. Değilse bariz olur. (مِثْلُ هُوَ زَيْدٌ قَائِمٌ) Munfasıl şan zamirine misaldir. (وَكَانَ زَيْدٌ قَائِمٌ) müstetir, muttasıl şan zamirine misaldir. (وَإِنَّهُ زَيْدٌ قَائِمٌ) muttasıl, bariz şan zamirine misaldir. (وَحَذْفُهُ) Yani izmar edilerek lafızdan kaldırılmasını kastedmektedir.

549 - el- Akd ün-Nami.
550 - el- Akd ün-Nami.
551 - el- Akd ün-Nami.
552 - Yani mercii geçmemiş olmalıdır. Oysa verilecek misalde zamirin mercii önceden zikredilmektedir.

Yoksa tamamen yok edilmesi değildir. (حَالَ كَوْنِهِ مَنْصُوبًا ضَعِيفٌ) Yani zayıf olmakla birlikte caizdir. Ama merfu olursa durum değişir. Çünkü o, hiç caiz değildir. Zira bu zamir kelamda umde'dir. (Zayıf olmakla beraber mensubken caiz) oluşunun nedeni ise (nasb edilmekle[553]) sureten "fazla" lara benzemesidir.

Zayıflığına gelince bunun nedeni de, söylenmesi murad edilen zamirin hazfinin, bir delil bırakılmaksızın yapılmasıdır. Çünkü haber bağımsız bir sözdür. (Rabıtayı sağlayacak bir zamir taşımamaktadır.)

Mensubken hazfine misal verecek olursak:

(إِنَّ مَنْ يَدْخُلِ الْكَنِيسَةَ يَوْمًا يَلْقَ فِيهَا جَآذِرًا[554] وَظِبَاءَ) "Durum odur ki, kiliseye bir gün kim girerse buzağı ve ceylanlarla karşılaşır." (Hazfine bir karine mevcuttur. Zira mübteda ile haberin başına gelen ve onları değiştiren amiller mücazat kelimelerinin başına gelmezler[555]) (إِلاَّ مَعَ أَنَّ الْمَفْتُوحَةِ إِذَا خُفِّفَتْ فَإِنَّهُ) Yani mensub olmakla beraber burada izmar edilmek suretiyle hazfi (لاَزِمٌ) mesela Allahu Teala'nın (وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّـهِ رَبِّ الْعَـالَمِينَ) sözü gibi. Çünkü üzerindeki şeddenin ağırlığı yüzünden (إِنَّ) ve (أَنَّ) hafifletilmektedir ve hafifletilmelerinin ardından kesralı (إِنْ) in lafızda amel ettiği görülmektedir. Mesela İbni Kesir, Nafi ve Ebu Bekir kıraatlerine göre Hud suresinin 111. ayetindeki (وَإِنْ كُلاًّ لَمَا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ) sözü gibi[556] Ama fethalı (أَنْ) in lafzan amel ettiği görülmemektedir. Oysa (أَنَّ) lafzı fiile (إِنَّ) lafzından daha çok benzer ve amel etmeğe ondan daha layıktır. İşte, kendisini lafzan amel ederken görmediklerinden, şan zamirinde amel ettiğini kabul etmişlerdir. Ta ki daha layık olduğu belli iken amel noktasında kendisine üstün gelmesin...

---

553 - Şeyh Radi.

554 - (جآذِر) kelimesi gayr-ı munsarif olmasına rağmen şiir zaruretinden ötürü tenvinlenmiştir. /el- Akd ün- Nami.

555 - Şeyh Radi.

556 - Bakınız Şeyhzade alel- Beyzavi.

Nunun hazfının da gösterdiği gibi burada arzulanan hafifletmenin zail olmaması için mezkur zamirin izharına cevaz vermemişler ve (أَنَّ) hafiflediğinde şan zamirinin hazfının luzumuna hükmetmişlerdir. (Böylece devamlı olarak takdiren de olsa amel etmesi, diğerinin bazen lafzan amelini karşılamaktadır.)

İŞARET İSİMLERİ

(أَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ) Yani mebniler arasında sayılan ıstılahi anlamdaki işaret isimleri (مَاوُضِعَ) yani her birisi (muşarun ileyhe) vaz edilen isimlerdir. (لِمُشَارٍ إِلَيْهِ) Yani uzuvlarla olan maddi işaretle gösterilen manaya vazedilmişlerdir. Çünkü hakiki anlamda işaret dendiğinde, maddi işaret akla gelir. O bakımdan gaib zamirler ve benzerleri[557] itiraz olarak gelmezler. Çünkü onlar manalarına zihni bir işaretle işaret ederler. Maddi işaretle etmezler.

Allahu Teala'nın (ذَلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ) sözünde olduğu gibi maddi bir işaretle gösterilemiyenler hakkında kullanılmalarına gelince, mecaza hamledilir[558].

Mebni kılınmalarının nedeni, daha önce zikredildiği gibi harfe benzemeleridir. (وَهِيَ) Yani işaret isimleri (ذَا حَالَ كَوْنِهَا لِلْمُذَكَّرِ) halin amilini soracak olursanız, haberin mübtedaya nisbetinden anlaşılan fiil manasıdır, deriz. (وَلِمُثَنَّاهُ ذَانِ) ref zamanında (وَذَيْنِ) nasb ve cerr zamanında böyledir. Yani ibarenin aslı: (وهي ذا حال كونها للمذكر وذانِ وَ ذَيْنِ حال كونهما لمثنى المذكر) şeklindeydi. Ancak (لمثناه) sözündeki zamir merciine (yani müzekker lafzına) daha yakın olması için ﴿ (ذَانِ) ve (وذين) sözüne ﴾ takdim edilmiştir. Bundan sonra zikredilecek üç terkib(in irabı) da bu şekilde

557 - Mesela "ahd" için gelen lam-ı tarifle tariflenmiş isimler gibi.

558 - (بتنزيل المعقول منزلة المحسوس المشاهد) /el- Akd ün- Nami.

yapılmalıdır. Yani (هِـىَ) sözü mübtedadır ve (ذَا) sözü, hepsi bir hal ile kayıtlanarak kendisine atfedilenlerle birlikte onun haberidir.

Bazı şivelerde ref, nasb ve cerr hallerinin tümünde (ذَان) şeklinde gelir. Allahu Tealanın, bir kıraattaki (إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ) sözü[559] de o şiveya göredir. (وَلِلْمُؤَنَّثِ الْوَاحِـدَةِ تَـا) Müfred müennese tahsis edilen lafızlarda (تا) kelimesinin asıl olduğu söylenmiştir. Çünkü içlerinde yalnız o tesniye yapılır. (وذِى) Müzekkere gelen (ذَا) nın mukabilinde olmasından ötürü (ذِى) lafzının asıl olduğu söylenmiştir. Aralarında münasebet olması gerekir. Yine her ikisinin birlikte asıl olduğu söylenmiştir.

Bunların asliyeti iddia edildiğinden Musannif diğerlerine takdim etmiştir. Zira fer olmaktadırlar. (وَتِـى) elif harfi ya harfine kalbedilmiştir. (وَتِـهْ وَذِهْ) "elif" ile "ya" harfleri "he" harfine çevrilmişlerdir ve "he" nin sonuna "ya" bitişmemiştir. (وَتِهِـى وَذِهِـى) "he" nin sonuna "ya" bitişmiştir. (وَلِمُثَنَّـاهُ) Yani müennesin tesniyesinde (تَانِ) ref anında böyledir. (وَتَيْنِ) nasb ve cerr halinde böyledir. En çok o kullanıldığından müennes lafızları içinde sadece (تَا) kelimesi tesniye yapılır.

Amillerinin değişmesiyle (ذَانِ) ile (تَـانِ) lafızları (ذَيْـنِ) ve (تَيْنِ) şeklinde değişince, bazıları bunların murab olduklarını zannetmişlerdir. Ama Cumhur'a göre bu değişme amillerden kaynaklanmamaktadır. Bilakis (ذَانِ) ile (تَـانِ) lafızları merfu tesniye için ve (ذَيْنِ) ile (تَيْنِ) lafızları mensub ve mecrur tesniye için vazedilmişlerdir. Evet, murab kelime suretinde geldikleri ittifaklıdır. Ama irab edilmek kastıyla böyle gelmemişlerdir. Çünkü mebni olmalarını icab ettiren illet taşımaktadırlar. (لِجَمْعِهِمَا) Yani cem-i müennes ve cem-i müzekker için (أُولَاءِ مَـدًّا وَقَصْـرًا) Yani elif-i memdude ve elif-i

559 - Taha suresi ayet 63.

maksure iledir. Elif-i maksure ile olduğunda "ya" harfi ile yazılır. (أُولَى) (وَيَلْحَقُهَا) Zamir işaret isimlerine racidir. Yani onların asıl olduklarını nazar-ı itibara aldıktan sonra arız olma ve katılma yoluyla başlarına gelir[560] (حَرْفُ التَّنْبِيهِ) Bahsettiği harf "(هَا)" kelimesidir. Gerçekte onların bir cüzü değildir. Kendisini söylemeden önce işaret edilene dikkatleri çekmek için getirilmiştir. Tıpkı (fiilin faile, haberin mübtedaya) isnadına[561] dikkatleri çekmek için getirilişi gibi. Mesela (هَاإِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) ve (هَازَيْدٌ قَائِمٌ) gibi (وَيَتَّصِلُ بِهَا) Yani işaret isimlerinin sonuna birleşir. (حَرْفُ الْخِطَابِ) bu harf "kaf" dır. Geliş sebebi; müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik ve müenneslik bakımından muhatabın durumunu açıklamakdır. Mezkur "kaf" harf kabul edilmiştir. Çünkü yerine ism-i zahirin gelmesi mümkün değildir. Eğer isim olsaydı, bu mümkün olurdu. Mesela (مَرَرْتُ بِكَ) ve (ضَرَبْتُكَ) (sözlerimizdeki kaf'ın yerine ismi zahir gelebildiğinden ötürü o isimdir.) (وَهِيَ) Yani hitab harfi (خَمْسَةٌ) kural olarak altı tane olması gerekiyordu, ancak tesniyenin müzekker ve müennes sıgaları aynı olduğundan beşe düşmüştür. (مَضْرُوبَةٌ فِي خَمْسَةٍ) İşaret isimlerinin beş nevisi ile çarpılır. Bunları zikredecek olursak: (ذَا , ذَانِ , تَا , تَانِ) ve (هَؤُلَاءِ) dir[562]. Nevilerle kasteddiği şey müfred müzekker, müfred müennes, tesniye müzekker, tesniye müennes ve bir tane de cemi sıgasıdır.

"İşaret isimlerinin nevisi" tabirini kullandık. (Çünkü iş fertlere kalsa sadece) müfred müennesin altı lafzı vardır. (O zaman çarpımın sonucu daha yüksek rakamlara ulaşır.) (فَيَكُونُ) çarpımın sonucu (خَمْسَةً وَعِشْرِينَ وَهِيَ) Yani yirmibeş sıga (ذَالِكَ إِلَى ذَاكُنَّ) yani tek bir müzekkere hitab edip, tek bir

560 - Yani Musannif "luhuk" sözüyle "duhul" u kastedmiştir. Bilindiği gibi "luhuk" sona katılmak "duhul" ise başa gelmek anlamına gelir.
561 - "İsnadi nisbet" denince akla gelen budur.
562 - el- Akd ün- Nami.

müzekkere işaret ederseniz (ذَاكَ) dersiniz. İki müzekkere hitab edip, tek bir müzekkere işaret ederseniz (ذَاكُمَا) dersiniz. Üç veya daha fazla müzekkere hitap edip, tek bir müzekkere işaret ederseniz (ذَاكُمْ) dersiniz. (وَعَلَى هَذَا الْقِيَاسِ ذَانِكَ وَذَيْنِكَ) Yani tek bir müzekkere hitab edip, iki müzekkere işaret ederseniz böyle dersiniz. (إِلَى ذَانِكُنَّ وَذَيْنِكُنَّ) Yani üç veya daha fazla müennese hitab edip, iki müzekkere işaret ederseniz böyle söylersiniz. (وَكَذَلِكَ الْبَوَاقِي) Yani (تَاكَ) den (تَاكُنَّ) ye kadar ve (تِيكَ) den (تِيكُنَّ) ye kadar. Yine (تَانِكَ) ile (تَيْنِكَ) den (تَانِكُنَّ) ile (تَيْنِكُنَّ) ye kadar ve elif-i memdude ile (أُولَائِكَ) ve elif-i maksure ile (أُولَاكَ) den (أُلَئِكُنَّ) ve (أُولَاكُنَّ) ye kadar.

(ذِى) Lafzına gelince, Zemahşeri ve İbni Malik ona hitab harfini eklerler. (ذِيكَ) gibi. Ama Cevheri (ذِيكَ) nın kullanılmadığını ve bunu söylemenin hata olduğunu "es-Sihah" adlı sözlüğünde belirtmiştir. (وَيُقَالُ ذَا لِلْقَرِيبِ وَذَلِكَ لِلْبَعِيدِ وَذَاكَ لِلْمُتَوَسِّطِ) Orta uzaklıktaki bir mesafede kullanılanı en son zikretmiştir. Çünkü orta, ancak iki uç bulunduktan sonra tasavvur edilebilir.

Yine Musannif, bu üç kelimeden birinin diğeri yerine kullanıldığını görünce, (yukarda dile getirilen) farklılığı mezheb olarak benimsememiş ve onu başkasına nisbet ederek (يُقَالُ) tabirini kullanmıştır. (وَتِلْكَ وَتَانِّكَ وَذَانِّكَ) Bu son ikisinin hali: (مُشَدَّدَتَيْنِ وَأُولَالِكَ) (أُولَالِكَ) kelimesinde fazladan bir lam harfi vardır. Yani bu dört kelime (مِثْلُ كَلِمَةِ ذَلِكَ) Yani uzaklığı ifade etmek bakımından (ذَلِكَ) kelimesi gibidirler.

Buradaki (ذَلِكَ) lafzıyla daha önce geçen (ذَلِكَ لِلْبَعِيدِ) sözündeki (ذَلِكَ) ye işaret edilmiş olması uzak değildir.

(تَاكَ) ve şeddesiz (تَانِكَ) ile (ذَانِكَ) ve mezkur lamı taşımayan (أُولَاكَ) lafızlarına gelince, orta uzaklıktaki mesafelerde kullanılırlar ve orta uzaklıkta kullanılanlardan hitab harfini hazfederseniz, yakın mesafelerde kullanılırlar. (وَأَمَّا ثَمَّهْ وَهُنَا) Son lafız, şeddesiz nun ve zammeli "he" harfiyledir. (وَهَنَّا) şeddeli nun ve fethalı "he" harfiyledir. En çok böyle olmakla birlikte "he" harfi kesralanabilir. (فَلِلْمَكَانِ) Gerçek anlamda maddi bir mekan için kullanılırlar. (خَاصَّةً) Mekandan başkası için kullanılmazlar. Sadece benzetme yoluyla mecaz olarak kullanılırlar. Ama diğer işaret isimleri hem mekan için, hem de başkası için kullanılabilirler.

MEVSUL

(اَلْمَوْصُولُ) Yani mebnilerden sayılan, nahivcilerin ıstılahındaki mevsul (مَالَايَتِمُّ جُزْءً) metindeki (جُزْءً) lafzını temyiz yaparsak mana "cüz olmak bakımından eksiklik taşıyan yani tam bir cüz olmayan isimdir" şeklindedir. Eğer (يَتِمُّ) fiilini nakıs fiil kabul edersek irabı (مَالَايَصِيرُ جُزْءً تَامًّا) şeklinde olur. ۞ Yani (جُزْءً) lafzı temyiz değil bilakis (يَتِمّ) fiilinin haberi olur. ۞ Tam bir cüzden maksat, terkibin ilkin kendisine ayrışacağı birinci dereceden cüz olmakta[563] başkasına muhtaç bulunmayan lafızdır. Mesela mübteda, haber, fail, meful vb. gibi.

Musannif tamamen cüz olmasını değil fakat tam bir cüz olmasını nefyetmiştir. Çünkü sıla ile mevsulun topu terkibten bir cüz olduğunda mevsul da kendi başına bir cüz olmaktadır. Ama birinci dereceden tam cüz olmamaktadır. (إِلَّا بِصِلَةٍ وَعَائِدٍ) Burada ıstılahi değil sözlük anlamda sıladan bahsedilmektedir. Çünkü ıstılahtaki sıla, mevsulden sonra zikredilen ve ona raci zamiri içeren cümleden ibarettir. Öyle ise sıla'nın bilinmesi mevsulun bilinmesine bağlı olmaktadır. Şimdi mevsulu onunla tarif etse, devir lazım

563 - Yani cüzün cüzü olmayacak.

gelmektedir. (Yani mevsulun sıla ile sılanın mevsulle izahı lazım gelmektedir.)

Burada "sıla" kelimesiyle sözlük manasının kastedilip, ıstılahi manasının kastedilmediğine karine (عَائِد) lafzıdır. Çünkü ıstılahi manası istenseydi bu lafız fazlalık kalırdı. Zira Musannifin mezkur lafzı getiriş nedeni (إِذْ) ve (حَيْثُ) gibilerini dışarı çıkarmaktır. Halbuki onların ıstılahi bir sılası yoktur.

Anlaşılması mevsulun bilinmesine bağlı olmayan bir şeyle sılanın tarifi yapılabilir. Yani "sıla, cüz olmak bakımından ancak kendisiyle tamamlandığı isme bitişen ve ona ait zamir içeren cümledir." denebilir. Buna göre metindeki sıladan ıstılahi manasını kastedmek mümkün olmakta ve devir lazım gelmemektedir. O zaman her ne kadar ıstılahi sılanın mefhumundan anlaşılsa da "aid" lafzının zikredilmesi, üstü kapalı olarak anlaşılan bir şeyi sarahaten ifade etmek içindir. Ta ki (إِذْ) ve (حَيْثُ) gibisinden kaçındığı iyice vurgulanmış olsun.

Her iki anlamıyla sıla, nazari bakımdan hem haber cümlesi, hem başkası olabilmekle birlikte hakikatte sadece haber cümlesi olunca, diğer tarafdan "aid" hem zamir hem başkası olabilmekle birlikte gerçekte sadece zamir olunca ve zamirin de sıladan başkasına raci olmaması vacib olunca Musannif sılanın ve aid'in durumunu kesin olarak şu sözleriyle belirtmiştir. (وَصِلَتُهُ) Ya sılasız tam bir cüz olmayan ismin bu sılası (جُمْلَةٌ خَبَرِيَّةٌ) veya haber cümlesi manası taşıyan lafız olur. İsm-i fail ve ism-i meful gibi. (وَالْعَائِدُ ضَمِيرٌ) Zamirden başka bir şey olamaz. (لَهُ) Yani mevsulden başkasına da raci olamaz. (وَصِلَةُ الْأَلِفِ وَاللَّامِ اسْمُ فَاعِلٍ وَمَفْعُولٍ) Çünkü (hakikatte) mevsul olan lam (surette) harf olan lam'a benzemektedir. Bu iki yönü göz önüne alınarak kendisine, (hakikatte) cümle olan ve surette müfred olan bir sıla verilmiştir. (وَهِيَ) Yani mevsuller (اَلَّذِي) müfred müzekker içindir. (وَالَّتِي) Müfred müennes içindir. (وَاللَّذَانِ) Tesniye müzekker içindir. (وَاللَّتَانِ) Tesniye müennes içindir. (وَيَكُونَانِ بِالْأَلِفِ) ref halinde (وَالْيَاءِ) nasb

ve cerr halinde (وَالْأُولَى) (اَلْعُلَى) veznindedir[564]. Hem cemi müzekker, hem de cemi müennes için kullanılır. Ancak cemi müzekkere kullanılışı daha yaygındır. (وَالَّذِينَ) (اَللَّائِينَ) gibi[565]. Cemi müzekker içindir[566]. (وَاللَّائِي) Hem ya, hem de hemze iledir. (وَالـلَّاء) Sadece meksur hemze iledir. (وَاللَّاىْ) meksur olan tek bir "ya" iledir. Veya vasıl hali aynı vakıf hali gibi yapılarak "ya" harfi sakin kılınır. Müzekker ve müennes cemileri içindir. Ama müennes cemisi için kullanımı daha yaygındır. (وَاللَّاتِي وَاللَّوَاتِي) Cemi müennes içindir. (اَللَّاتِي) Lafzının yerine ya harfini hazfederek ve ta'yı meksur bırakarak (اَلـلَّاتِ) demek de mümkündür. Yine (اللواتى) lafzının yerine hem "ya" hem "ta" harfini hazfederek اَللَّـوَا demek de mümkündür. (وَمَـا) Genellikle ilim sahibi olmayan varlıklar için kullanılır ve (اَلَّـذِى) manasındadır. (عَرَفْـتُ مَـا عَرَفْتَـهُ) gibi. Bazen ilim sahibi içinde kullanılır. وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَـا gibi ("Göğe ve onu yapana and olsun"[567].) (وَمَنْ) Bu da aynı şekilde (اَلَّـذِى) manasındadır. İlim sahibleri için kullanılır. (مَـا) ve (مَنْ) lafızları, müfrede, tesniyeye, cemiye, müzekkere ve müennese kullanılır. (وَأَىٌّ) (اِضْـرِبْ أَيُّهُـمْ فِـى الـدَّارِ) [568] gibi ve (الذى) manasındadır. Yani (اِضْرِبِ

564 - Yani hemzeden sonra gelen vav harfi hatta gösterilmekle birlikte okunmaz ve (إِلَى) harfi ile karıştırmamak için getirilir.

565 - (الذى) nin lafzından olmayan cemisidir. Üç halde de (اَللَّائِينَ) şeklinde gelir. Bazı şivelerde ref halinde (اَللَّاؤُونَ) kullanılır./Vecihüddin.

566 - Bazı şivelerde ref halinde (اَلَّذُونَ) olarak kullanılır./Abdulgafur.

567 - Şems suresi ayet 5.

568 - (أىُّ) kelimesinin dört haleti vardır. a- İzafet edilmez, sılasının başı olan zamir zikredilir. b- İzafet edilmez, sılanın başı zikredilmez. c- İzafet edilir, sılasının başı zikredilir. Bu üç halde murabtır. d- İzafet edilir, sılasının başı olan zamir zikredilmez. Bu sonuncu halde zamme üzerine mebnidir. /ibni Akil.

(الَّذِی فِی الدَّارِ) demektir. (وَأَيَّةٌ) (اِضْرِبْ أَيَّتُهُنَّ فِی الدَّارِ) gibi ve (التی) manasındadır. Yani (اِضْرِبِ الَّتِی فِی الدَّارِ) demektir. (وَذُو الطَّائِيَّةُ) Yani Beni Tayy kabilesinin dilindeki (ذُو) lafzıdır. Yalnızca onların şivesinde mevsul olarak kullanılır. (الذی) ve (التی) manalarına gelir. Mesela (وَبِئْرٍ ذُو حَفَرْتُ) "Kazıp taşlarla ördüğüm kuyum..." gibi. (وَذَا بَعْدَ مَا الْكَائِنَةِ) (وَذُو طَوَيْتُ) gibi. Yani (مَا الَّذِی صَنَعْتَ) demektir. (وَالْأَلِفُ وَاللَّامُ) (لِلِاسْتِفْهَامِ) (مَاذَا صَنَعْتَ) İkisi birlikte (اَلَّذِی , اَلَّتِی , اَللَّذَانِ , إلخ) manasındadır. (وَالْعَائِدُ الْمَفْعُولُ) Yani mevsulun ancak kendisiyle tamamlandığı aid meful olursa (يَجُوزُ حَذْفُهُ) Yani herhangi bir engel olmadığında hazfedilebilir. Çünkü meful (umde değil) fazladır. Fail ise umde olduğundan hazfedilmez. Mezkur hazfe misal (اَللهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ) gibi. Yani (لِمَنْ يَشَاؤُهُ) demektir.

Nahiveciler bir bölüm açarlar. Bu bölüme "(اَلَّذِی) ve onun görevini yapan elif- lam (اَلَّتِی , اَللَّذَانِ) vb. ile haber vermek" adını takarlar. Maksatları, talebenin öğrenmeğe çalıştığı nahiv meselelerini ne kadar anlayıp anlamadığını yoklamak ve onları kendisine hatırlatmaktır. Şübhesiz ki, onlar (اَلَّذِی) ile haber verme yollarını açıkladıktan sonra bir öğrenciye "falan cümledeki falan isimden (اَلَّذِی) vasıtasıyla haber ver" dedikleri zaman, öğrencinin bir çok nahiv meselelerini hatırlaması ve o hususlarda düşünmesini derinleştirmesi gerekmektedir. Ta ki, hangi isimde bu ihbar mümkündür, hangisinde değildir bilsin. İşte Musannif bu bölüme işaret eder.

(الذى) İLE HABER VERMEK

(وَإِذَا أَخْبَرْتَ) Yani cümlenin bir cüzünden haber vermeyi istediğinde (بِالَّذِى) yani (الذى , التى) ve elif-lam yardımıyla demektir. Ba harfi ihbar fiilini geçişli (müteaddi) kılmak için gelmemiştir. Çünkü (الذى) burada haber değildir. Bilakis kendisinden haber verilendir. (صَدَّرْتَهَا) Yani (الذى) lafzını veya onun yerini tutan kelimeyi ikinci cümlenin başına getirirsin. (وَجَعَلْتَ مَوْضِعَ الْمُخْبَرِ عَنْهُ ضَمِيرًا لَهَا) Yani ikinci cümlede (الذى) kelimesi yardımıyla kendisinden heber verilen şeyin yerine (الذى) kelimesine raci bir zamir koyarsın. (وَأَخَّرْتَهُ) Yani kendisinden haber verileni zamirden sonra getirirsin. (خَبَرًا) hal olarak nasbedilmiştir. Eğer (أَخَّرَ) fiilini (جَعَلَ) manasına sokarsak ikinci meful olarak nasbedilmiştir. Yani (جَعَلْتَهُ خَبَرًا مُتَأَخِّرًا) demektir. (فَإِذَا أَخْبَرْتَ) Mesela: (عَنْ زَيْدٍ مِنْ جُمْلَةِ ضَرَبْتُ زَيْدًا) yani (الذى) kelimesi yardımıyla haber verirseniz, onu ikinci cümlenin başına getirirsiniz. Bu yeni cümlede kendisinden haber verilenin yani Zeyd'in yerine (الذى) ye raci bir zamir getirirsiniz. Zeyd'in yerinden maksat ilk cümlede ona aid bulunan yerdir. Yani (ضَرَبْتُ) fiilinin mefulunun yeridir. Sonra kendisinden haber verilen Zeyd' i geriye bırakarak (الذى) nin haberi yaparsınız. (قُلْتَ اَلْأَلِفُ وَلَلَّامُ فِى الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ الَّذِى ضَرَبْتَهُ زَيْدٌ وَكَذَلِكَ خَاصَّةً لِيَصِحَّ بِنَاءُ اسْمِ الفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ) Yani الذى gibidir. (Elif ve lam ile ancak fiil cümlesinde bulunan bir isimden haber verilebilir. Sebebi, ism-i fail ile ism-i mefulun fiil cümlesinden elde edilmeleridir.) Şüphesiz ki, elif ve lamın sılası sadece ismi fail veya ismi meful olur. Malum fiilden ism-i fail, meçhul fiilden de ismi

meful elde edilmesi fiil cümlesindeki fiilin mütesarrif[569] olması şartına bağlıdır. Mesela (لَيْسَ , عَسَى , حَبَّذَا , بِئْسَ , نِعْمَ) gibi fiillerden ism-i fail ve ism-i meful gelmez. Dolayısıyla (لَيْسَ زَيْدٌ مُنْطَلِقًا) cümlesindeki Zeyd isminden - elif, lam yardımıyla - haber verilemez.

Diğer tarafdan bu fiilin önünde ismi fail ve ismi meful tarafından ifade edilemiyecek bir harfin bulunmaması şarttır. Kasteddiğimiz harfler (سَ , سَوْفَ) ve nefiy ve istifham harfleri gibi harflerdir. Mesela (سَيَقُومُ زَيْدٌ) cümlesindeki Zeyd'den elif, lam ile haber verilemez. Çünkü (سَيَقُومُ) fiilinden ism-i fail yapılsa, ancak (قَائِمٌ) şeklinde yapılır ki, bu durumda "sin" harfi ifade edilmemiş olur. (فَإِذَا تَعَذَّرَ أَمْرٌ مِنْهَا) Yani üç şeyden biri olmazsa demektedir. Onlar ism-i mevsulun başa getirilmesi, mevsule aid zamirin mezkur ismin yerine konması ve bu ismin haber olarak sona bırakılmasıdır. (تَعَذَّرَ الْإِخْبَارُ وَمِنْ ثَمَّةَ) Yani üç şeyden biri olmadan haber vermek imkansızlaştığından (اِمْتَنَعَ) (الذى) ile haber vermek (فِي ضَمِيرِ الشَّأْنِ) yani şan zamiri kendisinden haber verilenin makamına getirilemez. Çünkü cümlenin başına (الذى) yi getirerek kendisinden haber verilen (şan zamirini) tehir etmek ve haber yapmak imkansızdır. Zira şan zamirinin cümleye takdimi vacibtir. (وَكَذَلِكَ فِي الْمَوْصُوفِ بِدُونِ الصِّفَةِ وَ فِي الصِّفَةِ بِدُونِ الْمَوْصُوفِ) Mesela (ضَرَبْتُ زَيْدًا الْعَاقِلَ) cümlesinde "el-Akil" lafzı olmadan "Zeyd" isminden haber vermek caiz değildir. Diğer taraftan "Zeyd" ismi olmaksızın "el-Akil" lafzından haber vermek caiz değildir. Çünkü aksi taktirde zamirin sıfat yada mevsuf olması lazım gelmektedir. Ama her ikisinden birden haber verirseniz durum değişir. O zaman (اَلَّذِي ضَرَبْتُهُ زَيْدٌ الْعَاقِلُ) diyebilirsiniz. (وَكَذَلِكَ امْتَنَعَ فِي الْمَصْدَرِ الْعَامِلِ بِدُونِ الْمَعْمُولِ) Mesela (عَجِبْتُ مِنْ دَقِّ الْقَصَّارِ الثَّوْبَ) gibisinde (الثَّوْبَ) kelimesi olmadan (دق القصار)

569 - Sıgalarının muhtelif şekilde değişebilir olması.

lafzından (الذى) ile haber vermek caiz değildir. Çünkü aksi halde (دق القصار) lafzının yerine getirilen zamirin (الثوب) kelimesinde amel etmesi lazım gelmektedir[570]. Ama masdarın kendisi faili ve mefulu olmak üzere üçünden birden haber verirseniz böyle bir sakınca doğmaz. (اَلَّذِى عَجِبْتُ مِنْهُ دَقُّ الْقَصَّارِ الثَّوْبَ) diyebilirsiniz. (وَكَذَلِكَ امْتَنَعَ فِي الْحَال) Zira halin nekre olması vacibtir. O nedenle marife zamirin hal olarak mezkur ismin yerine konuşu caiz olmaz[571]. (وَكَذَ امْتَنَعَ فِى الضَّمِيرِ الْمُسْتَحِقِّ لِغَيْرِهَا) Yani (الذى) kelimesinden başkasına raci olmayı hak eden zamirden haber verilemez. Çünkü o zaman (الذى) yi başa getirmek imkansız olmaktadır. Zira başa getirirseniz zamir ona raci olmakta ve bahsettiğimiz başkası zamirsiz kalmaktadır[572]. (وَكَذَلِكَ امْتَنَعَ الْاِسْمُ الْمُشْتَمِلُ عَلَيْهِ) Yani (الذى) kelimesinden başkasına raci olmayı hakeden zamire şamil isimden de (الذى) yardımıyla haber verilemez. Mesela اَلَّذِى زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ غُلَامُهُ gibisinde زَيْدٌ ضَرَبْتُ غُلَامَهُ diyerek غُلَامُهُ dan haber veremeyiz. Çünkü ((غُلَامُهُ) lafzının yerine konan zamiri[573]) mevsule raci yaparsanız, mübteda aidsiz kalmaktadır. Mübtedaya raci yaparsanız mevsul aidsiz kalmaktadır. Bunların ikisi de caiz değildir.

---

570 - (اَلَّذِى عَجِبْتُ مِنْهُ الثَّوْبَ دَقُّ الْقَصَّارِ) gibi./ Muhammed efendi.

571 - Mesela (ضَرَبْتُ زَيْدًا قَائِمًا) gibisinde (اَلَّذِى ضَرَبْتُ زَيْدًا إِيَّاهُ قَائِمٌ) denmez./ İvad efendi.

572 - Mesela (زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ) gibisinde (اَلَّذِى زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ هُوَ) desek (أبوه) nun zamiri (اَلَّذِى) ye raci olmakta ve Zeyd zamirsiz kalmaktadır. Halbuki (أبوه قائم) cümlesini Zeyd'e haber yapabilmemiz için, zamirin Zeyd'e raci olması gerekmektedir./İsam Şerhin'den

573 - İbni Hacib'in kendi şerhinden bunu naklediyoruz: (يعنى لايصح الإخبار عن الاسم المشتمل على الضمير المستحق لغير الموصول نحو قولك زيد ضربت غلامه فلا يصح الإخبار عن غلامه لأنك إذا جعلت موضعه ضميرا فإن أعدته على الموصول بقى المبتدأ بلا عائد و إن الخ)

İSİM OLAN (مَا) LAFZI

(وَمَـا الْاِسْـمِيَّةُ) Harf olan "ma" kastedilmemektedir. Çünkü o ya amelden menedici olur. (إِنَّمَا زَيْدٌ قَـائِمٌ) gibi. Veya hükmü nefyedici olur. (مَا ضَرَبْـتُ زَيْـدًا) ve (مَا زَيْدٌ قَائِمًا) gibi[574]. (مَوْصُولَةٌ) Mesela (عَرَفْتُ مَا اشْتَرَيْتَهُ) gibi. (وَاسْـتِفْهَامِيَّةٌ) Mesela (مَـافَعَلْتَ) ve (مَـاعِنْدَكَ) gibi. (وَشَرْطِيَّةٌ) Mesela (مَاتَصْنَعْ أَصْنَعْ) gibi. (وَمَوْصُوفَةٌ) Ya müfredle sıfatlanır (مَرَرْتُ بِمَا مُعْجِبٍ لَكَ) gibi. Yani (مَـرَرْتُ بِشَـيْءٍ يُعْجِبُـكَ) demektir. Veya cümle ile sıfatlanır. (رُبَّمَا تَكْرَهُ النُّفُوسُ مِنَ الْأَمْرِ لَهُ فَرْجَةٌ) [575] gibi. "Nefislerin hoşlanmadığı nice zorluklar vardır ki devenin diz bağının çözülüşü gibi, kolayca çözülür, ardından rahatlık ve ferahlık gelir." Yani (رُبَّ شَيْءٍ تَكْرَهُهُ النُّفُوسُ) demektir. (وَتَامَّـةٌ بِمَعْنَـى شَـيْءٍ) Ebu Ali'ye göre nekradır. Sibeveyh'e göre marifedir (الشَّـيْءُ) manasındadır. Allahu Teala'nın (فَنِعِمَّـا هِـيَ) kavli gibi .Yani (نِعْمَ الشَّيْءُ هِـيَ) veya (نِعْمَ شَيْئًا هِيَ) demektir. (وَصِفَةٌ) Mesela (اِضْرِبْ ضَرْبًا مَا) gibi. Yani (ضَرْبًا أَيَّ ضَرْبٍ كَانَ) demektir. (وَمَنْ كَذَلِكَ) Yani mevsul olur. (أَكْرَمْتُ مَـنْ جَـاءَكَ) gibi. İstifhamiye olur. (مَنْ غُلَامُكَ) ve (مَنْ ضَرَبْتَ) gibi. Şartiyye olur مَنْ تَضْرِبْ أَضْرِبْ gibi. Mevsuf olur, ya müfredle sıfatlanır.

(كَفَى بِنَا فَضْلاً عَلَى مَنْ غَيْرِنَا حُـبُّ النَّبِـيِّ مُحَمَّـدٍ إِيَّانَـا) gibi. (Şiirde غَيْر kelimesi mecrurdur. Zira merfu olsa مَنْ lafzının mevsul olması mümkün olur ve konumuza misal teşkil etmez.) Yani (عَلَى شَخْصٍ غَيْرِنَا) demektir. Veya cümle ile

574 - Bazen mastar manası verdirmek için ve bazen de zaid olarak gelir. İsam

575 - (فَرْجَةٌ) kelimesi "fa" harfinin fethasıyladır. Bakınız el- Akd ün- Nami.

sıfatlanır. (رُبَّ مَنْ جَاءَكَ قَدْ أَكْرَمْتَهُ) Sana gelen nice kimseye (ikram etmişimdir[576]) (إِلاَّفِي التَّامَّةِ وَالصِّفَةِ) Şüphesiz ki (مَنْ) kelimesi tam isim ve sıfat olarak gelmez. (وَأَيٌّ) Müzekker içindir. (وَأَيَّةٌ) Müennes içindir. (كَمَنْ) Dört şekilde gelebilmesi ve tam isim veya sıfat olamaması bakımından (مَنْ) lafzı gibidirler Mevsul olana misal: (اِضْرِبْ أَيُّهُمْ لَقِيتَ) gibidir. İstifhamiye'ye misal: (أَيُّهُمْ أَخُوكَ) ve (أَيُّهُمْ لَقِيتَ) gibidir. Şartiye'ye misal, Allahu Tealanın (أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى) kavli gibidir. Mevsufa misal verecek olursak (أَيُّهَا الرَّجُلُ) gibidir.

"(أَيٌّ) Kelimesi ittifakla sıfat olarak gelebilmesine rağmen Musannifin hiç sıfat olmayan (مَنْ) lafzına benzetmesi nasıl manalandırılabilir?" dendiğinde cevaben "Sıfat olarak gelen (أَيٌّ) aslında istifhamiyedir. Çünkü (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَيِّ رَجُلٍ) sözünün anlamı (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ عَظِيمٍ يُسْأَلُ عَنْ حَالِهِ لَايَعْرِفُهُ كُلُّ أَحَدٍ) şeklindedir. Dolayısıyla sıfatlığa istifhamlıktan nakledilmiştir." denmiştir. (وَهِيَ) Yani (أَيٌّ) ve (أَيَّةٌ) kelimeleri (مُعْرَبَةٌ) ittifakla murabtır. (وَحْدَهَا) Mevsuller içinde sadece (أَيٌّ) ittifakla murabtır ve (اَللَّذَانِ) ve (اَللَّتَانِ) ayrıca Tayy kabilesinin şivesindeki (ذُو) lafızlarına gelince bunların murablığı ihtilaflıdır.

(أَيٌّ) Lafzının irab edilmesinin sebebi müfrede izafetinin benimsenmesidir. Böyle bir izafet ancak mütemekkin ismin özelliklerindendir. Dolayısıyla (müfrede değil cümleye muzaf olduklarından) (إِذْ , حَيْثُ) ve (إِذَا) kelimeleri (murablık hususunda) itiraz olarak gelmezler. (إِلاَّ إِذَا) Ancak

576 - Bilindiği gibi (رُبَّ) nin medhulu nekra olur.

mevsul olup (حُذِفَ صَدْرُ صِلَتِهَا) buna bir misal verecek olursak (ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا) ayet-i kerimesindeki (أَيٌّ) lafzının ref'le okunması gibidir. Yani (أَيُّهُمْ هُوَ أَشَدُّ) demektir. Sılasının başı hazfedildiğinde mebni kılınış nedeni, sıladan başka bir şeye ihtiyaç duyması bakımından harfe benzerliğinin kuvvetlenmesidir. (Yani aslında sılaya muhtaç olması itibarıyla harfe benzerliği önceden vardı. Sılanın başı hazfedilince muhtaçlığı daha da arttı ve mezkur benzerlik kuvvetlendi. Böylece hakkı olan mebniliği elde etti[577])

"el-ğayat" denen zarflara benzetildiğinden zamme üzerine mebni kılınmıştır. Çünkü kendisini açıklayan (sılasının) bir cüzü (yani başı) hazfedilmiştir. Nitekim bahsettiğimiz zarflardan da onları açıklayan cüzleri yani muzafun ileyhleri hazfedilmiştir.

Musannif sılasının başı hazfedilen (أَيٌّ) lafzını murablıktan istisna etmiş ama yine mebni olan (يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) gibisindeki mevsuf (أَيٌّ) lafzını burada istisna etmemiştir. Zira münada bölümünde "Müfred, marife olan bütün münadalar mebni kılınırlar." demiştir. Mevsuf olan (أَيٌّ) bu sebebten ötürü mebni olduğundan burada ayrıca zikredilmesine gerek kalmamıştır. (وَفِي قَوْلِهِمْ مَا ذَا صَنَعْتَ وَجْهَانِ أَحَدُهُمَا) Birincisine göre mezkur sözün manası (مَا الَّذِي) yani (مَا) lafzı (الذى) manasındadır. O zaman mana (أَيُّ شَيْءٍ الَّذِي صَنَعْتَ) şeklindedir. Yani (اَلَّذِي صَنَعْتَهُ) takdirindedir. Dolayısıyla (مَا) lafzı mübtedadır. Ondan sonra gelen (ذَا صَنَعْتَ) lafzı haberdir. Veya tam tersidir. (وَحِينَئِذٍ جَوَابُهُ رَفْعٌ) Yani mahzuf bir mübtedanın haberi olarak merfudur. Mesela (اَلْإِكْرَامُ) dersen (اَلَّذِي صَنَعْتُهُ الْإِكْرَامُ) demiş olursunuz. Merfu kılınış nedeni, ikisi de isim cümlesi olması itibarıyla cevabın soruya uymasıdır. (وَالْوَجْهُ الآخَرُ) İkincisine göre mezkur sözün manası (أَيُّ شَيْءٍ) bu

577 - el- Akd ün- Nami.

ihtimalde nahivcilerin iki çeşit izahları vardır. İlkinde (مَاذَا) nın tamamı (أَيُّ شَيْءٍ) manasındadır. Diğerinde (مَا) lafzı tek başına (أَيُّ شَيْءٍ) manasındadır. (ذَا) lafzı ise zaiddir. Görünüşe bakılırsa iki açıklama da aynı kapıya çıkmaktadır. Çünkü (مَاذَا) nın tamamı أَيُّ شَيْءٍ manasındadır" demek "(ذَا) lafzı zaid olduğundan her birinin tek başına bir manası yoktur." demektir. Netice de bütün olarak (مَاذَا) lafzının manası (أَيُّ شَيْءٍ) dir. (وَحِينَئِذٍ جَوَابُهُ نَصْبٌ) Yani mahzuf bir fiilin mefulu olarak nasbedilir. Mesela nasb ile (اَلْإِكْرَامَ) dediğinizde (صَنَعْتُ الْإِكْرَامَ) demiş olursunuz. Nasb edilişinin nedeni, ikisi de fiil cümlesi olması itibarıyla cevabın soruya uymasıdır.

İlk durumda ﴿ yani (مَاذَا) lafzının (مَا الَّذِي) manasında olması durumunda ﴾ mezkur fiilin takdiriyle cevabın nasbedilmesi ve ikinci durumda ﴿ yani (مَاذَا) lafzının (أَيُّ شَيْءٍ) manasında olması durumunda ﴾ mahzuf bir mübtedanın takdiriyle cevabın ref edilmesi caizdir. Ancak böyle yapıldığında soru ile cevab arasındaki uygunluk kalktığından Musannif ona itibar etmemiştir.

İSİM FİİLLER

(أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ مَا كَانَ) Yani isimdir. (بِمَعْنَى الْأَمْرِ أَوِالْمَاضِي) Mazi ve emir asıl mebnilerdendirler. Dolayısıyla mebni kılınmalarının nedeni asıl mebniye benzemeleridir. Bu arada belirtmeliyiz ki "(أُفْ) kelimesinin manası (أَتَضَجَّرُ) ve (أَوَّهْ) kelimesinin manası (أَتَوَجَّعُ) şeklindedir." demelerinden maksat aslında (تَضَجَّرْتُ) ve (تَوَجَّعْتُ) manalarıdır. Muzari sıgalarıyla açıklanmalarının nedeni, manalarının inşai olmasıdır. İnşa mefhumunun hale delalet eden muzari ile tabir edilmesi en uygun yoldur.(مِثْلُ رُوَيْدَ زَيْدًا أَيْ أَمْهِلْهُ) Emir manasında olan fiil ismine örnektir. (وَهَيْهَاتَ ذَاكَ) Hicazlılar "ta"

harfini fethalar. Beni Temim kabilesi ise kesralar. Zammeliyenlerde mevcuttur. (أَىْ بَعُدَ) Mazi manasında olan fiil ismine örnektir. Musannifin emir manasında olanları önce zikretmesinin nedeni, fiil isimlerinin çoğunun emir manası taşımalarıdır.

Nahivcileri "Bu isimler fiil manası vermekle birlikte fiil değildirler." demeye sevk eden neden lafızlarıyla ilgili bir husustur. Yani sıgalarının fiil sıgalarına benzememeleri ve fiiller gibi çekilememeleridir. Yoksa "Fiillerin (manalarına değil de) sıgalarına vaz edilmişlerdir." demek istemezler. Mesela (رُوَيْدَ) ismi (أَمْهِلْ) kelimesine vaz edilmişdir. Şarih Radi bu konuda şunları söyler: "Kimisinin mesela (صَهْ) ismi, fiil manasına delalet eden (اُسْكُتْ) lafzına vazedilmiştir. Dolayısıyla fiilin lafzına alemdir, manasına alem değildir." demesi tutarlı bir iddia değildir. Çünkü halis bir Arap nice kere (صَهْ) der ve (اُسْكُتْ) lafzını aklına bile getirmez. Hatta onu hiç duymamış bile olabilir."[578] Bunun için Musannif tarifte (مَاكَانَ بِمَعْنَى الْأَمْرِ أَوِ الْمَاضِى) demiş ve (مَا كَانَ مَعْنَاهُ الْأَمْرَ أَوِ الْمَاضِيَ) dememiştir.

Diğer taraftan tariften ilk akla gelen bunun vaz itibarıyla oluşudur. O bakımdan (اَلضَّارِبُ أَمْسِ) misalindeki (الضارب) ismi, mazi fiil manasındadır. Oysa fiil isimlerinden değildir diyerek tarife itiraz yapılamaz[579]. (وَفَعَالِ) Yani (فَعَالِ) veznine sokulan isimler (اَلْكَائِنِ بِمَعْنَى الْأَمْرِ مِنَ الثُّلَاثِيِّ) yani sülasi mücerredden türetilen mezkur vezindeki isimler (قِيَاسٌ) yani kural olarak böyle yapılırlar. (كَنَزَالِ بِمَعْنَى انْزِلْ) Sibeveyh sülasi mücerredden düzgün olarak bu şekilde geldiğini söylemiştir. Ama mesela (قُمْ) veya (اُقْعُدْ) manasında (قَوَامِ) ve (قَعَادِ) denmemektedir. (Örnekleri çoğaltmak mümkündür.) O bakımdan bazı nahivciler Sibeveyhin sözünü

578 - Şeyh Radi'nin sözü burada bitmiştir.

579 - Çünkü ism-i failin mazi fiil manasına gelmesi kullanım ve karine itibariyledir. Vaz itibarıyla değildir. /Vecihüddin.

tevil etmek zorunda kalmışlardır. Şöyle ki, Sibeveyh düzgün olarak gelir demekle çoğunluğu kastedmiştir ve çokluğundan ötürü kural gibi olmuştur.

Rübaiye gelince, ondan nadir olarak geldiğinde bütün nahivciler ittifak etmişlerdir. (وَفَعَال حَالَ كَوْنِهِ مَصْدَرًا مَعْرِفَةً كَفَجَارِ) (فَجَارِ) lafzı marife mastar olup (اَلْفَجْرَةُ) veya (اَلْفُجُورُ) manasındadır. Şarih Radi şunları söyler: "(فَعَال) veznindeki mastarların marife ve müennes oldukları savunulmuştur. Ancak şimdiye dek ne marifeliğe, ne müennesliğe bir delil göremedim." (وَحَالَ كَوْنِهِ صِفَةً لِمُؤَنَّثٍ مِثْلُ يَا فَسَاقِ) (يَا فَسَاقِ) lafzı (يَافَاسِقَةُ) manasındadır. (مَبْنِيٌّ) Yani son iki kısmın ikisi de mebnidir. (لِمُشَابَهَتِهِ لَهُ) Yani emir manasındaki (فَعَال) ye benzemelerinden ötürüdür. (عَدْلاً وَزِنَتًا) vezin bakımından benzerlikleri açıktır. Adle gelince, nahivciler emir manasındaki (فَعَال) nin mübalağa yapmak amacıyla emir fiilden udul ettiğini kabul etmişlerdir. ﴿ Marife mastar manasındaki (فَعَال) nin, mesela (فَجَارِ) nin (اَلْفَجْرَةُ) veya (اَلْفُجُورُ) dan udul ettiğini yine müennes sıfat manasındaki (فَعَال) nin, mesela (فَسَاقِ) nin (فَاسِقَةٌ) den udul ettiğini kabul etmişlerdir[580].﴾ Emir fiilinin (فَعَال) veznine sokularak mübalağa edilişi, ismi failin (فَعَّالٌ) veya (فَعُولٌ) veznine sokularak mübalağa edilişine benzer.

Şeyh Radi "Kanatime göre, fiil isimlerinin, fiil lafızlarından udul ettikleri iddiası, delilsiz bir iddiadır. Nasıl böyle olabilir? Bir şeyden udul edenlerde asıl olan, daha önce içersinde bulundukları neviden çıkmamalarıdır. Öyleyse fiil, "adl" sebebiyle fiillikten isimliğe nasıl geçebilir? Mübalağa meselesine gelince, bütün fiil isimlerinde mevcuttur." der ve uzun bir açıklamayla sebebini dile getirir. Öğrenmek isteyen oraya müracaat edebilir. (وَفَعَال حَالَ كَوْنِهِ عَلَمًا لِلأَعْيَانِ) Yani herhangi bir ayn'a[581]

580 - el- Akd ün- Nami.

581 - Ayn: Kendi başına boşlukta yer tutan ve arazlara (renk, şekil, koku, tad vs.) konu teşkil eden (arazları taşıyan) şey.

alem olan (فَعَالِ) vezni demektedir. Musannifin "alem" olan sözü (فَسَاقِ) gibilerini dışarı çıkarmak içindir. Yine "ayan" sözü (فَجَارِ) gibilerini dışarı çıkarmak içindir. Çünkü (فَجَارِ) gibileri her ne kadar alemseler de manaların alemleridirler. Yoksa aynların alemleri değildirler. (مُؤَنَّثًا) "müennes" sözü "alem" lafzının sıfatıdır. Sadece müennese alem olarak kullanıldığına tenbih etmek için bunu eklemiştir. (كَقَطَامِ) müennese alemdir. (وَغَلَابِ) Bu da öyledir. (فِي اسْتِعْمَالِ أَهْلِ الْحِجَازِ) Çünkü hem vezin hem de adl noktasında emir manasında ki فَعَالِ ye benzemektedir.

(وَمُعْرَبٌ فِي اسْتِعْمَالِ بَنِي تَمِيمٍ إِلاَّ مَا كَانَ فِي آخِرِهِ رَاءٌ) Yani ayn'lara alem olan (فَعَالِ) veznindeki ismin son harfi "ra" olursa onlar da bunu mebni olarak kullanmaktadırlar. Aslında Beni Temim kabilesi sonu "ra" harfli mezkur isimlerin kullanımında ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğu Hicazlılara uyarak mebni kılmaktır. Azınlık ise "ra" harfi olanlarla olmayanlar arasında ayırım yapmaz. Hepsine "murabtır" hükmünü verir. (نَحْوُ حَضَارِ) Yıldıza alemdir. Çoğunluğun mebni olarak kullanmasının nedeni, "ra" harfinin ağızdan çıkarken sanki tekrarlanmış gibi olması ve bu yüzden dile ağır gelmesidir. Böylece mebniliğini tercih etmişlerdir. Mebnilik murablıktan daha hafiftir. Zira tek bir yolu takib etmek değişik birkaç yolu takib etmekten daha kolaydır.

SESLER

(اَلْأَصْوَاتُ) İnsan konuşmasında geçen sesler ya mastar sınıfına nakledilir ve orada kalır, veya daha ileri gider ve fiil ismi olur. Mesela şaşmak manasına gelen (وَاهًا) lafzını ilk kısma örnek sayabiliriz. Bu türden olanlara mastar hükümleri uygulanır. İkinci kısma ise "sus!" anlamına gelen (صَهْ) veya "geri dur! bırak" anlamına gelen (مَهْ) lafzını örnek sayabiliriz. Bu türden olanlara fiil isimlerinin hükümleri uygulanır. Veyahut bir yere

nakledilmemişler, bilakis nasılsalar öylece ses olarak kalmışlardır. Yani ne mastar ne de isim fiil olmamışlardır. Bunlarda bir kaç çeşittirler.

Bir kısmı, insanda görülen şaşkınlık veya üzüntü gibi hallerde söylenen (وَىْ) lafzı gibidir. Onları ne mahkumun bih, ne de mahkumun aleyh yapamazsınız.

Bir kısmı, insanın , her hangi bir şeye ait sesi taklit yoluyla çıkarmasından oluşur. Mesela karga sesine benzer bir ses çıkarmayı kastederek (غَـاق) deyişiniz gibi. Bu durumda yine mahkumun bih ve mahkumun aleyh olmazlar.

Bir kısmı, hayvan çağırmak, kovmak vb. amaçlar için insanların çıkardığı seslerdir. Mesela deveyi çökertmek için (نَخّ) deyişiniz gibi. Aynı şekilde bunlar da mahkumun bih ve mahkumun aleyh olmazlar.

İşte bütün bu kısımlar terkibe girmemiş olduklarından mebnidirler. Hikaye (nakil) yoluyla söylendiklerinde, mesela (قَالَ زَيْدٌ عِنْدَ التَّعَجُّـبِ وَىْ) veya (قَالَ زَيْدٌ عِنْدَ حِكَايَةِ صَوْتِ الْغُرَابِ غَاق) veya (قَالَ زَيْدٌ عِنْدَ إِنَاخَـاةِ الْبَعِيرِ نَـخّ) dediğinizde bunlar yine mebnidirler. Ama ses oldukları için değil, bilakis seslerin hikayesi (nakli) oldukları için mebnidirler.

Burada seslerden maksat, mastar veya fiil ismi olmayan ve (mekul ulkavl olarak[582]) nakledilmeyen nasılsa öylece kalan seslerdir. Dolayısıyla onlar bu açıdan vaz ile bir manaya delalet etmediklerinden isim değildirler. İsim bölümünde zikredilmeleri, isim yerine kullanılmaları ve onların hükümlerine tabi kılınmalarındandır. Yine terkibe sokulmamış isimlerin yerine geçtiklerinden ötürü mebni kılınmışlardır. (كُلُّ لَفْظٍ) Musannif "lafız" tabirini kullanmış ve "isim" tabirini kullanmamıştır. Görüldüğü gibi bunun nedeni kendilerinde vaz'ın bulunmayışıdır. (حُكِيَ بِهِ صَـوْتٌ) Yani insanın, herhangi bir şeye ait sesi taklit yoluyla çıkarmasından oluşan lafızdır. Ne mastar ne de isim fiilliğe nakledilmeyen seslerin ikinci kısmında bunları görmüş bulunuyorsunuz. (أَوْ صُـوِّتَ بِـهِ لِلْبَهَـائِمِ) Veya mesela "behaim" e seslenirken çıkartılan lafızdır. Yani hayvanı çökertmek, kovmak, çağırmak vb. amaçlarla yapılır. Musannifin sözünü "mesela "behaim"'e..." diyerek

582 - el- Akd ün- Nami.

şerh ettik. Çünkü "behaim" sözünden ilk akla gelenler dört ayaklı hayvanlar olup kuşları, kümes hayvanlarını, diğer taraftan da çocuk ve mecnun insanları içine almamasıdır. Ama "behaim" lafzı misal olarak zikredilse, tarif onların hepsini içine almış olur. (فَالْأَوَّلُ كَغَاقٍ) Birinin kargayı taklit ederken çıkardığı sestir. (وَالثَّانِي كَنَخٍّ) Noktalı "hı" harfi şeddelidir[583]. Veya şeddesizdir[584]. Deveyi diz üstü çökertirken söylenir.

Musannif (insanda görülen şaşkınlık veya üzüntü gibi hallerde söylenen ve) başkasıyla alakalı olmayıp doğrudan doğruya ona raci olan ilk kısmı zikretmemiştir.

Bunun nedenini belirtirken kimisi ("Mastarlığa ve fiil isimliğine nakledilmeyen seslerin) ikinci ve üçüncü kısmı, insandan başka şeylerle alakası olmasına rağmen mebni isimlere katıldıklarından, ilk kısmı doğrudan doğruya insanla ilgili oluşu nedeniyle öncelikle katılırlar" demiştir.

MÜREKKEBLER

(اَلْمُرَكَّبَاتُ) Yani mebnilerden sayılan terkibler (كُلُّ اسْمٍ حَاصِلٍ مِنْ تَرْكِيبِ كَلِمَتَيْنِ) Kelimeler hakiki de olabilir, hükmi de olabilir. Diğer taraftan isim olabilirler, fiil olabilirler, harf olabilirler ve karışık bulunabilirler. (وَجَعْلِهِمَا كَلِمَةً وَاحِدَةً لَيْسَ بَيْنَهُمَا نِسْبَةٌ أَصْلاً) Ne şimdi ve ne de terkibten önce aralarında nisbet bulunmayacak.

"Kelime hakiki de olabilir, hükmi de olabilir" dedik. Çünkü (سِيبَوَيْهِ) gibisinin çıkmamasını istedik. Şübhesiz ki, onun ikinci kısmı bir manaya vaz edilmemiş sesden ibarettir. Dolayısıyla kelime olamamaktadır. Ama mebni isimler makamına kaim olduğundan kelime hükmündedir.

Musannifin "aralarında nisbet olmayacak" sözü (عَبْدُ اللهِ) ve (تَأَبَّطَ شَرًّا) gibilerini çıkarmak içindir. Çünkü onların cüzleri arasında alemiyetten önce nisbet bulunmaktadır.

583 - Mezkur harf kesra veya fetha ile harekelenir. /el- Akd ün- Nami.
584 - Mezkur harf sakin kılınır./el- Akd ün- Nami.

Diğer taraftan yine bu kayıtla (خَمْسَةَ عَشَرَ) gibisi de dışarda kalmaktadır. Oysa tarifin içine girmesi maksattır. Dışarda kalış nedeni, terkibten önce cüzleri arasında atıf nisbeti bulunmasıdır[585].

Metinde olmaması belirtilen nisbeti (Şarih Hindi'nin yaptığı gibi[586]) tayin etmeğe kalkmak ve ondan atıf nisbetini çıkartmağa çalışmak, diken ayıklamaktan daha zordur. En güzeli metindeki nisbetle maksat bir kelime diğeriyle terkib oluşturduğunda bu terkibin zahirinden anlaşılacak nisbettir demektir. Şübhesiz ki, (عَبْدُ اللهِ) terkibinin zahirinden, izafet nisbeti kolayca anlaşılmaktadır. Yine (تَأَبَّطَ شَرًّا) terkibinin zahirinden fiil - meful ilişkisine uyan taalluki bir nisbet anlaşılmaktadır. Ama (خَمْسَةَ عَشَرَ) gibisinde durum değişir. Çünkü terkibin zahirinden herhangi bir nisbet anlaşılmamaktadır. Tıpkı (جَعْفَرْ) lafzının bir cüzü, diğer bir cüzüyle terkib oluşturduğunda bu terkibin zahirinin bir nisbete delalet etmemesi gibi. Böylece ağyarine mani, efradını cami bir tarif ortaya çıkmış olmaktadır. (فَإِنْ تَضَمَّنَ الْجُزْءُ الثَّانِي حَرْفًا) Atıf harfi olabileceği gibi, başka bir harf de olabilir. (بُنِيَا) Yani her iki cüz birden mebni kılınır. İlk kelimenin mebni kılınış nedeni son harfinin iraba mahal olmayan kelime ortasına düşmesidir. İkincisinin mebni kılınış nedeni harf içermesidir. (كَخَمْسَةَ عَشَرَ) Bunun aslı (خَمْسَةٌ وَعَشَرَةٌ) idi. Vav harfi hazfedildi ve "on" sayısı "beş" sayısıyla terkibe sokuldu. (وَمِثْلُ حَادِيَ عَشَرَ وَأَخَوَاتِهَا) Müennes zamir (حَادِيَ عَشَرَ) lafzına racidir ve "Onbirinci" nin kardeşleri "Onikinci, onüçüncü... ondokuzuncu" dur. Veya müennes zamir "onbirinci" ile onbeş sayısının her biri anlamına gelir.

---

585 - Yani aslı (خَمْسَةٌ وَعَشَرَةٌ) dür.

586 - Şarih Hindi metindeki nisbeti şerhederken (لاَ نِسْبَةَ إِسْنَادٍ وَلاَ إِضَافَةٍ وَلاَ عَمَلٍ وَلاَ إِفَادَةِ مَعْنًى فَخَرَجَ نَحْوُ تَأَبَّطَ شَرًّا وَعَبْدُ اللهِ وَالنَّجْمُ وَيَزِيدُ آهٍ) demiştir. (Muzari fiilde muzarat harfleri bir manaya yani hale veya istikbale delalet ederler. Yine failin durumuna, yani mütekellim, muhatab, müzekker vb. oluşuna delalet ederler. Lam-ı tarifli isimlerdeki tarif edatı da bir manaya yani marifeliğe delalet eder.)

Musannif (aynı neviye) iki misal vermiştir. (Oysa daha yararlı olması için birini başka neviye vermesi gerekirdi.) Bunun nedeni mezkur terkibin, ister ikinci cüzü on sayısına ilave edilen bir rakam olsun, isterse o rakamdan türemiş ismi fail olsun yine mebni kılındığını bildirmekdir.

"(حَادِيَ عَشَرَ) nın mebniliğini düşünmek gerekir. Çünkü ikinci cüz bir harf içermemektedir. Zira kastedilen mana (حَادِيَ وَعَشَرَ) şeklinde değildir." denmiştir. Bu itirazın cevabı şöyledir: Sayılardan[587] iştikak edilen ismi fail sıgasından maksat, müştakk minh olan sayının tek bir ferdidir. ﴿ Yani mesela (ثَالِثٌ) lafzından maksat (وَاحِدٌ مِنْ ثَلَاثَةٍ) dir. (رَابِعٌ) lafzından maksat (وَاحِدٌ مِنْ أَرْبَعَةٍ) dir. (خَامِسٌ) lafzından maksat (وَاحِدٌ مِنْ خَمْسَةٍ) dir...) Yalnız bu rastgele değildir. Bilakis o ferdin, müştakk minh olan sayının bir öncekinden sonra gelişi göz önüne alınır. Mesela (ثالث) lafzından maksat (وَاحِدٌ مِنْ ثَلَاثَةٍ) dir. Ancak rast gele değildir. Bilakis o tek ferdin "iki" sayısından sonra gelişi göz önüne alınır.

Bahsettiğimiz şeye delalet etmek üzere[588] müfredlerden bu ismi fail sıgasını elde ettiklerinde, mürekkeblerden de elde etmek istemişlerdir. Ancak iki cüzün topundan bunu elde etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü ism-i fail sıgası bütün harfleri içine alamaz. Onun için yalnızca bir cüzünden ism-i fail yapmakla yetinmişlerdir. Zira her cüzden bir - iki harf alsalar karışıklık meydana gelirdi. Diğer yandan, ilk bakışta maksat anlaşılsın diyerek birinci cüzden bu sıgayı elde etmişlerdir. Mesela atıf harfi içeren (أَحَدَ عَشَرَ) sayısından (حَادِيَ عَشَرَ) lafzını elde etmişlerdir. Bu lafızdan maksat (وَاحِدٌ مِنْ أَحَدَ عَشَرَ) dir. Ama rastgele değildir. Bilakis o ferdin "on" sayısından sonra gelişi göz önüne alınır. Kısacası (حَادِيَ عَشَرَ) lafzının atıf harfi içermesi gerçekte o harfi içeren (أَحَدَ عَشَرَ) sayısından alınmış olması

587 - Yani sayı isimlerinden.
588 - Yani müştakk minh olan sayının bir ferdine, mezkur itibarla delalet etmek üzere.

itibarıyladır. Yoksa aslı (حَادِىَ وَعَشَرَ) şeklinde değildir. Çünkü onun bir manası yoktur.

Yukarda söylediklerimiz (اَلْحَادِى وَالْعِشْرُونَ) için de geçerlidir. "Vav" harfinin zikredilip, zikredilmemesinden başka aralarında bir fark yoktur. (إِلاَّ اثْنَىْ عَشَرَ) ve (إِثْنَىْ عَشَرَ) müstesnadırlar. Onların sadece ikinci cüzü mebnidir. Çünkü harf manası içerir. İlk cüzü ise murabtır. Zira nun harfinin düşmesiyle muzafa benzerlik arzeder. (وَإِلاَّ) Yani ikinci cüz harf içermezse (أُعْرِبَ الثَّانِى) Terkibten önce mebni değilse ikinci cüz gayrı munsarif olarak irab edilir. (كَبَعْلَبَكَّ وَبُنِىَ الْأَوَّلُ) Kelimenin ortasında bulunmak (daha önce belirtildiği gibi) iraba mani teşkil eder. O bakımdan mebni kılınır. En hafif hareke olması itibarıyla fetha üzerine mebni kılınır. (فِى الْأَفْصَحِ) Yani ilk cüzün mebni, ikinci cüzün gayrı munsarif olarak irabı, en fasih şiveye göredir. İki şive daha vardır. Birincide iki cüz irab edilir. İlki muzaf, ikincisi gayrı munsarif olarak muzafun ileyh yapılır. Diğerinde yine iki cüz irab edilir. İlki muzaf, ikincisi munsarif olarak muzafun ileyh yapılır.

KİNAYELER

(اَلْكِنَايَـاتُ) " Kinaye" kelimesinin cemidir. Kinaye, sözlük ve ıstılah bakımından "Herhangi bir maksatla, muayyen bir şeyi kendisine delaleti açık olmayan bir lafızla tabir etmektir." Bahsettiğimiz maksat, mesela dinleyenlere (anlattığımız şeyi) mübhem bırakmak (açıktan belirtmemek) olabilir. Mesela Zeyd'i kasteddiğiniz halde (جَـاءَنِى فُـلَانٌ) demeniz gibi. Burada kinayeden maksat, kinaye olarak kullanılan lafızlardır. Yoksa mastar manası değildir. Diğer taraftan her kinaye lafzı da değildir, onun bölümleridir. Hatta rastgele her bölümü olmayıp bilakis muayyen bir bölümüdür. Sanki nahiveciler, mebniler bahsinde "kinaye" sözüyle işte bu muayyen bölümü kastedmek üzere anlaşmış gibidirler. Onun için Musannif (بَعْضُ الظُّرُوفِ) dediği gibi (بَعْضُ الْكِنَايَاتِ) dememiştir.

Tafsilatlı bir biçimde açıklama yapmaksızın kendisini tarif etmek imkansız olduğundan Musannif mutlak anlamdaki tarifini bir kenara bırakmış ve o muayyen kısma değinerek "Kinayeler şunlardır" demiştir. (كَـمْ) Mebni kılınması harf vazına benzer bir şekilde vazedilmesindendir[589]. Veya soru edatı olarak kullanılanın harf manası[590] içermesindendir. Haber vermek için kullanılanın da ona hamledilmesindendir. (وَكَـذَا) Mebniliğin nedenini açıklayacak olursak, bu lafzın aslının, işaret ismi, (ذَا) ile onun başına eklenen teşbih kaf'ından ibaret olmasıdır. Dolayısıyla ikisi beraberce tek bir kelime gibidir. (كَـمْ) Manasındadır ve (ذَا) lafzı aslı üzere mebni olarak kalmıştır.

Hem (كَـمْ) ve hem (كَـذَا) lafızları (sayılar için vazedilmişlerdir.) (لِلْعَـدَدِ) Sayılardan kinaye için kullanılırlar. Yalnız (كَـذَا) lafzı sayıların haricinde de kullanılır. Mesela Cumartesi veya başka bir günden kinaye

589 - Yani iki harf üzerine vazedilmesindendir.
590 - İstifham hemzesi.

ederek (خَرَجْتُ يَوْمَ كَذَا) diyebilirsiniz. (كَيْتَ وَذَيْتَ لِلْحَدِيثِ) Konuşmalardan ve cümlelerden kinaye için kullanılırlar[591].Bunların mebni kılınmalarının nedeni, cümlenin yerinde vaki olmalarıdır. Cümle ise adı üstünde cümle olması itibarıyla[592] ne murablığı, ne mebniliği hak edememektedir. Çünkü bunlar müfredlerin özelliklerindendir. İşte müfred bir lafız cümlenin yerinde vaki olduğunda ve bunlardan birinden[593] kurtulamadığında, terkibden önce kelimelerde asıl olan mebnilik vasfı tercih edilmiştir.

Kinayelerden bir tanesi de (كَأَيِّنْ) lafzıdır. Mebnidir. Zira teşbihin kef'i (أَيٌّ) kelimesinin başına gelmiştir ve (أَيٌّ) kelimesi aslında murab olsa da (كَأَيِّنْ) terkibindeki cüzlerin taşıdıkları ayrı ayrı anlamlar kaybolduğundan, topu, haber için kullanılan (كَمْ) manasında tek bir isim olmuştur. Tıpkı (مَنْ) lafzında görüldüğü gibi sonu sakin "nun" dan ibaret bir isim haline gelmiştir. (Artık bu nun) tenvin-i temekkün değildir[594]. Bunun için "ya" harfinden sonra "nun" harfi hatta (yazıda) gösterilmektedir. Oysa tenvin hatta gösterilmez.

Mebnilikte mertebesi kardeşlerinden düşük olduğu için Musannif onu bunlarla zikretmemiştir. (فَكَمِ الْاِسْتِفْهَامِيَّةُ) İstifham manası içeren (كَمْ) lafzı (مُمَيِّزُهَا) Yani sorulan cinsin belirsizliğini kaldıran mümeyyizi (مَنْصُوبٌ) temyiz olarak nasbedilir. (مُفْرَدٌ) Çünkü adet için gelince ve sayıların ortasının yani onbirden, doksan dokuza kadar olan sayıların mümeyyizi müfred ve mensub olunca, kendisinin mümeyyizi de böyle yapılmıştır. Çünkü iki uçtan birinin (başka bir deyişle küçük rakamların veya büyük rakamların) mümeyyizi gibi yapılsaydı tahakküm olurdu. (Delilsiz, sebepsiz

591- Tekrarlanarak kullanırlar كَيْتَ وَكَيْتَ ve ذَيْتَ وَذَيْتَ gibi.

592 - Yani cümlelik vasfı göz önüne alındığında.

593 - Yani murablıktan veya mebnilikten.

594 - Terkib sebebiyle tenvin, asli nun harfi gibi olmaktadır./el-Akd ün Nami

bir karara varmak olurdu.) (وَكَم الْخَبَرِيَّةُ) Onun mümeyyizi (مَجْرُورٌ) Muzafun ileyh olduğu için mecrurdur. (مُفْرَدٌ) kimi zaman müfreddir (وَمَجْمُوعٌ) kimi zaman da cemidir. (كَمْ رَجُلٍ عِنْدَكَ) ve (كَمْ رِجَالٍ عِنْدَكَ) dersiniz. Tıpkı (مِائَةُ ثَـوْبٍ) ve (ثَلاَثَةُ أَثْوَابٍ) deyişiniz gibi. Müfred olarak gelmesinin sebebi büyük rakamların mümeyyizinin böyle olmasındandır. [Çünkü haber olarak kullanılan (كَمْ) çokluk manasında olup, yüz ve bin gibi çok olan sayılara uygunluk arzeder[595].] Cemi olarak gelmesinin sebebi ise, büyük sayıların çokluk mefhumu ifade edecek bir özellik taşımalarına karşılık bu (كَمْ) lafzının böyle bir özellik taşımamasıdır. O nedenle mümeyyizi cemi olarak getirilince, çokluk mefhumunu ifade etme ihtiyacı karşılanmış olmaktadır. (وَيَدْخُلُ مِنْ فِيهِمَا) Yani istifham ve haber için kullanılan (كَمْ) lafzının mümeyyizine (مِنْ) harfi gelebilir. Mesela (كَمْ مِنْ رَجُلٍ ضَرَبْتَ) ve (كَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا) denebilir. Şarih Radi "Haber için gelen (كَمْ) lafzında buna çokça rastlanmaktadır. (كَمْ مِنْ مَلَكٍ) ve (كَمْ مِنْ قَرْيَةٍ) gibi. Çünkü (مِنْ) harfiyle mecrur olan haberiyenin mümeyyizi, cerr noktasında, haberiye'ye muzafun ileyh olan mümeyyize benzemektedir.

İstifhamiyyenin mümeyyizine gelince, onun (مِنْ) harfiyle cerr edilişini ne nesirde ne de nazımda görmedim. Nahiv kitaplarından herhangi birisinde bunun caiz olduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır." demiştir.

Fakat Zemahşeri (سَلْ بَنِى إِسْرَائِيلَ كَـمْ آتَيْنَـاهُمْ مِـنْ آيَـةٍ بَيِّنَـةٍ) ayetindeki (كَمْ) in, hem istifhamiye, hem haberiye olmasına cevaz vermiştir. (وَلَهُمَا) Yani istifhamiye ve haberiye (صَدْرُ الْكَلاَمِ) Kelamın başına gelirler. Çünkü istifhamiye soru manası içerir. Mezkur manayı içeren kelimenin sözün

595- el- Akd ün-Nami'den özetle.

başında yer alması icab eder. Ta ki, ilk anda kelamın hangi neviden olduğu anlaşılsın.

Haberiye "teksir" ifade eden bir inşa manasına delalet eder. O da aynı şekilde, ilk anda kelamın hangi neviden olduğu anlaşılması için takdim edilir. (وَكِلاَهُمَا) Şayet (كِلْتَاهُمَا) deseydi daha iyi olurdu. Çünkü istifhamiye ve haberiye müennestirler. O zaman (كِلاَ هَذَيْنِ النَّوْعَيْنِ) şeklinde tevil edilir. Bu neviler, istifhamiye ile haberiyeden ibarettirler. Yani onların her birisi (يَقَعُ مَرْفُوعًا وَمَنْصُوبًا وَمَجْرُورًا) Sonra Musannif hepsinin yerlerini açıklar. (فَكُلُّ مَا) Yani istifhamiyenin ve haberiyenin herbirinin (يَكُونُ بَعْدَهُ فِعْلٌ) Lafzan veya takdiren fiil yada fiil benzeri bir şey varsa (غَيْرُ مُشْتَغِلٍ عَنْهُ بِضَمِيرِهِ) veya ona raci zamirin mütcallıkı ile meşgul edilmezse, o zaman bu özelliği nedeniyle (كَانَ مَنْصُوبًا مَعْمُولاً عَلَى حَسَبِهِ) Yani mezkur fiilin ameline göre demektir. Fiil, mümeyyiz göz önüne alınarak amel ettirilir. Mesela (كَمْ يَوْمًا ضَرَبْتَ) dediğinizde (كَمْ) lafzı zarflıkla mensub olur. Bununla birlikte fiil, mefulu bih, mefulu mutlak, mefulu fih veya başka bir mensub mamulu alabilirdi. O bakımdan (كَمْ) lafzının bahsettiğimiz mensub mamullerden hangisi olduğunu tesbit etmek, ancak mümeyyize bakmakla mümkün olur. İstifhamiye'ye örnek verirsek: (كَمْ رَجُلاً ضَرَبْتَ) gibisinde meful-u bihdir. (كَمْ ضَرْبَةً ضَرَبْتَ) gibisinde mutlak mefuldur. (كَمْ يَوْمًا سِرْتَ) gibisinde mefulu fih'tir. Haberiyeye örnek verirsek: (كَمْ غُلاَمٍ مَلَكْتُ , كَمْ ضَرْبَةٍ ضَرَبْتُ) ve (كَمْ يَوْمٍ سِرْتُ) gibi.

Burada "fiil lafzi de olabilir, takdiri de olabilir" dedik. Çünkü (كَمْ رَجُلاً ضَرَبْتُهُ) sözünüzü, tefsir şartıyla izmar kabilinden sayarsanız ve (كَمْ) lafzına amel edecek fiil takdir ederseniz o da nasb kaidesine dahil olur. Yani (كَمْ رَجُلاً ضَرَبْتَ ضَرَبْتُهُ) haline gelir. Dolayısıyla misalimizdeki (كَمْ) lafzı,

mabadinde kendisine amel edecek mukadder fiilin bulunuşu nedeniyle nasb kaidesinin içersine girer.

Şayet o kabilden yapmaz ve kendisinden sonra ona amel edecek fiil takdir etmezseniz, bu özelliğiyle ref kaidesinin altına girer. (وَكُلُّ مَاقَبْلَهُ) Yani istifhamiye ile haberiyenin makablinde (حَرْفُ جَرٍّ) Mesela (بِكَمْ دِرْهَمًا اشْتَرَيْتَ) ve (بِكَمْ رَجُلٍ مَرَرْتُ) gibi.(أَوْ مُضَافٌ) Mesela (غُلَامَ كَمْ رَجُلاً ضَرَبْتَ) ve (عَبْدَ كَمْ رَجُلٍ اِشْتَرَيْتَ) gibi. (فَمَجْرُوْرٌ) Harfi cerle veya izafetle mecrurdur. Kelamın başına geçmeleri icab etmesine rağmen önlerine harfi cerr ile muzaf gelmektedir. Zira ameli zayıf olmasından ötürü cerr edicinin mecrurdan sonra gelişi imkansızdır. Dolayısıyla isim veya harf olan cerr edicinin takdim edilmesi, kendisi ile mecruru'nun, kelamın başına gelmeyi hakeden tek bir kelime gibi yapılması sayesindedir. (وَإِلاَّ) Yani kendisinden sonra, zamiriyle veya zamirin müteallıkıyla meşgul olmayan lafzi veya takdiri bir fiil yahud fiil benzeri bir şey gelmezse, diğer taraftan önünde harfi cerr veya lafzi amillerden tecrid edilmiş bir muzaf yoksa (فَمَرْفُوعٌ) yani (فَهُوَ مَرْفُوعٌ) demektir. (مُبْتَدَأٌ إِنْ لَمْ يَكُنْ ظَرْفًا) Mesela (مَنْ أَبُوكَ) gibi [veya (كَمْ رَجُلاً إِخْوَتُكَ) gibi. Ayrıca (كَمْ رَجُلاً ضَرَبْتَهُ) sözünüzü tefsir şartıyla izmar şartıyla saymazsanız içersindeki (كَمْ) lafzı mübtedadır.] Bu (yani "haber ister marife, ister nekra olsun, soru ismi şayet zarf değilse mübtedadır" hükmü [596]) Sibeveyhin mezhebine göredir. Sibeveyh istifham manası taşıyan nekra mübtedaya marife bir ismin haber yapılışını caiz görür. Ama Sibeveyh'in dışındakilere göre istifham manası taşıyan bu nekra isim. mübtedaya takaddüm etmiş bir haberdir. Zira nekradır ve mabadi marifedir. (وَ خَبَرٌ إِنْ كَانَ ظَرْفًا) Mesela (كَمْ يَوْمًا سَفَرُكَ) sözündeki (كَمْ) lafzı ilkin mahallen mensub olup nasb kaidesinin içine girer. Çünkü [aslı (كَمْ يَوْمًا كَائِنٌ سَفَرُكَ)

596 - el- Akd ün-Nami

şeklindedir ve] (كَـائِنٌ) lafzı (كَـمْ) lafzında amel etmektedir. (Onu nasbetmektedir.) İkinci olarak ref kaidesinin içine girer. Zira (كَـمْ) lafzı haber olan amilinin yerine geçmektedir. (وَكَذٰلِكَ) Yani zikredilen şartlarla, dört irab şeklinin gelmesi hususunda (كَـمْ) lafzına benzerler. (أَسْـمَاءُ الْاِسْـتِفْهَام وَالشَّـرْطِ) Yani bahsedilen dört şekil bunların topu göz önüne alındığında gelirler. Yoksa "herbirine gelirler" denmek istenmemektedir. Kendilerini sıralayacak olursak: (مَنْ مَا أَيٌّ أَيْنَ أَنّى مَتَـى) bunlar hem şart, hem istifham edatı olabilirler. (إِذَا) Yalnız şart içindir. (كَيْفَ) ve (أَيَّانَ) yalnız istifham içindirler. (مَـنْ) ve (مَا) lafızları istifham edatı olduklarında ilk üç şekilde (yani nasb, cerr ve mübtedalıkla ref) gelebilirler. (مَنْ ضَرَبْـتَ مَـا صَنَعْـتَ) ve (بِمَا مَرَرْتَ بِمَنْ مَرَرْتَ غُلاَمَ مَنْ ضَرَبْتَ) ve (مَنْ ضَرَبْتَهُ مَا صَنَعْتَهُ) gibi. Bu ikisi zarf olmadığından haber olarak gelmez. Şart edatı olurlarsa yukardaki üç şekil kendilerinde aynen gelebilir.

(بِمَنْ تَمْرُرْ أَمْرُرْ غُلاَمَ مَنْ تَضْرِبْ أَضْرِبْ) ve (مَنْ تَضْرِبْ أَضْرِبْ) ve (مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللهِ) (مَـنْ يَـأْتِنِي فَهُـوَ مُكْـرَمٌ) gibi. Bu ikisi, hatta bütün şart isimleri haberlikle merfu olmazlar. Çünkü kendilerinden sonra ancak fiil gelebilir ve fiil mübteda olmaya elverişli değildir.

Bu isimlerden (مَتَـى أَيْـنَ أَيَّـانَ كَيْـفَ) ve (إِذَا) gibi zarflıktan ayrılmayanlar, şayet (مِنْ أَيْـنَ) misalinde olduğu gibi her hangi bir cerr edici ile mecrur yapılmamışlarsa, zarflıkla mensub olurlar.

Kimi nahivcilerden nakledildiğine göre bazen (إِذَا) lafzı zarflıktan çıkarak sarih bir isim olabilmektedir. Mesela (إِذَا يَقُومُ زَيْـدٌ إِذَا يَقْعُـدُ عَمْـرٌو) gibi.Yani (وَقْتُ قِيَامِ زَيْدٍ وَقْتُ قُعُودِ عَمْرٍو) manasındadır. Bu durumda (ilk) (إِذَا)

mübtedalıkla [ikinci (إِذَا) haberlikle] merfudur. Şarih Radi bununla ilgili olarak şunları söyler: "Ben arapların sözlerinde buna hiç rastlamadım.

Zarflıktan ayrılmayan isimler soru edatı olarak kullanıldıklarında, şayet tehir edilmiş bir mübtedanın haberiyseler zarflıkla nasbedilmekle birlikte mahallen merfudurlar. (مَتَى عَهْدُكَ بِفُلَانٍ) gibi."[597] Yani (مَتَى كَائِنٌ عَهْدُكَ بِهِ) takdirindedir.

(أَىٌّ) Kelimesine gelince kendisinde dört şekil de görülür. Zarflıkla nasbedildiğinde o da (zarflıktan ayrılmayan isimler gibi)[598] aynı şekilde haberlikle merfu olabilir. [Ama (أَىّ) kelimesi şart edatı olduğunda haberlikle merfu olmaz. Daha önce bu husus zikredilmiştir.] [599]Mesela (أَىَّ وَقْتٍ مَجِيئُكَ) gibi. Yani (أَىَّ وَقْتٍ كَائِنٌ مَجِيئُكَ) takdirindedir. İşte (أَىَّ وَقْتٍ) burada zarflıkla nasbedilmesine rağmen mahallen merfu olup haberdir. Diğer üç şeklin misallerini verecek olursak (أَيَّهُمْ ضَرَبْتَ بِأَيِّهِمْ مَرَرْتَ) ve (أَيُّهُمْ قَائِمٌ) gibidir. (وَفِى مِثْلِ كَمْ عَمَّةً لَكَ يَاجَرِيرُ وَخَالَةٌ) Yani hem soru , hem haber olması ve mümeyyizin hazfedilip hazfedilmemesi mümkün olan yerlerde demek istemektedir. (ثَلَثَةُ أَوْجُهٍ) Metinlerin çoğunun ibaresi böyledir. Kimisinde ise (وَفِى تَمْيِيزِ كَمْ عَمَّةً) şeklindedir. Yani mümkün olan vecihlerden birine göre temyiz sayılan kelimede üç şekil caizdir" manasındadır.

---

597 - Şarih Radinin sözü burada bitmiştir.

598 - Veya Şarih "İlk üç şekil kendisinde görüldüğü gibi..." demek istemektedir.

599 - Yani ولايتأتى فيهما بل فى جميع أسماء الشرط الرفع على الخبرية فإنه لايقع بعدها إلا الفعل إلخ sözünü kasdediyoruz.

İlk nüshaya göre önce (كَمْ) lafzı için üç şekli uygulayabiliriz. Birincisinde mübtedalıkla merfu yaparız[600]. İkincisinde zarflıkla mensub yaparız[601]. [Bu durumda zarf olacak bir mümeyyiz takdir ederiz. Mesela (كَمْ مَرَّةً) vb.[602]] Üçüncüsünde mastarlıkla mensub yaparız[603]. Musannif daha önce (مَنْصُوبًا مَعْمُولاً عَلَى حَسَبِهِ) sözüyle nasb şekillerinin çokluğuna işaret etmiştir. Gizli değildir ki bu [yani üç şeklin (كَمْ) için gelmiş olması] evvelce zikredilen (كَمْ) lafzının bizzat kendisiyle ilgili olan irab şekillerine daha uygundur. (Diğer taraftan yine ilk nüshaya göre) (كَمْ) lafzının mümeyyizine[604] yani (عَمَّةَ) lafzına üç şekil uygulayabiliriz. Birincisinde (كَمْ) lafzı ister haber için olsun, isterse soru için gelmiş olsun (عمة) lafzı mübtedalıkla merfudur. [Mümeyyiz mahzuf olmuş olur. Yani (كَمْ مَرَّةً) veya (كَمْ حَلْبَةً) demek istiyoruz.] İkincisinde (كَمْ) lafzı soru için gelir ve (عَمَّةَ) lafzı nasbedilir. Üçüncüsünde (كَمْ) lafzı haber için gelir ve (عَمَّةَ) lafzı cerr edilir.

---

600 - İster istifhamiye, ister haberiye olsun farketmez عِشْرِي قَدْ حَلَبَتْ عَلَيَّ lafzı da onun haberidir./ el- Akd ün-Nami

601 - O zaman كَمْ lafzını nasbeden حَلَبَتْ fiildir. عمة lafzı لَكَ lafzı ile tahsislik kazanarak mübteda olur. قَدْ حَلَبَتْ cümlesi de onun haberi olur./ el- Akd ün-Nami.

602 - el- Akd ün-Nami.

603 - İrabı aynı zarf olduğu zamandaki irabı gibidir. Ancak burada zarf değil mastar olan bir mümeyyiz takdir ederiz. Mesela كَمْ حَلْبَةً vb./ el- Akd ün-Nami.

604 - Yani mümkün olan vecihlerden birine göre temyiz sayılan عَمَّةَ kelimesine demek istemektedir.

Bu vecih [yani (كَـمْ) in mümeyyizi hakkında üç şeklin itibar edilmesi] ancak (كَمْ) in mümeyyizinin hazfi caiz olduğuna itibar edildiğinde mümkündür. Bunun caiz oluşu ise daha önce dile getirilmemiştir. Öyleyse Musannifin bundan sonra söylediği (وَقَدْ يُحْذَفُ فِي مِثْلِ كَمْ مَالُكَ وَكَمْ ضَرَبْتَ) sözünün konumuz olan şiirden önce getirilmesi daha uygun olmaktadır.

İkinci nüshaya gelince, onda ancak son vecih düşünülebilir. [Yani (كَمْ) lafzının kendisi değil mümeyyizi hakkında üç şekil caizdir.]

Beyt Ferezdak'ındır. İbn'i Cerir'i hicvetmektedir. Gerisi (فَدَعَاءَ قَدْ حَلَبَتْ عَلَيَّ عِشَارِي) şeklindedir. (فَـدْ عَـاءُ) kelimesi [(أَفْدَعُ) nun müennesi olup] ayak yada elin bileği bükülmüş böylece eli veya ayağı ters çevrilmiş olana denir. Çok hizmet etmeleri sebebiyle böyle olmuşlar manasındadır. Yahut onların kötü yaratılışlı olduklarını ifade etmek istediğinden "Hilkatleri böyledir" demektir. Diğer taraftan (حَلَبَتْ) fiilini (عَلَى) harfi cerri ile müteaddi yapması (ثَقُلَتْ) manasını ihtiva etmesi içindir. Yani "Onların hizmetini kerih görüyordum, kendime yakıştıramıyordum. Bu nedenle hizmetleri, ben onlardan hoşlanmaksızın oluyordu." demek istemektedir. Şair bir çok hizmet çeşiti içinden özellikle "hayvan sağmayı" seçmiştir. Çünkü bu adı üstünde bir hayvan hizmetidir. Kötülemek noktasında, insan hizmetinden daha etkilidir ve (عِشَار) kelimesi (عُشَرَاء) kelimesinin cemidir. Hamileliği on ayı bulmuş deve manasındadır. Bilhassa onları seçmiştir. Zira onlar sağılırken eziyet duyarlar ve kolaylıkla itaat etmezler. Bunun için sağılmalarında güçlük vardır. "Hala" ve "Teyze" nin zikrinin altında baba ve anne tarafının rezaleti (düşüklüğü) yatmaktadır ve (عمة) lafzı nasbedilerek (كَـمْ) in soru edatı olması, alay etme yoluyladır. Güya halalarının ve teyzelerinin sayısının kaça vardığını unutmuş ve onu sormuş olmaktadır.

Yine (عَمَّةٍ) lafzı cerr edilerek (كَمْ) in haber için gelmesi, hakikat (ve ciddiyet) yoluyladır. Yani "Birçok halan ve teyzelerin develerimi sağmışlardır" manasındadır.

Eğer mümeyyizi hazfeder ve alay yolunu tercih ederseniz - Yani (كَمْ مَرَّةً) ve (كَمْ حَلْبَةً) demek istiyoruz - veya çokluk ifade etmek yolunu tercih ederseniz - Yani (كَمْ مَرَّةٍ) ve (كَمْ حَلْبَةٍ) demek istiyoruz. - O zaman (عمة) lafzı mübtedalıkla merfu olur. Kendisinden sonra gelen (لَكَ) sözüyle sıfatlandığı için bu mümkün olabilmektedir. Haberi (قَدْ حَلَبَتْ) sözüdür. (عَمَّةٍ) lafzı ref edildiği takdirde, ister istifhamiye, ister haberiye olsun (كَمْ) lafzı mahallen mensubtur. Çünkü (كَمْ) den sonra gelen fiil onu kendisine zarf veya mutlak meful olarak almaktadır.

Şayet (عمة) lafzını refederseniz (حالة) ve (قد عاء) lafızlarını da ref edersiniz. Eğer nasbederseniz, onları da nasbedersiniz. Yine cerr ederseniz onları da cerr edersiniz. Bu gayet açık bir şeydir. (وَقَدْ يُحْذَفُ) كم lafzı ister soru için, ister haber için gelsin bazen mümeyyizi hazfedilir. فِي مِثْلِ كَمْ مَالُكَ وَكَمْ ضَرَبْتَ Yani hazfedilen mümeyyize delalet eden bir karinenin bulunduğu her misalde demek istemektedir. Zira malınızın çokluğu sorulduğunda veya haber verildiğinde bundan açığa çıkan izlenim şuna karinedir: "Sizin dirhem ve dinarlarınızın (yani paranızın) miktarı sorulmakta veya haber verilmektedir." Bu nedenle mana (كَمْ دِرْهَمٍ أَوْ دِينَارٍ مَالُكَ) veya (كَمْ دِرْهَمًا أَوْ دِينَارًا مَالُكَ) şeklindedir. İşte bu misalde (كَمْ) lafzı mahallen merfu olup mübtedadır ve (مَالُكَ) lafzı da haberidir.

Diğer misale gelelim. Yapıldığını bildikten sonra vuruşunuz (un adedi[605]) sorulduğunda veya çokluğunu haber verdiğinizde bundan açığa çıkan izlenim şuna karinedir: "Size sorulan soru yahut, verdiğiniz haber

605 - el- Akd ün-Nami.

vuruşunuzun defalarına nisbetledir. Yani (كَمْ مَرَّةً ضَرَبْتَ) ve (كَمْ مَرَّةٍ ضَرَبْتُ) demek istiyoruz. Veya vuruşların kendisine nisbetledir. Yani (كَمْ ضَرْبَةً ضَرَبْتَ) ve (كَمْ ضَرْبَةٍ ضَرَبْتُ) demek istiyoruz. İki mana arasındaki fark (yani zarf veya mastar takdiri arasındaki fark) şayet mastar nevi için olursa açıktır. Ama nevi için olmaz, adet için olursa (açık değildir. Ancak şunları söyleyebiliriz.) Zarf da ilk göze batan husus, zamana vaz edilmiş lafızların delalet ettikleri zaman mefhumudur. Mastar da ilk göze batan husus ise mastar lafzının delalet etmiş olduğu hades (iş - oluş) dur.

Ayrıca ikinci misalin takdirinin (كَمْ رَجُلاً ضَرَبْتَ) ve (كَمْ رَجُلٍ ضَرَبْتُ) şeklinde olması da mümkündür. O zaman (كَمْ) lafzı mefulu bih olarak mahallen nasbedilir.

ZARFLAR

(الظُّرُوفُ) Yani mebnileri sıralarken (بَعْضُ الظُّرُوفِ) olarak geçen ve onlara dahil olan zarflar (demek istemektedir. Dolayısıyla buradaki elif - lam ahd için geldiğinden) (بعض) lafzının zikrine gerek duyulmamıştır. (مِنْهَا) Yani zikredilen zarflardandır. (مَا) İsmi mevsul olan (مَا) lafzı zarfdan ibarettir. (قُطِعَ عَنِ الْإِضَافَةِ) Muzafun ileyh niyet edilmesine rağmen lafzan getirilmemekle izafetten kesilmiş zarflardır. Şayet (niyet edilmez ve ihmal edilerek) unutulursa o zaman tenvin getirilerek irab edilir. (رُبَّ بَعْضٍ كَانَ خَيْرًا مِنْ قَبْلٍ)[606] gibi. İzafetten kesilmiş olan zarflara "ğayat" adı verilmiştir. Çünkü kelamın sonu aslında onların muzafun ileyhleridir. Ancak muzafun ileyhler hazfedilince, kelam onlarda son bulmuştur. (Bilindiği gibi "ğaye" kelimesi "son" anlamındadır.) Mebni kılınmalarının nedeni izafet harfi [(مِنْ)

606 - رُبَّ مُتَأَخِّرٍ خَيْرٌ مِنْ مُتَقَدِّمٍ manasındadır.

ve (الـلاَّمُ) harfi] içermeleri ve muzafun ileyhe muhtaç olmaları nedeniyle harfe benzemeleridir. (Harflerin de manasının anlaşılması başkalarıyla birlikte zikredilmelerine bağlıdır.) "Zamme" tercih edilmiştir. Bunun nedeni de ağır bir hareke olan "zamme" nin haziften doğan eksikliği telafi etmesidir. (كَقَبْلُ وَبَعْدُ) ve izafetten kesildiği araplardan işitilen diğer zarflar gibi. Mesela (خَلْفُ قُدَّامُ فَوْقُ تَحْتُ) ve (وَرَاءُ) gibi. Bunların manasında olan her zarf bunlara kıyas edilemez. (Arablardan işitilmiş olması zorunludur.)

Mezkur zarflarda az bir kullanımla, hazfedilen muzafun ileyhe karşılık olarak tenvin getirilmesi caizdir. Mesela (فَسَاغَ لِيَ الشَّرَابُ وَكُنْتُ قَبْلاً) (أَكَادُ أَغَصُّ بِالْمَاءِ الْفُـرَاتِ) gibi. "İçecek boğazımdan kolay geçmeğe başladı[607]. Halbuki daha önceleri tatlı (ve serin su) boğazıma dururdu."

Bu zarflardan mebni kılınanlarla, yukarda görüldüğü gibi irab edilenler arasında mana bakımından bir fark yoktur.

Kimisi "Aralarında fark vardır. İrab edilmesi izafet manası taşımasındandır ve (كُنْتُ قَبْلاً) sözünün manası (كُنْتُ قَدِيمًـا) şeklindedir." demişse de Şarih Radi "Doğrusu ilk görüştür." demiştir. (وَأُجْرِيَ مَجْرَاهُ) Yani izafetten kesilmiş zarfların muamelesine tabi tutulmuştur. (لاَغَيْرُ وَلَيْسَ غَيْرُ) Her ne kadar (غَيْر) kelimesi zarflardan olmasa da zamme üzerine mebni kılınma ve muzafun ileyhin hazfi hususunda onların muamelesine tabi tutulmuştur. Çünkü onlarda olduğu gibi kendisinde de kuvvetli belirsizlik vardır.

(غَـيْر) Kelimesinden muzafun ileyhin hazfi ancak (لاَ) ve (لَيْـسَ) lafızlarından sonra geldiğinde görülür. (إِفْعَلْ هَذَا لاَغَيْرُ) ve (جَاءَنِي زَيْدٌ لَيْسَ غَيْرُ) gibi. Zira (غَيْر) un onlardan sonra kullanılması çoktur. (وَحَسْبُ) Yine aynı şekilde izafetten kesilen zarfların muamelesine tabi tutulan bir kelime de

607 - Yani intikamımı aldım ve rahatladım.

(حَسْبُ) lafzıdır. Çok kullanıldığı için ve izafetle tariflik kazanmadığı için (غَيْر) lafzına benzer. Bu nedenle (ona katılmıştır.) (وَمِنْهَا) Yani mebni zarflardandır. (حَيْثُ) Mekan için kullanılır. Ahfeş "Bazen zaman için kullanılır." demiştir. (وَلَايُضَافُ إِلَّا إِلَى جُمْلَةٍ) İster isim, isterse fiil cümlesi olsun farketmez. (فِي الْأَكْثَرِ) Yani en çok cümleye muzaf olarak kullanılır. Ama (şaz olarak) müfrede izafet edilir. Mesela (أَمَاتَرَى حَيْثُ سُهَيْلٍ طَالِعًا) gibi. (حَيْثُ) kelimesi burada müfrede, yani "Süheyl" lafzına muzaftır ve (تَرَى) fiilinin mefulu bih'idir. (أَمَا تَرَى مَكَانَ سُهَيْلٍ طَالِعًا) demektir. Devamı (نَجْمٌ يُضِيءُ كَالشِّهَابِ سَاطِعًا) şeklindedir. [Bazı rivayetlerde "neem" lafzı mensubtur. Merfu olursa (طَالِعًا) lafzının failidir veya mukadder bir mübtedanın haberidir[608] ve bu lafız nasbedildiği takdirde (حَيْثُ) kelimesi mefulu bih olmaz. Bilakis hali üzere zarf olarak kalır. (تَرَى) fiili bu durumda ya (طَالِعًا) lafzını meful alır ve (نَجْمًا) ondan bedel olur. Veya (نَجْمًا) lafzını meful alır ve (طَالِعًا) lafzı "Süheyl" den hal olur[609].] "Alev gibi ışıldayan yüce bir yıldız olarak doğarken "Süheyl" in[610] yerini görmedin mi?[611]

(حَيْثُ) kelimesi "ğayeler" gibi zamme üzerine mebni kılınmıştır. Zira çoğunlukla cümleye muzaf olur ve cümleye muzaf olan bir şey, hakikatte

---

608 - Yani هُوَ نَجْمٌ / "Şerhü ebyat-il Kafiye vel-cami" (Akşehri).

609 - Seyalkoti ve el-akdün-nami den özetle.

610 - Güney Kutbuna yakın bir yıldızın adıdır.

611 - أما lafzını el- Akd ün-Nami'de müellif tenbih edatı yapmasına karşılık Cami'nin beytlerini şerh eden "Ali b. Osman el-Akşehri ve Hafiz Mustafa b. el-Hac Mihalliçi ve "Şerh-u ebyat-ı mütevassıt" ın müellifi; "istifham hemzesi ile nefy edatından ibarettir." demişlerdir.

cümlenin içermiş olduğu mastara muzaftır. Dolayısıyla görünüşte cümleye muzafsa da sanki ona muzaf değilmiş (ve mahzuf mastara muzafmış) gibidir. (Başka bir deyişle muzafun ileyhi mahzuf gibidir.) Bu nedenle izafet edildikleri kısım hazfedilen "ğayelere" benziyerek zamme üzerine mebni kılınmıştır.

(حَيْثُ) Lafzı müfrede izafet edildiğinde, mebnilik sebebinin yani cümleye izafetinin gerçekleşmemesi nedeniyle bazı nahiveciler onu irab etmektedirler. Ama müfrede izafeti şaz olduğu için en meşhur olanı mebni olarak kalmasıdır. (وَمِنْهَا) Yani mebni kılınan zarflardandır. (إِذَا) İster zaman için gelsin, isterse mekan için gelsin farketmez. Mebni kılınmasının nedeni (حَيْـــثُ) da zikrettiğimiz illetin aynısıdır. (وَهِـيَ) Zaman için geldiğinde (لِلْمُسْـتَقْبَلِ) Mazi fiilin başına gelse bile gelecek zamanı ifade eder. Çünkü asli özelliği onun, mütekellimin inancında vukuu kesin bir hadisenin gerçekleştiği gelecek zaman dilimlerinden bir dilim için kullanılmasıdır. Buna delil de en çok bu manada kullanılışıdır. Mesela (إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ) ve (إِذَا الشَّـمْسُ كُـوِّرَتْ) gibi. O bakımdan Kuran-ı Kerim'de gaybı bilen yüce Allah olacağı beklenen hadiseleri kesinleştirmekte çok kullanır.

Bazen maziyi ifade etmek içinde kullanılır. Mesela Zülkarneyn kıssasındaki (حَتَّـى إِذَا بَلَـغَ بَيْـنَ السَّـدَّيْنِ)[612]ve (حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ)[613]ve (حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا)[614]sözleri gibi. (وَفِيهَا) Yani (إِذَا) lafzında (مَعْنَى الشَّرْطِ) Şart manası demek, bir cümlenin ifade ettiği mefhumun başka bir cümle üzerine kurulması (ve dayanması) demektir. O zaman (إِذَا) lafzı harf manası [yani (إِنْ) ve (لَـوْ) manası] içermektedir. Mebniliğinin başka bir sebebi de budur. (وَلِذَلِـكَ) Yani kendisinde şart manası olduğundan ötürü (أُخْتِيرَ) Yani muhtar sayılmıştır. (بَعْدَهَـا الْفِعْـلُ) Çünkü fiil, şart (ve cezaya) münasib düşmektedir.

612 - Kehf suresi ayet 93.
613 - Kehf suresi ayet 96.
614 - Kehf suresi ayet 96.

Muhtar olmamasına rağmen kendisinden sonra ismin gelişine de cevaz vermişlerdir. Zira şart edatı olmak bakımından (إِنْ) ve (لَوْ) harfleri kadar köklü değildir. (وَقَدْ يَكُونُ) Yani (إِذَا) lafzı (لِلْمُفَاجَأَةِ) şart manasından soyulur. Araplar (فَاجَأْتُ الْأَمْرَ مُفَاجَأَةً) derler. (فَجَأْتُهُ فُجَاءَةً) sözlerinden alınmadır. Hiç beklemediğiniz bir anda bir şeyle karşılaştığınaz anda böyle söylersiniz. (فَيَلْزَمُ الْمُبْتَدَأُ بَعْدَهَا) Bu (إِذَا) ile şart manasındaki (إِذَا) nın arasını ayırmak için mübteda lazımdır ve burada "lazımdır" derken en çok böyle gelir demek istiyoruz. O bakımdan "Tefsir şartıyla izmar" bölümünde söylenen "Müfacaayı ifade eden (إِذَا) dan sonra gelen ismin refi tercih edilir [bununla birlikte (إِذَا) dan hemen sonra fiil izmar edilerek nasbı da caizdir.] sözleri arasında bir tezad yoktur. (خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبُعُ) gibi. Yani (فَإِذَا السَّبُعُ حَاضِرٌ) veya (فَإِذَا السَّبُعُ وَاقِفٌ) takdirindedir. Haber hazfedilmiştir. Bu tür (إِذَا) nın amili, müfacaa manasıdır. Gözükmeyen amildir. (إِذَا) lafzında bu amile delalet eden bir özellik mevcut olduğundan, onun izharını gerekli görmemişlerdir[615].

Başındaki "fa" harfine gelince o sebeb ifade etmektedir. Çünkü yırtıcı hayvanla karşı karşıya kalmaya neden olan şey, dışarıya çıkıştır.

Bir görüşe göre, gerçeğe mana bakımından en yakın olanı, fa'nın atıf harfi olmasıdır. Yani (خَرَجْتُ فَفَاجَأْتُ) manasındadır. Manayı toparlayacak olursak, Zeccac'ın görüşüne göre (خَرَجْتُ فَفَاجَأْتُ زَمَانَ وُقُوفِ السَّبُعِ) şeklindedir. O halde buradaki (إِذَا) zaman zarfıdır. Müberred'in görüşüne göre (خَرَجْتُ فَفَاجَأْتُ مَكَانَ وُقُوفِ السَّبُعِ) şeklindedir. Ona göre buradaki (إِذَا) mekan zarfıdır. Yukardaki (زَمَانَ وُقُوفِ السَّبُعِ) ve (مَكَانَ وُقُوفِ السَّبُعِ)

615 - Veya لقوة مافيه من الدلالة عليه sözündeki zamirleri amile göndeririz. O zaman mana "kendisine delalet edildiği meydanda olduğundan ayrıca zikredilmemiştir" şeklindedir. Bkz. el-akdün-nami

sözlerimiz (فَفَاجَأْتُ) nün mefulü fihidir. Yoksa mefulu bihi değildir. Aksi halde (إِذَا) lafzı zarf olarak kalmaz. Bilakis sarih isim olur. Öyleyse mefulu bih mahzuftur. Yani (فَاجَأْتُ فِي زَمَانِ وُقُوفِ السَّبُعِ أَوْ مَكَانِهِ إِيَّاهُ) takdirindedir. (إِيَّاهُ) zamiri vahşi hayvana racidir.

Bazen (şart ve müfacaa[616]) manalarından tecrid edilerek zaman için gelir. (آتِيكَ إِذَا احْمَرَّ الْبُسْرُ) gibi. Yani (وَقْتَ احْمِرَارِ الْبُسْرِ) demektir.

Bazen de zarf manasından tecrid edilmiş bir isim olarak kullanılır. (إِذَا يَقُومُ زَيْدٌ إِذَا يَقْعُدْ عَمْرٌو) gibi. Daha önce buna işaret etmiştik. (Bakınız kinayeler bahsi, Musannifin (وكذلك أسماء الاستفهام) sözünün şerhi...) (وَمِنْهَا) Yani mebni zarflardandır. (إِذِ الْكَائِنَةُ لِلْمَاضِي) Mebni kılınması (حَيْثُ) lafzında dile getirilen illetten ötürüdür. Veya vazı, harfin vazına benzemesindendir. (Yani iki harf üzerine vazedilişindendir.) Bazen gelecek zaman için kullanılır. Allahu Teala'nın (فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ) sözü gibi. (وَيَقَعُ بَعْدَهَا الْجُمْلَتَانِ) İsim ve fiil cümleleri gelir. Çünkü kendisinden sonra fiil gelmesini vacib kılacak şart manası taşımamaktadır. Mesela (كَانَ ذَلِكَ إِذْ زَيْدٌ قَائِمٌ) ve (كَانَ ذَلِكَ إِذْ قَامَ زَيْدٌ) gibi. Bazen müfacaa için gelir. Mesela (خَرَجْتُ فَإِذْ زَيْدٌ قَائِمٌ) gibi. Ancak az olduğu için Musannif onu zikretmemiştir. (وَمِنْهَا أَيْنَ وَأَنَّى فَهُمَا لِلْمَكَانِ اسْتِفْهَامًا وَشَرْطًا) "İstifham" ve "şart" lafızları hal olarak mensubturlar. Mebni kılınmaları istifham harfi veya şart harfi [617] içermesindendir. Mesela (أَيْنَ زَيْدٌ) ve (أَيْنَ تَكُنْ أَكُنْ) gibi. Diğerine misal (أَنَّى زَيْدٌ) ve (أَنَّى تَجْلِسْ أَجْلِسْ) gibi. Bazen (أَنَّى زَيْدٌ) sözü (كَيْفَ زَيْدٌ) manasına gelir. Ve (أَنَّى الْقِتَالُ) sözü (مَتَى الْقِتَالُ) manasına gelir.

---

616 - Bakınız el- Akd ün-Nami.

617 - Daha önce açıklaması geçmiştir.

(وَمِنْهَا مَتَى لِلزَّمَانِ فِيهِمَا) Tesniye zamiri şart ve istifham sözlerine racidir. Mesela (مَتَى الْقِتَالُ) ve (مَتَى تَخْرُجْ أَخْرُجْ) gibi. (وَمِنْهَا أَيَّانَ لِلزَّمَانِ اسْتِفْهَامًا) (مَتَى) ya benzer. Allahu Teala'nın (يَسْئَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ) sözü gibi[618]. (مَتَى) ile (أَيَّانَ) arasında şu fark vardır. (أَيَّانَ) sadece çok önemli işlerde ve yalnız gelecek zamanda kullanılır. Mesela (أَيَّانَ يَوْمُ قِيَامِ زَيْدٍ) veya (أَيَّانَ قَدِمَ الْحَاجُّ) denmez. Ama (مَتَى) lafzı sadece zikredilen iki yerde kullanılmaz.

En meşhur şivesi nun'un ve hemzenin fethasıyladır. Bunların kesrasıyla da söylenir. (وَمِنْهَا كَيْفَ الْكَائِنَةُ لِلْحَالِ اسْتِفْهَامًا) Yani bir şeyin halini ve sıfatını sormak için kullanılır. "Halini" dememiz, yine o şeyin sıfatı manasındadır. Yoksa bazı şarihlerin zannettiği gibi, onun şimdiki zamandaki halini sormak manasında değildir.

"Mufassal" adlı eserinde Zemahşeri "(كَيْفَ) lafzı zarf muamelesine tabi tutulur. Manası bir şeyin halini sormaktır. Mesela (كَيْفَ زَيْدٌ) gibi. Yani (عَلَى أَيِّ حَالٍ) demektir." der.

Basralılara göre (مَا) lafzıyla birlikte zayıf olarak şart için kullanılır. (كَيْفَمَا تَجْلِسْ أَجْلِسْ) gibi. Yani (عَلَى أَيِّ هَيْئَةٍ تَجْلِسْ أَجْلِسْ) demektir.

Kufelilere göre mutlak olarak [Yani (مَا) lafzıyla birlikte ve onsuz] şart için kullanılır. (كَيْفَ تَجْلِسْ أَجْلِسْ) gibi.

Şayet kendisinden sonra bir isim gelirse (كَيْفَ) lafzı mahallen ref edilerek o ismin haberi olur. Eğer fiil gelirse mahallen nasbedilerek o isimden hal olur[619]. Mesela (كَيْفَ جِئْتَ) gibi. Yani (عَلَى أَيِّ حَالٍ جِئْتَ أَرَاكِبًا

618 - zariyat suresi ayet 12.

619 - Şayet bu fiil nakıs olursa, onun haberi olur. İki mefule müteaddi ise ikinci mefulu olur. ilkine misal كَيْفَ أَصْبَحْتَ ikincisine misal كَيْفَ تَعْلَمُ زَيْدًا gibidir. Daha fazla tafsilat için Şeyh Radi'ye bakınız.

أَوْ مَاشِيًا) demektir. (وَمِنْهَا) Yani mebni zarflardandır. (مُذْ وَمُنْذُ) Harf olan (مُذْ) ile (مُنْذُ) ye benzedikleri içindir. (وَيَكُونَانِ تَارَةً بِمَعْنَى أَوَّلِ الْمُدَّةِ) Yani kendilerinden önce zikredilen fiilin süresinin başlangıcı anlamına gelirler. (مَا رَأَيْتُهُ مُذْ أَوْ مُنْذُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ) gibi. Yani (أَوَّلُ مُدَّةِ عَدَمِ رُؤْيَتِي يَوْمُ الْجُمُعَةِ) manasındadır. (فَلِيهِمَا الْمُفْرَدُ) Onlardan yani (مُذْ) ile (مُنْذُ) den sonra müfred bir isim gelir. Tesniye veya cemi gelmez. Ne hakikaten gelir, yukarda verdiğimiz misal gibi, ne de hükmen gelir. Mesela (tesniye bir şey gelse onun yine müfred olduğu kabul edilir.) (مَا رَأَيْتُهُ مُذِ الْيَوْمَانِ اللَّذَانِ صَاحَبْنَا فِيهِمَا) gibi[620]. Yani (أَوَّلُ مُدَّةِ عَدَمِ رُؤْيَتِي هَذَانِ الْيَوْمَانِ) manasındadır. Buradaki (هَذَانِ الْيَوْمَانِ) sözü tek bir şey olarak düşünülmediği müddetçe, mezkur sürenin başlangıcı kabul edilemez. Zira sürenin başlangıcı ancak tek bir şey olabilir. İki veya daha çok şey olmaz. Öyle ise tesniye ve cemi harhangi bir sürenin başlangıcı yapıldığında müfred hükmünde olurlar. (الْمَعْرِفَةُ) Yukardaki misallerde olduğu gibi hakikaten marife olur. Veya (مَا رَأَيْتُهُ مُذْ يَوْمٌ لَقِيتَنِي فِيهِ) misalinde olduğu gibi hükmen marife olur. Çünkü marifeliği sayesinde maksat [621] belirlenebilmektedir ve bu belirleme işi kastedilmiştir. Zira işin süresinin başlangıcını meçhul bir vakit yapmakta bir yarar yoktur. Çünkü fiilin sürmüş olduğu zamana bir vaktin başlangıç olacağı zaten herkesce malumdur. (Önemli olan husus, o vakti insanlara belirtmektir.) (وَتَارَةً يَكُونَانِ بِمَعْنَى جَمِيعِ الْمُدَّةِ) Yani fiilin sürdüğü zamanın tamamı manasında olurlar. (فَلِيهِمَا) Yani (مُذْ) ve (مُنْذُ) yü takib eder. (الْمَقْصُودُ) Yani beyan edilmesi kastedilen zaman zikredilir. (حَالَ كَوْنِهِ مُلْتَبِسًا بِالْعَدَدِ) Yani bütün cüzleri içine alan sayıyı ifade eder bir halde zikredilir. Öyleki hiç bir cüz dışarda kalmaz. Mesela (مَارَأَيْتُهُ مُذْ يَوْمَانِ) gibi. Yani (جَمِيعُ أَجْزَاءِ مُدَّةِ زَمَانِ عَدَمِ رُؤْيَتِي يَوْمَانِ

620 - Hükmen tesniye değildir.
621 - Maksat, mezkur fiilin süresini tahdit ve tayin etmektir.

(لاَأَزِيْدُ وَلاَ أَنْقُصُ) manasındadır. (وَقَدْ يَقَعُ بَعْدَهُمَا الْمَصْدَرُ) Buna bir misal verirsek (مَاخَرَجْتُ مُذْ ذَهَابُكَ) gibi. (أَوِ الْفِعْلُ) Mesela (مَا خَرَجْتُ مُذْ ذَهَبْتَ) gibi. (أَوْ أَنْ) Yani böyle elif ve nun harfinden müteşekkil bir kelime gelir. "Nun" harfi ister şeddeli olsun, isterse şeddesiz olsun farketmez. Mesela (مَاخَرَجْتُ مُذْ أَنَّكَ ذَاهِبٌ) ve (مَا خَرَجْتُ مُذْ أَنْ ذَهَبْتَ) gibi. Veya isim cümlesi gelir. (مَا خَرَجْتُ مُذْ زَيْدٌ مُسَافِرٌ) gibi. Musannif çok az olduğu için bunu zikretmemiştir. (فَيُقَدَّرُ بَعْدَهُمَا زَمَانٌ مُضَافٌ) Mastardan itibaren buraya kadar zikredilenlerin hepsine (زَمَان) lafzı muzaf olarak takdir edilir. Aksi halde kendilerinden sonra gelen kısım bunlara hamledilemez. (Yani haber yapılamaz.[622]) O zaman (مَا خَرَجْتُ مُذْ ذَهَابُكَ) sözünün takdiri (مَا خَرَجْتُ مُذْ زَمَانُ ذَهَابِكَ) şeklindedir. Diğerlerini de buna kıyaslayınız.[623] [Yani fiille ve (أَنْ) ile (أَنَّ) ye de muzaf takdir edilir.] (وَهُوَ) Yani isim olan (مُذْ) ile (مُنْذُ) nün her biri (مُبْتَدَأٌ) İzafet (yani muzaf ile muzafun ileyhden ibaret bir lafız) tevilinde olduklarından marifedirler. Çünkü ya (أَوَّلُ الْمُدَّةِ) veya (جَمِيعُ الْمُدَّةِ) manasındadırlar. (وَخَبَرُهُ مَابَعْدَهُ) Yani herbirinin haberini kendisinden sonra zikredilen kısım teşkil eder. (خِلاَفًا لِلزَّجَّاجِ) Ona göre tersine (مُذْ) ile (مُنْذُ) haberdirler. Mübtedaları ise kendilerinden sonra gelen kısımdır. O takdirde Zeccac'a bir engel çıkmaktadır. Şöyleki (مُذْ يَوْمَانِ) gibi bir misal verildiğinde mübtedanın nekra ve haberin marife olması lazım gelmektedir. Bu caiz değildir.

---

622 - Çünkü مُذْ ile مُنْذُ zamandan ibarettirler. Öyle ise haberleri de zaman manasında olmalıdırlar.

623 - Karine müsade ettiği taktirde يوم ساعة وقت ليلة kelimeleri de takdir edilir./ Muhammed Emin

(مُذْ) ile (مُنْذُ) Lafızları mübteda ve haber oldukları zaman zarf değil sarih isimdirler. Bu nedenle aslında mebni zarflar arasında zikredilmesi doğru değildir. Ancak bir açık kapı vardır. O da "Bunların zarflıklarından maksat zaman isimleri olmaları" demekdir. Yoksa "Arapların kurdukları cümlelerde zarf olurlar" manasında değildir. (وَمِنْهَا) Yani mebni zarflardandır. (لَدَى) elif-i maksure iledir. (وَ لَدُنْ) lamın fethası, dal'ın zammesi ve nun'un sukunuyladır. (وَقَدْ جَاءَ لَدُنْ) lam'ın fethası, dal'ın sukunu ve nun'un kesrasıyladır. (وَلَدَنْ) lam'ın ve dal'ın fethası ve nun'un sukunuyladır. (وَلُدُنْ) lam'ın zammesi, dal'ın sukunu ve nun'un kesrasıyladır. (وَلَدْ) lam'ın fethası ve dal'ın sukunuyladır. (وَلُدْ) lam'ın zammesi ve dal'ın sukunuyladır. (وَلَدُ) lam'ın fethası ve dal'ın zammesiyledir.

Bunların mebni kılınmalarının sebebi, bazılarının harf vazı gibi vazedilmiş olmaları, kalanlarının da onlara hamledilmeleridir. Hepsi (عِنْدَ) manasındadır. Aralarında ufak bir fark vardır. Mesela bir mal, ister bir kimsenin yanında hazır olsun , isterse başka bir yerde diyelim ki deposunda olsun (عِنْدَ) lafzı kullanılır. (اَلْمَالُ عِنْدَ زَيْدٍ) gibi. Ama (اَلْمَالُ لَدَى زَيْدٍ أَوْ لَدُنْ زَيْدٍ) dendiğinde mal yanında hazır demektir.

Hükmüne gelince, kendisinden sonraki ismi muzafun ileyh olarak cerr eder. (اَلْمَالُ لَدَى زَيْدٍ) gibi. Diğer zarflar arasında yalnız (غُدْوَةً) lafzı ile yine diğer şiveler arasında yalnız (لَدُنْ) şivesiyle semai olarak nasbedilir. [Yani (لَدُنْ غُدْوَةً) denir.] Nedeni (لَدُنْ) kelimesindeki "nun" harfinin (رِطْلٌ زَيْتًا) sözündeki (رِطْلٌ) lafzının tenvinine benzetilmesidir.[624] İşte böyle bir

624 - Bilindiği gibi رِطْلٌ kelimesi tenvin ile tamlaşarak temyizi nasb etmektedir. Bu açıklamaya göre غُدْوَةً kelimesinin nasbı temyize benzetilişindendir.

benzetme yapılmış olduğundan (لَدُنْ) lafzına bazen nun harfi gelmekte bazen de gelmemektedir. Sadece (غُدْوَةً) lafzının nasbedilişinin başka bir nedeni (سَحْرَةَ) lafzından ve diğer lafızlardan daha çok kullanılmasıdır. (وَمِنْهَا قَطُّ) Kaf meftuhtur. "Tı" harfi şeddeli ve zammelidir. En meşhur şivesi budur. Bazen (قَطْ) şeklinde zammeli tı harfi şeddesiz kılınır. Bazen [(قُطُ) ve (قُطْ) şeklinde] "kaf" harfi zammelenerek "tı" harfinin harekesine uydurulur ve "tı" harfi şeddeli ve şeddesiz olur. Bazen (bırak! yeter! manasına gelen) isim fiil (قَطْ) lafzıyla aynı vezinde "tı" harfi sakin olarak gelir. Bütün bunlar onun beş ayrı şivesidirler. Hepsi (لِلْمَاضِي الْمَنْفِيِّ) "lam harfi celiye içindir" ve takdiri (لِأَجْلِ الْفِعْلِ الْمَاضِي الْمَنْفِيِّ) şeklindedir. [Bu durumda (الْمَاضِي) sözü mukadder bir "fiil" lafzının sıfatı olur. Yani nefyedilen mazi fiil için vaz edilmiştir" manasındadır. Çünkü mazi nefyedilmez, fiil (hades) nefyedilir. Veya sıla içindir ve takdiri (لِلزَّمَانِ الْمَاضِي الْمَنْفِيِّ وُقُوعُ شَيْءٍ فِيهِ) şeklindedir. Bu durumda (الْمَاضِي) sözü mukadder bir "zaman" lafzının sıfatı olur ve mecaz irtikab edilir. Yani "içinde herhangi bir şeyin vukuu nefyedilen mazi zamana vazedilmiştir" manasındadır.[625]] Her ne kadar (قَطُّ) lafzı makablindeki fiilin verdiği mazi manasını ifade etse de zikredilişinin nedeni nefyin bütün geçmiş zamanları kuşatmasıdır. (مَارَأَيْتُهُ قَطُّ) gibi. "Onu hiç görmedim."

Şeddesiz olan şivesi, harf vazına benzer şekilde vazedildiğinden mebni kılınmıştır. Şeddeli olan şivesi (mana bakımından) şeddesiz kardeşine benzediğinden mebni kılınmıştır. Bir görüşe göre eşi (عَوْضُ) ya hamledildiğinden ötürü mebnidir. (وَمِنْهَا عَوْضُ) "Aynı harfinin fethası ve "dad" harfinin zammesiyledir. "Dad" harfinin fetha ve kesra ile harekelendiği

625 - Bak. Abdulhakim es-Seyalkoti.

de olur. (لِلْمُسْتَقْبَلِ الْمَنْفِيِّ) Yani müstakbel bir fiil için vazedilmiştir. Veya içinde herhangi bir şeyin vukuu nefyedilen gelecek zamana vazedilmiştir[626]. Her ne kadar (عَوْضُ) lafzı makablindeki fiilin verdiği istikbal manasını ifade etse de zikredilişinin nedeni nefyin bütün gelecek zamanları kuşatmasıdır. (لاَأَرَاهُ عَوْضُ) gibi. "Onu asla görmeyeceğim."

Mebni kılınmasının nedeni (قَبْلُ) ve (بَعْدُ) gibi izafetten kesilmiş olmasıdır. Çünkü izafete girdiğinde irab edilir. (عَوْضُ الْعَائِضِينَ) gibi (دَهْرُ الدَّاهِرِينَ) demektir. (الداهر) ve (العائض) kelimeleri "zamanın akışı içinde yok olmayıp baki kalan şey" anlamına gelirler. (وَ الظُّرُوفُ الْمُضَافَةُ إِلَى الْجُمْلَةِ وَإِلَى كَلِمَةِ إِذْ) Bu (إِذْ) kelimesi de cümleye muzaftır. (يَجُوزُ بِنَاؤُهَا) Çünkü vasıtayla bile olsa [yani mesela araya (إِذْ) gibi bir kelime girse bile] muzafun ileyhden (yani cümleden) mebnilik kazanmaktadırlar[627]. (عَلَى الْفَتْحِ) Çünkü fetha en hafif harekedir. Maide suresi 119. ayetindeki (يَوْم) lafzının fetha ile okuyanlara göre (هَذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ) kavli ve yine Hud suresi 66. ayetindeki (يَوْم) lafzını fetha ile okuyanlara göre (وَمِنْ خِزْيِ يَوْمَئِذٍ) kavli gibi. Aynı zamanda irab edilebilirler. Çünkü irabı hak eden isimlerdendirler[628]. Mebniye muzaf ismin ondan mebnilik kazanması vacib değildir. (وَكَذَلِكَ) Yani fetha üzerine mebni kılınmak ve irab edilmek

626 - Açıklanması biraz önce geçti. Onun için burada tekrar etmiyoruz.

627 - Daha önce cümlenin ne murab, ne mebni olduğu geçmişti. O nedenle en güzeli حَيْثُ kelimesindeki illeti zikretmekdir.

628 - "İrab edilmelerinin nedeni esas olarak müfrede izafet edilmeleridir. O bakımdan cümleye izafetleri sanki arizi bir şeydir ve arizi olana itibar edilmez." Musannifin kendi şerhinden.

bakımından bahsedilen zarflar gibidir. (أَنْ) (مِثْلٌ وَغَيْرٌ مَذْكُورَيْنِ مَعَ مَا وَ أَنَّ) lafzındaki nun harfi şeddeli de olabilir şeddesiz de olabilir. Mesela (قِيَامِي مِثْلَ مَا قَامَ زَيْدٌ) ve (قِيَامِي مِثْلَ أَنْ يَقُومَ زَيْدٌ) ve (قِيَامِي مِثْلَ أَنَّكَ تَقُومُ) gibi. Çünkü (إِذَا) ve (حَيْثُ) gibi cümleye muzaf olan zarflara benzemektedirler[629]. İşte bu benzerlikleri sebebiyle zarflar bölümünde zikredilmişlerdir.

İrab edilmeleri irabı hak eden isim oluşlarındandır.

MARİFE VE NEKRA

(اَلْمَعْرِفَةُ وَالنَّكِرَةُ) Yani bu bölüm, ismin kısımlarından olan marife ile nekranın izah edildiği bölümdür[630]. (اَلْمَعْرِفَةُ مَا) Mevsul olan (مَا) lafzı isimden ibarettir. (وُضِعَ) Külli veya cüzi bir vazla[631] vazedilmiştir. (لِشَيْءٍ مُلْتَبِسٍ بِعَيْنِهِ) Yani mütekellim ile muhatab arasında bilinen malum ve belli zatıyla birlikte göz önüne getirilen bir şeye vazedilmiş isimdir. Öyle ise mezkur şey bu malumlukla ve belirlilikle kayıtlıyken kendisine bir isim konursa o isim marifedir. Şayet bu durum dikkate alınmaksızın yalnız zatına itibar edilerek bir isim verilse o zaman nekra olur.

---

629 - Mana bakımından mastara muzaf olmaktadır./Vecihüddin.

630 - Yani المعرفة والنكرة sözü mahzuf bir mübtedanın haberidirler. Kendilerinden önce muzaf yani باب بيان sözü takdir edilir.

631 - "Cüzi vazda, cüzi (tikel) bir "mevzuun leh" in (yani lafzın vazedildiği mananın) bizzat kendisi göz önüne getirilir. زَيْد lafzının vazi gibi. Külli (tümel)bir "mevzun leh" in ya kendisi göz önüne getirilir. رَجُل lafzının vazı gibi. Yada bu "külli mevzuun leh" daha umumi ünvanıyla (başlığıyla) zihinde canlandırılır. Mesela zamirlerin ve işaret isimlerinin vazı gibi. Böylelikle vaz üç kısma inhisar etmektedir. İlki hususi mevzuun lehe hususi vazdır. İkincisi umumi mevzuun lehe umumi vazdır. Üçüncüsü hususi mevzuun lehe umumi vazdır." Daha fazla tafsilat için bakınız "Haşiyet-u Muhammed Emin ala Haşiyet-il isam.

Musannifin (مَا وُضِعَ لِشَيْءٍ) sözü hem marifeye hem nekraya şamildir ve (بِعَيْنِهِ) sözüyle nekra dışarıya çıkar. (وَهِيَ) İstikra (tüme varım metodu) ile altı çeşit marife tesbit edilmiş ve Musannif bunları zikrederken takib ettiği sıra ile tariflikteki derecelerine işaret etmiştir. İlki (اَلْمُضْمَرَاتُ) Zamirler, külli bir mefhum gözetilerek muayyen ve iştirakten uzak manaların karşısına vazedilmişlerdir. Vazeden kişi mesela; bir şeyler anlatan bir mütekellim mefhumu düşünüyor ve bu mefhumu, bütün mütekellimleri düşünmekte bir alet yapıyor. sonra (أَنَـا) lafzını ayrı ayrı onların her birinin karşısına vazediyor. Öyleki artık (أَنَـا) dendiğinde onlardan yalnız biri anlaşılıyor ve (kendilerini düşünmekte alet kılınan) müşterek mefhum hiç akla gelmiyor. Kısacası (vaz edenin) bu müşterek mefhumu düşünmesi vaz'ın aleti oluyor. Yoksa "mevzuun leh" olmuyor. Öyle ise "vaz" küllidir. "Mevzuun leh" cüzidir ve iştirakten uzaktır.

Marifelerin ikincisi (اَلْأَعْلَامُ) Alemler ya şahışlara vazedilmiş olurlar. Mesela Zeyd'in malumluğu ve belirliliği göz önünde tutularak zatına (زَيْد) lafzının vazedilmesi gibi. Veya cinslere vazedilmiş olurlar. Mesela aslan mefhumunu yani yırtıcı ve paralayıcı hayvan anlamını düşünüp malumluğu ve belirliliği göz önünde tutularak karşısına (أُسَامَةُ) lafzının okunuşu gibi. İşte bu lafız, bu anlamda zikredilen cins manasının alemi olmaktadır ve marifedir.

Ama bu cins manasının malumluğu ve belirliliği göz önünde tutulmadan karşısına (أَسَـدٌ) lafzı konduğunda durum değişir. O zaman bu lafız, bu anlamda nekire olmaktadır[632].

632 - Şeyh Radi anlam bakımından cins isim ile cins alemi arasında fark görmez. Bu farkın zaruret karşısında kabul edilmiş farazi bir tekellüf olduğunu belirtir. Bu zaruret kimisinde gayrı munsarıflık, kimisinde lamı tarifin gelmeyişi, kimisinde ابن أم أب ve بنت kelimelerinin insan adlarındaki künyelerde olduğu gibi kendilerine muzaf oluşudur. Ayrıca zil hal olmakta ve marife ile sıfatlanmaktadırlar. Bütün bunlara rağmen hepsi de nekre isimlere

Marifelerin üçüncüsü (اَلْمُبْهَمَـاتُ) işaret isimleri ve mevsuller kastedilmektedir. "Mübhemat" olarak adlandırılmışlardır. Çünkü işaret yapılmadığında[633] ism-i işaret mübhemdir. Aynı şekilde sılasız olduğunda ism-i mevsulde mübhemdir.

Bu kısım (yani mübhem isimler de zamirler gibi) vaz'ın umumi ve mevzuun leh'in hususi olduğu kelimeler kabilindendirler. Malumluğu ve belirliliği göz önünde tutularak muayyen, bilinen ve tanınan manaların karşısına umumi, külli bir vaz ile konmuş lafızlardır. Mesela vaz eden kimse, müfred ve müzekker bir müşarun ileyh[634] mefhumu düşünüp bu mefhumun kapsadığı bireylerden her birinin karşısına gelmek üzere bir lafız tayin ettiğinde bu tayin umumi bir vaz olmaktadır. Çünkü mezkur tayinde (veya bahsettiğimiz kısımda[635]) muteber olan düşünce umumi bir şeydir[636] ve o bireyler arasında ortaktır. "Mevzuun leh" ise hususi olmaktadır. Zira maksat, o bireylerden ayrı ayrı her birisidir. Yoksa aralarında müşterek olan mefhum kastedilmemektedir.

Marifelerin dördüncüsü ve beşincisi (مَا عُرِّفَ بِـاللاَّمِ) "Ahd", "Cins" veya "İstiğrak" için gelen lam ile tariflenmiş isimdir.

Musannif (مَا دَخَلَهُ اللاَّمُ) demeyip, Sebebi lafzı süslemek için (bazı alemlere, hal'e ve temyize) gelen zaid lamın dışarı çıkmasıdır.

Diğer taraftan (لَيْسَ مِنَ امْبِرِّ امْصِيَامُ فِـي امْسَـفَرِ) sözündeki "mim" harfi lamın yerine kullanıldığından, mim-i tarifli isimler marifelerden müstakil bir bölüm olarak görülmemiştir. (Bilakis buraya dahil edilmiştir.) (أَوْ عُـرِّفَ بِالنِّدَاءِ) Mesela muayyen bir kimse kastedilip (يَارَجُلُ) denişi gibi. Ama gayr-ı

---

söylenmektedir. Mesela, aslana أُسَـامَةُ kurta أُوَيْسٌ dişi tilkiye ثُعَالَةُ tilkiye أَبُو الْحُصَيْنِ sırtlana أُمُّ عَامِرٍ denir. Şeyh Radi.

633 - Yani maddi işaretle, hareketlerle işaret yapılmadığında.

634 - İşaret edilen şey.

635 - Bakınız el- Akd ün-Nami.

636 - Yani mesela müfret ve müzekker bir müşarun ileyh mefhumu umumi bir şeydir.

muayyen biri kastedilirse durum değişir. O zaman (يَارَجُلاً) denir. Çünkü nekradır.

İlk nahivciler bu kısım marifeyi zikretmezler. Çünkü nihayetinde lam-ı tarifli isim sayılır. Çünkü (يَا رَجُلُ) sözünün aslı (يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) sözüdür.

Marifelerin altıncısı (اَلْمُضَافُ إِلَى أَحَدِهَا) Yani zikredilen beş şeyden birine muzaf olan isimdir.

("Birine muzaf olan isim" deyince bundan "her birine muzaf olan isim" manası çıkmaz. Zira) bunlardan birine izafetin sahih olması, bütün hepsine göre de sahih olmasını icab ettirmez. O nedenle "izafet" ancak ilk dördüne göre mümkündür. Fakat münada muzafun ileyh olmaz diyerek itiraz edilemez.

Bazı kimseler, "marifeye muzaf bir isme muzaf olanlar da[637] girmesi için Musannifin (وَالْمُضَافِ إِلَى الْمَعْرِفَةِ) demesi gerekirdi." demişlerdir. Bunun cevabı şöyledir: "Burada (وَالْمُضَافُ إِلَى أَحَدِهَا) sözünden maksat bizzat veya bir vasıtayla muzaf olandır." (Yani her ikisi de olabilir ve mezkur muzaf vasıtalı kısma girer.)

Yine geçen bilgiler hatırlandığında (غَيْر) ve (مِثْل) gibi kelimelerin izafetle tariflik kazanmadıkları anlaşılır. (مَعْنًى) Yani (إِضَافَةَ مَعْنًى)[638] demektir. Manevi izafetle izafet edilen ismi kastedmektedir. Musannifin (مَعْنًى) sözü muzaf takdiriyle mutlak mefuldür. Bununla yukarda sıralanan şeylere lafzi izafetle izafet edilen isimden kaçınmıştır. Lafzi izafet tariflik kazandırmaz.

İşaret isimlerinin, mevsullerin, zamirlerin tarifi geçince ve onlardan birine manevi izafetle muzaf olmanın manası açık olunca yine lam-ı tarifle ve nida ile marife ismin tarifine gerek duyulmayınca, Musannif yalnız alemin tarifini yapmıştır.

---

637 - Mesela غُلَامُ أَبِيكَ gibi.

638 - إضافة sözü muzaf ve معنى sözü muzafun ileyhdir.

ALEM

(اَلْعَلَـمُ) İster isim, ister lakab, isterse künye olsun birdir. Çünkü alemin başına (أب أُم ابـن) ve (بنـت) lafızları gelirse künye olur. Şayet kendisiyle medih, zemm kastedilirse lakab olur. Eğer böyle değilse isim olur. (مَـا وُضِـعَ لِشَـيْءٍ بِعَيْنِـهِ) Bu şey bir şahıs da olabilir, bir cins de olabilir. Musannif bu sözüyle nekralardan kaçınmıştır.

En çok ona kullanılması sebebiyle muayyen bir ferde has olmuş galebe yollu alemler (İbn-i Abbas, İbn-i Ömer ve el-medine gibi.) marifenin tarifine dahildirler. Galebe yollu alemin muayyen bir ferde has olacak şekilde insanlar tarafından çokça kullanılması, belli bir vazedicinin vazı mertebesinde olmaktadır. Sanki insanlar bu alemi ona vazetmiş gibidirler. (غَيْرَ مُتَنَـاوِلٍ غَـيْرَهُ) Yani (muayyen) bir şeyin kendisine vazedilen bu isim başkaları için de kullanılıp onları içine alacak bir halde değildir. Musannif bu sözüyle diğer bütün marifelerden kaçınmıştır[639]. (بِوَضْـعٍ وَاحِـدٍ) "Ba" harfi (مُتَنَـاوِلٍ) sözüne müteallıktır. Yoksa (وُضِعَ) fiiline müteallik değildir. Yani tek bir vazda vuku bulan bir kuşatmayla (başkalarını içine almayacak.)

Musannif bu sözüyle, bir kaç kişi arasında ortak kullanılan isimlerin tarifte kalmasını sağlamıştır[640]. (Çünkü onların vazları ayrı ayrıdır.)

Derecesine göre zikrederek, kuvvetlilik bakımından marife çeşitlerinin sıralanışına işaret edince kendi içinde böyle bir tertib mevcut olanların[641] bu tertibine dikkati çekmek istemiştir. (أَعْرَفُهَـا) Yani marife

---

639 - Çünkü onlar başka bir muayyen içinde kullanılırlar./İbni Hacib.

640 - Musannif kendi şerhinde bunu şöyle açıklar: ﴿قوله بوضع واحد﴾ ليندفع وهم من يتوهم أن زيدا إذا سمي به آخر فهو متناول غيره فلا يكون جامعا فإذا قيل بوضع واحد خرج ذلك لأنه لايكون إلا بوضع آخر

641 - Yoksa çeşitlerin sadece kendileri itibara alınırsa bilindiği gibi en kuvvetlisi mutlak olarak zamirlerdir.

çeşitlerinin kendi iç tertibleri de göz önünde tutulduğunda[642] marifelerin en kuvvetlisi ve muhataba göre karışıklığı en az olanı (اَلْمُضْمَرُ الْمُتَكَلِّمُ) Çünkü ondaki karışıklık ihtimali gerçekten çok azdır. (ثُمَّ الْمُضْمَرُ الْمُخَاطَبُ) Mütekellim zamirine arız olmayan bazı şeyler ona olur. Mesela (أَنَا) dediğiniz zaman bu söz başkasına karışmaz. Ama (أَنْتَ) dediğinizde kendisine hitab etmediğiniz bir kimse ona hitab ettiğinizi zannederek karıştırabilir ve burada "en kuvvetli marife" sözüyle sadece "karışıklıktan en uzak olan" kastedilmektedir.

Bundan sonra "gaib olan zamir" gelir. Mütekellim ve muhatab zamirlerinin daha kuvvetli oldukları belirtilince, gaib zamirin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için Musannif onu zikretmemiştir. Yine yanlız zamirin alt sınıflarını açıklamakla yetinmiştir. Zira kendilerinden birine muzaf olan hariç diğer marifelerin alt sınıflarında bir farklılaşma yoktur. Muzaf olanlardaki farklılık ise muzafun ileyhin farklılığına bağlı olduğundan muzafun ileyhin nevilerindeki ve o nevilerden birinin (zamirin) alt sınıflarındaki farklılığı açıkladıktan sonra onu ayrıca belirtmemiştir.

Musannifin zikrettiği bu tertib (yani bütün marifelere nisbetle zamirin alt sınıflarının tertibi[643]" Sibeveyhin mezhebidir. Şübhesiz burada bir çok ihtilaf vardır. (اَلنَّكِرَةُ مَا وُضِعَ لِشَيْءٍ لاَ بِعَيْنِهِ) Yani bilinen ve tanınan ve muayyen olan zatı göz önünde tutularak o itibarla kendisine vaz yapılmamış isimdir. Musannifin (ما وضع لشيء) sözü hem marifeye, hem nekraya şamildir ve (لابعينه) sözüyle marife dışarı çıkar.

642 - İlerde geleceği gibi bunlar sadece zamir ile marifelerden birine muzaf olan isimdir. Diğer marifelerin alt kısımları arasında bir farklılaşma yoktur.

643 - Abdulhakim Seyalkoti, el- Akd ün-Nami.

SAYI İSİMLERİ

(أَسْمَاءُ الْعَدَدِ) Bunları başlı başına bir bölüm olarak zikretmesinin nedeni, kendilerine mahsus bir takım hükümlerin bulunmasıdır. (Yoksa elbette ki nekra'nın içine dahildirler.) (مَا وُضِعَ) Mevsul olan (مَا) burada lafızlardan ibarettir. (لِكَمِّيَّةِ آحَادِ الْأَشْيَاءِ) Eşyanın bireylerinin miktarına vazedilmiştir. İster bu bireyler teker teker dağınık bir halde bulunsunlar, isterse toplu halde olsunlar farketmez[644]. "Eşya" ile, sayılan varlıklar kastedilmektedir. "Bireyler" ile, ayrı ayrı "bütün birimler" kastedilmektedir. "Bireylerin miktarı" ile, "kaç tane?" [645]sorusu sorulduğunda "mezkur şey bir tanedir" veya "iki tanedir" veya "üç tanedir..." vs. şeklinde verilen cevaplar kastedilmektedir. İşte bu miktarların karşısına vazedilen lafızlar - ki her lafız bireylerden bir miktar karşısına konmuş olmaktadır - sayı isimleridir. Mesela (واحد) lafzı, eşyanın bireyleri teker teker dağınık olarak ele alındığında mezkur bireylerin miktarına vazedilmiştir. O zaman onlardan sayılı bir tanesi (كم) edatı ile sorulduğunda (واحد) diyerek cevap verilmektedir. Yine (اثنان) lafzı eşyanın bireyleri toplu biçimde, bir defa tekrarlanarak (yani ikili olarak) ele alındığında, mezkur bireylerin miktarına vazedilmiştir. O zaman

644 - Şeyh Radi'nin itirazına cevap vermeğe çalışmaktadır. Şarih Radi tarifde geçen آحاد kelimesinin واحد lafzının cemi olduğunu söyler ve tarifde zikredilmemesi gerektiğini savunur. Çünkü "Kaç tane sorusuna "Bir tane" veya "iki tane" diye cevap verildiğinde ortalıkta آحاد tabirinin kullanılacağı cemi bir şey yoktur. O bakımdan bir ile iki tarife girmemektedirler. "Oysa nahiveciler bir ile ikinin sayı isimlerinden olduklarında müttefiktirler." der.

645 - Yani كم edatıyla soru sorulduğunda.

onlardaki sayılı iki tanesi (كم) edatı ile sorulduğunda (اثنان) diyerek cevap verilmektedir[646]. Sonsuza kadar böyle devam eder gider.

Bu incelemelerden anlaşıldığı gibi, her ne kadar bazı matematikçilere göre sayı olmasalar da nahivcilerin örfünde sayı isimlerinden oldukları için (واحد) ve (اثنان) lafızları tarife dahildirler.

Diğer taraftan tariften ilk anlaşılan, beraberinde başka bir manaya itibar etmeksizin miktarın kendisi "mevzuun leh" dir. Bu nedenle tarif (رَجُلٌ رَجُلَانِ ذِرَاعٌ ذِرَاعَانِ) ve (مَنٌّ مَنَّانِ) gibisiyle bozulmamaktadır. Zira onlardan sadece birlik ve ikilik mefhumu anlaşılmamaktadır. (Bilakis aynı zamanda mahiyet ve cinsiyet manası da akla gelmektedir.[647]) (أُصُولُهَا) Yani kendilerinden, geri kalanların türedikleri sayı isimlerinin kökleri demek istemektedir. Bu türeyiş ya tenis ta'sının katılmasıyla olur, (واحدة) ve (اِثْنَتَانِ) gibi. Veya mezkur ta'nın düşürülmesiyle olur. (ثلاث) den (تِسْع)[648]a kadarkiler gibi. Veya tesniye yapmakla olur. (مِائَتَانِ) ve (أَلْفَانِ) gibi. Veya cemi yapmakla olur. (مِئَات أُلُوف) ve (عِشْرُونَ) gibi. Veya terkibe sokmakla olur. İster izafet terkibi olsun (ثَلَثُمِائَةٍ) gibi isterse imtizac terkibi (bütünleşmiş ama tek bir isim de yapılmamış terkib[649]) olsun (خَمْسَةَ عَشَرَ) gibi. Veya atfetmek suretiyle olur. (خَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ) gibi. (اِثْنَتَا عَشْرَةَ كَلِمَةً) (وَاحِدٌ إِلَى عَشَرَةٍ وَمِائَةٌ وَأَلْفٌ وَتَقُولُ) Sayıları müzekker, müennes müfred,

646 - Bu ifade'den Molla cami'nin آحاد lafzını iki ve daha yükseği manasına yorduğu anlaşılmaktadır. Çünkü toplu olarak ele alınarak karşısına اثنان lafzının konduğu bireyler iki tanedir. Üç tane değildir. / Muhammed Emin alel isam.

647 - el- Akd ün-Nami.

648 - Doğrusu عشر a kadarkiler gibi./Abdülhakim es-Seyalkoti

649 - Zira tek bir isim yapılanlar سِيبَوَيْهِ بَعْلَبَكُّ حَضْرَمَوْتُ ve كَرِبُ مَعْدِى gibileridir./Bakınız "izhar" İmam Birgivi.

mürekkeb ve matuf olarak kullanırsınız. (وَاحِدٌ اِثْنَان) müfred ve tesniye müzekker böyledir. (وَاحِدَةٌ اِثْنَتَان أَوْ ثِنْتَان) müfred ve tesniye müennes böyledir. Kaideye uygundur. (Yani müzekkerde "ta" harfi yoktur. Müennes de vardır.) (وَتَقُولُ فِي الْمُذَكَّرِ ثَلاَثَةٌ إِلَى عَشَرَةٍ) (cemiler "cemaat" manasındadırlar ve) (جَمَاعَه) lafzında müenneslik "ta" sı bulunduğundan müzekker topluluğuna "ta" harfi gelir. Mesela (ثَلاَثَةُ رِجَالٍ) den (عَشَرَةُ رِجَالٍ) e kadar olanlar gibi. (ثَلاَثٌ إِلَى عَشْرٍ) Müzekker ile müennes arasında ayrım yapmak için müennes topluluğuna "ta" harfi getirilmez. (ثَلاَثُ نِسْوَةٍ) den (عَشْرُ نِسْوَةٍ) e kadar olanlar gibi. Müzekker asıl olmak bakımından daha önce geldiğinden (ilkin onun durumu gözetilmiş ve) bu nedenle "ta" yı müennes değil müzekker almıştır. (وَ) On sayısını geçince şöyle söylersiniz. (أَحَدَ عَشَرَ اِثْنَا عَشَرَ) Sadece müzekker içindir. Mesela (أَحَدَ عَشَرَ رَجُلاً) ve (اِثْنَا عَشَرَ رَجُلاً) gibi. (إِحْدَى عَشْرَةَ اِثْنَتَا عَشْرَةَ أَوْ ثِنْتَا عَشْرَةَ) Müennesde böyle söylersiniz. Mesela (إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً) gibi. Buralarda aslı üzere gelir. Yani müzekkerde iki cüz tezkir edilir. müennes de ise tenis edilirler.

(وَاحِد) Lafzı (أَحَد) lafzına ve (واحدة) lafzı (إِحْدَى) lafzına hafiflik olsun diye çevrilmişlerdir. (وَثَلاَثَةَ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةَ عَشَرَ) Müzekkerde böyle söylersiniz. Mesela (ثَلاَثَةَ عَشَرَ رَجُلاً) gibi. (ثَلاَثَ عَشْرَةَ إِلَى تِسْعَ عَشْرَةَ) Müenneste böyle söylersiniz. (ثَلاَثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً) gibi. İlk cüzü terkibden önceki hali üzere[650] bırakırsınız ve müzekkerde ikinci cüzü tezkir edersiniz. Bu tezkirin nedeni, aynı cinsten iki tenis alametinin tek bir kelime gibi olan yerde biraraya gelişini önlemekdir. Ama (إحدى عشرة) ve (اثنتا عشرة) de durum farklıdır. Çünkü onlardaki tenis alameti iki ayrı cinstendir.

650 - Yani: Müzekker "ta" lıdır. Müennes "ta" sızdır.

(أَحَدَ عَشَرَ) ve (إِثْنَا عَشَرَ) lafızlarında ikinci cüzün müzekker yapılış nedenine gelince[651] (ثَلاَثَةَ عَشَرَ) lafzındaki ikinci cüzün tezkirine hamledildiğindendir[652].

(ثِنْتَان) Lafzındaki "ta" harfi kelimenin lam'ından (yani "ya" harfinden[653]) bedeldir. O bakımdan halis bir tenis alameti değildir. Bundan ötürü başka bir tenis cinsi olduğuna hükmettik. Diğer taraftan (إِثْنَتَان) lafzındaki "ta" harfi her ne kadar tenis içinse de (ثِنْتَان) lafzındaki "ta" harfine hamledilmiştir. (Hükmen başka bir cinsden olmuştur.)

Müennesde ikinci cüzün müennes olarak getirilişine gelince sebebi şudur: Daha önce anladığınız nedenle[654] müzekkerde (ikinci cüzün) tezkiri vacib olunca müennesde tenisi vacib olmuştur. Çünkü (münferid haldeyken) ikinci cüz[655] "ta" harfini müzekkere karışmamak için alamıyordu. (Terkibe girdikten sonra) artık böyle bir mani kalmamıştır[656]. (وَتَمِيمٌ تَكْسِرُ الشِّينَ) Terkib yaparken (فِي الْمُؤَنَّثِ) Yani (عَشَرَة) lafzındaki "şın" harfini kastedmektedir. Bunun nedeni terkibin verdiği ağırlıkla beraber (إِحْدَى عَشَرَةَ) ve (إِثْنَتَا عَشَرَةَ) lafızlarında peş peşe dört fethanın gelmesinden ve

651 - Gizli bir soruya cevapdır. Yani "onlarda aynı cinsden iki tenis alametinin bir araya gelmesi diye bir şey söz konusu olmamasına rağmen niçin ikinci cüzleri tezkir edilmiştir." Bakınız el- Akd ün-Nami.

652 - Çünkü ikisi de aynı nevidendirler.

653 - Zira aslı ثِنْيَان dir ve "büktü, katladı"manasına gelen ثَنَى الشَّيْءَ sözünden alınmıştır.

654 - Yani tekbir kelime gibi olan yerde aynı cinsden iki tenis alametinin gelmesini önlemek için .

655 - Yani عشر lafzı.

656 - Çünkü terkibe girdiğinde müzekkerlerin ilk cüzünde "ta" harfi vardır, müennesterde yoktur. Bu bakımdan aralarında fark hasıl olmaktadır. İbni Hacib'in kendi şerhi ve el- Akd ün-Nami'den özetle.

(ثَلاَثَ عَشَرَةَ) den (تِسْعَ عَشَرَةَ) ye kadar olanlarda peş peşe beş fethanın[657] gelmesinden kaçınmaktır.

Hicazlılar mezkur "şın" harfini sakin kılmaktadırlar. Bu fasih bir lehçedir. Nedeni sukunun fetha'dan daha hafif olmasıdır. (وَتَقُولُ عِشْرُونْ وَأَخَوَاتِهَا) (أخوات) lafzındaki "ta" harfinin kesrasıyla okuyunuz. Çünkü mekul-ul kavl[658] olduğundan mahallen nasbedilen (عِشْرُونَ) lafzına atfedilmiştir. O bakımdan mensubtur.

"Yirminin" kardeşleri "otuz", "kırk", "elli"... "doksan" dır. (فِيهِمَا) Yani hem müzekkerde, hem müennesde böyledir. Fark yoktur. Bunlara "sekiz akid" derler[659]. İki akid arasındaki sayıları küçükten büyüğe doğru sayarken şöyle söylersiniz. (أَحَدٌ وَ عِشْرُونْ) Müzekkerde böyledir. (إِحْدَى وَعِشْرُونْ) Müennesde böyledir.

Matuf ile matufun aleyh terkib mesabesinde olduklarından (واحد) ve (واحدة) lafızları burada sanki terkib varmış gibi [(أحد) ve (إحدى) şekline] çevrilince, kullanımları daha önce (tek başına kullanıldıkları şeklin[660] aynısı) olmamaktadır. Bunun için Musannif (şimdi söyleyeceği) (ثُمَّ بِالْعَطْفِ بِلَفْظِ مَاتَقَدَّمَ) kaidesine sokmamış, bilakis mezkur kaideyi onların dışındakilere tahsis etmiştir. (ثُمَّ بِالْعَطْفِ) Yani bahsedilen akidler kendilerine ziyade edilen sayıya atfedilirler. [Mesela (ثَلاَثُونَ) akdi, kendisine ziyade edilen (خَمْسَة)

657 - Hatta أَرْبَعَ عَشَرَةَ lafzında peşpeşe altı fetha gelmektedir.

658 - Yani söylenen söz olduğundan.

659 - Uküd-un Semaniyet-un : Yirmi, otuz, kırk, elli... doksan.

660 - el- Akd ün-Nami. Tek başına kullanımları bilindiği gibi وَاحِد ve وَاحِدَة şeklindedir.

sayısına atfedilerek (خمسة وثلاثون) sayısı ortaya çıkar] ve bu ziyade edilen sayı şu halde olur. (بِلَفْظِ مَا تَقَدَّمَ) Yani sayı isimleri değişmeksizin aynen daha önceki şekillerinde olurlar. Mesela müzekkerde (اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ) müennesde (اِثْنَتَانِ وَعِشْرُونَ) veya (ثِنْتَانِ وَعِشْرُونَ) yine müzekkerde (ثَلَاثَةٌ وَعِشْرُونَ) müennesde (ثَلَاثٌ وَعِشْرُونَ) dersiniz. Böylece (doksan dokuza kadar gider.) (إِلَى تِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ) Bilakis (إِلَى تِسْعٍ وَتِسْعِينَ) e kadardır. (Çünkü müennes daha sonra gelir.) (وَ) Doksan dokuzun yukarısına gelince (مِائَةٌ وَأَلْفٌ) Müfredde böyle söylersiniz. Tesniyede ise (مِائَتَانِ وَأَلْفَانِ) dersiniz. (فِيهِمَا) Yani aralarında bir fark olmaksızın hem müzekkerde hem müennesdedir. (ثُمَّ) "Yüz" e, "bin" e ve ferlerine[661] yapılan ziyadeyle oluşan sayılarda demek istemektedir. (تَقُولُ بِالْعَطْفِ) Yani ziyade sayı, yüz ile bine atfedilir. Veya yüz ile bin, ziyade sayıya atfedilir. Bu ziyade sayı şu halde gelir. (عَلَى صُورَةِ مَا تَقَدَّمَ) Hiç bir değiştirme yapılmaksızın aynen sayı isimleri (önceki şekilleriyle gelirler[662]). Böylece (مِائَةٌ وَوَاحِدٌ) yahut (مِائَةٌ وَوَاحِدَةٌ) ve (مِائَةٌ وَثَلَاثَةُ رِجَالٍ) veya (مِائَةٌ وَاثْنَتَانِ) ve (مِائَةٌ وَاثْنَانِ) veya (مِائَةٌ وَإِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً) veya (مِائَةٌ وَأَحَدَ عَشَرَ رَجُلاً) ve (مِائَةٌ وَثَلَاثُ نِسْوَةٍ) ve (مِائَةٌ وَإِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً) veya (مِائَةٌ وَأَحَدٌ وَعِشْرُونَ رَجُلاً) ve (مِائَةٌ وَاثْنَانِ وَعِشْرُونَ رَجُلاً) veya (مِائَةٌ وَاثْنَانِ وَعِشْرُونَ امْرَأَةً) ve (مِائَةٌ وَثَلَاثَةٌ وَعِشْرُونَ رَجُلاً) veya (مِائَةٌ وَثَلَاثٌ وَعِشْرُونَ امْرَأَةً) ve buradan (مِائَةٌ وَتِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ رَجُلاً) veya (مِائَةٌ وَتِسْعٌ وَتِسْعُونَ امْرَأَةً) buraya kadardır.

661 - Bilindiği gibi tesniyeler ve cemiler, müfredin feridirler.
662 - Yani münferit haldeki gibi gelirler.

Yüz'ün ve bin'in tesniyelerinde ve cemilerinde aynı durum geçerlidir. (ikiyüz, üçyüz...dokuz yüze kadar. Yine bin, ikibin, üçbin... onbine kadar. Yine onbirbinden doksan dokuz bine kadar. Yine yüzbin hep böyledir. Buna göre kıyaslayınız ve arttırınız[663].)

Bütün hepsinde atfın tam tersine olması caizdir. Mesela (وَاحِدٌ وَمِائَةٌ) gibi. Diğerlerini de sonuna kadar böyle yapabilirsiniz. (وَالْأَصْلُ فِي ثَمَانِيَ عَشَرَةَ فَتْحُ الْيَاءِ) Sebebi mürekkeb sayıların ilk kısımlarının fetha üzerine mebni kılınmasıdır. (ثَلَاثَةَ عَشَرَ) gibi. (وَجَاءَ إِسْكَانُهَا) (مَعْدِي كَرِبُ) lafzında olduğu gibi "ya" harfi sakin kılınır. Çünkü terkib sebebiyle mürekkeb sayı ağırlaşmaktadır. (وَشَذَّ حَذْفُهَا) Yani "ya" harfinin hazfi şazdır. (بِفَتْحِ النُّونِ) [Yani (ثَمَانَ عَشْرَةَ) şeklinde gelir.] Zira "ya" harfi hazfedildiğinde en uygun olanı kesranın olduğu gibi bırakılmasıdır. Mesela (القَاضِي) kelimesinden "ye" harfini hazfederek (جَائِنِي الْقَاضِي) deyişiniz gibi. Fethanın gelmesini mümkün kılan illet, terkibe girmiş olmasıdır. Terkibin ağırlığı göz önüne alınarak kesranın yerine (ondan hafif olan) fetha konmuştur.

Şarih Radi: Mahzuf "ya" harfine delalet etmek için nun'un kesralanışı da caizdir. Ancak fetha daha münasibtir. Çünkü böylelikle kardeşlerine uygunluk gösterir. Bilindiği gibi kardeşleri (عشرة) lafzıyla terkibe girdiklerinde sonları fetha olur." demiştir.

Musannif sayı isimlerinin durumunu açıklamayı bitirince mümeyyizlerinin hallerini açıklamaya girişmiş ve işe "üç" sayısından başlamıştır. Zira ilerde belirtileceği gibi "bir" ve "iki" sayılarının mümeyyizi yoktur. (وَمُمَيِّزُ الثَّلَاثَةِ إِلَى الْعَشَرَةِ) Aynı zamanda (مُمَيِّزُ الثَّلَاثِ إِلَى الْعَشَرِ) demektir. (مَخْفُوضٌ) Yani mecrurdur. (وَمَجْمُوعٌ لَفْظًا) Mesela (ثَلَاثَةُ رِجَالٍ) gibi. (أَوْ مَعْنًى) Mesela (ثَلَاثَةُ رَهْطٍ) gibi. Mecrur olmasını açıklayacak olursak, bunlar çok kullanıldıklarından, araplar izafetle olan temyizi seçmişlerdir,

663 - Şerh-ul Hindi lil-Kafiye.

diyebiliriz. Çünkü izafet, tesniye ve cemi müzekker nunlarını ve tenvini düşürmüş olduğundan hafiflik sağlamaktadır.

Cemi yapılmasına gelince, nedeni sayılan eşyanın, sayıya uygunluk arzetmesidir. (İkisi de cemi olmuş olur.) (إِلاَّ فِي ثَلاَثِمِائَةٍ إِلَى تِسْعِ مِائَةٍ) Musannifin (مَجْمُوعٌ) sözünden istisnadır. Çünkü araplar (مِائَة) lafzını "üç" ile kardeşler'ine temyiz olarak getirdiklerinde onu cemi yapmazlar. (وَكَانَ قِيَاسُهَا أَنْ يُجْمَعَ فَيُقَالَ مِئَات أَوْ مِئِينَ) Çünkü "yüz" sayısının iki tane cemi vardır. İlki cemi müzekker salim şeklindedir. Yani (مِئُونَ) dir. İkincisi cemi müennes salim şeklindedir. Yani (مِئَاتٌ) dür. Sayının cemi müzekker salime izafeti caiz değildir. Mesela (ثَلاَثَةُ مُسْلِمِينَ) denemez. Geriye (مِئَاتٌ) kalmıştır. Ancak temyiz (عشرون) den (تسعون) ye kadarkilerin ardından yani vav ve nun harfleriyle yapılmış ceminin ardından gelmeğe alıştıktan sonra elif ve ta harfleriyle yapılmış ceminin ardından gelişini araplar kötü görmüşlerdir[664]. Böylece (istisnai bir durumda) müfred sıgasıyla yetinmişlerdir. Üstelik bu sıga daha kısadır. (hafiftir.) (وَمُمَيِّزُ أَحَدَ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ) Daha doğrusu (إِلَى تِسْعٍ وَتِسْعِينَ) demektir. (مَنْصُوبٌ مُفْرَدٌ) Sekiz akidde nasbına gelince, sebebi izafetin mümkün olmayışıdır. Çünkü izafet esnasında nun'un hali üzere bırakılması doğru olmaz. Zira bu nun harfi şeklen cemi müzekker nun'una benzemektedir. Diğer taraftan hazfedilişi de doğru değildir. Çünkü hakikatte cemi nun'u değildir.

Ötekilerde nasbına gelince, nedeni arabların üç ismi (izafetle) tek bir isim gibi yapmayı çirkin görmeleridir. Buna (خَمْسَةَ عَشَرَكَ) gibisi itiraz olarak gelemez. Çünkü burada muzafun ileyh olan "kaf" sayı cinsinden olmayınca, bahsedilen mümeyyizin bütünleşmesi gibi (sayı ile) kaynaşmamıştır. O bakımdan üç şeyin, tek bir şey gibi olması söz konusu değildir.

664 - İbarenin okunuşunda ihtilaf vardır. Bakınız el- Akd ün-Nami. Ancak biz Abdulhakim es-Seyalkoti-nin açıklamasına göre tercüme ettik.

(ثَلاَثُمِائَةِ امْرَأَةٍ) Terkibinde üç şey, tek bir şey gibi olmasına rağmen ona cevaz vermişlerdir. Sebebi onun (مِائَةُ امْرَأَةٍ) terkibine [Yani (مائة) lafzının (ثلاثة) ve kardeşlerinden biriyle zikredilmeden oluşturduğu terkibe] benzerliğinin sağlanmasıdır.

Müfredliğe gelince, nasbedildiğinde (umde değil) fazla olmaktadır. O nedenle (hem mana hem lafız bakımından) azınlıkta kalması için müfred olmasını istemişlerdir. (وَمُمَيِّزُ مِائَةٍ وَأَلْفٍ وَمُمَيِّزُ تَثْنِيَتِهِمَا وَمُمَيِّزُ جَمْعِهِ) Müfred zamir "bin" sayısına racidir. Musannif tesniye zamiri getirmemiştir. Çünkü yüz sayısını kullanırken, mümeyyizi ile beraber zikredildiğinde yüz'ü cemi yapmazlar. Mesela (ثَلاَثُ مِئَاتِ رَجُلٍ) denmez. Ama (ثَلاَثَةُ آلاَفِ رَجُلٍ) denir. Tesniyelerde durum değişir. Zira (أَلْفَا رَجُلٍ) dendiği gibi (مِائَتَا رَجُلٍ) denir. (مَخْفُوضٌ مُفْرَدٌ) Birden on'a kadar kiler gibi "yüz" ve "bin" temel sayılardan olunca mümeyyizlerinin de onların mümeyyizlerine benzemesi gerekiyordu. Ancak üç'den on'a kadar olan sayılar küçük rakamlar tarafında ve yüz ile bin, büyük rakamlar tarafında bulunduğundan dengenin sağlanması için, evvelkilerin mümeyyizinde çokluğa delalet eden cemi ve bu ikisinin mü meyyizinde azlığa delalet eden müfred tercih edilmiştir. (وَإِذَا كَانَ الْمَعْدُودُ مُؤَنَّثًا وَاللَّفْظُ الْمُعَبَّرُ بِهِ عَنْهُ مُذَكَّرًا) Mesela bir müennese söylenen (اَلشَّخْصُ) lafzı gibi (أَوْ بِالْعَكْسِ) Sayılan şey müzekker fakat ona söylenen lafız müennes olursa demektir. Mesela bir müzekkere (اَلنَّفْسُ) kelimesinin kullanılışı gibi. (فَوَجْهَانِ) Sayıda iki şekil yani hem müzekkerlik hem müenneslik caizdir. Mesela kadınları kasteddiğinizde, lafza itibar ederek ister (ثَلاَثَةُ أَشْخَاصٍ) dersiniz - nitekim arabların sözlerinde en çok rastlanan budur - isterse manaya itibar ederek (ثَلاَثُ أَشْخَاصٍ) dersiniz. (وَلاَ يُمَيَّزُ وَاحِدٌ وَوَاحِدَةٌ وَلاَ اثْنَانِ وَاثْنَتَانِ وَثِنْتَانِ بِمُمَيِّزٍ) Dolayısıyla "bir" sayı sı mümeyyizle

beraber zikredilmez. Mesela (وَاحِدُ رَجُلٍ) denmez. Aynı şekilde iki sayısı da mümeyyiziyle beraber zikredilmez. Mesela (اِثْنَا رَجُلَيْنِ) denmez. Bilakis onlarla birlikte zikredilecek olsaydı, onların temyizi olacaktı diyebileceğimiz şey söylenir ve (وَاحِد) ile (اِثْنَان) lafızları söylenmez. (اِسْتِغْنَاءً بِلَفْظِ التَّمْيِيز) Yani temyizliğe elverişli lafzın zikriyle yetinilir demek istemektedir. yoksa onun temyizliği ancak "bir" ve "iki" sayıları ile birlikte zikredildiğinde mümkün olur. (Yine bu lafız) cevherleriyle (yani harfleriyle) bir cins manasına delalet eder ve sığasıyla tekliğe veya ikiliğe delalet eder. (عَنْهُمَا) Yani temyiz müfred olduğunda (وَاحِد) lafzının yerini tutar ve tesniye olduğunda (اثنان) lafzının yerini tutar. (مِثْلُ رَجُلٌ وَرَجُلاَنِ) Şübhesiz ki (رَجُل) sıgasından hem cins mefhumu hem de teklik mefhumu anlaşılır. aynı şekilde (رَجُلاَن) sıgasından hem cins hem ikilik manası anlaşılır. O bakımdan onların zikredilişi nedeniyle temyize gerek duyulmamaktadır.

Bir soru ortaya atsanız ve deseniz ki: (وَاحِد) lafzının mümeyyizi bu lafzın zikrini gereksiz kıldığını farzedebilirsiniz. Ama biz (اِثْنَان) lafzının mümeyyizinin de böyle olduğunu kabul etmiyoruz. evet mümeyyizi tesniye olduğunda bu mümeyyiz kendisini gereksiz bırakmaktadır. Fakat onun müfred olması mesela (اِثْنَا رَجُلٍ) denmesi niçin caiz olmasın? (O zaman kendisini gereksiz bırakmamaktadır.)

Cevaben: "Diğer (üçten dokuza kadar olan) temel sayıların mümeyyizinde cemiliği gerekli bulduklarından cemiliğin mümkün olmadığı yerde[665], ona en yakın olanına itibar edilmesi icab etmektedir. Bu da ikiliktir. [Yani (اِثْنَان) lafzının mümeyyizini müfred yapmak kıyasa muhaliftir. Bazı şiirlerde böyle gelmesi şazdır."[666]] deriz.

665 - Yani "iki" sayısının temyizinde.
666 - Abdulhakim es-Seyalkoti.

Metindeki ibareye şöyle de mana verebiliriz: "Bir ve iki sayılarına temyiz getirilmeyişi, temyiz lafzının onların yerini tutmasındandır. Yani harflerden meydana gelen cevherinin onların yerini tutmasındandır. bu harfler hususi bir surete sokulmuşlardır. Temyize müfredlik alametinin yani tenvinin veya ikilik alametinin yani tesniye harflerinin[667] ilhakını mümkün kılarlar. Temyiz müfredlik alametiyle birlikte göz önüne getirildiğinde ayrıca (واحـد) lafzının zikrine gerek duyulmamaktadır. Aynı şekilde tesniye alametiyle birlikte göz önüne getirildiğinde ayrıca (اثنـان) lafzının zikrine gerek duyulmamaktadır. Bu bakımdan kendilerini zikretmek yerine alametlerini temyize ilhak etmeyi tercih etmişlerdir. Şübhesiz ki (رَجُلاَن) lafzı (اِثْنَا رَجُلٍ) lafzından daha hafiftir.

Mezkur sayıların zikrine ihtiyaç duyulmamasının nedeni:(لِإِفَادَتِـهِ) Mecrur zamir temyiz lafzına racidir. (النَّصَّ الْمَقْصُودَ بِالْعَدَدِ) Yani sayı isminin zikriyle tasrih edilmek ve kesin olarak belirtilmek istenen rakamın temyizle ifade edilmesidir. Evet , temyiz bahsettiğimiz kesin açıklamayı ifade edince, bu ifadede ayrıca sayının zikrine gerek duyulmamaktadır. (وَتَقُولُ فِي الْمُفْرَدِ مِنَ الْمُتَعَـدِّدِ) Yani çokluk içinden birine söylersiniz. (بِاعْتِبَارِ تَصْيِيرِهِ) Yani bu müfredin, daha düşük bir sayıyı, kendisinden bir yüksek sayıya çıkarışına itibar etmeniz sebebiyle (الثَّانِي) dersiniz. müzekker böyledir. Musannifin (الثـانى) sözü (تقـول) fiilinin mekuludur. İşte bu (الثانى) sözü (واحد) lafzını, ona eklenmek suretiyle (الثنـان) yaptığına itibar edilmesi sebebiyle söylenmiştir. Böylece (ثَانِي الْوَاحِـدِ) sözünün[668] manası (مُصَيِّرُ الْوَاحِدِ بِانْضِمَامِهِ إِلَيْهِ اثْنَيْنِ) (bir rakamını, ona eklenmek suretiyle iki yapan sayı) dır.

667 - Bunlar elif ve nun'dur.
668 - Bu kısımdan gelenler ancak kendilerinden bir derece düşüğüne izafet edilirler.

Musannif (الثـانى) lafzından başlamıştır. Çünkü kendisine eklenerek onu bire yükseltecek, birden önce herhangi bir sayı yoktur. (وَالثَّانِيَـةُ) müennesde böyle olur. (هَكَـذَا إِلَـى الْعَاشِـر) Müzekkerdedir. (وَالْعَاشِـرَةِ) Müennesdedir. (لاَغَـيْرُ) Yani bunların dışında böyle söyleyemezsiniz. dolayısıyla bu husus, anlamış olduğunuz nedenden ötürü tesniyenin altında ve diğer taraftan ismi fail sıgasının türetilmeyişinden ötürü on sayısının yukarsında geçerli değildir. (وَتَقُولُ فِى الْمُفْرَدِ باعْتِبَـارِ حَالِـهِ) Yani çokluktaki mertebesine (sırasına - derecesine) itibar etmeniz sebebiyle demektedir. Yoksa daha düşük bir sayıyı, kendisinden yüksek bir sayıyı çıkarışına itibar etmeniz sebebiyle değil. (اَلأَوَّلُ وَالثَّانِي) Birinci ve ikinci mertebede vaki olduğunda müzekkere bunları söylersiniz. (وَالأُولَى وَالثَّانِيَةُ) Müennesde böyle söylersiniz. Eklendiği sayıyı yükseltmek manasını düşünmezsiniz.

Musannif (وَاحِـدٌ) ve (وَاحِـدَةٌ) lafızlarını örnek vermemiştir. Çünkü onlar mertebeye (sıraya) delalet etmezler. Onların yerine bu hususa delalet eden (أَوَّلُ) ve (أُولَـى) lafızları kullanılır. (وَهَكَذَا إِلَى الْعَاشِرِ وَالْعَاشِرَةِ وَالْحَادِىَ وَكَذَلِكَ الثَّانِىَ عَشَرَ) müzekkerdedir. (وَالْحَادِيَـةَ عَشْـرَةَ) müennesdedir. (عَشَـرَ وَالثَّانِيَـةَ عَشَـرَةَ إِلَـى التَّاسِـعَ عَشَـرَ وَالتَّاسِعَةَ عَشْـرَةَ) Müzekkerlik ve müenneslik noktasında sayılardaki ismi faillerin durumu, onların dışındaki ismi faillerin durumuna benzer. İster eklendiği sayıyı yükseltsin, isterse yükseltmesin birdir. Dolayısıyla müzekkerde (الثـانى الثـالث الرابـع ...العاشـر) dersiniz. Müennesde (الثانية الثالثة الرابعة ...العاشـرة) dersiniz. Bütün mürekkeblerdeki ve matuflardaki mertebeler böyledirler. Mesela müennes kastedildiğinde iki cüz tenis edilerek (الثَّالِثَةَ عَشْرَةَ) denir. müzekker kastedildiğinde iki cüz tezkir edilerek (الثَّـالِثَ عَشَـرَ) denir. İki cüzü de müzekker yapışlarının nedeni müzekker bir şeye isim olmasıdır. Kendisinde tenise yer vermenin bir

manası yoktur. Ama (ثَلاَثَةَ عَشَرَ رَجُلاً) sözünde durum farklıdır. Ondaki tenis, madud'un cemaat oluşundandır.

Matufa misal verirsek (اَلثَّالِثُ وَالْعِشْرُونَ) ve (الثَّالِثَةُ وَالْعِشْرُونَ) gibi. (وَمِنْ ثَمَّةْ) İki itibarın yani daha düşük bir sayıyı, kendisinden bir yüksek sayıya çıkarması itibarının ve çokluktaki mertebesine itibarın farklı şeyler olması nedeniyle izafetleri değişiklik arzetmiştir. İzafetleri değişiklik arzedince (قِيلَ فِي الْأَوَّلِ) eklendiği ismi yükseltmesi itibarıyla zikredilen ve çokluktan bir ferd olan müfrede (ثَالِثُ اثْنَيْنِ) denir. kendisinden bir sayı daha düşük olanına izafet edilir. (أَيْ مُصَيِّرُهُمَا) Tesniye zamiri (اِثْنَيْنِ) e racidir. (ثَلاَثَةً مِنْ قَوْلِهِمْ ثَلَّثْتُهُمَا) Lam harfi şeddesizdir. Yani (صَيَّرْتُ الْاِثْنَيْنِ ثَلاَثَةً) demektir. (وَقِيلَ فِي الثَّانِي) Mertebesine itibarla zikredilen ve çokluktan[669] bir ferd olan müfrede (ثَالِثُ ثَلاَثَةٍ) veya (ثَالِثُ أَرْبَعَةٍ) veya (ثَالِثُ خَمْسَةٍ) denir. Kendisine eşit veya kendisinden daha yüksek bir sayıya izafet edilir. (أَيْ أَحَدُهَا) Evet üç taneden birisidir. fakat rastgele birisi değildir. Bilakis üçüncü mertebede (ki Musannifin misalinde durum bundan ibarettir) oluşu göz önünde tutulur. [Diğerlerinde mesela (رَابِعُ أَرْبَعَةٍ) veya (خَامِسُ خَمْسَةٍ) gibilerinde ise[670] dördüncü ve beşinci mertebede oluşu göz önünde tutulur. Aksi takdirde (عَاشِرُ الْعَشَرَةِ) dendiğinde mesela ilk (birinci) ferdinin kastedilmesi mümkün olur. Oysa bu çok uzaktır. (وَتَقُولُ) On sayısından daha yüksektekilerin izafetinde (حَادِيَ عَشَرَ أَحَدَ عَشَرَ) Birinci terkib, ikinci terkibe izafet edilir. Yani onbir taneden bir tanesidir, ama diğerlerinden on derece daha geridedir. (بِنَاءً عَلَى الْاِعْتِبَارِ الثَّانِي) Yani çokluktaki mertebesi itibara

669 - Yani müteaddid şeylerden.
670 - Bakınız Abülhakim Seyalkoti.

alındığında böyledir. (خَاصَّةً) Çünkü birinci itibar, daha önce anlamış olduğunuz[671] gibi, on sayısının yukarsında söz konusu değildir. (وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ) yukardaki manayı ifade etmek için (حَادِى أَحَدَ عَشَرَ) İlk terkibin son kısmını hazfedersiniz. Çünkü ikinci terkibin son kısmını zikrettiğinizde, ona gerek kalmamaktadır. (وَهَكَذَا تَقُولُ إِلَى تَاسِعِ تِسْعَةَ عَشَرَ فَتُعْرِبُ الْجُزْءَ الْأَوَّلَ) İlk terkibdeki ilk cüzü irab edersiniz. Çünkü mezkur mürekkebde mebniliği gerektiren terkib illeti kaybolmuş olmaktadır. Geri kalan iki cüz ise mebni kılınırlar. Zira bahsettiğimiz illet onlarda mevcuttur.

MÜZEKKER VE MÜENNES

(اَلْمُذَكَّرُ وَالْمُؤَنَّثُ) Musannif sayı isimleri bölümünden sonra bunları zikretmiştir. Nedeni sayı isimlerinin durumlarını anlamanın, bizi müzekker ve müennesi anlamaya götürmesidir.

Müzekkeri daha önce zikretmiştir. zira müzekker asıldır. Tarif ederken geciktirmenin sebebi ise, müennesin tarifinde bahsedilenlerin mevcut olan, bulunan şeyler olması, müzekkerin tarifinde bahsedilenlerin ise olmayan, bulunmayan şeyler olmasıdır. (اَلْمُؤَنَّثُ مَا فِيهِ) Mevsul olan (مَا) lafzı isimden ibarettir ve (فيه) lafzı zarfi müstekar'dır. (عَلَامَةُ التَّأْنِيثِ لَفْظًا) Yani bu alamet ister gerçekten telaffuz edilmiş olsun (نَاقَةٌ اِمْرَأَةٌ) ve (غُرْفَةٌ) gibi, isterse hükmen telaffuz edilmiş olsun (عَقْرَبٌ) gibi, farketmez. Müennes isimlerde dördüncü harf tenis ta'sı hükmündedir. Bunun için dört harfli semai müenneslerin tasgiri yapılırken "ta" harfi izhar edilmez. (أَوْ تَقْدِيرًا) Yani lafızda ortaya çıkmayıp mukadder bulunur. Mesela (قَدم نَعل نَار دَار) ve daha başka semai müennesler gibi. (وَالْمُذَكَّرُ بِخِلَافِهِ) "Ba" harfi mülabeset için olup müteallakı mahzuftur. Yani müennese uygunsuzluk arzeden

671 - Yani Musannifin لَاغَيْرُ sözünün şerhinde geçtiği gibi.

isimdir. Kendisinde ne lafzan ne de takdiren tenis alameti bulunmaz. (وَعَلَامَتُهُ) Mecrur zamir "tenis" lafzına racidir. (اَلتَّاءُ وَالْأَلِفُ) Şu haldeki eliftir. (مَقْصُورَةً) Mesela (سَلْمَى) ve (حُبْلَى) gibi. (أَوْ مَمْدُودَةً) Mesela (صَحْرَاء) ve (حَمْرَاء) gibi. Bazıları (ذِى) ve (تِى) kelimelerindeki ya harfini de tenis alametlerine dahil ederek onlardan saymıştır. Ancak onların bu sözü kesin bir delil teşkil etmez. Çünkü (ذِى) ve (تِى) lafızlarının (أَنْتِ) ve (هِيَ) lafızları gibi müennese vazedilmiş birer sıga olmaları mümkündür. (وَهُوَ) Yani müennes (حَقِيقِيٌّ وَلَفْظِيٌّ فَالْحَقِيقِيُّ مَا) Mevsul olan (مَا) lafzı isimden ibarettir. (بِازَائِهِ) Yani karşısında (ذَكَرٌ مِنْ جِنْسِ الْحَيَوَانِ كَامْرَأَةٍ) kadının karşısında erkek vardır. (وَنَاقَةٍ) dişi devenin karşısında erkek deve[672] vardır. (وَاللَّفْظِيُّ بِخِلَافِهِ) "Ba" harfi mülabeset içindir. Müteallakı mahzuftur. Yani hakiki müennese benzemez. Başka bir deyişle karşısında canlılardan bir erkek bulunmaz. Bilakis onun müennesliği lafızdadır. Zira ya hakikaten yada takdiren yada hükmen lafzında tenis alameti bulunur. Ama manasında hakiki müennesliк mevcut değildir. (كَظُلْمَةٍ) lafzında hakikaten tenis alameti bulunan isme misaldir. (وَعَيْنٍ) lafzında takdiren tenis alameti bulunan isme misaldir. Çünkü tenis ta'sı içinde mukadderdir. Nitekim (عُيَيْنَةٌ) şeklinde tasgir edilmesi buna delalet eder. Musannif (عَقْرَبٌ) kelimesinde olduğu gibi hükmen lafzında tenislik alameti bulunanına azlığı nedeniyle misal vermemiştir. (وَإِذَا أُسْنِدَ الْفِعْلُ) Fasılasız olarak demek istemektedir. Çünkü asıl olan odur. (إِلَيْهِ) Mecrur zamir mutlak anlamda müennese racidir. O nedenle ister hakiki, ister lafzi, ister açık isim (ismi zahir) ve isterse zamir olsun farketmez. (فَبِالتَّاءِ) Yani bu fiilin "ta" harfiyle birlikte olması vacibtir. Böylelikle ilk anda failin müennesliği ifade edilir. Ancak fail, hakiki

672 - Yani اَلْجَمَلُ

müennes olmayan açık bir isimse (ism-i zahir ise) fiil ona isnad edildiğinde "ta" harfini fiile katıp katmamakta serbest olursunuz. Musannif buna işaret eder ve der ki: (وَأَنْتَ فِي ظَاهِرٍ غَيْرِ الْحَقِيقِيِّ بِالْخِيَارِ) Yukardaki kaideden istisna mahiyetindedir. Mesela (طَلَعَتِ الشَّمْسُ) ibaresini (طَلَعَ الشَّمْسُ) şeklinde söyleyebilirsiniz. Ama (الشَّمْسُ طَلَعَتْ) ibaresinde durum değişir. Çünkü o hiç bir zaman (الشَّمْسُ طَلَعَ) şeklinde söylenemez.

(Fiil hakiki müennes olmayan ism-i zahire isnad edildiğinde, "ta" harfini katıp katmamakta serbest olursunuz.) Çünkü bahsettiğimiz failin müennesliği lafzidir ve lafzından bu tenis anlaşıldığı için fiiline ta'nın katılmasına ihtiyaç duymaz. Ama zamiri böyle değildir. Zira zamirde müennesliği ilan eden bir şey yoktur.

Şarihlerden kimisi (إِلَيْهِ) sözündeki zamiri (mutlak anlamda müennese değil, bilakis) hakiki müennese ve lafzi (yani gayri hakiki) müennesin zamirine raci yapmıştır ve ikisine Musannifin (وأنت فى ظاهر غير الحقيقى بالخيار) sözünü karine olarak göstermiştir. (Yani böyle yaptığımız zaman bir mukabele gerçekleşmiştir. Ama Musannif kendi şerhinde ve diğer taraftan Şeyh Radi, mutlak anlamda müennese raci kılmışlardır.)

Şayet Musannif yukardaki kaideden araya fasıla girdiği zamanki durumu istisna etmiş olsaydı, bütün kısımların[673] hükmünü tastamam ifade etmesi bakımından daha güzel olurdu. Böylece bizim (وإذا أسند الخ) sözünü şerhederken söylediğimiz "fasılasız olarak demek istemektedir" sözüne gerek kalmazdı.

Araya bahsettiğimiz gibi bir fasıla girerse fiile "ta" harfini getirip getirmemekte serbest olursunuz. (حَضَرَ الْقَاضِيَ امْرَأَةٌ) ve (حَضَرَتِ الْقَاضِيَ امْرَأَةٌ)

673 - Yani ta'nın gelmesi vacib olan şekil ile caiz olan şekillerin.

diyebilirsiniz. Yine (طَلَعَتِ الْيَوْمَ الشَّمْسُ) ve (طَلَعَ الْيَوْمَ الشَّمْسُ) diyebilirsiniz[674].

Çoğunlukla müzekkerlere takılan adlardan biri, mesela: Zeyd ismi, müennese verildiğinde araya fasıla girse bile karışıklığı önlemek için "ta" harfinin getirilişi vacib olur. Mesela (جَاءَتِ الْيَوْمَ زَيْدٌ) gibi. (وَحُكْمُ ظَاهِرِ الْجَمْعِ) Fiil cemi zamirine isnad edilirse durum değişir. Çünkü o zaman "ta" harfini getireceksiniz veya cemi zamirini oraya koyacaksınız. Mesela (الرِّجَالُ جَاءَتْ) veya (اَلرِّجَالُ جَاءُوا) gibi. (غَيْرِ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ) Fiil cemi müzekker salime isnad edilirse tenisi caiz olmaz. Mesela (جَاءَتِ الزَّيْدُونَ) veya (الزَّيْدُونَ جَاءَتْ) denmez. (مُطْلَقًا) Yani onun müfredi ister hakiki müennes olsun (إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ)[675]gibi. İsterse hakiki müzekker olsun (جَاءَتِ الرِّجَالُ) gibi, farketmez. (حُكْمُ ظَاهِرِ غَيْرِ الْمُؤَنَّثِ الْحَقِيقِيِّ) Dolayısıyla isterseniz "ta" harfini getirebilirsiniz, isterseniz getirmeyebilirsiniz. Mesela (جَاءَتِ الرِّجَالُ) ve (جَاءَ الرِّجَالُ) gibi. (وَضَمِيرُ جَمْعِ الذُّكُورِالْعَاقِلِينَ) kırık cemileri kastedmektedir. (غَيْرِ الْجَمْعِ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ) Aklı olan erkek varlıklar salim bir şekilde cemi yapıldıklarında, fiil kendilerinin zamirine isnad edilse, bu zamir sadece vav olur. Başka bir şey olmaz. Mesela (الزَّيْدُونَ جَاءُوا) denir ve fakat (الزَّيْدُونَ جَاءَتْ) denmez. (ضَمِيرُ فَعَلَتْ) Zamir (فَعَلَتْ) kalıbında müstetirdir. Bu kalıb sakin olan "ta" harfiyle birliktedir (ve müfred müennes gaib zamire isnad edilmesi[676]) cemaat tevili ile müennes olmasındandır.

---

674 - Bilindiği gibi الشمس kelimesi hakiki müennes olmadığı için fasıla olsun veya olmasın iki durum caizdir.

675 - Araya "kef" zamiri fasıla olarak girdiği için misal tartışılmıştır. En iyisi قَالَ نِسْوَةٌ gibi bir örnek vermektir.

676 - إلخ للتأنيث sözü metindeki hükme illettir. Yoksa المقرون sözüne illet değildir. Bakınız el-Akd ün-Nami.

Mesela (اَلرِّجَالُ جَاءَتْ) gibi. (وَضَمِيرُ فَعَلُوا) Musannif bununla vav zamirini kastedmektedir. Çünkü bu tür cemiye[677] vazedilmiştir. (وَضَمِيرُ النِّسَاء وَالْأَيَّام) Yani (نِسَـاء) kelimesine veya akıllı varlıklardan olmasa bile cemi müenneslikte ona benzeyen başka kelimelere raci zamire gelince ve diğer taraftan (أَيَّام) kelimesine veya aklı bulunmayan[678] müzekker varlıklara cemi olmakta ve ona benzeyen başka kelimelere raci zamire gelince (ضَمِيرُ فَعَلَتْ وَفَعَلْنَ) [(فَعَلَتْ) kalıbı] sakin olan "ta" harfiyle birliktedir (ve müfred müennes gaibe zamire isnadı) cemi lafzına arız olan cemaat manasından ötürüdür.

[(فَعَلْنَ) kalıbı] "nun" harfiyle birliktedir. Cemi müenneste "nun" harfinin geliş sebebi bellidir. Çünkü onun için (ister akıl sahibi olsun, isterse olmasın cemi müennese) vazedilmiştir. (أَيَّام) lafzı gibi aklı bulunmayan müzekker cemine geliş sebebi ise, bu cemiin (رجال) lafzının taşıdığı gibi hakiki bir müzekkerlik taşımamasıdır. (Evet onda müzekkerliğin yeri olmadığından) tezkirine hak tanınmamış ve bu nedenle müennes muamelesine tabi tutulmuştur.

Şeyh Radi'nin açıklamaları doğrultusunda el-Hindi şunları söyler: ""Vav" zamiri nasıl ki akıllıların cemine vazedilmişse, aynı şekilde "nun" zamiri aklı olmayan varlıkların cemine vazedilmiştir. Kadınlarda kullanılışı akletmeyen cemiye hamil yoluyladır. Çünkü dişilerin akılları (erkeklere nisbetle daha) geri olduğundan akletmeyenler gibi tutulmuşlardır."

---

677 - Yani akıl sahibi cemi müzekkere vazedilmiştir.

678 - جمع المذكر غير السالم ibaresi yanlıştır. Doğrusu جمع المذكر الغير العاقل Şeklindedir. Çünkü mesela الرجال lafzı cemi müzekker gayrisalimdir. Ama اَلرِّجَالُ جِئْنَ denmez./Bakınız: Abdülhakim es-Seyalkoti.

TESNİYE

(اَلْمُثَنَّى مَالَحِقَ آخِرَهُ) Yani (اَلْمُثَنَّى مَالَحِقَ آخِرَ مُفْرَدِهِ) demektir. Böylece zamirden evvel bir muzaf takdir ederiz.

Veya ilerde gelecek olan (نُونٌ مَكْسُورَةٌ) sözünden sonra (مَعَ لواحقه) sözünü takdir ederiz. (Yani sanki (المثنى هو المفرد مع زيادة ألف ونون فى آخره) denmiş gibidir.Yani sonuna makabli meftuh olan "elif" veya "ya" harfi ile kendisi meksur bulunan "nun" harfi eklendikten sonra onlarla birlikte tesniye olmaktadır.) Aksi takdirde tarif (مُسْلِمَانِ) veya (مُسْلِمَيْنِ) sözlerinden (مُسْلِم) lafzına kadar olan kısmı içersine almaktadır. Ama "Musannifin ne söylemek istediği anlaşılıyor" dense, o zaman bu tekellüflere gerek kalmaz. (أَلِفٌ) Ref halinde elif gelir. (أَوْ يَاءٌ مَفْتُوحٌ مَاقَبْلَهَا) Nasb ve cerr halinde ya'nın makablindeki harf meftuh olur[679]. Cemi sıgasından ayrılması için mezkur harfin makabli meftuh kılınmıştır. Bunun tersi (yani cemide meftuh, tesniyede meksur) olmamıştır. Nedeni tesniyenin çok kullanılması ve fethanın en hafif hareke olmasıdır. (وَنُونٌ) Bu "nun" harfi harekeye karşılıktır, Veya tenvine karşılıktır[680]. (مَكْسُورَةٌ) Ref halindeyken peşpeşe birkaç fethanın gelmesini önlemek için meksur kılınmıştır. Kastettiğimiz fethalar , elifin makablindeki fetha, iki fetha yerine geçen elifin kendisi ve nunun fethasıdır. (لِيَدُلَّ) Musannifin (ليدل) sözünün faili ya cümlenin zımnından anlaşılan (لحوق) mastarıdır, veya sadece ektir [yani (لاحق) ismi

679 - قَبْلَهَا sözündeki zamiri "ya" harfine raci yapmıştır. Çünkü elifin makabilinin meftuh olacağı belli bir şey./ el- Akd ün-Nami.

680 - Basralılara göre, lam-ı tarifli olan müfred ismin harekesine karşılık olarak getirilmiştir. Kufelilere göre izafet halinde iken müfred isimden düşen tenvine karşılıktır./ el- Akd ün-Nami.

failidir.] veya kendisine ekleme yapılan isimle birlikte ektir. Musannifin (ليدل) sözü [681] "nun" harfinin katılışını da ifade etmesinde ve buna karşılık mezkur nun'un şimdi zikredilecek medlule delalet etmemesinde bir çelişki yoktur. Çünkü bu (yani zikredilen ifade ediş ve delalet etmeyiş [682]) kabul edildiği takdirde, deriz ki: Üç şeyden yalnız ikisi bir hususa delalet etse, "Bu üç şey o hususa delalet ediyor" demek yanlış olmaz.

Bu meselede söylenecek en son söz, nun'un delaletinin, mezkur "elif" veya "ya" harfi vasıtasıyla olmasıdır. (عَلَى أَنَّ مَعَهُ مِثْلَهُ) Yani müfredinin beraberinde adet bakımından benzerinin yani kendisi gibi bir tanesinin daha bulunduğuna delalet eder. Bu benzer şu haldedir: (مِنْ جِنْسِهِ) Yani mezkur müfredle aynı cinstendir. Çünkü aralarında müşterek olan ve tek bir vaz ile kendisine vazda bulunulan mananın cinsindendir.

Şayet (مِثْلَهُ) sözüyle kendisine hem müfredlik, hem de cins bakımından benzeyen biri kastedilse (مِنْ جِنْسِهِ) sözü o zaman gereksiz kalır, Musannifin (ليدل) sözü bu harflerin müfret isme eklenişindeki faydaya işarettir. Yine (من جنسه sözü[683]) ismin, farklı iki manaya itibar edilerek tesniye yapılmasının caiz olmadığına işarettir. O bakımdan doğru olan görüşe göre, mesela hem temizlik, hem hayız manası kastedilerek (قَرْآن) denmez. Bilakis onunla ya iki hayız, yahutta iki temizlik müddeti kastedilir. Bazıları[684] buna karşı çıkmıştır.

İtiraz etseniz ve deseniz ki: "Bu hüküm anne ile babaya söylenen (أَبَوَان) ve ay ile güneşe söylenen (قَمَرَان) gibisiyle çıkmaza girmektedir. Çünkü (أب) kelimesi birbirinden farklı iki manaya itibar edilerek teşniye

---

681 - ليدل sözünün failini لحوق mastarı yaparsak mana böyledir./ el- Akd ün-Nami.

682 - Bakınız Abdülhakim es Seyalkoti.

683 - Bakınız el- Akd ün-Nami.

684 - Bunlar el-Endelusi, el-Cezuli, İbni Malik vb. nahivcilerdir./ el- Akd ün-Nami.

yapılmıştır. Bu manalar annelik ve babalıktır. Aynı şekilde (قمر) kelimesi de birbirinden farklı iki manaya itibarla tesniye yapılmıştır. Bu manalar güneş ile ay manalarıdır..."

Deriz ki: "Anneyi, baba ismi ile müsemma bir varlık kabul edebiliriz.[685] Gerekçe olarak anna ile baba arasındaki uyumu gösteririz. Sonra "baba" ismini müsemma "bih" (yani kendisine baba adı konan varlık) manasına sokarız. İkisini de içersine alan ortak bir mefhum meydana gelir. Böylece aynı cinsten olurlar ve bu itibarla tesniye edilirler. O zaman (اَلْأَبَوَانِ) sözünün manası (اَلْمُسَمَّيَانِ بِالْأَبِ) (kendilerine baba adı konan varlıklar) şekline gelir. Aynı durum ay'a nisbetle güneş hakkında geçerlidir.

İtirazınıza devam etseniz ve deseniz ki "Aynı tevili (اَلْقُرْءُ) kelimesi hakkında da yürütünüz ve üstelik hem temizliğe hem hayıza isim olduğunu mecaz yollu kabule de ihtiyacınız yoktur. Çünkü zaten onların ismidir .O bakımdan onu da "müsemma bih" manasına sokunuz. İkisini içine alan ortak bir mefhum meydana gelsin "Böylece aynı cinsten olsunlar " ve bu itibarla tesniye edilsinler."

Deriz ki: "Bu itibarın doğru olduğuna şüphe yoktur. Fakat tartışılan nokta "farklı iki mana göz önünde tutulmakla birlikte "sadece aralarındaki lafız yönünden ortaklığa dayanarak tesniye yapılmasının caiz olup olmadığıdır. İşte müsannif bunun caiz olmadığı görüşünü tercih etmiştir.

Yukarıda zikretiğimiz "müsemma bih "itibarına istinaden hakikat veya mecaz yoluyla müşterek alemlerin tesniye ve cemisini yapmak doğru olur. Mesela Zeyd lafzı birçok kişiye alem olduğunda, "kendisine Zeyd ismi konan varlık" manasına sokulur. Sonra tesniye ve cemi yapılır. Aynı şekilde "Ömer" lafzı mecaz yoluyla Hz Ebu Bekir' e alem yapıldığında "kendisine Ömer adı konan varlık" manasına sokulur, sonra tesniye ve cemi yapılır.

Bazısı bu tevili red etmiş ve"En uygun olanı şöyle denmesidir; "Alemler çok kullanıldıklarından ve haklarında hafifliğe (kısaltmaya) baş vurulması istendiğinden sadece aynı ismi taşımış olmaları, tesniye ve cemi yapılmaları için yeterlidir. Ama cins isimler böyle değildirler (aynı ismi

685 - Yani mecaz yoluyla böyle yapabiliriz.

taşımış olmaları kafi değildir[686])" demiştir. O zaman bu kimsenin görüşüne göre tesniyenin tarifinde (مِنْ جِنْسِهِ) sözü zikredilmemesi gerekir.

Tesniye alameti katılan müfred ismin sonuna bazı hallerde değişiklik arız olunca, Musannif değişiklik arız olanların hükmünü açıklamak istemiştir. Çünkü tağyire uğramayanların hükmü tariften öğrenilmektedir.

MAKSUR VE MEMDUD İSİM

(فَالْمَقْصُورُ) Yani maksur isim demektedir ve maksur isim denince sonunda müfred[687] ve devamlı[688] bir elif bulunan isim akla gelir. Maksur (kısaltılmış) adı verilmesinin nedeni uzatılmışın zıddı manasına gelmesi ve harekeden hapsedilmiş (alıkonmuş) olmasıdır. Kasr lafzı hapsetmek demektir. (إِنْ كَانَ أَلِفُهُ مُنْقَلِبَةً عَنْ وَاوٍ) İster hakikaten olsun (عَصَوَانِ) gibi. İsterse aslı bilinmediğinden ve imale yapılmadığından[689] hükmen olsun (إِلَوَانِ) gibi (إِلَى) ile bir şeye isim verilse böyle tesniye yapılır. (وَهُوَ ثُلَاثِيٌّ) Yani bu maksur isim üç harfli bir durumdaysa demektir. Başka bir ifadeyle dört veya daha fazla harf taşıyarak rubai veya sülasi mezid olmuş olmazsa (قُلِبَتْ أَلِفُهُ وَاوًا) Yani hakiki veya hükmi aslına itibar edilir ve sülasinin dildeki hafifliği göz önünde tutulur. Ama sülasinin yukarsında böyle değildir. Orada aslı vav bile olsa elif harfi, vav harfine çevrilmez. Çünkü dilde ağırlık meydana gelir. (وَإِلَّا) Şayet dediği gibi olmazsa, yani elifin hakiki aslı ya harfi olursa, mesela (رَحًى) kelimesinin tesniyesi (رَحَيَانِ) gibi, veya aslı bulunmayıp veya meçhul olup hükmen ya harfinden kalbedilmişse,

686 - el- Akd ün-Nami.

687 - Yani حَمْرَاء kelimesinde olduğu gibi hemzeye birleşmeyen./ es-Seyalkoti.

688 - Yani vakıf halindeyken ortaya çıkan زَيْدَا kelimesindeki elif gibi arizi olmayan./ es-Seyalkoti.

689 - İmale, fethayı kesraya ve elifi "ya" harfine yakın çıkarmaktır./el- Akd ün-Nami.

mesela (مَتَى) kelimesinin tesniyesi (مَتَيَانِ) gibi. Zira (مَتَى) kelimesi imale edilmektedir. Veya dört yada daha fazla harfli olursa - bu elif ister (أَعْلَى) ve (مُصْطَفَى) kelimelerinin elifi gibi asli olsun, isterse (حُبْلَى) kelimesinin elifi gibi zaid olsun farketmez - (فَبِالْيَاءِ) Yani elif harfi ya harfi ile değiştirilir. Eğer aslı hakikaten veya hükmen ya harfi ise, o zaman aslına riayet edilmiş olur. Şayet kelime dört harften fazla ise, böyle yapmakla hafiflik sağlanmış olur. (وَالْاِسْمُ الْمَمْدُوْدُ إِنْ كَانَ هَمْزَتُهُ أَصْلِيَّةً) Yani zaid olmayacak ve asli veya zaid bir harften çevrilmiş olmayacak. (تَثْبُتْ) Esaletinden ötürü hemze sabit kalır, değişmez. En meşhur şive böyledir. Mesela güzel okuyan kimseye veya kendini Allahu Tealaya ibadete veren kimseye söylenen (قُرَّاء) lafzı gibi. bir kimse ibadete sarıldığında (قَرَأَ فُلَانٌ) denir ve (قُرَّاء) kelimesi kaf'ın zammesi, ra'nın şeddesiyledir. [Kamusta kaf harfinin zammesiyle olan Allah'a ibadet edene ve fethasıyla olan (قَرَّاء) ise iyi okuyana söylendiği kaydedilmiştir.]

Ebu Ali, bazı arapların mezkur hemzeyi vav harfine çevirdiğini nakleder (قُرَّاوَان) gibi. (وَإِنْ كَانَتِ الْهَمْزَةُ لِلتَّأْنِيثِ) Yani (حَمْرَاءُ) kelimesindeki gibi tenis elifinden kalbedilmişse demektir. Çünkü aslı iki elif ile (حَمْرَآ) şeklindedir. Elifin biri sesi uzatmak, diğeri ise müennes kılmak içindir. İkinci elif kenara geldiği ve makablinde bir elif bulunduğu için hemzeye çevrilmiştir. (قُلِبَتْ وَاوًا) Böylelikle (حَمْرَاوَانِ) denir. Çünkü hemze, elif cinsinden olan ağır bir harftir. O bakımdan iki elif arasına[690] gelmemesi gerekir. Üstelik asli bir harf değildir.

("Ya" harfine değil "vav" harfine çevrilir. Çünkü) ağırlık bakımından "vav" ile elif' arasında ortaklık bulunduğu için "vav" harfi elife, "ya"

690 - Uzatan elif ile tesniye elifi arasına.

harfinden daha yakındır. Bu nedenle (أُقِّتَتْ)[691] ve (أُجُوهٌ) gibi yerlerde vav harfi elife çevrilmiştir.

Az olarak elif sabit bırakılır ve (حَمْرَآن) denir. Müberred, Mazini'den ya harfine çevrilişini de nakletmiştir. (حَمْرَايَان) gibi. Ama en tanınmışı vav'a çevrilişidir. (وَإِلاَّ) Hemze asli olmazsa ve tenis için gelmezse yani ilhak için gelirse, mesela (اَلْعِلْبَاءُ) kelimesinin hemzesi (اَلْقِرْطَاسُ) (kelimesiyle vezin bakımından uyuşması için) eklenmiştir. Veya asli vav ve ya'dan kalbedilmiş olursa, mesela (اَلْكِسَاءُ) kelimesinin aslı (اَلْكِسَاوُ) ve (الرِّدَاءُ) kelimesinin aslı (الرِّدَايُ) dur. (فَالْوَجْهَان) Zikredilen iki şekil caizdir. Birinci şekil, hemzenin aynen kalmasıdır. Çünkü ilk durumda (yani ilhak için geldiğinde[692]) vav'dan veya ya'dan çevrilmiş olan hemze[693] katıldığı ismi [mesela (العلباء) kelimesini] sonunda asli harf bulunan kelimeye [mesela (اَلْقِرْطَاس) kelimesine ilhak eder[694].]

İkinci durumda hemze asli harften yani vav'dan veya ya'dan çevrilmiştir. dolayısıyla bu hemzeler (yani biri asli harfe ilhak edilmesi itibarıyla ve diğeri asli harften çevrilmesi itibarıyla[695]) (قُرَّاء) kelimesinin hemzesine benzemişlerdir.

691 - Mürselat suresi 11. ayetine bakınız.

692 - el-Akd ün-Nami.

693 - Burada ilhak için gelen hemzenin vavdan veya ya'dan çevrildiğine işaret vardır.

694 - ملحقة ibaresini ismi fail sığasıyla okursak mana böyledir. Bakınız Abdülhakim es-Seyalkoti ve el-Akd ün-Nami. İsm-i meful sığasıyla okursak mana: "İlhak için gelen hemze asli harfe örneğimizde القرطاس kelimesindeki sin harfine ilhak edilir." şeklindedir.

695 - Bakınız el- Akd ün-Nami.

İkinci şekil, hemzenin vav'a çevrilmesidir. Çünkü hemzenin kendisi iki durumda da asli değildir. Dolayısıyla (asli olmamak noktasında) (حَمْرَاء) kelimesinin hemzesine benzer ve onun gibi vav'a çevrilir.

Seyyid Şerif Cürcani'nin yazdığı farsça Kafiye şerhinde şöyle denmektedir. "İbn-i Hacib'in ibaresinden anlaşılan (رِدَاءٌ) kelimesinin tesniyesinde ancak (رِدَاءَانِ) veya (رِدَاوَانِ) demenin caiz olduğudur. Ama meşhur olan kullanım (رِدَايَانِ) şeklinde tesniyesidir. O zaman Musannif'in ibarede ahd lamını kullanmadan (فَوَجْهَانِ) demesi gerekirdi. Böylece (فَوَجْهَانِ) lafzı ile hemzenin sabit kalması ve aslı hangi harf ise ona çevrilmesi ifade edilmiş olurdu. Akla ilkin geldiği gibi zikredilen iki şekle (yani hemzenin sabit kalışına ve sadece vav'a çevrilişine) işaret edilmemiş olurdu."

Ancak biz güvenilir alimlerin eserlerini mesela el - Mufassal, el - Miftah, el - Lübab gibi kitabları gözden geçirdik, oralarda Seyyid Şerif'in meşhurluğuna hükmettiği kullanımın izine rastlamadık. Yalnız Şeyh Radi'nin şerhinde "asli bir harften çevrilmiş olan hemze (tesniye edilirken) bazen ya harfine çevrilir."denmektedir. Bu asli harf vav'da olabilir ya'da olabilir. (Şayet vav olsa buna göre yine ya'ya çevrilecektir. Seyyid Şerif'in "aslı hangi harf ise ona çevrilir." sözüne delil teşkil etmeyecektir.) (وَيُحْذَفُ نُونُهُ) Yani tesniye nun'u hazfedilir. (لِلإِضَافَةِ) Yani izafet yüzünden demektedir. Çünkü nun harfi tenvinin yerini tuttuğu için kelimenin tamlığını ve bağımsızlığını gerektirir. İzafet ise birleşmeyi ve kaynaşmayı gerektirir. Dolayısıyla biraraya gelmezler. (وَحُذِفَتْ تَاءُ التَأْنِيثِ) Kaideye binaen (شَجَرَتَانِ) ve (تَمْرَتَانِ) gibisinde olduğu gibi tesniyenin sonunda hazfedilmemesi gereken müennes ta'sı (خُصْيَانِ وَأَلْيَانِ) Bununla birlikte kaideye uygun olarak (خُصْيَتَانِ) ve (أَلْيَتَانِ) demek ittifakla caizdir. "Ta" harfinin niçin hazfedildiğini açıklayacak olursak diyebiliriz ki, hem hayaların hem kalçaların biri diğeri olmadan işe yaramadığından, birbirlerine

bağımlılıkları kuvvetli olmuş ve bu nedenle müfred isim mesabesine düşmüşlerdir. müfred ismin içine tenis ta'sı sıkıştırılmaz.

Bir de (خُصَيَّة) ve (أُلَيَّة) kelimeleri bazı şivelerde (خُصَيّ) ve (أُلَيّ) şeklindedir. Ancak onlar bunlara nisbetle daha az kullanılırlar." denmiştir.

Nun harfinin hazfi sürekli işleyen bir kural olunca, Musannif bunu açıklamak için sürekliliğe delalet eden muzari fiil kullanmıştır. Ama tenis ta'sının hazfinde durum başkadır. Çünkü böyle bir hazfe kaide yoktur. kaideye sadece özel bir durumda ters düşülmüştür. Bu nedenle onu açıklarken mazi fiil kullanmıştır.

CEMİ İSİM

(اَلْمَجْمُوعُ مَادَلَّ) Yani delalet eden bir isimdir. (عَلَى جُمْلَةِ آحَادٍ مَقْصُودَةٍ)[696] Yani bu ismin zımmından kastedilen bireylere delalet eder[697]. (بِحُرُوفِ مُفْرَدِهِ) Yani mezkur fertlere ayrı ayrı delalet eden müfredinin cevherini oluşturan harflerle demektedir. Bu harfler şu halle birliktedirler. (بِتَغَيُّرِمَا) Suret bakımından harfler bir değişim gösterirler demektedir. Bu değişiklik ya ilave ile, ya eksiltmekle, ya da hakikaten veya hükmen harekelerde ve sukunlarda farklılıkla olur.

Musannifin (بِحُرُوفِ مُفْرَدِهِ) sözündeki harfi cerr (مَقْصُودَةٍ) lafzına müteallik olabileceği gibi (دَلَّ) lafzına da müteallik olabilir. Diğer taraftan "tenazu" yoluyla ikisine müteallık da olabilir. (Yani biri amel ettirilir, diğerinin mamulu mahzuf olur.)

---

696 - Şarih جملة sözünü takdir etmiştir. Maksadı, bütün bireyleri ayrı ayrı ifade eden müstağrak - müfred isimden kaçınmaktır. Çünkü cemi isim onların tümünü birarada ifade eder.

697 - Şarih, marife isme muzaf كُلُّ lafzından kaçınmıştır. Çünkü كُلُّ lafzı her ne kadar fertlere toptan delalet etse de, fertler onunla kasdedilmemektedir. Bilakis onun muzafun ileyhi ile kastedilmektedirler./Seyalkoti.

(بِتَغَيُّرِمَا) sözü zarfı müsteker olup, harflerden haldir. Ve bu sözün içine salim cemiler de girmektedir. Çünkü cemi müzekker salimde vav ile nun harfi ve cemi müennes salimde elif ile ta harfi onların birer parçasıdırlar. O bakımdan bunların eklenmesiyle başka bir sıgaya dönüşmüşlerdir.

(مَادَلَّ عَلَى آحَادٍ) Sözü hem (نخل) ve (تمر) gibi cins isimleri hem de cemileri içersine alan genel bir ifadedir. Çünkü cins isimler bireylere vaz itibarıyla delalet etmeseler bile kullanım itibarıyla delalet etmektedirler. Yine (رَهْطٌ) ve (نَفَرٌ) gibi ism-i cemleri ve (ثَلَاثَةٌ) ve (عَشَرَةٌ) gibi bazı sayıları [698]da içersine almaktadır.

(مَقْصُودَةٍ بِحُرُوفِ مُفْرَدِهِ) Sözüyle cins isimler dışarı çıkmışlardır. Çünkü onlarla fertler değil, mahiyet kastedilse (مَقْصُودَةٍ) sözüyle dışarı çıkarlar. [Yani her ne kadar genel olarak fertlere delalet etseler de bu fertler kastedilmemiş olmaktadırlar[699].] Şayet onlarla kullanımları göz önüne getirilerek fertler kastedilse (بِحُرُوفِ مُفْرَدِهِ) sözüyle dışarı çıkarlar. (Çünkü cins isimlerin müfredi yoktur[700].) Diğer taraftan (بِحُرُوفِ مُفْرَدِهِ) sözüyle ism-i cemler ve mezkur sayılar da çıkarlar. (Çünkü kendi harflerinden bir müfrede sahib değildirler.) (فَنَحْوُ تَمْرٍ) yani kendisiyle müfredinin arası ancak "ta" harfiyle ayırdetilen isimler (وَنَحْوُ رَكْبٍ) Yani ism-i cemler (لَيْسَابِجَمْعٍ عَلَى الْأَصَحِّ) Bilakis ilki cins isimdir, ikincisi de (اَلْجَمَاعَة) kelimesi gibi ism-i cemdir. biraz önce cemi'nin tarifinden nasıl dışarı çıkmış olduklarını anladımız.

Cins isim ile ism-i cem arasındaki fark şudur: Cins isim vaz itibarıyla müfrede de, tesniyeye de delalet eder. Ama ism-i cem böyle değildir. (Müfrede ve tesniyeye söylenmez.)

---

698 - Bazı sayılardan kasdı, bir ile ikinin haricindekilerdir. Yani üçten ona kadar olanlardır.
699 - el- Akd ün-Nami.
700 - el- Akd ün-Nami.

İtiraz edilse ve "Mesela (اَلْكَلِمُ) lafzı cins isim olduğu halde bir veya iki kelimeye söylenmemektedir" dense, buna şöyle cevab verilmiştir, deriz: "Mezkur kelimenin böyle olması vaz itibarıyla değildir. Bilakis kullanım itibarıyladır. Çünkü (اَلْكَلِمُ) lafzının aynı zamanda ism-i cem olarak benimsenmesinde (ve onun gibi kullanılmasında) bir mahzur yoktur."

Musannif (على الأصح) tabirini kullanmıştır. zira bu, Sibeveyh'in görüşüdür. Ahfeş'e göre: kendi harflerinden müfredi olan ism-i cemler mesela (çobanlarıyla birlikte deve sürüsüne söylenen) (جَامِل) lafzı ve (yine çobanıyla beraber sığır sürüsüne söylenen) (بَاقِر) lafzı ve atlılara söylenen (رَكْب) lafzı gibi, bütün bunlar cemidirler.

Ferra "(تَمْر) ve (تَمْرَة) yine (نَخْل) ve (نَخْلَة) gibi, müfrediyle kendisinin arası "ta" harfiyle ayırt edilen cins isimler, cemi olmak noktasında, ism-i cemler gibidirler." demiştir.

Ama kendi harflerinden müfredi olmayan (إِبِل) ve (غَنَمٌ) gibi ism-i cemlere ve [(تُرَاب خَلّ) ve (عَسَل) gibi[701]] cins isimlere gelince, onlar ittifakla cemi değildirler. (وَنَحْوُ فُلْكٍ) Yani şekil bakımından müfrediyle cemisi aynı olanlar (جَمْعٌ) Tarif onu da içine aldığı için cemidir. Zira tarifte kastedilen değişiklik hakiki bir değişiklik olabileceği gibi takdiri bir değişiklik de olabilir. Şayet müfred ise, zammesi (قُفْل) kelimesinin zammesi gibidir. (Yani aslidir.) Eğer cemi ise zammesi (أُسْد) kelimesinin zammesi gibidir. (Yani arizidir.)

701 - el- Akd ün-Nami.

SALİM CEMİLER VE KIRIK CEMİLER

(وَهُوَ) Yani cemi iki türlüdür. (صَحِيحٌ وَمُكَسَّرٌ فَالصَّحِيحُ) Yani salim cemi bazen (لِمُذَكَّرٍ) bazen de (لِمُؤَنَّثٍ فَالْجَمْعُ الصَّحِيحُ الْمُذَكَّرُ مَالَحِقَ آخِرَهُ) Yani müfredin sonuna (وَاوٌ مَضْمُومٌ مَا قَبْلَهَا) Ref halinde böyledir. (أَوْ يَاءٌ مَكْسُورٌ مَا قَبْلَهَا) Nasb ve cerr halinde böyledir. (وَنُونٌ) Bu nun harfi harekeden karşılıktır. Veya tenvinden karşılıktır. Veya ikisinden birden karşılıktır. [Mesela (ضَارِبُونَ) gibisinde ikisinden birden karşılıktır. Çünkü (ضَارِبٌ) da tenvin de, hareke de vardır. (الضَّارِبُونَ) gibisinde sadece hareke-den karşılıktır. Zira (الضَّارِبُ) da tenvin yoktur, hareke vardır. (ضَارِبُو زَيْدٍ) gibisinde sadece tenvinden karşılıktır. Çünkü izafette düşen yalnızca tenvin-dir. Hareke değildir[702].] (مَفْتُوحَةٌ) fetha kılınması, hafif hareke olan fethanın, vav harfi ile zammenin dile verdikleri ağırlığı dengelemesi içindir. (لِيَدُلَّ) (لِيَدُلَّ) fiilinin faili "katılma işidir." Veya sadece katılan "ek" tir. Veya kendi-sine "katıldığı kısımla birlikte ek" tir. (عَلَى أَنَّ مَعَهُ) Yani manasına baktığı-nızda tek bir tane olan müfrediyle birlikte (أَكْثَرَ مِنْهُ) Tesniye bahsinde (مِنْ جِنْسِهِ) sözünü söylediği için burada onunla yetinerek ayrıca zikretmemiştir.

Şayet ism-i tafdil [yani metindeki (أَكْثَرَ) lafzı] mufaddalun aleyhde de [yani (مِنْهُ) lafzındaki müfred kelimesine raci zamirde de] fiilin aslının [yani (كَثْرَةٌ) işinin] bulunmasını icab ettirmektedir. Oysa tek bir tane olan müfrette kesret işinin tasavvur edilmesi mümkün değildir" derse, buna şöyle

702 - Vecihüddin Haşiyesi. Süleymaniye, B. Vehbi Efendi Kütüphanesi Numara 1872.

cevap verilmiştir deriz: "Fiilin aslının bulunması ya gerçekten olur yada farzetme yoluyla olur. Mesela (فُلَانٌ أَفْقَهُ مِنَ الْحِمَارِ وَأَعْلَمُ مِنَ الْجِدَارِ) denir. (فَإِنْ كَانَ آخِرُهُ) Yani müfredinin sonu (يَاءً) ister telaffuz edilmiş olsun (الْقَاضِي) gibi. ister mukadder bulunsun (قَاضٍ) gibi (قَبْلَهَا كَسْرَةٌ حُذِفَ) Yani ya harfi hazfedilir. (مِثْلُ قَاضُونَ) (قَاضٍ) kelimesinin cemisidir. Aslı (قَاضِيُونَ) dir. Ya harfinin zammesi makablindeki "dat" harfine verilmiştir. "Dat" harfinin harekesi daha önce hafiflik sağlanması için alınmıştır ve iki sakin yanyana geldiğinden ya harfi hazfedilmiştir. Nasb ve cerr halleri de bu kurala tabidir. (قَاضِينَ) gibi. Aslı (قَاضِيِينَ) dir. İki kesra ile iki ya harfinin yan-yana gelişi dile ağırlık verdiğinden ya'nın harekesi alınmıştır. İki sakin bir araya geldiğinden ya harfi düşmüştür. (فَإِنْ كَانَ آخِرُهُ) Yani cemi yapılmak istenen ismin sonu (مَقْصُورًا) yani elif-i maksure ise (حُذِفَتِ الْأَلِفُ) İki sakin yanyana gelmesinden ötürü hazfedilir. (وَبَقِيَ) Haziften sonra (مَاقَبْلَهَا) Yani elifin makablindeki harf hali üzere kalır. (مَفْتُوحًا) Fetha, mahzuf elife delalet etsin diye değiştirilmemiştir. (مِثْلُ مُصْطَفَوْنَ) Ref halinde böyledir. (وَمُصْطَفَيْنِ) Nasb ve cerr halinde böyledir. Bunların aslı (مُصْطَفَيُونَ) ve (مُصْطَفَيِينَ) dir. Ya harfi harekeli olup makabli meftuh bulunduğundan elife çevrilmiştir. İki sakin yanyana geldiği için elif hazfedilmiştir. (وَشَرْطُهُ) Yani cem-i müzekker salim yapılmak istenen ismin şartı. Başka bir deyişle cemiliğin sıhhat şartı (إِنْ كَانَ) mezkur isim (اِسْمًا) yani kendisinde sıfat manası bulunmayan halis isimse (فَمُذَكَّرٌ عَلَمٌ) Yani müzekker alem olmasıdır. (يَعْقِلُ) Malumdur ki, alemin kendisi[703] akletmez bilakis müsemması akleder.

Erkeklik, alemlik ve akıllılık şart koşulmuştur. Çünkü müfredinin yapısı bozulmadığından cemilerin en üstünüdür. diğer taraftan akleden

703 - Yani lafzı.

müzekker alem, diğerlerinden üstündür. Böylece en üstün olana en üstün cemi türü tahsis edilmiştir.

Bir isimde mezkur şartların hiçbirisi bulunmazsa, mesela (عَيْن) kelimesi gibi, veya iki tanesi bulunmazsa, mesela (اِمْرَأَةٌ) kelimesi gibi. Veya bir tanesi bulunmazsa mesela ata alem olan (أَعْوَج) kelimesi gibi, o zaman bu tür cemi yapılmaz.

Musannif müzekker sözüyle, melfuz veya mukadder "ta" harfinden soyulmuş ismi kastedmektedir. Böylece (طَلْحَة) gibileri dışarda kalmaktadır. Çünkü "vav" ve "nun" harfiyle cem edilmezler. Ama Küfeliler ve İbni Keysen buna karşı çıkarlar. Kufeliler (طَلْحُونَ) - lamın sukunuyla - denmesini ve İbni Keysen (طَلَحُونَ) - lamın fethasıyla - denmesini caiz görmüştür.

Diğer yandan metindeki müzekker sözünün içersine erkeklere alem yapılan (سَلْمَى) ve (وَرْقَاء) kelimeleri girmektedir. Bunların "vav" ve "nun" harfleriyle cem edilişinde ittifak vardır[704]. Çünkü asıl tenis alameti elif değil, "ta" harfidir. Elif harfli bir isim, vav ve nun harfleriyle cemedilmekten alıkonmaz. Çünkü elif-i mamdude vav'a kalbedilir ve tenis alametinin şekli kaybolur. Elifi maksure ise hazfedilir. makablindeki fetha ona delalet eder bir halde kalır. (وَشَرْطُهُ) Yani cemi müzekker salim yapılmak istenen ismin şartı (إِنْ كَانَ صِفَةً) alem değil sıfat olursa demek istemektedir. mesela ism-i fail ve ism-i meful gibi (فَمُذَكَّرٌ يَعْقِلُ) yani onun bir kaç şartı vardır. İlki daha önce geçtiği gibi müzekker ve akıl sahibi olmasıdır. İkinci şartı (أَنْ لَايَكُونَ) Sıfat olan mezkur ismin (فَعْلَاء أَفْعَل) Yani bu ismin girdiği sıfat sıgasında müennesiyle aynı olmayan, bilakis müzekkeri (أَفْعَل) müennesi (فَعْلَاء) olan bir kelime olmayacak. (مِثْلُ أَحْمَرَ حَمْرَاءَ) İsmi tafdil için kullanılan (أَفْعَلُ)

704 - وَرْقَاوُونَ ve سَلْسَوُنَ denir./ el- Akd ün-Nami.

vezni ile kendisini ayırdetmek amacıyla bu şart koşulmuştur. İsmi tafdilde (أَفْعَلُونَ) şeklinde cemi yapılır.

Durum tersine olmamıştır. [Yani müennesi (فَعْلاَء) olan (أَفْعَل) vezni vav ve nun ile cem edilmemiştir.] Çünkü ziyadeliğe delalet etmesi nedeniyle ism-i tafdilde sıfat manası mükemmellik arzeder. Üçüncü şart (أَنْ لاَيَكُونَ) mezkur ismin (فَعْلاَنَ فَعْلَى) Yani bu isim girdiği sıfat sıgasında müennesiyle aynı olmayan, bilakis müzekkeri (فَعْلاَنُ) ve müennesi (فَعْلَى) olan bir kelime olmayacak. (مِثْلُ سَكْرَانَ سَكْرَى) Çünkü cemisinde (سَكرَانُونَ) denmez. böyle denmeyişinin nedeni, müennesi (فَعْلاَنَة) olan (فَعْلاَنُ)[705] vezni ile arasında ayırım yapmaktır. [Müennesi (فَعْلاَنَة) olanlar vav ve nun ile cemedilirler.] Mesela (نَدْمَانُونَ) gibi.

Durum tersine olmamıştır. [Yani müennesi (فَعْلَى) olanlar vav ve nun ile cem edilmemiştir.] Zira müzekker ile müennesi ayırırken (فَعْلاَن) ve (فعلانة) vezinlerini kullanmak asıldır. Çünkü "ta" harfini getirip getirmemekle aralarında ayırım yapılmış olmaktadır. Dördüncü şart (أَنْ لاَ يَكُونَ) mezkur ismin (مُذَكَّرًا مُسْتَوِيًا فِيهِ) Yani girdiği bu sıfat sıgasında demek istemektedir. Sıfat kelimesi vasf manasına sokulduğundan (فيه) sözünde müzekker zamir kullanılmıştır. (مَعَ الْمُؤَنَّثِ مِثْلُ جَرِيحٍ وَصَبُورٍ) Mesela hem (رَجُلٌ جَرِيحٌ وَصَبُورٌ) denir, hem de (اِمْرَأَةٌ جَرِيحٌ وَصَبُورٌ) denir. İşte böyle olanlar ne vav ve nun'la ne de elif ve ta ile cemedilmezler. Zira bunlar

705 - Bilindiği gibi munsarıfdır.

sadece müzekkere veya sadece müennese mahsus olmadıklarından, ikisinden birine ait cem şekliyle cem edilmeleri güzel düşmez. bilakis müzekker ile müennesi aynı olan bir sıga ile cemedilirler. (جَرْحَى) ve (صُبُرٌ) gibi. Beşinci şart (أَنْ لَايَكُونَ) mezkur ismin (مُذَكَّرًا مُلْتَبِسًا بِتَاءِ التَّأْنِيثِ مِثْلُ عَلَّامَةٍ) cemi müzekker sıgasıyla, tenis ta'sının biraraya gelişini kerih görmüşlerdir. Şayet ta'yı hazfederek cemi yapmaya kalksak karışıklık meydana gelir[706]. (وَيُحْذَفُ نُونُهُ) Yani cemi nun düşer. (بِالإِضَافَةِ) Tesniye bahsinde geçen illetten ötürü düşer. (وَقَدْشَذَّ نَحْوُ سِنِينَ) Sin harfi meksurdur. Bu kelime, sin'in fethasıyla olan (سَنَة) lafzının cemisidir. (وَأَرَضِينَ) ra harfi meftuhtur. Şiir zaruretinde[707] sakin kılınır. "Ra" harfinin sukunuyla olan (أَرْضٌ) kelimesinin cemisidir. Bunların şazlığına hükmedilişinin nedeni, müzekkerlik, akıllılık, alemiyet veya sıfatlık şartlarını taşımamış olmalarıdır.

el - Lübab adlı eserin müellifi, bu isimlerin bir kısmını, şazlıktan kurtararak genel bir kaide altına almıştır. Bunlar (سِنُونَ) ve benzerleridir. Bir kısmını da mesela (أَرَضُونَ) gibilerini şaz olarak bırakmıştır. Tafsilatı öğrenmek isteyenler araya müracaat edebilirler. (اَلْمُؤَنَّثُ) Yani cemi müennes salim (مَالَحِقَ) mevsul olan (مَا) lafzı cemi'den ibarettir. (آخِرَهُ) Yani müfredinin sonuna gelir. (أَلِفٌ وَتَاءٌ وَشَرْطُهُ) Yani cemi müennes salimin şartı (إِنْ كَانَ مُفْرَدُهُ صِفَةً وَلَهُ) (لَهُ) sözündeki zamir müfred kelimesine racidir. (مُذَكَّرٌ فَأَنْ يَكُونَ مُذَكَّرُهُ) (مُذَكَّرُهُ) sözündeki zamir müfred kelimesine racidir. (جُمِعَ بِالْوَاوِ وَالنُّونِ) Ta ki fer olan müennesin, asıl olan müzekkere üstünlüğü lazım gelmesin. (وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ) Yani müfredinin (مُذَكَّرٌ) Vav ve nunla

706 - Mesela عَلَّامُونَ dense bunun عَلَّامٌ un cemisi mi, yoksa عَلَّامَةٌ un cemisi mi olduğu anlaşılmaz. es- Seyalkoti.
707 - el- Akd ün-Nami.

cemedilen müzekkeri yoksa (فَـأَنْ لاَيَكُـونَ) Yani cemi müennes salim yapılmasının sıhhat şartı (مُجَـرَّدًا عَـنْ تَـاء التَّـأْنِيثِ كَحَـائِض) Çünkü (حَائِضَة) kelimesinin cemisinde (حَائِضَـات) denmektedir. Şayet (حَائِض) kelimesinin cemisinde de (حَائِضَات) dense karışıklık meydana gelir. (وَإِلاَّ) Musannifin bu sözü (إِنْ كَانَ صِفَـةً) sözüne matuftur. Yani mezkur müennes sıfat değil, halis bir isimse (جُمِـعَ) bu cem şekliyle cem yapılır. (مُطْلَقًا) Her hangi bir şart koşulmaz. Mesela (طلحـة) nın cemisi (طلحات) ve (زَيْنَب) in cemisi (زَيْنَبَات) gibi.

Şarih Radi böyle bir genellemenin doğru olmadığını söylemiştir. zira hakiki müennes olmayan, mukadder ta'lı isimler, mesela (نَارٌ) ve (شَمْسٌ) gibileri kural olarak elif ve ta ile cem ediliyor değillerdir. bilakis bu isimlerde mezkur cem şekli, arablardan işitmeye bağlıdır. (سَـمَوَاتٌ) ve (كَائِنَـات)[708] gibi. Zira burada müenneslik gizlidir. Çünkü hakiki değildirler ve (سَـلْمَى) ve (عَزَّة) de olduğu gibi açık bir alamet meydanda yoktur. (جَمْعُ التَّكْسِـير مَـاتَغَيَّرَ) Mevsul olan (مَا) lafzı cemden ibarettir. (بِنَاءُ وَاحِدِهِ) ibareden ilk akla gelen, mezkur değişikliğin müfredin kendi içinde ve dahilindeki şeylerde[709] olmasıdır. O bakımdan tarif salim cemilerle bozulmaz. Çünkü onlarda müfredin değişikliği hariçteki fazladan şeylerin ona eklemesi ile olmaktadır. Diğer yandan yine ilk akla gelen müfredin değişikliğinin cemilik için (yani onun vukuundan önce) olmasıdır. O nedenle tarif (مُصْطَفَـوْنَ) gibisiyle bozulmaz. Çünkü burada müfreddeki değişiklik, cemin teşekkülünden sonra gerekli olmaktadır.

Mutlak olarak cem'in tarifini yaparken, Musannifin zikrettiği değişikliğe gelince, oradaki değişiklik hem müfredin kendi içindeki

---

708 - el- Akd ün-Nami'de كَائِـنَات şeklindedir. Ancak elimizdeki Radi şerhinde كَائِنَات şeklindedir.

709 - Harflerinde, harekelerinde ve sukunlarında.

değişikliği, hem de hariçteki fazladan şeylerin eklenişiyle meydana gelen değişikliği ifade eder. Çünkü (بِتَغَيُّرٍ مَـا) sözünde umuma delalet eden belirsizlik (مَا) sı bize bunu göstermektedir.

Bu değişiklik ister hakiki anlamda olsun (كَرِجَـالٍ وَأَفْـرَاسٍ) isterse itibari olsun mesela (فُلْـكٌ) gibi - daha önce geçmiştir - farketmez. (جَمْعُ الْقِلَّـةِ) üç'e, on'a ve ikisinin arasındakilere kullanılır. (أَفْعُـلٌ) Yani (أَفْعُلٌ) vezninde olan cemidir. Mesela (فَلْـسٌ) lafzının cemisi (أَفْلُسٌ) gibi. (وَأَفْعَالٌ) Yani (أَفْعَـالٌ) vezninde gelen cemidir. Bundan sonrakilerin manası da bu şekildedir. Zikrettiğimiz vezne (فَـرَسٌ) kelimesinin cemisi (أَفْـرَاسٌ) lafzını misal verebiliriz. (وَأَفْعِلَةٌ) Mesela (رَغِيف)[710] kelimesinin cemisi (أَرْغِفَةٌ) gibi. (وَفِعْلَـةٌ) Mesela (غُلَام) kelimesinin cemisi (غِلْمَة) gibi. (وَالْجَمْعُ الصَّحِيحُ) İster müzekker olsun (مُسْلِمُونَ) gibi, isterse müennes olsun (مُسْلِمَاتٌ) gibi.

Şarih Radi "görünüşe bakılırsa, bunlar yani salim cemiler, azlığa ve çokluğa bakılmaksızın mutlak olarak cem için kullanılmaktadırlar. Hem azlığı hem çokluğu ifadeye elverişlidirler." demiştir. (وَمَا عَدَا ذَلِكَ) bunların yani zikredilen vezinlerle, salim cemilerin dışında kalanlar (جَمْعُ كَثْرَةٍ) on'dan sonsuza dek uzanıp gidenlere kullanılır.

Bazen biri diğerinin mevcudiyetine rağmen, onun yerine emaneten getirilir. Allahu Teala'nın (ثَلَاثَـةُ قُـرُوءٍ) sözü gibi. bilindiği gibi (قَـرْء) kelimesinin (أَقْرَاء) şeklinde cemisi mevcuttur.

710 - Yufka ekmeği.

MASTAR

(اَلْمَصْدَرُ اِسْمُ الْحَدَثِ) Burada hadesten[711] maksat, ancak başkasıyla varolabilen (tasavvur edilebilen)[712] bir manadır. "İster bu hades, "yürümek" ve "vurmak " gibi bahsedilen başkasından sadır olsun isterse "uzun olmak" ve "kısa olmak" gibi sadır olmayan (bilakis kendisinde kalan) bir şey olsun farketmez. (اَلْجَارِی عَلَی الْفِعْلِ) Mastarın fiile cereyan etmesiyle kastedilen şey, fiil ondan iştikak edildikten sonra bu fiile, kendisini tekid etmek veya nevisini açıklamak veya sayısını belirtmek için gelişidir. Mesela (جَلَسْتُ جُلُوسًا وَجِلْسَةً وَجَلْسَةً) gibi. Ama (قَادِرِيَّةٌ) ve (عَالِمِيَّةٌ) ve diğer taraftan (وَيْلاً لَهُ) ve (وَيْحًا لَهُ) gibi kendisinden fiil iştikak edilmeyenler mastar olmamaktadırlar. Her ne kadar son ikisi [yani (وَيْلاً) ve (وَيْحًا) mefulu mutlak olarak gelse bile... (وَهُوَ) Yani mastar (مِنَ الثُّلاَثِیِّ) Yani sülasi mücerredde (سَمَاعٌ) Yani semaidir. Kalıbların sayısı sarf kitablarında açıklanmış olduğu gibi otuz iki tanedir. (وَفِی غَیْرِهِ) Yani sülasi mücerredin haricinde kalan sülasi mezid, rübai mücerred ve rübai mezidde (قِیَاسٌ) Yani kıyasidir. Mesela "Mazisi (أَفْعَلَ) vezninde gelen bütün fiillerin mastarı (إِفْعَالاً) vezninde gelir. Mazisi (اِسْتَفْعَلَ) vezninde gelenlerin mastarı (اِسْتِفْعَالاً) vezninde gelir, vb." dersiniz. (مِثْلُ أَخْرَجَ إِخْرَاجًا وَاسْتَخْرَجَ اسْتِخْرَاجًا) Sarf ilminde öğrendiğiniz diğer vezinler gibi (وَیَعْمَلُ) Yani amel kesinlikle mastara ait olur. (عَمَلَ فِعْلِهِ) Kendisinden iştikak edilen fiil nasıl amel

711 - İş - oluş.

712 - Yani başkasıyla kaim olması demek mezkur başkasının onunla vasıflanması demektir. es-Seyalkoti.

ediyorsa aynı onun gibi amel eder. (حَالَ كَوْنِهِ مَاضِيًا) Mesela (أَعْجَبَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ عَمْرًا أَمْسِ) gibi. (وَحَالَ كَوْنِهِ غَيْرَهُ) Yani mazinin haricindeyken de amel eder. İster gelecek zaman olsun, isterse şimdiki zaman olsun farketmez. Mesela: (أَعْجَبَنِي إِكْرَامُ عَمْرٍو خَالِدًا الْآنَ أَوْ غَدًا) gibi.

Böyle geniş çaplı amelde bulunuşu, fiil ile aralarında iştikak ilişkisinin mevcudiyetindendir. Yoksa fiile benzeyişinden değildir. o bakımdan ism-i fail ve ism-i mefulde olduğu gibi, kendisinde bir zaman kaydı gözetilmemiştir. (إِذَا لَمْ يَكُنْ مَفْعُولاً مُطْلَقًا) Yani mastar fiil gibi amel ederek bu amelin kesinlikle masdarın kendisine ait olması için, asla meful-u mutlak olmaması (yani ne halis, ne de fiilden bedel bir mefulu mutlak olmaması[713]) şarttır. Şayet halis meful-u mutlak olursa hükmü ilerde gelecektir. (وَلَايَتَقَدَّمُ مَعْمُولُهُ)Yani masdarın mamulu (عَلَيْهِ) Çünkü başında أَنْ lafzı bulunan bir fiil hükmündedir ve أَنْ lafzının sahasında (yani ondan sonraki bir yerde) vaki olan bir şey onun önüne geçemez. Meselâ أَعْجَبَنِي عَمْرًا ضَرْبُ زَيْدٍ denmez. (وَلَايُضْمَرُ) Mamulu (yani faili[714]) müstetir olmaz. (فِيهِ) veyahut يُضْمَرُ fiilini فيه sözüne isnad ederiz. (O zaman mana «masdarın içinde izmar [715] yapılmaz» şeklindedir.) Şayet içinde zamir gizlense, müfredine kıyasla tesniyesinde ve cemisinde de gizlenir. O zaman iki tane tesniye ve iki tane cemi alâmetinin aynı kelimeye gelmesi gerekir. Bunlardan biri, masdarın kendisi göz önüne alınarak getirilir [716] Diğeri de fail göz önüne alınarak getirilir.

Fiillerin tesniyelikleri ve cemilikleri, diğer tarafdan ism-i faillerin ism-i mefullerin ve sıfat-ı müşebbehelerin tesniyelikleri ve cemilikleri

713 - el- Akd ün-Nami.
714 - el- Akd ün-Nami.
715 - İzmar kelimesi, her ne kadar "zamir kılmak manasında ise de biraz sonra açıklayacağı gibi burada gizlemek anlamına gelmektedir.
716 - Çünkü mastar meselâ iki neviyi ifade etsin diye tesniye edilir ve üç yada daha fazla neviyi ifade etsin diye cemedilir./es-Seyalkoti.

gerçekte hep faillerine aittir. O bakımdan onlarda bir mahzur[717]ortaya çıkmamaktadır. Ama mastarlarda durum değişiktir. Çünkü mastarların kendilerine ait tesniyelikleri ve cemilikleri mevcuttur.

Metinde geçen يُضْمَرُ فِيهِ sözüyle ifade edilen «zamir kılmak» işinin «istitarı» icab ettirdiğinde şüphe yoktur. Çünkü zamir bariz olduğunda, ona مُضْمَرٌ فِيهِ denmez. Bilakis sadece مُضْمَرٌ derler. (Yani فِي harfiyle takyid edildiğinde izmar kelimesinden «istitar» manası çıkar)[718] O bakımdan ضَرْبِي زَيْدًا حَاصِلٌ gibisinin dışarı çıkması için ayrıca bir istitar kaydına gerek yoktur. (وَلَايَلْزَمُ ذِكْرُ الْفَاعِلِ) Yani ne zamirken, ne de açık isimken failinin zikredilişi şart değildir. Meselâ (أَعْجَبَنِي ضَرْبٌ زَيْدًا) denebilir. Çünkü mastardan herhangi bir faile nisbet mefhumu çıkmamaktadır. Manasının tasavvur edilmesi faile bağlı değildir. Ama ism-i faillerin, ism-i mefullerin ve sıfat-ı müşebbehelerin tasavvuru mutlaka bir faile bağlıdır. (وَيَجُوزُ إِضَافَتُهُ إِلَى الْفَاعِلِ) Bununla birlikte tenvinli haldeyken amel ettirilmesi daha iyidir. Çünkü o zaman nekralığı sebebiyle, fiile daha çok benzemektedir. (Faile izafetine misal) Allahu Tealânın وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ إلخ kavli gibi [719]. (وَقَدْ يُضَافُ) Yani mastar (إِلَى الْمَفْعُولِ) ister meful-u bih, ister meful-u fih, isterse meful-u leh olsun farketmez. Mastarın mefule izafeti faile izafetine nisbetle daha azdır. Meselâ ضَرْبُ التَّأْدِيبِ ضَرْبُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ ضَرْبُ اللِّصِّ الْجَلَّادُ gibi. (وَإِعْمَالُهُ)Yani mastarın amel ettirilmesi (مُلْتَبِسًا بِاللَّامِ)Yani lam-ı tarifle beraberken (قَلِيلٌ)Çünkü amel ettiğinde أَنْ lafzıyla beraber gelen bir fiil takdirindedir. Nasıl ki fiille beraber olan أَنْ lafzının başına lam-ı tarif gelmiyorsa o hükümde olan mastara da gelmemesi gerekir. Ancak bir şey ile

717 - Yani karışıklık.
718 - Bakınız el- Akd ün-Nami.
719 - Bakara suresi ayet 251.

onun hükmünde olan başka şey arasında fark bulunduğunu vurgulamak için, az olarak buna cevaz vermişlerdir.
«Kur'an'da, faile veya sarih bir mefule amel eden lam-ı tarifli bir mastar yoktur, bilakis sadece harf-i cerr vasıtasıyla amel eden böyle mastara rastlanır.» denmiş ve لَايُحِبُّ اللهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ [720]sözü örnek gösterilmiştir. (فَإِنْ كَانَ) Yani mastar (مَفْعُولاً مُطْلَقًا) Fiilin yerini tutması tasavvur edilmeksizin yalın bir meful-u mutlak olursa (فَالْعَمَلُ لِلْفِعْلِ)Amelin mastara ait oluşuna cevaz verilmez. Çünkü kuvvetli dururken zayıfa amel ettirmek caiz olmaz Fiil ister zikredilmiş olsun ضَرْبًا زَيْدًا ضَرَبْتُ gibi, isterse hazfı vâcib olmamak şartıyla mahzuf olsun farketmez ضَرْبًا زَيْدًا gibi. (وَإِنْ كَانَ بَدَلاً مِنْهُ) Yani mastar şayet fiilden bedel olan bir meful-u mutlaksa demek istemektedir. Kasteddiğimiz mastar, fiilini hazfetmek vacib olan mastardır. Mesela سَقْيًا لَهُ رَعْيًا لَهُ شُكْرًا لَهُ حَمْدًا لَهُ gibi. (فَوَجْهَانِ)Burada iki şekil caizdir. Hem asıl olduğu için fiil amel edebilir, hem de naib olduğu için mastar amel edebilir.

Kimisi Musannifin فَوَجْهَانِ sözünü şerhederken ilk şekli, mastarın mastarlık vasfı nedeniyle amelidir ve ikinci şekli, mastarın naiblik vasfı nedeniyle amelidir demişir. O zaman فَوَجْهَانِ sözünün iki ayrı tefsiri ortaya çıkmaktadır.

Musannif mastarın iki kısmının yani meful-u mutlak olmayan ile, olanın arasına, mastar hükümlerinden bazısını açıklayan ara cümleler [721] sıkıştırmıştır. Çünkü iki kısımda mastarın ameli daha açık ve daha çoktur. Şayet mezkur cümleler her iki kısımdan sonra zikredilmiş olsaydı, o hükümlerin her iki kısım için de eşit derecede geçerli olduğu zannedilirdi.[722]

720 - Nisa suresi ayet 148.

721 - Yani وَلَا يَتَقَدَّمُ مَعْمُولُهُ عَلَيْهِ إلخ sözlerini kastedmektedir.

722 - Oysa mesela mamulun kendisine takdim edilmeyişi yanlız birinci kısma mahsus bir şeydir.. el- Akd ün-Nami.

İSM-İ FAİL

(اِسْمُ الْفَاعِلِ مَااشْتُقَّ) Yani iştikak edilmiş isimdir. (مِنْ فِعْلٍ)Yani hades'den[723] müştakdır ve mezkur isim şuna vazedilmiş bir durumdadır: (لِمَنْ قَامَ بِهِ) قَامَ kelimesinin faili fiil lafzıdır. Yani fiilin varlığı ancak kendisiyle hissedilen bir zata vazedilmiştir.

Şayet Musannif لِمَنْ قَامَ بِهِ إلخ sözü yerine لِمَا قَامَ بِهِ إلخ deseydi daha iyi olurdu. Çünkü durumu bilinmeyen bir şey hakkında مَا lafzı kullanılır. Herhalde Musannif «tağlib» (yani مَنْ lafzını akıl sahibi olmayanlara da şamil kılmak) istemiştir. (بِمَعْنَى الْحُدُوثِ) Burada «hudus» deyince, üç zamandan biriyle kayıtlı olarak fiilin meydana gelişinin mezkur zat için yenilenişi ve onunla ayakta duruşudur.

Musannif kendi şerhinde مَااشْتُقَّ مِنْ فِعْلٍ sözünü açıklarken, bu ifadenin içine hem tarifi yapılan ism-i fail hem ism-i meful, hem sıfat-ı müşebbehe ve hem de başkaları girerler, demiş ve eklemiştir لِمَنْ قَامَ بِهِ sözüyle sıfat-ı müşebbeheden başkaları çıkmışlardır. Çünkü onlar fiilin kendisiyle ayakta durduğu zata vazedilmemişlerdir ve بِمَعْنَى الْحُدُوثِ sözüyle sıfat-ı müşebbehe çıkmıştır. Zira sıfat-ı müşebbehe değişmez, sürekli bir manaya delâlet etmek üzere vazedilmiştir.»

Musannifin yukardaki açıklamalarına bakılırsa, ism-i tafdil, fiilin kendisiyle ayakta durduğu zata vazedilmemiştir dediği kelimeler arasındadır. Doğru olan da budur. Çünkü مَااشْتُقَّ لِمَنْ قَامَ بِهِ sözünden ilk anlaşılan mana مَااشْتُقَّ مَوْضُوعًا لِمَنْ قَامَ بِهِ şeklindedir[724] ve burada لِمَنْ قَامَ الْفِعْلُ بِهِ sözüyle

723 - Yani fiilden değil, fiilin delalet ettiği hadesden müştakdır.

724 - Yani "iştikak" kelimesi "vaz" manası tazammun etmektedir.

ifade edilen şey, eksiksiz ve fazlasız bir şekilde mevzuun leh olan mananın tamamıdır. Şayet fiilin aslına[725], (başkalarına nisbetle) fazla olmak gibi bir mana daha eklense ve karşısına bir isim vaz edilse bu isim hakkında هُوَ مَوْضُوعٌ لِمَنْ قَامَ بِهِ الْفِعْلُ مَعَ الزِّيَادَةِ denmez. Bilakis هُوَ مَوْضُوعٌ لِمَنْ قَامَ بِهِ الْفِعْلُ denir. O bakımdan ism-i tafdil Musannifin لِمَنْ قَامَ بِهِ sözüyle dışarı çıkmaktadır. Çünkü fiilin aslına ziyadelikle birlikte onun[726] kendisiyle ayakta durduğu zata vaz edilmiştir.

Ama Kafiyeyi şerhedenlerin çoğu Musannife muhalefet etmişler ve «ism-i tafdilin tarifden dışarıya çıkışı بِمَعْنَى الْحُدُوثِ sözüyledir.» demişlerdir. Tıpkı sıfat-ı müşebbehenin dışarıya çıkışını o söze dayandırmaları gibi. Onların böyle yapmaları مَااشْتُقَّ لِمَنْ قَامَ بِهِ sözünün içine ism-i tafdilin de girdiğini zannetmeleridir. Daha önce anlamış olduğunuz gibi, burada iştikak kelimesinin vaz manası tazammun ettiğini sezememişlerdir. Durum bundan ibaret olunca, ism-i tafdil fiilin kendisiyle ayakta durduğu zata değil, bilakis, ziyadelikle birlikte fiilin kendisiyle ayakta durduğu zata vazedilmiştir.
Fakat bu takdire binâen mübalağa sığalarının ism-i failin tarifinden çıkmış olmaları[727] işimizi zorlaştırmaktadır. Ama bunu (yani onların dışarda kalmalarını) kabul etmek, akla uzak değildir. Musannif'in ism-i fail sığalarını (فَاعِلٌ vezni ile malum muzariden elde edilen vezne) hasretmesi[728] ve mübalağa sığalarının hükmünü belirtirken ism-i failin hükmü gibidir» demesi buna [729] işaret etmektedir.

725 - Yani hades'e.
726 - Yani fiilin.
727 - Çünkü onlarda mevzuun leh olan mezkur mananın içersine ayrıca mübalağa mefhumu eklenmektedir.
728 - Yani mübalağa sığalarına orada değinmemesi.
729 - Yani hariç olduklarına işaret etmektedir.

Seyyit şerif Cürcani'nin Farsça kafiye şerhinde şunlar ifade edilmektedir: «Sülasi mücerredden ism-i fail sığası فَاعِلٌ vezninde gelir. Meselâ قَاتِلٌ ve آكِلٌ gibi. Sülasi mücerred mastarlarından fiilin kendisiyle kaim olduğu zata iştikak edilen ve bu vezinde bulunmayan isimlerin hiçbirisi ism-i fail değildir. Bilakis ya sıfat-ı müşebbehedir, ya ism-i tafdildir, yada mübalağa sığasıdır. Meselâ أَحْسَنُ حَسَنٌ ve مِضْرَابٌ gibi. (وَصِيغَتُهُ) Yani ism-i failin sığası (مِنْ مُجَرَّدِ الثُّلَاثِيِّ عَلَى زِنَةِ فَاعِلٍ وَمِنْ غَيْرِهِ) ister sülasi mezid ister rübaî mücerred ve isterse rubaî mezid olsun. (عَلَى صِيغَةِ الْمُضَارِعِ الْمَعْلُومِ بِمِيمٍ) Yani "mim" harfi ile birliktedir. (مَضْمُومَةٍ) Bu «mim» harfi, muzarat harfinin yerine konmuştur. Muzarat harfi zamme olsun veya olmasın farketmez. (وَمَعَ كَسْرِ مَاقَبْلَ الْآخِرِ) Her ne kadar son harfin makabli meksur olmasa bile kesralanır. Meselâ يَتَفَاعَلُ ve يَتَفَعْلَلُ bablarında böyle yapılır. (نَحْوُ مُدْخِلٍ) Burada mim harfi, mazmum olan muzarat harfi yerine konmuştur. (وَمُسْتَغْفِرٍ) Burada mim harfi, meftuh olan muzarat harfi yerine konmuştur.

Şayet misal olarak مُسْتَغْفِرٍ kelimesi yerine مُتَفَاعِلٍ kelimesini getirseydi son harfin makabli meksur olmasa bile kesralanan sıgaya da misâl olurdu. Böylece mimin iki kısmına[730] misal verildiği gibi kesranın da iki kısmına [731] da misal verilmiş olurdu. (وَيَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهِ)Yani ism-i fail aynen fiili gibi amel eder. Şayet fiili, lazım bir fiil ise, o da lazım olur ve lâzım fiilinin amelini yapar. Eğer bir mefule müteaddi ise o da bir mefule müteaddi olur. Şayet iki tanesine müteaddi olursa, o da böyle olur. Diğer tarafdan fiili nasıl zaman zarfına, mekan zarfına, hale, mastara, mefulu leh'e, mefulu

730 - Yani fethalı muzarat harfi yerine konanla, zammeli muzarat harfi yerine konan mim harfine demek istemektedir.

731 - Yani son harfin makabili meksur olanın yerine gelenle, son harfin makabli meftuh olanın yerine gelen kesraya.

meah'a ve diğer fazlalara[732] amel ediyorsa, o da aynı şekilde onlara amel eder. (بِشَرْطِ مَعْنَى الْحَالِ أَوِالْاِسْتِقْبَالِ) İsmi fail bir şartı, yani amelinin kendisine bağlandığı bir şeye [733] diğer bir ifadeyle şimdiki veya gelecek zamandan ibaret olan manayı taşıması halinde amel eder. Zincirleme izafet[734] beyan içindir. Bunlardan biri şart koşulmuştur. Zira amel etmesi muzari fiile benzemesinden ötürüdür. O bakımdan zaman itibariyle muzariye muhalefet etmemesi gerekir. زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلَامُهُ عَمْرًا اَلْآنَ أَوْ غَدًا gibi.

Hal veya istikbal manası hakikaten olabileceği gibi hikâye yoluyla da olabilir. Allahu Tealânın وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ sözü[735] gibi.

Şüphesiz ki burada بَاسِط kelimesi her ne kadar geçmişde olan bir hadiseyi ifade etse de, onunla maksad halin (yani şimdiki zamanın) hikâye edilişidir (nakledilişidir.) Halin hikâye edilmesinin amacı, âmil olan mazi manasındaki ism-i faili telaffuz eden kimsenin, kendisini o zamanda yaşıyormuş gibi farzettiğini ifade etmektir. Veya bu kimse, o zamanın şimdiki zaman olduğunu farzettiğini ifade etmektedir. (وَبِشَرْطِ الْاِعْتِمَادِ)Yani ism-i failin dayanması şartıyla (عَلَى صَاحِبِهِ)Yani (ism-i fail sıgasından anlaşılan mastarla) muttasıf olana itimad etmelidir. Bu ise ya mübteda'dır, ya mevsuldür, ya mevsufdur veya zil-hal'dir. Böylelikle ism-i failin fiillik tarafı yani sahibine müsned olmak niteliği kuvvetlenmektedir[736]. Meselâ

زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبُوهُ جَاءَ الضَّارِبُ أَبُوهُ جَاءَ رَجُلٌ ضَارِبٌ أَبُوهُ جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا فَرَسَهُ

gibi. (أَوِاعْتِمَادِهِ عَلَى الْهَمْزَةِ) Veya istifham hemzesine yahut onun yerini

732 - Yani kelamda umde olmayanlara.

733 - Bununla şârih şart kelimesinin "meşrut" manasına geldiğini anlatmaktadır.

734 - Yani "şart" kelimesinin mana kelimesine izafeti ve "mana" kelimesinin "hal" veya "istikbal" kelimesine izafeti.

735 - Köpekleri dirseklerini eşiğe uzatmıştı. Kehf Suresi ayet 18.

736 - Çünkü mana itibariyle bir sıfat olduğundan failiyle birlikte mahkumun bih mesabesindedir. Kendisine bir mahkumun aleyh lazımdır. Tıpkı sıfat hükmünde olan fiil ile faile hükmedilişi gibi.

tutacak başka bir soru edatına itimad etmesi şarttır. (أَوْمَا)Veya nefiy için gelen مَـا Lafzına yahut لاَ ve إِنْ gibi ona benzeyen başka bir nefiy harfine itimad etmesi şarttır. Çünkü fiildeki (hadesdeki) nefiy ve istifham (zattaki[737] nefiy ve istifhamdan[738]) evlâdır. İsmi fail, bu ikisiyle fiile daha çok benzerlik kazanmaktadır. Mesela مَاقَائِمٌ الزَّيْدَانِ مَاقَائِمٌ زَيْدٌ أَقَائِمٌ الزَّيْدَانِ أَقَائِمٌ زَيْدٌ gibi. (فَإِنْ كَانَ) Yani müteaddi olan ism-i fail (لِلْمَاضِي) Yani sırf geçmiş zaman içinse veya sürekliliğin zımnında (yani devamlılık[739] ifade edilmek istenirken zimnen geçmiş zaman da ifade edilmiş) olsa ve mefulu zikredilmeğe kalkılsa (وَجَبَتِ الْإِضَافَةُ) Yani ism-i failin, mefule izafeti (مَعْنًى)Yani lafzi izafet şartının kalkması sebebiyle izafet-i maneviye ile izafet edilmesi vacibdir [740]. Mesela زَيْدٌ ضَارِبُ عَمْرٍو أَمْسِ gibi. (خِلاَفًا لِلْكِسَائِيِّ) Çünkü Kisâî, izafetin vacib olduğunu kabul etmemiştir. Ona göre ister mazi, ister hâl, isterse istikbâl manasında olsun farketmez. Yine amel eder. O bakımdan mamulünün mefullükle nasbedilmesi caizdir. İzafet edildiği takdirde, izafet-i maneviye değildir. Zira ona göre mamulüne muzaf olmuş sıfat kabilindendir. Delili, Allahu Tealânın وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ kavlidir. Cevabı daha önce geçmiştir. (فَإِنْ كَانَ لَهُ) Yani ism-i failin (مَعْمُولٌ آخَرُ) Bu mamul. ism-i failin izafet edildiği mamulden başkadır. (فَبِفِعْلٍ مُقَدَّرٍ)Yani onun mensub olması gizli bir fiil iledir, ismi fail ile değildir. زَيْدٌ مُعْطِي عَمْرٍو دِرْهَمًا أَمْسِ gibi. Burada دِرْهَمًا lafzı gizli bir (أَعْطَى) fiili ile nasbedilmiştir. Çünkü مُعْطِي عَمْرٍو tabiri geçince muhatab sanki مَـا أَعْطَـاهُ diye sormuş

737 - Yani ayn' daki.
738 - Bakınız el- Akd ün-Nami.
739 - Biz buna Türkçe'de geniş zaman diyoruz.
740 - Malum olduğu gibi bu durumda izafet tariflik ifade eder.

mütekellim أَعْطَـاهُ دِرْهَمًـا demiş gibidir. (فَإِنْ دَخَلَتِ اللاَّمُ)Harf-i mevsul olan lâm şayet ismi faile gelirse (اِسْتَوَى الْجَمِيعُ) Yani, bütün zamanlar eşittirler. Bu nedenle مَرَرْتُ بِالضَّارِبِ أَبُوهُ زَيْـدًا أَمْـسِ dersiniz. Tıpkı مَرَرْتُ بِالضَّارِبِ أَبُوهُ زَيْدًا الْآنَ أَوْغَـدًا değişiniz gibi. Çünkü başına mezkur lam geldiğinde, ism-i fail mana bakımından fiil olmaktadır şu kadar var ki, fiilin başına lam'ın gelişini çirkin gördüklerinden, fiil sıgasından isim sıgasına udul etmişlerdir. (وَمَا وُضِـعَ مِنْـهُ) Musannifin مِنْهُ sözündeki zamir ism-i faile râcidir. Yani ism-i fail-in tarifinden çıkacak şekilde sığası başka bir sığa ile değiştirilerek vazedilen isimler (لِلْمُبَالَغَـةِ) Yani iştikak edildikleri fiildeki mübalağaya delalet etmek üzere vaz edilen isimler (كَضَرَّابٍ وَضَرُوبٍ وَمِضْرَابٍ) vuruşu çok olan mana-sındadırlar. (وَعَلِيـمٍ) bilgisi çok olan anlamındadır. (وَحَذِرٍ) sakınması çok olan anlamına gelir. (مِثْلُـهُ)Yani amel bakımından ve koşulan şartlar bakımından ism-i fail gibidirler.

Musannifin ibaresine verdiğimiz bu mana mübalağa sığaları, ism-i failin tarifinden dışarda oldukları takdirde doğrudur.

Şayet mezkur sığalar ism-i failin tarifine dahil olurlarsa ibarenin manası: «ism-i failin sığaları, mübalağa için geldiğinde tıpkı onun yani ism-i failin mübalağa için gelmediği zamanki hali gibidir.» şeklindedir.

مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الضَّرَّابِ عَمْرًا الْآنَ أَوْغَدًا أَوْ أَمْسِ ve زَيْدٌ ضَرَّابٌ أَبُوهُ عَمْرًا الْآنَ أَوْ غَدًا gibi. Kendilerinde bulunan mübalağa manası, (fiili muzariye) lafzan benzemeyişlerinin yol açtığı eksikliği gidermektedir. (وَالْمُثَنَّى) İsm-i failin ve ondan vazedilen mübalağa sığasının tesniyesi (وَكَذَلِكَ الْجُمُوعُ) Yine onların cemileri - ister salim olsun isterse kırık cemi olsun farketmez - (مِثْلُهُ) Yani amel etmek ve amel şartları bakımından, ism-i failin müfred olduğu zamanki

hali gibidirler. Çünkü (sâlim cemide) tesniyelik ve cemilik alametinin eklenmesiyle, müfred sığanın zatında bir bozulma olmamaktadır. (Kırık cemi ise salim ceminin feridir ve ona tabidir[741]) اَلزَّيْدَانِ ضَارِبَانِ أَوِالزَّيْدُونَ ضَارِبُونَ veya (başlarına lam harfi getirirseniz)اَلزَّيْدَانِ الضَّارِبَانِ أَوِالزَّيْدُونَ الضَّارِبُونَ عَمْرًا اَلْآنَ أَوْ غَدًا أَوْ أَمْسِ dersiniz. (وَيَجُوزُ حَذْفُ النُّونِ) Yani tesniye ve cemi nununun hazfi caizdir. (مَعَ الْعَمَلِ) mamulünü mefullük üzerine nasbederek amel ettiği zaman demek istemektedir. Ama ismi fail mamulüne izafet edildiğinde durum değişir. Çünkü o zaman nun harfinin hazfi vâcib olur. (وَمَعَ التَّعْرِيفِ تَخْفِيفًا)[742] Musannifin تَخْفِيفًا sözü, hazf işinin meful-u lehidir. Yani zikrettiği iki şart mevcut olduğundan nun harfi ile sıla uzamasın ve hafiflik sağlansın diyerek hazfetmek caizdir. Meselâ Hacc suresi, yirmibeşinci ayetindeki الصلاة kelimesini mefulluk üzerine mensub okuyanlara göre وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةَ kavli gibi.

Ama sıla lamından tecrid edilirse nun'un hazfi zayıf olur. Meselâ saffat suresi otuzsekizinci ayetindeki العذاب kelimesini şaz olarak mensub okuyanlara göre إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ kavli gibi[743] işte buradaki ism-i fail, lam harfinin sılası değildir. Kıraat şaz olduğu için delil olarak gösterilmez.

741 - Bakınız es-Seyalkoti.

742 - Şayet Musannif مَعَ اللَّامِ deseydi çok daha iyi olurdu. Çünkü bu lâm harfî burada sıladır. Tarif edatı değildir.Bak. el-Akd ün-Nâmi.

743 - لذائقوا kelimesinin başındaki lam harfi sıla değildir. Bilakis tekid için gelmiş ibtidaiyedir.

İSM-İ MEFUL

(اِسْمُ الْمَفْعُولِ هُـوَ مَااشْتُقَّ مِـنْ فِعْـلٍ)Yani (fiilin delâlet ettiği) hadesden iştikak edilmiştir ve şuna vazedilmiş [744] bir haldedir: (لِمَنْ وَقَعَ عَلَيْهِ)Yani herhangi bir zata, fiilin onun üzerinde vukubuluşu itibariyle vazedilmiştir. Meselâ مَضْـرُوبٌ ismi, vurmak işinin üzerinde vuku bulduğu zata vazedilmiştir.

Musannifin مَـا lafzı yerine مَـنْ lafzını kullanımını nasıl mazur gördüğümüzü [745] ism-i fail bahsinde anladımız.

لِمَنْ مَااشْتُقَّ مِنْ فِعْلٍ sözü mastardan iştikak edilen her şeye şamildir. وَقَـعَ عَلَيْـهِ sözü ism-i mefulden başkalarını meselâ ism-i faili, sıfat-ı müşebbeheyi, ve mutlak olarak ism-i tafdili dışarı çıkarmıştır. İsm-i tafdili mutlak olarak - yani ister failin tafdili, isterse mefulun tafdili için gelsin - dışarı çıkarır dedik, çünkü ism-i tafdilin fiilden bir mevsufa iştikak edilişi, o mevsufun bu fiilde başkalarına ziyâdeliğiyle birliktedir. Ama ism-i meful sadece fiilin üzerinde vuku bulduğu zata vazedilmiştir. (Yani başkalârına ziyadelik mefhumu yoktur[746].) (وَصِيغَتُـهُ مِـنَ الثُّلاَثِـيِّ الْمُجَـرَّدِ عَلَـى زِنَـةِ مَفْعُولٍ)Meselâ مَضْرُوبٍ gibi. (وَمِنْ غَيْرِهِ) Yani sülasi mücerredin dışındakilerde (عَلَى صِيغَةِ اسْمِ الْفَاعِلِ بِفَتْـحِ مَـا قَبْـلَ الْآخِـرِ) Çünkü meful çoktur[747] ve fetha en hafif harekedir. (كَمُسْتَخْرَجٍ) «ra» harfinin fethasıyladır. (وَأَمْرُهُ) Yani onun

744 - Şarih yine iştikak kelimesinin vaz manası tazammun ettiğini ifade etmektedir.

745 - Yani akıllıları akılsızlara galib getirmiştir.

746 - Şarih ism-i meful ile meful manasındaki ism-i tafdil arasında ne fark bulunduğunu açıklamaktadır.

747 - Fiilin tek bir faili olduğu halde birden fazla mefulu olabilir/es-Seyalkotî.

durumu ve hali (فِـي الْعَمَـلِ) Yani nasb amelini yapmak bakımından (وَالْاِشْـتِرَاطِ)Yani amelinde koşulan şartlar bakımından demektedir. Bu şartlar, hâl veya istikbâl manası taşıması, sahibine veya hemzeye veya مَا lafzına itimad etmesidir. (كَـأَمْرِ اسْـمِ الْفَـاعِلِ) Yani onun hali ve durumu gibidir. Başında mezkur lâm olduğunda mazi manasındayken de amel eder.

İsm-i meful naibi faili ref eder. Şayet başka bir meful daha orada bulunuyorsa mensub olarak kalır. (وَنَحْوُ زَيْدٌ مُعْطًى غُلَامُهُ دِرْهَمًا) Metindeki bu misale زَيْدٌ الْمُعْطَى غُلَامُهُ دِرْهَمًا الْآنَ أَوْ غَدًا lafızlarını ekleriz. Veya الْآنَ أَوْغَـدًا أَوْ أَمْسِ deriz.

SIFAT-I MÜŞEBBEHE

(الصِّفَةُ الْمُشَـبَّهَةُ)Müennes, müzekker, cemi, tesniye ve müfred yapılması bakımından ismi fâile benzetilen sıfat: (مَااشْتُقَّ مِـنْ فِعْـلٍ لاَزِمٍ) Musannif bu sözüyle müteaddi olan isim-i fail ile isim-i mefulden kaçınmıştır. (لِمَنْ)Yani herhangi bir zata (vazedilerek) (قَـامَ بِـهِ عَلَـى مَعْنَـى الثُّبُـوتِ) Yani sıfat-ı müşebbehede hudus (üç zamandan biriyle kayıtlı olarak fiilin yenileniş) manası yoktur. Musannif عَلَى مَعْنَى الثُّبُـوتِ sözüyle ve ذَاهِب قَائِم gibisinden kaçınmıştır. Çünkü onların lazım fiilden mezkur zata yani fiilin kendisiyle ayakta durduğu zata iştikak edilmeleri hudus manasıyla birliktedir. O bakımdan onlar ism-i faildirler. Sıfat-ı müşebbehe değildirler.

Lazım fiil denince hem başlangıçta lâzım olan hem de iştikak esnasında lazım olan fiiller kastedilmektedir. Meselâ رَحِيمٌ sıfatı, aynel fiilin kesrasıyla olan رَحِمَ fiilinden iştikak edilmiştir. Ama bu iştikak mezkur fiilin رَحُمَ - ra harfinin zammesiyle - babına sokulmasından sonradır. Dolayısıyla رَحِيمٌ kelimesi ancak مَنْ رَحُمَ - ra harfi zammelidir - sözüyle ifade edilen kimseye denir. Yani acımak onun huyu, mizacı olmuştur. Tıpkı cömertlik kendisinin huyu olan kimseyi ifadede كَرُمَ denişi gibi.

«Subut manasında olacak» sözünden maksat asıl vazı itibariyle böyle olmasıdır. O nedenle ضَامِر [748] طَالِق [749] gibisi sıfat-ı müşebbehenin tarifinden dışarı çıkmıştır. Zira bunlar asıl vazlarında «hudus» manası ile birliktedirler. "Subut" manası ise sonradan kullanım gereği kazanılmıştır. (وَصِيغَتُهَا)Muhtelif vezinleriyle [750] birlikte sıfat-ı müşebbehe sığası (مُخَالِفَةٌ لِصِيغَةِ الْفَاعِلِ) Yani لِصِيغَةِ اسْمِ الْفَاعِلِ demektir. Veya (burada فَاعِل ile lafız kastedilir [751] o zaman mana) «Sıfatı müşebbehe sığası, sülasî mücerredde ism-i faile ölçü olan فَاعِل sığasına muhaliftir.» şeklindedir. Onun hiç bir sığası bu vezinde gelmez. (عَلَى حَسَبِ السَّمَاعِ) Musannifin bu sözü مُخَالِفَةٌ sözündeki müstekin zamirden haldir. Yani كَائِنَةً عَلَى قَدْرِ السَّمَاعِ حَيْثُ لَايَتَجَاوَزُهُ demektir. Veya mahzuf bir masdarın sıfatıdır. O takdirde mana مُخَالَفَةً كَائِنَةً عَلَى قَدْرِ مَاسُمِعَ şeklindedir.

Musannif sadece ism-i fail sığasına benzemeyişini dile getirmiştir. Halbuki ism-i mefulun sığasına da benzemez. Bunun nedeni ism-i fail ile

748 - Cılız, çelimsiz manasındadır.
749 - Kocasından boşanmış kadın.
750 - el- Akd ün-Nami.
751 - Abdülhakim es-Seyalkoti. Bu durumda elif - lam zaid olur.

bağının daha kuvvetli oluşudur. Çünkü mana bakımından ismi faile benzer [752] ve zikrettiğimiz yerlerde [753] ona benzediği için amel eder. (كَحَسَنٍ وَصَعْبٍ وَشَدِيدٍ وَتَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهَا مُطْلَقًا) Devamlılık ifade ettiği için zaman şartı yoktur. O bakımdan kendisinde hâl veya istikbal manası şart koşmak saçma olur.

İtimad şartlarına gelince, onda da muteberdir. Yanlız mevsule itimad etmesi mümkün olmaz. Çünkü başındaki lâm harfi ittifakla mevsul değildir. (وَتَقْسِيمُ مَسَائِلِهَا)Yani kısım kısım yapılması ve her bir kısmın hükmünün açıklanmasına gelince demek istemektedir. Her kısma mesele (sorun) denmiştir. Zira hükümleri sorulur ve araştırılır. (أَنْ تَكُونَ الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ مَعْمُولُهَا إِمَّا مُضَافًا أَوْ مُلْتَبِسًا) Her iki takdirde de (مُلْتَبِسَةً بِاللَّامِ أَوْ مُجَرَّدَةً عَنْهَا وَبِاللَّامِ أَوْ مُجَرَّدًا عَنْهُمَا) Yani hem lamdan, hem izafetten tecrit edilmiş olur. (فَهَذِهِ أَقْسَامٌ سِتَّةٌ) İki ile üç'ün çarpımından elde edilir. (وَالْمَعْمُولُ)Yani sıfat-ı müşebbehenin mamulu (فِي كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهَا) Yani bu altı kısmın her birinde (مَرْفُوعٌ) kimi zaman merfu olur (وَمَنْصُوبٌ) kimi zaman mensub olur. (وَمَجْرُورٌ) kimi zaman da mecrur olur. (فَعَلَى هَذَا صَارَتْ أَقْسَامُ مَسَائِلِهَا ثَمَانِيَةً عَشَرَ قِسْمًا) İrab bakımından mamulun üç durumunun daha önce meydana gelen altı kısımla çarpımından hasıl olur.

752 - Meselâ حَسَنٌ kelimesi ذُو حُسْنٍ manasındadır./Şeyh Radî.

753 - Yani müenneslik, müzekkerlik, cemilik vb. hususlarda.

(Bunları bir tablo halinde gösteriyoruz.)

	حسن وجهه	حَسن الوجه	حسن وجه
بِالرَّفْعِ	أَحْسَنُ	قَبِيحٌ	قَبِيحٌ
بِالنَّصْبُ	حَسَنٌ	أَحْسَنُ	أَحْسَنُ
بِالْجَرِّ	مختلف فيه والأصح جوازه	أَحْسَنُ	أَحْسَنُ

	الحسن وجهه	الحسن الوجه	الحسن وجه
بِالرَّفْعِ	أَحْسَنُ	قَبِيحٌ	قَبِيحٌ
بِالنَّصْبُ	حَسَنٌ	أَحْسَنُ	أَحْسَنُ
بِالْجَرِّ	مُمْتَنِعٌ	أَحْسَنُ	مُمْتَنِعٌ

(فَالرَّفْعُ فِي الْمَعْمُولِ عَلَى الْفَاعِلِيَّةِ) Yani sıfata fail olması nedeniyledir. (وَالنَّصْبُ عَلَى التَّشْبِيهِ) Yani sıfatın mamulunun benzetilişi nedeniyledir. (بِالْمَفْعُولِ فِي الْمَعْمُولِ الْمَعْرِفَةِ وَعَلَى التَّمْيِيزِ) Yani sıfatın mamulunun temyiz yapılışı nedeniyledir. (فِي الْمَعْمُولِ النَّكِرَةِ) Bu Basralılara göredir. Kufeliler ise her ikisini de (yani marife mamul de, nekra mamul de nasbedildiğinde) temyizlikle mensubdur demişlerdir. Çünkü onlara göre temyiz marife olabilir.

Kimi nahivciler her ikisi de mefullükle mensubdur demişlerdir.

Şarih Radî «En uygun olanı (metindeki gibi) ayırım yapmaktır» demiştir. (وَالْجَرِّ فِي الْمَعْمُولِ عَلَى الْإِضَافَةِ)Yani sıfata muzafun ileyh olması

sebebi iledir. (وَتَفْصِيلُهَا)Yani birkaç misalin zımnında bu kısımların anlatılması şu sözümüzledir. (حَسَنٌ وَجْهُهُ) Sıfatın tenviniyle ve وَجْهُهُ kelimesinin faillikle refiyledir veya وَجْهُهُ kelimesinin mefule benzetilerek nasbıyladır. Üçüncü ihtimal sıfatdaki tenvinin hazfi ve وَجْهُهُ kelimesinin izafetle cerriyledir. (İlerde geleceği gibi bunun cevazında ihtilaf vardır). İşte bu terkib, (ثَلَاثَةٌ) bütün kısımları açıklamak amacıyla zikredilmek istenen misallerin üç tanesini ifade etmektedir. Bu terkibde sıfatın mamulu, ref, nasb ve cerr noktasında değişikliğe uğramaktadır. (وَكَذَلِكَ) Yani üç tane misali ifade etmek bakımından yukardaki terkib gibidir. (حَسَنُ الْوَجْهِ) zikredilen vecihlerle okuyunuz (yani tenvin geldiğinde الوجه kelimesinin refi ve nasbıyla ve tenvini hazfettiğinizde muzafun ileyh olarak cerri iledir.) (وَحَسَنٌ وَجْهُهُ) Musannifin bu sözü حسن الوجه sözüne matufdur. Yani o da aynı şekilde bahsedilen vecihlerle üç tane misâl olmaktadır. (اَلْحَسَنُ وَجْهُهُ)Sıfat-ı müşebbehenin başına, lam harfi getirilir ve وجهه kelimesi faillikle ref edilebilir. Veya mefule benzetilerek nasbedilebilir. Üçüncü ihtimal وجهه kelimesinin izafetle cerriyledir. (Ancak ilerde geleceği gibi bu caiz değildir.)

Musannif atıf harfini terkederek uslubu değiştirmiştir. Çünkü sıfat-ı müşebbehenin başka kısmına başlamıştır. Zira yukardaki misallerde sıfat lam'dan tecrid edilmiş idi, burada ise lâmlıdır. (اَلْحَسَنُ الْوَجْهِ) Üç vecih iledir. (اَلْحَسَنُ وَجْهُهُ) Bu da üç ihtimalledir. (Ancak biraz sonra bahsedileceği gibi وجه kelimesinin izafetle cerri caiz değildir.)

Musannif meseleleri ilkin taksim ederken lamlı sıfatı lamsızına takdim etmiştir[754] Çünkü lamlısının mefhumunda var olan bir şey [755] söz konusudur. Lamsızında da yok olan bir şey [756] söz konusudur. Tafsil ederken tertibi tersine çevirmiştir [757] Çünkü lamsız sıfatın kısımları daha üstündür. Zira sadece bir kısmının cevazında ihtilâf vardır. Diğer kısımların hepsi caizdir. Ama lamlısı böyle değildir. Şimdi söyleyeceği gibi onun iki kısmı câiz değildir. (اِثْنَان مِنْهَا) Yani mezkur kısımlardan (مُمْتَنِعَان) Birincisi mamulüne lamlı sıfatın izafet edilişi ve bu mamulün de mevsufa raci zamire izafet edilişidir. Arada (yani zamir ile mamul arasında) ister vasıta bulunsun, isterse bulunmasın birdir. (مِثْلُ اَلْحَسَنُ وَجْهِهِ) veya arada bir vasıta bulunur (اَلْحَسَنُ وَجْهِ غُلَامِهِ) gibi. Evet caiz değildir. Zira buradaki izafet hafiflik kazandırmaz. Çünkü hafiflik ya, nun'un veya tenvinin hazfıyla olur. Meselâ (حَسَنُ وَجْهِهِ) şeklindeki izafet gibi. Yahut mevsufa raci zamiri sıfatın failinden hazfetmekle olur. Veya mezkur failin muzaf olduğu isimden hazfetmekle olur. (اَلْحَسَنُ الْوَجْهِ) ve (اَلْحَسَنُ وَجْهِ الْغُلَامِ) gibi. O zaman zamir sıfatta gizlenir. Yahut her ikisini (Yani tenvin veya nun ile zamiri) birlikte hazfetmekle olur. (حَسَنُ الْوَجْهِ) gibi. İşte bu hafifliklerin hiçbiri onda yoktur. (وَالْحَسَنُ وَجْهِهِ) Veya (اَلْحَسَنُ وَجْهِ غُلَامٍ) gibi. Bunlar da caiz değildirler. Çünkü (الحسن) lafzının (وجه) lafzına izafeti her ne kadar zamir'in hazfedilerek sıfatta gizlenişiyle hafiflik kazandırsa da, araplar bunu caiz görmemişlerdir. Zira marifenin nekraya izafeti, hafiflik ifade eden lafzi izafet

754 - Çünkü وتقسيم مسائلها أن تكون ملتبسة باللام أو مجردة عنها demiştir.

755 - Yani lam harfi.

756 - Yani lam harfinin tecridi.

757 - Zira ilkin حسن وجهه demiştir.

olmakla birlikte şekil bakımından bilinen izafetin [758] tam tersidir. (وَاخْتُلِفَ فِي) Bu kısımda sıfat lâmdan tecrid edilerek mamulune izafet edilmiştir ve aynı zamanda bu mamul mevsufa raci zamire muzaftır. (حَسَنُ وَجْهِهِ) Sibeveyh ve Basralıların hepsi kötü görmekle birlikte «şiir zaruretinde caizdir» derler.

Kufeliler buna, nesirde bile kötü görmeden cevaz verirler.

Kötü gören kimselerin ileri sürdükleri nedene gelirsek; izafete araplar hafiflik olsun diye başvurmuşlardır. Öyleyse esas olan, hafiflikte imkân dahilindeki en son noktaya ulaşmaktır. İki tür hafiflikten düşük olanıyla yetinmek yani tenvinin hazfıyla yetinmek ve mümkünken daha büyüğünün yani zamirin hazfedilişi ve sıfatta gizlenişine başvurmamak hoş olmaz. Kötü görmeden cevaz verenlerin göz önünde tuttukları nokta ise her ne şekilde olursa olsun bir hafifliğin meydana gelişidir Bu hafiflik tenvinin hazfidir. (وَالْبَوَاقِي) mezkur üç kısmın çıkartılmasından sonra, onsekiz kısımdan geriye kalanlar ki bunlar onbeş kısımdır .

(مَا كَانَ فِيهِ ضَمِيرٌ وَاحِدٌ مِنْهَا) Yani bu kalanlarda demek istemektedir. Bahsettiği zamir ya sıfatın kendisinde (müstetir) dir ve yedi kısım böyledir. Mamulun nasbıyla (اَلْحَسَنُ الْوَجْهَ) , cerri ile (اَلْحَسَنُ الْوَجْهِ) , nasbıyla (حَسَنٌ الْوَجْهَ) , cerri ile (حَسَنُ الْوَجْهِ) , nasbıyla (اَلْحَسَنُ وَجْهًا) , nasbıyla (حَسَنٌ وَجْهًا) ve cerri ile (حَسَنُ وَجْهٍ) gibi. Veya mamuldedir ve iki kısım böyledir. Mamulün refiyle (اَلْحَسَنُ وَجْهُهُ) yine refiyle (حَسَنٌ وَجْهُهُ) gibi. Toplamı dokuz tanedir. (أَحْسَنُ) Çünkü zamir ihtiyaç miktarıncadır. Ne fazladır. Ne de eksiktir. (مَاكَانَ فِيهِ ضَمِيرَانِ مِنْهَا) Bu iki zamirden biri sıfattadır, diğeri mamuldedir. Bahsettiği kısım iki tanedir. Mamulün nasbıyla (اَلْحَسَنُ وَجْهَهُ)

758 - Yani manevi izafetin./Abdülhakim.

yine nasbıyla (حَسَنٌ وَجْهُـهُ) gibi (حَسَنٌ) ihtiyaç duyulan zamiri içerdiği için güzeldir. Gerek duyulmayan fazla bir zamir içerdiği için çok güzel değildir. (وَمَالاَضَمِيرَ فِيهِ مِنْهَا) Bunlar dört kısımdır. Mamul hepsinde merfudur. (اَلْحَسَنُ وَجْهٌ) ve (حَسَنٌ وَجْهٌ حَسَنٌ الْوَجْهُ اَلْحَسَنُ الْوَجْهُ) gibi. (قَبِيحٌ) Çünkü kendisini mevsufa irtibatlayacak lafzî bir zamirden [759] mahrumdur.

Sıfatta zamirin bulunuşu mamuldeki gibi açık olmayınca, onun varlığı ve yokluğu kendisiyle bilinecek bir kaideye ihtiyaç duyulmuştur ve Musannif bunu açıklamaya koyulur. (وَمَتَى رَفَعْتَ مَعْمُولَ الصِّفَةِ بِهَا فَلاَ ضَمِيرَ فِيهَا) Yani o zaman sıfatta zamir gizlenmez. Zira artık faili, kendi mamulüdür. Şayet içinde zamir gizlenecek olsa birden fazla fail bulunması gerekecektir. (فَهِيَ) Yani bahsettiğimiz sıfat bu durumda (Yani faili mamulu yapıldığında)(كَالْفِعْلِ) Nasıl ki fiil, ism-i zahir olan tesniye veya cemi failine isnad edildiğinde tesniye veya cemi sığasına sokulmuyorsa, aynen o da, mamulünün tesniyeliği ve cemiliği sebebiyle tesniye ve cemi edilmez. (وَإِلاَّ) Yani sıfatın mamulunu kendisiyle refetmezseniz bilakis nasbeder veya cerrederseniz (فَفِيهَا ضَمِيرُ الْمَوْصُوفِ) Çünkü kendisinin faili bu zamir olacaktır. (فَتُؤَنَّثُ) Yani mevsufun müennesliği sebebiyle sıfatı müennes yaparsınız. Meselâ (mamulü cerrettiğinizde)(هِنْدٌ حَسَنَةُ وَجْهٍ) ve (nasbettiğinizde) (هِنْدٌ حَسَنَةٌ وَجْهًا) dersiniz. (وَتُثَنَّى) Yani mevsuf tesniye olduğu zaman, sıfatı tesniye yaparsınız. (الزَّيْدَانِ حَسَنَا وَجْهٍ) ve (الزَّيْدَانِ حَسَنَانِ وَجْهًا) dersiniz. (وَتَجْمَعُ) Yine aynı şekilde mevsuf cemi olursa sıfatı cemi yaparsınız (الزَّيْدُونَ حَسَنُو وَجْهٍ) ve (الزَّيْدُونَ حَسَنُونَ وَجْهًا) dersiniz. (وَاسْمًا

759 - Zamiri lafzi olarak kayıtladı. Çünkü rabıt mukadderdir. Yani mesela حَسَنٌ وَجْهٌ مِنْهُ takdirindedir./ el- Akd ün-Nami.

(الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ غَيْرُ الْمُتَعَدِّيَيْنِ) Bir mefule teaddi etmeyen ism-i fail ve yine bir mefule teaddi etmeyen ism-i mefulü kastedmektedir. Evet, mefule teaddi etmeyen ism-i meful de maksattır dedik. Çünkü o, tek mefule müteaddi fiilden iştikak edilir ve böyle bir iştikak vuku bulduğunda, fiilin mefulu onun naib-i faili yapılır ve kendisi mefule teaddi etmemiş olarak kalır. (مِثْلُ الصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ فِي ذَلِكَ) Yani zikredilen onsekiz kısımda sıfatı müşebbehe gibidirler. Faili ve naibi faili refederler. (Yine bunları mefule teşbihle veya temyizlik ile) nasbederler ve onlara muzaf kılmırlar. Meselâ (زَيْدٌ قَائِمٌ الْأَبُ) (زَيْدٌ مَضْرُوبٌ الْأَبُ أَوْ مَضْرُوبٌ الْأَبَ أَوْ مَضْرُوبُ أَوْ قَائِمٌ الْأَبَ أَوْ قَائِمُ الْأَبِ) ve (الْأَبِ) dersiniz.

Şayet bunlar bir mefule teaddi ederlerse, o takdirde failin ve naibi failin nasbı ve izafetle cerri caiz olmaz. Aksi takdirde (fail veya naibi fail) mefule karışır. Meselâ (زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبَاهُ) veya (زَيْدٌ مُعْطًى أَبَاهُ) dense, ilk misaldeki (أَبَاهُ) kelimesi (ضَارِب) lafzının mefulü mü, yoksa mefule teşbihle nasbedilen faili mi olduğu anlaşılmaz. Aynı şekilde ikinci misalde (أَبَاهُ) kelimesi (مُعْطًى) lafzının ikinci mefulü mü, yoksa ikinci meful mahzuf olup, bu kelimenin fail makamına getirilmiş fakat mefule teşbihle nasbedilmiş birinci mefulümü olduğu anlaşılmaz.

İsm-i mensub da sıfat-ı müşebbehe gibidir. Meselâ (زَيْدٌ تَمِيمِيٌّ الْأَبُ أَوْ تَمِيمِيٌّ الْأَبَ أَوْ تَمِيمِيُّ الْأَبِ) dersiniz.

İSM-İ TAFDİL

(اِسْمُ التَّفْضِيلِ مَااشْتُقَّ) Yani iştikak edilmiş isimdir. (مِنْ فِعْلٍ) Yani (fiilin delalet ettiği) hadesden iştikak edilmiştir. (لِمَوْصُوفٍ) fiilin ancak kendisiyle ayakta durduğu veya üzerinde vuku bulduğu bir mevsufa (vazedilerek türetilmiştir.) Bu şekilde genelleştirmemizin nedeni ism-i tafdilin her iki kısmına yani hem fail manasında olanına hem meful manasında olanına şamil olmasıdır. (بِزِيَادَةٍ عَلَى غَيْرِهِ) Bu fiilin aslında demek istemektedir [760](Mesela (ضَرَبَ) den iştikak edildiğinde "vurmak" işinde, yine (عَلِمَ) den iştikak edildiğinde «bilmek» işinde vb.)

Musannifin (بِزِيَادَةٍ) sözü ya zarfı lağivdir ve (مَوْصُوفٍ) kelimesine müteallıktır. Yani mana (لِذَاتٍ مُبْهَمَةٍ مُتَّصِفَةٍ بِتِلْكَ الزِّيَادَةِ) şeklindedir. Veya zarf-ı müstekardır. Yani mana (لِمَوْصُوفٍ مُلْتَبِسٍ بِتِلْكَ الزِّيَادَةِ) şeklindedir.

Musannifin (مَااشْتُقَّ مِنْ فِعْلٍ) sözü bütün müştakları içine alır ve (لِمَوْصُوفٍ) sözü ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âleti dışarı çıkarır. Çünkü burada mevsufdan kastedilen şey, ziyadelikle vasıflanan mübhem bir zattır. Oysa o isimlerde mübhemlik yoktur.

Musannifin (بِزِيَادَةٍ عَلَى غَيْرِهِ) sözü, ism-i fail, ism-i meful ve sıfat-ı müşebbeheyi dışarıya çıkarır. (وَهُوَ) Yani sığası bakımından ism-i tafdil (أَفْعَلُ) müzekker içindir. (وَفُعْلَى) müennes içindir. Vaz itibariyle bu vezinde olması yeterlidir. O nedenle (خَيْرٌ) ve (شَرٌّ) kelimeleri de içine girmektedirler.

---

760 - Şarih bu sözüyle فَاضِلٌ ve زَائِدٌ غَالِبٌ gibisinden kaçınmıştır. Çünkü onlar fiilin aslında ziyadeliğe delâlet etmezler. Mesela زَيْدٌ فَاضِلٌ عَلَى عَمْرٍو dendiğinde, ya mal, ya güzellik, ya da benzeri bir şeyde üstünlüğü kastedilir. Yoksa üstünlük işinde üstünlüğü diye bir şey olmaz.

Çünkü onların aslı (أَخْيَرُ) ve (أَشَرُّ) şeklindedir. Çok kullanıldıklarından hazf yapmak suretiyle hafifletilmişlerdir. Bazen asılları üzere söylenirler. (وَشَرْطُهُ أَنْ يُبْنَى) Yani ism-i tafdilin yapılışıdır. (مِنْ حَدَثٍ ثُلَاثِيٍّ مُجَرَّدٍ) Sülasi mezidden veya rübaî bablarından yapılmaz. (لِيُمْكِنَ الْبَنَاءُ) Yani kendisinden (أَفْعَلُ) ve (فُعْلَى) vezinlerinin elde edilişi için bu şarttır. Çünkü harflerin tamamını muhafaza ederek sülasî mezidden ve rübaiden onu elde etmek imkânsızdır. Zira bu sığa üç harfden daha fazlasını almaz. Şayet bazı harfler düşürülse, karışıklık olur ve sülasî mücerredden mi, sülasî mezidden mi, yoksa rübaiden mi elde edildiği anlaşılmaz. Nitekim bu üç harfin: sülasi mücerredin harflerinin tamamı olması, veya rübai mücerredin hepsi asıl olan harflerinden bazısı (yani üç tanesi) olması, veya mezid bablarının asıl harfleri veya zaid harfleri veya ikisinin karışımı olması mümkündür. Böylece «müştak minh» in ne olduğu bilinmez ve mana anlaşılmaz. (لَيْسَ بِلَوْنٍ) Yani renk olmayan sülasî mücerredden (وَلَا عَيْبٍ) zahirî[761] bir ayıp da olmayacak (لِأَنَّ مِنْهُمَا اشْتُقَّ أَفْعَلُ لِغَيْرِهِ) Yani ism-i tafdilden başkasına türetilir. Meselâ (أَحْمَرُ) ve (أَعْوَرُ) [762] gibi. Şayet bunlardan ism-i tafdil türetilse, meselâ (أَحْمَرُ) sözüyle (ذُو حُمْرَةٍ) manası mı, yoksa (زَائِدُ الْحُمْرَةِ) manası mı kastedildiği anlaşılmaz. Aynı şekilde (أَعْوَرُ) sözüyle (ذُو عَوَرٍ) manası mı, yoksa (زَائِدُ الْعَوَرِ) manası mı kastedildiği bilinmez.

Musannifin ileriye sürdüğü bu sebebin [763] yeterli olabilmesi ancak sıfat için gelen (أَفْعَلُ) vezninin binasının, tafdil için gelen (أَفْعَلُ) vezninin binasından sonra olduğu kesinleştiği takdirdedir. Hakikatte durum da bundan ibarettir. Çünkü mücerred olarak sıfatın mevcudiyetine delâlet eden bir şey,

761 - İlerde geleceği gibi "zahiri" sözüyle "cehalet" gibisinden kaçınmıştır.
762 - Tek gözü kör kimsedir.
763 - Yani لِأَنَّ مِنْهُمَا اشْتُقَّ أَفْعَلُ لِغَيْرِهِ sözünün

insan tabiatına göre sıfatta başkalarına ziyadeliğe delâlet eden bir şeyden önce gelir. Vaz işinin insan tabiatına uygun olarak yapıldığını kabul etmek daha yerinde olur. (مِثْلُ زَيْدٌ أَفْضَلُ النَّاسِ) Şüphesiz ki (أَفْضَلُ) kelimesi ayıp ve renk ifade etmeyen sülasî mücerredden türetilmiştir. Bahsettiğimiz sülasî hades (اَلْفَضْلُ) mastarıdır. (فَإِنْ قُصِدَ غَيْرُهُ) Şayet sülasî mücerredden başkası kastedilse, yani böyle bir fiilde herhangi kimsenin başkalarına üstün olduğu anlatılmak istense (تُوُصِّلَ إِلَيْهِ) Yani sülasî mücerredin gayrısına şöyle yaklaşılır (بِأَشَدَّ وَنَحْوِهِ مِثْلُ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ اسْتِخْرَاجًا) Sülasî mezide bir misaldir. (وَأَكْثَرُ بَيَاضًا) renge misâldir. (وَأَقْبَحُ عَمًى) ayıba misâldir. Ayıb, zahirî (göze görünür) olacak dediğimiz için (أَجْهَلُ) [764] ve (أَبْلَدُ) [765] gibisi itiraz olarak gelmez.

Fakat bu takdirde (أَحْمَقُ) nun da ism-i tafdil manasında olması gerekmektedir. (Çünkü zahiri bir ayıp değildir ve) cehalet, saflık ve ahmaklık arasında (bu bakımdan) bir fark yoktur. Oysa nahiveciler (أَحْمَقُ) nun (هُوَ أَحْمَقُ مِنْ هَبَنَّقَةَ) misâlinde olduğu gibi, ism-i tafdil manasında kullanılışı şazdır demişlerdir. (Oysa normal olması lazımdır.)

Kimisi buna aşağıdaki cevabı vermiştir:

«Burada ahmaklıktan maksat, Hebenneka'nın anlatılan halinde olduğu gibi açıkta eseri görülen ahmaklıktır. Rivayete göre boynuna boncuklar, iplikler, ve kemikler takan uzun sakallı birisidir. Kendisine bütün bunları niçin taktığı sorulduğunda, «kendimi bunlarla tanıyabiliyorum, böylece kaybetmiyorum» der. Bir gece kardeşi onları boynuna takar. Sabah olduğunda «Hey! Kardeşim! Sen bensin, peki ben kimim?» diye sorar...»

Ancak sorumuza böyle cevab veren kimsede, Hebenneka'nın ahmaklığından izler vardır. Çünkü böyle bir mantık, yukardaki şekilde ayıbı zuhur etmeyen

764 - Daha cahil.
765 - Daha saf.

kimsede (artık ayıb batını sayıldığı için)(الحُمْق) mastarından tafdil için gelen (أَحْمَقُ) nun çıkarılışının kaide (kıyas) olmasını gerektirmektedir. Diğer tarafdan cehaletinin ve saflığının eseri açıkta görülen kimseye (artık ayıb zahirî sayıldığından) tafdil için gelen (أَجْهَلُ) ve (أَبْلَدُ) nün çıkarılışının şaz olmasını gerektirmektedir. Oysa kimse böyle bir şey söylememiştir.

Şarih Radî'nin (أَحْمَقُ) kelimesini (أَبْلَدُ) kabilinden saydığı anlaşılmaktadır. Çünkü «Renkler ve zahiri ayıblar denmesi gerekir. Zira batınî ayıblarda (أَفْعَلُ) vezni tafdil için kullanılır (فُلَانٌ أَبْلَدُ مِنْهُ وَأَحْمَقُ) gibi.» demiştir. (وَقِيَاسُهُ) Yani ism-i tafdilde mevcut olan kural (اشْتِقَاقُهُ لِلْفَاعِلِ) Mefule çıkarılmamasıdır. Çünkü düzenli bir kural olarak her ikisine de çıkarılsa karışıklık çok olurdu. O bakımdan üstün olanla (yani fail ile) yetinmişlerdir. (وَقَدْ جَاءَ لِلْمَفْعُولِ) birkaç yerde kuralın tersine olarak gelmiştir. (نَحْوُ أَعْذَرَ) daha mazur olana çıkarılmıştır. (وَأَلْوَمَ) daha kınanan kimseye çıkarılmıştır. Bundan sonra zikredilecekler de böyledir. (أَشْغَلَ وَأَشْهَرَ وَأَعْرَفَ وَيُسْتَعْمَلُ) Yani ism-i tafdil (عَلَى أَحَدِ ثَلَاثَةِ أَوْجُهٍ) Hepsi ayrı ayrı kalmak üzere üç şekilde kullanılır. (Yani bunlardan ikisi cem edilemez.) Birincisi izafetle kullanılışıdır. İkincisi (مِنْ) harfiyle kullanılışıdır. Üçüncüsü lam-ı tarifle kullanılışıdır. Mutlaka bu üçünden biri lazımdır. Çünkü bir şeyi başkasına üstün tutmak için vaz edilmiştir. Mufaddalün aleyh [766] olan başkasının zikri gereklidir ve ism-i tafdil (مِنْ) harfiyle veya izafetle birlikteyken bu mufaddalün aleyh'in zikredildiği meydandadır. Lam-ı tarifle beraber olduğu duruma gelince, hükmen mezkurdur. Zira bu durumda lam-ı tarifle, daha önce lafzan [767] veya hükmen zikredilen ve mufaddalun aleyhin

766 - Üstün olana "mufaddal" düşük olana "mufaddalun aleyh" denir.

767 - Lafzan'a misal جَاءَنِي رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْ زَيْدٍ فَأَكْرَمْتُ الْأَفْضَلَ أَيْ ذَلِكَ الْأَفْضَلَ

belirlenişiyle muayyenleşen bir ism-i tafdile işaret edilmektedir. (Hükmen zikredilene misâl :) Meselâ Zeyd'den üstün bir kişi sorulduğunda (عَمْرٌو) demeniz gibi. Yani(عَمْرٌو هُوَ ذٰلِكَ الشَّخْصُ الَّذِي قُلْنَا إِنَّهُ أَفْضَلُ مِنْ زَيْدٍ) (اَلْأَفْضَلُ) manasındadır. Buna binaen ism-i tâfdildeki lâm ancak ahd için gelir. (فَيَجِبُ أَنْ يُسْتَعْمَلَ إِمَّا مُضَافًا) Meselâ (زَيْدٌ أَفْضَلُ النَّاسِ) gibi. (أَوْ بِمِنْ) Meselâ (زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو) gibi. (أَوْ مُعَرَّفًا بِاللَّامِ) Mesela (زَيْدٌ اَلْأَفْضَلُ) gibi. (فَلَا يَجُوزُ) Onlardan ikisini biraraya getirmek caiz değildir. (نَحْوُ زَيْدٌ الْأَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو) Aksi halde lamı'n veya (مِنْ) harfinin zikri gereksiz kalmaktadır. Şairin (وَلَسْتَ بِالْأَكْثَرِ مِنْهُمْ حَصًى إِنَّمَا الْعِزَّةُ لِلْكَاثِرِ) «Sayıca Onlardan çok değilsin. Oysa üstünlük daha kalabalık olanındır.» sözüne gelince, «Buradaki (مِنْ) harfinin tafdil için değil, tebiz (parça manası ifade etmek) içindir» demişlerdir. O zaman mana (لَسْتَ مِنْ بَيْنِهِمْ بِالْأَكْثَرِ) şeklindedir. (وَلَا) Aynı şekilde bunların hepsinden ari olması da caiz değildir. Meselâ (زَيْدٌ أَفْضَلُ إِلَّا أَنْ يُعْلَمَ) mufaddalün aleyh bilinirse caiz olur. Meselâ (اَللّٰهُ أَكْبَرُ) gibi. Bu gibi terkiblerde «mahzuf olan muzafun ileyhdir. Çünkü izafetle kullanılır. Yani (اَللّٰهُ أَكْبَرُ كُلَّ شَيْءٍ) şeklindedir. Veya mecruru ile birlikte (مِنْ) harfidir. Yani (اَللّٰهُ أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ) şeklindedir» demeniz mümkündür. (فَإِذَا أُضِيفَ) Yani ism-i tafdil (فَلَهُ مَعْنَيَانِ أَحَدُهُمَا وَهُوَ الْأَكْثَرُ أَنْ تُقْصَدَ بِهِ الزِّيَادَةُ) (Musannifin ibaresinde bir zorluk vardır. Çünkü haber (أَنْ تُقْصَدَ) sözüyle ifade edilen «kasd» mastarıdır. Mübteda ise ismi meful anlamındadır[768]. Dolayısıyla haberin mübtedaya hamli sahih olmaz. Şarih, bunu düzeltmeğe çalışır) Yani (أَحَدُهُمَا زِيَادَةُ

768 - Çünkü اَلْمَعْنَى kelimesi اَلْمَقْصُودُ kelimesi kabilindendir.

(مَوْصُوفِهِ الْمَقْصُودَةُ بِهِ) «Birincisi, mevsufunun onunla [769] kastedilen ziyadeliğidir. (Şarih Cami (قَصْدُ الزِّيَادَةِ) şeklindeki habere (الزِّيَادَةُ الْمَقْصُودَةُ) anlamı verir Yani mastara meful manası vererek izafeti beyaniye yapar. O zaman haber de ism-i meful manasında olur [770]). (عَلَى مَنْ أُضِيفَ إِلَيْهِ) Yani ism-i tafdilin muzaf olduğu şeylere ziyadeliği kastedilir. Yanlız mezkur muzafun ileyh, bütün fertlerini içine almaz. (Bilakis ism-i tafdilin haricinde kalan fertlerini içine alır[771])Aksi takdirde bir şeyi kendisine üstün tutmak lâzım gelir. (Meselâ (زَيْدٌ أَفْضَلُ النَّاسِ) dendiğinde, (النَّاس) kelimesi bütün insanları ifade etmez, bilakis Zeyd'in haricindekileri ifade eder. Aksi takdirde «Zeyd kendisinden üstündür» denmiş gibi olur.) ism-i tafdilin bu şekilde kullanımı daha çoktur. Çünkü (أَفْعَلُ) vezninin vazı, bir şeyi diğerlerine üstün tutmak içindir. Öyleyse en uygun olanı düşük olan diğerlerinin zikredilmiş olmasıdır. (فَيُشْتَرَطُ) Bu manada kullanılması için (أَنْ يَكُونَ مَوْصُوفُهُ بَعْضًا مِنْهُمْ) Yani muzafun ileyhin lafzının delâlet ettiği mefhuma dahil olmasıdır. Her ne kadar (bir şeyin kendi kendine tafdili lazım gelmemesi için, izafetten sonra[772]) ona dahil olmayışı kastedilse bile. Çünkü bu manada kullanılmasındaki gaye, mevsufunun mezkur muzafun ileyhin umumi manasında kendisine ortak olan diğer fertlere üstün tutuluşudur. (مِثْلُ زَيْدٌ أَفْضَلُ النَّاسِ) Yani kendisine, insan nevinden olmakta ortaklık edenlerden üstündür. (فَلَا يَجُوزُ بِهَذَا الْمَعْنَى قَوْلُكَ يُوسُفُ أَحْسَنُ إِخْوَتِهِ لِخُرُوجِهِ

769 - Yani ism-i tafdille.
770 - Ancak çok dolambaçlı yoldur. İsam-ud Din haşiyesinde üç tane kolay tashih vardır. Öğrenmek isteyen oraya müracaat edebilir.
771 - Abdülhakim es-Seyalkotî, el-Akd ün-Nâmî.
772 - el- Akd ün-Nami.

(عَنْهُمْ) Yani kardeşlerine dahil olmadığı için caiz değildir. [773] (باضَافَتِهِمْ إِلَيْهِ) (وَالثَّانِي أَنْ تُقْصَدَ بِهِ زِيَادَةٌ مُطْلَقَةٌ) ikinci manası, mutlak olarak yani sadece muzafun ileyhde ifade edilenlere karşı üstünlüğü ile kayıtlanmayan bir ziyadelik maksadıdır. (وَيُضَافُ) o zaman ismi tafdil izafet edildiği kelimeye şunun için izafet edilir. (لِلتَّوْضِيحِ) Yani ondan kapalılığın kaldırılması ve taḫsis (tayin) edilmesi içindir. (Yoksa mufaddalun aleyhi beyan etmek için değildir [774]). Tıpkı kendisinde tafdil manası olmayan diğer sıfatların izafeti gibi. Mesela (مُصَارِعُ مِصْرٍ) ve (حَسَنُ الْقَوْمِ) gibi. İşte izafetinden maksat bu olduğundan muzafun ileyhin bir parçası olması şart değildir. (فَيَجُوزُ) O zaman içlerine dahil olduğu bir topluluğa bu manada izafeti caizdir. Meselâ (نَبِيُّنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَفْضَلُ قُرَيْشٍ) sözünüz gibi. «Kureyşlilerden olup bütün insanların en faziletlisidir» [775] manasına gelir.

Diğer tarafdan içlerine dahil olmadığı aynı cinsden bir topluluğa izafeti de caizdir. Meselâ (يُوسُفُ أَحْسَنُ إِخْوَتِهِ) Çünkü Yusuf (A.S.) (إِخْوَةُ يُوسُفَ) lafzının ifade ettiği kişilere dahil değildir. Zira muzafun ileyh, muzafdan başka bir şeydir[776].

Yine onu cemaat olmayan bir şeye izafet etmek de caizdir. Meselâ (فُلَانٌ أَعْلَمُ بَغْدَادَ) gibi. «Bağdatlı olup zamanında yaşayan bütün diğer insanların en bilgilisi» manasındadır. Bağdata izafet edilmesi orada doğup büyümesi ve ikamet etmesindendir. (Netice (يوسف أحسن الإخوة) tabiri, hem mutlak hem de muzafun ileyhle mukayyed ziyadeliğe ihtimallidir. Ama

---

773 - Onlara tafdili kastedilecek olsa يُوسُفُ أَحْسَنُ الْإِخْوَةِ veya يُوسُفُ أَحْسَنُ أَبْنَاءِ يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ denir/ el-Akd ün-Nami.

774 - el- Akd ün-Nami.

775 - أَفْضَلُ النَّاسِ مِنْ بَنِي قُرَيْشٍ

776 - Yani izafet beyaniye değildir.

(يوسف أحسن إخوته) tabiri yalnız mutlak ziyadeliğe hastır. (وَيَجُوزُ فِي النَّوْعِ الْأَوَّلِ) Muzaf olan ism-i tafdilin iki nevisinden ilkinde yani izafet edilmiş olduğu kimselere üstünlüğü kastedilende (اَلْإِفْرَادُ) Yani mevsufu her ne kadar tesniye ve cemi olsa da ism-i tafdilin müfred olması caizdir. Aynı şekilde mevsufu müennes olsa bile onun müzekker oluşu caizdir. Mesela (زَيْدٌ أَوِ الزَّيْدَانِ أَوِ الزَّيْدُونَ أَوْ هِنْدٌ أَوِ الْهِنْدَانِ أَوِ الْهِنْدَاتُ أَفْضَلُ النَّاسِ) gibi. Çünkü beraberinde mufaddalün aleyhin mezkur olması bakımından (أَفْعَلُ مِنْ) şeklindeki kullanıma benzemektedir. O kullanımda ism-i tafdil sadece müfred ve müzekker olabilir. (وَالْمُطَابَقَةُ) Yani ism-i tafdilin, müfredlik, tesniyelik ve cemilik bakımından mevsufuna uygun olması da caizdir. (لِمَنْ هُوَ) Yani ism-i tafdil (صِفَةٌ لَهُ) Yani mevsufuna uyması caizdir. Mesela (اَلزَّيْدَانِ أَفْضَلاَ النَّاسِ اَلزَّيْدُونَ أَفْضَلُوهُمْ هِنْدٌ فُضْلَى النِّسَاءِ اَلْهِنْدَانِ فُضْلَيَاهُنَّ اَلْهِنْدَاتُ فُضْلَيَاتُهُنَّ) gibi. Marife olması itibariyle, elif ve lamlı şekle benzediği için mevsufa mutabakatı caizdir. (وَأَمَّا النَّوْعُ الثَّانِي) Muzaf olan ism-i tafdilin ikinci nevisi yani mutlak olarak ziyadeliği kastedileni (وَالْقِسْمُ الْمُعَرَّفُ بِاللَّامِ مِنْهُ فَلاَ بُدَّ فِيهِمَا مِنَ الْمُطَابَقَةِ) Yani ism-i tafdilin, müenneslik, müzekkerlik, cemilik, tesniyelik ve müfredlik bakımından mevsufuna uyması lâzımdır. Çünkü (mutabakatın vacib oluşuna[777])bir engel bulunmadığında sıfat mevsufuna uyması şarttır.

Bahsettiğimiz engel ism-i tafdilin, lafzan veya manen tafdil (مِنْ) i ile birlikte bulunmasıdır[778]). (Evet böyle bir engel yoktur). Zira bu iki kısımda

777 - el- Akdün-Nami.

778 - Manen مِنْ harfinin bulunması, İsm-i tafdilin izafete girdiği ve kendisiyle sadece muzafun ileyhe tafdili kastedildiği durumda olur.

mufaddalun aleyh zikredilmemektedir. (وَاسْمُ التَّفْضِيلِ الَّذِى اسْتُعْمِلَ بِمِنْ مُفْرَدٌ مُذَكَّرٌ لاَغَيْرُ) Yani müfred müzekker sığasından başka bir sığada olmaz. Çünkü yanlız sona eklenen tenis, cemi ve tesniye edatının, kelimenin ortası hükmünde olan yere gelişini çirkin görmüşlerdir. (Hükmen kelimenin ortası dememizin nedeni) ismi tafdilin, mezkur (مِنْ)[779] ile mükemmel bir şekilde kaynaşmasıdır. Zira bu (مِنْ) harfi, tafdil bölümü ile o vezinde gelen (أَحْمَرُ) gibi sıfatların arasını ayıran bir unsurdur. O bakımdan kelimenin bir parçası gibidir. (وَلاَيَعْمَلُ اسْمُ التَّفْضِيلِ فِى اسْمٍ مُظْهَرٍ) Faillikle refetmek işini yapamaz. (Böyle tefsir etmemizin nedeni) Musannifin bundan sonra gelen (إِلاَّ إِذَا كَانَ لِشَىْءٍ) sözüdür. Musannif sadece ism-i zahirde amel etmeyişinden bahsetmiştir. Zira müstetir zamirde amel etmesi için bir şart yoktur. Lafızda eseri ortaya çıkmadığından böyle bir zamirde amel etmek kolaydır. Amilin kuvvetli olmasına gerek yoktur.

Diğer tarafdan ism-i zahirin (mamuller arasında) sadece fail olmasından bahsedilmektedir. Çünkü ister ism-i zahir olsun, ister zamir olsun mefulu bihi nasbetmez. Şayet kendisinden sonraki kelimenin mefullükle mensub olduğunu zannettiren bir durum mevcutsa, o zaman ism-i tafdil. onu nasbeden fiile delâlet görevi yapar. Meselâ (هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ) (Enam suresi yüzonyedinci ayet) gibi. Bunun takdiri (هُوَ أَعْلَمُ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ يَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ إلخ) şeklindedir.

Zarfa, hâle ve temyize gelince onlarda şartsız olarak amel eder. Çünkü onlarda amel etmek için fiil kokusu taşımak yeterlidir. (زَيْدٌ أَحْسَنُ مِنْكَ الْيَوْمَ رَاكِبًا) gibi [780]). Temyizi fiil manası taşımayan bir kelime de nasbedebilir (رِطْلٌ زَيْتًا) gibi.

779 - Yani tafdil مِنْ ini demek istiyoruz.

780 - رَاكِبًا sözü haldir.

Bir şeyi kendine fail edinerek ref edemez. Zira bu iş aslında fiilin amelidir. İsm-i tafdil fiilin amelini yapamaz. Çünkü ziyadelik noktasında onunla aynı manada fiil yoktur ki onun amelini yapabilsin. Diğer tarafdan ism-i tafdilin asıl kullanım şeklinde [781] tesniyelik ve cemilik olmayınca, ism-i faile benzerlikten uzaklaşmış ve böylece ona benzeyiş vasıtasıyla da amel edememiştir [782]. (إِلاَّ إِذَا كَانَ) Yani ism-i tafdil (صِفَةً) Yani mevsufunu dolaylı olarak niteleyen bir sıfat [783] olduğunda demektedir. Lafızda bu sıfat şuna ait olacaktır. (لِشَيْءٍ) Bahsettiği şey bir dayanak vazifesi görmektedir. Böylece ism-i tafdil onun sıfatı olur veya haberi olur veya ondan hal olur [784]. (وَهُوَ فِي الْمَعْنَى صِفَةٌ لِمُسَبَّبٍ) Bu müsebbeb (*) zikredilen şey ile başkası arasında ortaktır. (مُفَضَّلٌ ذَلِكَ الْمُسَبَّبُ بِاعْتِبَارِ الْأَوَّلِ) Yani ilk önce göz önünde tutulan mezkur şeyle takyidine itibar edildiğinde (عَلَى نَفْسِهِ) Yani bu müsebbebin yine kendisine üstün tutulmuştur. (Fakat bu sefer şurada (**) ona itibar edilmişken :) (بِاعْتِبَارِ غَيْرِهِ) Yani ilkin göz önünde tutulan mezkur şeyin başkasındayken (Yani başkasıyla takyidine itibar edilmişken) demektedir. Böylece ilk itibarla mufaddaldır (üstündür) ikinci itibarla mufaddalun aleyh'dir. (düşüktür)

---

781 - Yani مِنْ harfi ile kullanılırken.

782 - Bilindiği gibi sıfatı müşebbehenin ameli, ism-i faile benzemesinden dolayıdır.

783 - Bilindiği üzere sıfat ya direk olarak mevsufunu niteler جَاءَنِي رَجُلٌ عَالِمٌ gibi veya dolaylı olarak niteler جَاءَنِي رَجُلٌ عَالِمٌ أَبُوهُ gibi. Fakat buradaki sıfat kelimesi daha geniş anlamda kullanılmıştır. İnşaallah biraz sonra açıklanacaktır.

784 - Görülüyor ki إلا إذا كان صفة لشيء sözündeki sıfat kelimesi ıstılahi anlamdaki sıfat olmayıp sözlük anlamındaki sıfattır. Yani المعنى القائم بالغير demektir. Hem sıfatı, hem haberi, hem hali içine alır.

* Müsebbeb ile maksat mezkur şeyin müteallikidir. İsmi tafdilin mezkur şeye lafızda sıfat yapılmasına o sebeb kılındığından bu adla tabir etmiştir. Bakınız el-Akd ün-Nami.

** Şu kimsede veya nesnede ona itibar edilmişken.

(مَنْفِيًّا) Musannifin bu sözü (كَانَ) nin ikinci haberidir[785]. Veya (كَانَ) nin isminden [786] haldir. Veya mahzuf masdarın sıfatıdır. Yani (مُفَضَّلٍ تَفْضِيلاً مَنْفِيًّا) takdirindedir. (Nefiyden sonra bu müsebbeb artık ilk itibarla üstün ikinci itibarla düşük değildir. Tersine ikinci itibarla üstün, ilk itibarla düşüktür [787]. (مِثْلُ مَا رَأَيْتُ رَجُلاً أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ) Musannif sıfat olan ism-i tafdile misâl vermiştir. Haber olanına misâl : (مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبَّ إِلَى اللهِ فِيهَا الصَّوْمُ مِنْهُ فِي عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ) gibidir. [788] Yanlız burada (الصَّوْمُ) lafzını naibi fail kabul etmek gerekecektir. Zira (أَحَبَّ) kelimesi meful anlamındadır.

Hal olanına misâl verecek olursak:

(مَارَأَيْتُ زَيْدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِهِ أَمْسِ) gibidir. «Zeyd'i gözündeki sürme dünkü kadar güzelken hic görmemiştim.» Yanlız burada sürmenin sahibi tek bir zattır. Metindeki gibi iki ayrı zat [789] değildir. Araya zaman fasılası girdiğinden sanki iki ayrı zatmış gibi kabul etmek gerekecektir [790] (رَجُلاً) kelimesi lafızda ism-i tafdilin kendisine ait olduğu şeydir. (اَلْكُحْلُ) kelimesi Zeyd'in gözüyle adamın gözünde ortak bulunan «müsebbeb» dir. Adamın gözüne itibarla mufaddal (üstün), Zeyd'in gözüne itibarla mufaddalun aleyhdir (düşüktür)[791].

---

785 - Birinci haberi işe صِفَةٌ sözüdür.

786 - Yani كَانَ nin içindeki müstekin zamirden haldir.

787 - Bakınız haşiyet-ül Harputî alâ Tuhfet-il Avamil.

788 - Buradaki مَا lafzı لَيْسَ ye müşabihtir ve أَيَّام lafzı onun ismidir. مِنْ harfi zaiddir. أَحَبَّ lafzı merfusu ile birlikte مَا nın haberidir.

789 - Daha doğrusu iki ayrı göz değildir.

790 - Nefiy yerine soru veya nehiy de olabilir. Soruya misâl : هَلْ رَأَيْتَ رَجُلاً أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ gibidir. Nehiy'e misâl لَايَكُنْ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْخَيْرُ مِنْهُ إِلَيْكَ gibidir. İbn-i Hişâm.

791 - İşaret ettigimiz gibi nefiyden sonra durum tersinedir.

Lafızda ism-i tafdilin mezkur şeye ait olması, manada ise onun müteallıkına ait bulunması şart koşulmuştur. Çünkü böylelikle lafızda dayanacağı bir sahib[792] oluşmakta ve manada bu sahibe müteallık zahir bir isim elde geçirmektedir. (Zahir ismi elde edince) onda amel etmesi mümkün olmaktadır. Tıpkı sıfat-ı müşebbehe gibi. (Sıfat-ı müşebbehe, amel etmek için lafızda bir mevsuf ve manada bu mevsufa müteallik zahir bir isme muhtaçtır). Çünkü ism-i tafdil ile sıfatı müşebbehenin mertebeleri, ism-i failin mertebesinden düşüktür. İsm-i fail, kendisinden sonra gelen açık isim, ister onun müteallıkatından [793] olsun ((زَيْدٌ قَائِمٌ أَبُوهُ) gibi) isterse yabancı bir şey olsun (زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا) gibi, amel eder. Diğer tarafdan, zat itibariyle aynı olduktan sonra bu musebbebin bir yönden üstün, bir yönden düşük sayılan müşterek bir şey olması şart koşulmuştur. Nedeni (مَا رَأَيْتُ رَجُلاً أَحْسَنَ كُحْلُ عَيْنِهِ مِنْ كُحْلِ عَيْنِ زَيْدٍ) gibisinin çıkmasıdır. (Bu misal caiz değildir [794]) Zira bu iki sürme zat itibariyle birbirinden farklıdır. Mutlak olarak söylendikten sonra bir şununla, bir bununla kayıtlanan sürme böyle değildir. Zat itibariyle aynı olup sadece itibar bakımından birbirinden farklıdır. (Neticede bu şartın koşulması) ism-i tafdilin aslî kullanımda yani üstün ile düşük olanların farklı zatlar oldukları kullanımda kalmaması, tafdil ifade eden manasının zayıflaması ve nefiy sebebiyle mezkur manadan büsbütün kurtulması içindir. Nitekim nefiy sebebiyle tafdil manasından çıkarılışının faydası ilerde anlatılacaktır.

İsm-i tafdilin menfi olması şart kılınmıştır. Zira menfi olduğunda fiil manası taşımakta ve onun gibi amel etmektedir.

Menfi olduğunda fiil manası taşıyor dedik. (لِأَنَّهُ) Yani bu misaldeki (أَحْسَنُ) kelimesi (بِمَعْنَى حَسُنَ) Aynı şekilde ism-i tafdil bütün böyle yerlerde fiil manası taşır.

792 - Yani mevsuf.
793 - Yani kendisiyle ilgili ve kendine bağlı.
794 - Ancak nahiv alimlerinden Yunus bazı arabların mezkur şartlara itibar etmeden bu şekilde amel ettirdiklerini nakleder. Şeyh Radi.

Musannifin ibaresi iki manaya gelebilir. Birincisi «Nefiyden sonra (أَحْسَنُ) gibi bir isim (حَسُنَ) manası taşır» şeklindedir. Çünkü nefiy mefhumu ism-i tafdile hakim olduğunda onun kaydına yönelmektedir. Bu kayıt ziyadelik manasıdır. Böylece terkib «Adamın gözündeki sürmenin güzelliği Zeyd'in gözündeki sürmenin güzelliğinden fazla (ziyade) değildir.» Şekline dönüşmektedir. Neticede adamdaki sürmenin güzelliğinin aslı, Zeyd'deki sürmenin güzelliğiyle kıyaslanmış olmaktadır ve kıyaslamada onun sürmesi ya Zeyd'inki ile aynı derecede olacaktır, yada daha düşük olacaktır. Medih yapmak istenen yerde eşitliğin bir anlamı olmayacağından geriye «Herkesin gözündeki sürmenin güzelliği, Zeyd'in gözündeki sürmenin güzelliğinden düşüktür.» Şeklinde bir mana kalmaktadır. (أَحْسَنُ) kelimesi, nefiyle birlikte (حَسُنَ) manası taşımaktadır.

İkincisi : Nefiy (أَحْسَنُ) kelimesinin başına musallat edilmeden önce (her ne kadar sözlük anlamı müsade etmese de) örfen ziyadelik manasından tecrid edilmesidir. Çünkü burası medih yeridir ve ziyadeliğin nefyedilmesi uygun düşmez [795]. Geriye güzelliğin aslı kalmaktadır. O zaman nefiy, Zeyd'in güzelliği ile kıyaslanmış bir durumdayken adamın güzelliğine yönelmektedir ve bu kıyaslamada onun sürmesi ya Zeyd'inki ile aynı derecede olmayacaktır, yada daha düşük olmayacaktır. Daha düşük olmayışı makama uygun düşmez [796]. Böylece mana (مَارَأَيْتُ رَجُلاً حَسُنَ فِى عَيْنِهِ الْكُحْلُ حُسْنُهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ) şekline dönüşür. Neticede eşitlik nefyedilmiş olur ve makam Zeyd'in övülmesini icab ettirdiğinden ziyadelik [797] öncelikle nefyedilir.

Eşitliği nefyetmekle, ziyadeliğin nefyi de kastedilebilir. Çünkü bir şeyin daha fazlasında, o şeye denk olan kısım ve ayrıca ziyadelik (fazlalık) bulunmaktadır. O bakımdan, örfde eşitliği nefyederken, fazla olanın

795 - Biraz önce geçtiği gibi, nefiy ism-i tafdile musallat edildiğinde, onun kaydına yönelmektedir. Bu kayıt ziyadelik manasıdır ve ziyadeliğin nefyedilişi makama uygun düşmez.

796 - Makam Zeyd'in medhini gerektirmektedir. Adamın sürmesinin daha düşük olmaması demek, ya Zeyd'inkine denk olması yada daha üstün olması demektir. Dolayısıyla Zeyd tafdil edilmemiş olacaktır. Kısacası bu ihtimal makamla uyuşmaz.

797 - Yani başkasının Zeyde ziyadeliği.

zımnında bunu nefyetmek mümkün olmaktadır[798]. (Böyle yapıldığı takdirde) fazla olan da nefyedilir. (Yani, adamdaki sürme eşit değildir derken, fazla da değildir denmek istenmekte ve geriye düşük olması kalmaktadır.)

Bütün bu açıklamalardan anlaşılan, «Herkesdeki sürmenin güzelliği, Zeyd'deki sürmenin güzelliğinden daha düşüktür.» manasıdır. İşte bu medhin en mükemmel şeklidir.

Şayet «Tafdildeki ziyadeliğin nefiy sebebiyle kalkması, ismi tafdilin zahir bir isimde amelini caiz kılıyorsa, zikredilen misalde ameli caiz olduğu gibi aynı şekilde (مَارَأَيْتُ رَجُلاً أَفْضَلَ أَبُوهُ مِنْ عَمْرٍو) misâlinde de caiz olması gerekir, derseniz. Deriz ki :

İki misâl arasında fark vardır. İlkinde üstün olanla, düşük olan arasında zat itibariyle birlik bulunmaktadır. İsm-i tafdilde esas olan hâl, üstün ile düşük olanın birbirinden farklı oluşudur. Şayet aynı olurlarsa tafdil manası zayıflamaktadır. Nefiy sebebiyle zarar görünce büsbütün ortadan kalkmakta ve (zahir isimde amel etmemek) hükmüne geri dönecek mecali kalmamaktadır. Ama (مَا رَأَيْتُ رَجُلاً أَفْضَلَ أَبُوهُ مِنْ عَمْرٍو) misâlinde durum farklıdır. Çünkü üstün olanla düşük olan, zat itibariyle birbirinden ayrıdır. O bakımdan tafdil manasında zayıflama yoktur. Nefiyle zarar gördükten sonra ism-i zahirde amel etmemek hükmüne dönecek mecali vardır. (مَعَ أَنَّهُمْ لَوْرَفَعُوا) Meselâ (أَحْسَن) kelimesini haber ve (اَلْكُحْل) kelimesini mübteda yaparak refetseler (فَصَلُوا بَيْنَ أَحْسَنَ وَمَعْمُولِهِ) Fiil manası ifade eden ism-i tafdillik vasfıyla amel ettiği mamulünü kastedmektedir. Bu mamul (مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ) sözüdür. (بِأَجْنَبِيٍّ وَهُوَ الْكُحْلُ) Çünkü zikredilen vasıfla kendisinde amel etmediği herşey, o itibarla ona yabancıdır [799]. Dolayısıyla ism-i tafdil ile mezkur itibarla ona mamul olanlar arasına girmesi caiz olmamaktadır. Mübteda ve haberde âmil olan ibtida manasının ona tesir etmesi, kendisini bu yabancılıktan kurtarmamaktadır. Çünkü o zaman amil ibtida manası

798 - Yani iki tür eşitlik vardır. Biri ziyadelikten mücerred eşitlik, ikincisi ziyadeliğin yanında eşitlik./el-Akd ün-Nami.

799 - Cami'nin bu sözü. Mübtedayı haberin mamulu sayanların itirazından kaçınmak içindir.

olmakta, ism-i tafdil olmamaktadır. Ama (اَلْكُحْل) kelimesini faillikle ref ettiğinizde durum değişir. Çünkü o zaman yabancı olarak kalmaz ve ism-i tafdillik vasfıyla amel ettiği mamuller arasına girer.

Eğer ((أَحْسَنُ) kelimesini haberlikle ve (الكُحْل) kelimesini mübtedalıkla refettiğimizde) (مِنْهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ) sözünü (الكحل) sözüne takdim etsek. o zaman (أَحْسَنُ) ile ismi tafdillik vasfıyla amel ettiği mamulu arasını ayırmamış oluruz. Ama bu sefer terkibin manasında kötü bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır.

Diğer tarafdan meşhur ibareye karşılık olarak (مَارَأَيْتُ رَجُلاً أَحْسَنَ مِنَ الْكُحْلِ فِى عَيْنِهِ هُوَ فِى عَيْنِ زَيْدٍ) dense, yine zayıflıktan ve anlaşılmaz olmaktan kurtulamamaktadır.

Ayrıca zikrettiğimiz son iki ibare, araplardan nakledilen ve kastedilen meramı ifade eden meşhur ibare kabilinden olmamaktadırlar. Oysa konumuz, meşhur ibaredir.

Musannif sürme meselesini açıklayıp, şartlarını ve maksada eksiksiz, artıksız olarak uyan tabiri belirtince, zikredilen suretten olmayan, o tertib üzere bulunmayan daha kısa bir ibareyle de tabirinin mümkün olduğuna dikkat çekmek istemiş ve bunu böylece zihinlere yaklaştırmakla, Sibeveyh'in bu meselenin ispatı için okuyup delil gösterdiği şiire geçmeyi ve ona zikredeceği şekilleri tatbik etmeyi arzu etmiştir. (وَلَكَ أَنْ تَقُولَ مَارَأَيْتُ رَجُلاً أَحْسَنَ فِى عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْ عَيْنِ زَيْدٍ) Burada (مِنْهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ) lafzının yerine (مِنْ عَيْنِ زَيْدٍ) sözü getirilmektedir. Bu ibare ötekinden (مِنْهُ) sözündeki zamir ve bir de (فِى) kelimesi kadar daha kısadır.

Şayet (عَيْن) lafzı da kaldırılsa ve (مِنْ زَيْد) demekle yetinilse hem maksat yerine gelmekte ve hem de daha fazla kısalmaktadır.

Her iki takdirde mana değişiklikten önceki gibidir. (Yani(مِنْهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ) şeklindedir.) Yoksa muzaf hazfıyla (مِنْ كُحْلِ عَيْنِ زَيْدٍ) şeklinde değildir. Çünkü öyle olmuş olsaydı, değişik iki itibarla bir şeyin kendisine tafdili kabilinden olmazdı. Zira o zaman sürme zat bakımından müteaddid olurdu.

(فَإِنْ قَدَّمْتَ عَلَى ذِكْرِ اسْمِ التَّفْضِيلِ ذِكْرَ الْعَيْنِ) ki bu gözdeki sürme mufaddalun aleyhtir (düşüktür)[800].(قُلْتَ مَا رَأَيْتُ كَعَيْنِ زَيْدٍ أَحْسَنَ فِيهَا الْكُحْلُ) Bunun aslı (مَارَأَيْتُ عَيْنًا أَحْسَنَ فِيهَا الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ) şeklindedir. Misâlde (عَيْنِ زَيْدٍ) sözü öne alınınca ikinci defa zikredilmesine gerek duyulmamıştır. Takdirini yapacak olursak (مَارَأَيْتُ عَيْنًا مُمَاثِلَةً لِعَيْنِ زَيْدٍ فِي أَصْلِ التَّكَحُّلِ أَحْسَنَ فِيهَا الْكُحْلُ مِنْ عَيْنِ زَيْدٍ) şeklindedir. Yahut manasının şöyle olduğunu söylersiniz. (مَارَأَيْتُ عَيْنًا كَعَيْنِ زَيْدٍ فِي كَوْنِهَا أَحْسَنَ فِيهَا الْكُحْلُ مِنْهُ فِي غَيْرِهَا) İzahlarımızdan açıkca anlaşıldığı gibi. Zeyd'in gözündeki sürmede başkalarında olmayan bir güzelliğin bulunduğu en kuvvetli şekilde ifade edilmektedir.

İsm-i tafdili ibtida manasıyla[801] refettiğiniz takdirde, metindeki son misalde her ne kadar onunla mamulu arasında görünür bir fasıla yok ise de, ameli caiz olmuştur. (Yani mübteda haber yapılmayıp, ism-i tafdil ve onun failinden ibaret sayılmıştır.) Çünkü bu, ilk misâlin feridir. (Ona hamledilir.) Aynı zamanda tafdil (مِنْ) i meceruruyla birlikte yukarda (مِنْ عَيْنِ زَيْدٍ) sözümüzle zikrettiğimiz gibi (sonunda) mukadderdir. (Dolayısıyla mezkur fasıla takdiren vardır.) (مِثْلَ وَلَا أَرَى) Musannifin (مِثْلَ) sözü hazfedilmiş mastarın sıfatı olarak mensubdur. (قُلْتَ مَارَأَيْتُ كَعَيْنِ زَيْدٍ ...قَوْلًا يُمَاثِلُ قَوْلَ الشَّاعِرِ) takdirindedir. Musannif benzerliğin aslını teşkil eden[802] lâfızla başlamak için beytin başını terketmiştir. Yine zikretmiş olduğu son misalde (yani (مَارَأَيْتُ كَعَيْنِ زَيْدٍ إلخ) misalinde) (أَحْسَنَ) nin mevsufunu (yani (عَيْنًا) sözünü) zikretmemiştir. Halbuki şiirle tam bir benzerliğin hasıl olması için, onun zikri gerekmektedir. Çünkü şiirdeki (وَادِيًا) sözü onun mukabilidir ve zikredilmiştir. İşte Musannifin böyle yapmayışının nedeni, ilkin zikredilen

800 - Şarih كَعَيْنِ زَيْدٍ sözünü kastedmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi nefiyden sonra üstündür (mufaddal'dır).
801 - Yani haberlikle.
802 - Bazı nüshalarda başlangıcını teşkil eden lafızla şeklindedir.

meşhur misâlin [803] daha kısasını açıklamak makamında bulunmasıdır. Beytin tamamı şöyledir:

(مَرَرْتُ عَلَى وَادِى السِّبَاعِ وَلاَأَرَى كَوَادِى السِّبَاعِ حِينَ يُظْلَمُ وَادِيًا)

(أَقَلَّ بِهِ رَكْبٌ أَتَوْهُ تَئِيَّةً وَأَخْوَفَ إِلاَّ مَاوَقَى اللهُ سَارِيًا)

Musannifin delil gösterdiği kısmın aslı:

(لاَأَرَى وَادِيًا أَقَلَّ بِهِ رَكْبٌ مِنْهُمْ فِى وَادِى السِّبَاعِ) şeklinde idi. Sonra (وَادِى السِّبَاعِ) sözü takdim edilince ikinci defa zikrine gerek duyulmadı. Kelimelerini açıklayacak olursak (الرَّكْبُ) lafzı, develere binmiş kimseler manasındadır. (التَّئِيَّةُ) lafzı, bir yerde kalmak ve acele etmemek anlamına gelir. (أَبِيَ) veya (أَىَّ) den müştaktır. Tıpkı (حَيِيَ) veya (حَيَّ) den müştak olan (التَّحِيَّةُ) gibidir. (سَارِيًا) lafzı, geceleyin gitmek manasına gelen (سُرًى) mastarından türemiştir. (لاَأَرَى) sözü ya gözle görmek anlamındaki (رُؤْيَة) den yahut da kalble (akılla) idrak etmek anlamındaki (رُؤْيَة) den müştakdır. İlk durumda (وَادِيًا) sözü onun mefuludur ve (كَوَادِى السِّبَاعِ) sözü ise ona takdim edilmiş hâldir. İkinci durumda (وَادِيًا) sözü ilk mefuludur ve (كَوَادِى السِّبَاعِ) sözü de ikinci mefulüdür. Her iki takdirde (حِينَ يُظْلَمُ) sözü [804] kefden anlaşılan teşbih manasına zarftır. (وَلاَأَرَى) Sözündeki vav harfi ya itiraziye, ya da haliyedir. (Yani ya cümle-i muterizenin başındadır ya da cümle-i haliye'nin başındadır.) (أَقَلَّ) sözü (وَادِيًا) sözünün sıfatıdır. (بِهِ) Sözündeki harfi cer (أَقَلَّ) sözüne müteallıktır (ilişiktir.) Mecrur zamir (وَادِيًا) sözüne racidir. (رَكْبٌ) sözü (أَقَلَّ) sözünün failidir. (أَتَوْهُ) cümlesi (رَكْبٌ) sözünün sıfatıdır.

---

803 - Yani مَارَأَيْتُ رَجُلاً أَحْسَنَ فِى عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِى عَيْنِ زَيْدٍ misalinin.

804 - يُظْلَمُ meçhul sığasındadır. - Murib - O zaman mana أَظْلَمَ اللهُ اللَّيْلَ şeklindedir. Yani جَعَلَهُ مُظْلِمًا demektir.

(تَتِيَّةً) sözü (أَقَلَّ) sözünün (رَكْبٌ) sözüne nisbetindeki belirsizliği açıklayan temyizdir. Yahut mastarlıkla mensubdur. Yani (إِتْيَانًا تَتِيَّةً) şeklindedir [805]. (أَخْوَفَ) sözü (أَقَلَّ) sözü üzerine atfedilmiştir. Meful manasındadır. (En çok korkulan anlamındadır.) (وَادِيًا) sözüne râci olan müstekin zamir onun naibi failidir. Anlamı netice itibariyle (وَادِيًا أَقَلَّ بِهِ رَكْبٌ مِنْهُمْ بِوَادِي السِّبَاعِ وَأَخْوَفَ مِنْهُ) şeklindedir. ((مِنْهُمْ) sözündeki zamir (رَكْبٌ) sözüne râcidir).(مَاوَقَى) sözündeki (مَا) lafzı mastariyedir. (سَارِيًا) sözü, başka bir deyişle (رَكْبًا سَارِيًا) sözü (وَقَى) fiilinin mefuludur, Müstesna müferrağdır. (Yani amilin iktizasına göre irab-edilir.) Yani(وَادِيًا أَقَلَّ وَأَخْوَفَ فِي كُلِّ وَقْتٍ إِلاَّ فِي وَقْتِ وِقَايَةِ اللهِ تَعَالَى سَارِيًا) manasındadır.[806] En geniş şekliyle şöyle tefsir edebiliriz:

مَرَرْتُ عَلَى وَادٍ مَنْسُوبٍ إِلَى السِّبَاعِ لِكَثْرَتِهَا فِيهِ وَالْحَالُ أَنِّي لاَأَرَى مِثْلَ وَادِي السِّبَاعِ حِينَ أَحَاطَ بِهِ الظَّلاَمُ وَادِيًا يَكُونُ تَوَقُّفُ الرَّكْبِ بِهِ أَقَلَّ مِنْ تَوَقُّفِهِمْ بِوَادِي السِّبَاعِ وَيَكُونُ ذَلِكَ الْوَادِي أَخْوَفَ مِنْ وَادِي السِّبَاعِ فِي كُلِّ وَقْتٍ إِلاَّ فِي وَقْتِ وِقَايَةِ اللهِ تَعَالَى رَكْبًا سَارِيًا بِاللَّيْلِ فِيهِ عَنِ الآفَاتِ وَالْمَخَافَاتِ)

Şayet bunu meşhur olan ilk ibareyle tabir etmeğe kalksak: (وَلاَأَرَى وَادِيًا أَقَلَّ بِهِ رَكْبٌ أَتَوْهُ مِنْهُ بِوَادِي السِّبَاعِ) deriz. Eğer ikinci ibareyle tabir edecek olursak (وَلاَأَرَى وَادِيًا أَقَلَّ بِهِ رَكْبٌ أَتَوْهُ مِنْ وَادِي السِّبَاعِ) deriz. Musannif kitabın başında Kelime ya kendi başına bir anlam taşır yada taşımaz ve kendi başına anlam taşıyan da ya üç zamandan birine bitişir yada bitişmez.» diyerek her birinin tarifi anlaşılacak şekilde kelimeyi üç kısıma ayırınca, bu kadarla yetinmemiş bilakis isim bahsinin başında, ismi tarif etmiştir. Sıra fiil bahsine gelince de aynı yolu takib ederek başında fiili tarif etmiştir.

---

805 - Mevsuf takdir edeceğine muzaf takdir etseydi daha açık olurdu. Yani إِتْيَانَ تَتِيَّةٍ demek istiyoruz.

806 - Anlaşılan müstesnada amil olarak أَخْوَفَ ve أَقَلَّ sözlerini görmektedir.

FİİL

(اَلْفِعْلُ مَادَلَّ) Yani delalet eden kelimedir. (عَلَى مَعْنًى كَائِنٍ فِي نَفْسِهِ) Musannifin (نَفْسِهِ) sözündeki zamir, ism-i mevsul olan (مَا) ya racidir. Kelimeden ibarettir.

Mananın, kelimenin içinde oluşundan maksad, başka bir şeyin eklenmesine ihtiyaç duymadan kelimenin ona delâlet edişidir. Çünkü müstakil bir mefhumdan ibarettir. Diğer tarafdan (نَفْسِهِ) sözündeki zamiri manaya râci yapmak da mümkündür. O zaman mananın başlıbaşına oluşundan maksat müstakil bir mefhumdan ibaret bulunuşudur. Dolayısıyla «mananın kelimenin içinde oluşu» ile «mananın başlı başına oluşu» terimleri aynı kapıya çıkmaktadır. Kısacası mana müstakil bir mefhumdan ibarettir. Fakat kitabın başındaki hasra (Yani (لِأَنَّهَا إِمَّا أَنْ تَدُلَّ عَلَى مَعْنًى فِي نَفْسِهَا...) sözüne) uygun olan şey zamiri (kelimeden ibaret olan) (مَا) lafzına râci kılmaktır. (Zamirin müennes olmasından ötürü) açıkca anlaşılmaktadır.

Bir fiil üç mana içerir. İlki mastar manası olan hadestir. İkincisi za mandır. Üçüncüsü herhangi bir faile nisbet mefhumudur. Şüphesiz ki herhangi bir faile nisbet edilmek harflere mahsus bir manadır. (Hadesin nisbet edileceği zat düşünülmedikçe nisbet düşünülemez.) İki tarafı [807] tasavvurda alettir.[808] O bakımdan müstakil bir mefhum değildir. Netice olarak, metinde geçen (مَعْنًى فِي نَفْسِهِ) sözüyle kastedilen bu nisbet değildir. Musannif mezkur manayı (şimdi söyleyeceği gibi) üç zamandan birine birleşmekle vasıflayınca, ondan kastedilenin «hades» olduğu belli olmuştur [809]. Öyleyse burada mana sözüyle murad edilen mutabıki anlamı değildir. (Zira o zaman üçü de kastedilmiş olmaktadır.) Bilâkis daha genel bir şeydir.

807 - Yani müsned ile müsnedün ileyhi.

808 - Birinin müsned, diğerinin müsnedün ileyh oluşu onunla gerçekleşir.

809 - Çünkü فِي نَفْسِهِ kaydıyla nisbet manasını çıkarmış, geriye zaman ve hades kalmıştır. Zamanı da ayrıca zikredince yanlız hadesin kastedildiği anlaşılmıştır.

(Çünkü fiilin tarifine bakarak tazammunî delalet kastedsek, ismin ve harfin tarifinde zikredilenle uyuşmaz. Zira onlarda mutabıki delalet kastedildiğinde şüphe yoktur. Bununla birlikte üçünün tarifinde geçen "mana" kelimesinin tek bir şey olması lazımdır. İşte şarih gördüğünüz cevabı vermektedir. Yani ismin ve harfin tarifine nisbetle mutabıki delâletle kendini gösteren ve fiilin tarifine nisbetle tazammunî delâletle kendini gösteren umumi bir mana mefhumudur.) Burada tezammunî delaletle kendini göstermektedir.

Musannifin (فِي نَفْسِهِ) kaydıyla harf çıkmaktadır. Zira mana itibariyle müstakil değildir. (مُقْتَرِن) vaz esnasında (بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ) kendisine delâlet eden lafızdan anlaşılan mefhumda üç zamandan biri de bulunacak. «Mana» kelimesinin ikinci sıfatıdır. Bu kayıtla fiilin tarifinden isim çıkmış olmaktadır.

Vaz esnasında» sözümüzle, isim fiiller çıkarlar. Zira onlar daha önce geçtiği gibi ya mastarlardan yada başkalarından nakledilmişlerdir.

Diğer tarafdan (عَسَى) ve (كَادَ) gibi zamandan tecrid edilmiş fiiller tarife girerler. Çünkü vaz esnasında manaları üç zamandan birine bitişiktir.

Ayrıca, (iki zamana - hale ve istikbâle - delâlet eden) muzari, metinde geçen (مُقْتَرِن بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ) ibaresinin içine girer. Çünkü iki zaman taşıyınca, bir zamanı zaten taşımış olmaktadır. Her birisine ayrı bir vazla bitişmektedir. Vazlar birden fazla olunca ortaklık ârız olmuştur. (وَمِنْ خَوَاصِّهِ) yani fiilin özelliklerindendir. (دُخُولُ قَدْ) Çünkü (قَدْ) lafzı, ya maziyi hâl'e yaklaştırmak veya fiilin vukuunu azaltmak veya tekid etmek için kullanılır. Bu işlerden herhangi birisi fiilden başkasında söz konusu olmaz. (وَدُخُولُ السِّينِ وَسَوْفَ) Zira ilki yakın geleceğe, ikincisi uzak geleceğe delâlet eder. (وَدُخُولُ الْجَوَازِمِ) Çünkü (لَمْ) ve (لَمَّا) gibi ya fiil nefyi için veya emir lamı gibi fiil talebi için veya nehiy lâ'sı gibi fiil nehyi için veya şart edatları gibi, bir şeyin fiile bağlanışı için vaz edilmişlerdir. Bu manalar ancak fiilde tasavvur edilebilirler. (وَلُحُوقُ تَاءِ التَّأْنِيثِ) Musannifin (دُخُولُ قَدْ) sözüne matufdur. Sakin olan müenneslik ta'sı yalnız fiilin sonuna katılır. Zira failin müennesliğine delâlet ettiğinden sadece faili olan şeye katılır.

Sıfata gelince, sonuna kendisinin ve failinin müennesliğine delalet eden harekeli ta harfi geldiği için buna ihtiyaç duymamıştır. Böylece sakin tenis tası kesin olarak fiile has kalmıştır. (سَاكِنَةً) tenis ta'sından haldir. Musannif bu sözüyle harekeli olandan kaçınmıştır. (وَلُحُوقُ نَحْوِ تَاءِ فَعَلْتُ)

Musannif (نحو تاء فعلتُ) sözüyle, harekeli, merfu ve bariz olan muttasıl zamirleri kastedmiştir. Bu nedenle (فَعَلْنَ) vezninin nun'u da içine girer. Durum böyledir. Çünkü fail zamiri ancak faili olan bir şeye gelir. Fail ya fiile yada ferine (ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe gibi) mahsustur.

Zamirin iki nevinden (yani bariz ve müstetir olanından) biri verilmemek suretiyle ferin derecesi düşürülmüştür. Sebebi fer ile aslın birbirine eşitliği lazım gelmemesidir. (Müstetir değil) bariz zamir fere verilmemiştir. Zira gizli olan daha hafif, daha kısadır. O bakımdan ortak kılınmaya daha münasib ve layıktır.

MAZİ FİİL

(اَلْمَاضِي مَادَلَّ) Yani asıl vazı itibarıyla delalet eden bir fiildir. (Asıl vazı itibarıyla dedik.) Çünkü delalet denince ilk akla gelen odur. (عَلَى زَمَانٍ قَبْلَ زَمَانِكَ) Zat itibarıyla[810] tekaddüm etmek üzere şimdiki zamana mütekaddim olan bir zaman dilimine delalet eder. Şübhesiz ki zaman dilimlerinin birbirine tekaddümü zat itibarıyladır, zaman itibarıyla değildir. bu nedenle zamanın da zamanı (yani ona zarflık edecek ayrı bir zaman daha olması) lazım gelmez.

Musannifin (مَادَلَّ عَلَى زَمَانٍ) sözü bütün fiillere şamildir. (قَبْلَ زَمَانِكَ) sözü diğerlerini çıkarır. İsm-i mevsul[811] fiilden ibaret olduğu için tarifin ağyare mani olmak vasfı أَمْسِ gibisiyle bozulmamaktadır. Diğer taraftan delalet lafzıyla asıl vazı itibariyle olan delalet kastedildiğinden tarifin ağyare mani olmak vasfı... (لَمْ يَضْرِبْ) gibisiyle bozulmamaktadır[812]. Yine efrada cami olmak vasfı da (إِنْ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ) gibisiyle bozulmamaktadır[813]. (مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ) Hazfedilmiş mübtedanın haberidir. Yani (هُوَ مَبْنِيٌّ إلخ) demektir. Zamir maziye racidir. Fetha melfuz da olabilir (ضَرَبَ) gibi, mukadder de olabilir (رَمَى) gibi. Hareke üzerine mebni kılınmıştır. Halbuki mebnilikte asıl olan sukundur. Bunun nedeni, isim yerine gelmesi ve şart ve ceza olarak vuku bulması yüzünden muzariye benzemesidir. (Muraba bir nevi yakınlığı vardır.) Mesela (زَيْدٌ ضَارِبٌ) yerine (زَيْدٌ ضَرَبَ) ve (إِنْ تَضْرِبْنِي أَضْرِبْكَ) yerine (إِنْ ضَرَبْتَنِي ضَرَبْتُكَ) deyişiniz gibi. Fetha olmasına (yani kesra ve zamme olmamasına) gelince onun da sebebi en hafif hareke oluşudur. (مَعَ غَيْرِ

---

810 - Zaman itibarıyla değil.
811 - Mevsuf olması da caizdir. Nekre ile tefsir etmesi mevsufluğuna işaret sayılabilir.
812 - Geçmişe delalet etmekle birlikte mazi fiil değildir.
813 - Mazi oluşuna rağmen misalde geçmişe delalet etmemektedir.

(الضَّمِيرِ الْمَرْفُوعِ الْمُتَحَرِّكِ) Onunla olduğu zaman sukun üzerine mebni kılınır. Mesela (ضَرَبْنَ) den (ضَرَبْنَا) ya kadarkiler gibi. Fiilin faile (yani zamire) bitişikliğinin çok kuvetli olması nedeniyle tek bir kelime gibi olan yerde, peşpeşe dört harekenin biraraya gelişini çirkin gördükleri için böyle yapmaktadırlar.

Musannif (ضَرَبَا) gibisinden kaçınmak için, merfu zamiri harekeli olmakla kayıtlamıştır. Zira o, fetha üzerine mebnidir. (وَمَعَ غَيْرِ الْوَاوِ) Vav'la beraber olduğunda ona uygunluk arzetmesi için zammelenir. Ya (ضَرَبُوا) misalinde görüldüğü gibi lafzi olur yada (رَمَوْا) misalinde olduğu gibi takdiri olur.

MUZARİ FİİL

(اَلْمُضَارِعُ مَاأَشْبَهَ) Yani benzeyen fiildir. (اَلْاِسْمَ بِأَحَدِ حُرُوفِ نَأَيْتُ) Yani önünde (نَأَيْتُ) harflerinden biriyle beraberken[814] isme benzer. (نَأَيْتُ) kelimesinin bünyesinde toplamış olduğu dört harfi kastedmektedir. Bu benzerlik şundan ötürüdür. (لِوُقُوعِهِ) Yani mezkur fiilin vuku bulmasından ötürüdür. (مُشْتَرَكًا) Sahih olan görüşe göre hal ve istikbal arasında müşterek olmasıdır. Tıpkı ismin değişik manalar arasında ortak olması gibi. Mesela (اَلْعَيْنُ) kelimesi değişik manalara gelir. (وَتَخْصِيصِهِ) Mecrur okuyunuz. Çünkü (وُقُوعِهِ) sözüne matuftur. Yani bu benzerlik ancak bahsedilen fiilin müşterek mana taşıyışı ve istikbal ve halden birine yani istikbale sin ve (سَوْفَ) eklerinden biriyle tahsisi sebebiyledir. (بالسِّين) Yakın gelecek içindir. (وَسَوْفَ) Uzak gelecek içindir. Daha önce bahsedilmiştir.

814 - Yani "ba" harfi (أَشْبَهَ) fiiline müteallik değildir. Bilakis zarfi müstekardır,

Tıpkı ismin karineler aracılığıyla birçok manasından birine tahsis edilişi gibi.

Musannif muzariyi isme benzerliğiyle tarif eder. Zira muzari adını alışı bu anlam itibarıyladır. Çünkü muzaraat sözlükte benzemek anlamına gelmektedir. (الضَّرْعُ) dan[815] alınmıştır. Birbirine benzeyen bu iki tür kelime sanki aynı memeden süt emmiş ve süt kardeş olmuştur. (فَالْهَمْزَةُ) Bahsedilen dört harf içersinde hemze (لِلْمُتَكَلِّمِ مُفْرَدًا) ister müzekker ister müennes olsun farketmez (أَضْرِبُ) gibi. (وَالنُّونُ لَهُ مَعَ غَيْرِهِ) Yani başkasıyla birlikteyken mütekellime kullanılır. Bu başkası ister bir kişi olsun, ister daha çok kişi olsun farketmez. Mesela (نَضْرِبُ) gibi. Sanki bunlar (أَنَا) ve (نَحْنُ) kelimelerinden alınmış gibidirler. (وَالتَّاءُ لِلْمُخَاطَبِ) Müfred, tesniye, cemi, müzekker veya müennes olması bir şey değiştirmez. (وَلِلْمُؤَنَّثِ الْوَاحِدِ وَالْمُؤَنَّثَيْنِ غَيْبَةً) Musannifin (غَيْبَةً) sözünü hal yaparız. Yani (غَائِبَاتٍ) demektir[816]. Veya muzaf takdiriyle (ذَوَىْ غَيْبَةٍ) demektir[817]. (وَ الْيَاءُ لِلْغَائِبِ غَيْرَ هُمَا) Zikredilen iki kısmın - yani müfred müennes ile tesniye müennesin - gayrısındadır. (Yani müfred müzekker, tesniye müzekker, cemi müzekker gaiblerdedir ve cemi müennes gaibdedir.) Musannifin (غَيْرَ هُمَا) sözü ya (الْغَائِبِ) sözünden bedel olarak mecrurdur. Her ne kadar izafetle marifelik kazanmasa da, halis bir nekra olmaktan çıkmıştır. Sıfatlanmış nekra kuvvetindedir[818]. Veya hal olarak mensubtur. Bu daha iyidir. Çünkü yukarda geçen (غَيْبَةً) sözüne uygunluk arzeder. (حُرُوفُ الْمُضَارَعَةِ مَضْمُومَةٌ فِي الرُّبَاعِيِّ) Yani mazisi dört harfli olanlarda mazmumdur. Bu fiilin bütün harfleri ister

815 - (الضَّرْعُ) kelimesi "meme" demektir.

816 - Manaya nisbetle cemi yapmıştır/es- Seyalkoti.

817 - Lafza nisbetle tesniye yapmıştır./es- Seyalkoti.

818 - Gizli soruya cevaptır. "Marife isimden nekra isim bedel kılındığında sıfatlanması lazımdır."

asli olsun (يُدَحْرِجُ) gibi. İsterse bazısı zaid olsun (يُخْرِجُ) gibi. (وَمَفْتُوحَةٌ فِيمَا سِوَاهُ) Yani mazisi dört harfli olanların haricindekilerde meftuhtur. Mesela (يَتَدَحْرَجُ) ve (يَسْتَخْرِجُ) gibi. (وَلَايُعْرَبُ مِنَ الْفِعْلِ غَيْرُهُ) İrab edilmesini gerektiren bir sebebin olmamasından ötürü[819] irab edilmez.

Musannifin bu sözü (إِنَّمَا يُعْرَبُ الْمُضَارِعُ) demek kuvvetinde olduğu için şu sözün ona irtibatı sahih olmuştur: (إِذَا لَمْ يَتَّصِلْ بِهِ نُونُ تَأْكِيدٍ) [Şayet böyle bir mukadder takdir etmeyip (إِذَا) zarfını (لَايُعْرَبُ) sözüne müteallık yaparsak mana bozulur.] Tekid nunu ister şeddeli, isterse şeddesiz olsun farketmez. (وَلَا نُونُ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ) Çünkü bunlardan biri muzariye bitişirse, muzari mebni olur. Zira bunlar fiil ile mükemmel bir şekilde kaynaşmış olduklarından, kelimenin bir parçası menzilesindedirler. İrab onlardan önce getirilse, kelimenin ortasına getirilmiş gibi olmaktadır. Şayet onların kendilerine icra edilse, gerçekte başka bir kelimeye icra edilmiş olmaktadır. Diğer taraftan muzarideki cemi müennes nunu, mazideki cemi müennes nununa benzediğinden makablinin sakin olması gerekmektedir. O bakımdan makabli irab kabul etmez. (وَإِعْرَابُهُ رَفْعٌ وَنَصْبٌ) Bunlarda isme ortaktır. (وَجَزْمٌ) Fiile mahsustur. Tıpkı cerrin isme mahsus oluşu gibi. (فَالصَّحِيحُ مِنْهُ) Nahivcilerin dilinde sahih demek son harfi illetli harf olmayan demektir. (اَلْمُجَرَّدُ مِنْ ضَمِيرٍ بَارِزٍ مَرْفُوعٍ) muttasıl zamiri kastedmektedir. (لِلتَّثْنِيَةِ) İster müzekker olsun (يَضْرِبَانِ) gibi isterse müennes olsun (تَضْرِبَانِ) gibi. (وَالْجَمْعِ الْمُذَكَّرِ) Mesela (يَضْرِبُونَ) ve (تَضْرِبُونَ) gibi. (وَالْمُؤَنَّثِ) Mesela (يَضْرِبْنَ) ve (تَضْرِبْنَ) gibi. (وَالْمُخَاطَبِ الْمُؤَنَّثِ) Mesela (تَضْرِبِينَ) gibi. Bunların dışında

819 - Yani faillik, mefulluk ve izafet manaları tevarüd etmemektedir. Diğer taraftan isme benzeyiş de yoktur.

kalanlar dört tanedir. İlki, müfred müzekker gaibdir (يَضْرِبُ) gibi. İkincisi, müfred müzekker muhatab ile müfred müennes gaibedir. (تَضْرِبُ) gibi. Üçüncüsü müfred mütekellimdir (أَضْرِبُ) gibi. Dördüncüsü mütekellim meal ğayridir (نَضْرِبُ) gibi. (بِالضَّمَّةِ) Ref halinde böyledir. (وَالْفَتْحَةِ) Nasb halinde böyledir. (لَفْظًا) Yani zamme ile fetha (hakikaten veya hükmen) telaffuz edilmiş bir durumdadırlar. (وَالسُّكُونِ) Cezm halinde böyledir. (مِثْلُ يَضْرِبُ) ve nasbına misal (لَنْ يَضْرِبَ) gibidir. Cezmine maisal (لَمْ يَضْرِبْ) gibidir. (وَالْمُضَارِعُ الْمُتَّصِلُ بِهِ ذَلِكَ) Yani kendisine bariz merfu zamirin bitiştiği muzariye gelince - ki bu beş yerdedir - (بِالنُّونِ) Ref halinde böyledir. (وَحَذْفِهَا) Yani nasb ve cezm halinde nunun hazfıyladır. Nasb hali cezm haline tabi olmaktadır. Tıpkı isimlerde nasbın cerre tabi oluşu gibi[820]. (مِثْلُ يَضْرِبَانِ) ve (تَضْرِبَانِ) gibi. (وَيَضْرِبُونَ) ve (تَضْرِبُونَ) gibi. (وَتَضْرِبِينَ) Nasb ve cezm hallerinde ise (لَنْ يَضْرِبَا) ve (لَمْ يَضْرِبَا) gibidir. (وَالْمُضَارِعُ الْمُعْتَلُّ الْآخِرِ بِالْوَاوِ وَالْيَاءِ بِالضَّمَّةِ تَقْدِيرًا) Ref halindeyken böyledir. Çünkü vav'ın ve ya'nın üzerinde zamme ağır kaçar. Bu nedenle (يَدْعُو) ve (يَرْمِي) dersiniz. (وَالْفَتْحَةِ لَفْظًا) Nasb halindeyken böyledir. Çünkü fetha üzerinde ağırlık yapmaz. (لَنْ يَدْعُوَ) ve (لَنْ يَرْمِيَ) gibi. (وَالْحَذْفِ) Yani cezm halinde vav'ın ve ya'nın hazfiyledir. Zira cezm edici edat hareke bulamayınca ona münasib olan[821] harfi düşürmüştür. Mesela (لَمْ يَغْزُ) ve (لَمْ يَرْمِ) gibi. (وَالْمُضَارِعُ الْمُعْتَلُّ الْآخِرِ

820 - (مُسْلِمِينَ) gibi.

821 - Düşme kabiliyetini taşıyışı itibarıyla illet harfi ile hareke arasında benzerlik vardır./İsam-ud Din.

(بِالْأَلِفِ بِالضَّمَّةِ وَالْفَتْحَةِ تَقْدِيرًا) Çünkü elif hareke kabul etmez. Böylece (يَرْضَى) ve (لَنْ يَرْضَى) dersiniz. (وَالْحَذْفِ) Yani cezim halinde elif hazfedilir. Böylece (لَمْ يَرْضَ) dersiniz.

(وَيَرْتَفِعُ الْمُضَارِعُ إِذَا تَجَرَّدَ عَنِ النَّاصِبِ وَالْجَازِمِ نَحْوُ يَقُومُ زَيْدٌ) İster kendisindeki amil - Musannifin ibaresinden ilk akla gelen o olduğu gibi - bu teecerrüd kabul edilsin, nitekim Kufelilerin görüşü budur. İsterse isim yerinde vaki oluşu kabul edilsin, nitekim Basralıların görüşü budur, fark etmez. Mesela (زَيْدٌ يَضْرِبُ) gibi. [Yani (زَيْدٌ ضَارِبٌ) misaline benzer] ve (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَضْرِبُ) gibi. [Yani (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ) misaline benzer.] ve (رَأَيْتُ رَجُلاً يَضْرِبُ) gibi. [Yani (رَأَيْتُ رَجُلاً ضَارِبًا) misaline benzer][822]. Muzari ismin yerine gelmekle merfu olmuştur. Çünkü o zaman isim gibi olmaktadır ve kendisine isimdeki irabın en kuvvetlisi ve en önde geleni yani merfuluk verilmiştir.

Basralıların bu açıklamalarına bir itiraz gelmektedir. Muzari, şüphesiz ki isim yerinde vaki olmadığı zaman da merfudur. Mesela sıla olduğu zaman durum böyledir. (اَلَّذِى يَضْرِبُ) gibi. Yine (سَيَقُومُ) ve (سَوْفَ يَقُومُ) gibi yerlerde ve (كَادَ) nin haberinde (كَادَ زَيْدٌ يَقُومُ) gibi ve (يَقُومُ الزَّيْدَانِ) gibi[823] yerlerde durum böyledir.

Bu itiraza şöyle cevab verilmeğe çalışılmıştır. İçlerinden (اَلَّذِى يَضْرِبُ) ve (يَقُومُ الزَّيْدَانِ) gibilerine gelince buralarda ismin yerine gelmiştir deriz. Çünkü (اَلَّذِى ضَارِبٌ هُوَ) diyebilirsiniz ve (ضَارِبٌ) sözünü mukaddem haber yapabilirsiniz. [(يَقُومُ الزَّيْدَانِ) sözünün yerine söylenen]

822 - Muzari buralarda, merfu, mecrur ve mensub ismin yerindedir.
823 - İsm-i fail daha önce bahsedilen şartlara itimad etmeden bu şekilde amel edemez.

(قَائِمَانِ الزَّيْدَانِ) Misali de böyledir. [Yani (قَائِمَانِ) sözünü mukaddem haber yapabilirsiniz.] Her ne kadar isim olduğu takdirdeki irab, fiil olduğu takdirdeki irabtan farklı olsa da bize muzarinin isim yerine gelmesi yetmektedir.

(سَيَقُومُ) Gibisine gelince, buradaki (سَيَقُومُ) sözü, sin harfiyle birlikte ismin yerine gelmiştir. Yoksa sadece (يَقُومُ) sözü değil... Sin harfi kelimenin cüzlerinden biri gibidir. (سَوْفَ) lafzı ise sin harfi hükmündedir. (كَادَ زَيْدٌ يَقُومُ) gibisine gelince, deriz ki: (كَادَ) nin haberinin aslı isimdir. İnşaallah "Mukarebe fiilleri" bölümünde zikredilecek olan nedenden ötürü aslından uzaklaşılmıştır.

MUZARİYİ NASBEDENLER

(وَيَنْتَصِبُ) Yani muzari (بِأَنْ) telaffuz edilmiş durumdadır. (وَلَنْ) Ferra bunun aslının (لَا) olduğunu ve elif'in nuna kalbedildiğini söylemiştir. Halil'de "Aslı (لَاأَنْ) şeklindedir. Sonra (لَنْ) olarak kısaltılmıştır. " demiştir. Tıpkı (أَيُّ شَيْءٍ) lafzının (أَيْشٍ) şeklinde kısaltılışı gibi. Sibeveyh ise başlı başına bir harf olduğunu söylemiştir. (وَإِذَنْ) Aslının (إِذْ أَنْ) olduğu sonra hafifletildiği söylenmiştir. Diğer taraftan aslının zarf için gelen (إِذْ) olduğu sonra mahzuf muzafun ileyhden karşılık olarak tenvinlendiği söylenmiştir. (وَكَيْ وَبِأَنْ مُقَدَّرَةً بَعْدَ حَتَّى) Mesela (سِرْتُ حَتَّى أَدْخُلَهَا) gibi. (وَبَعْدَ لَامِ كَيْ) Mesela (سِرْتُ لِأَدْخُلَهَا) gibi. (وَبَعْدَ لَامِ الْجُحُودِ) Bu lam (كَانَ) nin nefyedilen

haberine duhul eder. Cerr edicidir. Zaiddir. Allahu Teala'nın (وَمَاكَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ) sözü gibi[824].

Bu üçünde (أَنْ) takdir edilmesi gerekmektedir. Zira cerr amelini yaptıklarından fiillere duhulü imkansızdır. (أَنْ) lafzı yardımıyla fiiller mastar yapılırlar. (وَبَعْدَ الْفَاء) Mesela (زُرْنِى فَأُكْرِمَكَ) gibi. (وَبَعْدَ الْوَاوِ) Mesela (لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تُعْطِيَنِى حَقِّى) gibi. (وَبَعْدَ أَوْ) Mesela (لَاتَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ) gibi. Şübhesiz ki vav ile fa atıf harfleridir. İnşadan sonra gelmişlerdir. Halbuki, haberin inşaya atfedilmesi caiz değildir. Bu nedenle inşadan anlaşılan müfrede (yani mastara) başka bir müfredin atfı kabilinden olması için muzari fiil (mastar teviliyle) cümle olmaktan çıkartılır. O zaman (زُرْنِى فَأُكْرِمَكَ) misalinin manası (لِيَكُنْ زِيَارَةٌ مِنْكَ لِى فَإِكْرَامٌ مِنِّى إِيَّاكَ) şeklinde olmaktadır. Yine (لَاتَأْكُلْ إلخ) misalinin manası (لَايَكُنْ مِنْكَ أَكْلُ السَّمَكِ وَشُرْبُ اللَّبَنِ مَعَهُ) şeklinde olmaktadır.((أَوْ) harfine gelince böyle hallerde ya (إِلَى) manası taşır, yada (إِلَّا) manası taşır. İlk takdirde harfi cerr olur ve isme duhulu gerekir. İkinci takdirde mabadi müstesna olur ve müstesna bilindiği gibi isimdir[825].) (فَأَنْ) kendisiyle muzarinin nasbedildiği (أَنْ) (مِثْلُ أُرِيدُ أَنْ تُحْسِنَ إِلَّى) Fethayla olan nasbına misaldir. (وَمِثْلُ أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) Nun'un hazfiyle olan nasba misaldir. (وَكَلِمَةُ أَنِ الَّتِى تَقَعُ بَعْدَ الْعِلْمِ) Zan manasında olmadığı zaman demek istemektedir. [Çünkü (عَلِمَ) bazen kuvvetli zan manasında kullanılır.] (هِيَ أَنِ الْمُخَفَّفَةُ مِنْ أَنَّ الْمُثَقَّلَةِ) ,Çünkü hafifletilmiş olan (أَنْ) lafzı tahkik içindir. (Yani kuvvetlendirmek ve vukuunu belirtmek

824 - Enfal suresi ayet 33.
825 - Fazıl Emir.

içindir.) Böylece bilmek işine uygun düşmektedir. Ama nasb edici (أَنْ) lafzı böyle değildir. O ummak ve tama etmek manası taşır. Dolayısıyla uygunluk arzetmez. (وَلَيْسَتْ) Yani (عَلِمَ) fiilinden sonra gelen (أَنْ) kelimesi (هٰذِهِ) Yani nasb edici (أَنْ) değildir. (نَحْوُ عَلِمْتُ أَنْ سَيَقُومُ وَأَنْ لَايَقُومُ وَأَنِ الَّتِي تَقَعُ بَعْدَ الظَّنِّ فَفِيهَا الْوَجْهَانِ) Çünkü zan, çoğunlukla vuku bulmaya delalet edişi itibarıyla tahkik manası ifade eden (أَنْ) kelimesine uygunluk arzeder. Kesinliğe delalet etmeyişi itibarıyla da mastar için gelen (أَنْ) kelimesine benzer. Bu nedenle zandan sonra her ikisinin gelmesi mümkün olur. Kısaca zan fiilinden sonra iki ihtimal mevcuttur. (وَلَنْ مِثْلُ لَنْ أَبْرَحَ وَمَعْنَاهَا) Yani (لَنْ) kelimesinin manası (نَفْيُ الْمُسْتَقْبَلِ) Tekidli bir şekilde nefyeder. Ebedilik ifade edecek şekilde nefyetmez. Aksi takdirde Allahu Teala'nın (فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لِي أَبِي) sözünde[826] çelişki olması lazım gelmektedir. Çünkü (لَنْ) kelimesi ebediliği ve (حَتّٰى) kelimesi ise sonu olmayı gerektirir. (وَإِذَنْ) Muzarinin kendisiyle nasbedildiği (إِذَنْ) kelimesi (إِذَا لَمْ يَعْتَمِدْ مَا بَعْدَهَا عَلَى مَا قَبْلَهَا) Yani mabadi, makabline mamul olmazsa demek istemektedir. Çünkü mabadi şayet makabline itimad ederse nasbedilmez. Zira zayıf bir amil olması nedeniyle makabline itimad eden muzaride amele kadir olmamaktadır. Muzari hükmen (إِذَنْ) kelimesinden önce gelmiş gibidir[827]. (وَكَانَ) Musannifin (لَمْ يَعْتَمِدْ) sözüne atfedilmiştir. Yani (إِذَنْ) kelimesinin amel etmesi iki şarta bağlıdır. İlki mabadinin makabline itimad etmemesidir. İkincisi (اَلْفِعْلُ الْمَذْكُورُ بَعْدَهَا مُسْتَقْبَلاً) Müstakbel olması şart koşulmuştur. Zira (إِذَنْ) in medhulu, bir cevaptır ve cezadır. Bunlar[828] yalnız gelecek

826 - Yusuf suresi ayet 80.
827 - Yani makablinde amel edemiyen zayıf bir mamul durumundadır.
828 - Yani cevap ve ceza.

zamanda olur. Mezkur iki şarttan biri olmazsa, mesela (أَنَا إِذَنْ أُحْسِنُ إِلَيْكَ) gibi ve sizinle konuşan birine (إِذَنْ أَظُنُّكَ كَاذِبًا) sözünüz gibi, yahud her iki şart olmazsa mesela sizinle konuşan birisine (أَنَا إِذَنْ أَظُنُّكَ كَاذِبًا) deyişiniz gibi, o zaman ref vacib olur. (مِثْلُ) Müslüman olduğunu söyleyen kimseye (إِذَنْ تَدْخُلَ الْجَنَّةَ) deyişiniz gibi. Musannif yalnızca gelecek zamanı ifade eden bir misal vermiştir.

Metindeki (إِذَنْ) sözü mübtedadır. (إِذَا لَمْ يَعْتَمِدْ) sözü ibarenin zımnından anlaşılan (إِذَنْ) lafzıyla nasbedilme işine zarftır. Şerhederken buna işaret etmiştik[829] ve (مِثْلُ إِذَنْ تَدْخُلَ الْجَنَّةَ) sözü mübtedanın haberidir.

(إِذَنْ) kelimesinin yukardaki misalle örneklendirilişi diğer kardeşlerinin [yani (أَنْ لَنْ كَيْ) kelimelerinin] örneklendirilişi gibidir[830]. Şu kadar var ki onunla muzarinin nasbedilebilmesi için iki şart koşulunca, bu şartlara mübteda ile haber arasında işaret edilmiştir. (وَإِذَا وَقَعَتْ) Yani (إِذَنْ) kelimesi (بَعْدَ الْوَاوِ وَالْفَاءِ فَالْوَجْهَانِ) iki vecih caizdir. İlki atıf esnasında (إِذَنْ) kelimesinin makabline itimadı zayıfladığı için muzariyi nasbetmeniz caizdir. Çünkü matuf bir cümle olduğundan müstakildir. Diğer taraftan zayıf da olsa atıf esnasında itimadın bulunduğuna itibarla muzariyi refedebilirsiniz. (وَكَيْ) muzari fiilinin kendisiyle nasbedildiği (كَيْ) kelimesi[831] (مِثْلُ أَسْلَمْتُ كَيْ أَدْخُلَ الْجَنَّةَ وَمَعْنَاهَا السَّبَبِيَّةُ) Yani mabadine makablinin sebeb olduğunu ifade eder. Zikredilen misalde müslüman oluşun, cennete girişe sebeb teşkil edişi

829 - Yani (الَّتِي يَنْتَصِبُ بِهَا الْمُضَارِعُ) demiştik.

830 - Yani onlarda da mübteda kendi lafızları ve haber misalleridir.

831 - Şarih bununla harfi cerr olan (كَيْ) den kaçınmıştır. (كَيْمَهْ عَصَيْتَ) ve (جِئْتُكَ كَيْ أَنْ تُكْرِمَنِي) gibi. /es - Seyalkoti.

gibi. (وَحَتَّـــى) Kendisinden sonra (أَنْ) takdir edilerek muzarinin nasbedildiği(حَتَّى) kelimesi (إِذَا كَـانَ) yani muzari fiil (مُسْتَقْبَلاً بِـالنَّظَرِ إِلَى مَاقَبْلَـهُ) konuşma zamanına itibarla mazi veya hal veya istikbal olması bir şey değiştirmez. (بِمَعْنَـى كَـيْ) Yani (حَتَّى) kelimesi, sebebiyet için gelen (كَيْ) kelimesinin anlamını taşıyorken (أَوْ إِلَى) mesafenin bitişini ifade eden (إِلَى) kelimesinin anlamını taşırken[832] (مِثْـلُ أَسْـلَمْتُ حَتَّـى أَدْخُـلَ الْجَنَّـةَ) Bu misal (كَـيْ) manasında olan (حَتَّى) ya ve aynı zamanda muzarinin hem makabline, hem de konuşma zamanına itibarla müstakbel oluşuna misaldir. (وَكُنْـتُ سِرْتُ حَتَّـى أَدْخُـلَ الْبَلَـدَ) Bu misal (كَيْ) ve (إِلَى) manasında olan (حَتَّى) ya ve diğer taraftan muzarinin makabline itibarla müstakbel olup, konuşma zamanına itibarla mazi veya hal veya istikbal oluşuna misaldir. (وَأَسِيرُ حَتَّى تَغِيـبَ الشَّـمْسُ) Bu misal (إِلَى) manasındaki (حَتَّى) ya ve ondan sonra gelen muzarinin gerçekten müstakbel oluşuna misaldir. (فَإِنْ أَرَدْتَ) Yani başına (حَتَّـى) kelimesinin geldiği fiil ile (اَلْحَالَ) yani şimdiki zamanı kastederseniz. (تَحْقِيقًـا) Bizatihi konuşma zamanı olmak suretiyle hakiki anlamda şimdiki hali ifade ediyorsa demektir. Misali gelecektir. (أَوْ حِكَايَـةً) Yani hikaye (nakil) yoluyla demek istemektedir. Mesela (كُنْتُ سِرْتُ أَمْسِ حَتَّى أَدْخُلُ الْبَلَدَ) gibi. Buradaki (أَدْخُـلُ) geçmiş halin hikayesidir. Sanki bu ibareyi giriş zamanında hazırlamışsınızda konuşma anında onu hazırladığınız şekilde aynen aktarmaktasınız (hikaye etmektesiniz). İbarede (حَتَّـى) dan sonrası merfudur. Değiştirmeksizin önceki hali üzere bırakmış ve hikaye etmiş

832 - Şarih (مَعَ) kelimesi anlamı taşıyan (إِلَى) dan kaçınmıştır.

olmaktasınız. Dolayısıyla hikaye edildiğinde de merfu bulunmaktadır. (أَنْ) kelimesi istikbal ifade ettiğinden (mezkur şekilde bile olsa hal manasının kasdedilişi) onun takdirine engel teşkil etmektedir. (كَانَتْ) Yani böyle bir şey kastedildiği takdirde (حَرْفَ الْابْتِدَاء) Ne cerr harfidir ne de atıf harfidir. İbtida harfi oluşunun manası, kendisiyle yepyeni bir cümlenin başlamış olmasındandır. Yoksa kendisinden sonra mübteda takdir edilerek fiili ona haber yapmak değildir. Bazıları (حَتَّى) nın isme dahil olması için böyle bir varsayımda bulunmuşlardır. (فَيُرْفَعُ) Yani (حَتَّى) nın mabadi nasbedici veya cezmedici bir edatın olmaması sebebiyle ref edilir. (وَيَجِبُ السَّبَبِيَّةُ) Yani makablinin mabadine sebeb teşkil etmesi vacib olur. Böylece lafzi irtibat kalmasa da manevi irtibat sağlanır. (مِثْلُ مَرِضَ فُلَانٌ حَتَّى لَايَرْجُونَهُ الْآنَ) Hakiki anlamda şimdiki zaman kastedildiği ibareye misaldir. Çünkü onunla, konuşma anında ümidin nefyi istenmiştir. (وَمِنْ ثَمَّةَ) İki şey sebebiyle yani şimdiki zaman kastedildiğinde (حَتَّى) nın ibtida harfi oluşu ve makablinin mabadine illet teşkilinin vucubu sebebiyle (امْتَنَعَ) ilk şart göz önünde tutulduğunda[833] (الرَّفْعُ) Yani (حَتَّى) nın mabadinin refi caiz değildir. (فِي قَوْلِكَ كَانَ سَيْرِي حَتَّى أَدْخُلَهَا فِي وَقْتِ حُصُولِ كَانَ النَّاقِصَةِ فِي هَذَا الْقَوْلِ) Yani bu sözünüzde (كَانَ) kelimesi tam fiil değilde nakıs fiil yapıldığı vakit (حَتَّى) nın mabadinin refi mümkün olmaz. Çünkü (حَتَّى) kelimesi ibtida harfi olursa, mabadinin makabliyle irtibatı kesilir, nakıs fiil habersiz kalır ve mana bozulur. Ama tam fiil olan (كَانَ) kelimesi böyle değildir. Zira o, haber istemez. (وَامْتَنَعَ الرَّفْعُ) İkinci şart göz önünde tutulduğunda (فِي قَوْلِكَ أَسِرْتَ حَتَّى تَدْخُلَهَا) Çünkü bu durumda (حَتَّى) nın mabadi, vukuu kesin olan

833 - Çünkü ikinci şart zikredeceği misalde mevcuttur. Zira yürümek işi girmeğe sebeb teşkil eder. /es- Seyalkoti.

yepyeni bir haber olmaktadır. Makabli ise istifham harfi taşıdığından şübheli bir şekilde mabadine sebeb teşkil etmektedir. Neticede sebebin meydana gelip gelmediğini bilmeden müsebbebin (sonucun) vuku bulduğuna hükmetmek gerekmektedir. Bu ise muhaldir. (وَجَازَ فِي وَقْتِ حُصُولِ كَانْ) (التَّامَّةِ كَانَ سَيْرِي حَتَّى أَدْخُلُهَا) Çünkü bunun manası (ثَبَتَ سَيْرِي فَأَنَا أَدْخُلُ الْآنَ) şeklindedir. Manada bir bozukluk yoktur. (وَجَازَ أَيُّهُمْ سَارَ حَتَّى يَدْخُلُهَا) Burada (يَدْخُلُ) kelimesi merfudur ve bu caizdir. Çünkü yürümek işinin vuku bulduğunu ibare kesin olarak ifade etmektedir. Sadece kimin yürüdüğü belli değildir. Bu nedenle müsebbebin (sonucun) vuku buluşu mümkün olmaktadır.

Başına (جَازَ) fiilinin takdiriyle Musannifin (أَيُّهُمْ سَارَ إلخ) sözü (جَازَ فِي التَّامَّةِ إلخ) sözüne matuftur. Yoksa (كَانَ سَيْرِي إلخ) sözüne matuf değildir. Çünkü (فِي التَّامَّةِ) sözüyle matufun aleyhin kayıtlanışı gibi, onun da kayıtlanışı doğru olmaz.

Bazı nüshalarda ibare şöyledir:

(وَجَازَ فِي كَانَ سَيْرِي حَتَّى أَدْخُلُهَا فِي التَّامَّةِ) Yani "Bu terkibde (كَانَ) kelimesi tam fiil olduğu zaman muzarinin refi caizdir" anlamındadır. O zaman Musannifin (أَيُّهُمْ سَارَ إلخ) sözünün (كَانَ سَيْرِي إلخ) sözüne atfı caiz olur ve bir bozukluk meydana gelmez. (وَلَامُ كَيْ) Kendisinden sonra muzarinin mukadder bir (أَنْ) ile mensub olduğu lam harfi (مِثْلُ أَسْلَمْتُ لِأَدْخُلَ الْجَنَّةَ) Mezkur lamdan sonra (أَنْ) lafzı takdir edilmesinin nedeni harfi cerr olmasıdır. (Ancak ismin başına gelir.) (وَلَامُ الْجُحُودِ) Muzarinin kendisiyle nasbedildiği "cuhud (inkar)" lamı: (هِيَ لَامُ التَّأْكِيدِ) olumsuzluğu tekid için gelir. (بَعْدَ النَّفْيِ لِكَانَ) (كَانَ) kelimesi ister lafzan mazi olsun (مِثْلُ وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ) isterse manen mazi olsun farketmez. Mesela (لَمْ يَكُنْ لِيَفْعَلَ) gibi. Bu

lam da aynı şekilde harfi cerr olduğu için kendisinden sonra (أَنْ) lafzı takdir edilir.

"Fiil, mukadder bir (أَنْ) ile mastar manasına çevrilince haberin isme hamli nasıl doğru olabilir?" sorusuna aşağıdaki cevap verilmiştir.

İbarede isimden bir muzaf hazfedilmiştir. Yani (مَاكَانَ صِفَةُ اللهِ تَعْذِيبَهُمْ) şeklindedir. Veya haberden muzaf hazfedilmiştir. Yani (مَا كَانَ اللهُ ذَا تَعْذِيبِهِمْ) şeklindedir. Veya mastar ism-i fail manasına sokulur. Yani (مَاكَانَ اللهُ مُعَذِّبَهُمْ) şeklindedir. (وَالْفَاءُ) Ardındaki muzarinin, mukadder bir (أَنْ) ile mensub olduğu "fa" harfine gelelim. Ondan sonraki muzarinin nasbedilmesi için (أَنْ) takdir etmek iki şarta bağlıdır. (بِشَرْطَيْنِ أَحَدُهُمَا السَّبَبِيَّةُ) Yani makablinin, mabadine sebeb olmasıdır. Refden nasba geçiş böyle bir sebebiyeti kesinleştirmek içindir. Zira lafızdaki değişiklik, mananın değişmesine delalet eder[834]. Sebebiyet kastedilmediğinde ona delalete gerek kalmaz. (وَالثَّانِي أَنْ يَكُونَ قَبْلَهَا) Yani fa harfinden önce altı şeyden biri olmalıdır.

Neticede, inşa türünün veya inşa türüne yakınlık arzedip cevap gerektiren nefyin takdim edilmesiyle, fa'nın mabadinin, öndeki cümleye matuf olma ihtimali defedilmiş olur. (أَمْرٌ) Mesela (زُرْنِي فَأُكْرِمَكَ) gibi. Yani (لِيَكُنْ مِنْكَ زِيَارَةٌ فَإِكْرَامٌ مِنِّي) manasındadır. (أَوْ نَهْيٌ) Mesela (لَاتَشْتُمْنِي فَأَضْرِبَكَ) gibi. (لَايَكُنْ مِنْكَ شَتْمٌ فَضَرْبٌ مِنِّي) manasındadır. Dua da emir ile nehyin içine

834 - Yani fiil şimdiki zaman manasından gelecek zaman manasına ve "fa" harfinin takib manasından, sebebiyet manasına çevrildiğine delalet eder. Çünkü lafızdaki değişiklik (أَنْ) kelimesinin mukadder olduğunu ilan etmektedir. (أَنْ) kelimesi gelecek zamanı ifade eder. Fiili mastar teviline sokar ve müfredin irabdan mahalli olmayan bir cümleye atfı mümkün olmadığından fa harfi takib için olmaz. Şu halde nasbedildiğinde iki şey söz konusudur. Biri fa'nın atıf için gelmeyişi, diğeri ceza için gelişinin takviyesidir./es-Seyalkoti.

girer. Mesela (اَللَّهُمَّ اغْفِرْلِي فَأَفُوزَ وَلَاتُؤَاخِذْنِـي فَـأَهْلِكَ) gibi. (أَواسْتِفْهَامٌ) Mesela (هَلْ يَكُونُ مِنْكُمْ مَاءٌ فَشُـرْبٌ مِنِّـي) yani (هَـلْ عِنْدَكُـمْ مَـاءٌ فَأَشْـرِبَهُ) manasındadır. (أَوْنَفْـيٌ) Mesela (مَاتَأْتِينَـا فَتُحَدِّثَنَـا) gibi. Yani (لَيْـسَ مِنْـكَ إِتْيَـانٌ فَتَحْدِيـثٌ مِنَّـا) manasındadır. Teşvik de buraya girer. (لَوْلاَ أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا) gibi. (Furkan suresi ayet 7) bir fiilin nefyini[835] gerektirdiğinden nefye dahildir. (أَوْتَمَـنٌ) mesela (لَيْتَ لِـي مَـالاً فَأُنْفِقَـهُ) gibi. Yani (لَيْتَ لِي ثُبُوتَ مَالٍ فَإِنْفَاقًا مِنِّي) demektir. Terecci sıgasında olanlar da temenniye dahildirler. Mesela Hafs kıraatına göre Mümin suresinin 36 ve 37. ayeti kerimesi gibi (لَعَلِّي أَبْلُـغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَـأَطَّلِعَ إِلَـى إِلَـهِ مُوسَـى) Burada (فَأَطَّلِعَ) lafzı mensubtur. (أَوْ عَـرْضٌ) Mesela (أَلَاتَنْزِلُ فَتُصِيبَ خَـيْرًا) gibi. Yani (أَلاَ يَكُونُ مِنْكَ نُزُولٌ فَإِصَابَةُ خَيْرٍ مِنِّي) manasındadır.

İşte bütün bu yerlerdeki cümlelerde sebebiyet manası kastedilmiştir. "Fa" harfi ona delalet eder. Kendisinden sonra gelen fiil mastar tevilindedir. Makablindeki cümlenin mefhumu olan diğer mastara atfedilmiştir.

Ama mezkur altı şeyden biri geçmemiş olan (سَأَتْرُكُ مَنْزِلِي لِبَنِي تَمِيـمٍ وَأَلْحَـقُ[836] بِالْحِجَـازِ فَأَسْـتَرِيحَا) gibisine gelince, şiir zaruretine hamledilirler. (وَالْـوَاوُ) Kendisinden sonra muzarinin (أَنْ) takdiriyle nasbedildiği vav harfine gelelim. Ardındaki fiilin başına (أَنْ) kelimesinin takdir edilişi iki şarta bağlıdır. (بِشَرْطَيْنِ) Birincisi (اَلْجَمْعِيَّةُ) Yani makablinin mabadine eşlik etmesidir[837]. Yoksa vav harfi zaten hep cemetmek için gelir. (Yani "cemiyet" şartını koşmanın manası kalmaz.)

835 - Yani meleğin indirilmediğini ifade ettiğinden ötürü.

836 - (لَحِقَ يَلْحَقُ) babındandır. Bazısı (يُلْحِقُ) (أَلْحَقَ) babından okumuştur.

837 - Yani aynı zamanda vuku bulmasıdır./es-Seyalkoti.

İkincisi (أَنْ يَكُونَ قَبْلَهَا) Yani vav harfinden önce (مِثْلُ ذَلِكَ) Yani "fa" harfinden önce gelene benzeyen bir şey lazımdır. Başka bir deyişle mezkur altı şeyden biri olması gerekir. Misalleri fa'nın misallerinin aynısıdır. Sadece onun yerine vav harfini koyarsınız. Mesela (زُرْنِي وَأُكْرِمَكَ) dersiniz. Yani (لِيَجْتَمِعِ الزِّيَارَةُ وَالْإِكْرَامُ) manasındadır. Yine mesela (لَاتَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ) dersiniz. Manası (لَايَجْتَمِعْ مِنْكَ أَكْلُ السَّمَكِ مَعَ شُرْبِ اللَّبَنِ) şeklindedir. Geri kalan misaller de aynen böyledir. (وَأَوْ) Kendisinden sonra muzarinin mukadder bir (أَنْ)ile nasbedildiği (أَوْ) harfi (بِشَرْطِ مَعْنَى إِلَى أَنْ أَوْ إِلاَّ أَنْ) Yani ardındaki mukadder (أَنْ) in başına gelen bir (إِلَى) veya (إِلاَّ) manası taşımak şartıyla (أَوْ) kelimesi demek istemektedir. Yoksa (أَنْ) kelimesi onun manasına dahil değildir. Çünkü o zaman kendisinden sonra (أَنْ) takdir edildiğinde iki tane (أَنْ) olmuş olmaktadır. Misali (لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي) gibidir. Yani (إِلَى أَنْ تُعْطِيَنِي حَقِّي) demektir. Veya (إِلاَّأَنْ تُعْطِيَنِي حَقِّي) demektir.

Sibeveyh buradaki (أو) harfini muzaf takdir ederek (إِلاَّ) ile tefsir etmektedir. Yani (لَأَلْزَمَنَّكَ إِلاَّ وَقْتَ أَنْ تُعْطِيَنِي حَقِّي) demektir. Diğer nahivciler ise (إِلَى) harfiyle tefsir ederler. Ozaman (إِلَى) manasındaki (أو) ile mecrur bir mastar olur. (وَالْعَاطِفَةُ) Yani sınırlandırılmaksızın bütün atıf harfleri demektir. İster yukarda zikredilen atıf harflerinden olsun isterse (ثُمَّ) gibi onlardan olmayanı olsun farketmez. Şayet onlardansa, ardlarında (أَنْ) takdir edilebilmesi için koşulan şartlar burada koşulmaz. Kısacası herhangi bir atıf harfiyle, muzari fiil (أَنْ) takdir edilerek nasbedilmesi şu zamanda olur. (إِذَاكَانَ الْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ اسْمًا) Sarih (yani tevilsiz) bir isimse demektedir. Mesela (أَعْجَبَنِي ضَرْبُكَ زَيْدًا وَتَشْتُمَ فَتَشْتُمَ ثُمَّ تَشْتُمَ) dersiniz. (ثُمَّ) Kelimesi

zikredilen harflerden değildir. Diğer taraftan (أَنْ) kelimesinin vav ve fa harflerinden sonra takdiri için daha önce koşulan şartar görüldüğü gibi burada yoktur.

Musannifin (وَالْعَاطِفَةُ) sözü merfu yapıldığında (أَنْ) takdiriyle muzari fiil nasbedenler diye sıralananların ilkine, yani (حَتَّى إِذَا كَانَ مُسْتَقْبَلاً إلخ) sözüne matuftur. Veya sonuncusuna, yani (أَوْ بِشَرْطِ مَعْنًى إِلَى أَنْ إلخ) sözüne matuftur. Kimisi Musannifin (وَالْعَاطِفَة) sözü, daha önce geçen (وَبِأَنْ مُقَدَّرَةً بَعْدَ حَتَّى) sözündeki (حَتَّى) ya atfedilerek mecrurdur, demiştir. Açıktır ki: Bu görüş lafız bakımından uzak görünse de, mana bakımından akla daha yakındır. Çünkü ref edildiğinde atıf harfleri, bizim yaptığımız gibi, yukarda zikredilenlerden daha geniş tutulunca, özet makamında[838] söylenmiyen bir şeyin tafsilat makamında[839] söylenmiş olması lazım gelmektedir. (Bu güzel bir şey değildir[840].) Atıf harfleriyle sadece zikredilenler kastedilse, hükmün yalnız onlara mahsus olması lazım gelmektedir. Oysa durum böyle değildir. Zira yukarda geçtiği gibi, bu hüküm (ثُمَّ) harfi içinde geçerlidir.

Diğer taraftan mecrur olduğunu söyleyene, haklı olarak şu itiraz yapılmaktadır. "O zaman diğerleri gibi hem özet, hem de tafsilat makamında iki defa zikredilmeliydi."[841] (وَيَجُوزُ إِظْهَارُ أَنْ مَعَ لاَمِ كَيْ) Mesela (جِئْتُكَ لِأَنْ تُكْرِمَنِي) gibi. Yine mezkur lam'a ilhak edilen zaid lam'ın yanında da izhar edilebilir. Mesela (أَرَدْتُ لِأَنْ تَقُومَ) gibi. (وَمَعَ الْحُرُوفِ الْعَاطِفَةِ) Mesela

838 - Yan ilk baştaki (وَيَنْتَصِبُ... بِأَنْ مُقَدَّرَةً بَعْدَ حَتَّى وَلاَمِ كَيْ وَلاَمِ الْجُحُودِ وَالْفَاءِ وَالْوَاوِ وَأَوْ) sözünü kastedmektedir.

839 - Yani burada.

840 - Bakınız es- Seyalkoti.

841 - Yani baştaki özet bölümünde (وَأَوْ) sözünden sonra (وَالْعَاطِفَةِ) sözü eklenmeli, burada da zarfla kayıtlı olarak zikredilmeliydi./es-Seyalkoti.

(أَعْجَبَنِي قِيَامُكَ وَأَنْ تَذْهَبَ) gibi. Çünkü bu üçü[842] sarih ismin başına gelirler. Mesela (جِئْتُكَ لِلإِكْرَامِ) ve (أَعْجَبَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ وَغَضَبُهُ) ve (أَرَدْتُ لِضَرْبِكَ) gibi. Böylece beraberlerinde fiili, tevil yoluyla sarih isme çeviren şeyin izhar edilmesi caiz olmuştur. Bahsettiğimiz şey mastar yapmak için gelen (أَنْ) kelimesidir.

Cuhud lamı sarih ismin başına gelmediğinden ötürü, kendisinden sonra (أَنْ) lafzı izhar edilmez. (حَتَّى) Kelimesi de böyledir. Çünkü en çok (كَيْ) manasında kullanılır. Bu manada iken sarih ismin başına gelmez ve (إِلَى) manasındaki (حَتَّى) kelimesi de ona hamledilir. Zira ardından muzari fiilin geldiği (حَتَّى) nın ilk manayı taşıması daha çoktur.

"Vav", "fa" ve "ev" harfleriyle birlikteyken (أَنْ) lafzının izhar edilmeyiş nedenine gelince, birleştirmek (cem), sebeb olmak (sebebiyet) ve bitmek (intiha) manalarını kesinleştirmek gayesiyle, ardlarındaki muzarinin nasbını gerektirdiklerinden, nasb edici amil gibi olmuşlardır. O bakımdan kendilerinden sonra ikinci bir nasbedici daha (zahir olarak) gelmemiştir. (وَيَجِبُ) Yani (أَنْ) lafzını izhar etmek vacibtir. (مَعَ لاَ) Yani kendisiyle[843] nasbedilmiş bir muzari fiilin başındaki (لاَ) kelimesiyle yanyana iken (فِي اللاَّمِ عَلَيْهَا) Yani (كَيْ) manasında olan lam harfi bu (أَنْ) in başına gelmişken demek istemektedir.

Çünkü peşpeşe iki lam harfinin yani (كَيْ) manasındaki lam ile (لاَ) lafzındaki lam'ın gelmesi çirkin görülmüştür.

Misal olarak Hadid suresi 29. ayetini verebiliriz. (لِئَلاَّ يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ) gibi.

842 - Yani (كَيْ) lamı, atıf harfleri ve zait lam.

843 - (أَنْ) lafzını kastedmektedir.

Nasb edici olan (أَنْ) lafzı, zikredilenlerden başka bir çok yerde gizlenir. Zayıf bir amil olmasından ötürü amel etmez. Mesela arapların (تَسْمَعُ بِالْمُعَيْدِيِّ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ) sözü gibi. Bazen şaz olarak amel edip gizlenir. Mesela (أَلاَ أَيُّهَذَا اللاَّئِمِي أَحْضُرَ الْوَغَى) gibi. [Burada (أَلاَ) kelimesi tenbih edatıdır. (اللاَّئِمِي) kelimesinin sonundaki "ya" lafzı mefulu bih'dir. (أَحْضُرَ) kelimesi mukadder bir (أَنْ) ile mensubdur. (اَلْوَغَى) kelimesi harp anlamındadır.] Söz konusu olan muzari fiilin nasbıyla gelen rivayete göre durum bundan ibarettir.

Yalnız bahsettiğimiz bu yerler, öncekilerde olduğu gibi bir kurala tabi olmadıklarından Musannif onları zikretmemiştir.

MUZARİYİ CEZMEDENLER

(وَيَنْجَزِمُ) Yani muzari fiil (بِلَمْ وَلَمَّا وَلاَمِ الْأَمْرِ وَلاَ الْمُسْتَعْمَلِ فِي مَعْنَى النَّهْيِ) Musannif nefiy manasında kullanılan (لاَ) harfinden kaçınmıştır. Bu kelimeler tek bir muzariyi cezmederler. (وَكَلِمِ الْمُجَازَاةِ) Yani muzari şart ve ceza kelimeleriyle cezmedilir. Bunlardan kimisi isim, kimisi harf olduğu için "kelimeleri" tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Bu kelimeler iki muzari fiili cezmederler. (وَهِيَ) Yani mucazat kelimeleri (إِنْ وَمَهْمَا وَإِذْمَا وَحَيْثُمَا) içlerinden (حَيْثُ) ve (إِذْ) kelimeleri (مَا) lafzı ile beraberken muzari fiili cezmederler. Onsuz cezmedemezler. (وَأَيْنَ وَمَتَى) Bunlar ister (مَا) lafzıyla beraber olsunlar, ister olmasınlar sınırlandırılmaksızın muzari fiili cezmederler. (وَمَاوَمَنْ وَأَيٌّ وَأَنَّى وَأَمَّا انْجِزَامُ الْمُضَارِعِ مَعَ كَيْفَمَا وَإِذَا فَشَاذٌّ) Düzenli bir kural olarak, arapların sözünde bu ikisiyle muzari fiilin cezmedildiği görülmemiştir.

(كَيْفَمَا) ile muzarinin cezminin şaz olmasına gelince, bu kelimenin her hali içersine alan bir mana taşımasıdır. Mesela (كَيْفَمَا تَقْرَأْ أَقْرَأْ) dendiğinde, manası "Hangi keyfiyet ve hal üzerine okunursa, ben de o şekilde okurum." demektir. Her durum ve özellik bakımından iki okuyucunun okuyuşlarının aynı olması ise imkansızdır.

(إِذَا) İle muzarinin cezminin şaz olmasına gelince, şart ve ceza kelimeleri (إِنْ) manası içerdiklerinden cezmetmektedirler ve (إِنْ) kelimesi ibham (belirsizlik) ifade etmek için vazedilmiştir. Oysa (إِذَا) böyle değildir. Vukuu kesin olan şeye delalet eder. (بِإِنْ مُقَدَّرَةً) Musannifin (لَمْ) sözüne atfedilmiştir. Yani muzari fiil mukadder bir (إِنْ) ile cezmedilir. Açıklaması inşaallah ilerde gelecektir. (فَلَمْ لِقَلْبِ الْمُضَارِعِ مَاضِيًا وَنَفْيِهِ) Yani muzarinin nefyi içindir. Diğer taraftan zamirin en yakın kelimeye, yani (مَاضِيًا) sözüne raci yapılması da uzak değildir. (وَلَمَّا مِثْلُهَا) Yani maziye çevirmek ve nefyetmek bakımından (لَمْ) lafzı gibidir. (وَتَخْتَصُّ) Yani (لَمَّا) kelimesi (بِالِاسْتِغْرَاقِ) Yani olumsuzluğun başladığı andan (لَمَّا) lafzının söylendiği ana kadar geçen bütün zamanları içersine alır. Mesela (نَدِمَ فُلَانٌ وَلَمْ يَنْفَعْهُ النَّدَمُ) dediğinizde, ilk andaki pişmanlığın hemen akabinde, bu nedamet ona fayda vermedi demektesiniz. Konuşma anına dek, bu fayda vermeyiş işinin devam etmesi gerekmez. Ama (وَلَمَّا يَنْفَعْهُ النَّدَمُ) dediğinizde, konuşma anına dek, bu fayda vermeyiş işinin devam ettiğini ifade etmiş olursunuz. (وَجَوَازِ حَذْفِ الْفِعْلِ) Yani kendisiyle nefyedilen fiilin hazfedilebilmesi de (لَمَّا) ya mahsustur. Yalnız ona bir delilin işaret etmesi şarttır. Mesela (شَارَفْتُ الْمَدِينَةَ وَلَمَّا) gibi. Yani (لَمَّا أَدْخُلْهَا) demektir.

Diğer yandan şart edatları (لَمْ) lafzının başına gelmesine rağmen (لَمَّا) lafzının başına gelemezler. Mesela (إِنْ لَمْ يَضْرِبْ) ve (مَنْ لَمْ يَضْرِبْ) dersiniz. Ama (إِنْ لَمَّا يَضْرِبْ) ve (مَنْ لَمَّا يَضْرِبْ) diyemezsiniz. Bu husus, sanki (لَمَّا) lafzının amil ile mamul arasını ayıran kuvvetli bir fasıla olmasından ileri gelmektedir.

Çoğunlukla beklenen işlerde kullanılmak da (لَمَّا) lafzına mahsustur. Yani onunla, olması beklenen, umulan bir fiil nefyedilir. Mesela kralın ata binişini bekleyen birine (لَمَّا يَرْكَبِ الْأَمِيرُ) dersiniz. Bazen beklenmeyen şeylerde de kullanılır. Mesela (نَدِمَ فُلَانٌ وَلَمَّا يَنْفَعْهُ النَّدَمُ) gibi. (وَلَامُ الْأَمْرِ هِيَ الـلَّامُ الْمَطْلُوبُ بِهَا الْفِعْلُ) Dua lamı da ona dahildir. Mesela (لِيَغْفِرْ لَنَا اللهُ) gibi. Emir lamı meksûr olur. Fethalı şivesi de mevcuttur. Bazen "vav", "ya" ve "sümme" harflerinden sonra sakin kılınır. Mesela Nisa suresi 102. ayeti gibi: "(وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ)" Yine Hacc suresi 29. ayeti gibi: "(ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ)" (وَلَاءُ النَّهْيِ هِيَ لَا الْمَطْلُوبُ بِهَا التَّرْكُ) Yani fiilin terkini kastedmektedir. Bazı nüshalarda (وَلَاءُ النَّهْيِ ضِدُّهَا) şeklindedir[844]. Yani nehiy (لَا) sı emir lamının zıddı olan kelimedir. Kendisiyle fiilin terki istenir. Muzarinin bütün türlerinin başına gelir. Malum, meçhul, muhatab, gaib ve mütekellim olması bir şey değiştirmez.

844 - Yani (المطلوب بها الترك) sözü yerine (ضِدُّهَا) sözü vardır./Şerh-ul İsam alel-Kafiye.

ŞART VE CEZA

(وَكَلِمُ الْمُجَازَاةِ) Daha önce zikredilen mücazat kelimeleri (تَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلَيْنِ لِسَبَبِيَّةِ الْفِعْلِ الْأَوَّلِ وَمُسَبَّبِيَّةِ الْفِعْلِ الثَّانِي) Yani ilk fiili bir sebeb, ikinci fiili bir müsebbeb (sonuç) yapmak içindirler. Musannif, mucazat kelimelerini, kendi şerhinde, "İki şeye, birincisini diğerine sebeb yapmak için gelen kelimelerdir." diyerek açıklar. Şübhesiz onlar bir şeyi diğerine sebeb yapmazlar. Burada herhangi bir şeyi sebeb yapmalarından maksat, o şeyin diğer şeye sebeb oluşuna mütekellim'in itibar etmesi, daha doğrusu o şeyin, diğer bir şeye melzumiyyetine[845] mütekellimin itibar etmesi ve mücazat kelimelerini buna delalet edici bir alamet kılmasıdır. Gerçekte, ilk fiilin ikincisine (her zaman) sebeb teşkil etmesi lazım gelmez. Ne aklen ne de dış dünyada bu lazım gelmez. Bilakis, mütekellimin onları bir sebeb ve sonuç daha doğrusu melzum ve lazım[846] olarak kullanacak şekilde aralarında ilişki kurması icab eder. Mesela: (إِنْ تَشْتُمْنِي أُكْرِمْكَ) sözünüz gibi. Gerçekte, kötü söz söylemek ikrama sebeb değildir. İkram da ona bir sonuç değildir. Ne aklen, ne de dış dünyada bu söz konusu değildir. Fakat mütekellim güzel ahlak göstermek için böyle bir ilişkiye itibar etmiştir. Yani ahlak ta öyle bir mertebededir ki, insanlara göre söyleyenin tahkir edilmesini gerektiren kötü söz, ona göre ikrama sebebtir. (وَيُسَمَّيَانِ) Yani bu iki fiilden ilki (شَرْطًا) Çünkü ikincisinin gerçekleşmesi için şarttır. İkincisi de (وَجَزَاءً) zira karşılığın emek üzerine kurulması gibi (ikinci fiilde) ilk fiil üzerine kurulur. (فَإِنْ كَانَا) Yani şart ve ceza (مُضَارِعَيْنِ) Mesela (إِنْ تَزُرْنِي أَزُرْكَ) gibi. (أَوِالْأَوَّلُ) sadece ilki muzari ise demektir. Mesela (إِنْ تَزُرْنِي فَقَدْ زُرْتُكَ) gibi. (فَالْجَزْمُ وَاجِبٌ فِي الْمُضَارِعِ) Çünkü (إِنْ) harfi veya bu harf manasındaki diğer şart

845 - Luzumlu görülüşüne.
846 - İşin bir gereği, tabi bir sonucu.

edatları gelmiştir. Ayrıca mahal müsaittir.[847] (وَإِنْ كَانَ الثَّانِي مُضَارِعًا فَالْوَجْهَانِ) Yani iki şekil mümkündür. Birincisi cezimdir. Çünkü şart ve ceza ifade eden cezmedici edat ona tesir eder. İkincisi refdir. Çünkü araya (kendisinde amel etmediği[848]) mazi fiil girmiş ve dolayısıyla mamul olmayan bir fasıla yüzünden tesiri azalmıştır. Mesela (إِنْ أَتَانِي زَيْدٌ آتِهِ أَوْ آتِيهِ) gibi. (وَإِنْ كَانَ الْجَزَاءُ مَاضِيًا بِغَيْرِ قَدْ لَفْظًا) Musannifin (لَفْظًا) sözü mazi fiilin halini beyan etmektedir. Mesela (إِنْ خَرَجْتَ خَرَجْتُ) gibi. (أَوْ مَعْنًى) Mesela (إِنْ خَرَجْتَ لَمْ أَخْرُجْ) gibi. Musannifin (لَفْظًا) sözü (قَدْ) lafzının halini de beyan etmiş olabilir. Yani (قَدْ) lafzına birleşmemişse demektir. İster bu lafız melfuz olsun. Mesela Allahu Teala'nın (قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ) sözü gibi[849] isterse mukadder olsun farketmez. Allahu Teala'nın (إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ) sözü gibi[850]. Yani (فَقَدْ صَدَقَتْ) demektir. (لَمْ يَجُزْ الْفَاءُ فِي الْجَزَاءِ) Çünkü şart edatı, cezanın manasını istikbale çevirmek suretiyle ona tesir etmektedir. Mana itibarıyla etkilemektedir. Bu nedenle aralarında irtibatı sağlayacak ayrı bir rabıtaya ihtiyaç duymamışlardır. Mesela (إِنْ أَكْرَمْتَنِي أَكْرَمْتُكَ) ve (إِنْ أَكْرَمْتَنِي لَمْ أُكْرِمْكَ) gibi.

Musannifin (بِغَيْرِ قَدْ) sözü, şartın kendisine tesiri doğru olmayan, gerçek anlamdaki mazinin çıkması içindir. Mesela (إِنْ أَكْرَمْتَنِي الْيَوْمَ فَقَدْ أَكْرَمْتُكَ أَمْسِ) sözünüz gibi. Çünkü ona "fa" harfinin gelmesi vacibtir. (وَإِنْ كَانَ) Yani ceza (مُضَارِعًا مُثْبَتًا أَوْ مَنْفِيًّا بِلَا) Musannif (لَمْ) lafzıyla nefyedilen muzariden kaçınmıştır. Zira o tür bir muzari mana itibarıyla mazi

847 - Yani muzari fiil musaitdir. Çünkü murabtır. Cezmi kabul eder.
848 - eş-Şeyh Radi.
849 - Yusuf suresi ayet 77.
850 - Yusuf suresi ayet 26.

olduğundan yukardaki kaideye tabidir. Yine (لَنْ) lafzıyla nefyedilen muzariden de kaçınmıştır. Çünkü şart edatı, onun manasına tesir etmediğinden "fa" harfinin duhulü vacibtir[851]. (فَالْوَجْهَانِ) "Fa" harfini getirmek de getirmemek de caizdir[852]. Çünkü şart edatı mazinin manasında gösterdiği tesir kadar, muzarinin manasında etkili değildir. Bu nedenle "fa" harfi getirilebilir. Diğer taraftan tamamen gelecek zamanı ifade eder hale gelişiyle şart edatından etkilenmiştir. Bu nedenle "fa" harfi terkedilebilir. Her ne kadar kuvvetli olmasa bile biraz etkilendiği gerçektir. Mesela (وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ)[853] ve (وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ)[854] gibi. (وَإِلَّا) Yani şayet ceza, mazi veya zikredilen muzarilerden biri olmazsa (فَالْفَاءُ لَازِمَةٌ فِيهِ) Çünkü ceza, o zaman ya (قَدْ) lafzıyla birlikte mazi bir fiildir mesela (إِنْ أَكْرَمْتَنِي الْيَوْمَ فَقَدْ أَكْرَمْتُكَ أَمْسِ) gibi, ya da takdiren (قَدْ) lafzıyla birlikte mazi fiildir. Mesela (وَإِنْ أَكْرَمْتَنِي الْيَوْمَ فَأَكْرَمْتُكَ أَمْسِ) gibi. Yani (فَقَدْ أَكْرَمْتُكَ أَمْسِ) takdirindedir. Her iki durumda da, şart harfinin, mazide bir tesiri yoktur. Dolayısıyla bir rabıtaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu rabıta "fa" harfidir. Veyahud ceza isim cümlesidir. Veya emirdir. Veya nehiydir. Veya duadır. Veya sorudur. Veya (مَا) yahud (لَنْ) ile nefyedilmiş muzaridir. Veya temenni, arz gibi başka bir şeydir. İşte bütün bunlarda şart harfinin cezaya tesiri olmadığından, "fa" harfine ihtiyaç vardır. (وَيَجِيءُ إِذَا) Müfacaa için gelen (إِذَا) kelimesini kastedmektedir. (مَعَ الْجُمْلَةِ الِاسْمِيَّةِ) bahsettiği isim cümlesi cezanın kendisidir. (مَوْضِعَ الْفَاءِ) Çünkü mana itibarıyla "fa" harfine yakındır. Zira bir şeyin ardından bir şeyin geldiğini haber verir. Bu nedenle takib için gelen "fa" harfi manası taşımaktadır. Ama "fa" harfinin gelişi daha fazladır.

851 - Çünkü istikbale ait olması (لَنْ) lafzı iledir. Şart edatıyla değildir.

852 - Bu son kaidede "müsbet muzariden", kastedilen "sin", "sevfe" ve "emir lam" ından tecrid edilmiş muzaridir./Abdulhakim.

853 - Enfal suresi ayet 66.

854 - Maide suresi ayet 95.

Burada ceza cümlesinin, isim cümlesi olması şart kılınmıştır. Zira müfacaa için gelen (إِذَا) kelimesi isim cümlesinin başına gelir. Şart için gelen (إِذَا) lafzı fiil cümlesinin başına geldiğinden aralarını ayırdetmek için bu (إِذَا) kelimesini isim cümlesine tahsis etmişlerdir. Mesela (وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ) gibi[855]. Yani (فَهُمْ يَقْنَطُونَ) demektir. (وَإِنْ) Muzarinin kendisiyle meczum olduğu (إِنْ) kelimesi (حَالَ كَوْنِهِ مُقَدَّرَةً) Mezkur haldeki (إِنْ) kelimesi şuralarda bulunur. (بَعْدَالأَمْرِ) Mesela (زُرْنِى أُكْرِمْكَ) gibi. Yani (إِنْ تَزُرْنِى أُكْرِمْكَ) demektir. (وَالنَّهْيِ) Mesela (لاَتَفْعَلِ الشَّرَّ) gibi. Yani (إِنْ لَمْ تَفْعَلْهُ يَكُنْ خَيْرًا لَكَ) demektir. (وَالْإِسْتِفْهَامِ) Mesela (هَلْ عِنْدَكُمْ مَاءٌ أَشْرَبْهُ) gibi. Yani (إِنْ يَكُنْ عِنْدَكُمْ مَاءٌ أَشْرَبْهُ) demektir. (والتَّمَنِّي) Mesela: (لَيْتَ لِى مَالاً أُنْفِقُهُ) gibi. Yani (إِنْ يَكُنْ لِى مَالٌ أُنْفِقُهُ) manasındadır. (وَالْعَرْضِ) Mesela (أَلاَ تَنْزِلُ تُصِبْ خَيْرًا) gibi. Yani (إِنْ تَنْزِلْ تُصِبْ خَيْرًا) demektir. (إِذَا) Zikredilen beş şeyden sonra gelen muzarinin, kendinden önceki kısma bir netice olmaya elverişli olduğu ve (قُصِدَ السَّبَبِيَّةُ) önceki kısmın da ona sebeb teşkil etmesi istendiği zamandır. İşte bu zamanda, önceki kısımdan zımnen anlaşılan bir muzari fiil ile birlikte (إِنْ) kelimesi takdir edilir ve mezkur şeylerden sonra gelen muzari fiil bu mukadder (إِنْ) ile cezmedilir.

(إِنْ) Lafzının takdiri, sadece mezkur şeylerden sonra yapılmaktadır. Çünkü onlar bir taleb işine delalet etmektedirler. Taleb ise, çoğunlukla peşinden bir faydanın hasıl olduğu bir matlub[856] için yapılır ki bu matlub bahsedilen faydaya sebeb ve fayda da ona netice olmaktadır. Mezkur şeylerden sonra gelen muzari, o faydanın bizzat kendisi olunca ve bu şeylerle

855 - Rum suresi ayet 36.
856 - Taleb edilen şey.

matlub olan fiilin, o faydaya sebeb olması kastedilince (kabul edilince), o fiille birlikte (إِنْ) takdir edilir ve mezkur şeylerden sonra gelen muzari ceza (netice) yapılır ve ceza mukadder (إِنْ) ile cezmedilir. (نَحْوُ أَسْلِمْ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ) Şübhesiz ki (أَسْلِمْ) emriyle matlub olan müslümanlıktır. Bunun faydası cennete girmektir. Öyle ise müslümanlık o faydanın sağlanmasında sebebtir. Böyle bir sebebiyet ilişkisinin mevcudiyeti kastedilince (أَسْلِمْ) sözünden anlaşılan fiil ile birlikte (إِنْ) lafzı da takdir edilmiş ve (تَدْخُلِ الْجَنَّةَ) sözü ona ceza (netice) yapılmıştır. Sonrada (إِنْ تُسْلِمْ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ) denmiştir. (وَنَحْوُ لَاتَكْفُرْ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ) Yani (إِنْ لَا تَكْفُرْ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ) demektir. Menfi (olumsuz) bir fiil takdir ettik. Çünkü nehiy, nefyedilmiş bir fiile karinedir. Müsbet (olumlu) bir fiile karine değildir. (وَلِهَذَا امْتَنَعَ لَاتَكْفُرْ تَدْخُلِ النَّارَ) Cumhur'a göre böyle bir söz söylenmez. (خِلَافًا لِلْكِسَائِيِّ) Ona göre söylenebilir. Cumhura göre caiz olmamasının nedeni: (لِأَنَّ التَّقْدِيرَ) Daha önce öğrenmiş olduğunuz gibi (إِنْ لَاتَكْفُرْ تَدْخُلِ النَّارَ) Bunun yanlışlığı meydandadır. Kisai "Bu sözün manası örfe göre (إِنْ تَكْفُرْ تَدْخُلِ النَّارَ) şeklinde olduğundan ötürü caizdir." demiştir. O zaman burada örf, müsbet bir şart fiiline karine olamaktadır ve örf kuvvetli bir karinedir.

Yukardan beri anlatmaya çalıştıklarımız, mezkur muzarinin makablinin, ona bir sebeb teşkil ettiğine itibar edildiği takdirdedir. Şayet böyle bir sebebiyet ilişkisi kastedilmezse, kesinlikle meczum olmaz. Bilakis ref edilmesi vacibtir. Şayet sıfat olmaya elverişli ise, sıfatlıkla merfu okunur. Mesela (فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي) gibi[857]. Merfu okuyanlara göre böyledir. Eğer hal olmaya elverişli ise, hal olur. Mesela (ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ) gibi[858]. Veya yeni bir cümle olur. Mesela şairin (وَقَالَ رَائِدُهُمْ أَرْسُوا نُزَاوِلُهَا

857 - Meryem suresi ayet 5 - 6.
858 - Enam suresi ayet 91.

(فَكُلُّ حَتْفِ امْرِئٍ يَجْرِى بِمِقْدَار) sözü gibi. "Kavmin öncüsü[859] dedi ki: Durun! Harbe girişiyoruz. "Herkesin ölümü takdirle cereyan eder. (Korkunun ecele faydası yoktur.)"

EMİR

(اَلْأَمْرُ) Bazı nüshalarda böyledir. Bazısında ise (مِثَالُ الْأَمْرِ) şeklindedir. Ancak, maksat emir sıgasının kendisi olmalıdır. Çünkü nahivciler (أَمْثِلَةُ الْمَاضِى) ve (أَمْثِلَةُ الْمُضَارِعِ) derlerken, onların sıgalarını kastederler. Kafiye şerhlerinden birinde şu açıklamalar yapılmıştır. Musannif (مِثَالُ الْأَمْرِ) der ve sadece (اَلْأَمْرُ) demez. Çünkü "emir" sözü, bu tür fiil anlamında şöhret bulduğu gibi, mastar anlamında da şöhret bulmuştur. Bu nedenle Musannif maksadın emir sıgası olduğunu kesin olarak belirtmek ister."

(Her ne kadar böyle bir açıklama yapılmış ise de) Musannifin kendi şerhinde belirttiğine göre "emir" lafzı[860] nahivcilerin ve usulcülerin ıstılahında ki emir sıgasına mahsustur. (صِيغَةٌ يُطْلَبُ بِهَا الْفِعْلُ) Bu ifade emirlerin hepsine şamildir. İster gaib, ister muhatab ister mütekellim, ister malum veya isterse meçhul olsun, farketmez. (مِنَ الْفَاعِلِ) Musannif bununla, bütün meçhullerden kaçınmıştır. Onlarla mefulden fiil taleb edilir. Failden değil. (اَلْمُخَاطَبِ) Gaib ve mütekellim sıgalarından kaçınmıştır. (بِحَذْفِ فَبِذَلِكَ) Hitab sıgasıyla okunduğunda Allahu Teala'nın (حَرْفِ الْمُضَارَعَةِ فَلْتَفْرَحُوا) sözü[861] gibisinden ve (صَهْ) ve (رُوَيْدَ) gibilerinden kaçınmıştır. (حُكْمُ آخِرِهِ) Yani hakikatte emir sıgasının sonu, Basralılarca vakfedilir, başka bir deyişle sükun üzere mebni kılınır. Çünkü irab edilmesini gerektiren

859 - er- Raid: Su ve otlak aramak için önden giden kimseye denir./es- Seyalkoti.
860 - Mutlak olarak söylendiğinde.
861 - Yunus suresi ayet 58.

illet - ki bu muzaraat harfidir - ortadan kalkmıştır. Zira muzarinin irabına yol açan isme benzeyiş vasfı, sadece o harfle kazanılmaktadır. Görünüşte (yani lafızda emir sıgasının sonunun hükmü) (حُكْمُ الْمَجْـزُوم) Yani sahih harfin sakin kılınışı, illetli harf ile irab nun'unun düşüşü bakımından cezmedilmiş muzarinin hükmü gibidir.

Kendisinde lam bulunan emri gaibe, mana itibarıyla benzediğinden, onun hükmünü almıştır. Mesela (اِضْرِبْ, اِضْرِبَا, اِضْرِبُوا, اِخْشَ, اُغْزُ, اِرْمِ) gibi. Tıpkı (لَمْ يَضْرِبْ, لَمْ يَضْرِبَا, لَمْ يَضْرِبُوا, لَمْ يَخْشَ, لَمْ يَغْزُ, لَمْ يَرْمِ) deyişiniz gibi. Kufeliler ise murab olduğunu ve mukadder bir lamla cezmedildiğini kabul etmişlerdir. (فَإِنْ كَانَ بَعْدَهُ) Muzaraat harfinden sonra veya muzaraat harfinin hazfinden sonra harekeli bir harf bulunuyorsa, sadece sonu sakin kılınır. Gerideki harfler olduğu gibi bırakılır. Böylece emir sıgası elde edilmiş olur. Mesela (تَعِدُ) ve (تُضَارِبُ) fiillerinde (عِدْ) ve (ضَارِبْ) dersiniz. Musannif, açık olduğu için bu kısmı zikretmez. (سَاكِنٌ وَلَيْسَ الْمُضَارِعُ بِرُبَاعِيٍّ) Burada "rubai" sözünden kastedilen bab, mazisi dört harf üzere bulunan mezid babıdır. Bu sadece (اَلْإِفْعَالُ) babıdır. Başkası değildir. (زِدْتَ هَمْزَةَ وَصْلٍ) Muzaraat harfinin hazfinden sonra geriye kalan kısmın başına vasıl hemzesi getirirsiniz. Bunun nedeni sakin harfi okumak için onu aracı yapmakdır. Mezkur hemze şu haldedir: (مَضْمُومَةً إِنْ كَانَ بَعْدَهُ) Yani sakinden sonra (ضَمَّةٌ) sakin harfden sonra mazmum bir harfin bulunmasını şart koşmuştur. Çünkü meftuh harf bulunsa muzariye karışır. Mesela (اُقْتُلْ) için, ta'nın fethasıyla (اُقْتَلَ) dense, müfred mütekellimin meçhulune karışır. Diğer taraftan ta'nın kesrasıyla (اُقْتِلَ) dense, rübainin yani (اَلْإِفْعَالُ) babının mazisinin meçhulüne veya muzarisinin malumuna karışır[862] (وَ مَكْسُورَةً فِيمَا

862 - Aslında konumuz aynel fiilin fethalı veya kesralı oluşunu reddetmek değildir. Bilakis vasıl hemzesinin fethalı veya kesralı oluşunu reddir. Bazı nüshalarda "Hemze fethalansa ve (اَفْعُل) dense müfred mütekellimin malumuna karışır. Kesralansa ve (اِفْعُل) dense, kesradan zammeye geçiş lazım gelir ki bu ağır kaçar." şeklindedir.

(سِوَاهُ) Yani kendisinden sonra zammenin geldiği sakinin dışındakilerde demek istemektedir. İster sakinden sonra kesra gelsin, isterse fetha gelsin farketmez. Mesela (اُضْرِبْ) dense (الإِفْعَال) babının mazisinin meçhulüne (ve muzarisinin nefsi mütekellimine) karışır. Şayet (اَضْرِب) dense (الإفعال) babının emrine (ve sülasi mücerredin nefs-i mütekellimine karışır.) Diğer yandan sakinden sonra fetha gelen fiilde mesela(اُعْلَم) dense, muzarinin meçhuluna karışır. Yine (اَعْلَمْ) dense (الإفعال) babının mazisine (ve sülasi mücerredin nefs-i mütekellimine) karışır. (نَحْوُ اُقْتُلْ) Sakin harften sonra zammenin gelişine misaldir. (وَاضْرِبْ) Sakinden sonra kesranın gelişine misaldir. (وَاعْلَمْ) Sakinden sonra fethanın gelişine misaldir. (وَإِنْ كَانَ رُبَاعِيًّا فَمَفْتُوحَةٌ) Yani (فَالْهَمْزَةُ مَفْتُوحَةٌ) takdirindedir. Ondaki hemze, babın hemzesidir. Vasıl hemzesi değildir. Hazfini icab ettiren illet kalktığı için geriye dönmüştür. Bahsettiğimiz illet, nefs-i mütekellimde iki hemzenin biraraya gelişidir. (مَقْطُوعَةٌ) Aynı sebebten ötürü (yani hemzenin, babın hemzesi olmasından ötürü) ayrı okunur. Vasledilmez.

MEÇHUL FİİL

(فِعْلُ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ) Yani faili zikredilmemiş mefulün fiili demek istemektedir. Failin mefule izafeti aralarındaki yakın bir ilişkiden ötürüdür. Veyahut muzaf hazfedilerek izafet yapılmıştır. Yani (فَاعِلُ فِعْلِهِ الْوَاقِعِ عَلَيْهِ) "kendisine yapılan işin faili" anlamındadır.

İsmi mevsul olan (مَا) ile meçhul fiilin kastedilmesi ve (فِعْل) lafzının ona beyan için izafet edilmesi uzak değildir. (هُوَ مَا حُذِفَ فَاعِلُهُ) ve meful onun yerine geçirilmiştir. Musannif eklediğimiz bu kaydı burada zikretmez. Çünkü "merfuat" bahsinde daha önce zikredildiğinden tekrarına gerek

duymaz. (فَإِنْ كَانَ) Şayet, failin hazfedilip, onun yerine mefulun konması istenen fiil (مَاضِيًا) (merfu meful, faile[863]) karışmaması için fiilin sigası şu şekilde değiştirilmiştir. (ضَمَّ أَوَّلَهُ وَكُسِرَ مَاقَبْلَ آخِرِهِ) Mesela (ضُرِبَ دُحْرِجَ أُعْلِمَ) gibi. Kendisine bu tür bir değişikliğin yapılması tercih edilmiştir. Çünkü manasında gariblik vardır. Böylece başkalarında bulunmayan garib bir vezin seçilmiş olmaktadır. Zira bu vezinde, zammeden kesraya geçiş vardır.

Her ne kadar (فِعْلَ) vezni de, kesradan zammeye geçiş nedeniyle garib olup, mananın garabetine delalet etse bile, kesradan zammeye geçiş daha ağır olduğundan, daha hafifiyle iş görüldükten sonra, onu tercihe bir zorunluluk kalmamıştır. (وَيُضَمُّ الثَّالِثُ مَعَ هَمْزَةِ الْوَصْلِ) Mesela (انْطُلِقَ)[864] (اُقْتُدِرَ) ve (اُسْتُخْرِجَ) gibi. Nedeni, vasıl halindeyken o babın emrine karışmamasıdır[865]. (وَيُضَمُّ الثَّانِي مَعَ التَّاءِ) Mesela (تُدُحْرِجَ تُجُوهِلَ تُعُلِّمَ) gibi. Nedeni (جَاهَلْتُ عَلَّمْتُ) ve (دَحْرَجْتُ) nun muzarilerine karışmamasıdır. (خَوْفَ اللَّبْسِ) Musannifin bu sözü (وَيُضَمُّ الثَّالِثُ وَالثَّانِي) sözünün illetidir. (وَمُعْتَلُّ الْعَيْنِ) Yani sadece ayn-el fiili illetli olan demektir. Aksi takdirde (رُوِيَ) ve (طُوِيَ) gibi lefifler itiraz olarak gelirler. Çünkü (يُطْوَى) ve (يُرْوَى) da yanyana iki ilalin gelmemesi için ayn-el fiil ilal olmamaktadır[866].

---

863 - es- Seyalkoti.

864 - Aslında lazım fiilin meçhulu olmaz. Ancak mefulü fih veya mefulü leh naibi fail makamına getirilebilir. (يُشْتَرَكُ فِيهِ) gibi.

865 - Mesela (وَاسْتُخْرِجْ) sözünde vaslederken tek fark "ta" harfinin zammeli olup olmamasıdır.

866 - Yani bu bablarda ayn-el fiil ilal edilse, buna paralel olarak onu elife kalbetmek suretiyle muzaride de ilal vacib olacaktır. Çünkü muzari ilal konusunda maziye uyar. Diğer taraftan tağyire mahal olan lam-el fiilde ilal edilmiş bulunduğundan, iki ilal biraraya gelmektedir.

Kimisi "(عُـورَ): (عَوَرًا يَعْوَرُ عَوِرَ: ذَهَبَ حِسُّ إِحْدَى عَيْنَيْهِ) ve (صُيِدَ):(صَيِدَ يَصْيَـدُ صَيَـدًا: كَـانَ أَصْيَـدَ أَيْ مَـائِلَ الْعُنُـقِ) gibisi itiraz olarak gelmemesi için, metinde (مُعْتَلُّ الْعَيْنِ الْمُنْقَلِبَةُ عَيْنُهُ أَلِفًا)" denmesi en doğrusudur." demiştir.

Musannif sadece ayn-el fiili illetli olanı zikretmiştir. Çünkü onun meçhulünde[867] kapalılık vardır. Aşağıda bundan bahsedecektir. Buna bağlı olarak, her ne kadar kendisinde kapalılık olmasa da (muzarinin) meçhulunde ayn-el fiili illetli olanı zikretmiştir. (اَلْأَفْصَحُ فِيهِ قِيلَ وَبِيعَ) Bunların asılları (قُـولَ) ve (بُيِـعَ) dir. Makablinin harekesi hazfedildikten sonra ayn-el fiilin kesrası oraya nakledilir. Böylece (بِـعَ) ve (قِوْلَ) olur. Sonra (قِوْلَ) nın vavı sakin olup, makabli kesra olduğundan ya'ya çevrilir ve (قِيلَ) olur.

İŞMAM

(وَجَـاءَ الْإِشْـمَامُ) Yani (قِيـلَ) ve (بِيـعَ) gibileri için işmam fasih bir şivedir. Şeyh Radi'nin şerhinde, işmamın mahiyetiyle ilgili şu açıklamalar vardır. "İşmam'ın aslı, fiilin fa'sındaki kesrayı zammeye doğru meylettirmenizdir. O zaman, (zammeye yakın okunan harekeyi) takib eden ya harfi, biraz vava meyleder. Çünkü, makablindeki harfin harekesine tabidir." Kıraat imamlarının ve nahivcilerin burada işmamdan anladığı budur.

Kimisi "Buradaki işmam vakıf halindeki işmam gibidir." demiştir. Yani fiilin fa'sını, halis bir kesra sesiyle okumak ve sadece dudakları kapamaktır.

Bu görüş, mezkur iki topluluk arasında şöhret bulan tarife muhaliftir. Kimisi "Kendisinden sonra sakin ya'nın geldiği mezkur harekeyi, halis bir zamme sesiyle okumaktır."demiştir.

---

867 - Bazı nüshalardaki (واختلاف فی المبنی للفاعل منه) sözü yanlıştır. Doğrusu (للمفعول منه) şeklindedir./es-Seyalkoti.

Bu görüş de, nahivcilerle kıraat imamları arasında şöhret bulmamıştır.

Musannif kendi şerhinde "İşmam yapmaktan maksat, bu harflerin (yani fiillerin) başındaki asıl harekenin zamme olduğuna işaret etmektir." demiştir. (وَجَاءَ الْوَاوُ أَيْضًا) Zayıf bir uygulamadır. O zaman (قُولَ) ve (بُوعَ) denir. Fiilin ayn'ı sakindir. Burada ayn-el fiilin kesrası makabline nakledilmez. Diğer taraftan "ya" harfi sakin ve makabli mazmum bulunduğundan vav'a çevrilir. (وَمِثْلُهُ) Yani sülasi mücerredden, aynel fiili illetli fiillerin mazisinin meçhulu gibidir. (بَابُ) Yani (اَلْاِنْفِعَالُ) ve (اَلْاِفْتِعَالُ) babından aynel fiili illetli fiillerin mazisinin meçhulu (اخْتِيرَ وَانْقِيدَ) Üç şiveninde kendilerinde geçerli olması itibarıyla ona benzerler. Çünkü (قِيدَ) ve (تِيرَ) kısımları, tıpkı (قِيلَ) ve (بِيعَ) gibidir. (دُونَ اسْتُخِيرَ وَأُقِيمَ) Çünkü bunlardaki mezkur kısım (قِيلَ) ve (بِيعَ) gibi değildir. Zira illet harfinin makabli, bunlarda aslında sakindir. Yani asılları, meksur ya ile (اُسْتُخْيِرَ) ve meksur vav ile (أُقْوِمَ) şeklindedir. Kaideye göre bunların harekeleri, makablindeki sahih, sakin harfe verilir. Fiilin ayn'ı vav ise ya'ya çevrilir. Böylece tek bir şive olarak (اُسْتُخِيرَ) ve (أُقِيمَ) denir. (وَإِنْ كَانَ) Yani faili hazfedilen ve onun yerine mefulun geçirilmesi istenen fiil (مُضَارِعًا ضُمَّ أَوَّلُهُ) Evvel sözüyle Musannif muzaraat harfini kastedmektedir. (يُضْرَبُ, يُكْرَمُ, يُلْتَزَمُ, يُسْتَخْرَجُ, يُتَدَحْرَجُ) gibi. (وَفُتِحَ مَاقَبْلَ آخِرِهِ) Çünkü fetha hafif harekedir ve muzari kendisinde fazla harf bulunması nedeniyle ağırdır. (Böylece denge sağlanır.) (وَمُعْتَلُّ الْعَيْنِ) meçhulde (تَنْقَلِبُ الْعَيْنُ فِيهِ أَلِفًا) İster vav isterse ya olsun farketmez. (يُبَاعُ, يُخْتَارُ, يُنْقَادُ, يُسْتَخَارُ, يُقَامُ, يُقَالُ) gibi. Çünkü ayn-el fiil hakikaten veya hükmen[868] harekelidir. Makabli de meftuhdur.

868 - Harekesi makabline verildiğinde hükmen harekelidir.

MÜTEADDİ VE GAYR-I MÜTEADDİ

(اَلْمُتَعَدِّی وَغَیْرُ الْمُتَعَدِّی فَالْمُتَعَدِّی) Müteaddi fiil (مَا یَتَوَقَّفُ فَهْمُهُ عَلَی مُتَعَلَّقٍ) Yani failden başka bir şeye bağlıdır ve fiil bu şeye taalluk eder[869]. Tasavvuru ancak onunla mümkün olur.

Şübhesiz ki (lazım olsun, müteaddi olsun) her fiile bir fail lazımdır ve anlaşılması faile bağlıdır. Fakat fiilin faile nisbeti ya sudur (ondan çıkış) yoluyladır[870] ya kıyam yoluyladır[871] veya isnad yoluyladır[872]. Nitekim "Şu fiil, failden sadır olmuştur", "Şu fiil fail ile kaimdir" ve "Şu fiil, faile isnad edilmiştir" denir. O bakımından istılahta "şu fiil failine müteallıktır" denmez. Taalluk demek, fiilin failden başkasına nisbeti demektir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Fiilin anlaşılması, failden başkasına bağlı ise, o fiil müteaddi'dir. (کَضَرَبَ) Şübhesiz ki "vurmak" işinin anlaşılması kendisine vurulanın tasavvuruna bağlıdır. O tasavvur edildikten sonra fiilin anlaşılması mümkün olur. Ama zaman ve mekan (yani mefulu fih), gaye (yani mefulu leh), fail yada mefulun heyeti (yani hal) böyle değildir. Çünkü fiilin tasavvuru onlar olmadan da mümkündür. (وَغَیْرُ الْمُتَعَدِّی بِخِلَافِهِ) Müteaddinin tersinedir. Yani anlaşılması failden başka bir şeye bağlı değildir. (کَقَعَدَ) Lazım fiilin her ne kadar mefulu fih, mefulu leh ve hal ile ilişkisi varsa da, anlaşılması bu müteallakatın tasavvuru olmadan mümkündür.

Müteaddi olmayan fiil şunlarla müteaddi hale gelir: a) Hemze ile. Mesela (أَذْهَبْتُ زَیْدًا) gibi. b) Ayn-el fiili şeddelemekle (فَرَّحْتُ زَیْدًا) gibi. c)

---

869 - Şarih bununla (متعلّق) kelimesinin ism-i meful olduğuna işaret etmiştir.

870 - (ضَرَبَ زَیْدٌ) gibi.

871 - (طَابَ زَیْدٌ) gibi.

872 - (مَاتَ زَیْدٌ) gibi. /es- Seyalkoti.

Müfaale babının elifiyle (مَاشَيْتُهُ) gibi. d) İstifal babının sin'iyle (اِسْتَخْرَجْتُهُ) gibi. e) Harfi cerr ile (ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ) gibi. (وَالْمُتَعَدِّى يَكُونُ مُتَعَدِّيًا إِلَى مَفْعُول) (وَاحِدٍ كَضَرَبَ) Tek mefule müteaddi fiiller arapçada çoktur. (وَإِلَى اثْنَيْن) Kimisinde mefuller birbirinden farklı olurlar. (كَأَعْطَى) Kimisinde iki mefulün masadak'ı[873] aynı olur. Mesela (عَلِمَ) gibi. (وَ إِلَى مَفَاعِيلَ ثَلَاثَةٍ كَأَعْلَمَ) (وَأَرَى) (أَرَى) fiili (أَعْلَمَ) manasındayken demek istemektedir. Bu iki fiil, bu bölümde asıldır.

Bunlar, başlarına hemze gelmezden önce, iki mefule müteaddi idiler. Hemze gelince, ilk meful olarak yerini alan, bir meful daha eklenmiş oldu.

Bu bölümün diğer fiillerine gelince: (وَأَنْبَأَ وَنَبَّأَ وَخَبَّرَ وَأَخْبَرَ وَحَدَّثَ) Bunlar üç mefule müteaddi olmakta asıl değildirler. Bilakis (أَعْلَمَ) manası içermek suretiyle amel ederler. (هَذِهِ) Üç mefule müteaddi olan bu fiillerin (مَفْعُولُهَا الْأَوَّلُ كَمَفْعُول بَابِ أَعْطَيْتُ) Yalnız kendisinin zikriyle yetinilmek bakımından ona benzer. Mesela (أَعْلَمْتُ زَيْدًا) gibi. Yine hazfedilmek bakımından ona benzer. Mesela (أَعْلَمْتُ عَمْرًا مُنْطَلِقًا) gibi. (وَالثَّانِي وَالثَّالِثُ) Son iki mefulu (كَمَفْعُولَيْ عَلِمْتُ) Biri zikredildiğinde diğerinin de zikredilmesinin vacib olması ve her ikisinin birlikte hazfının cevazı bakımından onun gibidir.

873 - Aslında "masadak" sözüyle, külli (tümel) bir mananın içine giren fertler kastedilir. Burada Abdulhakim "İkisinin de hamledildikleri şey'in aynı olmasıdır." der. Yani mana külli veya cüzi (tikel) olabilir.

EFAL-İ KULUB

(أَفْعَالُ الْقُلُوبِ) Aynı zamanda "yakin" ve "şek" fiilleri diye de isimlendirilirler. "Şek" tabirini kullananlar, zannı kastedmiş olmalıdırlar. Çünkü gerçek olmak ihtimaliyle olmamak ihtimalinin birbirine denkliğini ifade eden şek kelimesiyle tabir edilemezler. Böyle bir mana taşımamaktadırlar. (وَهِيَ ظَنَنْتُ وَحَسِبْتُ وَخِلْتُ) Bu üç tanesi zan için kullanılırlar. (وَزَعَمْتُ) Bu fiil, bazen zan için bazen de ilim (yani kesin inanç) için kullanılır. (وَعَلِمْتُ وَرَأَيْتُ وَوَجَدْتُ) Bu üç tanesi ilim için kullanılır. (تَدْخُلُ) Yani bütün bunlar (عَلَى الْجُمْلَةِ الْاِسْمِيَّةِ لِبَيَانِ مَا هِيَ عَنْهُ) Yani isim cümlesiyle verilen haberin nereden kaynaklandığını, başka bir deyişle zandan mı, kesin bir bilgiden mi kaynaklandığını, beyan etmek için gelirler. Mesela (عَلِمْتُ زَيْدًا قَائِمًا) dediğinizde (عَلِمْتُ) fiili bu cümlenin - onu ağzınıza aldığınız ve kendisiyle Zeyd'in ayakta duruşunu haber verdiğinizde - ilimden kaynaklandığını beyan etmektedir. Yine (ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا) dediğinizde (ظَنَنْتُ) fiili, bu cümleyle verilen haberin menşei'ni açıklamaktadır. Menşei zandır. Geride kalan fiillerde böyledirler. (فَتَنْصِبُ) Yani mezkur fiiller (الْجُزْأَيْنِ) isim cümlesinin iki cüzünü, yani müsned ve müsnedün ileyhi, kendisine meful edinerek nasbederler. (وَمِنْ خَصَائِصِهَا) "Hasais" kelimesi, "hasise" kelimesinin cemidir. Bir şeye has olup başkasında bulunmayan özellik anlamına gelir. Yani efal-i kulüb'ün özelliklerinden birisi (أَنَّهُ إِذَا ذُكِرَ أَحَدُهُمَا ذُكِرَ الْآخَرُ) iki mefulden sadece birinin zikriyle yetinilmez. Bu mefuller aslında mübteda ve haberdirler. Gerçi mübteda ve haberden sadece birinin hazfi az değildir. Fakat burada iki meful, sanki tek bir isim gibidir. Zira gerçekte mefulu bih, onların ikisinin birden mazmunudur (içeriğidir). Dolayısıyla biri hazfedilse, tek bir kelimeden sanki bir parça hazfedilmiş gibi olmaktadır. Bütün bunlara rağmen, az olarak karineyle yalnız birinin hazfi görülmüştür. Mesela

(وَلاَيَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ) ayet-i kerimesi[874] ilk mefulun hazfine örnektir. Gaib sıgasıyla (يَحْسَبَنَّ) şeklinde okunursa durum böyle olur. Yani (وَلاَيَحْسَبَنَّ هَؤُلاَءِ بُخْلَهُمْ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ) demektir. İlk meful olan (بُخْلَهُمْ) sözü hazfedilmiştir.

İkinci mefulun hazfi şairin şu sözünde olduğu gibidir.
(إِنَّا طَالَمَا قَدْ وَشَابَنَا الْأَعْدَاءُ)[875](لاَ تَحْلُنَا عَلَى غَرَاتِكَ)"Sultan ile aramızı bozmak için yaptığın gammazlıktan korktuğumuzu sanma! Düşmanlarımız ona aleyhimizde nice yalanlar düzüp dururlar da bundan asla zarar görmedik." Yani (لاَتَحْلُنَا جَازِعِينَ عَلَى غَرَاتِكَ الْمَلِكَ بِنَا) demektedir. İkinci meful olan (جَازِعِينَ) sözü hazfedilmiştir. (بِخِلاَفِ بَابِ أَعْطَيْتُ) Çünkü (أَعْطَيْتُ) babında karineli veya karinesiz olarak, bir mefulun zikriyle yetinilebilir. Mesela (فُلاَنٌ يُعْطِي الدَّنَانِيرَ) denebilir. Ve verdiği kimse zikredilmeyebilir. Diğer taraftan verilen şey zikredilmeyebilir. Mesela (فُلاَنٌ يُعْطِي الْفُقَرَاءَ) denebilir. Bazen ikisi de hazfedilir. (فُلاَنٌ يُعْطِي وَيَكْسُو) gibi. Çünkü mefullerinden bahsedilmeksizin bu tür fiillerden fayda temin etmek mümkün olmaktadır. Ama (عَلِمْتُ) babının mefulleri böyle değildirler. Onları, unutup geçemezsiniz[876]. Mesela (عَلِمْتُ) ve (ظَنَنْتُ) diyemezsiniz. Zira bunda bir fayda yoktur. Çünkü insanların zanda bulundukları ve bilgi sahibi oldukları zaten herkesce malumdur.

Karine olduğu zaman hazfedilmelerinde bir sakınca yoktur. Arapların (مَنْ يَسْمَعْ يَخَلْ) sözü gibi. Yani (يَخَلْ مَسْمُوعَهُ صَادِقًا) demekdir. (وَمِنْهَا) Yani efal-i kulub'un özelliklerinden biri. (جَوَازُ الْإِلْغَاءِ) Yani lafzan ve manen

874 - Al-i İmran suresi ayet 180.
875 - "ta" harfiyledir. "Hemze" ile değildir./es-Seyalkoti.
876 - Yani (نَسْيًا مَنْسِيًّا)

amellerinin ibtali caizdir. (إِذَا تَوَسَّطَتْ) mamullerinin arasına girdiği zaman demektedir. Mesela (زَيْدٌ ظَنَنْتُ قَائِمٌ) gibi. (أَوْ تَأَخَّرَتْ) Kendilerinden geride kaldığı zaman demektedir. Mesela (زَيْدٌ قَائِمٌ ظَنَنْتُ) gibi. Her iki takdirde de amelinin ilgası caizdir. (لِاسْتِقْلَالِ الْجُزْأَيْنِ) Mübteda ve haber ya da kendisinin iki mefulu olmaya elverişli bulunan cüzlerin müstakilliği sebebiyledir. (كَلَامًا تَامًّا) Geride kalmak veya araya girmek yüzünden fiillerin amelleri zayıfladığında, ilga edilirse ve cüzler mübteda ve haber yapılıyorsa demektedir.

Takdim edildikleri takdirde de ilga edildikleri nakledilmiştir. (ظَنَنْتُ زَيْدٌ قَائِمٌ) gibi. Ama nahivcilerin cumhuru bunun caiz olmadığında birleşmişlerdir.

Bu fiiller, ilga edildiklerinde zarf manasında olurlar. Mesela (زَيْدٌ قَائِمٌ ظَنَنْتُ) sözünün manası (زَيْدٌ قَائِمٌ فِي ظَنِّي) şeklindedir. Musannifin "ilga caizdir" sözünde, araya girerlerse veya geri kalırlarsa amellerinin caiz olduğuna dair işaret vardır.

Bazı şerhlerde, ortaya girerlerse, amel ettirmenin ettirmemekten iyi olduğu yazılmıştır. Bazısında ise ikisinin de eşit olduğu ve geriye kaldıklarında ilganın daha iyi olduğu yazılmıştır.

Diğer taraftan, bunlar a) fiil ile merfusu arasına, b) ism-i fail ile mamulu arasına, c) (إِنَّ) nin iki mamulu arasına, d) (سَوْفَ) ile muzari fiil arasına, e) matuf ile matufun aleyh arasına girdiklerinde amelleri ilga edilir. Mesela (ضَرَبَ أَحْسَبُ زَيْدٌ)[877]

(سَوْفَ أَحْسَبُ يَقُومُ زَيْدٌ, إِنَّ زَيْدًا أَحْسَبُ قَائِمٌ , لَسْتَ بِمُكْرِمٍ أَحْسَبُ زَيْدًا) ve (جَاءَنِي زَيْدٌ أَحْسَبُ وَعَمْرٌو) gibi. Bu şekillerin hepsinde ilga vacibdir. O yüzden Musannif, amelin caiz olduğuna işaret eden "ilga caizdir" sözünü

877 - Yani (ضَرَبَ فِي حِسَابِي زَيْدٌ) demektir. Gerisini buna kıyaslayınız. /es-Seyalkoti.

(إِذَا تَوَسَّطَتْ أَوْتَأَخَّرَتْ) sözüyle kayıtlamıştır. Yani mamullerinin arasına girdiklerinde veya onlardan geri kaldıklarında demektir.

Musannif, sadece bu tür ilgayı zikreder. Halbuki diğer ilga türleri de onlara hastır. Bunun nedeni, o tür ilganın çokluğu ve yaygınlığıdır. (وَمِنْهَا) Yani efal-i kulüb'ün özelliklerinden birisi (أَنَّهَا تُعَلَّقُ) Bunların "talık"ı (yani askıya alınmaları) , mana itibarıyla değil, lafız itibarıyla amellerinin ibtalinin gerekli olmasıdır. (قَبْلَ مَعْنَى الْاِسْتِفْهَامِ) İster vasıtasız olsun - misali ileride gelecektir - isterse istifham manası taşıyana muzaf bir kelimenin önüne gelişi gibi vasıtalı olsun, farketmez. (عَلِمْتُ غُلَامَ مَنْ أَنْتَ) gibi. (وَقَبْلَ النَّفْيِ) Bahsettiği nefiy edatı mamullerin başına gelir. (وَقَبْلَ اللَّامِ) Bahsettiği ibtida lamı mamullerin başına gelir. (مِثْلُ عَلِمْتُ أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو) İstifham ile yapılan talık'a misaldir. Diğerlerinin misalleri buna kıyas edilerek bilinebildiğinden, onları zikretmemiştir. Nefiy'e misal (عَلِمْتُ مَا زَيْدٌ فِي الدَّارِ) gibidir. Mezkur lam'a misal (عَلِمْتُ لَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) gibidir. Efal'i kulüb'ün üç şeyden sonra talık edilmesi, bu üçünün vaz itibarıyla cümle başına gelerek, onun değişmemesini gerektirmesindendir. Fakat diğer taraftan da bahsettiğimiz fiiller, iki cüzü nasbetmek suretiyle cümleyi değiştirmek isterler. O zaman aralarını bulmak (uzlaştırmak) vacib olmaktadır. Bunun için birine lafızda, diğerine manada itibar etmişlerdir. Lafız yönünden istifhama, nefye ve ibtida lamına riayet edilmiş , mana bakımından da efal-i kulube riayet edilmiştir.

"Talık" sözü, arapların (اِمْرَأَةٌ مُعَلَّقَةٌ) sözünden alınmıştır. Kocasını elinden kaçıran kadına denir. Tıpkı askıdaki bir şey gibidir. Eşi yanında bulunmadığından yok sayılır. (Kocası ölmediğinden veya onu boşamadığından) varlığını kabul etmekte ve başkasıyla evlenememektedir.

Muallak bir fiil lafzan amel edemez. Manen ve takdiren amel eder. Çünkü (عَلِمْتُ لَزَيْدٌ قَائِمٌ) cümlesinin manası (عَلِمْتُ قِيَامَ زَيْدٍ) şeklindedir. Yani iki cüzü nasbettiğiniz zamanki gibidir. Bunun için talik cümlesine iki cüzü nasbedilen cümlenin atfi caizdir. (عَلِمْتُ لَزَيْدٌ قَائِمٌ وَبَكْرًا قَاعِدًا) gibi.

Talik işi ile, ilga işi arasında iki yönden farklılık vardır. Birincisi, ilga caizdir, vacib değildir. Talık ise vacibtir. İkincisi, ilga hem lafızda, hem manada amelin ibtalidir[878]. Talik ise amelin manada değil, lafızda ibtalidir. (وَمِنْهَا) Yani efali kulüb'ün özelliklerinden biri (أَنَّهُ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ فَاعِلُهَا) Yani efal-i kulüb'ün faili (وَمَفْعُولُهَا ضَمِيرَيْنِ) Bitişik zamir olmalarıdır. (لِشَيْءٍ وَاحِدٍ) (Zamirlerin mercii aynıdır.)

Muttasıl olmalılar, dedik. Çünkü biri munfasıl olursa, bunların biraraya gelmesi, herhangi bir fiil türüne mahsus değildir. Mesela (إِيَّاكَ ظَلَمْتَ) gibi. (عَلِمْتُنِي مُنْطَلِقًا) ve (عَلِمْتُكَ مُنْطَلِقًا) gibi. Diğer fiil türlerinde bu caiz değildir. Mesela (ضَرَبْتُنِي) ve (شَتَمْتُنِي) denmez. Bilakis (ضَرَبْتُ نَفْسِي) ve (شَتَمْتُ نَفْسِي) denir. Çünkü fiilde aslolan müessir (etkin) olmaktır ve mefulu bih'de aslolan müteessir (edilgen) olmaktır. Bunların mahiyetlerinin birbirinden farklı olması esastır. O bakımından mana itibarıyla aynı olduklarında, lafız itibarıyla da aynı olmaları çirkin görülür ve böyle bir birlik halinde, mümkün mertebe lafzan farklılık arzetmeleri istenir. Bu nedenle (ضَرَبْتُ نَفْسِي) denir ve (ضَرَبْتُنِي) denmez. Zira onda fail ile meful elden geldiğince farklı kılınmamıştır. Nitekim, ikiside muttasıl zamirdirler. Ama (ضَرَبْتُ نَفْسِي) dediğinizde durum değişir. Çünkü (نَفْس) kelimesi, mütekellim zamirine bitişmekle sanki farklı bir şey olur. Muzaflar genellikle muzafun ileyhlerden farklı olurlar. Böylece fail ile meful, mümkün olduğu kadar farklı kılınır.

Efal'i kulub'e gelince, ilk mensub olan mamul gerçekte mefulu bih değildir. Bilakis cümlenin bütün olarak içeriğidir. Bu nedenle fail ile ilk mensubun lafzan aynı bulunmaları caiz olmuştur. Hakikatte fail ile mefulu bih sayılmazlar.

(فَقَدْتُنِي) ve (عَدِمْتُنِي) fiilleri, efal'i kulüb muamelesine tabi tutulmuşlardır. Çünkü bunlar (وَجَدْتُنِي) fiilinin zıddıdırlar. Zıdların birbirine hamli gibi, ona hamledilmişlerdir.

878 - Yani artık fiilin mefulu olmaktan çıkarlar.

Aynı şekilde "rüya görmek" veya "gözle bir şeyi görmek" manasındaki (رَأَى) fiili, anlamak manasındaki (رَأَى) ya hamledilmiştir. Böylece , fail ile mefulun mercileri aynı zamir olmak özelliği, onda da caiz görülmüştür. Mesela (وَلَقَدْ أَرَانِي لِلرِّمَاحِ دَرِيئَةً مِنْ عَنْ يَمِينِي تَارَةً وَأَمَامِي) "Andolsun ki, kendimi bazen sağımdaki bazen önümdeki mızraklara hedef olarak görüyorum" gibi. Yine Allahu Teala'nın (إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا)[879] sözü gibi. (وَلِبَعْضِهَا) Efal-i kulub'ün bazısının başka manaları da vardır. Musannif (خِلْتُ ، زَعَمْتُ) ve (حَسِبْتُ) nün dışındakileri kastedmektedir. (مَعْنًى آخَرُ) Bilmek ve zannetmek olan ilk manalarına yakındır. Hatta bu yeni manalarındayken yine iki mefule müteaddi oldukları zannedilir. "İlkine yakın manalar" sözümüzle kayıtladık. Çünkü böyle bir yakınlık göz önüne alınmazsa. hepsinin başka manaları olduğundan sadece "bazısının vardır" demek doğru olmaz. Mesela (خَالَ) kelimesi "kibirlendi", (حَسِبَ) kelimesi "saçı kumral oldu" ve (زَعَمَ) kelimesi "kefil oldu" manasına gelir. (يَتَعَدَّى بِهِ) Yani bu diğer manasıyla (إِلَى وَاحِدٍ) iki tane değil, bir tane meful alır. (فَظَنَنْتُ بِمَعْنَى اتَّهَمْتُ) Töhmet anlamındaki (الظِّنَّةُ) kelimesinden gelir. Mesela (ظَنَنْتُ زَيْدًا) gibi. Yani (اتَّهَمْتُهُ) "onu vehmime mekan edindim" demektir. Vehim bir tür ilim (idrak) tir. Allahu Teala'nın (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ)[880] sözü gibi. Yani (بِمُتَّهَمٍ) manasındadır. (وَعَلِمْتُ بِمَعْنَى عَرَفْتُ) Mesela (عَلِمْتُ زَيْدًا) dersiniz. Yani (عَرَفْتُ شَخْصَهُ) manasındadır. İrfan, herhangi bir yargıda bulunmadan bir şeyin kendisini bilmektir. (وَرَأَيْتُ بِمَعْنَى أَبْصَرْتُ) (أَبْصَرْتُ) Fiilinin anlamı "bir duyu organı yardımıyla bilmek" sayılabilir. Allahu

879 - Yusuf suresi ayet 36.
880 - Tekvir suresi ayet 24. (Bir kıraata göre).

Teala'nın (فَانْظُرْ مَا ذَا تَرَى) sözü[881] bu türdendir. (وَوَجَدْتُ بِمَعْنَى أَصَبْتُ) Mesela (وَجَدْتُ الضَّالَّةَ) gibi. Yani (أَصَبْتُهَا وَعَلِمْتُهَا بِالْحَاسَّةِ) demektir.

Musannifin maksadı, bilmek ve zannetmek anlamına yakın başka manalarının bulunduğunu söylemek olduğundan (عَلِمَ) nin üst dudağı yarılmak manasını ve (وَجَدَ) nin, zengin olmak, kızmak ve üzülmek manalarını ihmal etmiştir. Zira bilmek ve zannetmek manasına yakın değildirler.

NAKIS FİİLLER

(اَلْأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ) Bunların nakıs fiil adını almaları, diğer fiiller gibi merfu mamulleriyle tamamlanmayışlarıdır. (مَا وُضِعَ) Yani vazedilmiş fiillerdir. (لِتَقْرِيرِ الْفَاعِلِ عَلَى صِفَةٍ) Bunların vazedildikleri mananın esası, failin[882] bir sıfatı yüklendiğini[883] sabitleştirmektir. Şübhesiz ki, mezkur sıfat, nakıs fiilin mevzuun lehinde esas olan bu sabitleştirmek (takrir) işinden başka bir şeydir. Çünkü bahsedilen sabitleştirmek işi, fail (isim) ile sıfat (haber) arasındaki nisbet olduğundan, iki uç dışarda kalmaktadır. Bu itibarla tam fiiller, tarifin içine girmezler. Çünkü onlar hem sıfata, hem de failin o sıfata yüklendiğini sabitleştirmek (takrir) işine vazedilmişlerdir. Böylece tam fiillerin vazedildikleri mananın esası, hem sıfat, hem takrirdir. Sadece takrir değildir.

Bahsettiğimiz takriri, nakıs fiillerin vazedildikleri mananın esası yaptık, tamamı yapmadık. Çünkü bu takrirden fazla olarak başka manaları da içerirler. Mesela hepsinde zaman mefhumu vardır. Bazısında intikal, devamlılık, süreklilik gibi manalar vardır.

Şayet kendisine vazın yapıldığı mana, bu takririn cüzleri kabul edilse (yani mutlak bir takrir değil de) mesela mazide intikal yoluyla olan çeşiti

881 - Saffat suresi ayet 102. (Bu misal yerli yerince değildir.)
882 - Nakıs fiillerin ismini kastedmektedir.
883 - Veya (لَيْسَ) de olduğu gibi - yüklenmediğini sabitleştirmiştir.

kabul edilse ve örnek olarak (صَـارَ) fiili bu çeşit bir takrirle failin sıfatı yüklenişini sabitleştirmeğe vazedilmiştir, dense ve diğerleri de benzer şekillerde açıklansa, mevzuun leh gözönünde tutulduğunda, onun tamamını bu cüzlerin her birinin teşkil ettiği şübhe götürmez ve sıfat hariçte kaldığından tam fiiller tarife girmez.

Öte yandan, Musannifin (لِتَقْرِيرِ الْفَاعِلِ) sözündeki lam harfinin (وُضِعَ) fiiline sıla[884] değil, ecliye yapılması uzak sayılmaz. Nakıs fiillerin vazındaki gayenin, mezkur sıfatlar olmayıp, bilakis bu takrir olduğunda şübhe yoktur. Tam fiiller böyle değildirler. Onlarda her ikisi de gayedir. Daha önce anlamış olduğunuz gibi sadece takrir gaye olmaktadır. O bakımdan da tarifin dışında kalırlar.

Bütün bu anlattıklarımızdan çıkan netice şudur: Metindeki tarif, tam fiillerin çıkartılması için konacak, fazla bir kayda gerçekten muhtaç değildir. (وَهِيَ) Yani nakıs fiiller (كَانَ وَصَارَ وَأَصْبَحَ وَأَمْسَى وَأَضْحَى وَظَلَّ وَبَاتَ وَآضَ وَعَادَ وَغَدَا وَرَاحَ وَمَازَالَ وَمَاانْفَكَّ وَمَافَتِئَ وَمَابَرِحَ وَمَادَامَ وَلَيْسَ) sözündeki fiil (مَافَتِئَ) hemze iledir. "Ya" harfiyle olduğu da söylenmiştir. Sibeveyh bunlardan yalnızca (مَادَامَ صَارَ كَانَ) ve (لَيْسَ) yi, zikretmiş, sonra "ve bunlara benzeyen diğer habere muhtaç fiiller diye söz etmiştir. Görünüşe bakılırsa kesin bir sayı vermek mümkün olmaz. Bazen bir çok tam fiil, nakıs fiil manası içerir. Mesela (تَمَّ التِّسْعَةُ بِهَـذَا عَشَـرَةً) gibi. Yani (تَصِيرُ عَشَرَةً تَامَّةً) demektir. Yine (كَمُلَ زَيْـدٌ عَالِمًـا) gibi. Yani (صَارَ زَيْدٌ عَالِمًا كَامِلاً) demektir. (وَقَـدْ جَـاءَ) Arapların şu sözlerindeki (مَاجَاءَتْ حَاجَتَكَ) (جَاءَ) fiili, nakıs fiil olarak kullanılmıştır. Müstetir zamir onun ismi ve (حَـاجَتَكَ) sözü onun haberidir. Buradaki (مَـا) lafzı nefiy edatı olabilir. (جَـاءَتْ) fiili (كَـانَتْ)

884 - Sıla kelimesi nahivde üç manaya gelir. Birincisi mevsulun sılasıdır. İkincisi zaid harftir. Üçüncüsü fiilin kendisiyle mefule teaddi ettiği harfi cerrdir. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) gibi. Burada sonuncusu kastedilmektedir. /Zeynizade - Murib.

manasındadır. İçinde, daha önce bahsedilmiş (اَلْغَرَارَةُ)[885] kelimesine veya benzeri bir şeye raci, müennes bir zamir vardır. Yani (لَمْ تَكُنْ هَذِهِ عَلَى قَدْرِ مَاتَحْتَاجُ إِلَيْهِ) demektir.

Diğer taraftan buradaki (مَا) lafzı istifham edatı olabilir. O zaman (جَاءَتْ) fiilindeki zamir (مَا) ya racidir. Tıpkı (مَنْ كَانَتْ أُمُّكَ) gibi. Yani (أَيَّةُ حَاجَةٍ صَارَتْ حَاجَتَكَ) demektir. (وَجَاءَ) Aynı şekilde arapların şu sözlerindeki (حَتَّى قَعَدَتْ [886] شَفْرَتُهُ [887] أَرْهَفَ) Yani (صَارَتْ) anlamındadır. (كَأَنَّهَا حَرْبَةٌ[888]) (قَعَدَ) fiili, nakıs fiil anlamındadır.

El- Endelusi: "Arapların kullandıkları yerden başka (قَعَدَ) ve (جَاءَ) kelimeleri nakıs fiil olarak gelmezler" demiştir. Ferra ise, buna karşı çıkar. (Yani kıyasi kabul eder.) (وَتَدْخُلُ) Bu fiiller ve onlara benzeyenler (عَلَى الْجُمْلَةِ الْاِسْمِيَّةِ) mübteda ve haberden meydana gelen isim cümlesinin başına gelirler. (لِإِعْطَاءِ الْخَبَرِ) Yani habere vermeleri için (حُكْمَ مَعْنَاهَا) Yani manalarının hükmünü habere vermeleri için gelirler. Musannif "manalarının hükmü" sözüyle, bu manaların peşinden meydana gelen izleri kastedmektedir. Mesela (صَارَ زَيْدٌ غَنِيًّا) gibi (صَارَ) kelimesinin manası "intikal" dir ve manasının hükmü, yani peşinden hasıl olan izi (eseri), haberin (مُنْتَقِلاً إِلَيْهِ) olmasıdır. İsim cümlesinin - ki (زَيْدٌ غَنِيٌّ) cümlesidir - başına gelip intikal ifade edince (غَنِيٌّ) kelimesinden ibaret olan habere, bu intikalden iz bırakmıştır. O iz, zenginliğin "müntekalün ileyh" olmasıdır. (فَتَرْفَعُ) Mezkur fiiller (الْجُزْءَ الْأَوَّلَ) Çünkü faildir.(تَنْصِبُ الْجُزْءَ الثَّانِيَ) Fiilin

885 - Çuval manasındadır. /Abdulhakim.
886 - "Büyük bıçak" anlamındadır.
887 - "Biledi" anlamındadır.
888 - "Küçük mızrak" anlamındadır.

tasavvuru kendisine bağlı olduğundan mefulu bihe benzetilmiştir: (مِثْلُ كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا فَكَانَ تَكُونُ نَاقِصَةً كَائِنَةً لِثُبُوتِ خَبَرِهَا لِاسْمِهَا ثُبُوتًا مَاضِيًا) Yani bu "subut" işi geçmiş zamanda olur. (دَائِمًا) Yani daha önce bulunmayışa ve daha sonra nihayete erişe delalet etmeksizin demektir. Mesela (كَانَ زَيْدٌ فَاضِلاً) gibi. (أَوْ مُنْقَطِعًا) Mesela (كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا فَافْتَقَرَ) gibi. (بِمَعْنَى صَارَ) Musannifin bu sözü (لِثُبُوتِ خَبَرِهَا) sözüne atfedilmiştir. Yani (كَانَ تَكُونُ نَاقِصَةً كَائِنَةً بِمَعْنَى صَارَ) demektir. Bir kısmın, diğer bir kısma atfı kabilindendir. Yoksa diğerinin dahil olduğu ana kısma atfı kabilinden değildir. [Yani (نَاقِصَةً) sözüne matuf değildir.] Bu manadaki (كَانَ) fiiline misal (بِتَيْهَاءَ قَفْرٍ وَالْمَطِيُّ كَأَنَّهَا قَطَا الْحَزْنِ قَدْ كَانَتْ فِرَاخًا بُيُوضُهَا) "Issız bir çöldeydik. Üzerine bindiğimiz hayvanlar, sanki yumurtaları yavruya dönüşmüş, sert yerlerde yaşıyan bağırtlak kuşlarının o yavrulara koşuşu gibi hızlı gidiyorlardı." Yani (صَارَتْ فِرَاخًا بُيُوضُهَا) demektir. Şübhesiz ki onların yumurtaları ne daha önce ve ne de yumurtalık evresindeyken yavru değildirler. Bilakis yumurta iken yavru haline dönüşmüşlerdir. (وَيَكُونُ فِيهَا ضَمِيرُ الشَّأْنِ) Musannifin bu sözüde aynı şekilde (لِثُبُوتِ إلخ) sözüne atfedilmiştir. Yani (كَانَ) nakıs fiil ve içindeki şan zamiri onun ismi ve sonra gelen cümle de o zamiri açıklayan haber olur. Mesela (إِذَا مِتُّ كَانَ النَّاسُ صِنْفَانِ شَامِتٌ وَآخَرُ مُثْنٍ بِالَّذِي كُنْتُ أَصْنَعُ) gibi. "Öldüğüm zaman insanlar iki kısma ayrılır. Bir takımı ölümüme sevinir, bir takımı da işlediğim iyi şeylerden ötürü beni hayır ile yad eder." (وَتَكُونُ تَامَّةً) Musannifin bu sözü (وَتَكُونُ نَاقِصَةً) sözüne atfedilmiştir. Yani (كَانَ) fiili, mensub bir habere ihtiyaç duymaksızın merfu ile tamamlanır ve tam bir fiil olur. (بِمَعْنَى ثَبَتَ

(وَوَقَعَ) Mesela arapların (كَانَتِ الْكَائِنَةُ) ve (اَلْمُقَدَّرُ كَائِنٌ) sözleri ve Allahu Teala'nın (كُنْ فَيَكُونُ) sözü gibi. (وَتَكُونُ زَائِدَةً) Bu tür (كَانَ) nin (cümlede) olup, olmaması asli bir manaya bir değişiklik getirmez. Allahu Teala'nın (كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا)[889] sözü gibi. Yani (كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ هُوَ فِي الْمَهْدِ حَالَ كَوْنِهِ صَبِيًّا) demektir. Buradaki (كَانَ) fiili, lafza güzellik katmak için gelmiştir. Çünkü mana geçmiş zaman üzerine kurulmuş değildir.

Musannif (كَانَ) nin bütün kullanımlarını anlatmış olmak için, nakıs olmadığı halde bu son iki kısmı zikretmiştir. (وَصَارَ لِلِانْتِقَالِ) Bir sıfattan bir sıfata, mesela (صَارَ زَيْدٌ عَالِمًا) gibi, veya bir özden, başka bir öze intikali bildirir. (صَارَ الطِّينُ خَزَفًا) gibi.

Bazen (اِنْتَقَلَ) manasında tam fiil olur. (إِلَى) Harfi cerri ile teaddi eder. Bir yerden başka bir yere veya bir zattan başka bir zata intikalde kullanılır. Mesela (صَارَ زَيْدٌ مِنْ بَكْرٍ إِلَى عَمْرٍو) ve (صَارَ زَيْدٌ إِلَى بَلَدِ كَذَا) gibi.

Öte yandan (تَحَوَّلَ اِسْتَحَالَ رَجَعَ آلَ) ve (اِرْتَدَّ) gibisi de (صَارَ) ya katılmıştır. Allahu Teala'nın (فَارْتَدَّ بَصِيرًا)[890] sözü ve bir şairin (إِنَّ الْعَدَاوَةَ تَسْتَحِيلُ مَوَدَّةً) (düşmanlık sevgiye dönüşüyor) ve diğer bir şairin (فَيَالَكَ مِنْ نُعْمَى تَحَوَّلْنَ أَبْؤُسًا) manası "Allahım! Sıkıntılara dönen nimetlerden ötürü senden yardım dilerim"[891] sözü gibi. (وَأَصْبَحَ وَأَمْسَى وَأَضْحَى تَكُونُ لِاقْتِرَانِ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ بِأَوْقَاتِهَا) Suretleriyle değil[892] maddeleriyle (harfleriyle) delalet ettikleri vakitlere, cümlenin içeriğinin bitişmesini sağlamak için gelirler.

889 - Meryem suresi ayet 29.
890 - Yusuf suresi ayet 96.
891 - (فَيَالَكَ) sözündeki lam harfi istiğase içindir. "Kaf" zamiri Allah'a racidir./es-Seyalkoti.
892 - Çünkü suret bakımından hepsi mazidir ve aralarında fark yoktur. /es-Seyalkoti.

Mesela (أَضْحَى زَيْدٌ حَزِينًا) ve (أَمْسَى زَيْدٌ مَسْرُورًا أَصْبَحَ زَيْدٌ قَائِمًا) gibi. İlk misal cümlenin içeriğinin yani zeyd'in ayakta duruşunun sabah vaktine bitiştiğine delalet etmektedir. Diğer iki misal için aynı açıklamalar geçerlidir. (وَتَكُونُ بِمَعْنَى صَارَ) mesela (أَصْبَحَ ، أَمْسَى ، أَضْحَى زَيْدٌ غَنِيًّا) gibi. Yoksa "Sabahleyin, akşamleyin ve kuşluk vaktinde zengin oldu" manası taşımaz. (وَتَكُونُ تَامَّةً) Mezkur vakitlere girmek, anlamında olurlar. Mesela sabaha girdiğinde Zeyd hakkında (أَصْبَحَ زَيْدٌ) dersiniz. (وَظَلَّ وَبَاتَ لِاقْتِرَانِ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ بِوَقْتَيْهِمَا) Mesela (ظَلَّ زَيْدٌ سَائِرًا) dediğiniz zaman, bütün gündüz boyunca yürüdüğünü ifade etmiş olursunuz. Yine (بَاتَ زَيْدٌ سَائِرًا) dediğinizde, bütün gece boyunca yürümüş demektir. (وَبِمَعْنَى صَارَ) Mesela (ظَلَّ زَيْدٌ غَنِيًّا وَبَاتَ عَمْرٌو فَقِيرًا) gibi. Yani (صَارَ) manasındadır.

Bu ikisi de tam fiil olarak kullanılırlar. Mesela (ظَلِلْتُ بِمَكَانِ كَذَا) ve (بِتُّ مَبِيتًا طَيِّبًا) gibi. Fakat bunların tam fiil olarak kullanımlarına nadiren rastlandığından, Musannif yok saymıştır. Bunun için onları zikretmez ve önceki üç fiilden ayırır.

(غَدَا عَادَ آضَ) ve (رَاحَ) fiillerine gelince, bu dört fiil (صَارَ) manası taşıdığında, nakıs olurlar.

Aşağıdaki yerlerde ise tam fiildirler:

(آضَ أَوْ عَادَ زَيْدٌ مِنْ سَفَرِهِ) gibi. Yani seferinden döndü, manasındadır. Yine (غَدَا زَيْدٌ) gibi. Yani, erken vakitte yürüdü, anlamındadır ve (رَاحَ زَيْدٌ) gibi. Yani, "ravah" vaktinde yürüdü, demektir. "Ravah" vakti, öğleden geceye kadar olan zamandır.

Musannif özet makamında zikretmesine rağmen tafsil makamında bu dört fiili aradan çıkarmıştır. Bunun sebebi, zannımca, onların mülhak (ilave) olmalarıdır. Bunun için Zemahşeri, "Mufassal" adlı eserinde onları zikretmemiştir. İsferayini "Lubab" adlı eserinde "(وَأُلْحِقَ بِهَا آضَ وَعَادَ وَغَدَا

(وَرَاحَ)" demektedir. Dolayısıyla onlar mülhak oldukları için, Musannif tafsil makamında aradan çıkarmış ve kendilerinin bu babda önemli olmadıklarına işaret etmiştir. (وَمَازَالَ) Bahsettiği fiil (زَالَ يَزَالُ) babındandır. Yoksa (زَالَ يَزُولُ) den gelmez. Çünkü sonuncusu tam fiildir. (وَمَابَرِحَ) Aynı manadadır ve (زَالَ) demek olan (بَرِحَ) dan gelir. Dün gece anlamındaki (اَلْبَارِحَة) ondan türemiştir. (وَمَا فَتِئَ) Bu da aynı manadadır. (وَمَاانْفَكَّ) Yani (مَا انْفَصَلَ) demektir. (لِاسْتِمْرَارِ خَبَرِ هَا) Müennes zamir son dört fiile racidir. (لِفَاعِلِهَا) Bunların ismine Musannifin fail demesini kimisi şuna bağlar, bahsedilen ismin, merfu mamullerden başlıbaşına bir bölüm olmadığına işaret etmek istemektedir. Bilindiği gibi haber mensub mamullerden müstakil bir bölüm teşkil eder. (مُذْ قَبْلَهُ) Yani haberi failin kabul edişinden itibaren, demektedir. Başka bir deyişle, onu adeten kabul edeceği bir vakitten itibarendir. Mesela (مَازَالَ زَيْدٌ أَمِيرًا) gibi. Bu misalden, Zeyd'in, emirliği kabul istidatında ve selahiyetinde olduğu zamandan beri, saltanatının devam ettiğini anlamaktayız.

Sürekliliğe delalet etmelerinin nedenine gelince, fiillerin manalarının olumsuz oluşudur. Nefiy edatı başlarına geldiğinde anlamları olumsuzluğu nefyetmek olmaktadır. Olumsuzluğun nefyi demek, olumluluğun devamı demektir.

Kabul istidadı ve salahiyetine itibar edilişi ise, mantıki bir zorunluluktur. (وَيَلْزَمُهَا) Yani olumluluğun devamı istendiğinde, bu fiillere şu gereklidir. (اَلنَّفْيُ) Ya lafzan nefiy edatı gelir ve telaffuz edilir, ya da takdiren gelir (lafızda gizlenir). Mesela (تَاللهِ تَفْتَؤُ تَذْكُرُ يُوسُفَ)[893] gibi. Yani (لَاتَفْتَؤُ) demektir.

(Bunlara nefiy edatı lazımdır.) Çünkü başlarına nefiy edatı gelmezse, ifade edilmek istenen sürekliliği sağlayacak olumsuzluk nefyi gerçekleşmez. (وَمَا دَامَ لِتَوْقِيتِ أَمْرٍ) Yani bir şeyin tahsis edilmesi içindir. (بِمُدَّةِ ثُبُوتِ خَبَرِهَا)

893 - Yusuf suresi ayet 85.

(لِفَاعِلِهَا) Yani bu müddet o şeye zaman zarfı yapılır. Çünkü (مَا) lafzı mastar manası verdirmek için gelmiştir. Dolayısıyla mabadiyle birlikte mastar tevilindedir. Arapçada, mastarların önüne zaman takdir edilişine çok rastlanır ve (مَا) lafzından önce zaman takdir edildiğinde, orada tam bir fayda verecek kelamın (yani fiil veya isim cümlesinin) bulunması şarttır. Musannif şimdi buna işaret eder. (وَمِنْ ثَمَّ) Yani (مَادَامَ) lafzı, bir şeyin vaktini, haberinin ismine geçerli olduğu müddete tahsis ettiğinden (اِحْتَاجَ إِلَى كَلَامٍ) ifade bakımından müstakil olan bir kelama muhtaçtır. (لِأَنَّهُ) O durumda ismi ve haberiyle birlikte (ظَرْفٌ) Zarf ise umde değil fazladır. İfade bakımından müstakil olmaz. Mesela (اِجْلِسْ مَادَامَ زَيْدٌ جَالِسًا) gibi. Yani (اِجْلِسْ مُدَّةَ دَوَامِ جُلُوسِ زَيْدٍ) demektir. (مَادَامَ) lafzı (اِجْلِسْ) lafzına bitiştirilmediği ve ikisinin toplamından bir kelam meydana gelmediği müddetçe, bu toplam tam bir fayda vermez.

Başına nefiy edatı gelmiş olan öteki fiiller böyle değildirler. Çünkü onlar, ifade bakımından, isimleriyle ve haberleriyle müstakildirler. Bu nedenle başka bir kelamın bulunmasına gerek yoktur. (وَلَيْسَ لِنَفْيِ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ حَالاً) Yani (لَيْسَ) kelimesinin nefyi şimdiki zamanda olur. Mesela (لَيْسَ زَيْدٌ قَائِمًا) gibi. Yani şu anda ayakta durmuyor demektir. Nahivcilerin cumhurunun mezhebi budur. (وَقِيلَ هِيَ لِنَفْيِ مَضْمُونِ الْجُمْلَةِ مُطْلَقًا) Mazi veya hal veya istikbal olması bir şey değiştirmez. Bunun için bazen şimdiki zamanla kayıtlanır. Mesela (لَيْسَ زَيْدٌ قَائِمًا الْآنَ) gibi. Bazen geçmiş zamanla kayıtlanır. Mesela (لَيْسَ خَلَقَ اللهُ تَعَالَى مِثْلَهُ) gibi. Bazende gelecek zamanla kayıtlanır. Mesela (أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ)[894] gibi. Bu da Sibeveyh'in mezhebidir. (وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ أَخْبَارِهَا) Yani nakıs fiillerin haberlerini (كُلِّهَا عَلَى

894 - Hud suresi ayet 8.

(أَسْمَائِهَا) Çünkü haberlerinin takdim edilmesi demek, haddi zatında fiilin mensub mamulünü merfu mamulüne takdim etmek demektir.

Şayet metindeki "caizdir" sözüyle "takdim etmek veya etmemek zaruri değildir" manası[895] kastediliyorsa şöyle bir kayıt gerekir:

(مَا لَمْ يَعْرِضْ مَايَقْتَضِي تَقْدِيمَهَا نَحْوُ كَمْ كَانَ مَالُكَ وَتَأْخِيرَهَا عَنْهَا نَحْوُ صَارَ عَدُوِّي صَدِيقِي)

Diğer taraftan "caizdir" sözüyle "sadece takdim etmemek zaruri değildir"[896] manası kastediliyorsa, şöyle bir kayıt gerekir:

(إِذَا لَمْ يَمْنَعْ مَانِعٌ مِنَ التَّقْدِيمِ) (Çünkü böyle bir mani olursa takdim etmemek zaruri olur.)

Takdim etmemek zaruri olmadığında, takdim vacib olabilir. Yukardaki (كَمْ كَانَ مَالُكَ) misali gibi. (وَهِيَ) Yani nakıs fiiller (فِي تَقْدِيمِهَا) Yani haberlerini takdim hususunda (عَلَيْهَا) Yani bu fiillere takdimi hususunda (عَلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ قِسْمٌ يَجُوزُ) Haberlerini önlerine geçirmek caiz olur. (وَهُوَ مِنْ كَانَ إِلَى رَاحَ) Onbir tanedir. Fiil oldukları için (kendilerine takdim edilebilirler) ve fiilin mensub mamulünü merfu mamulüne takdim caiz olduğundan, (isimlerine takdim edilebilirler). Zira fiiller kuvvetli amildirler. (وَقِسْمٌ لَايَجُوزُ) Haberini önlerine geçirmek caiz olmaz. (وَهُوَ) Yani bu kısım (مَافِي أَوَّلِهِ كَلِمَةُ مَا) ister nefyetmek için gelsin, isterse mastar manası için gelsin farketmez.

(مَا) Lafzı nefiy için geldiğinde haberin takdim edilmeyişinin nedeni, nefyin sahasında olan bir şeyin ona takdim edilmeyişidir.

---

895 - İmkan-ı hass. (نَفْيُ الضَّرُورَةِ عَنْ جَانِبَيِ الْعَدَمِ وَالْوُجُودِ) a) takdimi zaruri değildir. x takdimini gerektiren şey b) Adem-i takdim zaruri değildir. x ademi takdimini gerektiren şey

896 - İmkan-ı amm. (نَفْيُ الضَّرُورَةِ عَنْ جَانِبِ الْعَدَمِ) Ademi takdim zaruri değildir. x ademi takdimini gerektiren şey

(مَا) Lafzı mastar manası verdirmek için geldiğinde bunun nedeni, masdarın mamulünün mastara takdim edilmeyişidir. (وَيُخَالِفُ[897] هَذَا الْحُكْمَ خِلَافًا ثَابِتًا [898] لِابْنِ كَيْسَانَ)Bu karşı çıkış cumhur tarafından değil, İbni Keysen tarafından olmuştur. Cumhur daha önce olduğundan (مُفَاعَلَة) babı burada bunu gerektirir. Onlardan karşı çıkış olmamıştır. Bu karşı çıkma İbni Keysen tarafındandır. (فِي غَيْرِ مَادَامَ) [İbnü Keysen "Başında nefiy (مَا) sı bulunanların haberlerini takdim caizdir" der.] Çünkü manası olumsuz fiilin başına nefiy edatı geldiğinde, olumluya çevrilmekte ve (كَانَ) gibi olmaktadır. O bakımdan mana göz önünde tutulduğunda, nefyin sahasında olan bir şeyin ona takdimi lazım gelmemektedir. (وَقِسْمٌ مُخْتَلَفٌ فِيهِ) Anlaşmazlık cumhurun kendi aralarında olmuştur. Buradaki (اِفْتَعَلَ) babı, sarih olarak fiilin aslında ortaklığın bulunduğunu ifade eder. (تَفَاعَلَ) Babı manasındadır. (وَهُوَ) Yani ihtilaf edilen kısım (كَلِمَةُ لَيْسَ) Kufeliler, Müberred, İbni Serrac ve Cürcani, bunun caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü nefyi göz önünde tutmuşlardır. Nefyin mamulünü kendisine takdim etmek caiz değildir.

Basralılar, Sibeveyh, Sirafi ve Farisi ise fiil oluşuna dayanarak bunun caiz olduğunda birleşmişlerdir. Fiilin mamulunu kendisine takdim etmek caizdir.

Bu kısmın hükmü hakkında, iki gurub tartışmış ve anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

---

897 - Malum sıgasıyladır. Bakınız Abdulhakim es- Seyalkoti. Bu fiilin takdiri sadece masdarı neyin nasbettiğini göstermek içindir. Bak. dipnot:298

898 - Şarih (لِابْنِ كَيْسَانَ) sözünü (خِلَافًا) masdarına müteallik yapmamıştır.

Yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı gibi[899]. İbn-i Keysen karşı çıktığı için, Musannif başında nefiy (مَا) sı olanları ihtilaflı kısma sokmalıydı denemez.

MUKARABE FİİLLERİ

(أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ مَا وُضِعَ) Yani vazedilmiş fiildir. (لِدُنُوِّ الْخَبَرِ) Yani fail hesabına haberin vukuunun yakın olduğuna delalet etmek için vazedilmiştir[900]. (رَجَاءً) Mastarlıkla nasbedilmiştir. Muzaf takdir edilir. Yani (دُنُوَّ رَجَاءٍ) demek istiyoruz. Bu yakınlık, haberin fail hesabına vukuunu, mütekellimin ümit etmesi ve beklemesi itibarıyladır. Kendisine kesin gözüyle bakmamaktadır. Mesela (عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ) sözünüzdeki (عَسَى) fiili siz ümit ettiğiniz ve beklediğiniz için, çıkış işinin Zeyd namına vukuunun yakınlığına delalet etmektedir. Yoksa kesin gözüyle bakmanızdan ötürü vukuu'nun yakınlığına delalet etmez. (أَوْ) Yahut haberin fail namına vukuu'nun şu itibarla yakın olduğuna delalet gayesiyle vazedilmiştir. (حُصُولاً) Yani (دُنُوَّ حُصُولٍ) demektir. Mütekellimin bu yakınlığı bildirmesi, (onun umudundan kaynaklanmayıp bilakis) hariçte vukuu'nun çok yakın olması nedeniyledir. Mesela (كَادَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ) sözünüzdeki (كَادَ) fiili, hariçte çıkış işinin vukuu'nun yakınlığına kesin gözüyle bakmanızdan ötürü, onun Zeyd namına meydana gelişinin yaklaştığını ifade eder. (أَوْ) Yahut haberin fail namına vukuu'nun şu itibarla yakın olduğuna delalet gayesiyle vazedilmiştir. (أَخْذًا فِيهِ) Yani (دُنُوَّ أَخْذٍ وَشُرُوعٍ فِي الْخَبَرِ) demektir. Bu yakınlığın nedeni, failin haberde belirtilen işi işlemeye başlamasına, mütekellimin kesin gözüyle bakmasıdır. Çünkü fail, haberde belirtilen işi

899 - Yani "hilaf" fiilin tek taraftan sudurunu ve "ihtilaf" lafzı ise fiilin iki taraftan sudurunu gerektirdiğinden.

900 - "Lam" harfini Şarih burada ecliye yapmıştır.

işlemenin hazırlıklarını yapmaktadır. Mesela (طَفِقَ زَيْدٌ يَخْرُجُ) sözünüzdeki (طَفِقَ) fiili, çıkış işinin Zeyd hesabına yakınlığını ifade eder. Çünkü Zeyd'in çıkmak için hazırlık yaptığı mütekellime göre kesindir. (فَالْأَوَّلُ) Yani ummak yoluyla haberin yakınlığına delalet için vazedileni (عَسَى) Sibeveyh (عَسَى) fiilinin hem ümid etmekte, hem de korkmakta kullanıldığını söylemiştir. Ümit , sevilen şeylerde, korku ise sevilmeyen şeylerde olur. Mesela (عَسَيْتُ أَنْ أَمُوتَ) gibi. [901](وَهُوَ غَيْرُ مُتَصَرِّفٍ) Çünkü emri, nehyi, muzarisi, meçhulü ve daha başka çekimleri yoktur.

(عَسَى) Kelimesinde tasarruf yapılmayışının nedeni, (لَعَلَّ) kelimesi gibi, ümid etmek ve beklemek inşası[902] içermesidir. İnşalar ise çoğunlukla harf manalarından ibarettir. Bilindiği gibi harflerde tasarruf edilmez. (وَتَقُولُ) İki tür kullanımdan birinde şöyle dersiniz (عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ) Bu kullanımda (عَسَى) kelimesinin ardından isim gelir. Sonra muzari fiil gelir ve muzarinin başında, manayı gelecek zamana çeviren (أَنْ) lafzı bulunur.

(أَنْ) Lafzının gelişi, "terecci" mefhumunu kuvvetlendirmek içindir. Zira terecci, gelecek zamanda bir fiilin meydana gelmesini beklemekten ibarettir.

(زَيْدٌ) Kelimesi (عَسَى) fiilinin ismidir. (أَنْ يَخْرُجَ) lafzı mahallen mensubtur. Haberdir. Yani (عَسَى زَيْدٌ الْخُرُوجَ) demektir. Hamlin sahih olması için, isme bir muzaf takdir ederiz. (عَسَى حَالُ زَيْدٍ الْخُرُوجَ) gibi. Veya habere

901 - Murib'de "ism-i fail sıgasıyladır. Çünkü lazım fiildir"denmektedir.
902 - İnşa; Yalan ve doğru hükmünün kendisi hakkında düşünülmediği sözlere denir. Mesela: Yap! Yapma! Vah vah! Keşki! Vay canına! gibi.

bir muzaf takdir ederiz. (عَسَى زَيْدٌ ذَا الْخُرُوجِ) gibi. Haber ile isim arasında uyum şarttır. Bu takdirde (عَسَى) nakıs fiildir.

Bir görüşe göre (أَنْ) ile birlikte muzari fiil mefule benzetilmiştir. Haber değildir. Çünkü isim ile bu muzari arasında uyum yoktur. Muzaf takdir etmek tekellüftür. Durum böyledir. Çünkü asıl mana (قَارَبَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ) şeklindedir. (قَارَبَ زَيْدٌ الْخُرُوجَ) demektir. Buradan "ummak inşası" na nakledilmiştir. (أَنْ) lafzıyla birlikte muzari fiil inşa suretindeyken, her ne kadar meful olarak kalmasa da, haber suretindeyken meful olduğundan burada ona benzetilmektedir. Dolayısıyla mefule benzetilişi itibarıyla mensubtur.

Kufeliler ise "(أَنْ يَفْعَلَ) sözü mahallen merfu olup makablinden bedel-i iştimaldir." demişlerdir[903]. Çünkü terkibte önce icmal (özet) sonra tafsil vardır. Bir şeyin mübhem bırakılıp daha sonra açıklanışı, onun insana daha çok tesir etmesine yol açar. Şarih Radi: "Kanaatime göre bu izah doğruya yakın bir izahtır." demiştir. (وَتَقُولُ) diğer tür kullanımda (عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ) Sadece merfu zikredilmektedir. Bu merfu, daha önceki kullanımda mensubtur. Bahsettiğimiz isim, hem müsnedi, hem müsnedün ileyhi içerdiği için habere gerek kalmamaktadır. (عَلِمْتُ أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) misalinde, ikinci mefule gerek duyulmayışı gibi. Dolayısıyla bu isim hem merfunun, hem mensubun makamına getirildiğinden ötürü (عَسَى) fiili bu kullanımda da nakıstır.

Ama hem merfu, hem mensub makamına getirilmeksizin, yalnız merfu olduğunu kabul ile yetinilse ve misalimiz (قَرُبَ خُرُوجُ زَيْدٍ) manasına sokulsa (عَسَى) fiili bu kullanımda tam bir fiil olur.

---

903 - Fiil ise (قَرُبَ) mesabesindedir. /es- Seyalkoti.

Başka bir ihtimal: (زَيْدٌ) kelimesi (عَسَى) nin ismi olarak merfudur (tehir edilmiştir) ve (يَخْرُجَ) fiilinde Zeyd'e raci zamir vardır. (أَنْ يَخْرُجَ) sözü (عَسَى) nin haberi olarak mahallen mensubtur (takdim edilmiştir.)

Başka bir ihtimal: (عَسَى) ile (يَخْرُجَ) filleri (زَيْدٌ) isminde tenazu etmektedir. İlkini [yani (عَسَى) fiilini] amel ettirirseniz (زَيْدٌ) lafzı onun ismi olur ve (أَنْ يَخْرُجَ) sözü, isme takdim edilmiş haber olur. İkinciyi amel ettirirseniz (عَسَى) da Zeyd'e raci zamir bulunur ve bu zamir onun ismidir. (أَنْ يَخْرُجَ) sözü haber olur.

Bu son iki takdirde (عَسَى) kelimesi nakıs fiildir. (وَقَدْ يُحْذَفُ أَنْ) Yani (كَادَ) fiiline benzetmek suretiyle, ilk kullanım tarzında muzariden (أَنْ) lafzını hazfederler. Mesela (كَادَ زَيْدٌ يَخْرُجُ) sözünde (أَنْ) lafzı nasıl zikredilmezse, aynı şekilde (عَسَى زَيْدٌ يَخْرُجُ) sözünde de zikredilmez. Şairin (عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتُ فِيهِ يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ) "Geceleyin çektiğim gam'ın akabinde, belki yakın bir ferahlık gelir." sözü gibi. Zira aslı (أَنْ يَكُونَ وَرَاءَهُ إلخ) şeklindedir.

İkinci kullanım tarzında bu olmaz. Çünkü (عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ) sözünüz (كَادَ زَيْدٌ يَخْرُجُ) sözünüze benzemez. (وَالثَّانِي) Yani tahakkuk etmek itibarıyla haberin yaklaştığına delalet edeni (كَادَ تَقُولُ كَادَ زَيْدٌ يَجِيءُ) Burada haberin yakınlığını bildirmenizin nedeni, fail namına vukuu'nun şimdiki zamana çok yaklaştığını bilmiş olmanızdır. Faili sarih isimdir. Zaten faillikte esas olan budur.

Haberin vukuu'nun şimdiki zamana yakın olduğuna delalet etmesi için, muzari fiil seçilmiş ve muzarinin iki anlamından birine (yani hal manasına) itibar edilmiştir.

Muzarinin başına (أَنْ) lafzı gelmez. Çünkü (أَنْ) kelimesi gelecek zamana delalet eder. Gelecek zaman ise şimdiki zamanla uyuşmaz. (وَقَدْ يَدْخُلُ أَنْ) Yani (عَسَى) fiiline teşbih edilmesinden ötürü (كَادَ) nin haberinin başına (أَنْ) lafzı gelir. Tıpkı onun (كَادَ) fiiline teşbihi nedeniyle haberinden (أَنْ) lafzının hazfedilmesi gibi. Şairin şu sözü buna misaldir: (قَدْ كَادَ مِنْ طُولِ الْبِلَا أَنْ يَمْصَحَا) "Üzerinden uzun zaman geçmesinden ötürü, neredeyse eseri yokolup gidecek..."

Bunlar [yani (عَسَى) ve (كَادَ) fiilleri] birbirine benzeyince, birinin hükmü öbürüne birer yönden verilmiştir. (وَإِذَا دَخَلَ النَّفْيُ عَلَى كَادَ فَهُوَ كَالْأَفْعَالِ) Yani (كَادَ) kelimesi (عَلَى الْقَوْلِ الْأَصَحِّ) Yani manalarını nefiy edatının olumsuza çevirmesi bakımından onlar gibidir. (يَكُونُ لِلإِثْبَاتِ مُطْلَقًا) İster mazi olsun, isterse muzari olsun farketmez. (قِيلَ نَفْيُهُ) Yani (كَادَ) kelimesinin nefyi olumludur denmiştir. Mazi sıgasındayken bu son görüşün delili Allahu Teala'nın (وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ)[904] sözüdür. Ayette anlatılmak istenen şey, fiilin (yani kesme işinin) ispatıdır. Nefyi değildir. Çünkü makablindeki (فَذَبَحُوهَا) sözü bunu ifade etmektedir. Muzari sıgasındayken bu son görüşün delili, diğer şairlerin Zü Rumme'nin şu sözünü hatalı bulmalarıdır. (إِذَا غَيَّرَ الْهَجْرُ الْمُحِبِّينَ لَمْ يَكَدْ رَسِيسُ الْهَوَى مِنْ حُبِّ مَيَّةَ يَبْرَحُ) "Sevenlerin (sevgisini) ayrılık değiştirdiği bir zamanda, Meyyenin (kalbimdeki) derin aşkı silinip gitmedi." (كَادَ) nin nefyi eğer isbat ifade etmeseydi, onu hatalı bulmazlardı ve diğer taraftan Zü Rumme bunu kabul etmez ve (لَمْ يَكَدْ) sözünü (لَمْ يَجِدْ) sözüyle

904 - Bakara suresi ayet 71.

değiştirmezdi. (Yani "Meyyenin sevgisi az kalsın silinip gitmeyecekti. Ama silindi" manası çıkıyor diye tenkid etmişlerdir.)

İlk delile şöyle cevap verilmiştir:

Allahu Teala'nın (وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ) sözü, boğazlama işinin olmadığına delalet etmektedir. (Yani "kesmeğe yanaşmadılar" manasındadır.) Başka bir deyişle, bir zaman onu kesmeğe yaklaşmadılar, demektir. Makablindeki (فَذَبَحُوهَا) sözü, kesme yapılmamışken ve ona yaklaşılmamışken, daha sonra gerçekleştiğine işaret eden karinedir. Bir şeyin herhangi bir zamanda olmaması ve başka bir zaman olması arasında tezad yoktur.

İkinci delile şöyle cevap verilmiştir:

Fasih arapların bazısı, Zü Rumme'yi hatalı bulanları ve Zü Rumme'nin kendisi de bu suçlamayı kabul edişini yanlış görmüştür. Anbete bize şunları nakleder: "Zü Rumme Küfe'ye geldi. İbni Şubrume kendisine itiraz etti. O da değiştirdi. Bunu babama anlattım. Babam, "Hem İbni Şubrume itiraz ettiği için, hem Zü Rumme değiştirdiği için hata etmişlerdir. Çünkü o, tıpkı Allahu Tealanın (لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا)[905] sözü gibidir. Yani elini görmez manasındadır." dedi. (وَقِيلَ يَكُونُ) Yani (كَادَ) ve müştaklarının başına gelen nefiy (فِي الْمَاضِي لِلإِثْبَاتِ وَفِي الْمُسْتَقْبَلِ كَالأَفْعَالِ) Yani manalarını nefiy edatını olumsuza çevirmesi bakımından onlar gibidir. (تَمَسُّكًا) İlk iddia da (بِقَوْلِهِ تَعَالَى وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ) Buna niçin sarıldıklarını ve nasıl cevap verildiğini, daha önce anlamış bulunuyorsunuz. (وَ) İkinci iddia da (بِقَوْلِ ذِي الرُّمَّةِ إِذَا غَيَّرَ الْهَجْرُ الْمُحِبِّينَ لَمْ يَكَدْ رَسِيسُ الْهَوَى مِنْ حُبِّ مَيَّةَ يَبْرَحُ) Yani (يَكَادُ) fiilinin başına gelen nefiy ve şairin kalbindeki derin sevginin silinmeye yaklaşmadığı kastedilmektedir. Dolayısıyla (كَادَ) nin başına gelen nefiy, diğer fiillerin başına gelen nefiy gibidir.

Bunu kabul ederiz. Ama ilk iddialarını isbat etmedikleri sürece, savundukları görüşü sadece bununla kabul ettiremezler. Daha önce ilk

905 - Nur suresi ayet 40.

iddialarındaki istidlalin zayıf tarafını anlamış bulunuyorsunuz. (وَالثَّالِثُ) Başlanmış olmak itibarıyla, haberin fail için vukuu'nun yakınlığına delalet edenler: (طَفِقَ) Bir işe başlamak manasındadır. (عَلِمَ يَعْلَمُ) gibi dördüncü babdan gelir. Bazen (ضَرَبَ يَضْرِبُ) gibi İkinci babdan da kullanılır. (وَكَرَبَ) "Ra" harfinin fethasıyladır ve (قَرُبَ) manası taşır. Mesela güneş batmağa başladığında (كَرَبَتِ الشَّمْسُ) denir. (وَجَعَلَ) Bu fiil (طَفِقَ) manasındadır. (وَأَخَذَ) (شَرَعَ) manasındadır. (وَهِيَ) Yani kullanım bakımından bu dört fiil (مِثْلُ كَادَ) Haberinin (أَنْ) siz muzari olması bakımından (كَادَ) fiiline benzerler. Mesela (طَفِقَ زَيْدٌ) veya (أَخَذَ أَوْ كَرَبَ يَفْعَلُ) veya (جَعَلَ يَقُولُ) gibi. (وَأَوْ شَكَ) (أَسْرَعَ) manasındadır ve Musannifin (طَفِقَ) sözüne atfedilmiştir. (وَهِيَ) Yani (أَوْ شَكَ) fiili (مِثْلُ كَادَ وَعَسَى فِي الْاِسْتِعْمَالِ) Yani (عَسَى) fiilinin iki türlü kullanımı ona icra edilebilir. Mesela: (أَوْشَكَ زَيْدٌ أَنْ يَجِيءَ) ve (أَوْشَكَ أَنْ يَجِيءَ زَيْدٌ) denebilir. Diğer taraftan (كَادَ) fiili gibi (أَنْ) siz kullanılabilir. Mesela (أَوْشَكَ زَيْدٌ يَجِيءُ) gibi.

TAACCÜB FİİLİ

(أَفْعَالُ التَّعَجُّبِ) Bazı nüshalarda (فِعْلُ التَّعَجُّبِ مَاوُضِعَ لِإِنْشَاءِ التَّعَجُّبِ) şeklindedir. Çoğunda ise, tesniye sıgasıyla (فِعْلَا التَّعَجُّبِ) şeklindedir. "Fiil" lafzının müfred sıgasıyla söylenmesi, tarifin cins için yapılmış olmasındandır. Cemi olarak söylenmesi ferdlerinin[906] çokluğundandır. Tesniye yapılması, sıgasının iki tür olmasına binaendir. Her iki takdirde (yani tesniye ve cemi olarak söylendiğinde) tarif, yine bunların zımnındaki

906 - Mesela (أَضْرِبْ بِهِ مَا أَقْرَبَهُ أَسْمِعْ بِهِ أَكْتُبْ بِهِ مَا أَنْصَرَهُ) gibi.

cins içindir. Musannif (مَاوُضِعَ) sözüyle fiili kastedmektedir. Çünkü fiillerin kısımlarından bahsetmekteyiz. Bu nedenle (لِلّٰهِ دَرُّهُ فَارِسًا وَوَاهًا لَهُ) gibileriyle tarif bozulmamaktadır. Fakat (قَاتَلَهُ اللهُ مِنْ شَاعِرٍ)[907] ve (لَاشَلَّ عَشْرُهُ)[908] gibilerinin girmesine mani olamamaktadır. Zira bunlar, sırf dua maksadıyla söylenmezler. Ancak şöyle denebilir: Bu türlü fiiller, taaccüb için vazedilmemişlerdir. Bilakis vazdan sonra taaccüb'de kullanılmışlardır. Burada kastedilen fiil, sadece taaccüb gayesiyle vazedilip, başka bir yerde kullanılmayan fiildir. Oysa tarife girişine mani olunamayan fiiller diye zikrettiklerimiz, çoğunlukla dua için kullanılırlar. (وَلَهُ) Zamir "taaccüb fiili"ne veya mevsul olan (مَا) lafzına racidir. (صِيغَتَانِ مَا أَفْعَلَهُ وَأَفْعِلْ بِهِ) Yani bunların biri (مَاأَفْعَلَهُ) terkibinin ve diğeri (أَفْعِلْ بِهِ) terkibinin ihtiva ettiği fiil sıgasıdır. Sıgaların bu zikredilen terkiblerde olması şarttır. (وَهُمَا) Taaccüb fiilleri (غَيْرُ مُتَصَرِّفَيْنِ) Yani muzarisi, meçhulu, müennesi yoktur. Bazı nüshalarda tesniye zamiri yerine (هِيَ) zamiri vardır. O zaman (أَفْعَالُ التَّعَجُّبِ) sözüne raci olmuş olur. (مِثْلُ مَاأَحْسَنَ زَيْدًا وَأَحْسِنْ بِزَيْدٍ وَلَايُبْنَيَانِ) Yani taaccüb fiilleri (إِلَّا مِمَّا يُبْنَى بِهِ أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ) Çünkü tekid ve mübalağa ifade etmek bakımından ona benzemektedir. Aynı şekilde ismi tafdil gibi fail için bina edilirler. Yalnız (مَاأَشْهَى الطَّعَامَ) ve (مَاأَمْقَتَ الْكَذِبَ) gibi şazlar vardır. (وَيُتَوَصَّلُ فِي الْفِعْلِ الْمُمْتَنِعِ) Kendisinde taaccüb sıgalarının yapılması imkansız olan sülasi mezid, rubai ve renk yada ayıp ifade eden sülasi mücerred fiillerde (بِمِثْلِ مَاأَشَدَّ اسْتِخْرَاجَهُ وَأَشْدِدْ بِاسْتِخْرَاجِهِ) Yani onların yapımı için, binası imkansız olmayanlara tevessül edilir ve binası imkansız olan isim ise meful yapılır veya "ba" harfiyle mecrur kılınır. (وَلَايَتَصَرَّفُ فِيهِمَا) Yani taaccüb sıgalarında tasarruf edilmez. (بِتَقْدِيمٍ) Yani taaccüb

907 - Birinin şiirine şaştığınız zaman söylersiniz.
908 - İyi ok ve mızrak atan kimseye söylersiniz.

sıgalarının haricindekilerde görülen takdim, onlarda caiz değildir. Mesela mefulu veya carr ile mecruru fiile takdim edebilirsiniz. Ama bunlarda böyle bir şey yapamazsınız. (وَتَأْخِير) Yani taaccüb sıgalarının haricindekilerde görülen tehir, onlarda caiz değildir. Mesela fiili, meful veya carr ile mecrurdan tehir edebilirsiniz. Ama bunları böyle yapamazsınız.

Metindeki takdim ve tehir işini "taaccüb sıgalarının haricindekilerde görülen takdim ve tehir" olarak yorumladık. Bunun nedeni, bahsedilen "tasarruf edilmemek" işini, yalnız onlara has bir nitelik yapmakdır. Çünkü makam, onlara has hükümlerin açıklanmasını gerektirmektedir. Netice olarak diyebiliriz ki, (مَازَيْدًا أَحْسَنَ) ve (بِزَيْدٍ أَحْسِنْ) şeklindeki bir değişiklik caiz değildir. Zira bunlar taaccüb inşasına nakledildikten sonra, darb-ı mesel muamelesine tabi tutulmuşlardır. Darb-ı meseller nasıl değişmezlerse, onlarda değişmezler.

Dendi ki "Takdim ederek tasarrufta bulunmamak, tehirin olmayacağını gösterir. Tersi de doğrudur. Bir şeyin takdimi, başka bir şeyin tehirine ve aynı şekilde onun tehiri, diğerinin takdimine yolaçar. Musannif bunlardan biriyle iktifa etseydi kafi gelirdi." Buna cevap olarak şunlar söylenmiştir:

(وَتَأْخِير) Sözünün metinde zikredilişi, tekid içindir. Yoksa yeni bir şey ifade etmek için değildir. Mahiyet itibarıyla aynı olsalarda, kasıt bakımından (yani hangisiyle ilgilenilmiş olmak bakımından) farklıdırlar. Musannif kasd'a itibar etmiştir." (وَلَا فَصْل) Yani amil ile mamul arasına fasıla koymak suretiyle bunlarda tasarruf yapılmaz. Mesela (مَاأَحْسَنَ فِي الدَّارِ زَيْدًا) veya (أَكْرِمِ الْيَوْمَ بِزَيْدٍ) denmez. Çünkü biraz önce söylemiş olduğumuz gibi bunlar, darb-ı mesel muamelesine tabi tutulmuşlardır. (وَأَجَازَ الْمَازِنِيُّ الْفَصْلَ بِالظَّرْفِ) Arapların (مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصْدُقَ) dedikleri işitilmiş olduğundan ötürü Mazini buna cevaz vermiştir.

Nahivcilerin çoğu (كَانَ) kelimesini fasıla yapmayı caiz görürler. Mesela (مَاكَانَ أَحْسَنَ زَيْدًا) gibi. Anlamı şöyledir: Geçmişte Zeyd sürekli bir güzelliğe sahipdi. Ama bu güzellik konuşma anına kadar devam etmedi.

Bilakis geçmişteki bir süreklilik olarak kaldı. (وَمَاالْبِتِدَاءُ) Yani mübtedadır, demektir. O zaman "ibtida" kelimesi, meful anlamında mastardır. Veya (ذُوالْبِتِـدَاءِ) manasındadır. O zaman muzaf takdir ederiz. Bazı nüshalarda (وَمَاالْبِتِدَائِيَّـةُ) şeklindedir ve bunun manası bellidir. (نَكِـرَةٌ) Yani (شَـيْءٌ) manasında nekradır. Nekralık şaşkınlığa uygun düşer. Çünkü şaşmak ancak sebebi gizli olan (kapalı şeylerde) görülür. (عِنْدَ سِيبَوَيْهِ وَمَابَعْدَهَا) Yani (مَا) lafzından sonra gelen (اَلْخَبَرُ) Yani (شَرٌّ أَهَرَّ ذَانَابٍ) kabilindendir. (وَمَوْصُولَةٌ) Yani (مَـا) lafzı ism-i mevsuldür. (عِنْدَ الْأَخْفَشِ وَالْخَبَرُ مَحْذُوفٌ) Yani (اَلَّذِى أَحْسَـنَ زَيْـدًا أَىْ جَعَلَـهُ ذَا حُسْـنٍ شَـيْءٌ عَظِيـمٌ) takdirindedir. Ferra ise şöyle demektedir: "(مَـا) lafzı soru edatıdır. Mabadi onun haberidir." Şarih Radi "Ferranın bu görüşü mana bakımından kuvvetlidir. Çünkü mütekellim, güzelliğin sebebini bilmemekte ve onu sormaktadır. Sorudan bazen taaccüb manası anlaşılır. Allahu Tealanın (وَمَا أَدْرَاكَ مَايَوْمُ الدِّينِ)[909] sözü gibi.

(أَحْسِـنْ بِـهِ) Terkibine gelince, (Sibeveyh'e göre[910]) suret bakımından emirdir. Manası mazidir ve (صَـارَ ذَا فِعْـلٍ) anlamındaki (أَفْعَلَ) babındandır. Mesela (أَلْحَمَ الرَّجُلُ) gibi. Yani (صَارَ ذَا لَحْمٍ) demektir."[911] (وَبِهِ) Yani mecrur zamir (فَاعِلٌ لِهَذَا الْفِعْـلِ عِنْـدَ سِـيبَوَيْهِ) "Ba" harfi zaid olup sürekli olarak gelir. Ancak burada kendisine şaşılan şey (أَنْ) lafzı ve sılası olursa "ba" harfi gelmez. Mesela (أَحْسِـنْ أَنْ تَقُـولَ) gibi. Kıyasa göre (بِأَنْ تَقُولَ) takdirindedir. (فَلاَ ضَمِيرَ عِنْـدَ سِـيبَوَيْهِ فِـى أَفْعِـلْ) Çünkü fail bir tane olur. Başka olmaz. (وَبِهِ) Yani mecrur zamir (مَفْعُـولٌ عِنْـدَ الْأَخْفَـشِ) Yani (أَفْعَـلَ) babının hemzesi

909 - İnfitar suresi ayet 17.
910 - Şeyh Radi.
911 - Şeyh Radi'nin açıklamaları buraya kadar sürmektedir.

sayrurct içindir. (صَارَ ذَا حُسْنٍ) manasındadır. (وَالْبَاءُ لِلتَّعْدِيَةِ) Yani lazım fiili müteaddi yapmak içindir ve mana (صَيَّرَهُ ذَاحُسْنٍ) şeklindedir. (أَوِ الْبَاءُ زَائِدَةٌ) O zaman (أَحْسَنَ) kelimesi kendiliğinden müteaddi demektir. Hemzesi tadiyet içindir. Tıpkı (أَخْرَجَ) kelimesinde olduğu gibi. (فَفِيهِ) Yani fiilin içinde (ضَمِيرٌ) ve bu zamir onun faili olur. Yani (أَحْسِنْ أَنْتَ بِزَيْدٍ أَوْ زَيْدًا) takdirindedir. (Ba harfi birinde tadiyet içindir. Diğerinde zaiddir.) Yani (اِجْعَلْهُ حَسَنًا) manasındadır. Onu güzellik ile vasıfla, demektir.

Ferra ve ona uyan Zemahşeri'ye göre (أَحْسِنْ) kelimesi misalde, herkese (اِجْعَلْ زَيْدًا حَسَنًا) demek mesabesindedir ve herkesin Zeyd'i böyle yapması, onu güzellikle vasıflamak suretiyle olur. Sanki şöyle denmiştir: (صِفْهُ بِالْحُسْنِ كَيْفَ شِئْتَ فَإِنَّ فِيهِ مِنْ جِهَاتِ الْحُسْنِ كُلَّ مَا يُمْكِنُ أَنْ يَكُونَ فِي شَخْصٍ وَاحِدٍ)

ÖVGÜ VE YERGİ FİİLLERİ

(أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ) Yani nahivciler arasında bu lakapla meşhur olan fiilleri kastedmektedir. (مَا وُضِعَ) Vazedilmiş fiildir. (لِإِنْشَاءِ مَدْحٍ أَوْ ذَمٍّ) İnşa için vazedilmeyen bilakis ihbar için vazedilen (مَدَحْتُ) ve (ذَمَمْتُ) gibisi, bunlara dahil değildir. (فَمِنْهَا نِعْمَ وَبِئْسَ) Bunlar aslında ayn-el fiilin kesrasıyla olan (فَعِلَ) veznindedirler. Ben-i Temim lehçesine göre, herhangi bir fiilin fa'sı meftuh ve ayn'ı boğaz harflerinden biri olursa, düzenli olarak dört şekilde söylenir.

Birincisi fa'nın fethası, ayn'ın kesrasıyla (فَعِلَ) dir ve bu asıldır. İkincisi, ayn'ın sukunu ve fa'nın fethasıyla (فَعْلَ) dir. Üçüncüsü ayn'ın

sükunu ve fa'nın kesrasıyla (فِعْـلَ) dir. Dördüncüsü, ayn'ın ve fa'nın kesrasıyla (فِعِلَ) dir.

Mezkur iki fiille, medih ve zemm kastedildiğinde, Beni Temim kabilesi en çok fa'yı kesra ve ayn'ı sakin yapmaktadır. Sibeveyh, arapların hepsinin Beni Temim şivesi üzerinde ittifak ettiklerini söylemiştir. (وَشَـرْطُهُمَا) Yani (نِعْمَ) ve (بِئْسَ) fiillerinin şartı (أَنْ يَكُونَ الْفَاعِلُ مُعَرَّفًا بِاللَّامِ) Ahdi zihni için gelen lamı taşır. Bu lam, başlangıçta muayyen olmayan ve daha sonra "mahsus" un[912] zikriyle muayyenleşen birine gelmektedir. Böylece, önce öz ve daha sonra ayrıntılı olarak zikredilmiş olduğundan ruhlarda daha çok tesir göstermektedir. Mesela (نِعْـمَ الرَّجُـلُ زَيْـدٌ) gibi. (أَوْ يَكُونَ مُضَافًا إِلَى الْمُعَرَّفِ بِهَا) Müennes zamir mezkur lama racidir. Bu iş vasıtasız olabilir. (نِعْمَ صَاحِبُ الرَّجُـلِ زَيْـدٌ) gibi. Vasıtalı olabilir. Mesela (نِعْمَ فَـرَسُ غُـلَامِ الرَّجُـلِ) veya (نِعْـمَ وَجْـهُ فَـرَسِ غُـلَامِ الرَّجُـلِ) gibi. Misalleri çoğaltabilirsiniz. (أَوْ أَنْ يَكُونَ مُضْمَرًا مُمَيَّزًا بِنَكِرَةٍ مَنْصُوبَةٍ) Temyiz, nekra olabilir. Diğer taraftan lafzi izafetle nekraya veya marifeye izafe edilebilir. Mesela (نِعْمَ رَجُلاً أَوْ ضَارِبَ رَجُلٍ أَوْ زَيْدٍ أَوْحَسَنَ الْوَجْـهِ أَنْـتَ) gibi. (أَوْ مُمَيَّزًا بِمَا) Bu (مَـا) lafzı (شَـيْءٌ) kelimesi manasındadır. Temyiz olarak mahallen mensubtur. (مِثْلُ فَنِعِمَّا هِـيَ[913]) Yani (نِعْمَ شَيْئًا هِيَ) demektir. Ferra ile Ebu Ali, onun (الَّـذِي) manasında ismi mevsul olduğunu ve (نِعْمَ) fiiline fail olarak geldiğini söylemişlerdir. O zaman (فَنِعِمَّـاهِيَ) sözündeki sıla tamamen hazfedilmiş olmaktadır. Çünkü (هِـيَ) mahsustur. Yani (نِعْمَ الَّذِي فَعَلَهُ هِـيَ) takdirindedir. Müennes zamir sadakalara racidir. Sibeveyh ve Kisai'ye göre (مَا) lafzı (اَلشَّيْءُ) kelimesi manası taşıyan tam bir marife kelimedir. O zaman

912 - Birazdan izahı gelecektir.
913 - Bakara suresi ayet 271.

(فَنِعِمَّاهِيَ) sözünün manası (نِعْمَ الشَّيْءُ هِيَ) şeklindedir ve (مَا) lafzı, lamlı isim anlamında olduğundan faildir ve (هِيَ) lafzı mahsus'tur. (وَبَعْدَ ذَلِكَ الْفَاعِلِ الْمَخْصُوصُ بِالْمَدْحِ أَوِالذَّمِّ) Burada sonra gelişten maksat, çoğu hallerde böyle olmasıdır. Zira bazen mahsus öne geçer. Mesela (زَيْدٌ نِعْمَ الرَّجُلُ) gibi. "Miftah" adlı eserin müellifi bunu belirtir. (وَهُوَ) Yani mahsus (مُبْتَدَأٌ وَمَاقَبْلَهُ) Yani çoğunlukla kendinden önce gelen cümle (خَبَرُهُ) Haber olan cümle mübtedaya raci bir zamire ihtiyaç duymamıştır. Çünkü ahdi zihni için gelen lam-ı tarif onun yerini tutmaktadır. (أَوْخَبَرُ مُبْتَدَإٍ مَحْذُوفٍ) Mahzuf mübteda (هُوَ) kelimesidir. (مِثْلُ نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ) Bu misalde (زَيْدٌ) lafzı mübtedadır ve (نِعْمَ الرَّجُلُ) sözü ona takdim edilmiş haberdir. Veya soru takdir edilmek suretiyle (زَيْدٌ) lafzı misalde mahzuf mübtedanın haberi yapılır. Çünkü (نِعْمَ الرَّجُلُ) dendiğinde, muhatabınız (مَنْ هُوَ) diye sormuş ve cevaben (زَيْدٌ) denmiştir. Yani (هُوَ زَيْدٌ) manasındadır.

İlk izaha göre (نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ) sözü tek bir cümledir. İkinci izaha göre ise iki cümledir. (وَشَرْطُهُ) Mecrur zamir mahsus'a racidir. Yani mahsus olarak gelebilmesinin sıhhat şartı (مُطَابَقَةُ الْفَاعِلِ) Yani onun faile veya failin ona uyması şarttır[914]. Hakikaten veya tevil yoluyla aynı cinsden olmalıdır. Ayrıca müfredlik, tesniyelik ve cemilik bakımından uymalıdır. Gerçekte mahsus, mana itibarıyla failin aynısıdır. Mesela: (نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ نِعْمَ الرَّجُلَانِ الزَّيْدَانِ نِعْمَ الرِّجَالُ الزَّيْدُونَ بِئْسَتِ الْمَرْأَةُ هِنْدٌ بِئْسَتِ الْمَرْأَتَانِ الْهِنْدَانِ بِئْسَتِ النِّسَاءُ الْهِنْدَاتُ) gibi. Ayrıca (نِعْمَ الْمَرْأَةُ هِنْدٌ) ve (بِئْسَ الْمَرْأَةُ هِنْدٌ) demek caizdir.

914 - Şarih, metindeki izafetin, masdarın mefule izafeti olabileceği gibi, faile izafeti de olabilir demek istemektedir.

Çünkü bunlar gayrı mutasarrıf olduklarından (tenis) alametinin ilavesi vacib olmamıştır. (وَ) Allahu Teala'nın şu sözüne gelince: (بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا)[915] Musannif gizli bir soruyu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Buradaki mahsus yani (اَلَّذِينَ كَذَّبُوا) lafzı cemidir. Ama fail yani (مَثَلُ الْقَوْمِ) sözü müfreddir. (وَشِبْهُهُ) Failin mahsusa uygunluk arzetmediği diğer benzerleri (مُتَأَوَّلٌ) (اَلَّذِينَ) lafzının başına (مَثَل) kelimesi takdir edilir. Yani (بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ مَثَلُ الَّذِينَ كَذَّبُوا) demektir.

Veya (اَلَّذِينَ كَذَّبُوا) sözü (اَلْقَوْمُ) sözünün sıfatı yapılır ve mahsus hazfedilir. Yani (بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الْمُكَذِّبِينَ مَثَلُهُمْ) demektir. (وَقَدْ يُحْذَفُ الْمَخْصُوصُ إِذَا عُلِمَ بِالْقَرِينَةِ مِثْلُ) Allahu Teala'nın şu sözü gibi (نِعْمَ الْعَبْدُ[916]). Yani (أَيُّوبُ) sözü mukadderdir. Onun kıssası anlatılırken geçtiği için anlaşılmaktadır. (وَفَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ[917])Yani (نَحْنُ) sözü mukadderdir. (وَسَاءَ مِثْلُ بِئْسَ) Hükümlerde, şartlarda ve zem ifade etmekte onun gibidir. (وَمِنْهَا) Yani medih ve zem filleri bölümüne girer. (حَبَّذَا) lafzındaki (حَبَّ) fiili onlara dahildir. Mezkur lafız (حَبَّ الشَّيْءَ)[918] deki veya bir şey sevimli olduğunda söylenen (حَبَّ) sözündeki (el-mucem el-vasıt) (حَبَّ) fiili ile (ذَا) lafzından mürekkebdir. (وَفَاعِلُهُ) Yani bu fiilin faili (ذَاوَلَايَتَغَيَّرُ) metindeki (يتغير) fiilinin faili ya (حَبَّذَا) lafzıdır veya sadece (ذَا) lafzıdır. Failinde hiç bir değişiklik olmaz. Mahsus tesniye, cemi veya müennes olduğunda o yine (ذَا)

915 - Cuma suresi ayet 5.
916 - Sad suresi ayet 44.
917 - Zariyat suresi ayet 40.
918 - Müteaddidir ve الشيء lafzı mensubtur. /es-Seyalkoti.

olarak kalır. Çünkü (fiil ile fail tek bir kelime gibi yapılıp[919]) hiç değişmeyen darb-ı mesel muamelesine tabi tutulmuştur.

Mesela (حَبَّذَا الزَّيْدَانِ , حَبَّذَا الزَّيْدُونَ) ve (حَبَّذَا هِنْدٌ) gibi. (وَبَعْدَهُ) Yani (حَبَّذَا) lafzından sonra (اَلْمَخْصُوصُ وَإِعْرَابُهُ) Yani mezkur fiilin mahsusunun irabı (كَإِعْرَابِ مَخْصُوصِ نِعْمَ) Bahsedilen her iki vecihde aynı onun gibidir. (وَيَجُوزُ أَنْ يَقَعَ قَبْلَ الْمَخْصُوصِ) Yani (حَبَّذَا) fiilinin mahsusundan önce (أَوْ بَعْدَهُ) yani mahsusundan sonra (تَمْيِيزٌ أَوْ حَالٌ عَلَى وَفْقِ مَخْصُوصِهِ) müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik ve müenneslik konusunda ona uyar.

Mesela: (حَبَّذَا رَجُلاً زَيْدٌ , حَبَّذَا زَيْدٌ رَجُلاً , حَبَّذَا رَاكِباً زَيْدٌ , حَبَّذَا زَيْدٌ رَاكِبًا , حَبَّذَا رَجُلَيْنِ الزَّيْدَانِ , حَبَّذَا الزَّيْدَانِ رَجُلَيْنِ , حَبَّذَا رَاكِبَيْنِ الزَّيْدَانِ , حَبَّذَا الزَّيْدَانِ رَاكِبَيْنِ , حَبَّذَا هِنْدٌ امْرَأَةً , حَبَّذَا امْرَأَةً هِنْدٌ)

Temyizdeki veya haldeki amil (حبذا) daki fiillik vasfıdır ve zil hal (ذا) lafzıdır. Yoksa (زَيْدٌ) lafzı değildir. Çünkü Zeyd lafzı mahsustur. Zira, mahsus, ancak medhin tamamlanışından sonra gelir ve rukub işi (yani ata biniş) övgünün bir cüzüdür. (Yani onunla tamamlanmaktadır.) Öyleyse (رَاكِبًا) lafzı failden haldir. Mahsusdan hal değildir. (Fiil, fail ve hal, tek bir şey gibi bütünlük arzederler. Mahsus onlardan sonra gelir.)

919 - Fazıl Emir.

HARFLER

(اَلْحَرْفُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنًى فِى غَيْرِهِ) Başkasının zımnında ortaya çıkan yani[920] ona nisbet edilmekle tasavvur edilebilen bir manaya delalet eder. Mevsul olan (مَا) lafzı kelimeden ibarettir. Başka bir deyişle mahkumun bih ve mahkumun aleyh olmaya elverişli, müstakil bir manası yoktur. Bilakis bu hususda başka bir şeyin ona eklenmesi gerekmektedir. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani başkasının zımnında ortaya çıkan bir manaya delalet ettiğinden (اِحْتَاجَ فِى جُزْئِيَّتِهِ) kelamda bir cüz teşkil etmek için bir isme veya bir fiile muhtaçtır. Teşkil ettiği cüz ister rükn (umde) isterse başkası (yani fazla) olsun farketmez. (إِلَى اسْمٍ) harfin manası, bu isme nisbetle tasavvur edilebilmektedir. Mesela (مِنَ الْبَصْرَةِ) gibi. (أَوْ فِعْلٍ) harfin manası, bu fiile nisbetle tasavvur edilebilmektedir. Mesela (قَدْ ضَرَبَ) gibi. (حُرُوفُ الْجَرِّ مَاوُضِعَ لِلْإِفْضَاءِ بِفِعْلٍ) Yani fiili ulaştırmak için, demektedir. Çünkü "ifda" kelimesinin manası "ulaşmak"tır. Ba harfi ile müteaddi yapılınca, manası "ulaştırmak" olmuştur. (أَوْ مَعْنَاهُ) Yani fiil manasındaki bir şeyi ulaştırmak için, demektedir. Fiil manasındaki şey sözümüzle, kendisinden fiil mefhumu çıkartılan kelimeleri kastediyoruz. Mesela; İsm-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, mastar, carr ile mecrur gibi. (إِلَى مَايَلِيهِ) İster kendisinden sonra gelen bu kelime sarih bir isim olsun, mesela (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) ve (أَنَا مَارٌّ بِزَيْدٍ) gibi, isterse isim tevilinde olsun farketmez, mesela (حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ)[921] gibi. Yani (بِرُحْبِهَا) demektir.

920 - Sıfat-ı Kaşife olduğu için böyle tercüme ettik.
921 - Tevbe suresi ayet 118. Çoğu nüshalarda ayet yanlış yazılmıştır.

Bu harfler, fiil yada fiil manasındaki bir şeyi, kendilerinden sonraki kelimeye izafet ettikleri (yani ulaştırdıkları[922]) için izafet harfleri olarak isimlendirilmişlerdir. Diğer taraftan cerr (çekmek) harfleri olarak isimlendirilirler. Çünkü fiillerin manalarını, ardlarındaki kelimeye çekerler. Veya (cerrin manası, ref ve nasbın karşıtı olan cerrdir.) Zira ardlarındaki kelimede bıraktıkları eser cerr'dir. (وَهِيَ) Yani cerr harfleri (مِنْ وَإِلَى وَحَتَّى وَفِي) Bu harfleri hikaye (nakil) yoluyla zikretmiştir. Çünkü bunların kendileriyle tabir edildikleri hususi isimleri yoktur. (وَالْبَاءُ وَاللاَّمُ) Bu ikisini, isimleri mevcut olduğundan isimleriyle zikretmiştir. Aynı şekilde mevcudiyetinden ötürü, kef'i, ta'yı, ve vav'ı da isimleriyle zikretmiştir. Geride kalanların isimleri yoktur. (وَرُبَّ وَوَاوُهَا) Kendisinden sonra (رُبَّ) lafzının takdir edildiği vav'ı kastedmektedir. Onun harfi cerlerden sayılması müsamahakarlıktır[923]. (وَوَاوُ الْقَسَمِ وَبَاؤُهُ وَتَاءُهُ وَعَنْ وَعَلَى وَالْكَافُ وَمُذْ وَمُنْذُ وَخَلاَ وَعَدَا وَحَاشَا) İlk on tanesi (yani kasem ta'sına kadarkiler) sadece harf olurlar. Onları takib eden beşi [yani (مُنْذُ) ye kadarkiler] hem harf, hem isim olurlar. Geriye kalan üç tanesı ıse hem harf hem fiil olurlar. (فَمِنْ لِلاِبْتِدَاءِ) Yani gayenin başlangıcı içindir. "Gaye" sözüyle bütün mesafe kastedilmektedir. Parçanın isminin bütününe verilişi kabilindendir. Aksi takdirde "gayenin başlangıcı" sözünün bir manası yoktur.

Bir görüşe göre ("gaye" sözüyle kastedilen fiildir. Nitekim) çoğu kere "gaye" lafzı kullanılır, garaz ve maksat manası kastedilir. O bakımdan gaye sözüyle murad edilen fiildir. Çünkü failin maksadı, garazı fiildir.

Bu başlangıç ya mekana yapılır. Mesela (سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ) gibi, veya zamana yapılır. Mesela (مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ) gibi. İbtida için gelen (مِنْ) lafzını tanımanın yolu, karşıtında (إِلَى) veya onun manasındaki bir kelimenin

922 - Şeyh Radi.

923 - Sürekli olarak (رُبَّ) lafzının takdir edilip hiç izhar edilmemesi nedeniyle sanki harf-i cerr gibi olmuştur. /es- Seyalkoti.

getirilişinin mümkün oluşudur. Mesela (سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ) ve (أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) gibi. Çünkü sonuncu misalin manası (أَلْتَجِئُ إِلَى اللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ إلخ) şeklindedir. (وَالتَّبْيِين) Mecrur okuyunuz. Musannifin (الابتداء) sözüne matuftur. Yani (مِنْ) harfi açıklamak için de gelir. Başka bir deyişle, mübhem bir şeyle kastedileni açığa çıkarmakta kullanılır.

Bunu tanımanın yolu, yerine ism-i mevsul'un gelişinin mümkün oluşudur. Mesela (فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ) gibi[924]. Yani (فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ الَّذِي هُوَ الْأَوْثَانُ) deseniz mana düzgün olur. (وَالتَّبْعِيض) Bazen (مِنْ) harfi parça manası verdirmek için gelir. Bunu tanımanın yolu, yerine (بَعْض) kelimesinin konabilmesidir. Mesela (أَخَذْتُ مِنَ الدَّرَاهِمِ) gibi. Yani (أَخَذْتُ بَعْضَ الدَّرَاهِمِ) demektir. (وَزَائِدَةٌ) merfu okuyunuz. Musannifin (لِلْابْتِدَاءِ) sözüne matufdur ve o söz haber olarak merfudur. (مِنْ) harfinin zaid oluşu ancak (فِي غَيْرِ الْكَلَامِ الْمُوجَبِ) Mesela (مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ) gibi. (İstifhamda buna dahildir. Mesela) (هَلْ جَاءَكَ مِنْ أَحَدٍ) gibi[925]. (خِلَافًا لِلْكُوفِيِّينَ وَالْأَخْفَشِ) Onlar muceb (olumlu) kelamda zaid olarak gelmesine cevaz verirler ve arapların (قَدْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ) sözüne[926] dayanırlar. Musannif onlara cevap verir. (وَقَدْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ) (وَشِبْهُهُ) Olumlu kelamda (مِنْ) harfinin zaid olarak geldiğini zannettiren diğer misaller (مُتَأَوَّلٌ) Parça manası verdirmek veya açıklamak için gelmiştir, denerek tevil edilir. Yani (قَدْ كَانَ بَعْضُ مَطَرٍ) manasındadır. Veya (قَدْ كَانَ شَيْءٌ مِنْ مَطَرٍ) manasındadır. Veya hikaye (nakil) edilmek suretiyle

924 - Hacc suresi ayet 30.

925 - Gayr-ı muceb söz, ya nefiy, ya nehiy, ya da istifham olur. Nefiy ile istifhamın misalleri yukardadır. Nehiyin misali (لَاتَضْرِبْ مِنْ أَحَدٍ) gibi./Şeyh Radi'den.

926 - Yağmur görüldü.

söylenmiştir. Sanki birisi (هَلْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ) diye sormuş ve cevaben (hiç değiştirilmeksizin)(قَدْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ) denmiştir. (وَإِلَى لِلْانْتِهَاءِ) Yani gayenin (mesafenin) sona erdiğini ifade etmek içindir. Bu anlamda (مِنْ) lafzının karşıtıdır. Bitiş işi bir mekanda olabilir. Mesela (خَرَجْتُ إِلَى السُّوقِ) gibi. Veya zamanda olabilir. Mesela (أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ) gibi. Veya başka bir şeyde olabilir. Buna bir örnek verirsek (قَلْبِي إِلَيْكَ) gibi. Muhatabın kalbi sevgi ve şevk itibarıyla ona ulaşır. (Aslında mütekellimin kalbi muhataba ulaşır[927]) (وَبِمَعْنَى مَعَ قَلِيلاً) Allahu Tealanın (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ) sözü gibi[928]. Yani (مَعَ أَمْوَالِكُمْ) demektir. (وَحَتَّى كَذَلِكَ) Yani mesafenin sona erdiğini ifade etmekte tıpkı (إِلَى) kelimesi gibidir. (وَبِمَعْنَى مَعَ كَثِيرًا) Musannif (حَتَّى) nın sona eriş manasını açıklarken yetindiği gibi (مَعَ) manasına gelişini açıklarken (إِلَى) ya teşbihle yetinmemiştir. [Yani (كَذَلِكَ) sözünün içersine onun (مَعَ) manasına gelişini sokmayıp ayrıca zikretmiştir.] Çünkü aralarında azlık ve çokluk bakımından fark vardır. (وَيَخْتَصُّ) Yani (حَتَّى) kelimesi (بِالظَّاهِرِ) Yani sadece ism-i zahirin başına gelir. Mesela (إِلَيْهِ) dendiği gibi (حَتَّاهُ) denmez. Zamirin başına gelse, mecrur zamir mensuba karışır. Zira (حَتَّى) dan sonra her ikisinin de gelmesi mümkündür. (خِلَافًا لِلْمُبَرِّدِ) Arap şiirinde nadiren geçen misalleri Müberred delil göstermiştir. Nahivcilerin cumhuru ise bunların şaz olduğuna hükmederek kıyaslama yapılamayacağını savunmuştur. (وَفِي لِلظَّرْفِيَّةِ) Yani başına geldiği ismin, bir

927 - Bakınız es-Seyalkoti.
928 - Nisa suresi ayet 2.

şeye zarf olduğunu ifade etmek içindir. Hakiki anlamda zarf olabilir. (اَلْمَاءُ فِى الْكُوزِ) gibi. Mecaz anlamda zarf olabilir. (اَلنَّجَاةُ فِى الصِّدْقِ) gibi. (وَبِمَعْنَى عَلَى قَلِيلاً) Allahu Tealanın (وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ النَّخْلِ) sözü[929] gibi. Yani (عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ) demektir. (وَالْبَاءُ لِلإِلْصَاقِ)[930] Yani bu "ba" harfi, mecruruna bir şeyin ulaştığını ifade etmek için gelir. Mesela bunu (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) sözünde görebilirsiniz. Ba harfi, uğramak işinin Zeyd'e yani ona yakın bir yere ulaştığını ifade etmektedir. (وَالْاِسْتِعَانَةِ) Fiili işlemek için fail, mezkur ba'nın mecrurundan yardım dilediğini ifade eder. Mesela (كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ) gibi. (وَالْمُصَاحَبَةِ) Mesela (اِشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِسَرْجِهِ) gibi. Yani (مَعَ سَرْجِهِ) demektir. Dolayısıyla manası, alış işleminde at ile eğerin birlikte oluşudur. Yoksa alış esnasında eğerin ata bitişik olması (sırtında bulunması) gerekmez.

İlsak işi, musahabet (beraberlik) işini gerektirir. Ama musahabet işi, ilsak işini gerektirmez. (Yani olabilir veya olmayabilir.) (وَالْمُقَابَلَةِ) Yani mecruru'nun bir şeye karşılık olarak geldiğini ifade eder. Mesela (بِعْتُ هَذَا بِكَذَا) gibi. (وَالتَّعْدِيَةِ) Yani lazım fiil, müteaddi hale getirilir. Failin başına "ba" harfi getirmek suretiyle lazım fiilde mütekellim "tasyir"[931] manasına itibar eder. Mesela (ذَهَبَ زَيْدٌ) sözünün anlamı, gidiş işinin Zeyd'den sudurudür. Ama (ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ) sözünün anlamı, "Onu gidici kıldım (götürdüm)" şeklindedir. Bu anlamda (yani fiilin manasını tağyir etmek suretiyle) müteaddi yapmak "ba" harfine mahsustur.

Harfi cerr vasıtasıyla, fiilin manasının mamule ulaştırılması anlamındaki müteaddiliğe gelince, bütün harfi cerrler bu hususta eşittirler. İçlerinden herhangi birine mahsus değildir. (وَالظَّرْفِيَّةِ) Mesela (جَلَسْتُ

929 - Taha suresi ayet 21.
930 - Burada "ilsak" kelimesi "lusuk" manasındadır./es- Seyalkoti.
931 - Yapmak, etmek, kılmak ve halini değiştirmek demektir.

بِالْمَسْجِدِ) gibi. Yani (فِي الْمَسْجِدِ) demektir. (وَزَائِدَةٌ) Habere ziyade edilir. (فِي الْاِسْتِفْهَامِ) Her soruda değil, bilakis (هَلْ) edatıyla olan sorudadır. (هَلْ زَيْدٌ بِقَائِمٍ) gibi. Ama mesela (أَزَيْدٌ بِقَائِمٍ) denmez. (وَالنَّفْيِ) Yani (لَيْسَ) ve (مَا) kelimeleriyle olan nefiydedir. Mesela (لَيْسَ زَيْدٌ بِرَاكِبٍ) ve (مَازَيْدٌ بِرَاكِبٍ) gibi.

"Ba" harfinin bu yerlerde habere ziyade edilmesi (قِيَاسًا وَفِي غَيْرِهِ) Yani istifham veya nefiy cümlesindeki haberin dışındakilerde (سَمَاعًا) Haber olmayabilir. (نَحْوُ بِحَسْبِكَ زَيْدٌ) Ayrıca (كَفَى بِاللهِ شَهِيدًا) (وَأَلْقَى بِيَدِهِ)[932] gibi. Yani sırasıyla (حَسْبُكَ زَيْدٌ , كَفَى اللهُ شَهِيدًا) ve (أَلْقَى يَدَهُ) demektir. Diğer taraftan istifham ve nefiy olmayan cümle de haber olabilir. Mesela (حَسْبُكَ بِزَيْدٍ) gibi. (وَاللَّامُ لِلْاِخْتِصَاصِ) Bu ihtisas ya milkiyet yoluyla olur (اَلْمَالُ لِزَيْدٍ) gibi. Veya milkiyet olmadan olur. Mesela (اَلْجَلُّ لِلْفَرَسِ)[933] gibi. (وَالتَّعْلِيلِ) Bir işin zihnen illetini belirtir. Mesela (ضَرَبْتُ لِلتَّأْدِيبِ) gibi. (Terbiye vermek, vurmak işinin illet-i ğaiyyesidir. Tasavvur bakımından vurmaktan öncedir. Hariçte gerçekleşmek bakımından ondan sonradır ve onun üzerine kurulur[934].) Veya hariçteki illetini belirtir. Mesela (خَرَجْتُ لِمَخَافَتِكَ) gibi (korkmak işi, hariçte gerçekleşmek bakımından çıkış işinden öncedir ve ona yol açmıştır[935].) (وَبِمَعْنَى عَنْ مَعَ الْقَوْلِ) Mesela (قُلْتُ لِزَيْدٍ إِنَّهُ لَمْ يَفْعَلِ الشَّرَّ) gibi. (قُلْتُ عَنْهُ إِلَخْ) demektir. (وَزَائِدَةً) Mesela (رَدِفَ لَكُمْ)[936] gibi. Yani (رَدِفَكُمْ) demektir. (وَبِمَعْنَى الْوَاوِ فِي الْقَسَمِ لِلتَّعَجُّبِ) Mesela (لِلّٰهِ لَا يُؤَخِّرُ الْأَجَلَ) gibi.

---

932 - Yani (أَلْقَى نَفْسَهُ) demektir./es- Seyalkoti.

933 - (اَلْجَلُّ) çul demektir. Cemi (جِلَالٌ) ve (أَجْلَالٌ) gelir. Yeni Kamus.

934 - Abdulhakim es-Seyalkoti.

935 - Abdulhakim es-Seyalkoti.

936 - Neml suresi ayet 72.

Yalnız önemli olaylarda kullanılır. Örneğin (لِلَّهِ لَقَدْ طَارَ الذُّبَابُ) denmez. (وَرُبَّ لِلتَّقْلِيلِ) Yani ihbari değil inşai'dir. Azlık ifade eder ve inşa manası verdiğinden (لَهَا صَدْرُ الْكَلَامِ) Nasıl ki (كَمْ) lafzı çokluk inşası ifade ettiğinden kelamın başına geliyorsa bu da öyledir. (مُخْتَصَّةٌ بِنَكِرَةٍ) Zira marifeye ihtiyacı yoktur. (Cinsten bir neviye vaz edilmiştir.) (مَوْصُوفَةٍ) Yani (رُبَّ) lafzının manası olan taklil (azaltmak) ancak bu surette gerçekleşir. Bir şey sıfatlandığında, sıfatlanmayandan daha hususi olur ve daha az bulunur.

Sıfatlanışın şart koşulması (عَلَى الْمَذْهَبِ الْأَصَحِّ) Bahsettiğimiz mezheb. Ebu Ali ve ona uyanların mezhebidir. Bir görüşe göre nekranın sıfatlanışı vacib değildir. Musannife göre, en doğrusu bunun vacib oluşudur.

Zikredilen taklil mefhumu (رُبَّ) lafzının aslıdır. Ama daha sonra teksir (çoğaltmak) manasında kullanılmıştır. Hatta teksir manasında kullanılışı hakikat, taklil manasında kullanılışı karineyle anlaşılan mecaz gibi olmuştur. (وَفِعْلُهَا) Müennes zamir (رُبَّ) kelimesine racidir. Yani (رُبَّ) kelimesinin taalluk ettiği fiil[937] (فِعْلٌ مَاضٍ) Çünkü (رُبَّ) lafzı vuku bulan bir azlığı ifade içindir. Bu ise ancak mazi fiilde tasavvur edilebilir. Mesela (رُبَّ رَجُلٍ كَرِيمٍ لَمْ أُفَارِقْهُ) gibi. ve (رَجُلٍ كَرِيمٍ لَقِيتُهُ) (مَحْذُوفٌ غَالِبًا) Yani karine bulunduğu için bu mazi fiil kullanımların çoğunda hazfedilir. Mesela (رُبَّ رَجُلٍ كَرِيمٍ) gibi. Yani (لَقِيتُهُ) demektir. (وَقَدْ تَدْخُلُ) Yani (رُبَّ) kelimesi (عَلَى مُضْمَرٍ مُبْهَمٍ) Bu zamirin mercii yoktur. (مُمَيَّزٍ بِنَكِرَةٍ مَنْصُوبَةٍ) Temyizlikle mensubtur. (وَالضَّمِيرُ مُفْرَدٌ) Temyiz her ne kadar tesniye ve cemi olsa bile zamir müfreddir. (مُذَكَّرٌ) Temyiz müennes ise de zamir müzekker olur.

937 - Harfi cerr olması hasebiyle müteallak lazımdır. Bu Basralıların görüşüdür. Kufelilere göre ise isimdir. /es-Seyalkoti.

Mesela (رُبَّهُ رَجُلاً أَوْ رَجُلَيْنِ أَوْ رِجَالاً أَوِ امْرَأَةً أَوِ امْرَأَتَيْنِ أَوْ نِسَاءً) denir. (خِلاَفًا لِلْكُوفِيِّينَ فِي مُطَابَقَةِ التَّمْيِيزِ) Müfredlik, tesniyelik, cemilik, müzekkerlik ve müenneslik hususunda temyize uyar. Onlara göre (رُبَّهُمَا امْرَأَتَيْنِ , رُبَّهَا امْرَأَةً , رُبَّهُمْ رِجَالاً , رُبَّهُمَا رَجُلَيْنِ) ve (رُبَّهُنَّ نِسَاءً) denir. (وَتَلْحَقُهَا) Yani (رُبَّ) ye katılır. (مَا) Bu (مَا) lafzı amelden men edicidir. (فَتَدْخُلُ) Yani (مَا) lafzı katıldıktan sonra (عَلَى الْجُمْلَةِ) Mesela bir kıraata göre Allahu Teala'nın (رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ) sözü[938] gibi.

Bazen (مَا) lafzı zaid olur ve o zaman (رُبَّ) kelimesi ismin başına gelerek onu cerr eder. Mesela: (رُبَّمَا ضَرْبَةٍ بِسَيْفٍ صَقِيلٍ) "Nice parlatılmış kılıç darbesine (maruz kaldım)" gibi. (وَوَاوُهَا) Yani (رُبَّ) nin vavı, onun hükmünü taşır. (وَتَدْخُلُ عَلَى نَكِرَةٍ مَوْصُوفَةٍ) Mesela: (وَبَلْدَةٍ لَيْسَ بِهَا أَنِيسٌ ، إِلاَّ الْيَعَافِيرُ وَإِلاَّ الْعِيسُ) "Vahşi sığır yavruları ve ak develerden başka bir yoldaşın olmadığı nice ıssız yerler (den geçtim.)" gibi.

Bu vav Sibeveyh'e göre atıf içindir ve cerr edici değildir. Eğer sözün başında bulunmazsa, ilk akla gelen atıf için oluşudur. Şayet başında bulunursa, ona bir matufun aleyh takdir edilir.

Kufelilere göre o, atıf harfidir. Sonra (رُبَّ) nin yerine geçmiş, kendi başına harf-i cerr olmuştur. Çünkü (رُبَّ) nin anlamını içerir. Tekellüf (zorlamak) olduğu için ona bir matufun aleyh takdir etmezler. (وَوَاوُ الْقَسَمِ) (إِنَّمَا تَكُونُ عِنْدَ حَذْفِ الْفِعْلِ) Yani ancak yemin etmek fiili hazfedildiği zaman gelir. Bu nedenle (أَقْسَمْتُ وَاللهِ) denmez. Fiilin hazfedilişi, vav harfinin kasemde çok kullanılışındandır. Hatta asıl olan "ba" harfinden daha çok kullanılır. (Çünkü yemin etmek fiilinin "ba" harfiyle birlikte zikri caiz

938 - Hicr suresi ayet 2.

olduğu halde "vav" harfiyle zikri caiz değildir.) (لِغَيْرِ سُؤَالٍ) Yani vav harfi, talebde kullanılmaz. Mesela (وَاللهِ أَخْبِرْنِي) denmez. Ama (بِاللهِ أَخْبِرْنِي) "Allah aşkına bana haber ver!" denir. Bunun sebebi vav harfini ba'nın derecesinin altına indirmektir. (مُخْتَصَّةٌ بِالظَّاهِرِ) Mezkur vav, yalnız ism-i zahirin başına gelir demek istemektedir. İster bu zahir isim "Allah" lafzı celali olsun, isterse başkası olsun farketmez. Mesela (وَكَ لَأَفْعَلَنَّ) denmez. Bilakis (وَاللهِ) veya (وَرَبِّ الْكَعْبَةِ) denir. Bu sınırlama, yine onun derecesini, asıl olan ba harfinin derecesinden düşürmek içindir. Böylece vav harfi iki kısımdan, (yani ismi zahir ile zamirden) birine başka bir deyişle, asıl olması itibarıyla ism-i zahire tahsis edilmiş olmaktadır. (وَالتَّاءُ مِثْلُهَا) Talebin dışında kullanılması ve fiilinin hazfi şart kılınması bakımından vav harfi gibidir. (مُخْتَصَّةٌ بِاسْمِ اللهِ) Zahir isimler içinde yalnız "Allah" isminin başına gelir. Bu sınırlama, onun derecesini, asıl olan "ba" harfinin derecesinden düşürmek içindir. Böylece "ta" harfi zahir isimlerden yalnız birine, başka bir deyişle, kasem babında asıl olan "Allah" ismine tahsis edilmiş olmaktadır. (وَالْبَاءُ أَعَمُّ مِنْهُمَا) Yani hem vav harfinden, hem ta harfinden daha umumidir. (فِي الْجَمِيعِ) Zikredilen bütün şeylerde, yani fiilin hazfedilişinde, talebin dışında kullanılışında, bütün ismi zahirlerin veya yalnız Allah isminin başına gelişte onlar gibi kayıtlı değildir.

Fiil hazfedildiği zaman, geldiği gibi, hazfedilmediği zaman da gelir. Mesela (بِاللهِ) ve (أُقْسِمُ بِاللهِ) gibi. Talebin dışında kullanıldığı gibi, talebde de kullanılır. Mesela (بِاللهِ لَأَفْعَلَنَّ) ve (بِاللهِ اجْلِسْ) gibi. İsm-i zahirin başına da gelebilir, zamirin başına da gelebilir. Mesela (بِاللهِ لَأَفْعَلَنَّ) ve (بِكَ لَأَفْعَلَنَّ) gibi. Diğer taraftan ism-i zahirin başına gelmek hususunda yalnızca "Allah" lafzına tahsis edilmemiştir. Mesela (بِالرَّحْمَنِ لَأَفْعَلَنَّ) denebilir. Diğer ikisinin tersine olarak bütün bu şeylerde böyledir. Öğrendiğiniz gibi, o ikisi bu şeylerin bazısına tahsis edilmişlerdir. Dolayısıyla (الْجَمِيعُ) sözünden maksat zikredilen bu hususi şeylerin kendileridir. Yoksa onların bahsedilen iki harfe

mahsus olması işi değildir. [Çünkü o zaman mana bozulmaktadır. Zira mana (اَلْبَاءُ أَعَمُّ فِي الْإِخْتِصَاصِ) şeklini almaktadır. Böylece "ba" harfi hem mezkur tahsis işine tabi olabilir, hem de tabi olmayabilir." manası çıkmaktadır. Mesela (هَذَا أَعَمُّ مِنْ أَنْ يَكُونَ حَقِيقَةً أَوْ حُكْمًا) dense, o şeyin hem hakikaten hem hükmen olmasının mümkün bulunduğu anlaşılır.] Bu nedenle "Ba harfinin tahsis edilişi ile edilmeyişi birbirine zıd şeyler olduğundan metindeki ifade doğru değildir." denemez. (وَيُتَلَقَّى) Yani cevaplanır. (اَلْقَسَمُ) Talep için olmayan yemini kastedmektedir. (بِاللَّامِ وَإِنَّ وَحَرْفِ النَّفْيِ) Nefiy harfiyle (مَا) ve (لَا) yı kastedmektedir.

Lam harfinin gelişi olumlu cümlede görülür. Bu cümle ister isim cümlesi olsun (وَاللهِ لَزَيْدٌ قَائِمٌ) gibi, isterse fiil cümlesi olsun (وَاللهِ لَأَفْعَلَنَّ كَذَا) gibi.

(إِنَّ) Lafzı isim cümlesinin başına gelir. Mesela (وَاللهِ إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ) gibi.

(مَا) ve (لَا) edatları olumsuz cümlenin başına gelirler. İster isim, isterse fiil cümlesi olsun farketmez. (وَاللهِ مَا زَيْدٌ بِقَائِمٍ) ve (وَاللهِ لَا يَقُومُ زَيْدٌ) gibi. Bazen nefiy harfi karinenin bulunuşu sebebiyle hazfedilir. Allahu Tealanın (تَاللهِ تَفْتَؤُ تَذْكُرُ يُوسُفَ) sözü[939] gibi. Yani (لَا تَفْتَؤُ إِلخ) demektir. Talep yeminine gelince, o ancak talep manası ifade eden bir şeyle cevaplanır. Mesela (بِاللهِ أَخْبِرْنِي) ve (وَاللهِ هَلْ قَامَ زَيْدٌ) gibi. (وَيُحْذَفُ جَوَابُهُ) Yani kasemin cevabı hazfedilir. (إِذَا اعْتَرَضَ) Yani cevaba delalet eden cümlenin cüzleri arasına kasem girdiği zaman (أَوْ تَقَدَّمَهُ) yani kasemin önüne geçtiğinde

939 - Yusuf suresi ayet 85.

(مَايَدُلُّ عَلَيْهِ) yani cevaba delalet eden bir şey demek istemektedir. Mesela (زَيْدٌ قَائِمٌ وَاللهِ) ve (زَيْدٌ وَاللهِ قَائِمٌ) gibi.

İşte bu iki surette, cevaba delalet eden şey bulunduğundan ona ihtiyaç duyulmamıştır.

Bahsedilen cümle her ne kadar mana bakımından kaseme cevap ise de, lafız bakımından ona "cevap" demezler. Bilakis "cevaba delalet eden şey" derler. Onun için, başına cevap alametlerinden birisi [yani lam veya (إِنَّ) ve nefiy harflerinden birisi] nin gelmesi gerekmemiştir. (وَعَنْ لِلْمُجَاوَزَةِ) Yani bir şeyin, başka bir şeyi geçmesi ve ondan uzaklaşmasını ifade eder. Ya ikincisinden zail olur ve üçüncü şeye ulaşır. Mesela (رَمَيْتُ السَّهْمَ عَنِ الْقَوْسِ إِلَى الصَّيْدِ) gibi. Veya sadece ulaşmak görülür. Mesela (أَخَذْتُ عَنْهُ الْعِلْمَ) gibi[940]. Veya sadece zeval görülür. Mesela (أَدَّيْتُ عَنْهُ الدَّيْنَ) gibi[941]. (وَعَلَى لِلْاِسْتِعْلَاءِ) Bir şeyin başka bir şey üzerine yükselişini ifade eder. Mesela (زَيْدٌ عَلَى السَّطْحِ) ve (عَلَيْهِ دَيْنٌ) gibi. (وَقَدْ يَكُونَانِ) Yani (عَنْ) ve (عَلَى) kelimeleri (اسْمَيْنِ) onların isim oluşları şuradan bilinir. (بِدُخُولِ مِنْ عَلَيْهِمَا) Mesela (مِنْ عَنْ يَمِينِي) gibi. Yani (مِنْ جَانِبِ يَمِينِي) demektir. Yine (مِنْ عَلَيْهِ) gibi, yani (مِنْ فَوْقِهِ) demektir. (وَالْكَافُ لِلتَّشْبِيهِ) Mesela (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) gibi. (وَزَائِدَةٌ) Mesela (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) gibi. (Şura suresi ayet 11). Çünkü izah yollarından birine göre ayetin takdiri (لَيْسَ مِثْلُهُ شَيْءٌ) şeklindedir. (وَقَدْ تَكُونُ) Yani "kef" harfi (اِسْمًا) Yani (مِثْلُ) kelimesi anlamında olur. Mesela (يَضْحَكْنَ عَنْ كَالْبَرَدِ الْمُنْهَمِّ) "Güzelliğinden dolayı eriyen doluya benzeyen dişlerle gülüyorlardı." (وَتَخْتَصُّ) yani kef harfi (بِالظَّاهِرِ) Nahivcilerin

940 - İlim bana ulaştı.
941 - Borç ondan zail oldu.

cumhuruna göre ism-i zahirin başına gelir. Mesela (كَـهُ) denmez. Çünkü onun yerine (مِثْـل) ve benzeri teşbih kelimeleri kullanıldığından, buna gerek duyulmamıştır. Bazen nesirde merfu zamirin başına gelir (مَا أَنَا كَأَنْتَ) gibi.

Müberred ise mutlak olarak (yani merfu, mensub ve mecrur zamire) duhulünü caiz görür. Bazı arap şiirinde geçmiş olmasını delil gösterir. (مُذْ فَهُمَا لِلِابْتِدَاء فِي الزَّمَان وَمُنْـذُ لِلزَّمَـان الْمَـاضِي) Geçmiş yada şimdiki zaman içindirler. Bunlar (ın medhulleriyle[942]) geçmiş zaman kastedilirse [aynı (مِنْ) harfi gibi ibtida manası ifade ederler.] Öyleyse maksat, müsbet yada menfi fiil zamanının başlangıcının, bunların medhulleriyle kastedilen bu geçmiş zaman olduğunu belirtmekdir. Yoksa maksat, müsbet yada menfi fiil zamanının tümünün, bunların medhulleriyle kastedilen bu geçmiş zaman olduğunu belirtmek değildir. Mesela (سَافَرْتُ مِنَ الْبَلَدِ مُذْ سَنَةِ كَذَا) gibi. Yine (مَارَأَيْتُ فُلَانًا مُـذْ سَـنَةِ كَـذَا) gibi. Yalnız (misallerde) zikredilen senenin, halen içinde bulunmadığımız geçmiş bir sene olması şarttır. O zaman mana (مَبْدَأُ مُسَـافَرَةِ أَوْ عَـدَمِ رُؤْيَتِـى كَـانَ هَـذِهِ السَّـنَةَ وَامْتَـدَّ إِلَـى الْآنِ) şeklindedir. (وَالظَّرْفِيَّـةِ) Musannifin (الابْتِـدَاء) sözüne matuftur. Yani kendilerinde ibtida manasına itibar edilmeden, mücerred zarf manasında [başka bir deyişle (فِـى) manasında] kullanılırlar. (فِي الزَّمَان الْحَاضِرِ) Yani bir kısmı geçmiş olsa bile, hal-i hazır olarak gördüğünüz şimdiki zamanda zarfiyet ifade ederler. Yani medhulleriyle,şimdiki olarak itibar edilen zaman kastedildiğinde, demektedir. Dolayısıyla fiilin sürdüğü bütün zaman, işte bu şimdiki zamandır. (نَحْوُ مَارَأَيْتُهُ مُذْ شَهْرِنَا وَمُذْ يَوْمِنَـا) Yani onu görmeyiş zamanımızın tümü bu ay ya da bu gündür. Çünkü bu ay ya da bu gün bitmiş ve fiilin süresi daha ileri

942 - es-Seyalkoti.

uzanmış değildir. O bakımdan fiilin zamanına, bu ayın veya bu günün başlangıç yapılması mümkün olmaz. Öyleyse son iki misalde zarfiyet içindirler.

Diğer taraftan, muzaf takdir etmek şartıyla ilkini, görünüşte zannedildiği üzere, ibtida manasına misal yapmak mümkündür. Yani (مَارَأَيْتُهُ مُذْ دُخُولِ شَهْرِنَا) demek istiyoruz. (وَحَاشَا وَخَلاَ وَعَدَا لِلاِسْتِثْنَاءِ) Mabad'lerinin makab'lerinden istisna edilmesi için kullanılırlar. Mabadlerini cerr ettiğinizde, harfi cerr olurlar. Burada bu itibarla zikredilmişlerdir. Mesela (جَاءَنِي الْقَوْمُ حَاشَا زَيْدٍ وَعَدَا زَيْدٍ وَخَلاَ زَيْدٍ) gibi.

Bunlarla kendilerinden sonra gelen ismi nasbederseniz fiil olurlar.

FİİLLERE BENZETİLEN HARFLER

(اَلْحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ) Fiillere ya lafzan benzetilmişlerdir. Çünkü fiiller gibi üç, dört ve beş harfli olmakta ve onlar gibi fetha üzerine mebni kılınmaktadırlar. Yahut mana bakımından benzetilmişlerdir. Zira fiil manası taşırlar. Mesela (تَمَنَّيْتُ , اِسْتَدْرَكْتُ , شَبَّهْتُ , أَكَّدْتُ) ve (تَرَجَّيْتُ) gibi.

Bunlara en uygun tabir, cem-i kıllet sıgasıyla (اَلأَحْرُفُ الْمُشَبَّهَةُ) denmesidir. Çünkü sayıları altıdır. Ancak, mesela atıf ve cerr harflerini cem-i kesret sıgasıyla tabir edince, burada uslübu değiştirmeyi güzel görmemişlerdir. Bununla birlikte, cem-i killet ve kesret sıgalarının birbiri yerine kullanılışı yaygın bir şeydir. Ayrıca nunlarının hafifletilişi ve (لَعَلَّ) nin diğer şivelerle oluşan ferleri gözönünde tutulursa, sayıları cem-i kesret haddine ulaşır. (وَهِيَ إِنَّ وَأَنَّ وَكَأَنَّ وَلَكِنَّ وَلَيْتَ وَلَعَلَّ) İlk dört tanesinin tersine inşa manası ifade ettiğinden ikisini tehir etmiştir. (لَهَا) Yani bu harflerin hakkıdır. (صَدْرُ الْكَلاَمِ) İlk anda kelamın hangi neviden olduğu bilinmesi için başa gelirler. Çünkü bu altı harften her biri bir kelam nevisine delalet eder. Mesela tekid

görmüş kelam, teşbih veya istidrak[943] veya temenni veya ümid içeren kelam gibi. (سِوَى أَنَّ) Fethalı olanı kastedmektedir. (فَهِيَ بِعَكْسِهَا) Muzaf hazfedilmiştir. Yani (بِعَكْسِ بَاقِيهَا) demektir[944].

(أَنَّ) Kelimesi başa gelmemeyi gerektirir. Çünkü ismi ve haberiyle (mana bakımından cümle değil) müfred sayılır. Kelam yönünden tamamlanması için bir şeye bağlanması şarttır. O zaman (yani başkasına bağlanmayı gerktirdiğinde) başa gelse (ve o şey tehir edilse) yazı şekli bakımından (انَّ) ye karışır.

Musannifin (عَكْس) sözüne (اِقْتِضَاءُ عَدَمِ الصَّدَارَة) manası verdik ve ince bir farkla (عَدَمُ اِقْتِضَاءِ الصَّدَارَةِ) manası vermedik. Çünkü ikinci mana istisnadan yani (سِوَى أَنَّ) sözünden anlaşılmaktadır. [İstedik ki (فَهِيَ بِعَكْسِهَا) sözü değişik bir şey olsun ve gereksiz tekrar olmasın[945].] (وَتَلْحَقُهَا مَا) Yani amelden men edici (مَا) lafzı bu harflere katılabilir. (فَتُلْغَى) Yani bu (مَا) lafzının mevcudiyeti sebebiyle amelden uzaklaştırılırlar. (عَلَى الْأَفْصَحِ) Yani en güzel şiveye göre demek istemektedir. Mesela (إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ) gibi. Fasih olmayan şiveye göre amel edebilir. Nitekim bazı şiirlerde amel etmiştir. (وَتَدْخُلُ) Bu harfler (حِينَئِذٍ) yani amelden men edici (مَا) lafzı bunlara katıldığı zaman (عَلَى الْأَفْعَال) çünkü bahsedilen (مَا) lafzı bunları amil olmaktan çıkarır. Bu nedenle medhullerinin mamullüğe yarayışlı olması gerekmez. (فَإِنَّ) Kesralı olan kastedilmektedir. (لَا تُغَيِّرُ مَعْنَى الْجُمْلَةِ) Onu

943 - Kapalılığı gidermek demektir.

944 - Musannifin (بِعَكْسِهَا) sözündeki zamir (أَنَّ) kelimesini de içermesi nedeniyle onun kendi kendisinin tersi olması lazım gelmektedir. Şarih ibareyi düzeltir.

945 - Bakınız es-Seyalkoti.

cümle olmaktan çıkarmaz. Mesela (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) dediğinizde (زَيْدٌ قَائِمٌ) sözünüzle ifade ettiğiniz şeyi, tekid ederek ifade etmiş olmaktasınız. (وَأَنَّ) Fethalı olanı kastedmektedir. (مَعَ جُمْلَتِهَا) Yani ismi ve haberiyle birlikte demek istemektedir. Musannifin onlara cümle demesi (أَنَّ) nin kendilerine duhulünden önceki hallerine itibarladır. (فِي حُكْمِ الْمُفْرَدِ وَمِنْ ثَمَّةَ) Yani bahsedilen farkın bulunmasından ötürü (وَجَبَ الْكَسْرُ فِي مَوْضِعِ الْجُمَلِ) yani cümle gerektiren yerde (وَوَجَبَ الْفَتْحُ فِي مَوْضِعِ الْمُفْرَدِ) yani (cümlenin değil) müfredin gelmesi gereken yerde (فَكُسِرَتْ) Elif-nun maddesi (اِبْتِدَاءً) Yani, cümle yeri olduğu için kelamın başlangıcında kesralanır. (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) gibi. (وَبَعْدَ الْقَوْلِ) Yine aynı şekilde (قَوْلاً) mastarından türemiş kelimelerde kesralanır. Çünkü kavlin mekulü (söylenen şey) yalnız cümle olur. Mesela (قَالَ زَيْدٌ إِنَّ عَمْرًا قَائِمٌ) gibi. (وَبَعْدَ الْاِسْمِ الْمَوْصُولِ) Çünkü ism-i mevsulun sılası muhakkak bir cümle olur. Mesela (جَاءَنِي الَّذِي إِنَّ أَبَاهُ قَائِمٌ) gibi. (وَفُتِحَتْ) Elif-nun maddesi isim ve haberle birlikte şu haldeyken fethalanır. (فَاعِلَةً) Mesela (بَلَغَنِي أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) gibi. Zira failin müfred olması şarttır. Yine cümlesiyle birlikte şu durumda fethalanır: (مَفْعُولَةً) Mesela (كَرِهْتُ أَنَّ زَيْدًا شَاعِرٌ) gibi. Çünkü mefulun müfred olması şarttır. Yine cümlesiyle birlikte şu durumdayken fethalanır: (مُبْتَدَأَةً) Mesela (عِنْدِي أَنَّكَ فَاضِلٌ) gibi. Zira mübtedanın müfred olması şarttır. Yine cümlesiyle birlikte şu halde fethalanır. (مُضَافًا إِلَيْهَا) Mesela (أَعْجَبَنِي اشْتِهَارُ أَنَّكَ عَالِمٌ) gibi. Çünkü muzafun ileyh'in müfred olması vacibtir. (وَقَالُوا لَوْلاَ أَنَّكَ) Başkasının vukuu nedeniyle bir şeyin olmayışını ifade eden (لَوْلاَ) dan sonra hemzeyi fethalı

okurlar. (لِأَنَّـهُ) Yani bahsedilen (لَـوْلاَ) kelimesinin mabadi (مُبْتَـدَأٌ) ve mübtedanın müfred olması vacibtir. Mesela (لَوْلاَ أَنَّكَ مُنْطَلِـقٌ انْطَلَقْـتُ) gibi. Teşvikte kullanılan (لَـوْلاَ) dan sonrada fethalanır. Çünkü teşvik ifade eden (لَـوْلاَ) kelimesi fiilin başına gelir. İsim ve haberle birlikte elif-nun maddesi bu fiilin mamulu olur. Mesela (لَوْلاَ أَنِّي مُعَادٍ لَكَ زَعَمْتَ) gibi. "Beni kendine denk saysan ya!" Yani (لَـوْلاَ زَعَمْـتَ أَنِّـي مُعَـادِلُكَ) demektir. Yine (لَوْلاَ أَنَّكَ ضَرَبْتَنِي) gibi. Yani (لَوْ صَدَرَ الضَّرْبُ مِنْكَ) demektir.

Aynı şekilde arablar şöyle derler (لَوْ أَنَّـكَ) hemzenin fethasıyladır. (لِأَنَّـهُ) Yani (لَـوْ) kelimesinin mabadi (فَـاعِلٌ) hazfedilmiş fiilin failidir ve failin müfred olması vacibtir. Mesela (لَوْ أَنَّكَ قَائِمٌ) gibi. [Doğrusu (لَوْ أَنَّكَ تَقُـومُ) şeklindedir. Açıklaması şart harfleri bölümünde gelecektir[946].] Yani (لَـوْ وَقَـعَ قِيَـامُكَ) demektir. (فَـإِنْ جَـازَ) Yani bir yerde (التَّقْدِيرَان) hem müfret hem cümle takdir etmek caiz olursa (جَـازَ الأَمْـرَان) Yani fetha da kesra da caizdir. İsmi ve haberiyle müfred yapılsa fethalanır. Cümle kabul edilse kesralanır. (مِثْلُ مَـنْ يُكْرِمْنِـي فَـأَنِّي ﴿أَوْ فَـإِنِّي﴾ أُكْرِمُـهُ) Fa'yı cezaiye'den sonra gelene misaldir. Şayet maksat (مَنْ يُكْرِمْنِي فَجَزَاؤُهُ أَنِّي أُكْرِمُـهُ) demekse veya (فَـإِكْرَامِي ثَـابِتٌ لَـهُ) demekse fetha vacib olur. Çünkü müfred yerinde vuku bulmuştur. Yani mübtedadır veya mübtedanın haberidir.

Yine şairin şu sözü gibisi son kısma misaldir: (إِذَا أَنَّهُ ﴿إِنَّهُ﴾ عَبْدُ الْقَفَا وَاللَّهَـازِمِ) Müfacaa için kullanılan (إِذَا) kelimesinden sonra gelene misaldir.

---

946 - İsamuddin ve es-Seyalkoti. Bak Musannifin, şart harfleri bölümündeki (كَالْعِوَضِ) sözünün şerhi...

Dolayısıyla mezkur (إِذَا) dan sonra gelen elif-nun maddesini şayet isim ve haberle birlikte bir cümle olarak düşünürseniz kesralarsınız. Yok, eğer onlarla birlikte, haberi mahzuf olan bir mübteda olarak düşünürseniz fethalarsınız. Yani (إِذَا عُبُودِيَّتُهُ لِلْقَفَاوَاللَّهَازِمِ ثَابِتَةٌ) demek istiyoruz. Beytin tamamı şöyledir:

(وَكُنْتُ أُرَى زَيْدًا كَمَا قِيلَ سَيِّدًا) (إِذَا أَنَّهُ ﴿إِنَّهُ﴾ عَبْدُ الْقَفَا وَا للَّهَازِمِ) Meçhul sıgasıyla şairin (أُرَى) sözü (أَظُنُّ) manasındadır. (زَيْدًا) Sözü ikinci mefulu ve (سَيِّدًا) sözü üçüncü mefuludür. (كَمَا قِيلَ) Sözü cümle-i müterize (ara cümlesi) dir. [(اَلْقَفَا) sözü ense manasındadır. (اَللَّهْزِمَةُ) sözü, kulağın altında kalan çene kemiğinin çıkıntı kısmına denir.] Bunların kölesi olmanın anlamı, ensesine ve bahsedilen kemiklerine hizmet eden, yani bütün gayreti ensesini şişirmek ve o kemiklerin büyümesi için yemek yemek olan aşağılık birisi olmasıdır. (اَللَّهْزِ مَتَانِ) Sözü, çenenin yanlarında ve kulağın hemen alt tarafında bulunan çıkıntılı iki kemiktir. (Tesniye değil de cemi sıgasıyla getirilmesi) (مَافَوْقَ الْوَاحِدِ) manası irade edildiğindendir. Veya tağlib yoluyla etraflarındaki uzuvlarla birlikte gözönünde tutulmalarındandır. (وَشِبْهِهِ) mecrur okuyunuz. Musannifin (إِذَا أَنَّهُ ﴿إِنَّهُ﴾ عَبْدُ الْقَفَا إلخ) sözüne atfedilmiştir. Bu (وَشِبْهِهِ) sözü, nüshaların çoğunda yoktur.

Arabların (أَوَّلُ مَا أَقُولُ أَنِّي ﴿إِنِّي﴾ أَحْمَدُ ا للهَ) sözü onun benzerlerindendir. Çünkü (مَا) lafzı ism-i mevsul veya mevsuf yapılırsa, mana netice itibarıyla (أَوَّلُ مَقُولاَتِي إلخ) şeklinde olur ve elif-nun maddesi kesralanır. Zira söylenenlerin ilki (إِنِّي أَحْمَدُ ا للهَ) sözüdür[947]. Yoksa mana

947 - Yani (أَوَّلُ مَقُولاَتِي هَذَا الْمَقُولُ وَهَذَا الْكَلاَمُ وَهُوَ إِنِّي أَحْمَدُ اللهَ فَيَكُونُ قَدْ قَالَ كَلاَمًا أَوَّلُهُ إِنِّي أَحْمَدُ اللهَ ثُمَّ أَخْبَرَ عَنْ ذَلِكَ) Şeyh Radi.

netice itibarıyla mastar mefhumu yani hamdetmek işi olmamaktadır. Hamd etmek hususi bir iş olup, mekulat cinsinden değildir.

(مَا) lafzını şayet mastariye sayarsanız, o zaman mana sonuçta (أَوَّلُ إلخ أَقْوَالِي) şeklinde olur[948] ve elif-nun maddesi fethalanır. Çünkü (أَوَّلُ الْأَقْوَالِ) sözü, isim ve haberle birlikte (أَنَّ) nin manası olan mastar mefhumu verir. Yoksa mekulat[949] cinsinden bir mefhum vermez. (وَلِذَلِكَ) Kesralı (إِنَّ) lafzı cümlenin manasını değiştirmediğinden, nasbedilen isminin mahalli merfu olarak kalmıştır. Zira (إِنَّ) lafzı, yok hükmündedir. Gelişinin faydası yalnız tekid etmekten ibarettir. (جَازَ الْعَطْفُ عَلَى اسْمِ إِنَّ الْمَكْسُورَةِ) Mahallen merfu olması itibarıyla böyledir. Elif-nun maddesi ister lafzan, isterse hükmen kesralanmış olsun farketmez. (لَفْظًا أَوْ حُكْمًا بِالرَّفْعِ) Fethalı olan şayet kesralı olanın hükmüne girerse, hükmen kesralanmış sayılır. Mesela (عَلِمَ) fiilinden sonra geldiğinde böyle olur. (مِثْلُ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَعَمْرٌو وَعَلِمْتُ أَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَعَمْرٌو) Son misalde elif-nun maddesi lafzan fethalı ise de hükmen kesralıdır. Çünkü ismi ve haberiyle birlikte cümle tevilinde olabilmektedir. [Mana itibarıyla müfred tevilindedir. Ama iki cüzüyle birlikte iki isim yani mübteda ve haber takdirindedir. Zira (عَلِمَ) nin iki mefulu makamına kaimdir[950]. Bilindiği gibi cümle yerinde kesralanır.] Böylece, mahalline hamil suretiyle (أَنَّ) nin ismine atfedilen kelime ref edilebilmektedir. (دُونَ أَنَّ الْمَفْتُوحَةِ) Yani (أَنَّ) nin isminin mahalline atfederek bir kelimeyi refedemezsiniz. Cümlenin manasını değiştirdiğinden, kendisini yok saymak mümkün olmamaktadır.

948 - Yani: (أَوَّلُ قَوْلِي حَمْدُ اللهِ) şeklinde olur. Mastar failine izafet edilmiştir ve mastardan yine mastarla haber verilmektedir./Şeyh Radi.

949 - Yani ismi meful.

950 - Şeyh Radi'den özetle.

(وَيُشْتَرَطُ) Ref ederek kesralı (إِنَّ) nin ismine atıf için şu şarttır. (مُضِيُّ الْخَبَرِ) Yani matuftan önce haberin zikredilmesi gerekir. (لَفْظًا) Mesela (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَعَمْرٌو) gibi. (أَوْ تَقْدِيرًا) Mesela (إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرٌو قَائِمٌ) gibi. Yani (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَعَمْرٌو قَائِمٌ) demektir. Şayet ne lafzan ne takdiren, ondan önce gelmiş olmasa, aynı irabı meydana getirmek için iki ayrı amilin iş görmesi gerekecektir. Mesela (إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرٌو ذَاهِبَانِ) gibi. Diyelim ki (ذَاهِبَانِ) sözü hem matufun, hem de matufun aleyhin haberidir. O takdirde (إِنَّ) nin ismine haber olması itibarıyla refinde amil (إِنَّ) lafzıdır. Diğer taraftan ismine atfedilenin haberi olması itibarıyla refinde amil ibtida manasıdır. Bu durumda iki amilin yani (إِنَّ) lafzı ile ibtida manasının onun refinde iş görmesi gerekmektedir. Bu ise batıldır. (خِلَافًا لِلْكُوفِيِّينَ) Onlar bu atfın sahih olabilmesi için haberin geçmiş olmasını şart koşmazlar. Onlara göre (إِنَّ) lafzı yalnız isminde amel etmektedir. Haberi ref eden ibtida manasıdır. Nitekim (إِنَّ) lafzının duhulünden önce amil o'dur. Dolayısıyla iki amilin aynı irabda iş görmeleri lazım gelmez. (وَلَا أَثَرَ لِكَوْنِهِ مَبْنِيًّا) Yani haber zikredilmeden önce (إِنَّ) nin isminin mahalline atfın cevazında, nahivcilerin cumhuru "Bu ismin mebniliğinin tesiri yoktur." demiştir. Onlara göre (إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرٌو ذَاهِبَانِ) demek nasıl caiz değilse (إِنَّكَ وَ زَيْدٌ ذَاهِبَانِ) demek de aynı şekilde caiz değildir. Bahsedilen mahzur her ikisinde mevcuttur. (خِلَافًا لِلْمُبَرِّدِ وَالْكِسَائِيِّ) Bu iki alim cevaz vermektedir. (فِي مِثْلِ إِنَّكَ وَزَيْدٌ ذَاهِبَانِ) Haber zikredilmeden (إِنَّ) nin isminin mahalline atfı caiz görürler. Çünkü (إِنَّ) lafzının isme ameli, mebnilik yüzünden açığa çıkamayınca, sanki onda amel etmemiş gibi olmuştur. (İrab zahir olduğunda, farklı irabedilen iki şeye tek bir haber getirmek geribsenir. Ama irab lafızda zuhur etmediğinde bu iş

garibsenmez[951]. Diğer taraftan) bahsedilen mahzur lazım gelmez. [Çünkü onlara göre (إِنَّ) nin haberindeki amil, mübtedanın haberindeki amildir[952].] (وَلَكِنَّ) isminin mahalline atfın caiz olup, olmaması bakımından (كَذَلِكَ) Yani (إِنَّ) lafzı gibidir. Gelmeden önce cümlenin taşıdığı manayı, geldikten sonra değiştirmez. Zira istidrak (kapalılığı gidermek) mefhumu verir. Bu mefhum cümlenin asıl manasına ters düşmez. Tıpkı tekid işinin ters düşmeyişi gibi. Dolayısıyla (إِنَّ) de olduğu gibi (لَكِنَّ) nin isminin mahalline itibar ederek, bir şey ref edip atfetmek caizdir. Mesela (لَمْ يَخْرُجْ زَيْدٌ وَلَكِنَّ عَمْرًا خَارِجٌ وَبَكْرٌ) gibi .

Fiile benzetilen diğer harflerin isimlerinin mahallerine atıf yapmak caiz değildir. Çünkü onlar girdikten sonra cümlenin asıl manasında değişme meydana gelir. Dolayısıyla isimlerinin mahalline itibar edilmez. (وَأَيْضًا لِذَلِكَ) Yani kesralı (إِنَّ) nin cümlenin manasını değiştirmeyişi ve fethalı (أَنَّ) nin değiştirişi nedeniyle (دَخَلَتِ اللَّامُ) Bu lam harfi cümlenin manasını tekid için gelir. (مَعَ الْمَكْسُورَةِ) O da aynı şekilde bahsettiğimiz tekid işi için gelir. (دُونَهَا) Yani fethalı olanla birlikte duhul etmez. Çünkü o, müfred manası taşır. Bu nedenle, cümle manasını tekid için gelen bir şey onunla bir araya gelmez. (عَلَى الْخَبَرِ) Musannifin (دَخَلَتْ) sözüne müteallliktir (ilişiktir). Yani lam harfi, kesralı olan (إِنَّ) nin yanında habere yani (إِنَّ) nin haberine duhul eder. Mesela (إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ) gibi. (أَوْ دَخَلَتْ عَلَى الِاسْمِ) yani (إِنَّ) nin ismine duhul eder. (إِذَا فُصِلَ بَيْنَهُ) muzafun ileyh olan zamir (إِنَّ) nin ismine racidir. (وَبَيْنَهَا) müennes zamir (إِنَّ) nin kendisine racidir. Mesela: (إِنَّ فِي الدَّارِ لَزَيْدًا

951 - Şeyh Radi.
952 - Şeyh Radi.

gibi. (أَوْ دَخَلَتْ عَلَى مَاوَقَعَ بَيْنَهُمَا)Yani ismi ile haberi arasına giren şeyin başına gelir. Mesela (إِنَّ زَيْدًا لَطَعَامَكَ آكِلٌ) gibi.

Musannif lam'ın gelişini bu şekillere tahsis eder. Çünkü bunların dışında, tekid ve ibtida harfinin yani (إِنَّ) ile lamın arka arkaya gelmesi gerekir. Oysa arablar bunu hoş görmezler.

Diğer taraftan lamın değil (إِنَّ) nin önde olmasını tercih etmişlerdir. Zira biri amildir, diğeri amil değildir. O bakımdan amile öncelik tanımışlardır. (وَدُخُولُ اللَّامِ فِي لَكِنَّ) İsminin, haberinin veya aralarındaki bir şeyin başına gelmesi (ضَعِيفٌ) Her ne kadar (لَكِنَّ) lafzı cümlenin anlamını değiştirmezse de, lam harfiyle aralarında mana bakımından uyum yoktur. Ama tekid ifade etmesi itibarıyla bu lam ile (إِنَّ) lafzı arasında uyum bulunmaktadır.

Nadiren şiirde (لَكِنَّ) lafzıyla birlikte lam harfinin gelişi görülmüştür. Mesela: (وَلَكِنَّنِي مِنْ حُبِّهَا لَعَمِيدٌ) "Fakat ben, sevgilimin aşkından yataklara düştüm." gibi. (وَتُخَفَّفُ إِنَّ الْمَكْسُورَةُ) Şeddenin ağır olması ve (إِنَّ) nin çok kullanılması nedeniyle hafifletme yoluna gidilir. (فَيَلْزَمُهَا) Hafifletildikten sonra (اللَّامُ وَحِينَئِذٍ يَجُوزُ إِلْغَاؤُهَا) Yani amelinin ibtal edilmesi caizdir. En çok görülen budur. Fiile benzeyen taraflarından bazısı yok olmaktadır. Mesela fetha üzerine mebnilik ve üç harfli olmak gibi.

Asli vasfına dayanarak amel etmesi de caizdir. Bu yüzden (yani ameli az olduğundan[953]) Musannif onu açıkça söylememiştir.

Her iki takdirde (yani amel etsin, etmesin) lam harfi gereklidir. Amel etmediğinde bunun nedeni şudur: Şayet bu lam olmazsa, nefyedici (إِنْ) ile hafifletilmiş (إِنْ) birbirine karışır. Ayırım yapmak için bu lamın gelmesi gerekir. Mesela (إِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ) ve (إِنْ زَيْدٌ لَقَائِمٌ) gibi. Amel ettiği zamanki

953 - es-Seyalkoti.

sebebine gelince, hem bütün babın (bölümün) tek bir düzene sokulması, hem de çok kere isimlerin irabının takdiri veya mebni olması sebebiyle lafzi irabın ortaya çıkmayışıdır.

Bu husus (yani amel etsin etmesin, lam harfinin gerekli oluşu) Sibeveyh ve bazı nahivcilerin görüşüne uymaz. Onlar "Hafifletilen (إِنْ) amel ederse, lam harfi lazım gelmez." demişlerdir. Çünkü amel etmekle nefyedici (إِنْ) ile aralarındaki fark ortaya çıkmaktadır. (وَيَجُوزُ دُخُولُهَا) Yani hafifletilen (إِنَّ) lafzının duhulü (عَلَى فِعْلٍ مِنْ أَفْعَالِ الْمُبْتَدَأِ) Yani mübteda ve haberin başına gelen fiillere duhulü caizdir. Mesela (كَانَ) ve (ظَنَّ) ve kardeşleri gibi. Başka fiillere duhulü caiz değildir. Çünkü bahsedilen (إِنْ) lafzında asıl olan hususiyet, mübteda ve haberin başına gelmekdir. Bu olmayınca imkan nisbetinde aslına riayet edilerek, mübteda ile haber gerektiren şeye [mesela (كَانَ) fiiline] duhulünü şart koşmuştur. Allahu Tealanın (وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً)[954] ve (وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ) sözü[955] gibi. (خِلَافًا لِلْكُوفِيِّينَ فِي التَّعْمِيمِ) Yani duhul işinin umumi yapılmasını ve sadece mübteda ile haberin başına gelen fiillere tahsis edilmemesini savunarak, Basralılara karşı çıkmışlardır. Yoksa Kufeliler fiile duhul işine temelden karşı çıkmış değillerdir. O husus ittifaklıdır. Onlar, bahsedilen fiillerden başkasına duhulünün cevazı konusunda Basralılara karşı çıkarlarken şairin şu sözüne sarılmışlardır (بِاللهِ رَبِّكَ إِنْ قَتَلْتَ لَمُسْلِمًا ، وَجَبَتْ عَلَيْكَ عُقُوبَةُ الْمُتَعَمِّدِ) "Rabbın Allah'a yemin olsun ki, sen bir müslüman öldürdün ve kasten mümine kıyan bir kimsenin cezası sana vacib oldu." Bu söz Basralılara göre şazdır. (وَتُخَفَّفُ الْمَفْتُوحَةُ) Tıpkı kesralı (إِنَّ) nin hafifletilişi gibi. (فَتَعْمَلُ) Hafifletildiğinde ameli vacib olur. (فِي ضَمِيرِ شَأْنٍ مُقَدَّرٍ) Bu zamiri takdir etmenin nedenini açıklarsak: (Bilindiği gibi) fethalı (أَنَّ) lafzı fiile, kesralı

954 - Bakara suresi ayet 143.
955 - Şuara suresi ayet 186.

(إِنَّ) lafzından daha çok benzer. Daha önce (şan zamiri) bahsinde geçmiş idi. (Bakınız "şan ve kıssa zamiri" musannif'in (إِلاَّ مَعَ أَنَّ الْمُفتُوحَةِ إِذَا خُفِّفَتْ فَإِنَّهُ لاَزِمٌ) sözü) Kesralanan (إِنَّ) nin, hafifletildikten sonra amel edişine serbest konuşmalarda (nesirde) rastlanmaktadır. Mesela bir kıraate göre, Allahu Tealanın (وَإِنْ كُلاًّ لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ) sözü[956] gibi. Halbuki fethalanan (أَنَّ) lafzının, hafifletildikten sonra ameline düz konuşmada rastlanmamaktadır. O zaman zayıfı kuvvetliye görünüşte tercih etmiş gibi olmaktadır. Bu caiz değildir ve bundan kurtulmak için şan zamiri takdir ederler. Böylece şan zamiri hafifletilen (أَنْ) kelimesinin ismi olur ve onu[957] tefsir eden cümle (أَنْ) lafzının haberi olur. Aslı gibi hafifletilen (أَنْ) lafzının da mübteda ile haberde amel etmesi sağlanır. Fethalı (أَنْ) lafzı kesralı (إِنْ) lafzının tersine sürekli amil olur. Zira kesralı (إِنْ) bazen amil olmakta, bazen olmamaktadır. Açıktan amel etmek, her ne kadar takdiren amel etmekten daha kuvvetli ise de, mukadder bir şeyde sürekli amel etmek, zahirde kimi zaman amel etmeyi karşılamaktadır. Bu nedenle zayıfı kuvvetliye tercih söz konusu değildir. (فَتَدْخُلُ) fethalanan (أَنْ) lafzı (عَلَى الْجُمْلَةِ) şan zamiri tefsire elverişli olan cümlenin başına gelir. (مُطْلَقًا) isim cümlesi veya fiil cümlesi olması bir şey değiştirmez. Diğer taraftan fiil ister mübteda ile haber başına gelmiş olsun, isterse olmasın farketmez. (وَشَذَّ إِعْمَالُهَا) Yani hafifletilen fethalı (أَنْ) lafzının ameli (فِي غَيْرِهِ) Yani şan zamirinin başkasında demek istemektedir. Fakat bazı nahivciler düz konuşmada, diğer zamirlere (ve ism-i zahire[958]) amel ettirildiğini nakletmişlerdir. (أَظُنُّ أَنْكَ قَائِمٌ) ve (أَحْسِبُ أَنْكَ ذَاهِبٌ) gibi. Bu fazla bilinmeyen şaz bir rivayettir.

Şiir zaruretine gelince sadece zamirlerde görülmüştür.

---

956 - Hud suresi ayet 111. (İbni Kesir, Nafi ve Ebu Bekir kıraatine göredir.)

957 - Yani şan zamirini.

958 - Bunu söyleyen el-Cezulidir. İbni Cafer de "İsm-i zahire amel ettirilişinin terki daha çoktur." demiştir./Şeyh Radi (Şan zamiri bahsi).

Mesela (فَلَوْ أَنَّكَ فِي يَوْمِ الرَّخَاءِ سَأَلْتَنِي ، فِرَاقَكَ لَمْ أَبْخَلْ وَأَنْتَ صَدِيقُ) "Ey dostum! Senden ayrılmamı gerektiren bir şeyin olmadığı genişlik gününde, eğer ayrılmamı istersen benim candan arkadaşım olduğun halde bunu esirgemez yaparım. Seni memnun etmek için ayrılığına bile katlanırım." gibi. (وَيَلْزَمُهَا مَعَ الْفِعْلِ) Yani hafifletilen (أَنْ) lafzına fiil ile yanyana iken (قَدْ , سَوْفَ , س) veya nefiy harfinden biri lazımdır. Musannif mutesarrif fiili kastedmektedir. Zira gayrı mutasarrıf fiil ile birlikteyken onlardan biri lazım gelmez. Mesela (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى)[959] ve (وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ)[960] gibi. (السِّينُ) Musannifin (يَلْزَمُ) sözünün failidir. Mesela (عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى)[961] gibi. (أَوْ سَوْفَ) Mesela şairin ;

(وَاعْلَمْ فَعِلْمُ الْمَرْءِ يَنْفَعُهُ ، أَنْ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَا قُدِّرَا) "Bil ki, ezelde takdir edilen şey başa gelir. Nitekim kişinin bilgisi ona fayda sağlar." sözü gibi. (أَوْ قَدْ) Mesela (لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ) gibi[962]. Bu üç şeyin gerekmesinin nedeni, hafifletilen (أَنْ) ile, nasbeden mastar (أَنْ) in arasını ayırmakdır. Ayrıca bunlar hazfedilen nun harfine bir nevi karşılık olmaktadırlar. (أَوْ حَرْفُ النَّفْيِ) Mesela (أَفَلَا يَرَوْنَ أَنْ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ) gibi[963]. Nefiy harfinin gerekli görülmesi, sadece hazfedilen nun'a karşılık olması içindir. Yalnız nefiy harfinin gelişi, mastar yapan (أَنْ) ile hafifletilmiş (أَنْ) lafzı arasındaki farkı ortaya çıkarmaz. Çünkü nefiy harfi onların her ikisi ile de bir araya gelebilir.

[Şeyh Radi, muzariyi nasbeden harfler bahsinde, sadece (لَا) lafzının onların her ikisiyle biraraya geldiğini ve (لَمْ , مَا) ve (لَنْ) gibi diğer nefiy harflerinin

959 - Neem suresi ayet 39.
960 - Araf suresi ayet 185.
961 - Müzzemmil suresi ayet 20.
962 - Cin suresi ayet 28.
963 - Taha suresi ayet 89. Bizim mushafımızda (أَلَّا يَرْجِعُ) şeklinde resmedilmiştir.

mastar yapan (أَنْ) ile fiilin arasına girmediğini, şayet girerlerse (أَنْ) lafzının muhaffefe olduğunu söylemiştir. O zaman Şarih Cami'nin sözünü biraz değiştirmek gerekir.]

Aralarındaki fark manadan anlaşılır. Çünkü kendisiyle istikbal kastedilirse, hafifletilen (أَنْ) dir. Şayet istikbal kastedilmezse mastar içindir.

[Doğrusu bunun tam tersidir. Çünkü muzariyi istikbale tahsis eden lafız mastar için gelen (أَنْ) lafzıdır[964].]

Veya fark lafızdan anlaşılır. Zira nefyedilen fiil, nasbedilmişse mastar içindir. Aksi halde hafifletilen (أَنْ) lafzıdır. (وَكَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ) Yani benzetme yapmak inşası içindir. Kardeşlerine hamledildiğinden, sahih olan görüşe göre başlı başına bir harftir. Çünkü asıl olan, mürekkeb olmamaktır. Ama Halil'e göre kef harfiyle kesralı (إِنَّ) lafzından mürekkebtir. Mesela (كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَدُ) sözünün manası (إِنَّ زَيْدًا كَالْأَسَدِ) şeklindedir. Kef harfinin başa geçirilmesi, ilk planda teşbih inşasının mevcudiyeti bilinmesi içindir.

Hemzenin fethalanması ise, kefin aslında harfi cerr olmasıdır. Her ne kadar cerr edicilik hükmünden çıksa bile böyledir ve bir cerr edici kelime ancak müfredin başına gelir. (Cümlenin başına gelmez.) Bunun için surete (görünüşe) itibar edilmiş ve fethalanmıştır. (Gerçekte ise) mana bakımından cümle olduğundan kesralanması gerekmektedir. (وَتُخَفَّفُ) Yani (كَأَنَّ) lafzı (فَتُلْغَى) amelden ilga edilir. (عَلَى الْإِسْتِعْمَالِ الْأَفْصَحِ) Fiile benzerliğinin kayboluş nedeni sonunun fethalı olma özelliğini yitirmesidir.

Mesela (وَنَحْرٍ مُشْرِقِ اللَّوْنِ كَأَنْ ثَدْيَاهُ حُقَّانِ) "Nice parlak bağır gördüm. Ondaki memeler hokka[965] gibi (yusyuvarlak) dı." gibi. Şayet amel

964 - Abdulhakim es-Seyalkoti.
965 - Hokka: Metal, cam ve topraktan küçük kap.

ettirirseniz (ثَدْيَيْهِ) dersiniz. Ama öğrenmiş olduğunuz gibi, fasih olmayan şivede amel etmektedir.

Lafızda amel ettirmediğinizde, nahiveciler bir şan zamiri takdir ederler. Tıpkı hafifletilen (أَنْ) lafzında olduğu gibi. [Ancak bu iş, metindeki (فَتُلْغَى) ifadesiyle uyuşmamaktadır.]

Yine kendisinden sonra zamirin takdir edilmeyişi de caizdir. [Bu iş, metindeki (فَتُلْغَى) ifadesine uyar[966]] Çünkü hafifletilen (أَنْ) lafzında bunun sebebi vardır. Oysa burada herhangi bir sebeb yoktur. (وَلَكِنَّ) Basralılara göre başlıbaşına bir harftir. Kufelilere göre (لاَ) lafzı ile, başında zaid bir kef bulunan kesralı (إِنَّ) den mürekkebtir. Yani aslı (لاَكَإِنَّ) dir. Hemzenin kesrası, kef harfine nakledilmiş ve hemze hazfedilmiştir. (لاَ) kelimesi mabadinin, makabline uymadığını, bilakis, olumluluk ve olumsuzluk bakımından onun tam tersi olduğunu ifade eder. (إِنَّ) Kelimesi ise mabadinin içeriğini tekid eder. (لِلاِسْتِدْرَاكِ) İstidrak kelimesinin manası, önceki kelamdan ortaya çıkan bir vehmi defetmektir. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ) dediğinizde muhatabınız mesela Amr'ın da geldiğini zannetmiştir. Çünkü - diyelim ki - birbiriyle çok samimidirler. İşte siz (لَكِنَّ عَمْرًا لَمْ يَجِئْ) sözünüzle bu zannı kaldırmış olmaktasınız. (يَتَوَسَّطُ) Yani (لَكِنَّ) sözü (بَيْنَ كَلاَمَيْنِ مُتَغَايِرَيْنِ) olumluluk ve olumsuzluk açısından birbiriyle farklılık arzeden iki kelam arasına girer. (مَعْنًى) Yani bu değişiklik mana itibarıyla olacaktır. Zaruri olan değişiklik manadaki değişikliktir. O nedenle Musannif yalnız bununla yetinmiştir. Lafzi değişikliğe gelince, nefiy bazen açık olur.

966 - Bakınız İsamuddin.

(جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرًا لَمْ يَجِئْ) gibi. Bazen ise hiç olmaz. Mesela (زَيْدٌ حَاضِرٌ لَكِنَّ عَمْرًا غَائِبٌ) gibi. (وَتُخَفَّفُ) Yani (لَكِنَّ) lafzı (فَتُلْغَى) amelden ilga edilir. Çünkü fiile benzerlikten uzaklaşmış ve atıf harfi olan (لَكِنْ) lafzına manen ve lafzan benzemiştir. Bu nedenle onun muamelesine tabi tutulmuştur. (Bilindiği gibi atıf harfi amil olmadığından nasbedemez ve refedemez.) Ama hafifletilen (أَنْ) ve (إِنْ) lafızları böyle değildirler. Onların kendilerine hamledilecekleri bir şey mevcut değildir.

Bazı nüshalarda (عَلَى الْأَكْثَرِ) lafzı mevcuttur. Bu ilave sanki Yunus ve Ahfeş'ten gelen bir rivayete işarettir. Bahsettiğimiz rivayete göre, hafifletilen kardeşlerine kıyasla ameli caizdir. Şarih Radi "Ben bunun bir şahidini görmedim." demiştir. (وَيَجُوزُ مَعَهَا) İster şeddeli, ister şeddesiz olsun (اَلْوَاوُ) Bu vav harfi ya cümlenin cümleye atfını ifade eder veya kendisinden sonraki cümlenin itiraziye cümlesi olduğunu ifade eder. Şarih Radi sonuncusunun, daha açık olduğunu savunmuştur. (وَلَيْتَ لِلتَّمَنِّي) Yani temenni inşası içindir. Hem olması mümkün olan şeylerin başına gelir. Mesela (لَيْتَ زَيْدًا قَائِمٌ) gibi. Hem de imkansız olan şeylerin başına gelir. Mesela (لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا) gibi. (وَأَجَازَ الْفَرَّاءُ لَيْتَ زَيْدًا قَائِمًا) Yani (لَيْتَ) lafzında temenni fiili manası bulunmasına binaen her iki mamulun nasbıyladır. Sanki (أَتَمَنَّى زَيْدًا قَائِمًا) denmiş gibi olmaktadır. Yani (أَتَمَنَّاهُ كَائِنًا عَلَى صِفَةِ الْقِيَامِ) manasındadır. Dolayısıyla iki cüz de (لَيْتَ) deki fiil manasıyla nasbedilerek meful olmaktadırlar.

Kisai ikinci cüzün (كَانَ) takdir edilerek nasbını mümkün görür. Yani (لَيْتَ زَيْدًا كَانَ قَائِمًا) demek istemektedir.

İkinci cüzün nasbının caizliğini savunurken Ferra ve Kisai'nin dayanağı şairin (يَالَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا رَوَاجِعًا) sözüdür. "Keşki çocukluk günleri geri gelse!" manasındadır.

Ferra manasının (أَتَمَنَّى أَيَّامَ الصِّبَا رَوَاجِعًا) şeklinde olduğunu, Kisai de (لَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا كَانَتْ رَوَاجِعًا) şeklinde olduğunu söylemiştir.

İnceleyici alimler ise (رَوَاجِعًا) sözü (لَيْتَ) nin mahzuf haberinde ki müstekin zamirden hal olduğunda ittifak etmişlerdir. Yani (يَالَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا كَائِنَةٌ لَنَا حَالَ كَوْنِهَا رَوَاجِعًا) şeklindedir[967]. (وَلَعَلَّ لِلتَّرَجِّي) Yani ummak inşası içindir. Olması imkansız şeylerin başına gelmez. İstenen veya korkulan bir şeyin vukuunu beklemek manasındadır. Mesela (لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)[968] ve (لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ)[969] gibi. (وَشَذَّ الْجَرُّ بِهَا) Yani (لَعَلَّ) kelimesiyle cerr etmek şazdır. Mesela Ukayl kabilesinin şivesinde görülür. Sirafi bu hususta şu şiiri delil gösterir.

(وَدَاعٍ دَعَا يَامَنْ يُجِيبُ إِلَى النِّدَاءِ[970] فَلَمْ يَسْتَجِبْ عِنْدَ ذَلِكَ مُجِيبٌ)

(فَقُلْتُ ادْعُ أُخْرَى وَارْفَعِ الصَّوْتَ لَعَلَّ أَبِي الْمِغْوَارِ مِنْكَ قَرِيبٌ)

"(Ey ahali!)"Kim çağrıya cevap verecek diye nice yalvaran seslendi de kimse ona cevap vermedi. Ben "Bir daha çağır ve sesini yükselt. Belki Ebu-l Miğvar sana yakındır. (Yardımına koşar) dedim.

Kimileri Sirafi'nin bu delilini reddederek, hikaye yoluyla mecrur olmuştur, derler. Musannif de kendi şerhinde hikaye (nakil) kastedilmiştir, demektedir. Yani (أَبِي الْمِغْوَارِ) lafzı başka bir yerde mecrur olarak geçmiş ve şair de onu olduğu gibi hikaye etmektedir. Veya o şahıs (أَبِي الْمِغْوَارِ) olarak şöhret bulmuştur. Dolayısıyla üç halette de "ya" harfiyle hikayesi gerekmiştir.

Musannifin bahsetmiş olduğu tevilden maksadı, her halde, yukardaki beytin şaz şiveden olmamak ihtimalini belirtmektedir. Yoksa (لَعَلَّ) lafzıyla

967 - Yani (يَالَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا لَنَا رَوَاجِعًا) şeklindedir.

968 - Bakara suresi ayet 189.

969 - Şura suresi ayet 17.

970 - Bazı nüshalarda (النَّدَى) şeklindedir ve ihsan manasındadır.

cerr edildiğini kesin olarak söyledikten ve şazlığına hükmettikten sonra, herhangi bir tevile gerek kalmaz.

ATIF HARFLERİ

(اَلْحُرُوفُ الْعَاطِفَةِ) Atıf kelimesi sözlükte meylettirmek demektir. Bu harfler matufun aleyhe doğru matufu meylettirdiklerinden (اَلْعَاطِفَة) ismini almışlardır. Bunlar (اَلْوَاوُ وَالْفَاءُ وَثُمَّ وَحَتّى وَأَوْ وَإِمَّا) Son kelimede hemze meksurdur. (وَأَمْ وَلاَ وَبَلْ وَلَكِنْ) Bazısı tefsir için gelen (أَىْ) kelimesini de onlardan saymışlardır. Alimlerin çoğuna göre ise (أَىْ) kelimesinin mabadi, makabline atfı beyan olmaktadır.

Diğer taraftan bazı alimler, ardından müfredin geldiği (بَلْ) kelimesini atıf harflerinden saymamışlardır. Mesela (مَاجَاءَنِى زَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو) ve (جَاءَنِى زَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو) gibi. Çünkü onun mabadi, makablinden bir bedel-i galattır. Bedel-i galatın (بَلْ) siz kullanımı fasih değildir. Onunla birlikte ise fasihtir. Düzenli olarak konuşmalarında geçer. Nitekim (بَلْ) kelimesi bu gibi hataları düzeltmek için vazedilmiştir. (فَالْأَرْبَعَةُ الْأُوَلُ لِلْجَمْعِ) Hem tertib (sıra) ifade eden, hem de etmeyen cem işini kastedmektedir. Nahivcilerin "cem" kelimesinden maksatları , cümlede ifade edilen hükmün iki veya daha çok şeyden birine aid olmayışıdır. Mesela (أَوْ) ve (إِمَّا) harfleri, cümledeki hükmü yalnız bir şeye tahsis ederler. Yoksa maksat, aynı zaman veya mekan da, matuf ile matufun aleyhin birleşmiş olmaları değildir.

Mesela (جَاءَنِى زَيْدٌ وَعَمْرٌو , فَعَمْرٌو , ثُمَّ عَمْرٌو , حَتَّى عَمْرٌو) gibi. Yani fiil yalnız birinden değil, bilakis ikisinden de hasıl olmuştur. (فَالْوَاوُ لِلْجَمْعِ مُطْلَقًا لاَتَرْتِيبَ فِيهَا) Musannifin (لاَتَرْتِيبَ فِيهَا) sözü, mutlak anlamdaki cem işini tefsir etmektedir. Yani vav harfi, matuf ile matufun aleyh arasında bir

tertibin bulunduğunu ifade etmez. Başka bir deyişle, tertibin olduğunu veya olmadığını, vav harfine bakarak anlayamayız. (وَالْفَاءُ لِلتَّرْتِيبِ) Yani mühletsiz tertibin yanında cemetmeyi ifade eder. (وَثُمَّ مِثْلُهَا بِمُهْلَةٍ) Yani arada mühlet olarak tertible birlikte cemetmeyi ifade eder. (وَحَتَّى مِثْلُهَا) Yani mühletli olarak tertibi ifadede (ثُمَّ) kelimesi gibidir. Yalnız (حَتَّى) daki mühlet (ثُمَّ) dekinden daha azdır. Dolayısıyla kendisinde hiç mühlet olmayan "fa" harfi ile, mühlet ifade eden (ثُمَّ) arasında bulunmaktadır. (وَمَعْطُوفُهَا) Yani (حَتَّى) ile atfedilen şey, (حَتَّى) kelimesinin vazının gereği (جُزْءٌ) yani kuvvetlilik ve zayıflık bakımından matufun aleyhin daha kuvvetli veya daha zayıf bir cüzüdür. (مِنْ مَتْبُوعِهِ) mecrur zamir (حَتَّى) ile atfedilen şeye racidir. (لِيُفِيدَ الْعَطْفُ بِهَا قُوَّةً فِي الْمَعْطُوفِ أَوْضَعْفًا فِيهِ) Yani (حَتَّى) kelimesiyle yapılan atıf işi, kuvvete veya zayıflığa delalet etmek içindir. Böylece parça, bütünden zayıflığı veya kuvvetliliği itibarıyla ayrılmaktadır. Sanki ondan farklı bir şey gibi olmaktadır. Bütüne taalluk eden fiile, bir son ve bitiş yapabilmekte ve fiilin kendisinde bitişi; bu bütünün her parçasına tesir ettiğine delalet etmektedir. Mesela (مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْأَنْبِيَاءُ) ve (قَدِمَ الْحُجَّاجُ حَتَّى الْمُشَاةُ) gibi. (حَتَّى) kelimesi ile (ثُمَّ) kelimesi mühletin yanında tertibi ifade etmesine karşılık, aralarında iki açıdan farklılık vardır. İlki: (حَتَّى) ile atfedilen şeyin, metbua cüz olması şarttır. (ثُمَّ) kelimesinde böyle bir şart yoktur. İkincisi (ثُمَّ) de itibar edilen mühlet hariçte'dir (dış dünyadadır.) Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ ثُمَّ عَمْرٌو) gibi. (حَتَّى) daki mühlet ise zihindedir (tasavvurdadır.) Mesela ilk misalde, akla uygun olan, ölüm işinin önce peygamber olmayanlara taalluku ve onlardan sonra peygamberlere taallukudur. Oysa dış dünyada peygamberin ölümü, diğer insanların ölümleri esnasında olmaktadır. Yine aynı şekilde ikinci misalde akla (tasavvura) uygun düşen, binekli hacıların, yayan hacılardan önce gelişidir. O bakımdan mesela bazen dış dünyada

durum tam tersine olsa ve siz (قَدِمَ الْحُجَّاجُ حَتَّى الْمُشَاةُ) deseniz. Yine yanlış söylemiş olmazsınız. [Ama bu durumda (ثُمَّ) kelimesini kullanırsanız, sözünüz yanlış olur.]

Daha kuvvetli, ya da daha zayıf cüzde bitiş, bütünün her parçasına fiilin şamil olduğuna ifade ettiği gibi, son cüzle karşılaşan (hemen akabinde gelen) şeyle bitmek de bu umumiliği ifade eder. Mesela (نِمْتُ الْبَارِحَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ)[971] gibi. Bu misal gecenin her cüzüne uykunun şamil olduğunu ifade etmektedir. Bunun için harfi cerr olan (حَتَّى) kelimesi her iki manada (yani daha zayıf veya kuvvetli cüzde bitiş ile son cüzün akabinde gelen şeyle bitişde) kullanılır. Ama atıf için gelen (حَتَّى) kelimesi, son cüzün akabindekiyle bitimde kullanılmaz. (Cer edici olarak) çok geçmesi nedeniyle (حَتَّى) kelimesinde aslolan harf-i cerliktir. Bu nedenle atıf için gelen (حَتَّى) kelimesi nahivcilere göre, harfi cerr olan (حَتَّى) ya hamledilmiştir ve ona hamledilince, asıl olan fer olandan üstün bulunsun denerek, kendisini[972] iki manada da kullanmaktan kaçınmışlardır.

Atıfdakini (حَتَّى) nın en belirgin manasında, yani medhulünün cüz oluşunda kullanmışlardır. Çünkü cüzlerin aynı hükme tabi olmaları, birbirine komşu şeylerin aynı hükme tabi oluşlarına nisbetle daha akla yatkındır ve dış dünyada daha çok rastlanır. Kafiye şerhlerinin birinde konu böyle açıklanmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere (حَتَّى) kelimesiyle atfedilen şey, metbuunun bir cüzü olması gerekir. Bir haşiyede iddia edildiği gibi, komşu olan şeyi de içine alması için cüz hem hakiki, hem hükmi olabilir dememek icab eder. [Aksi halde komşu şey hükmen cüzdür desek ve (نِمْتُ الْبَارِحَةَ

971 - Burada (حَتَّى) kelimesi harfi cerdir.

972 - Yani atıf için gelen (حَتَّى) kelimesini.

حَتَّى الصَّبَاحَ) şeklinde atıf yapsak, diğer nahiv kitablarının belirttiği gibi yanlış olur.] (وَأَوْ وَإِمَّا وَأَمْ) Bu üç harfin her biri (لِأَحَدِ الْأَمْرَيْنِ) Yani iki veya daha fazla şeylerden birine delalet içindir. Bahsettiğimiz bir tanesi şu halde olmalıdır: (مُبْهَمًا) Mütekellime göre muayyen olmamalıdır.

Allahu Teala'nın (وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا)[973] sözündeki (أَوْ) harfi, her iki şey için birden geldiği zannedilmemelidir. Çünkü buradaki (أَوْ) harfi, aslı üzere tek bir şeyi ifade için gelmiştir. Fakat mübhem olan tek şey, nefyin sahasında vuku bulduğundan umumilik (yani hem matuf, hem matufun aleyh birden) anlaşılmaktadır. Yoksa (أَوْ) kelimesi bunu ifade ediyor değildir. (وَأَم الْمُتَّصِلَةُ لَازِمَةٌ لِهَمْزَةِ الْاِسْتِفْهَامِ) Yani soru hemzesi olmadan kullanılmaz. (يَلِيهَا) Bu (أَمْ) kelimesinden sonra fasıla yapılmaksızın (أَحَدُ الْمُسْتَوَيَيْنِ بَعْدَ ثُبُوتِ وَالْمُسْتَوَى الْآخَرُ يَلِي الْهَمْزَةَ) Yani soru hemzesini takib eder. (أَحَدِهِمَا) Yani mütekellime göre birbirine denk iki şeyden birinin vukuundan sonra (لِطَلَبِ التَّعْيِينِ مِنَ الْمُخَاطَبِ وَمِنْ ثَمَّةْ) yani birbirine denk iki şeyden birinin (أَمْ) lafzını ve diğerinin hemzeyi takibi gerektiğinden ve tayin gayesiyle onlardan birinin vukuundan sonra bu işin gerçekleşmesi icab ettiğinden (لَمْ يَجُزْ تَرْكِيبُ أَرَأَيْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا) Misalde birbirine denk iki şey Zeyd ve Amr'dır. Onlardan biri (أَمْ) kelimesini takib etse de diğeri hemzeyi takib etmemektedir. Musannifin tercihine göre bu misal caiz değildir. Ama Sibeveyh'den nakledildiğine göre mezkur misal caizdir. Güzeldir. Fasihtir. Diğer yandan (أَزَيْدًا رَأَيْتَ أَمْ عَمْرًا) demek daha güzeldir. Daha fasihtir. O zaman (أَرَأَيْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا) terkibi, çok güzel ve çok fasih olmasa da güzel ve fasihtir.

973 - İnsan suresi ayet 24.

Seyyid Şerif'in Farsça Kafiye şerhinde, şunlar yazılmıştır: Musannife okunan bir nüshada ve kendi eliyle yazdığı nüshada bulunanlar şu şekildedir: (يَلِيهَا أَحَدُ الْمُسْتَوِيَيْنِ وَالْآخَرُ الْهَمْزَةَ عَلَى الْأَفْصَحِ وَمِنْ ثَمَّهْ ضَعُفَ أَرَأَيْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا)

Çok fasih olmaktan, fasih olmağa düşmekle onun zayıflığına hükmetmek elbette ki uygun olmaz. Çünkü güzel ve fasih olan zayıf sayılmaz. Özet olarak, burada Musannifin sözü, hatalı olmaktan kurtulamaz. İşin doğrusu Sibeveyh'den nakledilendir. (وَمِنْ ثَمَّهْ) Yani zikredilen aynı sebebten ötürü (كَانَ جَوَابُهَا) Yani muttasıl (أَمْ) kelimesinin cevabı (بِالتَّعْيِينِ) yani iki şeyden birini belirlemekle olur. Çünkü sorulan odur. (دُونَ نَعَمْ أَوْلَا) Çünkü onlar tayin manası ifade etmezler. Ama hemze ile birlikte (أَوْ) ve (إِمَّا) kelimeleri, bir tayin işini gerektirmediklerinden onlara (نَعَمْ) ve (لَا) sözleriyle cevap vermek mümkündür. Mesela (أَجَاءَكَ زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو) ve (أَجَاءَكَ إِمَّا زَيْدٌ وَإِمَّا عَمْرٌو) gibi. Zira maksat, herhangi birini tayin etmeksizin içlerinden birinin size gelip, gelmediğini sormakdır.

Bazen muttasıl (أَمْ) kelimesine, bahsettiğimiz birbirine denk her iki şey birlikte nefyedilerek cevap verilir. Bunun nedeni, soru soranın aklında bu iki şeyden birinin bulunduğu şeklindeki yanlış düşünce ihtimalidir.

Metinde (ثَمَّهْ) sözüyle işaret edilen şey, her iki yerde de aynıdır. Ancak bu işaret edilen şey, muttasıl olan (أَمْ) kelimesinin gelebilmesi için iki tane şartı içerince, Musannif bunların her birisi açısından ayrı bir hükmü açıklamıştır.

(ثَمَّهْ) Kelimesinin bir yerde bir şarta ve diğer yerde başka bir şarta işaret etmesi hoş değildir. Şayet Musannif başta (وَمِنْ ثَمَّهْ لَمْ يَجُزْ) sözüyle yetinseydi ve (كَانَ جَوَابُهَا بِالتَّعْيِينِ) sözünü (لَمْ يَجُزْ) sözüne atfetseydi, yani her

iki hüküm leff ve neşr[974] yoluyla aynı şarta bağlansaydı, şübhesiz daha kısa ve güzel olurdu. (وَأَم الْمُنْقَطِعَةُ كَبَلْ) İlk şeyden vazgeçmeyi ifade noktasında ona benzer. (وَمِثْلُ الْهَمْزَةِ) ikinci şeyden şüphelenildiğini ifade noktasında ona benzer.

Bu çeşit (أَمْ) kelimesinden önce gelen şey ya haberdir. Mesela (إِنَّهَا لَإِبِلٌ أَمْ شَاءٌ)[975] sözümüz gibi. Bu cümleyle (إِنَّ الْقَطِيعَةَ الَّتِي أَرَاهَا لَإِبِلٌ) demek istemektesiniz. Cümle haber cümlesidir. (İnşa değildir) ve burada gördüğünüz şeylerin deve olmadığını anladığınız zaman, bu haberi vermekten vazgeçiyorsunuz. Sonra onların koyun mu, başka bir şey mi olduğunda şübheye (tereddüte) düşüyorsunuz ve (أَمْ شَاءٌ) sözünüzle bunu soruyorsunuz. Yani (بَلْ أَهِيَ شَاءٌ) demek istemektesiniz.

Veya bu çeşit (أَمْ) kelimesinden önce gelen şey istifhamdır. Mesela (أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو) gibi. [Doğrusu (أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو عِنْدَكَ) şeklindedir. Zira Şeyh Radi'nin ve el-İsferayinin belirttiklerine göre, munkatı (أَمْ) den önce istifham gelirse ondan sonra, cümlenin lafzının zikri gerekir[976].] Bu durum ikinci bir soruya yönelerek, birincisinden vaz geçmek kastedildiğinde olur. (وَإِمَّا قَبْلَ الْمَعْطُوفِ عَلَيْهِ لَازِمَةٌ مَعَ إِمَّا) Ancak onunla beraber kullanılır. Yani (إِمَّا) kelimesi ile bir şey başka bir şeye atfedilirse önce matufun aleyhin başına (إِمَّا) kelimesi getirmek sonra ona (إِمَّا) ile matufu atfetmek gerekmektedir. Mesela (جَاءَنِي إِمَّا زَيْدٌ وَإِمَّا عَمْرٌو) gibi. Bunun nedeni ilk anda,

974 - Yani ilk şart ile ilk hüküm (لَمْ يَجُزْ إلخ) sözüyle ve ikinci şartla ikinci hüküm (كَانَ جوابُها إلخ) sözüyle tafsil edilerek zikredilmesi.

975 - (الشَّاة) kelimesinin cemidir veya ism-i cem'idir./Murib.

976 - es-Seyalkoti.

sözün temelinin şübhe üzerine kurulduğu bilinmesidir. (جَائِزَةٌ مَعَ أَوْ) Yani bir şey, diğer bir şeye (أَوْ) harfiyle atfedildiğinde, matufun aleyhin başına (إِمَّا) kelimesini getirmek caiz olur. Mesela (جَاءَنِي إِمَّا زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو) gibi. Fakat vacip olmaz. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو) gibi.

Bazı nahivciler, şöyle demişlerdir: "(إِمَّا) kelimesi atıf harfi değildir. Şayet atıf harfi olsaydı, matufun aleyhden önce gelmezdi. Yine başına atıf vavı gelmektedir. Eğer o da atıf harfi olmuş olsaydı, iki atıf harfinin birlikte kulanılması ve birinin fazlalık olması gerekecekti..."

İlkine cevap olarak: "Matufun aleyhin başındaki (إِمَّا) kelimesi atıf harfi değildir. Bilakis, biraz önce anlamış olduğunuz gibi, ilk anda sözün temelinin şübhe üzerine kurulduğunu vurgulamaktadır."

Diğerine cevap olarak: "İkinci (إِمَّا) kelimesinin başındaki vav harfi, onu birinci (إِمَّا) ya atfetmek içindir. İkinci (إِمَّا) kelimesi ise, kendisinden sonraki kısmı, birinci (إِمَّا) dan sonraki kısma atfetmek içindir. Dolayısıyla her birinin ayrı faydası vardır. Luzumsuzluk yoktur." denmiştir. (وَلَا وَبَلْ وَلَكِنْ) Bu üç harf (لِأَحَدِهِمَا مُعَيَّنًا) Yani matufa veya matufun aleyhden birine, hükmü tayin yoluyla nisbet etmek içindir. Mesela (لَا) kelimesi, matufun aleyh'e geçerli olan hükmü, matufdan uzaklaştırmak içindir. Dolayısıyla burada hüküm matufun aleyhindir. Matufun değildir. (جَاءَنِي زَيْدٌ لَا عَمْرٌو) gibi. Misalimizdeki gelmek hükmü Zeyd'indir. Amr'ın değildir.

(بَلْ) Kelimesi, olumlu kelamdan sonra geldiğinde, hükmü matufun aleyhden matufa çevirir. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو) gibi. Yani (جَاءَنِي بَلْ عَمْرٌو) demektir. Dolayısıyla burada gelmek hükmü matufundur. Matufun aleyhin değildir. (لَا) Kelimesinin tam tersini ifade eder. Matufun aleyh susulmuş, söylenmemiş hükmündedir. Sanki ona ne gelmek, ne gelmemek

hükmü nisbet edilmemiştir. Kendisiyle verilen haber kasd yoluyla olmadığından (بَلْ) kelimesiyle hüküm ondan çevrilmiştir.

(بَـلْ) Kelimesi olumsuz kelamdan sonra geldiğinde, manası ihtilaflıdır. Mesela (مَـا جَـاءَنِي زَيْـدٌ بَـلْ عَمْـرٌو) gibi. Bir kısmına göre (بَلْ) kelimesi matufun aleyhdeki menfi hükmü matufa havale eder. Mesela (مَا جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْـرٌو) dendiğinde mana (بَلْ مَا جَاءَنِي عَمْرٌو) şeklindedir. Matufun aleyh susulmuş hükmündedir.

Bir kısmına göre, matufun aleyhden nefyedilen hükmü, matufa isbat etmektedir. Matufun aleyh susulmuş hükmündedir[977]. Veya kelamdaki hüküm ondan nefyedilmiştir[978]. Mesela (مَـا جَـاءَنِي زَيْـدٌ بَـلْ عَمْـرٌو) sözünün manası (بَلْ جَاءَنِي عَمْرٌو) şekindedir. Zeyd ise ya susulmuş hükmündedir veya gelmek hükmü ondan nefyedilmek (le birlikte Amr'a isbat edilmiştir[979].) (وَلَكِـنْ لَازِمَـةٌ لِلنَّفْـيِ) Yani o olmadan kullanılmaz. Müfredin müfrede atfı için gelmişse (لَا) harfinin tam tersi olur ve birincisinden nefyedilen işi, isbata çevirir. O bakımdan devamlı olarak birincisinden hükmün nefyi anında kullanılır. Mesela (مَاقَامَ زَيْدٌ لَكِـنْ عَمْـرٌو) gibi. Yani (لَكِنْ قَامَ عَمْرٌو) demektir. Şayet cümlenin cümleye atfı için gelmişse, müsbet ve menfi cümlelerden sonra kullanılmakta (بَـلْ) harfi gibidir. Dolayısıyla nefiyden sonra gelirse mabadini isbat içindir. İsbatdan sonra gelirse mabadini nefiy içindir. Mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرٌو لَمْ يَجِئْ) ve (مَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرٌو قَدْ جَـاءَ) gibi. Her iki takdirde nefiy olmadan kullanılmaz.

977 - Yani misalimizde Zeyd gelmiş de olabilir, gelmemiş de olabilir.
978 - Yani misalimizde Zeyd gelmemiş kabul edilmelidir.
979 - Başka bir deyişle artık Zeyd susulmuş hükmünde değildir.

TENBİH VE NİDA HARFLERİ

(حُرُوفُ التَّنْبِيهِ أَلاَ وَأَمَا وَهَا) Mütekellimin söyleyeceği şeyden muhatab habersiz kalmaması için her türü cümlenin başına getirilirler. O bakımdan kendilerine tenbih (dikkat çekmek) harfleri denmiştir. Mesela (أَلاَ زَيْدٌ قَائِمٌ, أَمَا زَيْدٌ قَائِمٌ) ve (هَا زَيْدٌ قَائِمٌ) gibi. İçlerinden yalnız (هَا) harfi müfred lafızlar arasında işaret isimlerine gelir ve geliş nedeni onlarla neyin kastedildiği ancak kendisiyle ortaya çıkan işarete muhatabın dikkat etmesidir. Mesela (هَذَا , هَذَانِ , هَتَانِ) ve (هَؤُلاَءِ) gibi. (حُرُوفُ النِّدَاءِ "يَا" أَعَمُّهَا) Kullanım sahası en geniş olanı odur. Çünkü hem yakın, hem uzak nidada kullanılır. (وَأَيَا وَهَيَا وَالْهَمْزَةُ) Son kelimede hemze meftuh, ya harfi ise sakindir. (لِلْبَعِيدِ وَأَيْ لِلْقَرِيبِ) Musannif burada (اَلْقَرِيب) sözüyle uzağın dışındakileri kastedmiş gibidir. Dolayısıyla orta (normal) mesafe de girer. "Karib" ikiye ayrılır. İlki, ziyadelik olmayan asıl yakındır. (أَىْ) kelimesi onun içindir. Diğeri ziyadeli yakındır. Hemze onun içindir. Ama (اَلْبَعِيد) sözü böyle değildir. Ona dair iki mertebe zikredilmez. Netice olarak (اَلْقَرِيب) kelimesi ziyadeli yakının karşıt şıkkı manasında olduğunda, çok uzak ile çok yakın arasındaki mesafeyi ifade eder.

İCAB HARFLERİ

(حُرُوفُ الْإِيجَابِ نَعَمْ وَبَلَى وَإِىْ) Son kelimede hemze meksur "ya" harfi ise sakindir. (وَأَجَلْ وَجَيْر وَإِنَّ) Son kelimede hemze meksur, şeddeli nun ise meftuhtur. Bu harflerin manaları açıklanırken niçin "icab harfleri" (doğrulamak harfleri) diye isimlendirildikleri ortaya çıkacaktır. (فَنَعَمْ مُقَرِّرَةٌ

لِمَاسَبَقَهَا) Yani onun manasını doğrular. İster soru (daha doğrusu inşa[980]) olsun isterse haber olsun farketmez. Mesela (أَقَامَ زَيْدٌ) sorusunun cevabındaki (نَعَمْ) sözü (قَامَ زَيْدٌ) manasına gelir. (أَلَمْ يَقُمْ زَيْدٌ) sorusunun cevabındaki (نَعَمْ) sözü (لَمْ يَقُمْ زَيْدٌ) manasına gelir.

[Habere misal verecek olursak, mesela (قَامَ زَيْدٌ) sözüne (نَعَمْ) diye karşılık versek ayağa kalktığı anlaşılır. (مَاقَامَ زَيْدٌ) sözüne (نَعَمْ) diye karşılık versek, kalkmadığı anlaşılır.]

Diğer taraftan (أَلَمْ يَقُمْ زَيْدٌ) sorusunun cevabındaki (بَلَى) sözü (قَامَ زَيْدٌ) manasına gelir. Mesela (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) sorusunun cevabındaki (بَلَى) sözünün manası (أَنْتَ رَبُّنَا) şeklindedir. Şayet burada (بَلَى) sözü yerine (نَعَمْ) dense küfür olur. Çünkü o zaman manası (لَسْتَ رَبَّنَا) şeklindedir.

Bir görüşe göre burada (نَعَمْ) sözünün kullanılması caizdir. Zira burada (نَعَمْ) sözü, nefyin inkarından anlaşılan olumlu manayı doğrulamaktadır. [Yani hemze-i inkariye ile nefiy müsbet hale gelmektedir. Böylece ortaya çıkan olumlu mana (نَعَمْ) sözüyle doğrulanmaktadır.]

Örfde meşhur olan da budur. Mesela birisi Zeyd'e (يَازَيْدُ أَلَيْسَ لِي عَلَيْكَ أَلْفُ دِرْهَمٍ) dese ve Zeyd (نَعَمْ) diyerek cevap verse, borcu kabul etmiş olmaktadır ve nefiyden sonra hasıl olan isbatı belirtmesi nedeniyle (بَلَى) nın yerini tutmaktadır. (وَبَلَى مُخْتَصَّةٌ بِإِيجَابِ النَّفْيِ) Yani (بَلَى) kelimesi nefyi bozar

980 - es-Seyalkoti.

ve onu olumlu yapar. Nefiy ister sorudan tecrid edilsin, mesela (مَاقَامَ زَيْدٌ) diyene cevaben (بَلَـى) deyişiniz gibi. İsterse soru ile birlikte bulunsun farketmez. Bu durumda soru edatından sonra gelen nefyi bozmaya yarar. Allahu Teala'nın (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى)[981] sözü gibi. Yani (بَلَى أَنْتَ رَبُّنَا) demektir.

Şaz olarak müsbet cümleyi tasdik için geldiği görülmüştür. (أَقَامَ زَيْدٌ) sözüne cevaben (بَلَى قَامَ زَيْدٌ) deyişiniz gibi. (وَإِيْ إِثْبَاتٌ بَعْدَ الْاِسْتِفْهَام) Çoğunlukla önünde soru bulunurken kullanıldığında şübhe yoktur. Bazı nahivciler, haber cümlesini tasdik için de geldiğini söylemişlerdir.

İbni Malik (إِيْ) kelimesinin (نَعَمْ) manasında olduğunu söyler. [Yani (نَعَمْ) kelimesinin geldiği yerlere gelebilir. Mesela olumlu veya olumsuz haberden sonra, emir ve nehiyden sonra ve olumlu veya olumsuz istifhamdan sonra gelir. Aynen (نَعَمْ) sözü gibi önceki kelamı doğrular[982].] Bu söz Musannifin zikrettiği (iki şarta yani daha önce istifham geçmiş olması ve isbat için gelmiş olması şartlarına[983]) muhaliftir. (وَيَلْزَمُهَا الْقَسَمُ) Yani ancak kasemle birlikte kullanılır ama kasem fiili zikredilmez. Mesela (أَقْسَمْتُ إِيْ وَرَبِّي) denmez. Kendisine yemin edilen kelimeler yalnız (, اَللهِ الـرَّبُّ) ve (الْعَمْرُ) kelimeleridir. Mesela (إِيْ وَرَبِّي) ve (إِيْ وَاللهِ) ve (إِيْ لَعَمْرِي) dersiniz. (وَأَجَلْ وَجَيْر) Son kelimedeki ra harfi meksur da olabilir[984] meftuh da olabilir[985]. (وَإِنَّ تَصْدِيقٌ لِلْمُخْبِر) Bazı nüshalarda (تَصْدِيقٌ لِلْخَبَرِ) şeklindedir.

---

981 - Araf suresi ayet 172.
982 - Şeyh Radi.
983 - Şeyh Radi. (Metindeki ibareyi kastedmektedir.)
984 - Yani (أَمْسِ) gibi.
985 - Yani (أَيْنَ) ve (كَيْفَ) gibi./Şerh-u muğn-il Lebib.

Mesela (قَدْ أَتَـاكَ زَيْـدٌ) veya (لَمْ يَأْتِكَ زَيْدٌ) diyen birine (أَجَلْ) veya (جَيْرِ) veya (إِنَّ) deyişiniz gibi. Yani (قَدْ أَتَانِى زَيْدٌ) ve (لَمْ يَأْتِنِى زَيْدٌ) demiş olmaktasınız.

Diğer taraftan (إِنَّ) harfi duayı tasdik etmek için de gelir. Mesela (لَعَنَ ا للهُ نَاقَةً حَمَلَتْنِى إِلَيْـكَ) diyen bir a'rabi'ye İbni Zübeyr'in (إِنَّ وَرَاكِبَهَا) diye karşılık verişi gibi. Yani (لَعَنَ ا للهُ تِلْكَ النَّاقَةَ وَرَاكِبَهَا) manasındadır.

Ayrıca sorudan sonra da gelmiştir. Şairin:

(لَيْتَ شِعْرِى هَلْ لِلْمُحِبِّ شِفَاءٌ)(مِنْ جَوَى حُبِّهِنَّ إِنَّ اللِّقَـاءُ) "Ne olaydı, sevgililerin sevdasıyla yüreği yanan aşığa şifa varmı bileydim... Evet vardır. Sevgililerle karşılaşması ona şifadır." sözü gibi. Yani (نَعَمِ اللِّقَاءُ شِفَاءٌ لِلْمُحِبِّ) demektir. İşte bu iki yerde kullanışı Musannifin "Haber vereni (yani inşa değil, haber cümlesi söyleyeni) tasdik için gelir." sözüne aykırıdır.

ZAİD HARFLER

(حُرُوفُ الزِّيَادَةِ) Bazen zaid olarak kullanıldıklarından bu harflere zaid harfler denmiştir. Yoksa hep zaid olarak kullanılırlar manası anlaşılmamalıdır. Zaid olduklarında, bunların fazlalıklarının anlamı, kendileri olmadan sözün asli manasının bozulmayışıdır. Katiyen, onların hiç faydası olmayışı değildir. Çünkü konuşmada ya lafız cihetinden ya da mana cihetinden faydaları bulunmaktadır. Manadaki faydaları, onu kuvvetlendirmeleridir. Mesela istiğrak anlamı veren (مِنْ) harfi ve (لَيْسَ) ile (مَا) kelimelerinin haberine gelen "ba" harfi gibi. Lafızdaki faydaya gelince, bazıları şunlardır. Sözün güzelleşmesi, daha fasih hale gelmesi, şiirdeki veznin düzelmesi veya secinin güzelleşmesi için yada başka bir nedenle kelimenin veya kelamın münasib hale sokulmasıdır. Bu iki faydadan birini muhakkak sağlarlar. Aksi halde abes sayılırlar. Bu ise fasih insanların, özellikle Allahu Tealanın kelamında olmaz. (إِنْ وَأَنْ) İkiside şeddesizdir. (وَمَا وَلاَ وَمِنْ وَالْبَاءُ وَلاَمُ فَإِنْ) Son kelimede hemze meksur ve nun harfi sakindir. (تُزَادُ مَعَ مَا النَّافِيَةِ) Nefyi tekid için çokça gelir. Mesela (مَا إِنْ رَأَيْتُ زَيْدًا) gibi. Yani (مَا رَأَيْتُ زَيْدًا) demektir. (وَقَلَّتْ) Yani (إِنْ) harfinin ziyade edilişi (مَعَ مَا الْمَصْدَرِيَّةِ) Mesela (اِنْتَظِرْنِي مَا إِنْ جَلَسَ الْقَاضِي) gibi. Yani (مُدَّةَ جُلُوسِهِ) demektir. Yine aynı şekilde (وَمَعَ لَمَّا) yani (لَمَّا) nın yanında zaid olarak getirilişi azdır. Mesela (لَمَّا إِنْ قَامَ زَيْدٌ قُمْتُ) gibi. (وَأَنْ) Hemze meftuh, nun ise sakindir. (تُزَادُ مَعَ لَمَّا) Onun yanında zaid olarak gelişi çoktur. Mesela (فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ)[986] gibi. (وَتُزَادُ بَيْنَ لَوْ وَالْقَسَمِ) Kasem burada (لَوْ) kelimesinden öncedir. Mesela (وَاللهِ أَنْ لَوْ قَامَ زَيْدٌ قُمْتُ) gibi. (وَقَلَّتْ زِيَادَتُهَا مَعَ الْكَافِ) Mesela (كَأَنْ ظَبْيَةٍ تَعْطُو إِلَى نَاضِرِ السَّلَمِ) "Palamut ağacının yemyeşil

986 - Yusuf suresi ayet 96.

dalarına boynunu uzatan geyik gibidir." Şiirdeki (ظَبْيَةٍ) keimesi mecrur olarak rivayet edildiğinde konumuza misal teşkil eder. (وَمَا تُزَادُ مَعَ إِذَا) Mesela (إِذَا مَا تَخْرُجْ أَخْرُجْ) gibi[987] . Yani (إِذَا تَخْرُجُ أَخْرُجُ) manasındadır. (وَمَعَ مَتَى) Mesela (مَتَى مَاتَذْهَبْ أَذْهَبْ) gibi. (وَمَعَ أَيٍّ) Mesela (أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى)[988] gibi. (وَمَعَ أَيْنَ) Mesela (أَيْنَمَا تَجْلِسْ أَجْلِسْ) gibi. (وَمَعَ إِنْ) Mesela (فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا)[989] gibi.

(مَا) Harfiyle zikredilen bütün bu kelimeler şu haldeyken (شَرْطًا) Yani şart edatlarıyken demek istemektedir. (وَمَعَ بَعْضِ حُرُوفِ الْجَرِّ) Mesela (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ) gibi[990]. Yine (مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا) gibi[991]. Yine (عَمَّا قَلِيلٍ) gibi[992]. Yine (زَيْدٌ صَدِيقِي كَمَا أَنَّ عَمْرًا أَخِي) gibi. (وَقَلَّتْ زِيَادَةُ مَامَعَ الْمُضَافِ) Mesela (غَضِبْتُ مِنْ غَيْرِ مَاجُرْمٍ) ve (أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ) gibi[993]. Bir görüşe göre (cerr edicilerden sonra gelen) (مَا) lafzı nekradır. [(شَيْءٌ) manası taşır] ve ardındaki mecrur isim ise ondan bedeldir. (وَلَا) Yani (لَا) kelimesi (تُزَادُ مَعَ الْوَاوِ الْعَاطِفَةِ بَعْدَ النَّفْيِ) Bu nefiy ister lafzan olsun, mesela (مَاجَاءَنِي غَيْرُ زَيْدٌ وَلَا عَمْرٌو) gibi, isterse mana itibarıyla olsun, farketmez. Mesela (مَامَنَعَكَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) gibi[994]. (وَتُزَادُ بَعْدَ أَنِ الْمَصْدَرِيَّةِ) Mesela

987 - (مَا) harfi olmadan cezmedemez. Ancak şiir zaruretinde o olmadan cezmine rastlanmıştır. /Harputi ala Tuhfet-il Avamil.
988 - İsra suresi ayet 110.
989 - Meryem suresi ayet 26.
990 - Al-i İmran suresi ayet 159.
991 - Nuh suresi ayet 25.
992 - Müminun suresi ayet 40.
993 - Kasas suresi ayet 28.
994 - Fatiha suresi ayet 7.

وَقَلَّتْ زِيَادَةُ لاَ قَبْلَ أَنْ لاَتَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ gibi[995]. Yani (أَنْ تَسْجُدَ) demektir. (أُقْسِمُ) Mesela (لاَأُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ)[996] ve (لاَأُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ)[997] gibi. Bunun ziyade edilmesindeki sır, meselenin çok açık olduğuna dikkat çekmektir. Öyleki yemine bile gerek yoktur. Bu nedenle yemin nefyi suretinde söylenmiştir. (Gerçekte asıl maksat yemindir ve nefyedilmemiştir[998].) (وَشَذَّتْ زِيَادَتُهَا مَعَ الْمُضَافِ) Mesela (فِي بِئْرٍ لاَحُورٍ سَرَى وَمَاشَعَرَ) "Farkına varmadan helak kuyusuna doğru gece yollandı." gibi[999]. (اَلْحُورُ) kelimesi anlam olarak "helak" kelimesine benzer ve (هَالِك) manasındaki (حَائِرْ) lafzının cemidir. (هَلَكَ) demek olan (حَارَ) fiilinden alınmıştır. (وَمِنْ وَالْبَاءُ وَاللاَّمُ تَقَدَّمَ ذِكْرُهَا) Zaid olarak geldikleri yerleri belirten açıklamalar daha önce yapıldığından tekrarına gerek duymuyoruz.

TEFSİR HARFLERİ

(حَرْفَا التَّفْسِيرِ أَيْ) Hem müfred mübhemi tefsir için gelir, mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ أَيْ أَبُو عَبْدِ اللهِ) gibi, hem de cümle olan mübhemi tefsirde kullanılır. Mesela (قُطِعَ رِزْقُهُ أَيْ مَاتَ) gibi. (وَأَنْ وَهِيَ) Yani (أَنْ) lafzı (مُخْتَصَّةٌ بِمَا فِي مَعْنَى الْقَوْلِ) Yani (ق و ل) maddesinde türeyen bir kelimenin manasına yerleşen fiilden sonra gelir. Bu yerleşme zarflanan şeyin zarfa, ondan ayrılmamak üzere yerleşmesine benzer. Dolayısıyla ne açıkça (قَالَ) fiilinden sonra ne de (قَالَ) nin manasını içermeyen bir fiilden sonra gelmez.

995 - Araf suresi ayet 12.
996 - Kıyamet suresi ayet 1.
997 - Beled suresi ayet 1.
998 - Bakınız es-Seyalkoti.
999 - Yani (فِي بِئْرٍ حُورٍ) demektir.

Bu (أَنْ) lafzı çoğunlukla (قَالَ) nin değil fakat onun manasını ifade eden bir lafzın mukadder mefulunü tefsir eder. Mesela (وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَاإِبْرَاهِيمُ) gibi[1000]. Burada (أَنْ يَاإِبْرَاهِيمُ) sözü (نَادَيْنَاهُ) sözünün mukadder mefulünü tefsir eder. Yani biz ona bir lafız nida ettik, o lafız (يَاإِبْرَاهِيمُ) sözümüzdür.

Aynı şekilde (كَتَبْتُ إِلَيْهِ أَنِ ائْتِ) sözünüz de böyledir. Yani ona bir şey yazdım ve o şey (ائْتِ) sözümdür, demektir. Dolayısıyla (أَنْ) harfi, (كَتَبْتُ) fiilinin mukadder mefulu bihinin tefsiri (ائْتِ) olduğuna delalet eder.

Allahu Tealanın (مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللهَ) sözündeki[1001] (أَنِ اعْبُدُوا اللهَ) lafzı (بِهِ) sözündeki zamiri tefsir etmektedir. Zira (أَمَرْتَ) lafzında (قُلْتَ) manası mevcuttur. Yoksa (مَا أَمَرْتَنِي) sözündeki (مَا) yı tefsir etmemektedir. Çünkü o açıkça (قَ وَ لَ) kökünden gelen bir fiilin mefuludur.

Bazen (mukadder değil) zahir olan mefulu bihi tefsir eder. Mesela (إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى أَنِ اقْذِفِيهِ)[1002] gibi. Burada (أَنِ اقْذِفِيهِ) sözü (أَوْحَيْنَا) fiilinin zahir mefulu olan (مَا يُوحَى) lafzını tefsir etmektedir.

MASTAR HARFLERİ

(حُرُوفُ الْمَصْدَرِ مَا وَأَنْ) Hemze meftuhtur. Nun harfi şeddesizdir. (وَأَنَّ) Hemze meftuhtur. Nun harfi ise şeddelidir. (فَالْأَوَّلَانِ) Yani (مَا) lafzı ile, şeddesiz ve fethalı (أَنْ) lafzı (لِلْفِعْلِيَّةِ) Yani fiil cümlesine mahsusturlar. Başka bir deyişle fiil cümlesinin başına gelirler ve onu mastar teviline

1000 - Saffat suresi ayet 104.
1001 - Maide suresi ayet 117.
1002 - Taha suresi ayet 38, 39.

sokarlar. Mesela (حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ) gibi[1003]. Yani (بِرُحْبِهَا)[1004] demektir. Yine mesela (أَعْجَبَنِي أَنْ خَرَجْتَ) gibi. Yani (خُرُوجُكَ) demektir.

(مَا) nın yalnız fiil cümlesinin başına gelişi Sibeveyh'e göredir. Bazıları (مَا) nın ardından isim cümlesinin gelişine de cevaz vermiştir. Şarih Radi doğrusunun bu son görüş olduğunu söyler. Ancak isim cümlesine duhulü azdır. Hz. Ali (R.A.) "Nehc-ül Belağa" da (بَقُوا فِي الدُّنْيَا مَاالدُّنْيَا بَاقِيَةٌ) der. (وَأَنَّ) Şeddeli ve fethalıdır. (لِلاِسْمِيَّةِ) Yani isim cümlesine mahsustur. Ancak (مَا) lafzıyla amelden alıkonsa durum değişir. Çünkü o zaman hem isim hem fiil cümlesinin başına gelebilir.

İsim cümlesine mahsus oluşunun manası her iki cüzün de amel etmesi ve onları, haberinin mastarından ibaret olan müfredle yorumlanabilir hale getirmesidir. Mesela (أَعْجَبَنِي أَنَّكَ قَائِمٌ) gibi. (أَعْجَبَنِي قِيَامُكَ) demektir.

Veya haberinin mastarı mesabesinde olan bir müfredle yorumlanabilir hale getirmesidir. Mesela (أَعْجَبَنِي أَنَّ زَيْدًا أَخُوكَ) gibi. Yani (أَعْجَبَنِي أُخُوَّةُ زَيْدٍ) [Her ne kadar (أَخُوكَ) ismi için mastar düşünülmezse de, o maddeden olan (أُخُوَّةٌ) kelimesi kendisinin mastarı mesabesindedir.] Şayet bu da imkansız olursa (كَوْنٌ) kelimesi takdir ederiz. Mesela (أَعْجَبَنِي أَنَّ هَذَا زَيْدٌ) gibi. Yani (أَعْجَبَنِي كَوْنُهُ زَيْدًا) deriz.

1003 - Tevbe suresi ayet 118.
1004 - "ra" harfinin zammesiyledir. Genişlik anlamına gelir.

TEŞVİK HARFLERİ

(حُرُوفُ التَّحْضِيضِ هَلاَّ وَأَلاَّ) Her iki harf de şeddelidir. (وَلَوْلاَ وَلَوْ مَا) (لَهَا صَدْرُ الْكَلاَمِ) Çünkü bunlar kelamın bir türüne delalet ederler. İlk anda kelamın bu nevisine işaret etmiş olmak için başa geçirilirler. (وَيَلْزَمُهَا الْفِعْلُ) Bir nüshada (يَلْزَمُ الْفِعْلُ) şeklindedir. (لَفْظًا) Mesela (هَلاَّ ضَرَبْتَ زَيْدًا) ve (هَلاَّ تَضْرِبُ زَيْدًا) gibi. (أَوْ تَقْدِيرًا) Mesela (هَلاَّ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ) ve (هَلاَّ زَيْدًا تَضْرِبُهُ) gibi. Mazinin başına geldiklerinde, bir fiilin yapılmayışından kaynaklanan yermek ve kınamak manası taşırlar. Muzarinin başına geldiklerinde, bir fiili taleb ve teşvik manası taşırlar. Dolayısıyla muzari fiilde emir manası ifade ederler. Artık geçmiş olan mazi fiilde teşvik söz konusu olmaz. Muhatabı, genellikle, gelecekte tedariki mümkün şeyi, geçmişte terkettiğinden dolayı kınamakta kullanılırlar. Mana itibarıyla sanki elden kaçırılan işin aynısını işlemeğe teşvik içindirler.

BEKLENTİ VE YAKLAŞTIRMA HARFİ

(حَرْفُ التَّوَقُّعِ وَالتَّقْرِيبِ قَدْ) Her ikisi[1005] için de geldiğinden, bunlarla, isimlendirilmiştir.

Bu harf, mazinin veya muzarinin başına geldiğinde (önce) tahkik (yani doğrulamak, tekid etmek manası) ifade eder. Sonra mazi fiilde, bazı yerlerde, ummak ile birlikte şimdiki zaman mefhumu da eklenir. Başka bir deyişle fiilin mastarı muhatab tarafından beklenmekte olup yakında vuku bulacaktır. Mesela kralın ata binişini bekleyen bir kimseye (قَدْ رَكِبَ) deyişiniz gibi. Yani "Beklediğin şey vuku buldu" demiş olmaktasınız. Müezzinin söylediği (قَدْ قَامَتِ الصَّلاَةُ) sözü de buraya girmektedir. Bu durumda kendisinde üç mana birden bulunur. Sırasıyla doğrulamak, ummak

1005 - Yani "tevakku" ve "takrib".

ve yaklaştırmaktır. Bazen ummak olmaksızın doğrulamak ve yaklaştırmak manası ifade eder. Mesela Zeyd'in ata binişini ummayan kimseye (قَدْ رَكِبَ زَيْدٌ) deyişiniz gibi. (وَهِيَ فِي الْمُضَارِعِ) Yani tenfis harflerinden [(س) ve (سَوْفَ) den] ve cezmedici ve nasbedici edatlardan tecrid edilmiş muzaride (لِلتَّقْلِيلِ) Yani tahkik (doğrulamak, tekid etmek) manasına çoğunlukla taklil (azaltmak) mefhumu eklenir. Mesela (إِنَّ الْكَذُوبَ قَدْ يَصْدُقُ) gibi. Bazen taklil manasından tecrid edilerek sadece tahkik için kullanılır. Mesela (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) gibi[1006].

Kendisiyle fiilin arasını yemin ile ayırmak caizdir. Mesela (قَدْ وَاللهِ أَحْسَنْتَ , وَقَدْ لَعَمْرِي بِتُّ سَاهِرًا) "Doğrusu vallahi sen iyilik yaptın ve ömrüme yemin olsun ki Ben uyanık olarak geceledim." gibi.

SORU HARFLERİ

(حَرْفَا الْاِسْتِفْهَامِ الْهَمْزَةُ وَهَلْ لَهُمَا صَدْرُ الْكَلَامِ) Kendilerinden sonra gelenler bunlara takdim edilemezler. Daha önce geçtiği gibi kelamın bir çeşidine delalet etmektedirler. Hem fiil, hem isim cümlesinin başına gelirler. (تَقُولُ) İsim cümlesinde (أَزَيْدٌ قَائِمٌ) ve fiil cümlesinde (أَقَامَ زَيْدٌ وَكَذَلِكَ هَلْ) Yani isim cümlesinde (هَلْ زَيْدٌ قَائِمٌ) ve fiil cümlesinde (هَلْ قَامَ زَيْدٌ) dersiniz. Şu kadar varki, hemze her çeşit isim cümlesinin başına geldiği halde (هَلْ) lafzı böyle değildir. İsim cümlesinde haber ister isim, ister fiil olsun hemze gelebilir. Ama fiil olursa (هَلْ) lafzı gelmez. Mesela (هَلْ زَيْدٌ قَامَ) demek şaz olmaktan öteye gitmez. Çünkü aslında (قَدْ) manası taşımaktadır. Nitekim

1006 - Bakara suresi ayet 144.

Allahu Teala'nın şu sözünde asli manası üzere kullanılmıştır. (هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ)[1007]. Yani (قَدْ أَتَى) demektir. Aslı (قَدْ) olup (قَدْ) lafzı da fiilden ayrılmayan kelimelerden olunca, kendisinden sonraki kısımda fiil görse, koruluktaki eski günlerini hatırlar sevgili dostu fiile özlem duyar ve boynuna sarılır. (Yani ona bitişir[1008]). Eğer kendinden sonraki kısımda onu görmezse unutarak avunur. (وَالْهَمْزَةُ أَعَمُّ تَصَرُّفًا) Yani kullanıldığı yerlerde, çeşit çeşit kullanılışı itibarıyla ondaki tasarruf (هَلْ) lafzındaki tasarruftan geniştir. (تَقُولُ أَزَيْدًا ضَرَبْتَ) Fiilin mevcudiyetine rağmen, istifham hemzesini ismin başına getirebilirsiniz. Ama (هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتَ) sözü böyle değildir. Daha önce anlamış olduğunuz sebebten ötürü bu caiz olmaz. (وَتَقُولُ أَتَضْرِبُ زَيْدًا وَهُوَ أَخُوكَ) Hemzeyi başına geldiği fiilin işlendiğini / muhatabı nehyetmek yoluyla / ifadede kullanabilirsiniz. Burada (هَلْ تَضْرِبُ زَيْدًا وَهُوَ أَخُوكَ) diyemezsiniz. Çünkü bu gibi yerlerde sorulan şey aslında mahzuftur. Zira aslı (أَتَرْضَى بِضَرْبِكَ زَيْدًا وَهُوَ غَيْرُ مُسْتَحْسَنٍ مِنْكَ)[1009] şeklindedir. (هَلْ) Lafzı zayıf bir soru edatıdır. O yüzden fiili hazfedilmez. Hemze ise onun tersine kuvvetli bir soru edatıdır. (وَتَقُولُ أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو) Muttasıl (أَمْ) lafzını zikretmeden önce, ona mukabil olmak üzere ilkin hemzeyi zikredersiniz. İki şeyden birini sormak kastedilince, sorulan şey birden fazla olmuş olmaktadır. Bu nedenle soru edatları içinde asıl olan ve en güçlüsü bulunan hemzenin kullanımı daha uygun ve daha layıktır.

(هَلْ) Lafzına gelince, o munkatı (أَمْ) lafzıyla birlikte gelir. Çünkü munkatı (أَمْ) lafzı kullanıldığında sorulan şey birden fazla olmaz. Çünkü ilkin sorulan sorudan vazgeçişi ve hemzeyle takdir edilen (أَمْ) lafzıyla yeni

1007 - İnsan suresi ayet 1.

1008 - Aralarına ismin girmesine tahammül edemez.

1009 - Sorulan kısım bu (تَرْضَى) lafzıdır.

bir sorunun soruluşunu ifade eder. Mesela (هَلْ زَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو) sözünüz (بَلْ أَعِنْدَكَ عَمْرٌو) takdirindedir. (وَتَقُولُ ' أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ' وَ ' أَوَ مَنْ كَانَ ' بِإِدْخَالِ الْهَمْزَةِ) Atıf harfi olan (اَلْفَاءُ , اَلْوَاوُ) ve (ثُمَّ) nin başına hemzeyi getirebilirsiniz. (دُونَ هَلْ) Yani (هَلْ) lafzının tersine olarak böyledir. Çünkü (هَلْ) lafzı hemzenin feridir. Onun muamelesi kendisine yapılmaz.

ŞART HARFLERİ

(حُرُوفُ الشَّرْطِ إِنْ وَلَوْ وَأَمَّا لَهَا صَدْرُ الْكَلَامِ) Daha önce açıkladığımız sebebten ötürü kelamın başına gelirler. (فَإِنْ لِلِاسْتِقْبَالِ وَإِنْ دَخَلَ عَلَى الْمَاضِي وَلَوْ عَكْسُهُ) Yani (لَوْ) lafzı, her ne kadar gelecek zaman fiilinin başına gelse de mazi içindir.

Bazı nüshalarda (فَإِنْ لِلِاسْتِقْبَالِ وَلَوْ لِلْمَاضِي) şeklindedir. Manası (إِنْ) lafzı ister maziye, isterse muzariye duhul etsin gelecek zamanı ifade eder, demektir. Mesela (إِنْ تُكْرِمْنِي أُكْرِمْكَ) ve (إِنْ أَكْرَمْتَنِي أَكْرَمْتُكَ) gibi. İkinci misalin manası birincisinin aynısıdır. Yani gelecekte ikram edersen, ben de gelecekte ikram edeceğim demektir.

Aynı şekilde (لَوْ) lafzı, onlardan hangisinin başına gelirse gelsin, mazi içindir. Mesela (لَوْ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ) sözü (لَوْ تَضْرِبُ أَضْرِبُ) sözüyle aynı manadadır. Yani geçmişte bana vursaydın, ben de geçmişte sana vururdum, demektir.

Ama tıpkı (إِنْ) lafzı gibi gelecek zaman için de kullanıldığı görülmüştür. Mesela (وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ) gibi[1010]

1010 - Bakara suresi ayet 221.

(لَوْ) Lafzı hakkındaki meşhur görüş, ilk şeyin olmayışı nedeniyle ikinci şeyin meydana gelmediğini ifade edişidir. İşte bu onun manasının bir gereğidir. Şübhesiz ki (لَوْ) lafzı, bir şeyin oluşunu, mazide farzedilen (ancak tahakkuk etmeyen) başka bir işin oluşuna bağlamak içindir. Mazide farzedilen şey kesinlikle olmamıştır ve onun olmayışı yüzünden kendisine bağlanan şeyin de olmaması gerekmektedir. Mesela (لَوْ جِئْتَنِي لَأَكْرَمْتُكَ) dediğinizde, geçmiş zamandaki ikram işini, yine o zamanda farzedilen gelmek işinin olmasına bağlamış bulunuyorsunuz. Dolayısıyla ikisinin birden olmayışı gerekmektedir. Yine ortaya çıkan sonuçlardan bir tanesi de, mütekellime göre, ikramın yapılmayışı muhatabın gelmeyişinden kaynaklanmıştır. (لَوْ) Lafzının bu manada kullanılışı çoktur, herkesin malumudur.

Bazen (لَوْ) lafzı, ikinci şeyin birinci şey için luzumlu olduğunu belirtmek için kullanılır. Yanlız böyle durumlarda lazım (başka deyişle ceza) gerçekleşmemiş bulunmalıdır. (Bunun yararı[1011] ise) bahsedilen luzumu, melzumun (yani şartın) gerçekleşmeyişine delil göstermekdir. Mesela (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلاَّ اللهُ لَفَسَدَتَا) gibi[1012]. Şübhesiz ki (لَوْ) lafzı burada, ilahların çokluğundan, fesadın çıkması lazım geleceğini ve böyle bir fesadın bulunmadığını göstermektedir. Böylece birden fazla ilahın olmadığı anlaşılmaktadır. İşte Musannif, bu çeşit kullanımdan hareketle (لَوْ) lafzı, ikinci şey olmaması yüzünden birinci şeyin olmadığını ifade için geldiğini sanmış ve bunun tersi olan meşhur kullanımı hatalı göstermiştir. Farkına varmamıştır ki, Şerhinde zikrettiği bu açıklama, lazımın (cezanın) malum olan ademi tahakkukunu, melzumun (şartın) meçhul olan tahakkukuna delil olarak göstermek durumundayken itibar edilen manadır ve meşhur olan manası ise, gerçekleşmeyişi malum olan iki şeyden birinin diğerine sebeb teşkil ettiğini vakıa olarak açıklamaktır. Burada istidlal diye bir şey söz konusu değildir. Mesela (لَوْ جِئْتَنِي لَأَكْرَمْتُكَ) dediğinizde, karşınızdakine, gelmeyiş ikramın olmayışından doğmuştur diye bildirmek istemezsiniz.

1011 - Yani ikinci şeyin, birinci şey için luzumlu oluşunu belirtmenin yararı.
1012 - Enbiya suresi ayet 22.

Nasıl isteyebilirsiniz ki? Karşınızdaki şahıs zaten ikisinide bilmektedir. Bilakis ikramın yapılmayışı gelmeyişe dayandığını bildirmek istersiniz.

(لَوْ) Lafzının üçüncü bir manası daha vardır. Şöyleki, herhangi bir şeyin devamlılığını ifade eder. ["Bile" kelimesiyle Türkçeye tercüme edilir.] O zaman bu şey, karşıtların (yani şartların) en uzak olanına bağlanır. Mesela (لَوْ أَهَانَنِي لَأَكْرَمْتُهُ) gibi. Bunu ikramın sürekliliğini açıklamak için söylersiniz. Çünkü hakarete maruz kalmak, ikram etmeyi gerektirirse, ikram edilmek öncelikle ikram etmeyi gerektirir. (وَتَلْزَمَانِ) Yani (إِنْ) ve (لَوْ) lafızları (اَلْفِعْلَ لَفْظًا) Önceki misallerde geçmiştir. (أَوْ تَقْدِيرًا) Mesela Allahu Tealanın (وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ) sözü[1013] ve (قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي) sözü[1014] gibi. Yani ilki (وَإِنِ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ إلخ) ve ikincisi (قُلْ لَوْ تَمْلِكُونَ أَنْتُمْ إلخ) takdirindedir. (أَحَدٌ) ve (أَنْتُمْ) lafızları, mahzuf fiillerin failleridirler. Zahirdeki fiiller, bahsettiğimiz mahzuf fiilleri açıklarlar.

(أَحَدٌ) Lafzının dediğimiz gibi olduğu bellidir. (أَنْتُمْ) lafzına gelince (أَنْتُمْ) lafzı, aslında muttasıl, müstetir zamir idi. (Ancak misalimizde fiil hazfedilince ona tabi olarak muttasıl merfu bariz zamirde hazfedilmiştir. Çünkü (تَمْلِكُونَ) nin zamiri müstetir değildir. Fakat mahzuf fiilin zamiri başka misallerde müstetir olabilir Mesela : (نَضْرِبُ ، تَضْرِبُ) gibi.) Fiil hazfedildiği zaman munfasıl (ayrı), bariz (açık) zamir haline geldi. Bu zamir mahzuf fiilin failini tekid için gelmemiştir. Zira sadece fiili hazfetmeye nisbetle, hem fiili hem faili hazfetmek akla daha uzaktır. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani kendilerinden sonra fiilin gelmesi gerektiğinden (قِيلَ بَعْدَ لَوْ) fiili mahzuf

1013 - Tevbe suresi ayet 6.
1014 - İsra suresi ayet 100.

olan (لَوْ) lafzından sonra (أَنَّكَ بِالْفَتْحِ) kesra ile (إِنَّكَ) denmez. (لِأَنَّهُ) Yani iki mamuluyla birlikte (أَنَّ) kelimesi (فَاعِلٌ) (لَوْ) lafzından sonra gelen mukadder fiilin failidir. Fail ancak fethalı (أَنَّ) lafzı olur, kesralı (إِنَّ) lafzı failliğe elverişli değildir. (وَقِيلَ انْطَلَقْتَ بِالْفِعْلِ) Yani fiil sıgasıyladır. (مَوْضِعَ مُنْطَلِقٍ) Yani (مُنْطَلِقٍ) kelimesinin gelmesi uygun düşen yere (انْطَلَقْتَ) kelimesi gelir. (Fiil sıgası yerine ism-i fail sıgasının uygun düşüş nedeni) (أَنَّ) nin haberinin aslı (cümle değil) müfred olmasıdır. (لِيَكُونَ) Yani ism-i fail yerine zikredilen fiil (كَالْعِوَضِ) hazfedilen fiilden karşılık olması içindir. Böylece (لَوْ أَنَّكَ انْطَلَقْتَ) denir ve (لَوْ أَنَّكَ مُنْطَلِقٌ) denmez.

Musannif "hazfedilen fiile karşılık olması içindir." demiştir. Çünkü mukadder (mahzuf) fiile bir müfessir lazımdır ve (أَنَّ) lafzı tahkik (doğrulamak) ve subut (gerçek olmak) manalarına delalet ettiği için, buradaki mukadder (ثَبَتَ) fiilinin manasına delalet etmektedir. Dolayısıyla mana bakımından (أَنَّ) kelimesi ve lafız bakımından da haber mevkine geçen fiil, bu mahzuf (ثَبَتَ) fiiline karşılık olmaktadır. Aslında bunlardan hiç biri mukadder fiilden hakiki karşılık olmayıp sanki bir karşılık gibidirler.

Bu husus (yani ism-i fail sıgası yerine, fiil sıgasının kullanılışı) mastarından fiil iştikakı mümkün olan müştak bir kelime haber mevkiine geldiği zamandır. (وَإِنْ كَانَ جَامِدًا) Fiil iştikakı mümkün olmayan camid bir isimse (جَازَ) camid ismin haber mevkine gelmesi caiz olur. (لِتَعَذُّرِهِ) Yani haber mevkiine fiilin gelişi mümkün olmaması nedeniyledir. Mesela (وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ) gibi[1015]. Çünkü (أَقْلَامٌ) kelimesi, müştak bir lafız olmadığından yerine bir fiil konamaz. (وَإِذَا تَقَدَّمَ الْقَسَمُ أَوَّلَ الْكَلَامِ) Yani söz

1015 - Lokman suresi ayet 27.

söyleme zamanının başında, demektedir. Metindeki (أَوَّلَ) kelimesi zaman zarfı olduğundan (فِي) harfinin hazfi doğru olmuştur.

Musannif, şarttan başka bir şeyin, ona takdimi suretiyle kasemin arada kaldığı durumdan kaçınmıştır. (عَلَى الشَّرْطِ) Musannifin (تَقَدَّمَ) sözüne mütealliktir. (لَزِمَهُ الْمَاضِي) Yani kaseme mabadindeki şartın mazi olması lazım gelmektedir. (لَفْظًا أَوْ مَعْنًى) Şart mazi fiil olunca, şart edatı onun lafzına tesir edememekte ve böylece şart, kasemin cevabına uygunluk arzetmektedir. Çünkü kasemin cevabına edatın ameli (tesiri) mümkün değildir. (İki yerde de tesirsiz olmaktadır.) (وَكَانَ الْجَوَابُ لِلْقَسَمِ) Yalnızca kasemindir. Çünkü takdim edilişinden de anlaşılacağı gibi, o daha önemlidir. (لَفْظًا) İkisinin[1016] birden cevabı değildir. Çünkü böyle bir durum, fiilin aynı anda hem cezmedilişini, hem cezmedilmeyişini gerektirir ki, bu muhaldir.

Mana cebhesine gelince, yemin kendisi için edilmesi sebebiyle bir yönden kasemindir. Şart kendisine koşulmuş bulunması sebebiyle bir yönden de şartındır. (مِثْلُ وَا اللهِ إِنْ أَتَيْتَنِي) Lafzan maziye misaldir. (أَوْ لَمْ تَأْتِنِي) Mana itibarıyla mazi fiile misaldir. (لَأُكْرِمَنَّكَ وَإِنْ تَوَسَّطَ) Yani kasem, kelamın cüzleri arasına girerse (بِتَقْدِيمِ الشَّرْطِ عَلَيْهِ أَوْ غَيْرِهِ) Musannifin (غَيْرِهِ) sözündeki zamir "şart" kelimesine racidir. (جَازَ أَنْ يُعْتَبَرَ وَيُلْغَى) Kaseme itibar edip, şartı ilga etmek ve şarta itibar edip, kasemi ilga etmek caizdir.

Diğer taraftan (يُعْتَبَرَ) ve (يُلْغَى) sözlerinin naibi faillerini "şart" kelimesine irca etmemiz de mümkündür. (كَقَوْلِكَ أَنَا وَا اللهِ إِنْ تَأْتِنِي آتِكَ) İlk mana göz önüne alındığında [yani (يُعْتَبَرَ) ve (يُلْغَى) fiillerinin naibi faillerini "kasem" kelimesine irca ettiğimiz takdirde] Musannifin vermiş olduğu bu misal, şarttan başkasının takdim edilişine ve kasemin ilga edilişine misal

1016 - Yani kasem ile şartın.

olduğundan hem takdim hem de (kasemin ilgasının) cevazı meselesinde metindeki zikir sırasına riayet edilmeden yapılmış bir tafsilattır.

İkinci mana göz önüne alındığında [yani (يُعْتَبَرَ) ve (يُلْغَى) fiillerinin naibi faillerini "şart" kelimesine irca ettiğimiz takdirde] Musannifin verdiği bu misal, şarttan başka birinin takdim edilişine ve şartın amel edişine misal olduğundan takdim meselesinde, metindeki zikir sırasına riayet edilmeden yapılmış bir tafsildir. Ama şartın ameli meselesinde bu sıraya riayet edilerek yapılmış tafsildir.

(وَإِنْ أَتَيْتَنِي وَاللهِ لَآتِيَنَّكَ) Musannif bu misalde, ilkinin tersine şart fiilini mazi sığasıyla getirmiştir. Sebebi, kasem araya girdiğinde kaseme itibar edilse, şartın mazi olmak mecburiyetine işaret etmektir. Tıpkı başa geçtiğinde mecbur oluşu gibi.

İlk mana göz önüne alındığında, Musannifin verdiği bu misal, şartın takdim edilişine ve kaseme itibarın cevazına misal olduğundan, her iki meselede de metindeki zikir sırasına riayet edilerek yapılmış bir tafsildir.

İkinci mana göz önüne alındığında, Musannifin verdiği bu misal, şartın takdim edilişine ve şartın ilgasının cevazına misal olduğundan, şartın takdimi meselesinde metindeki zikir sırasına riayet edilerek yapılmış bir tafsildir. Ama şartın ilgasının cevazı meselesinde bu tertibe riayetsizlik vardır. Görülüyor ki, ikinci mana göz önüne alındığında, her iki misalde takdim ile cevaz meselesi arasında[1017] ihtilaf vardır. (Biri metindeki sıraya uyarken diğeri uymaz[1018]) Diğer yandan birinci mana göz önüne alındığında, her iki misalde takdim ile cevaz meselesi arasında ittifak vardır. (İlk misalde ikisi de metindeki sıraya uymazlar. İkinci misalde ikisi de metindeki sıraya uyarlar[1019]) Bu nedenle Musannifin metindeki sözlerini birinci manaya hamletmek daha uygundur. Gerçi, misallerle yapılan tafsilin, metindeki ilk zikir sırasına uygun olmasını istemiş olsak, ikinci misali, birincisine takdim

1017 - Bakınız es-Seyalkoti.
1018 - es-Seyalkoti.
1019 - es-Seyalkoti. Öte yandan şerhdeki "iki itibar" sözünü İsamuddin ve Muhammed Emin "leff ve neşr" ile tefsir etmişlerdir.

etmemiz gerekecektir. Ama metinde zikredilen iki husus[1020] ayrı ayrı misalleri bakımından yapılmış tafsilatlarına takaddüm ettiklerinde, Musannif misalin, misal verilen hususa, mümkün mertebe bitişmesini istemiş ve ikinci misali, birinciye takdim etmemiştir. (Yani en son zikrettiğinin misalini ilkin vermekle aralarında ittisal sağlanmıştır[1021]) (وَتَقْدِيرُ الْقَسَمِ كَاللَّفْظِ) Yani onu telaffuz etmek hükmündedir. Veya şöyle bir mana verebiliriz. "Kelamın başındaki mukadder kasem, tıpkı telaffuz edilen gibidir. Dolayısıyla kendisinden sonra gelen şartın mazi fiil olması gerekir ve cevab kasemindir. (نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى لَئِنْ أُخْرِجُوا لاَيَخْرُجُونَ)[1022]. Yani (وَاللهِ لَئِنْ أُخْرِجُوا) takdirindedir. Şart mazi fiildir ve (لاَيَخْرُجُونَ) sözü kasemin cevabıdır. Eğer şartın cevabı olsaydı, nun harfini hazfetmek suretiyle cezmetmek daha uygun düşerdi. [Çünkü başında (لاَ) harfi bulunan cezanın cezmi daha çoktur.] Yani (لاَيَخْرُجُوا) demek istiyoruz.

Diğer bir misal: (وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ)[1023] Yani (وَاللهِ إِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إلخ) demektir. Şart mazi fiildir ve (إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ) sözü kasemin cevabıdır. Çünkü şartın cevabı olmuş olsaydı, "fa" harfinin getirilmesi gerekirdi. Zira ceza olan isim cümlesine fa'nın gelmesi vacibtir. (وَأَمَّا لِلتَّفْصِيلِ) Yani öz olarak zikrettiği şeyi mütekellimin tafsil etmesi içindir. Mesela: (جَاءَتْنِي إِخْوَتُكَ أَمَّا زَيْدٌ فَأَكْرَمْتُهُ وَأَمَّا عَمْرٌو فَأَهَنْتُهُ وَأَمَّا بِشْرٌ فَأَعْرَضْتُ عَنْهُ) deyişiniz gibi.

Veya öz olarak tasavvur ettiği şeyi tafsil etmek içindir ve bu şey muhatab tarafından, karineler yardımıyla bilinmektedir.

1020 - Yani şartın takdimiyle kasem araya girdiği zaman kaseme itibar edip etmemenin caiz olması ve şarttan başka bir şeyin takdimiyle kasem araya girdiği zaman kaseme itibar edip etmemenin caiz olması.

1021 - Şayet ilk hususu zikredip misalini verseydi ve daha sonra ikinci hususu zikredip ardından misalini verseydi, şarihin kasteddiği ittisal tam olurdu./es-Seyalkoti.

1022 - Haşr suresi ayet 12.

1023 - Enam suresi ayet 121.

Bazen kendinden önce bir özet olmaksızın, başlangıç için gelir. Kitab başlarındaki (Besmele, Hamdele ve Salvele'den sonra söylenen) (أَمَّا) lafzı gibi.

Mücmel bir şeyi tafsil etmek için gelirse tekrarı vacib olur. Ancak zikredilen kısım, zikredilmeyenin zıddı olduğu zaman, biri diğerine delalet ettiğinden, bazen sadece birinin zikriyle yetinilir. Mesela: (فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ) kavli gibi[1024]. Buradaki (أَمَّا) nın karşılığı zikredilmemiştir ama mukadderdir. Yani (وَأَمَّا الَّذِينَ لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ الْمُحْكَمَاتِ وَيَرُدُّونَ إِلَيْهَا الْمُتَشَابِهَاتِ) sözü mukadderdir.

(أَمَّا) Lafzının şart kelimesi sayılması, cevabına fa'nın gelişinin gerekmesinden ve birincisinin ikincisine sebeb teşkil etmesindendir. (وَالْتُزِمَ حَذْفُ فِعْلِهَا) Fiili, şart fiildir. (وَعُوِّضَ بَيْنَهَا) Yani (أَمَّا) kelimesi ile (وَبَيْنَ فَائِهَا) Cezanın başına gelen fa'nın arasına (جُزْءٌ مِمَّا فِي حَيِّزِهَا) Yani (karşılık olarak) "fa" harfinin peşindekilerden bir cüz veya (أَمَّا) harfinin peşindekilerden bir cüz (araya sokuşturulur.) "Fa" harfinin peşi demek aynı zamanda (أَمَّا) nın peşi demektir. İster bu cüz mübteda olsun (أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ) gibi, isterse fa'dan sonra gelen amilin bir mamulu olsun farketmez. Mesela (أَمَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) gibi. (مُطْلَقًا) Bahsedilen karşılık yapmak olayı, mutlaktır. Yani karşılık yapılan cüzün fa'ya takdimine (o olmadığı farzedildiğinde [1025]) ister cevaz verilmiş olsun, isterse olmasın farketmez.

[Başka bir deyişle, fa' dan sonra ister (إِنَّ) ve nefiy (مَا) sı gibi kelamın başına geçmesi vacib bir kelime gelsin, mesela (أَمَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَإِنَّكَ مُسَافِرٌ) gibi,

1024 - Al-i İmran suresi ayet 7.
1025 - Bakınız Abdulhakim es- Seyalkoti.

isterse böyle olmayan bir kelime gelsin birdir. Takdim edilir[1026].] Sibeveyh'in mezhebi budur. Sibeveyh (أَمَّـا) lafzına meziyet olmak üzere, takdimi mümkün olmayanların, o geldiğinde mutlak olarak takdimlerine cevaz vermiştir. (وَقِيـلَ) Söyleyen Müberreddir. (هُوَ) Yani (أَمَّا) ile fa'sının arasındaki lafız (مَعْمُـولُ الشَّـرْطِ الْمَحْـذُوفِ عَمَـلاً مُطْلَقًـا) Mahzuf şarta mamuliyeti mutlaktır. Yani takdimi caiz olup olmadığına bakılmaz. (مِثْلُ أَمَّا يَـوْمَ الْجُمُعَـةِ فَزَيْـدٌ مُنْطَلِـقٌ) İlk mezhebe (yani Sibeveyh'in mezhebine) göre bu misalin takdiri (مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ) "Her ne olursa olsun, Zeyd Cuma günü gider." şeklindedir. Şart fiili olan (يَكُنْ مِـنْ شَـيْءٍ) lafzı hazfedilmiş ve (أَمَّـا) kelimesi (مَهْمَـا) nın yerine getirilmiştir. Şart ve ceza harfleri peşpeşe gelmemesi için (يَـوْمَ الْجُمُعَـةِ) lafzı (أَمَّا) ile fa'sının arasına sokuşturulmuştur. Sonunda gördüğünüz gibi (أَمَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) halini almıştır.

İkinci mezhebe göre takdiri (مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) "Cuma günü her ne olursa olsun Zeyd gider." şeklindedir. Burada (يَـوْمَ الْجُمُعَـةِ) lafzı, şart fiilinin mamulu olmaktadır. Şart fiili hazfedilince misalimiz (أَمَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) halini almıştır.

Bu son mezhebi kabullenen bir kimse (أَمَّـا) lafzına, o geldiğinde takdimi caiz olmayanların takdim edilmelerini caiz kılmak meziyeti vermemektedirler. (وَقِيـلَ) Söyleyen Mazini'dir. (إِنْ كَـانَ) (أَمَّا) ile fa'sının arasına giren şey (جَائِزَ التَّقْدِيـمِ) "fa" harfi hiç nazar-ı itibara alınmadığında, zikredilen misalde olduğu gibi takdim caiz ise (فَمِنْ قَبِيلِ الْقِسْمِ الْأَوَّلِ) Buna

1026 - Bakınız eş-Şeyh Radi.

göre araya sıkıştırılan kelime, cezanın bir cüzü olup fa'ya takdim edilmiştir. (وَإِلَّا) Yani "fa" harfi hiç nazarı itibara alınmadığında takdim caiz değilse, başka bir deyişle "fa" harfinin mevcudiyetinden başka bir mani bulunuyorsa, demektedir. Mesela (أَمَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَإِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ) gibi. Şübhesiz ki (إِنَّ) den sonra gelen amil (إِنَّ) nin makablinde amel edemez. (فَمِنْ قَبِيلِ الْقِسْمِ الثَّانِي) Buna göre, araya sıkıştırılan kelime, mahzuf şart fiilinin mamuludur.

Bu görüşü savunanlar, "fa" harfinin ötesinde başka bir maninin olduğu durum ile, olmadığı durumu birbirinden ayırmışlardır. Böylece ikinci değil de birinci kısımda[1027] (أَمَّا) lafzının bu takdim edilmemek hükmünü[1028] kaldıracak meziyet taşıdığını kabullenmişlerdir.

Yukarda anlattıklarımız (أَمَّا) lafzından sonra mensub bir kelime geldiği takdirdedir. Ama merfu bir kelime gelirse, mesela (أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ) gibi, o zaman ilk mezhebe göre takdir (مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) şeklindedir. (أَمَّا) Kelimesi (مَهْمَا) kelimesinin yerine getirilmiştir. Şart fiili hazfedilmiştir. (زَيْدٌ) Lafzı, belirtilen nedenden ötürü (أَمَّا) ile fa'sının arasına sokuşturulmuştur. Böylelikle sözümüz (أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ) şeklini almış ve (زَيْدٌ) lafzı, daha önce olduğu gibi, mübtedalıkla merfu kalmıştır.

İkinci mezhebe göre (مَهْمَا يَكُنْ زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ) "Zeyd ne durumda olursa olsun[1029] gider." Yani (فَهُوَ مُنْطَلِقٌ) demektir. (أَمَّا) Kelimesi (مَهْمَا) nın yerine konmuştur. Şart fiili hazfedilmiştir. Böylelikle sözümüz (أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ) şeklini almıştır. (زَيْدٌ) Lafzı, mahzuf fiilin faili olmaktadır.

Diğer taraftan, ref durumunda (مَهْمَا يُذْكَرْ زَيْدٌ فَهُوَ مُنْطَلِقٌ) şeklindeki takdirine gelince - şart burada meçhul gaib fiil sıgasıyladır ve (زَيْدٌ) Lafzı

1027 - Yani takdime yalnızca fa harfinin engel teşkil ettiği kısımda.
1028 - Bu kısımda, bu hüküm fa 'nın mevcudiyetinden kaynaklanıyor.
1029 - Abdulhakim es-Seyalkoti.

onun naibi failidir. - ve nasb durumunda (مَهْمَا تَذْكُرْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَهُوَ مُنْطَلِقٌ) şeklindeki takdirine gelince - şart burada malum muhatab fiil sıgasıyladır ve (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) lafzı onun mefuludur - bu tür açıklamalar kapalıdırlar. (Yetersiz izahdırlar.) Ayrıca mesela, malum muhatab sıgasıyla (تَذْكُرْ) fiili takdir ederek, nasb ile (أَمَّا زَيْدًا فَمُنْطَلِقٌ) demenin caiz olduğu intibaını insana vermektedir. Yine mesela meçhul gaib sıgasıyla (يُذْكَرْ) fiili takdir ederek (يَوْمَ) lafzının refiyle (أَمَّا يَوْمُ الْجُمُعَةِ فَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) demenin caiz olduğu intibaını insana vermektedir. Oysa bunlar ittifakla caiz değildirler.

Musannif (أَمَّا) ile fa'sının arasına mensub bir lafız getirerek misal vermiştir. Zira çok kullanıldığından, merfunun misali açıktır, herkesin malumudur.

MENETMEK HARFİ

(حَرْفُ الرَّدْعِ كَلَّا) Sözlükte (الرَّدْعُ) kelimesi, alıkoymak ve menetmek manasındadır. Mesela birisine (فُلَانٌ يُبْغِضُكَ) dersiniz. O da sizi böyle düşünmekten alıkoyarak (كَلَّا) der. Yani "İş, sizin dediğiniz gibi değildir." manasındadır.

Bazen bir talebin ardından söylenir. Maksat, istekte bulunan kimsenin istediğini yerine getirmemektir. Mesela size (اِفْعَلْ كَذَا) diyen birine (كَلَّا) dersiniz. Yani "bu hususdaki isteğin yerine getirilmez" demiş sayılırsınız. (وَقَدْ جَاءَ) Yani (كَلَّا) lafzı (بِمَعْنَى حَقًّا) Kendisiyle kastedilen şey, cümlenin içeriğini doğrulamaktır. (Türkçede, "gerçekten", "sahiden", "doğrusu budur ki" gibi manalara gelir.) Allahu Teala'nın (كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى) sözü[1030] gibi.

1030 - Alak suresi ayet 6.

(كَلاَّ) Lafzı (حَقًّا) manasına geldiğinde " O bir isimdir. Harf olan (كَلاَّ) ya lafzen benzemesi ve manaları arasında bir münasebet bulunması nedeniyle mebni kılınmıştır..." demek mümkün olur.

Manaları arasında münasebet bulunur dedik. Çünkü muhatabınızın sözünü. o sözün zıddını doğruluyarak geri çevirmektesiniz. Fakat nahiveciler (حَقًّا) manasında iken de harf olduğuna hükmetmişlerdir. Zira anladıkları şey, bu tür (كَلاَّ) dan maksadın (إِنَّ) lafzında olduğu gibi, cümlenin içeriğini doğrulamasıdır. Bu da kendisini harflikten çıkartmamıştır.

TENİS TA´SI

(تَاءُ التَّأْنِيثِ السَّاكِنَةُ) Harekeli "ta" harfini kastedmemektedir. Çünkü o, yanlız isimlerde olur. (تَلْحَقُ الْفِعْلَ الْمَاضِيَ) İlk anda, müsnedün ileyh´in müennes olduğuna işaret etmek için fiile katılır. (لِتَأْنِيثِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ) İster fail olsun. isterse naibi fail olsun farketmez.

İsimdeki "ta" harfinin tersine olarak bu "ta" harfi sakin kılınmıştır. Çünkü isimde asıl olan murablıktır. Fiilde asıl olan mebniliktir. Bu ta´nın sakin yapılmasıyla, ilk bakışta sonuna katıldığı kelimenin mebniliğine dikkat çekilmiştir. Diğer yandan öteki ta´nın harekeli kılınmasıyla, peşine takıldığı kelimenin murablığına işaret edilmiştir. Zira bunlar, arkasına katıldıkları kelimenin son harfi gibidirler. (فَإِنْ كَانَ) Müsnedün ileyh (اسْمًا ظَاهِرًا غَيْرَ مُؤَنَّثٍ حَقِيقِيٍّ فَمُخَيَّرٌ) Musannifin (مُخَيَّرٌ) sözü, gizli bir mübtedanın haberidir. Yani (فَأَنْتَ مُخَيَّرٌ) demektir. "Tenis ta´sını katıp, katmamak hususunda serbestsiniz." manasına gelir.

Veya ibarede hazif ve isal vardır. Yani (فَهُوَ أَيْ إِلْحَاقُ تَاءِ التَّأْنِيثِ مُخَيَّرٌ فِيهِ) demektir[1031].

Bu konu daha önce geçmişti. Ancak orada müennesin bir hükmü olmak itibarıyla zikredilmişti. Burada ise tenis ta'sının bir hükmü olmak itibarıyla zikredilmektedir. (وَأَمَّا إِلْحَاقُ عَلَامَةِ التَّثْنِيَةِ وَالْجَمْعَيْنِ)[1032] Mesela (قَامَا الزَّيْدَانِ ، قَامُوا الزَّيْدُونَ ve قُمْنَ النِّسَاءُ) gibilerinde tesniye, cemi müzekker ve cemi müennes alametlerinin fiile katılışı (فَضَعِيفٌ) Çünkü, müsnedün ileyh'in tenis alametine duyduğu ihtiyacı onlar[1033] bu alametlere duymazlar. Zira müsnedün ileyhin müennesliği bazen manevi[1034] veya semai[1035] olur. Tesniyenin ve ceminin alametleri ise çoğunlukla apaşikar olurlar.

Zayıf olarak fiile katılsalar, artık zamir sayılmazlar. Çünkü hiç bir yarar sağlamaksızın "İzmar kabl ez - Zikr"[1036] lazım gelir. Bilakis ilk bakışta failin durumuna delalet etmek üzere getirilen harflerdir. Nitekim tenis ta'sı da böyledir.

Şerhinde Şeyh Radi: "Nahivcilerin izahı budur. Diğer taraftan, bahsedilen harflerin zamir kabul edilip, zahir isimlerin onlardan bedel kılınışına bir mani yoktur. Bu tür bedellerin faydası "bedeli kül minel kül" bahsinde geçmiştir. Veya fiil cümlesi burada tehir edilmiş mübtedanın haberi sayılabilir. Buna da bir engel yoktur. Haberin öne alınış nedeni, önemli olmasıdır." demiştir.

1031 - Tıpkı (مُسْتَقَرٌّ) kelimesinin aslı (مُسْتَقَرٌّ فِيهِ) ve (مُشْتَرَكٌ) kelimesinin aslı (مُشْتَرَكٌ فِيهِ) oluşu gibi.

1032 - Müsnedün ileyhin müennesliğine alamet olmak üzere tenis ta'sı fiile eklendiği halde, onun tesniyeliğine veya cemiliğine delalet eden alametlerin niçin gelmediğini açıklamaktadır.

1033 - Yani tesniye, cemi müzekker ve cemi müennes.

1034 - (حَائِضٌ) ve (طَالِقٌ) gibi.

1035 - (دَارٌ) gibi.

1036 - Bir şeyi zikretmeden ona raci zamir kullanmak.

TENVİN

(اَلتَّنْوِيـنُ) Tenvin kelimesi aslında (نَوَّنْتُـهُ) sözünün mastarıdır. Yani, ona bir nun ekledim demektir.
Kendisiyle kelimenin tenvinlendiği şeye, başka bir deyişle nun harfine, tenvin denişinin nedeni, bu harfin gelip geçiciliğine ve sonradan oluşuna işaret etmektir. Zira mastarlar sonradan oluş, yenileniş manasını beraberinde taşırlar. Bunun için Sibeveyh mastara "hades" adını vermiştir. Istılahta ise: (نُـونٌ سَـاكِنَةٌ) Yani hakikatte sakindir. Bu nedenle arizi hareke ona zarar vermez. Mesela (عَادًا ٱلْأُولَى)[1037] gibi.

Sakin nun sözü (لَمْ يَكُنْ , لَدُنْ , مِنْ) ve benzeri kelimelerin nun'una da şamil olunca, Musannif onları şu sözüyle dışarı çıkarmıştır: (تَتْبَـعُ حَرَكَـةَ ٱلْآخِـرِ) Yani kelimenin sonunun harekesine tabidir. Ama mesela (لَدُنْ , يَكُنْ , مِـنْ,) ve benzeri kelimelerdeki nunlar, bu kelimelerin sonudurlar. Yoksa sonlarının harekesinin tabisi değildirler.

Musannif son harfin harekesine tabi olur. (Yani harekenin peşinden gelir.) demiştir ve son harfe tabi olur dememiştir. Çünkü son harfe tabi olur denince, ilk akla gelen araya bir şey girmeksizin ona eklenmesidir. Oysa burada kelimenin son harfi ile tenvinin arasında hareke bulunmaktadır.

Şayet, "Kelimenin sonu harekedir. Ayrıca bir daha hareke demeğe gerek yoktur, derseniz, "Son (ahir) lafzından ilk anlaşılan son harfidir. (Yoksa onun harekesi değildir.)" derim.

Fiildeki terennüm tenvinini de içine alması için, Musannif (آخِـرَ ٱلاِسْـمِ) dememiştir. (لاَ لِتَأْكِيدِ الْفِعْلِ) Bu kayıtla tekid için gelen hafif nun[1038] dışarı çıkmıştır.

Tarif (يَـا رَجُـلُ انْطَلِـقْ) gibisiyle bozulmamaktadır. (Her ne kadar buradaki nun, kelimenin sonunun harekesini takib ediyorsa da) bizim,

1037 - Necm suresi ayet 50.
1038 - (ٱنْصُرَنْ) gibi.

"sonun harekesine tabi olmak" sözünden maksadımız, tenvin ile hareke arasındaki bağlılığın, arız ile maruz[1039] arasındaki bağlılık gibi olmasıdır. Halbuki (انْطَلِقْ) kelimesinin nunu ile (رَجُل) kelimesindeki lam harfinin harekesi arasında bu manada bir bağlılık yoktur. (وَهُوَ) Yani tenvin (لِلتَّمَكُّنِ) Kelimesinin temekkünlük'te (yani murablıkta) en son hadde ulaştığını gösterir. Başka bir deyişle ismin, gayrı munsariflikte muteber olan iki illet taşımadığını ve bu nedenle fiile benzerliğinin bulunmadığını gösterir. Şu halde, gayrı munsarif kelimelerde bu mana tasavvur edilmez. (وَالتَّنْكِيرِ) Bu çeşit tenvin marife ile nekranın arasını ayırır. Sonuna katıldığı kelimenin muayyen olmadığına delalet eder. Mesela (صَهٍ) gibi. Yani (اُسْكُتْ سُكُوتًا مَا فِي وَقْتٍ مَا) demektir. Ama tenvinsiz (صَهْ) sözünün manası (اُسْكُتِ السُّكُوتَ الْآنَ)[1040] demektir.

Şayet (أَحْمَد) ve (إِبْرَاهِيم) gibi isimlere tenvin gelirse, bu tenvin tenkir için değildir. Bilakis temekkün içindir.

Şarih Radi: "Bir tenvinin hem tenkir, hem temekkün için gelişine engel bulunduğunu sanmıyorum. O nedenle (رَجُلٌ) kelimesindeki tenvinin aynı zamanda tenkir ifade ettiği görüşündeyim. Şayet onu alem yaparsanız, bu durumda sırf temekkün için olur." demiştir. (وَ الْعِوَض) Bu çeşit tenvin, muzafun ileyh'den karşılık olarak isme katılır. Çünkü her ikisi de kelimenin sonunu takib ederler. Mesela (يَوْمَئِذٍ) gibi. (يَوْمَ إِذْ كَانَ كَذَا) demektir. Burada (يَوْمَ) lafzı (إِذْ) lafzına muzaftır ve (إِذْ) lafzı daha önce bir cümleye muzaf bulunmaktadır. Hafiflik sağlamak amacıyla cümle hazfedilince, kelimenin eksik kalmaması için karşılık olarak ona tenvin verilmiştir. Yine (حِينَئِذٍ ، سَاعَتَئِذٍ ، عَامَئِذٍ) ve Allahu Teala'nın (وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ) sözünde bu

1039 - Arız: Varoluşu kendisini taşıyan maruzla hissedilebilendir. Bu anlamda tenvini, kelimenin son harfinin harekesi taşımalıdır. Başka bir kelime taşımamalıdır.

1040 - (اُسْكُتْ سُكُوتًا مُتَّصِلاً بِالْآنَ) manasındadır./İsamuddin.

görülür. Yani (فَرَّقَ بَعْضَهُمْ) demektir. Ayrıca (مَرَرْتُ بِكُلٍّ قَائِمًا) denebilir. (بِكُلِّ وَاحِدٍ) manasındadır. Misalleri çoğaltabiliriz. (وَالْمُقَابَلَةِ) Cemi müzekker salim'in nun'una karşılık olsun diye getirilen tenvindir. Mesela (مُسْلِمَاتٌ) gibi. Çünkü kelimedeki elif ile ta harfleri cemilik alametidir. Tıpkı cemi müzekker salimde vav harfinin cemilik alameti oluşu gibi. Fakat ondaki nun harfine karşılık olacak bir şey taşımamaktadır, bu nedenle nun harfine karşılık olmak üzere sonuna tenvin ziyade edilmiştir.

Bazıları bu tenvinin temekkün için olduğunu sanmıştır. Oysa böyle düşünmek hatalıdır. Zira bir kadın (مُسْلِمَاتٌ) adını alsa, tenvin yine gelmektedir. Şayet temekkün için olsaydı, alemiyet ve tenis illetlerinden ötürü bu tenvin ortadan kalkardı.

Diğer taraftan tenkir tenvini olmadığı da açıktır. Çünkü (عَرَفَاتٍ) gibi alemlerde de bulunmaktadır.

Mana müsade etmediği için ivaz tenvini değildir.

Mısra ve beyit sonlarında olmadığı için terennüm tenvini olamaz. Dolayısıyla mukabele için geldiği ortaya çıkmaktadır. Zira mukabele manası, kendine tenvinin hamli uygun bir manadır. (وَالتَّرَنُّمِ) Mısraların ve beyitlerin sonuna, şiirin okunuşunu güzelleştirmek için katılan tenvindir. Çünkü tenvin, kendisiyle genizdeki sesin yankılanışı (uzatılışı) kolay olan bir harftir. Bu yankılanış ise, şarkının (musikinin) güzelliğine yol açar.

Her ne kadar mısra ve beyitlerin arasındaki kelime ve harflere getirilişi mümkünse de, nitekim besteciler bunu yapmaktadırlar, nahivciler bu tür tenvinin sona gelişine itibar etmişlerdir. Zira mısra ve beyitlerin arasına girmekle nazmın akıcılığı bozulabileceğinden ve ayrıca mana yanlış anlaşılabileceğinden ötürü, onunla terennümün yeri ancak sonlarıdır.

Bu tenvin ya mutlak kafiye'ye gelir. Mutlak kafiyede revi harfi[1041] harekeli olup, harekesi "elif", "vav" veya "ya" harfiyle işba[1042] edilmiştir.

1041 - Revi: Kafiyenin son asli harfi olan veya son asli harfi yerinde bulunan harfdir. Muallim Naci.

1042 - İşba: Arab nazmında vezin veya kafiye zaruretinden dolayı kelimeye bir harf katmak. Ferit Develioğlu.

Bahsettiğimiz harflere "itlak harfleri" denmektedir. Çünkü uzayışları nedeniyle ses itlak olunmaktadır. (Yani serbest bırakılmaktadır.)

Tenvinin bu tür kafiye'ye, itlak harfiyle değiştirilmek suretiyle gelir. Mesela: (أَقِلِّي اللَّوْمَ عَاذِلَ وَالْعِتَابَنْ وَقُولِي إِنْ أَصَبْتُ لَقَدْ أَصَابَنْ) "Ey Azile[1043]! Beni çok kınayıp yerme. Eğer isabetli bir iş yaptıysam, "Doğrusu isabet etti," de (ve kibirlenerek, inatlaşma)" gibi.

Beyitteki revi harfi, ba'dır. Fethası işba edilmekle, elif hasıl olmuştur. Terennüm edilirken elif yerine bu tenvin getirilmiştir.

Veyahud mukayyed kafiye'ye gelir. Mukayyed kafiyede revi harfi sakindir. Sahih veya illetli oluşu bir şey değiştirmez. Sakin olan revi harflerine mukayyed denişi, sesin onlarla kayıtlanmasından ve uzayışının imkansız oluşundandır. Zira burada, işba edilmekle itlak harfinin hasıl olacağı ve böylece ses uzatmanın gerçekleşeceği bir hareke yoktur. Mesela: (وَ قَاتِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِي الْمُخْتَرَقَنْ مُشْتَبِهِ الْأَعْلَامِ لَمَّاعِ الْخَفَقَنْ) "Ucu bucağı karanlık, yolu ıssız, işaretleri belirsiz, serabı parıldayan nice (çöllerden geçtim.)" gibi.

Beytteki kafiyenin revi harfi sakin kaftır. Kendisiyle ses uzatmak mümkün olmadığından terennüm esnasında fethayla veya kesrayla harekelenmiş, sonra tenvin ilave edilerek (الْمُخْتَرِقَنْ) ve (الْخَفَقَنْ) denmiştir.

Tenvinin bu kısmına (yani mukayyed kafiyeye gelenine) "ğali" denmektedir. "Ğali" kelimesi "ğuluv" mastarından alınmıştır. Bu mastar haddi aşmak manasına gelir. Beyit, bahsettiğimiz tenvinin katılışıyla vezin bakımından haddi aşmaktadır. Bu yüzden "takti" yapılırken ("vezni parçalarına göre ayırıp, aralıklı okurken, mesela (وَقَاتِمِلْ) (Mefailün) (أَعْمَاقِ خَا) (Müstefilün) (وِي الْمُخْتَرَقْ) (Müstefilün) gibi) hesaba katılmaz.

İlk kısmın (yani mutlak kafiye'ye gelen tenvinin) özel bir yeri yoktur.

Terennüm tenvini, bir mana karşısına konmamıştır. Bilakis melodi için getirilmiştir. Başka bir deyişle terennüm etmek manasında değildir. Tıpkı, alfabe harflerinin, herhangi bir mana karşısında değil, bilakis terkib amacıyla yazdilişleri gibi. O bakımından, kendisinde vaz işine itibar edilen kelimenin bir kısmı sayılmasında müsamaha vardır, titizlik yoktur.

1043 - "Kınayan kimse" manasındadır. İsm-i failin müennesdir.

Diğer tenvinlere gelince onların bazısında da vazın varlığı şüphelidir. (وَيُحْذَفُ) Yani tenvin vacib olarak hazfedilir. (مِنَ الْعَلَمِ) Şu haldeyken (مَوْصُوفًا بِابْنٍ) Yine (اِبْن) kelimesi de şu durumdayken (مُضَافًا إِلَى عَلَمٍ آخَرَ) Mesela (زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو) gibi. Bunun sebebi (اِبْنٌ) kelimesinin iki alem arasında çok kullanılışıdır. Kasdeddiğimiz alemlerden biri; onunla sıfatlanmış ve diğeri de ona muzafun ileyh olmuştur. Böylece mevsufundan tenvinin hazfiyle, lafzan hafiflik sağlanmış ve elifin gelmeyişiyle yazıda kolaylık elde edilmiştir.

Arabların (هَذَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ) sözündeki [(فُلَانٌ) lafzı, alem olmadığı halde (اِبْن) lafzıyla sıfatlandığında] tenvinden tecrid edilmektedir. Çünkü (فُلَانٌ) lafzı alemden kinayedir.

Bu kuraldan anlaşıldığına göre (اِبْن) kelimesi aleme sıfat olmazsa, mesela (جَاءَنِي رَجُلٌ ابْنُ زَيْدٍ) gibi. Veya başkasına muzaf olursa, mesela (جَاءَنِي زَيْدٌ ابْنُ عَالِمٍ) gibi, bu durumda yazıdan elif harfi ve lafızdan tenvin düşürülmez. Çünkü (ابن) lafzının böyle kullanılışı azdır.

Musannifin (مَوْصُوفًا) sözünden anlaşılan şey (اِبْنٌ) kelimesi sıfat olmadığında hazfin yapılmayışıdır. Mesela (زَيْدٌ ابْنُ عَمْرٍو) gibi. Burada (ابْنُ عَمْرٍو) lafzı (زَيْدٌ) lafzının haberidir.

(اِبْنَةٌ) Kelimesinin hükmü, yukarda bahsedilen hususların hepsinde (اِبْنٌ) kelimesinin hükmü gibidir. Ancak hemzenin hazfi konusu müstesnadır. Zira onun hemzesi nerede olursa olsun hazfedilmez. Sebebi (هَذِهِ هِنْدُ ابْنَةُ عَاصِمٍ) gibisinde (بِنْتٌ) kelimesine karışmamasıdır[1044].

1044 - (اِبْنَةٌ) kelimesinin (اِبْنَتٌ) şeklinde yazılışı caizdir./es - Seyalkoti.

TEKİD NUNU

(نُونُ التَّأْكِيدِ) Tekid nunu iki kısımdır. (خَفِيفَةٌ سَاكِنَةٌ) Çünkü mebnidir ve mebnilikte asıl olan sakin bulunmaktır. (وَمُشَدَّدَةٌ مَفْتُوحَةٌ) (Fetha ile harekelenmiştir.) Çünkü (şedde yüzünden telaffuzu) ağırdır. Fetha hafiftir. (Onun ağırlığını dengeler.) (مَعَ غَيْرِ الْأَلِفِ) Yani tesniye elifi ile beraber olmadığı zaman meftuhtur. Mesela (اِضْرِبَانَّ) gibi. Yine cemi elifi, yani şeddeli tekid nunu ile cemi müennes nunu arasına fasıla olarak giren elifle beraber olmadığı zaman meftuhtur. Mesela (اِضْرِبْنَانَّ) gibi. Şeddeli tekid nunu bunlarla beraberken kesralanır. Çünkü buralarda tesniye nununa benzemektedir. (يَخْتَصُّ) Yani tekid nunu (بِالْفِعْلِ الْمُسْتَقْبَلِ الْكَائِنِ فِي ضِمْنِ الْأَمْرِ) Mesela şeddesiz olarak (اِضْرِبَنْ) ve şeddeli olarak (اِضْرِبَنَّ) gibi. (وَالنَّهْيِ) Mesela (لَاتَضْرِبَنَّ) gibi. (وَالِاسْتِفْهَامِ) Mesela (هَلْ تَضْرِبَنَّ) gibi. (وَالتَّمَنِّي) Mesela (لَيْتَكَ تَضْرِبَنَّ) gibi. (وَالْعَرْضِ) Mesela (أَمَاتَنْزِلَنَّ بِنَا فَتُصِيبَ خَيْرًا) gibi. (وَالْقَسَمِ) Mesela (وَاللهِ لَأَفْعَلَنَّ) gibi. Bu misallerin hepsinde nun harfi, hem şeddeli hem sakin olarak gelebilir.

Yalnızca talebe delalet eden yukardaki şekillerde kullanılışı ve mazi ile hal'de kullanılmayışının nedeni sırf taleb edilen bir şeyi tekid etmesindendir[1045]. (وَقَلَّتْ) Yani tekid nunu'nun gelişi (فِي النَّفْيِ) Yani (مَايَقُومَنَّ زَيْدٌ) gibisi çok az söylenir. Çünkü nefiy'de taleb manası yoktur. Az olarak caiz oluşu, nehye benzetilmesindendir. (وَلَزِمَتْ) Yani tekid nunu gerekir. (فِي مُثْبَتِ الْقَسَمِ) Yani kasemin müsbet olan cevabında, demektir.

1045 - (إِنَّ زَيْدًا سَيَقُومُ) gibisi itiraz olarak gelmemesi için, malum sıgasıyla okuyunuz. /es Seyalkoti.

Zira kasem tekid yeridir. Araplar, fiil[1046] müsait olduktan sonra, ona bitişen nunla tekid etmeden, ondan ayrı bir şeyle, yani kasemle tekidi çirkin görmüşlerdir.

Musannifin (لَزِمَتْ) sözünden anlaşılan odur ki: Kasemin müsbet cevabının dışındakilerde tekid nunu'nun gelişi vacib değil, caizdir. (وَكَثُرَتْ) Yani tekid nunu'nun gelişi (فِي مِثْلِ إِمَّا تَفْعَلَنَّ) Yani şart harfinin (مَا) lafzıyla tekid edildiği yerlerde demektedir. Harf tekid edilince, fiili de tekid etmek istemişlerdir. Ta ki, diğerinde kastedilen tekid işi onda bozulmuş olmasın. (وَمَا قَبْلَهَا) Yani ister şeddeli, ister sakin olsun, tekid nunu'nun makabli (مَعَ ضَمِيرِ الْمُذَكَّرِينَ) Bu zamir vavdır. (مَضْمُومٌ) Hazfedilen vav'a delalet etmesi için zammelenmiştir.

Vav'ın hazfediliş nedenini açıklayalım: Eğer iki sakinin yanyana gelişi caiz olması için, bunların aynı kelimede bulunmaları şart koşulmuşsa, burada böyle olmadığı için hazfedilmiştir. Çünkü şeddeli tekid nunu ayrı bir kelimedir. Yok, eğer bu şart koşulmamışsa, şeddeli nundan önce ve zammeden sonra ağır kaçtığı için hazfedilmiştir. (وَمَعَ ضَمِيرِ الْمُخَاطَبَةِ) Bu zamir ya'dır. (مَكْسُورٌ) İki sakinin yanyana gelişi veya kesradan sonra ve şeddeli nundan önce gelişinin ağır kaçması yüzünden hazfedilen ya'ya delalet etmek için kesralanır. (وَمَا قَبْلَهَا فِيمَا عَدَا ذَلِكَ) Zikredilen cemi müzekker ve muhataba zamirlerinin haricindekilerde, demektedir. Bunlar ister gaib, ister muhatab olsun müzekker zamir ile gaibe müennes zamirdir. (مَفْتُوحٌ) hafiflik olsun arzusuyla fethalanmıştır.

Açıktır ki, "zikredilenlerin haricindekiler" ifadesi, tesniyeleri ve cemi müennesi de içerisine almaktadır. Oysa onların hükmü, zikredilenlerin hükmünden farklıdır. Bu nedenle Musannifin şu sözü: (وَتَقُولُ فِي التَّثْنِيَةِ وَجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ اِضْرِبَانَّ وَاضْرِبْنَانَّ) onları istisna mesabesindedir. Böylece müfrede benzememesi için tesniyede elif bırakarak (اِضْرِبَانِّ) dersiniz.

1046 - Yani cevabı olan fiil.

Diğer taraftan peşpeşe üç tane nun harfi gelmemesi için, şeddeli tekid nununda önce ve cemi müennes nun'undan sonra elif ziyade edilerek (اِضْرِبْنَانِّ) dersiniz. (لَاتَدْخُلُهُمَا) Yani tesniyelere ve cemi müennese (النُّونُ الْخَفِيفَةُ) caiz olan yerin dışında[1047] yanyana iki sakinin gelmesi icab edeceğinden caiz değildir. (خِلَافًا لِيُونُسَ) caiz olan yerinin dışında, iki sakinin yanyana gelişine cevaz vermektedir. Vakıf halinde olduğu gibi bunu hoş karşılamaktadır. Halbuki nahivcilerin çoğu razı değildirler. (وَهُمَا) Yani şeddeli ve sakin nunlar (فِي غَيْرِهِمَا) Yani tesniye ve cemi müennesin dışında (مَعَ الضَّمِيرِ الْبَارِزِ) Muhataba ya'sı ile cemi müzekker vavını kastedmektedir. (كَالْمُنْفَصِلَةِ) Zikredilen nunlar ayrı bir kelime gibidirler. Yani diğer bir kelime ile yanyana iken fiilin sonuna nasıl muamele yapılıyorsa, aynısı bu nunlarla beraberken de yapılır. Başka bir deyişle cemi vavı hazfedilir veya (makabli meftuh olduğunda) zamme ile harekelenir. Diğer taraftan muhataba ya'sı hazfedilir veya (makabli meftuh olduğunda) kesra ile harekelenir.

Musannif bu sözüyle, sonu illetli olan fiillere nunlar getirildiği zaman durumlarının nasıl olacağını açıklamak istemektedir.

Kısacası, tesniye ve cemi müennes zamirleriyle beraberken nunların hükmü daha önce zikredilmiştir. (Şeddeli olan nun, tesniyeye geldiğinde elif baki kalır. Cemi müennese geldiğinde, peşpeşe üç nun'un gelişini önlemek için bir elif fasıla yapılır. Şeddesiz nun ise bunlara gelmez.)

Bunların haricindeki zamirlerle beraberken nunların hükmünü incelersek, iki kısım altında toplandıklarını görürüz.

Birincisinde bariz zamirle beraberdirler. Bariz zamir ya cemi müzekker zamiridir, mesela (اِرْمُوا اُغْزُوا) ve (اِخْشَوْا) gibi. Veya müfred müennes zamiridir, mesela (اِرْمِي اُغْزِي) ve (اِخْشَيْ) gibi.

İkincisinde müstetir zamirle beraberdirler. Müstetir zamir, müfred müzekker zamiridir, mesela (اِرْمِ اُغْزُ) ve (اِخْشَ) gibi.

1047 - (فإن التقاء الساكنين إنما يجوز إذا كان الأول حرف مدّ والثّاني مدغما نحو دابّة)

Bariz zamirin yanındaki tekid nunu, ayrı bir kelime gibi olduğundan, vav harfini hazfederek mesela (اُغْزُنَّ وَارْمُنَّ يَا قَوْمُ) dersiniz. Tıpkı ayrı bir kelimenin yanındayken hazfedişiniz gibi. Mesela (اُغْزُوا الْكُفَّارَ وَارْمُوا الْغَرَضَ) dersiniz. (Yazıda gösterilir. Fakat lafızdan düşürülür.)

Aynı şekilde ya'yı hazfederek mesela (اُغْزِنَّ وَارْمِنَّ يَاامْرَأَةُ) dersiniz. Tıpkı (اُغْزِى الْجَيْشَ وَارْمِى الْغَرَضَ) derken hazfedişiniz gibi.

Diğer taraftan makabli meftuh olan vavı zammelersiniz. Mesela (اِخْشَوُنَّ) dersiniz. Tıpkı ayrı bir kelimenin yanındayken zammelemeniz gibi. Mesela (اِخْشَوُا الرَّجُلَ) dersiniz.

Aynı şekilde makabli meftuh olan ya'yı kesralarsınız. Mesela (اِخْشَينَّ) dersiniz. Tıpkı ayrı bir kelimenin yanındayken kesralayışınız gibi. Mesela (اِخْشَى الرَّجُلَ) dersiniz. (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ) Yani bariz zamir bulunmazsa, diğer bir deyişle müfred müzekker zamir varsa, mesela (اُغْزُ اِرْمِ) ve (اِخْشَ) gibi. (فَكَالْمُتَّصِلَةِ) Yani tekid nunu muttasıl bir kelime gibidir. Muttasıl kelime sözüyle burada tesniye elifini kastedmektedir. Mesela (اُغْزُوَنَّ اِرْمِيَنَّ) ve (اِخْشَيَنَّ) dersiniz. Tıpkı (tesniyede fiilin lamı iade edilişi ve fetha ile harekelenerek) (اُغْزُوَا اِرْمِيَا) ve (اِخْشَيَا) denişi gibi. (وَمِنْ ثَمَّةْ) Yani tekid nunu, bariz zamirle beraberken munfasıl kelime gibi oluşu ve bariz zamirden başkasıyla beraberken muttasıl kelime gibi oluşu nedeniyle (قِيلَ هَلْ تَرَيَنَّ) Yani (هَلْ تَرَى) sözüne tekid nunu getirdiğinizde böyle söylersiniz. Tıpkı tesniyede (هَلْ تَرَيَانِ) deyişiniz gibi. Bu misal bariz olmayan zamire bir misaldir. Fiilin lamı fetha ile harekelenmiştir. Nitekim muttasıl kelimeyle (yani tesniye elifi ile) iken de fethalanır. (وَهَلْ تَرَوُنَّ) yani (هَلْ تَرَوْنَ) sözüne tekid nunu getirdiğinizde böyle dersiniz. Cemi nunu düşer, tekid nunu eklenir ve zamir olan vav, zamme ile harekelenir. Tıpkı (لَمْ تَرَوُا الْقَوْمَ) sözünüzde

zamme ile harekelenişi gibi. Bu misal, bariz zamir içeren fiile misaldir. Tekid nunu sebebiyle vav, zamme ile harekelenmiştir. (وَهَلْ تَرَيِنَّ) Yani (هَلْ تَرَيْنَ) sözünüze tekid nunu getirirseniz böyle dersiniz. Müennes nunu düşer. Ya'yı bırakırsınız ama kesra ile harekelersiniz. Tıpkı (لَمْ تَرَى الْقَوْمَ) sözünüzde kesra ile harekelemeniz gibi. Bu misal bariz zamir içeren fiile misaldir. Tekid nunu sebebiyle ya, kesra ile harekelenmiştir. (وَاغْزُوَنَّ) Musannifin (هَلْ تَرَيْنَّ) sözüne matuftur. Yoksa (sadece) (تَرَيَنَّ) sözüne matuf değildir. (Çünkü emri hazırın başına soru edatı gelmez.) Yani (وَمِنْ ثَمَّةَ قِيلَ اُغْزُوَنَّ) takdirindedir. Fiilin lamı iade edilir. Tıpkı (اُغْزُوَا) sözünde, tesniye elifi ile beraberken iade edilişi gibi. (وَاغْزُنَّ) (اُغْزُوا) sözüne tekid nunu getirirseniz böyle dersiniz. Makablinde zamme bulunan vav hazfedilir. Tıpkı (اُغْزُوا الْقَوْمَ) deyişiniz gibi. (وَاغْزِنَّ) (اُغْزِى) sözüne tekid nunu getirirseniz, böyle dersiniz. Makablinde kesra bulunan ya zamiri hazfedilir. Tıpkı (اُغْزِى الْقَوْمَ) deyişiniz gibi.

Bu misaller sarf kitablarındaki sıraya göre verilmiştir. Bazısı, bariz zamirle beraberliği sebebiyle, munfasıl kelime gibidir. Bazısı da bariz zamirden başkasıyla beraberliği sebebiyle muttasıl kelime gibidir. Daha önce buna işaret etmiş bulunmaktayız. (وَالنُّونُ الْمُخَفَّفَةُ تُحْذَفُ لِلسَّاكِنِ) Yani kendinden sonra gelen sakin bir harfle karşılaşması nedeniyle hazfedilir. Bazı nüshalarda (لِلسَّاكِنَيْنِ) şeklindedir. Yani (لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ) takdirindedir. Şairin: (لَاتُهِينَ الْفَقِيرَ عَلَّكَ أَنْ , تَرْكَعَ يَوْمًا وَالدَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ) "Fakiri yoksulluğundan ötürü hor görme. Bakarsın bir gün sen düşkün olursun. Zaman onu yükseltir. (Zengin kılar.)" gibi.

Aslı (لَاتُهِينَنْ) şeklindedir. Tekid nunu, kendinden sonra gelen sakin lam harfiyle karşılaşması nedeniyle düşmüştür ve ona delalet etmesi için, makablinin fethasına dokunulmamıştır. Eğer böyle olmasaydı (لَاتُهِنِ الْفَقِيرَ)

denmesi gerekecekti. Hafifletilmiş tekid nunu'nu (kendinden sonra gelen sakin bir harfle karşılaştığında) tenvini harekeledikleri gibi, harekelememişlerdir. nedeni ikisinin arasını ayırdetmektir.

Tersi olmamıştır. (Yani tekid nunu'nu harekeleyip, tenvini hazfetmek yoluna gidilmemiştir.) Çünkü fiile gelen bir şeyin mertebesini, isme gelen şeyden daha aşağı tutmak istemişlerdir. Zira isim asıldır. fiil ise ferdir.

Yine hafifletilen nun harfi şu durumdayken hazfedilir. (فِي الْوَقْفِ) Yani bahsedilen nun'un katıldığı kelime üzerinde vakıf yapıldığında, hafiflik olsun diyerek, nun hazfedilir. Nitekim tenvin de bunun için hazfedilmektedir. Yalnız nun'un makablinde zamme veya kesra bulunmalıdır. (فَيُرَدُّ مَاحُذِفَ) Hafifletilen nun'un gelmesi nedeniyle hazfedilmiş olan harf, (onun ortadan kalkışıyla tekrar geri gelir.) Mesela (اُغْزُوا) ve (اُغْزِى) lafızlarına hafif olan nun geldiğinde (اُغْزُنْ) ve (اُغْزِنْ) dersiniz. Vav'ı ve ya'yı hazfedersiniz. Sonra bu kelimeler üzerinde vakıf yaptığınızda, hazfedilen harflerin iadesi vacib olur ve (اُغْزُوا) ve (اُغْزِى) dersiniz.

Ama tenvin böyle değildir. Kendisinin gelişiyle hazfedilen harf, (onun ortadan kalkışıyla) tekrar geri gelmez. [Mesela (غَازٍ) ve (رَامٍ) lafızları vakıf esnasında (غَازِى) ve (رَامِى) olmazlar.] Çünkü tenvin, vasıl halindeyken kelimeye lazımdır. (Daha genel ifadeyle, bir mani bulunmadıktan sonra[1048] kelimeye muhakkak gelir. Hazf arız olan yerlerde, sanki hazfedilmemiş gibidir[1049].) Hafifletilen nun lafzı kelimeye lazım değildir. (İstenirse getirilir, istenmezse getirilmez.) Bu nedenle eserini bırakmakla (yani her ne kadar lafzan hazfedilse de, hükmünün baki kalışıyla[1050]) , kelimeye lazım olan tenvin, ona lazım olmayan tekid nun'undan üstün tutulmuştur. (وَالْمُخَفَّفَةُ الْمَفْتُوحَةُ مَاقَبْلَهَا تُقْلَبُ أَلِفًا) (Musannif

1048 - Gayr-ı munsarif veya lamı tarifli olmak gibi.
1049 - Şeyh Radi.
1050 - İbni Hacib'in kendi şerhi.

vakıf halini kastedmektedir.) Mesela (اِضْرِبَنْ) sözünde (اِضْرِبَا) dersiniz. Tenvine benzetilişi nedeniyle böyle yapılmaktadır. Nitekim tenvin vakıf halinde , makabli meftuh olursa elife kalbedilir. Meksur veya mazmum olursa hazfedilir. Mesela (أَصَبْتُ خَيْرًا , أَصَابَنِي خَيْرٌ) ve (اِخْتِمْ لِي بِخَيْرٍ) gibi.

Allahım! İşlerimizin sonunu hayır kıl. İşlediğimiz kötülüklerin neticesi olarak bizi zarara uğratma. İster şeddeli isterse sakin olsun, noksanlarımızın nunu'nu pişmanlık durağında, dosdoğru yol üzere yapılan kulluğunun adabının elifine kalbet. Şefaat kelimesi (amel defterlerinde kulların) hesablarına geçirilen sapkınlıkları silmeye kafi gelen ve cehalet hastalıklarının kötü zararına şifa veren Peygamberimize (S.A.V.), ailesine, ashabına ve onları izleyen sevenler topluluğuna rahmet et. Amin!

Siyahından beyazına kadar, bu şerhi aktarma işini yürütmek zahmetinden, Ahmed oğlu, Allahın fakir kulu Abdurrahman el-Cami, kurtulup rahatlamıştır. Yüce Allah kendisini kulluk vazifesinde, karşılık ve rızasından başka amaç peşine düşmekten yüzçevirmeye muvaffak etsin! Amin.

Peygamberimizin - En güzel selamlar ona olsun - hicretinden sonra gelen, sekizyüz doksan yedi senesi, aylar zincirinden Ramazan ayının onbirinci günü, cumartesi sabahı bitmiştir.

İÇİNDEKİLER

Kelime 2
Kelam 10
İsim 13
İsmin Özellikleri 17
Murab 20
İrabın Çeşitleri 25
Amil 26
Gayri Munsarıf 34
Adil 39
Vasıf 44
Tenis 46
Marife 48
Ueme 48
Cemi 50
Terkib 55
Elif Ve Nun 57
Fiil Vezni 58
Merfular 67
Fail 68
İzmar Kabil ez-zikir 70
Tenazu 75
Naib-i fail 82
Mübteda ve Haber 84
Haber 87
Mübteda ve Haberin Hazfi 97
إِنَّ ve Kardeşlerinin Haberi 102
Cinsden Hükmü Nefyeden لَا nın Haberi 104
لَيْسَ ye Benzetilen مَا ve لَا nın İsmi 105
Mensubat 107
Mutlak Meful 107
Mefulu bih 116
Münada 118

Münadanın Terhimi 132
Tefsir Şartıyla Amilin Gizlenmesi 141
Tahzir 151
Mefulu fih 153
Mefulu leh 157
Mefulu meah 161
Hal 164
Temyiz 179
Müstesna 193
كَانَ ve Kardeşlerinin Haberi 209
إِنَّ ve Kardeşlerinin İsmi 212
Cinsden Hükmü Nefyeden لَا nın Mensubu 212
لَا nın Mebni İsminin Sıfatı 221
لَيْسَ ye Benzeyen مَا ve لَا nın Haberi 226
Mecrurat 227
Manevi İzafet 230
Lafzi İzafet 230
Tabiler 250
Sıfat 253
Zamire Sıfat Getirilmez 258
Matuf 261
Tekid 271
Bedel 277
Atf-ı beyan 281
Mebni 283
Zamir 286
Muttasıl Zamir Özürlenmeden Munfasıl Zamir Getirilmez 291
Vikaye Nunu 296
Şan ve Kıssa Zamiri 299

İşaret İsimleri 302
Mevsul 306
الَّذِى ile Haber Vermek 310

İsim Olan مَا Lafzı 313

Mürekkebler 321
Kinayeler 325
Zarflar 335
Marife ve Nekra 347
Alem 351
Sayı İsimleri 353
Müzekker ve Müennes 366
Tesniye 371
Maksur ve Memdud İsim 374
Cemi İsim 378
Salim Cemiler ve Kırık Cemiler 381
Mastar 388
İsm-i fail 392
İsm-i meful 399
Sıfat-ı müşebbehe 400
İsm-i tafdil 409
Fiil 427
Mazi Fiil 430
Muzari Fiil 431
Muzariyi Nasbedenler 436
Muzariyi Cezmedenler 448
Şart ve Ceza 451
Emir 456
Meçhul Fiil 458
İşmam 460
Müteaddi ve Gayri Müteaddi 462
Efal-i Kulub 464
Nakıs Fiiller 470
Mukarabe Fiilleri 480
Taaccüb Fiili 486
Övgü ve Yergi Fiilleri 490
Harfler 495

Fiillere Benzetilen Harfler 507
Atıf Harfleri 523
Tenbih ve Nida Harfleri 531
İcab Harfleri 531
Zaid Harfler 535
Tefsir Harfleri 537
Mastar Harfleri 538
Teşvik Harfleri 540
Beklenti ve yaklaştırma Harfi 540
Soru Harfleri 541
Şart Harfleri 543
Menetmek Harfi 553
Tenis Ta'sı 554
Tenvin 556
Tekid Nunu 561

NUREDDİN ABDURRAHMAN EL-CAMİ

22Şaban 817 Hicri de (1414 Miladi) "Herat" ile "Havaf" arasındaki "Harcird" kasabasında doğmuştur. "Harcird"in tabi bulunduğu "Cam" şehrine nisbetle, "Cami" mahlasını almıştır. Hz.Ömer zamanında islam'a giren "Beni Şeyban" adlı Arap kabilesinin soyundan gelir. Babası Nizameddin alim bir zat olup, meşhur "Nizamiye" medresesinde hocalık yapmıştır. Oğlu Abdurrahman (r.a) da bu medresede tahsil görmüştür.

Seyyid Şerif Cürcani'nin (r.a) halefi olan Hoca Ali es-Semarkandi'nin (r.a) Teftezani'nin (r.a) haleflerinden olan Şihabuddin Cacermi (r.a)nın derslerine devam etmiştir. Daha genç yaşında iken Herat'ın beş allamesinden birisi sayılmıştır. Nakşibendi Şeyhleriyle ilişki kurmuş, Semerkant'da tahsilini tamamlamış, Herat'a dönünce, Nakşibendi Şeyhi Sadettin'(r.a.)e intisab etmiştir. Kaşgarlı bu şeyh, Cami'de (r.a) derin izler bırakmış ve şeyhin kızıyla evlenmiştir. Daha sonra, Hoca Ubeydullah Ahrar'a (r.a) intisab etmiştir. Cami (r.a.) eserlerinde en çok sevdiği şeyhler olarak Abdullah Ensari (r.a.), Sadeddin Kaşgari (r.a) ve Ubeydullah Ahrar'ı (r.a.) sayar. Fakat kendisi bir tekkeye şeyh olmamıştır. "Nefahat-ül Üns" adlı eseri ve onun Ali Şir Nevai (r.a.) tarafından genişletilerek yapılan Türkçe tercümesi, Nakşibendilik geleneğinin belli bir tarikat şekli almasına ve sünni Türkler arasında yayılmasına hizmet etmiştir.
1472'de Hacca gitmiş, Akkoyunlu beylerinden Bağdad'da Maksut Bey Diyarbakır'da Mehmet Bey Tebriz'de Yakup Bey Molla Cami'ye büyük hürmet göstermiştir.

Fatih Sultan Mehmet (r.a) de Cami'yi yakından tanıyan Hoca Ataullah Kirmani'yi (r.a) 5.000 altın hediye ile ona Halep'e göndererek İstanbul'a davet etti ise de bu zat geldiği zaman, Cami (r.a.) Halep'den Diyarbakır'a geçmiş bulunmuştur. Herat emiri Hüseyin Baykara, Cami (r.a) için ayrı bir medrese inşa ettirmiştir. Cami hac'dan gelince, kendisini bu medresede tedrisata vermiştir. Derslerinde Cami özellikle Arap dili ve edebiyatına, hadis ve tefsire eğilerek, oğlu Ziyauddin namına tercümesini sunduğumuz el Fevaid el Ziyaiyye isimli Arapça gramer kitabını yazmıştır. Müellif daha hayatta iken, medreselerde ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Hayatının sonlarına doğru Cami'nin (r.a) manevi nüfuzu çok yükselmiş, İslam aleminin dört bir yanından gelen alimler, şehzadeler ve hükümdarlar onunla görüşmekten ve haberleşmekten şeref duymuşlardır. Cami (r.a) hayatının sonuna kadar ders vermekle meşgul olmuştur. 1472

yılında hastalanarak yatağa düşmüş, başında toplanan Ali Şir (r.a), Abdülaziz Cami (r.a), Hafız Gıyasuddin Dihdar (r.a) gibi arkadaşlarıyla konuşmuş ve okunan Kur'anı dinleyerek ruhunu teslim etmiştir

Eserleri:
Manzum Eserleri:

1-Fatihat al-şabab
2-Vasıtat al-ikd
3-Hatimat al-hayat
Mesneviler:
4-Silsilat al-zahab
5-Salamanuu Absal
6-Tuhfat al-ahrar
7-Şubhat al-abrar
8-Yusuf va Zaliha
9-Layla va Macnun
10-Hiradname-i İskandari
Mensur veya kısmen mensur edebi eserleri:
11-Baharistan
12-Risala-i tarcuma-i kalimat-i kudsiya mavsume ba naşr al-laali
13-Risala-i munşaat
14-Risala-i muhtasar dar bayan-i a'mal-i muamma
15-Risala dar bayan-ı kavaid-i muamma
16-Hilya-i hulal
17-Risala fi'l aruz
18-Risala dar ilm'i kafiya.
19-Tacnis al - luğat.
Nazım şerhleri:
20-Şarh kasida-i mimiya-i hamriya
21-Şarh-i kasida-i taiya-i fariziya
22-Risala-i dar şarh-i rubaiyat ki hod farmuda and
23-Risala-i şarh-i baytayn-i masnavi-i Mavlavi
24-Risala-i şarh-i bayt-i Husrav-i Dihlavi
Gramere dair eserleri:
25-İbn al Hacib'in meşhur Kafiya'sının şerhi
26-Sarf-i manzum va mansur.
Dini ilimlere dair eserleri:
27-Tafsir. Bakara suresi'nin 22. ayetine kadar.

28-Şavahid al-nubuva.
29-Risala-i tarcama-i arbain hadis-i manzum
30-Risala-i şarh-i hadis. Abu Zarr al-Ukaylinin rivayet ettiği bir hadisin şerhi
31-Risala-i dar manasik-i hacc.
32-Risala-i tahliliye. La ilaha illal'lah hakkında bir risale.
Tasavvufa dair eserleri:
33-Nafahat al-uns min hazarat al-kuds.
34-Suhanan-i Hoca Muhammed Parsa.
35-Risala-i tarik-i tavaccuh-i Hocagan.
36-Risalat al-durra al-fahira.
37-Lavaih
38-Risala fi l-vucud.
39-Şarh fusus al-hikam
40-Nakd al-nusus fi şarh naks al-fusus.
41-Aşi'at al-lama'at.

(Kaynak: İslam Ansiklopedisi M.E.B.)

.....

EL FEVAİD EZ-ZİYAİYYE VE HAŞİYELERİ

Tercümesini sunduğumuz "el-Fevaid ez Ziyaiyye ve ona yazılan haşiyeler hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.
el-Fevaid ez Ziyaiyye, ibni Hacib'in(r.a.) nahiv kurallarını derlemek amacıyla yazdığı el-Kafiye isimli eserin şerhidir.

Kafiye'nin birçok şerhi vardır. Ancak bu şerhler içinde el-Fevaid ez Ziyaiyye kadar okunan ve okutulan olmamıştır.
Gerçi Molla Cami'nin Kafiye üzerine yazmış olduğu bu şerhden daha mükemmelleri yazılmıştır. Nitekim "Şeyh Radi" ünvanıyla şöhret bulan Radiyyüddin el-istrabadı'nın şerhi böyledir. Ama hacimlerinin genişliği ve talebeler için fazlaca ayrıntılı bulunması nedeniyle tedrise elverişli görülmemişlerdir.

Molla Cami'nin yazarken kaynak olarak benimsediği eserler arasında Şeyh Radi (r.a) nin şerhi, İbni Hacib'in (r.a.) kendi şerhi, Seyyit Şerif Curcani'nin (r.a.) Farsça Şerhi, Hindi'nin (r.a.) şerhi, Zemahşeri'nin (r.a.) Mufassalı, İsferani'nin (r.a.) Lubab adlı eseri, bulunmaktadır.

el-Fevaid ez Ziyaiyye çok rağbet gördüğü için, üzerine yazılan haşiyelerin kesin olarak sayısını tespit etmek mümkün değildir. Belli başlılarını kaleme alan muhaşşiler şunlardır. Abdulgafur (r.a), İsamuddin (r.a), İsmetullah (r.a), Abdulhakim (r.a), Muhammed Rahmi (r.a).

Molla Cami (r.a) kitabı şerhederken, geleneksel metodu izlemiştir. Metni kısa kısa parçalara ayırarak açıklamıştır. Şerh oldukça muhtasar sayılabilir. Ancak ibarelerin güçlüğü nedeniyle okunup anlaşılması çok zaman almaktadır. Bu nedenle öğrencilere anlaşılmasını kolaylaştırmak için tercüme etmiş bulunuyoruz.

Kendisinden başka ilah bulunmayan ve alemlerin Rabbi olan Allah katında, hüsnü kabul görürse ve O'nun davetinin yeryüzüne yayılmasında hizmeti geçerse bu bizim en büyük kazancımız olacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

KAFİYE ŞERHİ "EL-FEVAİD EZ-ZİYAİYYE"

Övgü, hamd'in velisinedir[1]. Peygamberine, ailesine ve onun terbiyesiyle yetişen Ashabına Allah rahmet etsin.

Sözünü edeceğim bu açıklamalar, doğuda ve batıda meşhur Allame, Şeyh İbnu'l-Hacib'in Kafiye adlı eserindeki anlaşılması zor olan yerleri çözmekte yeterli, yararlı bilgilerdir. Yüce Allah, onun günahlarını bağışlasın ve cennetlerinin ortasına yerleştirsin.

Bunları, değerli oğlum Ziyaeddin Yusuf için, ipe boncuk dizer gibi ve ibrişime mücevher geçirir gibi anlattım, yazdım. Allah, onu üzüntü ve kedere sebeb olacak şeylerden korusun. Eserime "el-Fevaid ez-Ziyaiyye" adını koydum. Zira Ziyaeddin bu kitab için "illet-i ğaiyye"[2] gibidir. Allahu Teala, onu ve diğer talebelerden yeni başlayanları bunlarla faydalandırsın. Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Bana yeter. Ne güzel dayanaktır!

İbn-i Hacib, kitabının başına hamdele'yi[3] almamıştır. Bunun nedeni, kendisi yazmış olması itibarıyla, kitabının, selef alimlerinin kitablarına benzemediğini dolayısıyla onların adeti üzere hamdeleyi başa getirecek kadar olmadığını düşünmesidir. Nefsini kırmak amacındadır. Kitab'a alınmadan yüce Allah'a hamdetmek mümkün olduğundan, illede onsuz başlamış olması gerekmez. Bereketi de kesilmiş olmaz.

---

1 - Layıkmadır. Abdulgafur, övülmeyi üstlenenedir veya övgüye yakın olanadır./el- Akd ün- Nami, övülmeyi sevenedir./İsmet.

2 - İllet-i Gaiyye: Sebeb olduğu şeyden tasavvur bakımından önce ve meydana gelmek bakımından ise sonra olan sebebe denir. Ziyaeddin hem tasavvur, hem de meydana gelmek bakımından kitabtan öncedir. Dolayısıyla asıl illet-i gaiyye Ziyaeddin'in kendisi değil, bilakis onun bu kitabtan yararlanmasıdır.

3 - "Hamd Allah'a mahsustur" sözünü.